

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

El lèxic dels oficis a la documentació llatina de la Catalunya altmedieval

Carlos Antonio Prieto Espinosa

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

El lèxic dels oficis a la documentació llatina de la Catalunya altmedieval

---

Volum I

Tesi presentada per optar al grau de Doctor
2020

Doctorand:

CARLOS PRIETO ESPINOSA

Directores:

Dra. ANA GÓMEZ RABAL

Dra. MERCÈ PUIG RODRÍGUEZ-ESCALONA

Tutora:

Dra. MERCÈ PUIG RODRÍGUEZ-ESCALONA

Programa de doctorat: *Estudis Lingüístics, Literaris i Culturals*
Línia de recerca: *Cultures i llengües del món antic i la seva pervivència*

Secció de Filologia Llatina i Lingüística Indoeuropea
Departament de Filologia Clàssica, Romànica i Semítica
Facultat de Filologia i Comunicació

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Resum

Aquesta tesi doctoral, desenvolupada en el si del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (UB-CSIC), ofereix l'estudi lexicogràfic dels noms d'ofici que es testimonien a la documentació llatina escrita entre els segles IX i XII al territori corresponent al domini lingüístic del català, corpus format per més de 24.000 documents de caire notarial. El buidatge d'aquestes fonts ha permès de registrar un total de 196 veus, d'àmbits com l'artesania, el camp o la cavalleria, les quals es presenten sistemàticament en fitxes estructurades en una sèrie d'apartats a través dels quals es realitza una anàlisi exhaustiva de l'aspecte etimològic, semàntic, morfològic i evolutiu de la paraula.

El lèxic compilat el formen termes heretats dels períodes de llengua llatina anteriors a l'Edat Mitjana, així com un elevat nombre d'innovacions semàntiques (vocables ja existents que incorporen noves accepcions) i lèxiques. Les darreres es divideixen entre neologismes i préstecs d'altres llengües, entre els quals cal destacar els catalanismes. La barreja del llatí i la parla romànica d'aquesta zona geogràfica fa dels textos estudiats una font essencial per al coneixement del català en el seu període preliterari que proporciona la datació més antiga de moltes paraules d'aquesta llengua.

Abstract

This doctoral thesis, carried out as part of the *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (UB-CSIC), offers the lexicographical study of the names of trade attested in Latin documents written between the 9th and the 12th centuries in the territories of the Catalan linguistic domain, a corpus made of more than 24.000 notarial documents. The analysis of these sources has allowed us to register a total of 196 lemmata of different areas such as craftwork, the countryside or cavalry. These words are presented systematically in well-structured entries through which we have conducted a comprehensive analysis in terms of etymology, semantics, morphology and evolution of the term.

The lexis compiled consists of terms inherited from the different stages of the Latin language prior to the Middle Ages, as well as a considerable number of semantic (already existing words that incorporate new acceptations) and lexical innovations. The latter can be divided into neologisms and loanwords from other languages, among which Catalanisms stand out. The blend of Latin and the Romance language that takes place in this geographical area turns the analysed texts into a fundamental source for the knowledge of preliterary Catalan and provides us with the earliest date of a great deal of words.

Índex

VOLUM I

Agraïments	13
INTRODUCCIÓ	15
1. Presentació	15
2. Objecte d'estudi i límits	18
3. Metodologia i objectius	21
4. Estructura del treball	25
4.1. Estructura general	25
4.2. Estructura de les veus	28
5. Criteris formals i abreviatures	35
INTRODUCTION	37
1. Presentation	37
2. Object of study and limits	40
3. Methodology and objectives	43
4. Structure of the study	47
4.1. General structure	47
4.2. Structure of the entries	49
5. Formal criteria and abbreviations	56
ESTUDI PRELIMINAR	59
1. El corpus textual de la Catalunya altmedieval	59
1.1. Tipologia i fonts	59
1.2. Característiques i contingut	61
1.3. Les edicions documentals	63

2. El llatí de la documentació	66
2.1. El llatí medieval	66
2.2. Innovacions lèxiques i semàntiques: llatí i català	70
2.3. Altres manlleus: arabismes, germanismes i hel·lenismes	73
2.4. Mots fantasma	76
3. El lèxic dels oficis	78
3.1. El concepte d'«ofici»	78
3.2. Classificació	82
3.3. L'estructura antroponímica i el lèxic dels oficis	85
3.4. Estat de la qüestió	88

ESTUDI LINGÜÍSTIC 91

1. Artesania	93
1.1. Ferrers	109
1.2. Carboners i vidriers	125
1.3. Fusters	133
1.4. Fabricants d'eines, estris i recipients	141
1.5. Manufacturers de roba i teixits	179
1.6. Cuireters i pelleters	205
1.7. Sabaters	240
1.8. Forners	255
1.9. Carnissers	274
1.10. Cuiners i vinaters	290
2. Construcció i enginyeria	305
2.1. Arquitectes i mestres d'obres	319
2.2. Picapedrers	343
2.3. Paletes	359
2.4. Comissionats per a la construcció i restauració d'edificis	384
2.5. Enginyers	406
3. Camp: agricultura, ramaderia, caça i pesca	415
3.1. Pagesos	433
3.2. Recol·lectors de cereals i fruits	530
3.3. Masovers	560
3.4. Pastors i grangers	588

3.5. Guardaboscós i llenyataires	619
3.6. Caçadors, falconers i pescadors	633

VOLUM II

4. Comerç, navegació i moneda	665
4.1. Comerciants i botiguers	677
4.2. Venedors d'espècies i condiments	708
4.3. Navegants i fabricants de naus	719
4.4. Encunyadors de moneda i canvistes	730
5. Cavalleria, milícia i defensa	749
5.1. Cavallers i castlans	760
5.2. Escuders	815
5.3. Guerrers	830
5.4. Vigies i carcellers	871
6. Escriptura, música i arts visuals	883
6.1. Escrivans	897
6.2. Gramàtics i poetes	940
6.3. Cantors eclesiàstics	957
6.4. Músics, pintors i escultors	1001
7. Cos: medicina, barberia i prostitució	1011
7.1. Metges i infermers	1020
7.2. Barbers	1040
7.3. Prostitutes	1045
8. Altres oficis	1055
CONCLUSIONS	1115
1. Corpus lèxic	1115
1.1. Descripció general	1115
1.2. Freqüència d'aparició de les veus	1120
1.3. El gènere femení	1125

2. Tipologia documental. La qüestió antroponímica	1127
2.1. Tipologia documental	1127
2.2. La fixació de l'estructura antroponímica	1129
3. Cronologia i aspectes de <i>realia</i>	1131
3.1. Cronologia de les veus testimoniades	1131
3.2. Aspectes de <i>realia</i>	1134
4. Característiques lingüístiques	1140
4.1. Veus testimoniades a la llatinitat antiga	1140
4.2. Innovacions semàntiques	1141
4.3. Innovacions lèxiques	1143
4.4. Altres característiques	1145
5. Datacions avançades i addicions a les obres lexicogràfiques	1146
5.1. Avançaments respecte del GMLC i del DECat i el DCVB	1146
5.2. Addicions respecte del GMLC i del DECat i el DCVB	1150
6. Comprovació i correcció de lectures	1152

CONCLUSIONS **1155**

1. Lexical corpus	1155
1.1. General description	1155
1.2. Frequency of use of the terms	1160
1.3. The feminine gender	1164
2. Documentary typology. The anthroponymy question	1166
2.1. Documentary typology	1166
2.2. The fixation of the anthroponymic structure	1169
3. Chronology and <i>realia</i>	1171
3.1. Chronology of the attested terms	1171
3.2. <i>Realia</i>	1173
4. Linguistic characteristics	1179
4.1. Terms attested in Ancient Latinity	1179
4.2. Semantic innovations	1180
4.3. Lexical innovations	1182
4.4. Other characteristics	1183
5. Earlier dates and additions to the lexicographical works	1184
5.1. Earlier dates with respect to the GMLC, the DECat and the DCVB	1184
5.2. Additions to the GMLC, the DECat and the DCVB	1189

6. Verification and correction of readings	1190
--	------

Bibliografia	1193
---------------------	-------------

1. Fonts documentals	1193
----------------------------	------

2. Obres lexicogràfiques	1205
--------------------------------	------

3. Estudis	1212
------------------	------

<i>Legenda</i>	1229
----------------	-------------

Índex de veus	1231
----------------------	-------------

<i>Index uerborum et locutionum</i>	1239
-------------------------------------	-------------

Agraïments

Vull donar les gràcies, en primer lloc, a la Dra. Ana Gómez Rabal i a la Dra. Mercè Puig Rodríguez-Escalona, les directores d'aquesta tesi, per tota l'orientació, totes les oportunitats i tot el suport que m'han brindat al llarg d'aquests anys. Aquest agraïment es fa extensible al director del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, el Dr. Pere J. Quetglas, i als membres del grup, companys i amics, que tant han ajudat a fer d'aquesta etapa una experiència inoblidable: Anahí Álvarez, Rocío Extremera, Salvador Iranzo, Joan Maria Jaime, Marta Punsola, Marta Segarrés i Adelaida Terol.

Agraïco als membres de la Secció de Filologia Llatina i Lingüística Indoeuropea del Departament de Filologia Clàssica, Romànica i Semítica de la UB tota l'atenció que em van oferir des del principi. A l'Alba Domínguez, el Víctor González, l'Elena Martínez i el Víctor Sabaté, investigadors predoctorals de la citada Secció, els dono les gràcies pels bons moments viscuts.

Igualment gran és la gratitud que sento vers els qui treballen a la Institució Milà i Fontanals del CSIC, d'on vull destacar l'escalf i l'ajut que he rebut per part del personal de biblioteca i administració (sobretot, de Marta Ezpeleta, María Ángeles Rubio i Fina Valiño) i de tots els qui al llarg d'aquest temps han format part del Departament de Ciències Històriques (Estudis Medievals). Gràcies a persones com la Victòria Burguera, la Julia Conesa, el Pol Junyent, la Marta Manso, la Laura Miquel o, molt especialment, l'Esther Tello, la realització d'aquesta tesi ha estat un procés ple de bones vivències, també fora dels murs que acullen la Institució.

Amb plaer dono les gràcies, també, als investigadors que m'han acollit en les meves estades a l'estranger i que formen part de les enriquidores experiències viscudes. Em refereixo als professors i als companys del DEEM, a la professora

Carmela Vircillo Franklin, de la Columbia University in the City of New York, i als investigadors de la IJP PAN de Cracòvia Michal Rzepiela i Krzysztof Nowak. Des d'un punt de vista més personal, no em puc oblidar del Lucas Guerrero, company de les grans aventures gaudides a Nova York.

L'agraïment més sincer va dirigit als meus pares –que, armats de paciència i comprensió, m'han ajudat en absolutament tot el que han pogut– i a tots els amics de dins i fora de l'àmbit acadèmic que m'han acompanyat en aquest trajecte. Molts ja han estat esmentats, però no puc deixar de citar l'Eloi Creus, l'Anna Cortadellas, la Laia Dalmau, la Rosa Monteserín, l'Andrea Navarro, la Marta Novo, l'Alba del Palacio, el Manuel Parra i l'Ignasi Vidiella. Gràcies a tots, i encara a molts altres que seria massa llarg de llistar, per haver contribuït a fer d'aquests els millors anys.

* * *

La realització d'aquesta tesi doctoral ha estat possible gràcies, primer, a un contracte FI-DGR de la Generalitat de Catalunya (convocatòria 2014) i, després, a un contracte FPU (FPU014/01481) de l'antic Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.

Introducció

1. Presentació

El lèxic dels oficis a la documentació llatina de la Catalunya altmedieval s'inscriu en el marc de recerca del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (GMLC), grup d'investigació del llatí de la Catalunya de l'Alta Edat Mitjana que fou fundat, als anys cinquanta, per Marià Bassols de Climent, catedràtic de Filologia Llatina a la Universitat de Barcelona, i que passà a ser dirigit, posteriorment, per Joan Bastardas i Parera, catedràtic, també en aquesta institució, de la mateixa disciplina. El projecte del GMLC, participat per la Universitat de Barcelona i el Consell Superior d'Investigacions Científiques, té com a objectiu la redacció del glossari homònim dels termes llatins i romànics documentats en les fonts llatines del territori pertanyent al domini lingüístic del català de l'any 800 al 1100; fins al moment, estan a disposició del públic els fascicles corresponents a les lletres A-D, F i G, i els seus responsables ja preparen la publicació de la versió digital de la lletra E i de la reedició de les lletres A-D, que es preveu imminent. El GMLC forma part del projecte europeu de la Union Académique Internationale, principal valedora de la publicació del *Novum Glossarium Mediae Latinitatis* (NGML), el diccionari de llatí medieval conegut com el "Nou Du Cange".

En paraules dels seus primers directors, el GMLC «constituye un instrumento para el estudio del léxico del latín medieval propio del dominio del catalán durante los siglos IX a XI, pero es también un diccionario del primer período del catalán preliterario»¹. En efecte, en textos de redacció llatina apareix també un nombre destacable de veus pròpies del lèxic romànic –més concretament, de la llengua catalana–; de vegades, aquestes veus apareixen llatinitzades, però en moltes altres ocasions ja es testimonien termes romànics en què ja no es detecta

---

¹ GMLC, p. XXIII.

cap traça de llatinització². En conseqüència, el lèxic dels textos que es trobaran en aquestes pàgines mostra un llatí que combina termes del llatí literari en qual-sevulla de les seves fases amb mots romànics, així com vocables procedents del llatí vulgar, d'altres introduïts pels cristians i innovacions pròpies de l'Edat Mitjana³. Aquesta és, sens dubte, la característica més destacada de la llengua dels textos llatins de la Catalunya altmedieval, corpus certament escàs en obres de caràcter literari⁴ i historiogràfic, científic i tècnic⁵, però, en canvi, extraordinàriament copiós en textos documentals de tipus notarial (la qual cosa no vol dir, tanmateix, notarians, com ha tornat a recordar molt recentment Pere J. Quetglas⁶). Tal riquesa és, sens dubte, corol·lari de la rellevància que hom donà en aquella època al testimoni escrit –ço es, a la memòria–, particularitat que fou notada per un dels majors especialistes en la història de la cultura de la Catalunya medieval, Michel Zimmermann, qui reivindicà el tresor documental que es produí en aquest territori ja en el període altmedieval⁷:

La Catalogne n'est pas seulement un espace privilégié où s'apprécient et se transmettent les connaissances ; elle est aussi un lieu où les hommes écrivent, beaucoup et précocement. [...] L'importance de l'écriture est d'abord fidélité à une tradition, soumission à une exigence juridique et morale. L'acte écrit entretient la mémoire humaine, mais il n'est pas simple support : il est espace et moyen d'expression personnalisé. L'écriture n'est pas seulement le relais ou le reflet de la gestualité quotidienne : elle joue un rôle direct dans le façonnement de l'existence individuelle et collective. [...] Là encore, l'écriture n'est pas seulement publication ; elle se fait expression.

---

² Per al fenomen de la llatinització, amb exemples extrets del corpus, vid. GÓMEZ RABAL 2011. Per a una panoràmica dels processos que poden transformar el lèxic de la documentació estudiada, vid. GRÀCIA SAHUQUILLO-QUETGLAS 2005. Vid. etiam PUIG 2013.

³ Vid. PUIG 2013: 18.

⁴ En efecte, les poques obres de caràcter literari produïdes en la Catalunya d'aquests segles són la *Vita Petri Vrseoli*, l'*Epistola Garsiae monachi Cuxanensis* i els poemes i les epístoles escrits per l'abat Oliba. Per a aquests darrers, vid. Junyent, *Oliba*.

⁵ Ens referim als tractats *De astrolabio*, *De mensura astrolapsus*, *Regulae de astrolabio* i *Sententie astrolabii*, tots ells editats al 1931 per Millàs en el seu *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval* (vid. Millàs, *Assaig*).

⁶ QUETGLAS 2019: 37.

⁷ ZIMMERMANN 2003: 2.

Els diplomes presenten un llatí amb les característiques pròpies d'una llengua de cultura, ensenyada a l'escola i plenament vigent en àmbits com l'eclesiàstic o l'administratiu, però que ja no és parlada com a llengua materna, atès que no es transmet de progenitors a fills, parlants tots ells, ja, de la llengua catalana. No obstant això, el fet que es requerís per a tants d'afers comportà un cert grau de vitalitat que l'exigí d'adaptar-se a les noves realitats de l'època. A grans trets, es pot dir que els escrivans trobaren la solució en la creació de neologismes –sovint provinents de la llengua romànica mateixa i, a vegades, exclusius del corpus que analitzem– i en el canvi semàntic de termes ja existents. Així doncs, la naturalesa d'aquestes fonts documentals, una de les escasses vies d'accés a l'estudi d'aquests segles, exigeix que el GMLC compregui l'estudi tant del lèxic llatí medieval com del romànic, tasca que es duu a terme dins d'uns límits geogràfics i cronològics ben fixats: s'estudien els textos produïts en el domini lingüístic original del català des de l'any 800 al 1100.

L'estudi de les particularitats (sintàctiques, lèxiques, semàntiques) del llatí d'aquest corpus ha estat la raó que, al llarg de totes aquestes dècades, ha portat –i encara porta– l'equip del GMLC a buidar les edicions dels textos per tal de registrar el lèxic que va donant forma als fascicles del seu glossari. La redacció d'aquesta obra no ha estat, però, l'únic fruit de la seva tasca, atès que, a banda d'una gran quantitat d'articles científics, en el marc del GMLC s'ha desenvolupat, des dels seus inicis, un elevat nombre de tesis doctorals que incideixen, des de diversos enfocaments, en l'anàlisi d'aquests textos i, en particular, de la seva llengua. De Joan Bastardas és la primera tesi sorgida del si del grup, amb la qual oferí, al 1953, un estudi sobre les particularitats sintàctiques del llatí medieval dels cartularis espanyols dels segles VIII a XI (amb especial focus en els catalans), que encara ara és una eina de referència per a l'estudi de la llatinitat d'aquests segles. Centrades en l'estudi del lèxic, uns anys després la seguiren la tesi d'Eulàlia Rodón, a propòsit del llenguatge tècnic del feudalisme a la Catalunya del segle XI (1957), i la d'Oliverio Nortés, que estudià els termes referents a la composició de la societat i la vida rural testimoniats en diplomes aragonesos anteriors al 1157 (1979).

En els darrers anys, la continuïtat d'aquesta tradició s'ha vist enfortida amb l'elaboració de noves tesis. D'una banda, hi ha les que, com la que ara presentem, se centren en l'estudi del lèxic del corpus documental: fem al·lusió a les obres

d'Eva Lope, a propòsit del desenvolupament del vocabulari tècnic feudal en els documents de l'arxiu comtal de Barcelona (2008); de Laura Trias, que analitzà el lèxic tèxtil del corpus (2012); de Joan Maria Jaime, que n'estudià els termes d'origen germànic (2015); d'Adelaida Terol, que presentà l'anàlisi del lèxic relatiu a l'alimentació (2016); i de Marta Punsola, que al 2017 proposà un estudi sobre els hel·lenismes presents a la documentació i n'explorà la relació amb els glossaris. D'altra banda, en el marc del grup també s'han escrit tesis que examinen altres tipus de textos. És el cas dels estudis sobre l'epistolografia visigòtica de Salvador Iranzo (2011) i de la traducció al català –la primera– del *De diuersis artibus* de Teòfil que oferí Marta Segarrés al 2015, treball que acompanyà de l'edició i el comentari del text llatí. Així mateix, la continuïtat dels treballs sorgits del GMLC està garantida, atès que Anahí Álvarez prepara actualment una tesi sobre els adjectius documentats als diplomes.

2. Objecte d'estudi i límits

El treball que presentem té l'objectiu de proporcionar un estudi exhaustiu dels termes o expressions referents a oficis que es registren a la documentació llatina de la Catalunya dels segles IX a XII amb la intenció d'oferir una nova eina que pugui contribuir a un millor coneixement d'aquest àmbit de recerca. El corpus lèxic que constitueix aquest estudi es forneix dels 196 substantius o locucions (del tipus *caput mansus*, *fractor lignorum*, etc.) que s'han testimoniat en les fonts documentals citades. Per tal de delimitar el corpus del lèxic tractat a una extensió pertinent a una obra d'aquestes característiques, s'ha adoptat el criteri d'incloure-hi només els substantius o locucions que designen un ofici pròpiament dit o bé que es troben emprats –precisament a partir de l'ocupació del seu portador, o tal vegada d'un avantpassat– com a sobrenom d'antropònims, mètode d'identificació que acabà donant lloc als nostres cognoms⁸. No hi han tingut cabuda, per tant, noms d'ofici que es testimonien únicament com a toponímics; ara bé, en el cas que un mot aparegui pròpiament com a ofici o com a sobrenom d'antropònims i, alhora, com a nom de topònim (d'una via, d'un carrer, d'una

---

⁸ D'aquesta qüestió, que desenvoluparem a l'Estudi preliminar, ja en vàrem parlar a PRIETO 2017a amb exemples d'aquest mateix corpus.

muntanya, etc.), aquest darrer ús és explicat en el comentari de la paraula en qüestió⁹.

Atesa la vinculació que ens uneix, des del 2014, a l'equip del GMLC, aquesta tesi és deutora dels criteris adoptats en el seu diccionari en la majoria d'aspectes, però molt especialment pel que fa a les qüestions que han de considerar-se cabdals. Així, en primer lloc, aquest treball s'até als límits geogràfics marcats pel diccionari de Bassols i Bastardas, que són els del domini original de la llengua catalana, és a dir, la Catalunya comtal. Tanmateix, és necessari apuntar que els editors de la documentació d'aquest àmbit també recullen diplomes que, bo i afectant el seu contingut als territoris de la zona geogràfica esmentada, foren escrits en altres indrets; és el cas, per exemple, de les butlles papals, redactades a Roma però enviades –i sovint conservades– a territori català. Semblaria, doncs, que el lèxic d'aquests textos, atesa la seva procedència, no hauria de ser objecte de la nostra atenció, però s'ha pres la decisió de recollir i analitzar testimonis d'aquest tipus sempre i quan el terme o expressió referit a un ofici que s'hi documenta aparegui també en altres diplomes que sí pertanyen al territori del domini del català. Per tant, atès que hom no troba a Catalunya cap *notarius regionarius* (l'«escrivà o notari de la ciutat de Roma»¹⁰), aquesta figura no és específicament treballada a la veu *notarius*, sinó que tan sols queda recollida al comentari. El mateix criteri s'ha seguit en el cas, més freqüent, del lèxic testimoniejat als textos de la veïna Aragó, tot sovint lligats a Ramon Berenguer IV, comte català i príncep de l'Aragó arran del seu compromís matrimonial amb Peronella al 1137.

Pel que fa als límits cronològics establerts pel GMLC, se n'ha respectat l'inicial, l'any 800. Es tracta, en paraules dels seus autors¹¹, d'un moment que «no necessita especial justificació», atès que aquesta és la data que hom ha fet servir històricament per marcar el renaixement carolingi i, a més, assenyala amb precisió el punt de referència necessari en la divisió entre el llatí tardà i el medieval; de la mateixa manera, tal com reconeixen els responsables del diccionari, el 800 és també una data idònia perquè els diplomes més antics de la Catalunya altme-

⁹ Vid., a tall d'exemple, la veu *caprarius*, documentada a partir del segle XII com a sobrenom de diversos antropònims masculins, la qual, tanmateix, apareix ja al segle XI, en un dels escrits de l'abat Oliba, com a nom d'un mont.

¹⁰ Sí vam incloure aquesta locució a PRIETO 2014: 148, obra que serví com a primera aproximació al lèxic dels oficis present als textos de la documentació.

¹¹ GMLC, p. XXV.

dieval que ens han arribat ja pertanyen al segle IX¹². En canvi, el límit temporal final que s'estableix al GMLC, l'any 1100, se sobrepassa en aquest treball en un segle per raons justificades, decisió que, a més, té prou antecedents entre els treballs oferts per altres membres del grup¹³. Així argumenten els autors del GMLC el criteri de no ultrapassar, en la mesura del possible, l'any 1100¹⁴:

El límite del año 1100 nos ha permitido estudiar conjuntamente lo que es latín y lo que es catalán, y no hacer una distinción entre fuentes latinas y fuentes románicas; esto ha sido posible porque, si dejamos de lado ciertas frases formularias que van repitiéndose en convenios y juramentos feudales, aquello que ha sido escrito con intención románica en el siglo XI es ciertamente limitado [...]. La documentación del siglo XII, en cambio, obligará a establecer una distinción entre textos de redacción latina y textos de redacción catalana; el estudio del léxico catalán del siglo XII puede hacerse así más independiente del estudio del léxico del latín medieval. [...] Este criterio ha sido seguido de una manera rigurosa a pesar de que nos ha obligado a renunciar, a veces por unos pocos años, a ofrecer términos de notable interés.

Tanmateix, aquest límit no significa que al GMLC no es trobin testimonis posteriors a aquesta data¹⁵:

Cuando una determinada palabra o determinada acepción de una palabra aparece escasamente o mal representada en textos anteriores al año 1100, no hemos vacilado en acudir a testimonios del siglo XII, lo que permite ofrecer más amplias perspectivas.

---

¹² Només un text, molt malmès, és anterior a l'any 800 (DipCarol. I, pp. 412-414, escrit al Rosselló cap al 780).

¹³ En efecte, la decisió d'incorporar els textos del segle XII ja fou presa en els treballs més recents del GMLC (JAIME MOYA 2015, TEROL 2016a, PUNSOLA 2017), que s'endinsaren en el seu estudi per les mateixes raons que exposem aquí. Vegeu, per exemple, la justificació que addueix Terol (2016a: 12).

¹⁴ GMLC, p. XXV.

¹⁵ *Ibid.*, pp. XXV-XXVI. Els autors citen el cas de l'article *biga*, que il·lustren amb dos passatges, l'un de 1039 (LAntiq. I 144, f. 66v [Mas 512]: *impignoramus tibi ... omnia instrumentia mansiones, id sunt biges et chabirons et lapides*), l'altre de 1147 (CPoblet 285, p. 174: *in circuitu uero de predictis archibus liceat uobis facere antibannum et porticum cum bigis*). D'altra banda, els termes presents en els *Vsatici Barchinonae*, d'interès excepcional per a l'estudi del sistema feudal i per a la història del dret, han estat registrats al GMLC tot i figurar en capítols posteriors al 1100.

Al segle XII, el llatí documental canvià profundament com a conseqüència de la revolució que suposà, entre d'altres coses, l'aparició de les ciutats i la puixança del comerç. La pròpia Catalunya es transformà en aquest segle amb l'entronització, al 1162, d'Alfons el Cast com a rei d'Aragó i comte de Barcelona, que heretà dels seus pares, el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV i la reina Peronella d'Aragó, territoris i títols, cosa que donà lloc al naixement de la Corona d'Aragó. Si bé els responsables del GMLC van assumir que la seva decisió els obligava a renunciar a l'estudi de molts termes d'interès, és precisament aquest motiu el que ens ha portat a no seguir la seva pauta en aquest aspecte. En el cas del lèxic dels oficis, els documents del segle XII esdevenen una font extraordinàriament rica, que proporciona termes inexistents fins al moment i que ofereix una bona quantitat de formes romàniques. Si s'hagués respectat aquest criteri, s'hauria negligit l'anàlisi de vocables de gran rellevància tant des del punt de vista de la llengua com des del de la història.

En fi, l'objecte d'estudi d'aquesta tesi és el lèxic format pels substantius i expressions referents al camp semàntic dels oficis que hom registra en la documentació llatina del territori lingüístic del català des del 800 fins al 1200, corpus en què es percep la combinació de paraules llatines presents en tots els períodes de la llengua, innovacions pròpies de l'Edat Mitjana –en ocasions, exclusives d'aquests diplomes– i, el que és especialment significatiu per a l'estudi lingüístic, els primers testimonis de la llengua vernacla, el català.

3. Metodologia i objectius

La metodologia de treball seguida en la confecció d'aquesta tesi s'ha desenvolupat a partir de dues bases clarament diferenciades: d'una banda, el buidatge lèxic dels textos de la documentació objecte d'estudi; de l'altra, l'estudi i l'anàlisi de les veus recollides. La tasca de buidatge del lèxic referit als noms d'ofici s'ha realitzat a partir dels recursos següents:

- Els fascicles del GMLC ja publicats, corresponents a les lletres A-D (a través, sobretot, de la seva reedició), F i G. A més, s'ha tingut accés a les veus de la lletra E ja redactades, però encara no publicades, relacionades amb el lèxic estudiat.

- El fitxer intern del GMLC, en el cas de les lletres no publicades. Compost de més de 50.000 fitxes que es començaren a recopilar amb la fundació del grup, aquest fitxer encara rep avui dia noves incorporacions.
- La base de dades digital del GMLC, que conté al voltant de 80 edicions de documents escanejades, ço és, aproximadament 24.000 diplomes digitalitzats. Aquests textos editats, un cop tractats, es van posant a disposició del públic, de manera gradual, al *Corpus Documentale Latinum Cataloniae*, el CODOLCAT¹⁶, la base de dades lèxica de consulta externa.

És important de remarcar que aquesta recerca s’ha desenvolupat en tot moment a partir de les edicions ja existents de diplomataris i cartularis, que és la font que serveix per a la redacció del GMLC i que es publica en el CODOLCAT. L’ús dels recursos esmentats (elaborats, fonamentalment partint d’aquestes edicions, però amb comprovacions de lectures en arxius i biblioteques, pels membres del grup al llarg de dècades) ha estat decisiu per tal de registrar de la manera més sistemàtica i efectiva possible els termes del camp lèxic objecte d’estudi. Tanmateix, i independentment del seu incalculable valor, també ha estat necessari de realitzar un seguit de tasques per tal d’acabar d’establir amb seguretat un corpus exhaustiu:

- Dur a terme una lectura atenta dels documents que formen part del corpus, principalment dels escatocols, la part dels diplomes en què apareixen més noms d’ofici com a sobrenom d’antropònims.
- Consultar diccionaris de llatí clàssic per tal de trobar els vocables que no apareixen ni al GMLC ni al fitxer intern¹⁷. En la mateixa línia, la consulta de diccionaris de llatí medieval de tota Europa ha contribuït decisivament a localitzar veus que tampoc no havien estat incorporades al fitxer¹⁸. Amb

---

¹⁶ Fins al moment, el CODOLCAT ha anat incorporant anualment al voltant de 1000 documents nous. Així, la darrera versió, la vuitena, publicada al gener del 2020, realitza les cerques lèxiques a partir d’un corpus d’aproximadament 9100 diplomes.

¹⁷ Tant els fascicles del GMLC com el fitxer intern només registren les innovacions gràfiques, lèxiques i semàntiques del llatí medieval, així com veus romàniques, de manera que no hi apareixen altres mots documentats que, tanmateix, no presenten modificacions.

¹⁸ La relació dels diccionaris de llatí medieval que han estat consultats de manera sistemàtica es troba al punt “Comentari” del subapartat “Estructura de les veus” de la secció “Estructura del treball” d’aquesta introducció.

el mateix objectiu, s'han realitzat cerques en el *Corpus Documentale Latinum Gallaeciae* (CODOLGA), la base de dades que inspirà el CODOLCAT.

- Examinar les principals obres lexicogràfiques de la llengua catalana, és a dir, el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Coromines (DECat), el *Diccionari Català-Valencià-Balear* d'Alcover i Moll (DCVB) i el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (DIEC).

La consulta d'aquests recursos ha tret a la llum una bona quantitat de vocables, la majoria dels quals ha aparegut en documents del segle XII.

La segona fase de la recerca ha consistit en l'anàlisi aprofundida dels termes recollits, estudi que s'ha fet amb l'atenció posada en l'aspecte etimològic, semàntic, morfològic i evolutiu dins del territori romànic. Així, a banda de les fonts documentals esmentades (font primària i indispensable d'aquest estudi), ens hem servit igualment de les principals obres lexicogràfiques del llatí clàssic i medieval, de la llengua catalana i, de manera més secundària, de la resta de llengües romàniques. Cal posar en relleu la importància que han tingut eines lexicogràfiques de publicació exclusivament digital com, per esmentar-ne tan sols un parell, el *Dictionnaire de l'occitan médiéval* (DOM) o el ja citat CODOLGA, recursos de qualitat científica indiscutible que demostren que la lexicografia és una de les disciplines de la filologia més actives, actualitzades i que, en definitiva, més ha reeixit incorporant els avantatges del món digital. Formen part de les fonts consultades, a més, altres obres de referència de diverses àrees del coneixement (sobretot, la filologia i la història) i estudis recents dels mateixos camps, bona part dels quals han sorgit del si del GMLC. El lector trobarà citat aquest conjunt bibliogràfic a les darreres pàgines del treball.

Com ja hem dit més amunt, el propòsit major de la recerca que presentem és el de proporcionar un estudi aprofundit del lèxic dels oficis en la documentació llatina de la Catalunya dels segles IX a XII. Tanmateix, aquest gran objectiu s'ha assolit a partir d'una sèrie d'objectius paral·lels que, units, l'han anat bastint:

- Establir un corpus lèxic, el màxim d'exhaustiu possible, dels termes i expressions referits a oficis que es testimonien en els diplomes de la Catalunya altmedieval, de redacció llatina, amb la finalitat de proporcionar

als estudiosos de diverses disciplines que s'apropin a aquest camp de treball (filòlegs, historiadors, arqueòlegs o historiadors del dret, entre d'altres) una eina útil i efectiva.

- Reunir totes les variants i totes les formes que presenta cada vocable en els textos.
- Localitzar els primers testimonis documentals de cadascun dels termes, objectiu en la línia del que es proposen tant el GMLC com la resta de diccionaris i glossaris de llatí medieval, qüestió de gran importància en el cas dels neologismes, de la formació de nous derivats i, en resum, de tot allò que es pugui considerar una innovació lèxica o semàntica. S'ha comprovat si continuen vigents els primers testimonis corresponents a les lletres ja publicades del GMLC, atès que des de la seva publicació (entre el 1960 i el 1985 en el cas dels fascicles que formen les quatre primeres lletres; 2001 en el de la F; 2006 en el de la lletra G) el corpus s'ha beneficiat de l'edició de força més textos. Calia, doncs, revisar i avançar, o bé confirmar, les primeres aparicions dels termes. Aquesta fou la missió principal del treball que, al setembre del 2014, vam presentar per tal d'assolir el Màster en Cultures i Llengües de l'Antiguitat de la Universitat de Barcelona¹⁹, per la qual cosa en aquesta ocasió només ha estat necessari de fer petites correccions en aquest sentit.
- Semblantment, registrar els primers testimonis dels mots romànics (bàsicament, catalans) per determinar si les datacions més antigues que es proposen al DECat de Coromines i al DCVB d'Alcover i Moll²⁰ són correctes.
- Aportar informació rellevant de cada una de les veus recollides a propòsit de l'etimologia, la morfologia (variants i formes), el significat, l'evolució, la pervivència, etc. Sempre que ha estat possible s'han inclòs, també, aspectes de *realia*, i no s'ha estalviat en la reproducció de passatges de textos de tota la llatinitat, inclosos alguns de medievals provinents d'altres zones geogràfiques, que ajudessin a il·lustrar, aclarir o ampliar certs aspectes.

---

¹⁹ Vid. PRIETO 2014.

²⁰ Tant les datacions avançades respecte del GMLC com aquestes darreres s'especifiquen al comentari de cada entrada.

El criteri que s'ha seguit tant en la recopilació del corpus lèxic com en la redacció de les veus que el formen és fonamentalment lingüístic i filològic, atès que, per sobre de tot, aquest estudi versa sobre un camp semàntic concret bastit tant per mots i construccions de la llengua llatina com per termes del català preliterari. Amb tot, és evident que la documentació treballada pot ser d'enorme interès en l'àmbit dels estudis històrics, arqueològics o jurídics, i prescindir sistemàticament de l'anàlisi dels elements extralingüístics que aporten els textos hauria estat negligent. Així doncs, i malgrat que aquest treball no ha tingut mai la pretensió de ser una enciclopèdia que expliqui la manera de viure i la cultura de la Catalunya altmedieval, esperem oferir materials útils en aquest sentit que sumin a aquesta recerca un interès extralingüístic.

En fi, la intenció és que els punts esmentats dirigeixin la investigació a l'objectiu general de revelar el lèxic dels oficis present en els documents mencionats i d'estudiar-ne les característiques, tasca que, en darrer terme, voldria contribuir de manera substancial en el treball realitzat pel GMLC des de ja fa tant de temps.

4. Estructura del treball

4.1. Estructura general

D'acord amb el tema objecte d'estudi, i continuadora del criteri emprat en altres treballs recents sorgits del si del GMLC, aquesta obra s'estructura, en conjunt, per camps semàntics²¹. Es proposa, per tant, una divisió en vuit capítols diferents, cadascun dels quals aplega les veus corresponents, segons el seu significat, presentades en forma de fitxa. Cada capítol s'obre amb una breu introducció on es repassa el contingut que el lector hi trobarà i on s'exposen, igualment, qüestions de caràcter històric i lingüístic que volen proporcionar una certa contextualització panoràmica de les entrades que s'agrupen en cada bloc temàtic; dins d'aquests vuit apartats, és habitual de trobar subapartats que reuneixen els vocables en camps semàntics encara més precisos. Així doncs, després d'aquestes pàgines introductòries i d'un estudi preliminar on es descriuen les característi-

---

²¹ En efecte, tant la tesi de TRIAS 2012 sobre el lèxic tèxtil com la de TEROL 2016a sobre el vocabulari de l'alimentació —és a dir, aquelles que, tal com fem nosaltres, estudien camps semàntics concrets— van optar per aquest tipus de distribució.

ques essencials del corpus estudiat i del seu llatí, així com els trets més distintius del lèxic dels oficis i l'estat d'aquesta qüestió, s'ofereixen els capítols següents:

1. Artesania

Aquesta secció (la més extensa de totes, amb 46 veus) agrupa els termes que designen oficis desenvolupats de manera artesanal, com ara aquells que es refereixen a fusters, drapers, pellissers o sabaters, entre d'altres.

2. Construcció i enginyeria

Compost de 25 mots, aquest apartat reuneix els noms d'ofici relacionats amb l'acte de construir (arquitectes i mestres de cases, teulers, picapedrers, etc.) i els que anomenen enginyers encarregats de dissenyar màquines de guerra o instruments per a l'observació dels astres.

3. Camp: agricultura, ramaderia, caça i pesca

En aquest tercer bloc s'estudien els noms –un total de 45– que designen treballadors del camp de tota mena: pastors, grangers, llauradors, masovers, etc.

4. Comerç, navegació i moneda

Secció formada per 15 veus molt lligades a l'expansió econòmica que visqué Catalunya entre els segles XI i XII: s'hi analitzen els substantius que anomenen els mercaders, els navegants i fabricants de naus i, per últim, els individus que encunyen o canvien moneda.

5. Cavalleria, milícia i defensa

Aquest bloc conté els 23 noms d'ofici que anomenen guerrers, cavallers i les persones a què s'ha encomanat la defensa d'espais feudals com els castells. S'hi estudia, a més, l'únic mot fantasma que hem registrat en la nostra recerca, *anagant.

6. Escriptura, arts i cultura

Si bé la majoria dels 23 substantius que s'apleguen en aquest capítol designen oficis relacionats amb l'acte escripturístic (escrivans i notaris), també

s'hi troben veus que anomenen poetes, gramàtics, pintors o els directors dels cors catedralicis.

7. Cos: medicina, barberia i prostitució

Sota aquest epígraf hom agrupa els 8 noms que fan al·lusió a oficis relacionats amb el cos: les persones que tenen cura de la salut d'altri (metges i infermers) i de la higiene i l'estètica (els barbers) i, endemés, les prostitutes.

8. Altres oficis

En aquest darrer capítol, el més miscel·lani de tots, s'han agrupat 11 termes que no es poden encabir en cap de les seccions anteriors. Es tracta de veus, en general poc documentades, que designen ocupacions tan diverses com la persona que consulta els auguris o l'individu responsable de l'enterament dels morts.

La disposició temàtica per camps semàntics, duta a terme després del buidatge i a partir de l'estudi dels mots, respon a la voluntat d'ordenar les veus segons la realitat que designen, de manera que el lector pugui rastrejar, intuïtivament, cada paraula i la seva accepció i pugui formar-se, alhora, una visió panoràmica dels tipus d'oficis que es testimonien en el corpus treballat. Com ja s'ha dit, la majoria de capítols es componen de subapartats, sorgits de l'aplicació dels mateixos criteris semàntics, dins dels quals les veus s'ordenen per ordre alfabètic. La fitxa sota la qual es presenten aquestes veus segueix sempre la mateixa estructura, que exposem més avall.

Per bé que estem convençuts que aquesta és la distribució més efectiva que es pot oferir en un treball d'aquestes característiques, tanmateix no es pot obviar el desavantatge que suposa el fet que alguns dels vocables inclosos en un apartat podrien aparèixer, igualment, en un altre. En particular, resulta molt difícil d'esquivar aquest inconvenient en els substantius que es conserven a partir de testimonis que tan sols en mostren l'ús antroponímic i que la tradició ens diu que poden pertànyer a camps diferents. Un dels casos més clars en aquest sentit és el substantiu *ballistarius*, que, si bé d'una banda és present en alguns passatges com el 'guerrer armat de ballesta', de l'altra es testimonia sobretot com a sobrenom d'antropònims masculins i escrit ja amb la forma romànica, quelcom que

indica que, amb força probabilitat, aquest mot és usat sobretot amb el sentit de ‘fabricant de ballestes’, un ofici artesanal; en aquest cas, la tradició de la paraula i la claredat d’uns testimonis en front dels altres ens han dut a incloure’l al cinquè capítol. Així doncs, encara que hem tractat en tot moment d’oferir una disposició de veus el màxim de coherent i, com dèiem, intuïtiva, hem d’admetre que altres ordenacions haurien estat, en certs casos, igualment possibles. Amb la intenció de minimitzar aquest inconvenient, s’inclou, quan és menester, un llistat de termes afins en el punt corresponent de les introduccions als capítols.

Finalment, després de les conclusions i de l’apartat bibliogràfic, clouen aquest treball dos índexs que permeten una consulta directa del seu contingut. Seguint el criteri de Terol²², se n’han inclòs dos de diferents: mentre que el primer exposa esquemàticament les veus incloses en cada capítol, el segon és un *index uerborum et locutionum* que recull alfabèticament les veus amb entrada pròpia, les seves variants més destacables, les formes romàniques presents als textos i altres noms d’ofici en llatí analitzats als comentaris.

4.2. Estructura de les veus

L’eix vertebrador d’aquest estudi són les 196 paraules o expressions que designen noms d’ofici, veus que, com hem anat apuntant, es presenten a la manera de fitxa lexicogràfica. Aquestes fitxes plantegen una estructura fixa que segueix, amb només petites dissemblances, l’efectiu patró que han establert en els darrers anys els col·legues del GMLC que han elaborat tesis doctorals sobre lexicografia²³. Així, cada veu conté el lema que serveix per enunciar el mot, les variants i formes que se’n documenten al corpus, l’etimologia, les formes romàniques que ha donat, el significat, els testimonis documentals i, finalment, el comentari de la paraula. Les característiques i els criteris adoptats en cadascun dels apartats s’exposen a continuació segons l’ordre d’aparició:

LEMA

Cadascuna de les fitxes lexicogràfiques que basteix aquest treball va encapsalada pel lema, que es presenta sempre en lletra rodona, en negreta i amb la

---

²² Vid. TEROL 2016a: 649-666.

²³ Ens referim a les estructures emprades a les obres de JAIME MOYA 2015 i, especialment, TEROL 2016a i PUNSOLA 2017.

forma de nominatiu singular. Seguint el criteri del GMLC, la lematització dels termes s'ha fet respectant, sempre que ha estat possible, la forma que presenten al *Thesaurus linguae Latinae* (ThLL). Per a les lletres no contingudes encara en aquesta obra, s'ha optat per reproduir el lema proposat a l'*Oxford Latin Dictionary* (OLD). En el cas de les innovacions del llatí medieval i de les llatinitzacions de catalanismes, s'han seguit de prop les directrius del GMLC i del *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis* de Du Cange.

Els substantius femenins que tenen el seu corresponent masculí, sempre menys documentats i generalment en testimonis posteriors, són estudiats en la mateixa veu que aquest i s'enuncien després. D'altra banda, els termes catalans que no deriven d'un de llatí i que tampoc no han estat llatinitzats s'enuncien a partir dels lemes del DCVB d'Alcover i Moll. És el cas de la veu *afaitador* (lematitzada així malgrat que al nostre corpus aparegui escrita amb dues efes) o del mot fantasma **auagant*.

VARIANTS

Sota aquest epígraf s'ofereixen, en rodona, totes les variants d'escriptura (ortogràfiques i fonètiques) testimoniades al corpus que difereixen del lema atorgat a la veu a què es dedica la fitxa. L'ordre d'aparició d'aquestes variants, que es lematitzen en nominatiu singular tant si apareixen així com si no (que- com que n'homogeneïtzarà i facilitarà la cerca en l'*index uerborum et locutionum*), és estrictament alfabètic. No s'hi inclouen les veus romàniques, que es recullen en l'apartat següent.

FORMES

També en lletra rodona, es mostren en aquest bloc totes les formes documentades d'una paraula i de les seves variants (en cas que n'hi hagi), que se separen en files, en funció de les variants indicades a la secció anterior. Les formes femenines van després de les masculines i, en darrer lloc, s'exposen les catalanes, encapçalades per l'abreviatura *cat.*; en els casos, pocs, en què les formes romàniques registrades no pertanyen a la llengua catalana, l'abreviatura que les encapçala és *form. rom.* i és a l'apartat "Comentari" on s'examinen, si cal, les seves característiques.

ETIMOLOGIA

Aquí s'ofereixen les notes etimològiques necessàries per tal d'indicar l'origen de la paraula, apunts entre els quals s'ha fet èmfasi en el sufix que ha servit per a la seva formació. S'indica, també, el primer període de la llengua llatina en què es documenta (arcaic, clàssic, postclàssic, tardà o medieval), informació que generalment s'acompanya d'algun passatge del primer autor que la testimonia. En alguns casos ha calgut especificar, de manera paral·lela, l'origen concret de les llatinitzacions.

FORMES ROMÀNIQUES

S'exposen en aquesta part, en lletra cursiva, les formes romàniques de la paraula estudiada que han pervingut al català, l'espanyol, el francès, el gallec i portuguès (llengües que hem dissociat sempre que ha estat necessari), l'italià, l'occità i el romanès²⁴. Quan s'escau, es diferencien els continuadors romànics antics (especificats per mitjà de l'abreviatura *ant.*) dels contemporanis (sense indicació específica complementària). Si s'ha detectat una forma romànica d'especial interès, la qual, tanmateix, pertany a una llengua o dialecte diferent dels citats, excepcionalment s'hi ha afegit.

En el cas de les veus que han estat enunciadades en català per manca d'un ascendent llatí (és el cas de *corredor*, o del ja citat *afaitador*), aquest bloc passa a rebre el nom d'"Altres formes romàniques" i no s'hi inclou la catalana.

SIGNIFICAT(S)

En aquest apartat hom indica, entre cometes simples, el significat (o significats) que presenta cada mot en la documentació estudiada. Si una paraula presenta més d'un significat, l'ordre d'aparició de les accepcions el marca el primer testimoni que es registra de cadascuna.

Amb l'objectiu d'oferir les descripcions més acurades que hagi estat possible –sense oblidar, però, la precisió que ha de caracteritzar una definició–, en general hem optat per oferir una accepció descriptiva que, a continuació, va seguida d'una o més traduccions, que pot ser la pròpia forma catalana de

---

²⁴ Les abreviatures emprades per denominar aquestes llengües són cat., esp., fr., gall.-port., it., oc. i rom., respectivament.

la paraula. En les veus ja recollides al GMLC s'ha acostumat a mantenir la definició que s'hi proporciona, sense perjudici, però, d'introduir modificacions quan s'ha considerat necessari. Altrament, cal dir que s'han tingut molt en compte les definicions que proposa el DCVB.

Les qüestions que puguin desprendre's del significat (com, per exemple, modificacions semàntiques respecte del sentit clàssic) es desenvolupen en la secció "Comentari".

TESTIMONIS DOCUMENTALS

Aquest punt acull els testimonis de cada veu que s'han documentat en el corpus textual estudiat, els quals es mostren sota una ordenació cronològica. En cas que un mot presenti més d'un significat, els testimonis apareixen dividits segons les accepcions donades en l'apartat "Significats"; es manté, en qualsevol cas, l'ordre cronològic. La presentació dels testimonis segueix de manera sistemàtica l'estructura següent:

1. Els testimonis van encapçalats per un número entre parèntesi que ofereix una major ordenació visual i que pot servir, a més, per il·lustrar el nombre de vegades que fa aparició el vocable que s'està tractant.
2. A continuació es troba, en negreta, la datació del document, que eventualment pot anar acompanyada de parèntesis, claudàtors o interrogants que expressen hipòtesis o dubtes dels editors. Si resulta rellevant per a l'anàlisi, s'especifica, entre parèntesis i en lletra cursiva, si es tracta d'un diploma original, quina és la seva tipologia documental (per exemple, una butlla papal) o el lloc de procedència (Roma o indrets de l'Aragó són els topònims més habituals en aquest tipus d'indicacions).
3. Tot seguit, es presenta l'abreviatura de l'obra on s'ha publicat o citat el diploma, o bé, més rarament, l'abreviatura i la signatura de l'arxiu o biblioteca en el qual es conserva; si el document també ha estat publicat en una altra edició que presenta dissemblances respecte de la citada, això s'especifica en una nota a peu de pàgina que reproduïx el text segons aquella edició. Les abreviatures utilitzades són les pròpies del GMLC i es troben citades en l'apartat on es recull la bibliografia.

4. En el cas de la publicació de cartularis o de col·leccions modernes de documents, després de l'abreviatura es consigna el volum de l'obra –si així ho marquen els criteris del GMLC–, el número del document en l'obra citada i la pàgina o pàgines en què es troba el passatge reproduït.
5. Per acabar, es presenta, en lletra rodona, el testimoni pròpiament dit. En la seva reproducció ha regit la norma d'intervenir el mínim possible en el text, de manera que aparegui tal i com es llegeix en l'edició. En cas que s'hagi introduït alguna modificació rellevant –que pugui, fins i tot, alterar la manera de llegir el document, com succeeix en el cas de la veu *sagittarius*–, es reproduceix en nota a peu de pàgina l'edició original; l'argumentació es trobarà en el punt “Comentari”. La resta de variacions, de tipus formal, han estat introduïdes amb l'objectiu de facilitar la lectura dels textos i segueixen els criteris indicats més avall. Finalment, els tres punts suspensius marquen els passatges omesos, com succeeix al ThLL i, a la seva imatge, al GMLC.

Com hem indicat en parlar dels objectius que regeixen aquesta tesi, en la línia d'allò que es proposen les principals obres lexicogràfiques sempre s'ha procurat de trobar el testimoni més antic documentat de cadascun dels vocables o expressions. L'avançament de datacions, ja sigui respecte del GMLC, del DECat o del DCVB, s'indica en el comentari.

En recollir els testimonis, s'ha procurat d'incloure totes les aparicions conservades de cada veu. Amb tot, i malgrat que ha estat possible en la majoria dels casos, certes veus ofereixen un nombre de testimonis que hauria resultat excessiu de reproduir en la seva totalitat, atès que això hauria fet excedir artificialment l'extensió del treball, n'hauria afeixugat la lectura i entorpit el maneig de la informació i, sobretot, hauria tornat reiteratiu aquest apartat, sense que la presència de tants testimonis aportés cap benefici real. Per aquesta raó, quan s'ha optat per oferir una selecció de testimonis s'han tingut en compte els següents paràmetres: en la tria hi ha de constar sempre el testimoni de datació més antiga i totes les variants i formes; es procura de mantenir, en la mesura del possible, un equilibri cronològic i geogràfic que sigui el màxim de representatiu possible; se seleccionen preferentment els

testimonis el context dels quals ajuda a aclarir el significat de la paraula. L'expressió *et al.* indica al lector que el que s'està presentant és tan sols una selecció.

Finalment, s'ha tingut cura de no incloure els documents falsos, que sí poden aparèixer citats, tanmateix, en els comentaris de les veus. Les notes a peu de pàgina també poden aclarir aspectes relatius a la data del document o a la seva tradició, entre d'altres.

COMENTARI

Si en els apartats anteriors se segueix una estructura molt marcada i la informació és donada de manera succinta, aquesta darrera secció serveix per oferir l'exposició més extensa de diferents aspectes relatius a cadascuna de les veus. A grans trets, en aquest punt la informació queda articulada segons aquesta disposició:

1. En primer lloc, es contextualitza la presència i l'ús de la paraula objecte d'estudi en la llatinitat antiga, sempre i quan sigui possible. Així doncs, s'inclouen notes sobre la seva etimologia, i també pot oferir-se informació sobre el vocable de què deriva. En alguns casos, resulta possible d'estudiar l'evolució morfològica o lèxica que el mot ha patit abans de l'Edat Mitjana.
2. A continuació, es repassa la seva concurrència en altres zones de l'Europa de l'Edat Mitjana. Juntament amb el GMLC, els diccionaris consultats de manera sistemàtica (disponibles a la biblioteca de la Institució Milà i Fontanals del CSIC), el domini lingüístic o territorial i el període temporal que abracen i el seu estat de publicació actual són aquests²⁵:

---

²⁵ Taula adaptada a partir de la que es presenta a MESA SANZ 2017: 473.

DICCIONARI ²⁶	DOMINI	CRONOLOGIA	PUBLICACIÓ
GMLC	Català	800-1100	A-D, F, G
DuCange	General ²⁷	800-1600	Obra finalitzada
NGML	General	800-1200	L-P
Niermeyer	General	550-1150	Obra finalitzada
DMLBrit	Anglès	500-1600	Obra finalitzada
MLW	Alemanya	500-1280	A-I
LELMAL	Astúries i Lleó	700-1230	A-Z ²⁸
LItaliaeMAL	Italià	<i>ante</i> 1022	A-Z ²⁹
LMILPolonorum	Polonès	1000-1600	A-S
LLMAIugoslaviae	Antiga Iugoslàvia	800-1526	Obra finalitzada
GMLSueciae	Suec	1150-1500	A-M
GMLTransylvaniae	Transilvània	1000-1500	A-C

La revisió d'aquestes fonts, a banda d'aclarir la situació de cada mot segons el territori, ha revelat tot sovint sinònims, a vegades propis del llatí medieval, absents en el nostre corpus, els quals també s'esmenten.

També ha estat freqüent la consulta del CODOLGA, que conté documents de la Galícia dels segles VI al XV. No ha estat possible, en canvi, de fer servir les noves bases de dades lèxiques, presentades al juliol del 2019, *Corpus Documentale Latinum Legionis* (CODOL-LEG), que ofereix l'accés a la producció escrita en llatí en el regne d'Astúries i Lleó entre el segle VIII i el 1230, i *Corpus Documentale Latinum Valencie* (CODOLVA), que recull la documentació llatina generada al Regne de València des de la

²⁶ Emprem les abreviatures que farem servir al llarg de tot el treball, que es troben desenvolupades a l'apèndix bibliogràfic.

²⁷ Tant en el cas d'aquest diccionari, com en el del Niermeyer, amb especial èmfasi en els textos produïts en territori francès.

²⁸ Reedició en preparació.

²⁹ L'obra no té l'*addenda* finalitzada encara.

seva fundació, al segle XIII, fins als decrets de Nova Planta, als primers anys del segle XVIII. Juntament amb el CODOLCAT i el CODOLGA, aquestes bases de dades es troben dins la plataforma d'accés comú *Corpus Documentale Latinum Hispaniarum* (CODOLHisp), que s'exhibí a la vegada.

3. Consultades aquestes eines, seguidament es posa l'atenció en la presència del vocable al corpus de la Catalunya altmedieval. Se'n comenta la morfologia, les variants, el contingut dels testimonis, els significats, etc. Si podia resultar d'interès, aquests aspectes s'han comparat amb els textos medievals d'altres zones, especialment de la resta de la Península. Igualment, s'esmenten alguns aspectes de *realia*, quan és possible.
4. L'avançament pel que fa a les datacions més antigues ofertes per Coromines i Alcover i Moll acostuma a trobar-se en la part final del comentari i s'acompanya dels passatges adduïts per aquests autors. A continuació, l'article conclou amb un breu repàs del sinònims que hi pot haver al corpus, així com de la seva pervivència i particularitats en les llengües romàniques.

S'ha de tenir present, en qualsevol cas, que, en tractar-se d'un camp lliure, aquesta estructura és tan sols una tendència. En definitiva, atès que sota aquest epígraf hi té cabuda tot tipus d'informació, aquesta és presentada, ampliada i matisada segons les necessitats de cada cas concret. En la mateixa línia, les notes a peu de pàgina, a més de fer referència a les obres citades, poden servir també per ampliar altres aspectes secundaris que hem considerat importants però que no tenien lloc dins del cos dels comentaris.

5. Criteris formals i abreviatures

Pel que fa l'edició dels textos llatins citats (especialment dels diplomes del nostre territori, però també dels textos de l'Antiguitat clàssica o dels medievals provinents d'altres territoris), el criteri que ha imperat ha estat el d'intervenir-hi el mínim possible; per tant, en essència, el lector trobarà els passatges citats tal i com es llegeixen a les edicions de les quals han estat extrets. Amb tot, s'han adoptat un seguit de criteris d'unificació que coincideixen a grans trets amb els

que aplica el GMLC i que malden, al cap i a la fi, per facilitar la lectura dels textos:

- S’han emprat sistemàticament les grafies *I/i* (i no *J/j*) i *V/u* (en comptes d’*U/v*), així com *e* en lloc de *ę*. Es manté l’alfabet grec, la grafia *ç* i el grup *uu/vv/vu* dels mots d’origen germànic, que en alguns casos es reflecteix amb la grafia *w*.
- S’han eliminat accents i dièresis, el punt mig i els punts entre números romans, que són editats en el cos de la fitxa en versaleta.
- Pel que fa als signes especials, tan sols es manté el signe +, molt freqüent davant o enmig de *signum*, paraula per a la qual s’han respectat els criteris dels editors³⁰ sempre que aquests no empressin un símbol diferent de +, cas en què s’ha substituït per aquest³¹.
- Per a una major visibilitat, tant en l’apartat dedicat als testimonis com en els passatges citats al llarg dels comentaris s’ha expandit l’espai entre caràcters de les paraules que cal destacar.
- Com ja s’ha dit amb anterioritat, els tres punts suspensius marquen els passatges omesos.

Tal com succeeix amb les sigles emprades per a les indicacions bibliogràfiques i arxivístiques, seguim el criteri del GMLC pel que fa a les abreviatures de redacció i als signes convencionals, la relació completa dels quals es troba a les darreres pàgines del treball. Pel que fa a les citacions d’autors antics, se segueixen les abreviatures del ThLL en el cas dels autors llatins i les del *Liddell-Scott-Jones* (LSJ) per als grecs. Els textos medievals aliens a la nostra documentació s’identifiquen amb les abreviatures que consten en els diccionaris d’on s’han extret, els quals s’indiquen entre parèntesis juntament amb la localització del passatge.

---

³⁰ Pot, doncs, aparèixer en majúscula i en minúscula, abreujada i sencera, etc.

³¹ És el cas de l’edició d’Udina Martorell del *Llibre Blanch de Santes Creus* (CSCreus), en la qual és emprat un símbol que simula un crismó.

Introduction

1. Presentation

The thesis *Lexicon of trades in the Latin documentation of High Medieval Catalonia* is part of the research framework of the *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (GMLC), a research group that focuses on High Medieval Catalonia's Latin. This group was created in the 1950s by Marià Bassols de Climent, a Classics Professor at the University of Barcelona, and later directed by Joan Bastardas Parera, also a Latin Professor at the same university. The GMLC is a joint project between the University of Barcelona and the Spanish National Research Council (CSIC), and it aims to create a glossary of Latin and Romance words documented in Catalan sources from the year 800 to 1100. To this moment, they have already published three instalments (letters A-D, letter F and letter G), and the group is currently preparing the digital version of letter E and an impending reedition of letters A-D. The GMLC is part of the European project of the *Union Académique Internationale*, leading author of the *Novum Glossarium Mediae Latinitatis* (NGML), a Medieval Latin dictionary known as the “New Du Cange”.

In its first directors' words, the GMLC «is above all, an instrument for the study of the Medieval Latin lexicon of the Catalan domain during the 9th to 11th centuries. It is also, however, a dictionary covering the first period of pre-literary Catalan»¹. In fact, in Latin texts we can find a notable number of Romance words, especially from the Catalan language; sometimes, these terms appear to have been Latinised, but for the most part they attest fully Romance words, in which no trace of Latinisation can be detected². Consequently, the vocabulary of the

---

¹ GMLC, p. XXIII.

² As for the Latinisation phenomenon, with specific examples from the corpus, vid. GÓMEZ RABAL 2011. For an overview of the processes that can transform the lexis of the analysed documentation, vid. GRÀCIA SAHUQUILLO-QUETGLAS 2005. Vid. etiam PUIG 2013.

texts to be found in this thesis' pages portrays a language that combines words from literary Latin (from any of its phases) and Romance terms, including at the same time vulgar Latin lexis, words introduced by Christianity and innovations specific to the Middle Ages³. This is undoubtedly the main trait of the language attested in Latin texts from High Medieval Catalonia, a corpus scarce in literary⁴, historiographical, scientific and technical⁵ works, but extraordinarily abundant in documentary texts of a notarial kind (which is not a synonym for notarial, as Pere J. Quetglas has recently recalled⁶). This richness is an unquestionable corollary of the relevance given to the written testimony during that time, a distinctive feature noted by one of the major experts in Medieval Catalonia's cultural history, Michel Zimmermann, who reclaimed the documentary treasure that took place in the Catalan territory on Medieval times⁷:

La Catalogne n'est pas seulement un espace privilégié où s'apprécient et se transmettent les connaissances ; elle est aussi un lieu où les hommes écrivent, beaucoup et précocement. [...] L'importance de l'écriture est d'abord fidélité à une tradition, soumission à une exigence juridique et morale. L'acte écrit entretient la mémoire humaine, mais il n'est pas simple support : il est espace et moyen d'expression personnalisé. L'écriture n'est pas seulement le relais ou le reflet de la gestualité quotidienne : elle joue un rôle direct dans le façonnement de l'existence individuelle et collective. [...] Là encore, l'écriture n'est pas seulement publication ; elle se fait expression.

The Latin contained in the charters presents the specific traits of a language of culture, taught at school and particularly in force in the ecclesiastical and administrative spheres, but no longer spoken as a mother tongue; in fact, it was not transmitted from parents to children, since all of them were already speakers

---

³ Vid. PUIG 2013: 18.

⁴ Certainly, the few literary works produced in Catalonia during this period are the *Vita Petri Vrseoli*, the *Epistola Garsiae monachi Cuxanensis* and abbot Oliba's poems and epistles. For those, vid. Junyent, *Oliba*.

⁵ We refer to the treatises *De astrolabio*, *De mensura astrolapsus*, *Regulae de astrolabio* and *Sententie astrolabii*, edited in 1931 by Millàs in his *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval* (vid. Millàs, *Assaig*).

⁶ QUETGLAS 2019: 37.

⁷ ZIMMERMANN 2003: 2.

of the Catalan language. Nevertheless, the fact that it was required for so many matters implied a certain degree of vitality that forced the Latin language to adapt to the new realities of the time. Broadly speaking, it is safe to say that scribes found a solution in the creation of neologisms –often stemming from the Romance language or, sometimes, exclusive to our corpus– and in the semantic change of already existing terms. Therefore, the nature of these documentary sources, one of the very few ways of accessing the study of this period, requires the GMLC to analyse not only the Medieval Latin lexis but also the Romance vocabulary, a task that is carried out within well-established geographical and chronological boundaries: that is to say, the group studies the texts produced in the Catalan linguistic domain between the years 800 and 1100.

The study of the singularities (syntactical, lexical, semantical) of this corpus' Latin is the main reason that has led –and still leads– the GMLC's team to analyse the texts' editions in order to select the lexis that should be included in their glossary. But the drafting of a dictionary hasn't been the only result of this group's research since, apart from a notable quantity of scientific articles, from the very beginning its members have developed numerous doctoral theses focused, from very different points of view, on the analysis of these texts and, in particular, on their language. In 1953, Joan Bastardas presented the first doctoral thesis of the group, in which he offered a study of the syntactical peculiarities found in Spanish charters' Latin between the 8th and the 11th centuries; he placed special emphasis on Catalan documents and his thesis is still a work of reference for the study of Medieval Latin. Two other theses focused on a lexical study appeared a few years later: Eulàlia Rodón's about the technical language of feudalism in 11th century Catalonia (1957) and Oliverio Nortes' on society and rural life lexis in Aragonese diplomas before 1157 (1979).

In recent years, this tradition has been followed by new theses. On the one hand, those which study the lexis of the documentary corpus (such as ours): Eva Lope analysed the development of feudalism's technical language in documents from Barcelona's comital archive (2008); Laura Trias examined the textile lexis in the GMLC's corpus (2012); Joan Maria Jaime studied the Germanic terms (2015); Adelaida Terol presented an investigation on food and diet lexis (2016); and Marta Punsola analysed, in 2017, the Hellenisms present in the documentation and explored their relation with the contemporary glossaries. On the other

hand, Salvador Iranzo's thesis (2011) studied Visigothic epistolography and Marta Segarrés (2015) offered the first Catalan translation of 'Theophilus' *De diuersis artibus*, accompanied by the edition and commentary of the Latin text. Moreover, the continuity of the group's theses is guaranteed by the study that is currently being carried out by Anahí Álvarez on the adjectives attested in the corpus.

2. Object of study and limits

The study here presented aims to offer an exhaustive analysis of the words and expressions related to trades that we can find in Latin documents from Catalonia between the 9th and the 12th centuries, and it intends to proffer a new tool for a better knowledge of this area of research. The lexical corpus of our study is constituted by 196 substantives or locutions (such as *caput mansus*, *fractor lignorum*, etc.) that have been attested in the above-mentioned documentary sources. In order to delimit the extension of our lexical corpus, we have only included those words and expressions that specifically describe a trade, or that are used –precisely because of someone's profession– as a nickname of anthroponyms, a method of identification that eventually resulted in our current surnames⁸. Therefore, the names of trade only attested as toponyms have been excluded; nevertheless, when a word appears as a trade or as an anthroponym and, at the same time, as a toponym (names of roads, streets, mountains...), the latter use is explained in the commentary of the term's entry⁹.

Considering our connection to the GMLC since 2014, this thesis has adopted its glossary's criteria in a great deal of aspects, specially those of capital importance. First of all, this work follows the geographical limits established by Bassols and Bastardas dictionary, that is, comital Catalonia, the original domain of the Catalan language. However, the editors of this kind of documents also include diplomas that, although their content affects Catalan territories, were

---

⁸ This matter, that will be developed in the preliminary study, has already been examined in PRIETO 2017a with examples from this same corpus.

⁹ Vid., for instance, the term *caprarius*, documented since the 12th century as a nickname for several male anthroponyms. This same word, however, already appears in the 11th century, in one of abbot Oliba's works, as the name of a hill.

written elsewhere; it is the case, for instance, of papal bulls, written in Rome but sent to –and frequently preserved in– Catalan territory. It would seem that, due to their origin, the lexis of these texts shouldn't deserve our attention, but we have decided to include and analyse this type of testimonies when the word or expression attested also appears in other diplomas that belong to the Catalan territory. Hence, since we cannot find any *notarius regionarius* ('Rome's scribe or notary'¹⁰) in Catalonia, this profession is not specifically studied on the entry *notarius*, but only mentioned in the commentary. This same criterion has been followed in the more frequent case of the lexis of Aragonese texts, generally related to Ramon Berenguer IV, Catalan count and prince of Aragon after his marriage with Peronella in 1137.

Secondly, as far as chronological limits are concerned, we have respected GMLC's initial year 800. As its authors put it¹¹, it is a moment that «does not require special justification», since this date has been historically established to mark the beginning of the Carolingian renaissance, and it also serves to divide Late and Medieval Latin; moreover; 800 is also a suitable date because the most ancient diplomas from High Medieval Catalonia belong to the 9th century¹². On the contrary, though, we have extended a century GMLC's final limit, the year 1100. This has been done for justified reasons and has precedents among various previous works¹³. The decision to not surpass the year 1100 is explained by the authors of the GMLC¹⁴:

Furthermore, the limit set by the year 1100 allowed us to study Latin and Catalan texts jointly, without making a distinction between Latin and Romance sources. This was possible because apart from certain formulaic phrases that are repeated in feudal agreements and oaths, there are very

---

¹⁰ This locution was included in PRIETO 2014: 148, work that presents a first contact with the lexis of trades in documentary sources.

¹¹ GMLC, p. XXV.

¹² Only one text, severely damaged, is dated before the year 800 (DipCarol. I, pp. 412-414, written in Roussillon in 780).

¹³ In fact, the decision to incorporate texts from the 12th century has been made by GMLC's recent works (JAIME MOYA 2015, TEROL 2016a, PUNSOLA 2017), which examined them for the same reasons that we have explained. Vid., for example, Terol's justification (2016a: 12).

¹⁴ GMLC, p. XXV.

few texts written in an intentionally Romance style in the 11th century [...]. However, for 12th century documents a distinction had to be made between texts written in Latin and those written in Catalan. Thus, despite frequent interferences, the 12th century Catalan lexicon can be studied independently from the Medieval Latin lexicon. [...] This criterion was rigorously followed, even though on occasions it meant that terms of notable interest had to be excluded, even by a matter of a few years.

Notwithstanding, this limit doesn't imply that one cannot find testimonies pass this date in the GMLC¹⁵:

On the other hand, when a word or meaning of a word is poorly or wrongly represented in texts before 1100, we did not hesitate to use examples from the 12th century, thus providing different perspectives.

In the 12th century, the documentary Latin suffered a deep transformation due to the revolution brought, amongst other things, by the birth of cities and the power of commerce and trade. Catalonia itself underwent a transformation in 1162, with the enthronisation of Alfonso the Chast as king of Aragon and count of Barcelona; he inherited territories and titles from his parents, the count of Barcelona Ramon Berenguer IV and the queen Peronella of Aragon, which led to the birth of the Crown of Aragon. Although the GMLC authors knew that their decision forced them to renounce the study of many interesting terms, this same reason leads us to establish a different criterion. When it comes to the lexis of trades, the charters from the 12th century become an extraordinarily rich source that provides us with words that didn't exist before and offers a great amount of Romance terms. Had we followed GMLC's guidelines on this matter, we would have missed the analysis of relevant words, not only linguistically, but also from a historical point of view.

---

¹⁵ *Ibid.*, pp. XXV-XXVI. The authors cite the case of the lemma *biga*, illustrated through two passages, one from 1039 (LAntiq. I 144, f. 66v [Mas 512]: *impignoramus tibi ... omnia instrumentia mansiones, id sunt biges et chabirons et lapides*), and a second one from 1147 (CPoblet 285, p. 174: *in circuito uero de predictis archibus liceat uobis facere antbannum et porticum cum bigis*). Moreover, the GMLC has registered terms from the *Vsatiki Barbinonae*, a text of exceptional interest for both the study of the feudal system and the history of law, despite dating after the year 1100.

In conclusion, this thesis' object of study is the lexis formed by substantives and expressions related to the semantic field of trades attested in Latin documents from Catalonia between the years 800 and 1200. In this corpus converge Latin words from all periods of this language, innovations that are specific to the Middle Ages –in occasions, exclusive to these charters–, and the first testimonies of a vernacular language, that is, Catalan, which constitutes a significant fact for the linguistic study.

3. Methodology and objectives

The present thesis' methodology has been developed from two separate grounds: on the one hand, the selection of relevant lexis from the examined documents; on the other hand, the study and analysis of the chosen terms. The first task (the selection of lexis of trades) has been carried out with the following resources:

- GMLC's already published instalments, corresponding to letters A-D (mainly the reedition), F and G. In addition, we have had access to the still unpublished entries from letter E that are related to our lexis.
- GMLC's internal card index cabinet, for the unpublished letters. Formed by more than 50.000 files that started being collected when the group was created, it still receives new incorporations.
- GMLC's digital database, formed by an estimate of 80 editions of documents, that is, approximately 24.000 digitised charters. These edited texts are gradually being offered to the general public thanks to the *Corpus Documentale Latinum Cataloniae*, or CODOLCAT¹⁶, the group's lexical database for external enquiries.

It is important to point out that our research is based on the already published diplomas and cartularies, which constitute the same source used for the drafting of the GMLC and to feed the CODOLCAT. The use of the

---

¹⁶ So far, CODOLCAT has been incorporating around 1000 new documents per year. Thus, the latest version, the eighth one, published in January 2020, performs lexical searches from a corpus containing approximately 9100 diplomas.

above-mentioned resources (elaborated mainly from the edited texts, but with the pertinent verifications made *in situ* in archives and libraries by the group's members throughout the decades) has been crucial to register as methodically and effectively as possible the words of the lexical area we wanted to study. Nonetheless, although acknowledging their incalculable value, it has also been necessary to carry out a series of tasks in order to safely establish a definitive and comprehensive corpus:

- Carrying out a thorough reading of the corpus' documents, mainly the eschatocols, the charter's part which contains a higher number of names of trades as anthroponyms.
- Consulting Classical Latin dictionaries in order to find the terms not present neither in the GMLC nor in the internal files¹⁷. In this sense, Medieval Latin dictionaries from all Europe have been crucial to find words that hadn't been incorporated in the group's files¹⁸. With the same goal, we have carried out queries in the *Corpus Documentale Latinum Gallaeciae* (CODOLGA), the database that inspired the CODOLCAT.
- Examining the main lexicographical works for the Catalan language, that is, the *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* by Coromines (DECat), the *Diccionari Català-Valencià-Balear* by Alcover i Moll (DCVB) and the *Diccionari de la llengua catalana* by Institut d'Estudis Catalans (DIEC).

The use of these resources has brought to light a great deal of terms, the majority of which come from 12th century's documents.

The second phase of our research consisted of an exhaustive analysis of the selected words, with special emphasis on the etymological, semantical, morphological and evolutionary aspects in the Romance territory. Thus, apart

---

¹⁷ Both GMLC's fascicles and the internal files only register Medieval Latin's graphical, lexical and semantic innovations, as well as Romance terms, so they do not include other words that, despite being documented, haven't suffered any changes.

¹⁸ A comprehensive list of the consulted dictionaries can be found in the section "Structure of the study", subpart "Structure of the entries", point "Commentary" of this same introduction.

from the already-mentioned documentary sources (primary and indispensable source of this study), we have also used the main lexicographical works of Classical and Medieval Latin, Catalan and, on a secondary level, the rest of Romance languages. We should as well point out the importance of digital lexicographical tools, such as the *Dictionnaire de l'occitan médiéval* (DOM) or the aforementioned CODOLGA, resources of indisputable scientific quality that demonstrate that lexicography is one of philology's most active and updated disciplines and that it has successfully incorporated the advantages of the digital world. Furthermore, we have consulted other works of reference from several fields (specially Philology and History), as well as recent studies, most of which resulted from GMLC's investigations. The reader will find this bibliographical selection at the end of this study.

As we have already stated, the main objective of this research is to offer a thorough study of the lexis of trades in Latin documents from Catalonia between the 9th and the 12th centuries. Nonetheless, this primary goal has been reached thanks to a series of parallel objectives:

- To establish a lexical corpus, as exhaustive as possible, of the Latin terms and expressions referred to trades and attested in High Medieval Catalonia's charters. With this, we intended to provide researchers from different fields (philologists, historians, archaeologists, or legal historians, among others) with a useful and effective tool.
- To assemble all variants and forms of each word.
- To locate the first documentary testimonies of each term. This aim follows the same line as the GMLC and other Medieval Latin dictionaries and glossaries, and it constitutes a matter of paramount importance when it comes to neologisms, the creation of new derivatives and, ultimately, any lexical or semantical innovations. We have also verified the first testimonies of GMLC's already published letters, given that since their publication (between 1960 and 1985 for the first letters; 2001 for letter F; 2006 for letter G) the corpus has added numerous texts. For this reason, it was indispensable to revise and correct, when necessary, the first appearance of each word. This had been precisely the main goal of a

research presented in September 2014 in order to obtain a master's degree in Ancient languages and cultures by the University of Barcelona¹⁹. As a consequence, on this particular occasion we have just added some minor corrections.

- Likewise, to register the first appearances of Romance words (basically Catalan), in order to determine whether the most ancient dating proposed by Coromines' DECat and Alcover i Moll's DCVB²⁰ is correct.
- To add relevant information to each of the selected words in terms of etymology, morphology (variants and forms), meaning, evolution, persistence, etc. Aspects of *realia* have also been incorporated when possible, and we have included numerous texts from all Latinity, even some Medieval texts from other territories that have helped to illustrate, clarify or broaden certain aspects.

For both the compilation of the lexical corpus and the drafting of the lexicographical entries we have followed a mainly linguistic and philological criterion. This is due to the fact that the present study focuses on a specific semantic field formed by Latin words and expressions and preliterate Catalan terms. Notwithstanding, it is evident that the analysed documents can be of significant interest for historical, archaeological or juridical studies, and it would have been negligent to systematically omit the analysis of extralinguistic aspects provided by the texts. Thus, even though this thesis never intended to explain the way of life and other cultural features of High Medieval Catalonia, we hope to offer useful tools for extralinguistic researches.

In conclusion, we expect the above-mentioned items to guide our research to its main objective: to reveal the lexis of trades documented in our corpus and to analyse its characteristics, task that aims to ultimately contribute to GMLC's long-held investigations.

---

¹⁹ Vid. PRIETO 2014.

²⁰ The advance of dates in relation to the GMLC and these two dictionaries are specified in each entry's commentary.

4. Structure of the study

4.1. General structure

This thesis is structured in semantic fields, in accordance with the topic object of study and following the same criterion as other GMLC's works²¹. Therefore, we propose an eight-chapter division; each chapter includes the relevant entries according to their meaning and presents them following the same template. The chapters begin with a brief introduction that explains their content and presents historical and linguistic matters related to each thematic block; these eight chapters can also split the terms in even more specific semantic fields. Therefore, after these introductory pages and a preliminary study that aims to describe the essential traits of the analysed corpus and its Latin, as well as the specific characteristics of the lexis of trades and a state of the question, we will offer the following chapters:

1. Craftwork

This section (the longest, with 46 entries) gathers the words that designate trades developed in a traditional way, such as carpenters, drapers, or shoe-makers, amongst others.

2. Construction and engineering

Formed by 25 terms, this part assembles the names of trade related to the act of constructing (architects, tile makers, stonemasons, etc.) and those called engineers responsible for designing war machines or instruments for star observation.

3. Countryside: agriculture, stockbreeding, hunting and fishing

This block studies the names –a total of 45– of all kinds of field workers: shepherds, farmers, sowers, heads of farmsteads, etc.

---

²¹ In fact, this kind of distribution can be found in two theses: TRIAS 2012 on textile lexis and TEROL 2016a on food vocabulary –that is to say, those theses that, like ours, study specific semantic fields.

4. Commerce, navigation and currency

Block of 15 terms intimately linked to Catalonia's economic expansion between the 11th and the 12th centuries: it contains the analysis of the nouns that designate merchants, sailors and ship manufacturers and, finally, the individuals who coin and change money.

5. Cavalry, warfare and defence

This part contains the 23 names of trade that denominate soldiers, knights and the men responsible for defending feudal spaces such as castles. It includes the only phantom word registered in our research: *auagant.

6. Writing, music and visual arts

Although the majority of the 23 substantives grouped together in this chapter name trades related to the act of writing (scribes and notaries), we have also included terms that designate poets, grammarians, painters or directors of the cathedral choirs.

7. Body: medicine, barbers and prostitution

This section gathers the 8 names that allude to body-related trades: the ones taking care of other people's bodies (doctors and nurses), hygiene and cosmetics (barbers) and, moreover, prostitutes.

8. Others

This last and miscellaneous section contains 11 terms that cannot be integrated in the previous chapters. They are words, generally with a scarce presence in our corpus, that give name to diverse occupations, varying from augurs to gravediggers.

This thematic classification in semantic fields, carried out after reading the texts and analysing the terms, intends to organise the entries according to the reality that they illustrate. With this we aim to provide the reader with means to intuitively locate each word and its meaning and, at the same time, to offer a panoramic vision of the types of trades attested in the corpus that we have examined. As we have already mentioned, the majority of the chapters contain subsections that emerge from the application of the same semantic criteria and

present the terms in alphabetical order. All of the entries follow the exact same structure, as we will explain later.

Despite being convinced that this is the most effective distribution for a study of this kind, we acknowledge that some words could be easily included in more than one chapter. This disadvantage is particularly difficult to avoid in the case of nouns only attested as anthroponyms and to which the tradition attributes different semantic fields. In this sense, the case of the word *ballistarius* is pretty clear; although some passages present it as a ‘soldier armed with a crossbow’, it is mainly attested as a male anthroponym and already written in a Romance form, which indicates that this word is probably used with the meaning of ‘crossbow-maker’, an artisan trade. In this particular case, the term’s tradition and the clarity of a group of testimonies against another has led us to include it in the fifth chapter. Therefore, even though we have tried to offer a coherent and intuitive classification, we must admit that other ordinations would have been, in some cases, equally possible. In order to minimise the impact of this issue, we have included, when necessary, a list of related words in the chapter’s introductions.

Finally, after the conclusions and the bibliography, this thesis is closed by two indices that facilitate a direct search through its content. Following Terol’s criterion²², we present two different indices: while the first schematically displays the words contained in each chapter, the second is an *index uerborum et locutionum* that alphabetically organises the words that have an entry of their own, as well as their most prominent variants, the Romance forms present in the texts and other names referring trades that we analyse on the commentaries.

4.2. Structure of the entries

The centre of this study is composed of the 196 terms or expressions that designate names of trade and that we present in separate lexicographical files. These files have a fixed structure that follows, with minor changes, the template created in recent years by GMLC’s colleagues who have carried out lexicographical doctoral thesis²³. In this sense, each entry contains the lemma used to

---

²² Vid. TEROL 2016a: 649-666.

²³ We mean the structures used by JAIME MOYA 2015, TEROL 2016a and PUNSOLA 2017.

enunciate the word in question, the variants and forms documented in our corpus, the etymology, the Romance forms that have derived from it, the meaning, the documentary testimonies and, finally, a commentary. Next, we will explain the characteristics and criteria of each of these parts:

LEMMA

The entries of this study are headed by the lemma, presented in round hand, in bold and in the singular nominative form. Following GMLC's standards, the lemmatisation of the terms respects, whenever possible, the form found in *Thesaurus linguae Latinae* (ThLL). For this work's unpublished letters, we have chosen the lemma proposed by the *Oxford Latin Dictionary* (OLD). As far as Medieval Latin innovations and Latinisations of Catalan words are concerned, GMLC's and Du Cange's *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis* criteria have been followed.

The feminine substantives that have a corresponding masculine, since they are usually less documented and appear in later documents, are studied under the same entry as the masculine. In another sense, the Catalan words that don't derive from a Latin term and haven't been Latinised are enunciated based on Alcover i Moll's DCVB. That is the case for the lemma *afaitador* (despite appearing with a double *f* in our corpus) or the phantom word **auagant*.

VARIANTS

Under this title, we offer in round hand all writing variants (orthographic and phonetic) documented in the corpus that differ from the lemma attributed to the entry. The order of the variants, lemmatised in the singular nominative in an attempt to homogenise and facilitate the searches in the *index uerborum et locutionum*, is strictly alphabetical. We haven't included the Romance terms, presented in the next section.

FORMS

Also in round hand, this block displays all of the documented forms of a word and its variants (if they exist); they appear separated in columns, according to the variants documented in the previous section. The feminine

forms follow the masculine and the Catalan forms go last, headed by the abbreviation *cat.*; in the very few cases in which the Romance forms are not from the Catalan language, the abbreviation is *form. rom.* and they are examined in the “Commentary” when deemed necessary.

ETYMOLOGY

Here are offered the etymological notes necessary to indicate the word’s origin, placing the emphasis on the suffix used in its formation. We also register the first period of the Latin language in which it is documented (Archaic, Classical, Postclassical, Late or Medieval), information that is usually accompanied by a passage of the first author to use it. In some cases, it has also been necessary to specify the origin of the Latinisations.

ROMANCE FORMS

This section comprehends, in italics, the Romance forms of each analysed word that have remained in Catalan, Spanish, French, Galician and Portuguese (languages that we have dissociated when necessary), Italian, Occitan and Romanian²⁴. Where appropriate, the old Romance continuers (specified by the abbreviation *ant.*) are distinguished from the contemporary (without any specific indication). When a Romance form of special interest has been detected, despite belonging to a language or dialect different from the aforementioned, it has been exceptionally included.

As for the terms already enunciated in Catalan due to the lack of a Latin ascendant (for instance, *corredor* or *afaitador*), this section takes the title ‘Other Romance forms’ and the Catalan form is not included.

MEANING(S)

This part gathers, in single quotation marks, the meaning (or meanings) that each word exhibits in the examined documentation. When a word presents more than one meaning, the order of appearance of the different acceptations is determined by their first testimonies.

---

²⁴ The abbreviations for these languages are *cat.*, *esp.*, *fr.*, *gall.-port.*, *it.*, *oc.* and *rom.*, respectively.

In order to offer the most accurate descriptions possible –though taking into account the precision that should characterise a definition–, we have generally opted to offer a descriptive acceptance followed by one or more translations that can include the Catalan form of the word. The terms already contained in the GMLC tend to keep the same definition, with the introduction of some relevant changes or additions. Otherwise, the definitions proposed by the DCVB have been seriously considered.

The facts that can be deduced from the meaning (for instance, the semantic modifications with respect to the Classical sense) are developed in the section “Commentary”.

DOCUMENTARY TESTIMONIES

This segment includes the testimonies of each word documented in our textual corpus, and they are distributed in chronological order. Providing a word presents more than one meaning, the documentary testimonies are divided into the different acceptations offered in the section “Meanings”; in any case, the chronological order is always followed. The testimonies are presented based on this systematic structure:

1. Each testimony is headed by a number in parentheses which aims to offer visual organisation; in addition, it can serve to illustrate the number of times the term in question appears.
2. Then, we can find the document’s dating in bold; it can be accompanied by parentheses, square brackets or question marks that indicate hypotheses or doubts from the editors. When it is relevant for our analysis, we specify in italics and parentheses if the charter is original, its documentary typology (for instance, a papal bull) or its place of origin (Rome or locations in Aragon are the most common toponyms to be found here).
3. Next, we present the abbreviation of the work where a diploma has been published or cited, and seldomly, the abbreviation and signature of the archive or library in which it is kept. If a document has other publications that differ from the cited one, this is specified on a footnote

that reproduces the text. We have used the GMLC's abbreviations, which can be found in the final bibliography.

4. As far as edited cartularies or modern collections of documents are concerned, we have indicated, after the abbreviation, the edition's volume –providing that this follows GMLC's guidelines–, the document's number in the cited work and the page or pages in which the passage is reproduced.
5. Finally, we present the textual testimony in round hand. We have opted for the minimal intervention, in order to offer the text as it appears on its edition. In the event that we have introduced any relevant changes –that could even alter the document's interpretation, as is the case for the term *sagittarius*–, we reproduce the original edition on a footnote and offer a reasoning on the section “Commentary”. Other formal variations have been introduced in order to facilitate the reading of the texts, and they follow the criteria that we will specify below. Lastly, the suspension points indicate omitted passages, as happens in both the ThLL and the GMLC.

As we have already mentioned when explaining this thesis' objectives, and in line with the main lexicographical works consulted, we have aimed at finding the oldest testimony of each term and expression. When we have attested an earlier apparition than the one offered by the GMLC, the DECat or the DCVB, we have noted it on the commentary.

When selecting the testimonies, we have tried to include, for each word, all the apparitions preserved. Nevertheless, despite being able to proceed accordingly most of the time, some terms offer an excessive amount of testimonies. Reproducing all of them would have artificially exceeded this study's length and complicated its reading with repetitive information, without offering, however, any real benefit. For this reason, in some cases we provide the reader with a selection of passages that we have chosen based on these parameters: the earliest testimony should always be included, as well as every variant and form attested; a chronological and geographical balance has been intended, in order to reproduce a representative sample; we have

preferably selected the testimonies with a context that serves to explain the word's meaning. The expression *et al.* means that the reader is in front of a selection, and not the totality of documentary testimonies.

Finally, we have carefully excluded the false documents which can, nonetheless, appear on the commentary. The footnotes can also clarify certain aspects connected to the document's dating or tradition, amongst other features.

COMMENTARY

While the previous sections follow a rigid structure and the information is presented very concisely, this last part is used to offer a more extensive and detailed explanation of several aspects regarding each term. Generally speaking, in this part the information is displayed as follows:

1. First of all, when possible, the presence and use of the word in Ancient Latinity is contextualised. Thus, we include some notes on the term's etymology, as well as information of the word from which it derives. In some cases, it has been possible to examine the word's morphological and lexical evolution before the Middle Ages.
2. Secondly, we consider its concurrence in other territories of Medieval Europe. Apart from the GMLC, the dictionaries that have been systematically consulted (available at the IMF-CSIC library), as well as their geographical and linguistic domain, the period they encompass, and their current state of publication are the following²⁵:

---

²⁵ This table is an adaptation of the one presented in MESA SANZ 2017: 473.

DICTIONARY ²⁶	DOMAIN	CHRONOLOGY	PUBLICATION
GMLC	Catalan	800-1100	A-D, F, G
DuCange	General ²⁷	800-1600	Finished
NGML	General	800-1200	L-P
Niermeyer	General	550-1150	Finished
DMLBrit	English	500-1600	Finished
MLW	German	500-1280	A-I
LELMAL	Asturias and Leon	700-1230	A-Z ²⁸
LItaliaeMAL	Italian	<i>ante</i> 1022	A-Z ²⁹
LMILPolonorum	Polish	1000-1600	A-S
LLMAIugoslaviae	Ancient Yugoslavia	800-1526	Finished
GMLSueciae	Swedish	1150-1500	A-M
GMLTransylvaniae	Transylvania	1000-1500	A-C

The revision of these sources, besides from clarifying each term's situation in different territories, has frequently revealed synonyms, at times specific to Medieval Latin, that are not present in our corpus.

We have also customarily consulted the CODOLGA, which contains Galician documents dating between the 6th and the 15th centuries. We haven't been able, however, to use the brand-new lexical databases, presented in July 2019, *Corpus Documentale Latinum Legionis* (CODOL-LEG), that offers access to Latin texts from Asturias and Leon written between the 8th century and 1230, and *Corpus Documentale Latinum Valencie* (CODOLVA), that gathers Latin documentation produced in the Realm of

²⁶ We employ these abbreviations used throughout the study, which are developed in the bibliographical appendix.

²⁷ For both this dictionary and Niermeyer, with special emphasis on texts produced in French territory.

²⁸ Reedition in progress.

²⁹ This work's *addenda* have yet to be finished.

Valencia from its foundation in the 13th century to the Nova Planta decrees at the beginning of the 18th century. Alongside the CODOLCAT and the CODOLGA, these databases are part of a common platform that goes under the name *Corpus Documentale Latinum Hispaniarum* (CODOLHisp).

3. Thirdly, after checking these resources, we focus on the word's presence in High Medieval Catalonia's corpus. We comment aspects related to morphology, variants, the content of the documentary testimonies, the meanings, etc. When relevant, these features are compared to Medieval texts from other territories, specially the rest of the Iberian Peninsula. Likewise, some aspects of *realia* are mentioned, if possible.
4. Fourthly, the advance of the earliest dates offered by Coromines and Alcover i Moll can be usually found at the end of the commentary, accompanied by the passages adduced by these authors. Next, the article is closed by a brief review of the synonyms present in the same corpus, as well as the term's persistence and its particularities in Romance languages.

In any case, we should point out that, since the commentary is an open section, the above-mentioned structure is just a general tendency. After taking all kinds of information into account, this part ultimately presents, extends and explains the relevant data based on each case's particular needs. Similarly, the footnotes, apart from alluding to the cited works, can be used to widen other secondary aspects that we have deemed important, but that did not fit in the commentary's body.

5. Formal criteria and abbreviations

As far as the edition of the cited Latin texts is concerned (specially of our corpus, but also of texts from the Classical Antiquity, or Medieval diplomas from other territories), our main criterion has been that of minimal intervention. Consequently, our reader will find the cited passages as they appear in the editions from which they have been taken. Notwithstanding, we have applied several unification guidelines that coincide, for the most part, with those of the GMLC and that aim to facilitate the reading of the texts:

- We have consistently used *I/i* (instead of *J/j*) and *V/v* (instead of *U/u*), as well as *e* instead of *ϕ*. We have maintained the Greek alphabet, the letter *ϕ* and the group *uu/vv/vu* of the Germanic words, that in some cases is spelled *w*.
- We have removed accent marks and diacritics, middle points and the dots between Roman figures, which have been edited in the body of the text in small caps.
- As for the special symbols, we have only kept the sign +, frequently placed before or in the middle of the word *signum*, for which we have respected the editors' criteria³⁰, as long as they have not used a symbol different than +, in which case they have been substituted³¹.
- For the purpose of greater visibility, we have expanded the space between the characters of the terms worth highlighting, both in the documentary testimonies section and the commentaries.
- As we have already mentioned, the suspension points signal an omitted passage.

As we have done with the acronyms used for bibliographical and archive references, we have followed GMLC's criteria on abbreviations and conventional symbols; a comprehensive list is added at the end of this study. As far as ancient authors' citations are concerned, we have used ThLL's abbreviations for Latin authors and the ones from *Liddell-Scott-Jones* (LSJ) for Greek authors. Medieval texts that don't come from our corpus of study are identified by the abbreviations used by the dictionaries from which they have been extracted, which are cited in parentheses alongside the passage's location.

---

³⁰ As a consequence, it can appear in uppercase or lower-case letter, abridged or developed, etc.

³¹ For instance, Udina Martorell's *Llibre Blanch de Santes Creus* (CSCreus) uses a symbol that simulates a monogram of Christ.

Estudi preliminar

1. El corpus textual de la Catalunya altmedieval

1.1. Tipologia i fonts

El llatí medieval és una disciplina d'estudi viva, l'objecte d'anàlisi de la qual és tan ampli i canviant com variats són els textos de què poden partir els seus estudiosos¹. En efecte, els escrits llatins produïts en l'Europa de l'Edat Mitjana no només pertanyen a àmbits molt distints (el literari, el religiós, el científic, el jurídic o, és clar, el documental, per citar-ne tan sols alguns), sinó que també són producte d'autors amb intencions ben diferents: des de juristes encarregats de vetllar per la legislació fins a poetes captivats per la bellesa de les llegendes, tots van donar testimoni, en un sentit o un altre, dels temps que vivien. Els qui s'aboquen a l'anàlisi d'aquests textos poden estudiar-los dins d'un corpus que obeeixi a raons cronològiques i geogràfiques, tal com succeeix en aquest treball. En efecte, són objecte d'estudi d'aquesta tesi totes les fonts redactades durant els segles IX-XII en el domini lingüístic del català que han perviscut, fonts que són les mateixes que serveixen per a la redacció del GMLC.

Fruit de la importància atorgada a la memòria escrita durant el període altmedieval, el corpus documental de la Catalunya d'aquests segles és excepcionalment ric. La base d'aquest conjunt textual són els milers de documents conservats (uns 24.000 editats i digitalitzats per l'equip del GMLC), de caire notarial, fonamentalment, i de tipologia molt variada, tant de l'àmbit civil com de l'eclesiàstic, els més antics dels quals pertanyen als primers anys del segle IX². Hi predominen les donacions (a un o més particulars o, el que és més usual, a

---

¹ GÓMEZ RABAL 2008: 355.

² Pel que fa a la resta de la Península Ibèrica, el document original més antic, el *Diploma Silonis Regis*, és de l'any 775 (BASTARDAS 1953: XXXIII).

parròquies i monestirs) les vendes i compravendes (on no és rar de trobar el valor dels béns calculats en diners o en espècie), els contractes agraris i les permutes tant de terres com d'altres possessions; notable és, també, el nombre de diplomes que contenen actes judicials (textos que, a més dels fets que refereixen, contenen dades sobre l'administració i l'aplicació de la justícia, la composició dels tribunals i les normes que inspiraven les sentències dictades), convenis (especialment, feudals) i juraments de fidelitat que regulaven les relacions socials i de vassallatge³, així com els comptes de despeses de funcionaris locals i de viatges. En el mateix sentit, es preserva una gran quantitat d'actes de consagració d'esglésies, d'elecció i consagració de bisbes i abats, decrets sinodals, relacions de greuges rebuts o cartes de franquícia⁴. Hi figura, d'altra banda, un conjunt considerable de testaments i adveracions testamentàries i, encara que en menor mesura, d'inventaris de béns mobles i immobles. Aquests documents pertanyen a diverses èpoques i capes socials i, a part de notícies personals i familiars a propòsit dels atorgants, contenen catàlegs (força detallats, en la mesura que permet aquest tipus de textos) i la menció dels diners llegats, ja sigui a parents i a amics o bé a les esglésies i monestirs en què exercien la seva devoció⁵.

Si bé els documents notariais produïts en terres catalanes són l'objecte d'estudi principal dels treballs generats a l'empara del GMLC –ni que sigui per raó de la quantitat del material que ens ha pervingut–, també s'analitzen documents procedents d'altres llocs els quals, tanmateix, tenen relació directa amb Catalunya. Així, com s'ha indicat a la Introducció, són altra font d'estudi els preceptes reials carolingis i les butlles pontifícies, en la mesura que contenen nombrosos topònims i topogràfics de la regió a què fan referència, i també perquè constitueixen una font d'inspiració dels documents catalans. Formen part del corpus analitzat, igualment, els *Vsativi Barchinonae*, textos de creació legislativa que con-

---

³ Un dels més destacables des del punt de vista del lèxic és el jurament de fidelitat de Carcassona de l'any 1067, que presenta un nombre molt elevat de catalanismes, especialment de noms d'ofici (LFeud. II 832). En vàrem parlar a PRIETO 2018.

⁴ Vid. PUIG 2013: 15.

⁵ Tot i que el seu contingut és usualment poc rellevant pel que fa al testimoniatge de noms d'ofici, el lèxic documentat en aquest tipus de documents fou d'importància en l'estudi de TEROL 2016a per la gran quantitat de mots que hi fan referència a la vaixel·la, a les robes, al bestiar, etc. En aquest sentit, vid. etiam TEROL 2016b, una nova edició del document ACL, AP_0773, que conté un inventari de béns mobles d'Arnau Mir de Tost, la qual esmena lectures errònies i esclareix el significat de termes fins al moment intel·ligibles.

tenen termes d'interès excepcional per a l'estudi del sistema feudal (entre els quals hi ha, és clar, noms d'ofici) i per a la història del dret⁶. Finalment, aquest corpus compta amb unes poques obres literàries (la *Vita Petri Vrseoli*, l'*Epistola Garsiae monachi Cuxanensis* o els poemes i les epístoles de l'abat Oliba) i un reduït nombre de tractats científics i tècnics, com el *De astrolabio* o les *Regulae de astrolabio*, publicats per J. M. Millàs al seu *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*⁷.

1.2. Característiques i contingut

A tota l'Europa medieval, la producció de textos documentals en llatí –la llengua franca, de cultura– fou abundantíssima. Aquesta documentació és sens dubte producte de les vicissituds del seu temps, d'una banda, i de l'escrupolositat i perícia (o de la seva manca) de l'escrivà que produí el document, de l'altra. En efecte, com va advertir Díaz y Díaz, «cada documento es una pieza aislada, en sí, que se produce en un lugar y en un momento concreto. Su diferencia con un texto literario reside en que éste va destinado a un público, más o menos vasto y más o menos lejano. El documento es inmediato, aunque comparte con la pieza literaria un afán de pervivencia, porque ha de mostrar la validez del acto que registra a través del tiempo»⁸. Amb aquests mots, l'autor introdueix l'aspecte central de la creació d'aquests textos: la intenció que perdurin, finalitat molt rellevant en el cas del corpus de la Catalunya altmedieval, en vista de l'elevat nombre d'exemplars documentals conservats. Ja hem vist a les pàgines d'introducció les paraules de Zimmermann a propòsit de la producció escrita d'aquest territori⁹. L'autor (que estudià, entre altres aspectes, la necessitat i la importància de l'escriptura, la seva significació i les seves finalitats¹⁰) s'estasiava davant la riquesa documental catalana, que cal atribuir a un dels trets més definitoris de la societat: la importància que es va donar al testimoni escrit. Com sentencià Puig,

⁶ Els capítols més antics d'aquesta codificació primitiva són un poc anteriors a la mort de Ramon Berenguer I a l'any 1076, mentre que els més moderns semblen ésser anteriors a la de Ramon Berenguer III, esdevinguda al 1131. Vid. GMLC, p. XXV.

⁷ Vid. Millàs, *Assaig*.

⁸ DÍAZ Y DÍAZ 2006: 98. Vid. etiam GÓMEZ RABAL 2008: 356.

⁹ Vegeu el primer apartat (Presentació) de la Introducció.

¹⁰ Vid. ZIMMERMANN 2003: 3-4.

«sigui per prescripció de la llei gòtica, sigui per la perennitat que l'escriptura assegura, a Catalunya s'ha escrit molt i molt precoçment»¹¹.

Els textos mostren, d'una manera o altra, bona part dels aspectes més rellevants de la societat del moment i del seu funcionament, unes vegades de manera directa (és a dir, a través de l'acte que es descriu als diplomes), d'altres indirectament (per exemple, com hem dit més amunt, als textos judicials traspuen certes dades sobre l'administració i l'aplicació de la justícia, sobre la composició dels tribunals o sobre com es dictaven les sentències; d'altra banda, es testimonien alguns aspectes relacionats amb la salut i les malalties als testaments de persones que, temeroses de trobar-se en els seus últims dies, transmeten les seves darreres voluntats¹²). Els diplomes són la font que ofereix millor notícia de la cultura material (estrís, mobiliari, armes, objectes sagrats, etc.), de les estructures socials i el feudalisme, dels costums jurídics, del conreu de la terra, de les relacions comercials, de la guerra i la violència, del culte religiós o del treball. Tanmateix, hom no hauria de donar per fet que allò que es diu els textos mostri la realitat al peu de la lletra. En aquest sentit, serveixen d'ajut les paraules de Josep Maria Salrach, que s'expressà en aquests termes pel que fa a l'àmbit dels judicis i dels trets de la realitat que ofereixen¹³:

Amb singulars excepcions, els poderosos, laics i eclesiàstics, semblen haver conservat en els seus arxius només els documents corresponents a judicis que els van ser favorables, i que generalment es traduïen per a ells en increments patrimonials i drets de percepció de rendes, prestacions i tributs. Al marge, doncs, dels múltiples accidents, efecte de guerres, incendis fortuïts, inundacions, etc., que els escrits de mil anys enrere han patit, i que sens dubte han comportat la pèrdua de la major part d'aquests escrits, s'ha de considerar la tasca selectiva de conservació i destrucció que van portar a terme les generacions passades des del mateix moment de confecció de les escriptures. El resultat és una imatge esbiaixada del passat que, sempre que

---

¹¹ PUIG 2013: 14.

¹² Aquest tema ha estat tractat molt recentment a FORNÉS-QUETGLAS 2019. Els autors detecten, per exemple, un possible cas de parkinson en un diploma de 1022: Junyent-Ordeig, *DipVic* 823, p. 159: *Sig+num Ermemir, qui ob langorem infirmitatis tremulis manibus hunc testamentum exaravit, firmani et firmare rogavi.*

¹³ SALRACH 2013: 19-20.

sigui possible, s'ha de mirar de corregir. Els autors materials d'aquells escrits, els escrivans, eren homes d'Església que, abans de l'any mil, escrivien en fulls de pergami molt petits. Estalviaven, per tant, l'espai i [...] acostumaven a donar versions molt resumides dels judicis. Potser també reflectien en l'escrit més i més bé les raons dels guanyadors, generalment clergues, que dels perdedors, habitualment laics, i també dels més poderosos respecte dels més febles.

En efecte, s'ha de tenir ben present que la visió i la informació que ofereixen aquests textos pot ésser parcial, i no només en el sentit que certs documents exposin amb més detall tot allò que afavoreixi una de les parts. D'una banda, com afirma el mateix autor, els diplomes que recullen l'esdevenir dels judicis no deixen de ser la traducció al llatí d'una situació plena de diàlegs agitats entre totes les parts implicades (acusadors i acusats, jutges, testimonis, etc.), parlaments que es feien en català; en aquest exercici de traducció d'un parlar viu a una llengua que, endemés de morta, els era apresada, forçosament se'ls devien escapar certs matisos. D'altra banda, la tipologia d'aquests documents imposa certes restriccions. Així doncs, mentre que per la seva pròpia naturalesa àmbits com el judicial es troben àmpliament testimoniats i apareixen expressats a través d'un lèxic ric i variat, hi ha d'altres, com ara el de tot allò relacionat amb l'art, que tenen una presència infinitament més secundària. En qualsevol cas, al llarg d'aquest treball tindrem l'oportunitat de comprovar que les característiques dels textos del corpus propicien, en efecte, una forta presència del lèxic dels oficis.

1.3. Les edicions documentals

L'extraordinària quantitat de textos documentals produïts a la Catalunya de l'Edat Mitjana fou advertida ja al segle XIX¹⁴. Començà aleshores un moviment de recuperació de les fonts que va donar a conèixer el contingut de molts arxius; tanmateix, la veritable allau d'edicions de cartularis i d'altres conjunts de docu-

---

¹⁴ En aquest punt seguim molt de prop el treball de GÓMEZ RABAL 2008, que oferí una completa panoràmica de la història de les edicions dels documents redactats a la Catalunya medieval. Bastardas (1953: XXV) assenyala Ramón Menéndez Pidal com el primer a notar, en els seus *Orígenes del español*, el gran interès lingüístic dels documents notariais espanyols produïts entre els segles IX i XI.

ments es produí a partir del 1980, generalment de la mà de paleògrafs i historiadors. Si bé aquest tipus d'edicions foren les més abundants, els diplomes del corpus també han estat publicats amb freqüència en obres d'assaig o estudis històrics que inclouen els textos unes vegades en el cos de la redacció, d'altres en apèndixs a part. Sigui com sigui, és incontestable que aquestes obres ofereixen un material d'interès incalculable també des de la perspectiva de la lexicografia.

L'edició dels documents de la Catalunya altmedieval gaudeix d'una tradició que ja abraça més de tres segles i que parteix de tres obres magnes que, com manté Gómez Rabal, «constituyen una referencia insoslayable, por la amplitud geográfica y temporal de lo que abarcan y por ser los primeros repertorios existentes»¹⁵. Així, al segle XVII, l'eclesiàstic i conseller reial Petrus de Marca (1591-1662) treballà en *Marca Hispanica sive limes Hispanicus, hoc est geographica et historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis et circumjacentium populorum ab anno 817 ad annum 1258*, l'edició de la qual, publicada a París al 1688, fou póstuma i obra d'Étienne Baluze¹⁶. Dècades després, al 1746, el pare agustí Enrique Flórez (1702-1773) inicià la publicació de *España Sagrada. Teatro gráfico-histórico de la Iglesia de España*, continuada pels també agustins Risco i La Canal i, des de la Reial Acadèmia de la Història, per Pedro Sainz de Baranda¹⁷. Semblantment, el dominic Jaime Villanueva (1765-1824) se secularitzà al 1820 per poder prosseguir amb més llibertat les seves indagacions sobre la història eclesiàstica d'Espanya, publicades des del 1803 i fins al 1852 sota del nom de *Viaje literario a las iglesias de España*¹⁸. Aquestes primeres obres tenen el valor afegit que, atès que alguns dels arxius buidats per a la seva confecció patiren temps després expolis parcials o totals, han esdevingut avui dia l'única font d'accés a un cert nombre de documents.

Des d'aquestes primeres edicions fins a l'esclat de 1980, diversos noms foren cabdals en la tasca de revelar el tresor documental de Catalunya. Gómez Rabal anomena «pioners»¹⁹ Bofarull (1777-1859), bona part de la producció del qual és fruit del seu treball a l'Arxiu de la Corona d'Aragó²⁰, Valls Taberner²¹ (1888-1942)

---

¹⁵ GÓMEZ RABAL 2008: 358.

¹⁶ Vid. Marca.

¹⁷ Vid. Flórez, *España Sagrada*.

¹⁸ Vid. VViage.

¹⁹ GÓMEZ RABAL 2008: 358-360.

²⁰ Vid. Bofarull, *Colección de documentos*.

²¹ Vid. Valls Taberner, *Pallars i Ribagorça*.

o Balari (1844-1904), els *Orígenes històrics de Catalunya* del qual, si bé és un assaig històric riquíssim, constitueix també una de les fonts més extraordinàries per a l'estudi del lèxic dels documents del corpus²². Els treballs que seguiren immediatament a aquestes propostes, publicats sobretot durant les dècades de 1940 i 1950, van marcar de manera decisiva el desenvolupament contemporani de l'edició dels fons documentals medievals catalans. Molt rellevants foren les obres menades per institucions com l'IEC (que edità, entre d'altres, la sèrie *Catalunya Carolíngia*, iniciada per R. d'Abadal als anys 20²³ i que continua en curs de publicació) o el CSIC (que féu el mateix amb els tres volums del *Cartulario de Sant Cugat del Vallés* de J. Rius Serra²⁴ o amb *El «Llibre Blanch» de Santas Creus* de F. Udina Martorell²⁵, per exemple).

En fi, aquestes edicions serviren també per fixar les línies mestres que predominen en les edicions que es preparen des de la dècada dels 80. Seguint la distribució que establí Gómez Rabal²⁶, els treballs que es vénen produint des d'aquests anys es poden classificar, en línies generals, en tres grans grups, segons els criteris adoptats pels editors pel que fa a la compilació dels documents: cronològics (sempre segons els límits territorials marcats pels responsables de l'edició dels textos²⁷), geogràfics (tenint en compte, en efecte, la procedència dels documents o bé la seva mateixa ubicació arxivística²⁸) o, en darrer lloc, fixant l'atenció en les institucions que acomboien aquestes edicions, entre les quals s'han de destacar les de la Fundació Noguera, entitat sense ànim de lucre sota el segell de la qual s'ha editat i s'edita encara una quantitat ingent d'aquests textos, compilats des de perspectives variades²⁹. Hom ha de tenir present, però, que la

---

²² Vid. BALARI 1899.

²³ Vid. DipCarol.

²⁴ Vid. CSCugat.

²⁵ Vid. CSCreus.

²⁶ GÓMEZ RABAL 2008: 361-364. L'autora adverteix (n. 6), però, que aquests criteris no són necessàriament excloents.

²⁷ Vid., e. g., l'edició en cinc volums dels diplomes de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona de Fàbrega i Grau (DACCBarcelona).

²⁸ És el cas dels documents publicats a la revista *Urgellia*, entre els quals convé destacar, pel seu elevat nombre, l'edició de les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell dels segles IX-XII (*Urgellia* 1-2, 7) i la dels documents dels segles IX i X conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell (*Urgellia* 2-11), tots a càrrec de Cebrià Baraut.

²⁹ Igualment, és notable la intervenció de l'administració pública, en concret dels Departaments de Justícia i Cultura de la Generalitat de Catalunya, que van finançar obres com el

proliferació d'aquestes edicions, seguint uns criteris o altres, comporta que un mateix document es trobi editat per diverses mans a causa de l'existència de l'original i d'una o més còpies o bé perquè el document ha estat publicat en diversos repertoris per motius diferents, com ara perquè es conservi en un arxiu determinat però tingui un altre lloc de procedència, per exemple³⁰.

Aquestes edicions, d'inestimable valor per a la lexicografia del llatí de la Catalunya altmedieval, s'han fet servir per a la redacció del GMLC des dels seus inicis i s'han emprat, igualment, en la confecció d'aquest treball. Com s'ha dit, fins al moment, aproximadament 24.000 d'aquests documents editats, continguts en unes 80 edicions, han estat digitalitzats pels membres del GMLC, tasca iniciada cap a l'any 2000 que donà com a fruit el CODOLCAT, la base de dades lèxica que, des del 2012, va posant a l'abast del públic aquest corpus de manera gradual, a través de successives versions que incorporen al voltant de mil documents nous cada any, tot permetent de fer-ne cerques lèxiques simples i avançades per període, atorgant, comtat o bisbat.

2. El llatí de la documentació

2.1. El llatí medieval

La característica fonamental que defineix el llatí medieval rau en el fet que és un llatí que s'escriu –i es llegeix en veu alta, i fins i tot es parla en determinades situacions– quan allò que el comú dels parlants fa servir ja no és el llatí, sinó la llengua vernacla, que, en el cas del territori que ens ocupa, és el català. En efecte, el llatí d'aquests segles viu una situació molt particular que ve donada per la seva posició peculiar i fora de circuit tant pel que fa a l'evolució de la llengua llatina com pel que respecta a la de les llengües romàniques, quelcom que analitzaren eficaçment Gràcia Sahuquillo i Quetglas³¹:

D'una banda, el llatí medieval, respecte al propi llatí, constitueix una prolongació més o menys forçada de la història natural del llatí, ja que en

---

Diplomatari de Santa Maria de Poblet d'Agustí Altisent o *Les constitucions de pau i treva de Catalunya* de Gener Gonzalvo i Bou.

³⁰ GÓMEZ RABAL 2008: 357, n. 4. Vid. etiam QUETGLAS 2002.

³¹ GRÀCIA SAHUQUILLO-QUETGLAS 2005: 207.

cap cas no podem dir que estigui en una situació intermèdia o pont entre un estat de llengua anterior i un estat de llengua posterior. Des de l'altre punt de vista, el de les llengües romàniques, la situació del llatí medieval no deixa de ser menys peculiar: es troba en una situació col·lateral pel que fa a l'evolució d'aquestes llengües derivades del llatí, de manera que, a priori, sembla que és molt poc el que té a veure amb elles, a partir de la definició de llatí medieval que estableix que és el llatí que es parla i s'escriu quan el que hom parla normalment ja és una llengua romànica diferenciada del llatí.

La situació del llatí medieval, doncs, està estretament lligada a la plena existència de les llengües romàniques, concepte aquest que, com advertí Puig³², és cabdal i que ve determinat per la presa de consciència que allò que es parla ja no és llatí. Si bé aquest fenomen és molt difícil de determinar en el temps, no tan sols per l'evident manca de documentació al respecte, sinó perquè, evidentment, els canvis lingüístics ni són puntuals ni es produeixen alhora en un mateix territori, tanmateix la primera mostra documentada d'aquesta consciència es troba en el domini del francès, en una disposició del concili de Tours del 813. En ella, hom ordena, en un llatí carolingi pur, que els bisbes tinguin cura de traduir clarament les homilies en llengua romana rústica i en llengua germànica per tal que tothom pugui entendre sense dificultats el que s'hi diu:

MGH *Concilia* II (*Deliberatio* XVI), pp. 286-287: uisum est unanimitati nostrae, ut quilibet episcopus habeat omelias continentes necessarias admonitiones, quibus subiecti erudiantur, id est de fide catholica, prout capere possint, de perpetua retributione bonorum et aeterna damnatione malorum, de resurrectione quoque futura et ultimo iudicio, et quibus operibus possit promereri beata uita quibusue excludi. Et ut easdem omelias quisque aperte transferre studeat in rusticam Romanam linguam aut Thiotiscam, quo facilius cuncti possint intellegere quae dicuntur.

Generalment, hom postula una època de transició d'uns dos segles, entre els anys 600 i 800, per determinar el pas del llatí a les llengües romàniques. Aquest decret és considerat la partida de naixement d'aquests parlars, no només perquè dóna fe de l'existència d'una altra llengua diferent del llatí, la qual apareix desig-

---

³² PUIG 2013: 16-17.

nada amb el nom de *rustica romana* (denominació que reconeix la seva procedència), sinó sobretot perquè li és reconegut un primer dret enfront del llatí: és la llengua de predicació³³. Respecte del que dèiem més amunt –el difícil que resulta fixar el moment en què s’ha produït la presa de consciència del pas del llatí al romanç–, el cert és que precisament en el cas del territori francès, que hauria deixat de parlar llatí entre el 650 i el 700³⁴, resulta més fàcil de determinar, atès que, a partir del segle VI, en aquella zona es va debilitar notablement la tradició clàssica i, com a conseqüència d’això, s’accentuà el desconeixement de les regles gramaticals del llatí; si bé la reforma lingüística promulgada a mitjan segle VIII per Pipí i Carlemany va tractar de frenar tal situació, el llatí medieval d’aquesta zona era francament artificios. L’abundància de fonts prèvies al renaixement carolingi (al contrari d’allò que succeeix en territori peninsular), marcades per la deficient formació gramatical dels escrivans gals, permet la detecció de fenòmens lingüístics que només podrien pertànyer a una llengua viva, diferent del llatí: el francès³⁵.

Qualsevol consideració sobre el llatí medieval ha de tenir necessàriament present, així doncs, el rerefons de les llengües romàniques. El llatí medieval és la llengua de cultura i de l’administració que, tanmateix, ja no té parlants que l’hagin rebut per via materna, aspecte primordial que l’oposa frontalment al llatí tardà i que justifica moltes de les seves peculiaritats³⁶. És una llengua que s’esten gairebé durant deu segles (des del VI al XVI, aproximadament) al llarg de tota Europa i que es transmet a través de textos de tot tipus i de procedència més o menys culta. Es constitueix, doncs, com una llengua mosaic que varia notablement en cada territori que la fa servir i que, al mateix temps, funciona com una llengua frontissa tant respecte del llatí dels períodes anteriors com respecte de les llengües romàniques³⁷. Potser en aquest sentit no és una excepció pel que fa a altres llengües, però és innegable, d’altra banda, que aquests atributs es produeixen en un marc incomparable que, com bé va advertir Díaz y Díaz³⁸, marca la singularitat del llatí escrit durant aquests segles:

---

³³ *Ibid.*, p. 17.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ BASTARDAS 1953: XXV-XXVI.

³⁶ Vid. BASTARDAS 1995: 73-105 i BASTARDAS 1959: 251.

³⁷ GÓMEZ RABAL 2010: 246 i 252.

³⁸ DÍAZ Y DÍAZ 2006: 93-94.

El latín [...] es el vehículo de una cultura milenaria, quizá la única lengua literaria que había vivido un largo periodo de más de mil años, antes de parir una enorme descendencia, que llegó a logros casi impensables, en cuyo éxito vivimos inmersos hoy. [...] Lo sorprendente y maravilloso es que la lengua latina no murió tras tan múltiple y costoso parto, sino que pudo tomar luego nuevos rumbos con una vida nueva. De lengua vehicular de una comunidad cada vez más amplia y diversificada, pasó a convertirse en esta nueva fase de su longinqua vida en una nueva forma vital, una lengua de estilización literaria, una nueva lengua per se, que con distintas modas y modos ha durado casi mil años más.

Seguint amb la mateixa idea, la llengua dels diplomes, diferenciada de la literària o de la científica, tècnica o jurídica, de caire més culte, mereix encara una consideració pròpia. Descriuint-lo en els termes següents, Maurilio Pérez atorgà al llatí d'aquest tipus de textos el nom de «llatí medieval diplomàtic»³⁹:

El latín medieval diplomático es la lengua utilizada por los notarios, amanuenses y copistas medievales en el ejercicio de su oficio de redactar, escribir y copiar los diplomas medievales. Es una lengua fundamentalmente escrita, con frecuencia leída en voz alta y ocasionalmente tal vez incluso hablada. Es lengua latina en primera instancia, pero, por razones y necesidades prácticas, cada vez más salpicada de características (gráfico) fonéticas, morfosintácticas y léxicas propias de las lenguas romances (en los territorios del antiguo Imperio Romano) o de las lenguas no romances (el polaco, el sueco, el danés, etc.).

Aquesta definició implica que l'etiqueta de "llatí medieval" no hauria de ser més que una convenció: no existeix un *llatí medieval* únic i uniforme, sinó diversos *llatins medievals* determinats per la zona geogràfica i la seva llengua vernacle, pel moment en què es desenvolupen els textos, pels escrivans i la finalitat dels textos que redacten, etc.⁴⁰. Per totes aquestes raons, el corpus documental de la Catalunya altmedieval constitueix una font indispensable no només pel que fa a l'estudi del lèxic del llatí medieval propi del domini català, sinó en tot el referent al primer període del català preliterari.

---

³⁹ PÉREZ GONZÁLEZ 2008: 98.

⁴⁰ Per a aquesta qüestió, vid. *ibid.*, pp. 49-50.

2.2. Innovacions lèxiques i semàntiques: llatí i català

El llatí d'aquest territori és el resultat de la integració del llatí clàssic, especialment en la seva variant tardana, amb el llatí dels cristians, el vulgar i la llengua romànica que en deriva, el català, mescla, constant, que es tradueix en innovacions morfològiques, sintàctiques⁴¹, lèxiques i semàntiques i en altres indicis propis de la llengua romànica⁴². Malgrat la seva condició de llengua apresada a l'escola, el llatí dels documents presenta els trets característics d'una llengua viva, que s'adapta a diverses situacions i contextos i que assumeix les noves realitats aparegudes arran de la instauració del feudalisme, que impliquen canvis profunds en les estructures socials, econòmiques o jurídiques. És precisament aquesta capacitat el que permet que sigui la llengua de cultura.

Per definir els elements d'aquesta nova situació, la llengua innova i crea, manlleva o adapta termes ja existents en el llatí dels períodes anteriors. Així, des del punt de vista del lèxic, distingim innovacions lèxiques i semàntiques. Mentre que les innovacions semàntiques mantenen mots llatins ja coneguts als quals s'atorga un nou significat (conservant o no les accepcions antigues), les innovacions lèxiques es produeixen mitjançant processos de derivació i composició (a partir d'altres vocables llatins ja documentats) o bé mitjançant manlleus d'altres llengües, especialment catalanismes. En aquest sentit, és fonamental la figura de l'escrivà, individu d'un cert nivell cultural, amb un domini variable –sovint, limitat– del llatí, que en l'Edat Mitjana es veu abocat, per primera vegada, a descriure en aquesta llengua una realitat viscuda en una de diferent⁴³. La presència d'innovacions, per tant, no només està motivada pel fet d'anomenar noves realitats, sinó també per la formació i l'habilitat de l'escrivà, per les tradicions i el nivell de cultura del centre d'escriptura al qual pertany i fins i tot per la possible voluntat d'imprimir la seva marca personal en el document que redacta. Els escriptors poc coneixedors de la llengua culta acostumen a incloure més vulgarismes que els millor formats⁴⁴.

---

⁴¹ Analitzades a BASTARDAS 1953.

⁴² PUIG 2013: 18.

⁴³ Per als mètodes de què disposava l'escrivà per incloure en textos de redacció llatina realitats viscudes en llengua catalana, amb exemples d'aquest corpus, vid. GRÀCIA SAHUQUILLO-QUETGLAS 2005: 209-214.

⁴⁴ PUIG 2013: 30.

Evidentment, el llatí exerceix una forta pressió en la mentalitat de l'escrivà: com que és l'única llengua de cultura considerada vàlida, tendeix a recórrer a la forma llatina, patrimonial o culta, que designi amb més fidelitat la realitat que ha de posar per escrit. Així doncs, en aquells camps en què el llatí disposa d'una tradició escrita, el desenvolupament d'innovacions lèxiques és infinitament més reduït que en aquells que presenten conceptes totalment nous. El cas més clar d'aquest fenomen es troba al camp de la jerarquia social, amb poques innovacions lèxiques però amb una quantitat destacable de canvis semàntics: el sistema feudal, el lèxic del qual fou estudiat per Rodón i Lope⁴⁵, es limità a donar nous valors als càrrecs, però en va mantenir la nomenclatura. Així, passaren a designar membres de la jerarquia social del feudalisme termes patrimonials llatins com *homo*⁴⁶, *comes*, *dominus* o *senior*. A tall d'exemple, vegem les paraules de Puig a propòsit de *comes*⁴⁷, un exemple adequat d'aquest tipus d'innovacions:

Comes, que en llatí clàssic significa 'acompanyant', ja s'usa al baix imperi per designar una dignitat. En el període carolingi, designa el dignatari que, com a representant ordinari del sobirà, exerceix en el territori sota la seva jurisdicció la totalitat dels poders públics; després, en el curs del segle X, els comtes catalans es van convertint en prínceps territorials sobirans.

Comes, però, és substituït per *consul* en un document redactat per Ermengol Bernat d'Urgell, jurista de notable prestigi, lligat al comte d'Urgell Ermengol IV i a la catedral de la Seu d'Urgell, que tendia a fer servir un estil elevat i ostentós:

1076 Bach, *ACSolsona* 210, p. 83: ego Ermengaudus, Dei nutu c o n s u l
Vrgellitanus, una cum comitissa Lucia, ... seruiuimus sicut debueramus.

Aquest ús és, sens dubte, producte del desig de *uariatio*, una altra causa que propicia canvis semàntics. En efecte, la voluntat conscient de l'escrivà de trencar

⁴⁵ Parlem de les obres de RODÓN 1957 i LOPE 2008, eines indispensables per al coneixement del lèxic feudal en els textos de la Catalunya altmedieval.

⁴⁶ Aquesta paraula ja és utilitzada sovint amb el significat de 'persona' en la fórmula *homo utriusque sexus*: 1005 DACCB Barcelona I 58, p. 337: *si nos uinditores a ullusque uiuens homo utriusque sexus uenerit et hanc scripturam uindicionis disrumpere uoluerit, non hoc ualeat uindicare quod petierint, set componant uobis hec omnia ... predicta in duplo cum omnem illorum immelioratione.*

⁴⁷ PUIG 2013: 24-24.

amb la monotonia de les fórmules o patrons d'escriptura transmesos al llarg de generacions en les escoles i en les notaries o escrivanies pot portar-lo a un ús alternatiu de mots que considera sinònims, sovint de manera errònia, per una instrucció insuficient en el domini de la llengua. Així, quan es reuneixen diversos bisbes en ocasió, per exemple, de la consagració d'una església, apareixeran anomenats amb vocables tan diferents com *antistes*, *episcopus*, *opilio*, *pastor* (vid. s. v.), *pontifex*, *praesul* o, fins i tot, *codrus*, el nom d'un pastor i d'un pastor-poeta de les èglogues de Virgili⁴⁸:

990 DCBarcelona 205, p. 418: Viuas, gracia Dei Barchinone chodrus, una cum archidiachonem nostrum Seniofredum ceterisque chanonicis subtus roboraturis matris ecclesie conexis ... castrum ... donamus.

Codrus apareix en el *Liber Glossarum*, on es diu que *nobilissimus pastor et poeta fuit* (Gloss. V 180, 15) i que *nobilissimus pastor significatur et poeta quem Vergilius elegis laudat* (Gloss. V 180, 16). El redactor, Ervigi Marc, degué disposar d'un glossari virgilià en què *Codrus* era explicat per *(nobilissimus) pastor* o per *(nobilissimus) pastor* i, en deduir que significava 'pastor', no va dubtar a emprar-lo en referència a un bisbe amb l'afany de servir-se de termes erudits⁴⁹.

En canvi, la llengua vulgar guanya terreny a la culta en aquells camps de nova creació, com ara el relatiu als drets pecuniaris i als impostos i, en general, en aquells més lligats a la vida quotidiana, entre els quals es poden comptar els de la roba, els aliments i els estris⁵⁰ i, certament, el dels oficis; el català també té una presència més destacada quan hi ha especial interès a fer entenedors els documents a persones no cultes, independentment de la formació de l'escrivà⁵¹. Els

---

⁴⁸ VERG. *ecl.* V 10-11 (*incipe, Mopse, prior, si quos aut Phyllidis ignis / aut Alconis habes laudes aut iurgia Codri*) i VII 21-22 (*Nymphae, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen, / quale meo Codro, concedeite*) i 25-26 (*Pastores, hedera nascentem ornate poetam, Arcades, invidia rumpantur ut ilia Codro*). Vid. PUIG 2013: 39-41 i, per als substantius citats, PRIETO 2014, s. vv.

⁴⁹ GMLC, s. v. *codrus*, n. 1.

⁵⁰ Com ja s'ha dit amb anterioritat, TRIAS 2012 treballà el lèxic tèxtil i TEROL 2016a el de l'alimentació.

⁵¹ Puig (2013: 31) explica que Berill, un gramàtic i escrivà sens dubte erudit, fou el primer a emprar *crucia* o *crocia* 'bastó en què el coix es recolza per caminar', 'crossa' amb el desig de fer-se entendre: 1051 Junyent-Ordeig, *DipVic* 1089, p. 404: *testificamus quando prenominatus Geribertus tradidit in manus predicti Guilelmi episcopi per traditionem unius ligni, quod rustici dicunt crocia, ante ostium ecclesie Sancti Andree de Oristidano omne suum alodium*.

manlleus a la llengua catalana poden figurar ja plenament evolucionats, és a dir, en la seva forma romànica, sense flexió (*acapte*⁵², *emparament*⁵³ o *afaitador*, vid. s. v.), o llatinitzats en major o menor mesura. Així, podran trobar-se llatinitzacions superficials com *cucucia*, del català *cugucia*, que també pot rebre desinències casuals⁵⁴, i llatinitzacions més elaborades amb l'afegit de sufixos nominals, sovint *-erius*, com és el cas de *troterius* (vid. s. v.), del català *troter*. Altres vegades, però, mots estrictament llatins són usats com a substituïts cultes dels catalanismes. Així succeeix, per exemple, amb *ferrarium*, emprat en comptes de *ferreria*⁵⁵.

Llatinitzats o no, els catalanismes són introduïts cada cop amb més freqüència en el text llatí a partir del segle IX i guanyen molt de pes entre els segles XI i XII. Els inventaris de béns mobles, la toponímia i l'onomàstica (font d' excepcional riquesa per a l'estudi dels noms d'ofici) són els llocs on se'n documenten en major quantitat. Els diplomes de la Catalunya altmedieval, doncs, resulten essencials per al coneixement del català preliterari, i són in comptables les ocasions en què ofereixen la datació més antiga de veus d'aquesta llengua.

2.3. Altres manlleus: arabismes, germanismes i hel·lenismes

El procés de creació lèxica també és influït per altres llengües. En concret, al corpus hi ha un bon nombre de germanismes, introduïts al llatí en diferents estadis, i d'hel·lenismes, emprats sovint com a marca de cultura, així com una quantitat força més reduïda d'arabismes, que apareixen bàsicament per designar realitats sociopolítiques musulmanes (*barrio* 'grup de cases separat del nucli principal de població a què pertany'⁵⁶), objectes d'origen àrab com *ciclatono* 'tela

⁵² **1063** LFeud. I 149, p. 148: *si ego ... fecero acapte de Alfagine uel de Almudafar de terras, de ista hora in antea ... Raimundus comes habeat terciam partem de ipsas predictas terras.* Vid. GMLC, s. v. *acapitum*.

⁵³ **1059** ACA Ramon Berenguer I, n. 38 s. d. (ed. Carreras Candi, *Lo Montjuich*, ap. 19, p. 408): *predictus Miro recognoscat ipsos emparaments et ipsa omnia que ipse Miro et uxor sua et filii eorum et illorum homines habuerunt de ipsa arberga et de ipsos acaptas et de ipsas toltas.*

⁵⁴ **1055** LFeud. I 126, p. 127: *conuenio ut eam semper cum honore teneam sicut homo debet tenere suam legitimam uxorem et nunquam eam dimittam dum uixero, nisi propter cuguciam quam ipsa mihi faciat, et ipsa cugucia sit a me legaliter probata et manifeste conuicta.* Vid. GMLC, s. v. *cucucia*.

⁵⁵ PUIG 2013: 26.

⁵⁶ **964** DipOsona 939, p. 698: *et est hec omnia in ciuitate Minorisa, in suo barrio prope ipso pugo de Todesindo.* Vid. GMLC, s. v.

fina molt prima procedent de Bukhara⁵⁷ o *gorab*⁵⁸, un tipus d'embarcació, o peces de roba, com ara *aliphapha* 'cobrellit'⁵⁹. Com tindrem ocasió d'anar comprovant, hi ha una certa quantitat de préstecs de totes aquestes llengües en el lèxic dels oficis⁶⁰.

Pel que fa als germanismes, sembla que pogueren arribar al llatí medieval a través de diverses vies: el llatí vulgar, el francès (que havia adoptat prèviament el mot germànic), el provençal, el català (que, al seu torn, podrien haver pres el germanisme de la llengua francesa) o, fins i tot, a través del llatí medieval del territori franc. Malgrat que és pràcticament impossible d'esbrinar-ne la via d'arribada, sembla clar que aquests manlleus eren deguts sobretot a la influència franca, i que els germanismes procedents del gòtic són menys nombrosos⁶¹. Segons afirma Jaime Moya, l'aportació germànica ha contribuït al desenvolupament del vocabulari català, llengua en què la presència de germanismes és més notable que en espanyol o en portuguès⁶². Així, es troba una important representació de germanismes en els camps lèxics dels colors i de la terminologia militar, presència que es detecta en el corpus estudiat: en efecte, s'hi troben colors com *blancus*, del germànic **blank* 'brillant', 'clar', d'on 'blanc'⁶³, segurament ja introduït al llatí vulgar, o *blauus* 'blau', procedent del fràncic **blao*⁶⁴; *guerra*, del baix fràncic

---

⁵⁷ **1023** Baraut, *DocUrgell* 382, Urgellia 4, p. 90: *ipsa sua uestimenta, id est, camiso I de ciclato et I gonela de trapo*. Vid. GMLC, s. v. i TRIAS 2012: 424-426.

⁵⁸ **1120** ACA Ramon Berenguer III, núm. 229 (*cit.* Piferrer, *Recuerdos y Bellezas de España*, p. 112): *conuenit predictus comes iam dicto Albaid ut habeat illi uiginti galeas et de gorabs tantos ut possit Albaid mittere ducentos canallas inter christianos et sarracenos, et passet illinc ad Maioricas*.

⁵⁹ **1024** CSCugat II 491, p. 142: *concessit ... ad domum s. Stephani mapa I de dobxze alnas, et aliphapha I*. Vid. GMLC, s. v. i TRIAS 2012: 78-81.

⁶⁰ Es repassen els principals grups lingüístics que han aportat termes al corpus, però no són els únics. Per exemple, Jaime Moya (2015: 358-359) considera *cruxcina* un eslauisme (**971** Junyent, *DipVic* 413, p. 347: *et alia stola cum ... argento I et corporales V et cruxcina I*) i *lesca* un possible basquisme (**1078** CSCugat II 694, p. 356: *concedo ... ad recia s. Cucuphatis alia lesca*).

⁶¹ Tanmateix, com indica Puig (2013: 27), «cal tenir en compte que, de vegades, no és possible distingir si els germanismes procedeixen del fràncic o del gòtic i que, a més, de vegades el germanisme és fràncic i gòtic alhora, com passa amb el terme *tregua* [...], fràncic *treuwa* i gòtic *trigwa*».

⁶² JAIME MOYA 2015: X.

⁶³ **951** ACUrgell, *Cart. I* 805, f. 237v: *ad Wadallo, nepoti meo, mulo I cum freno blanco et sella*. Vid. GMLC, s. v. i JAIME MOYA 2015: 37-39.

⁶⁴ **879** Abadal, *ECuixà*, p. 144, ap. 28: *uidimus alia scriptura quod fecit Alidinus que habebat insertam uineam ad kampo Lauri ... et portione sua media in uillare Cuxano et uachas II et bone I et ferramenta et uestito blauo*. Vid. GMLC, s. v. i JAIME MOYA 2015: 41-42.

**nërra*⁶⁵, o *guardia* ‘lloc de vigilància’, del germànic *wardon*⁶⁶, són exemples ben documentats del lèxic militar. A banda dels oficis, altres camps semàntics força representats en els germanismes són l’alimentació, la construcció, alguns gentilicis i la vida rural.

Si l’aparició d’aquests mots és el resultat d’anys d’invasions i de contactes culturals, la de cert tipus d’hel·lenismes respon a una qüestió completament diferent. No hi ha dubte que el grec estava present en la societat del moment, com demostren els antropònims *Andreus*, *Atanasia*, *Cristoforus* o *Eugenia*, noms de sants que deuen la seva difusió a la força del cristianisme, que fou la mateixa via per la qual arribà, igualment, un nombre remarcable de préstecs, entre els quals destaquen molts noms de càrrecs eclesiàstics, com ara *archidiaconus* ‘ardiaca’ o *episcopus* ‘bisbe’⁶⁷. No obstant això, res no indica que el grec fos ensenyat a les escoles, i tampoc no hi ha cap indicatiu d’un coneixement mínimament generalitzat de la llengua i la cultura gregues a la Catalunya altmedieval⁶⁸. Un bon exemple d’això el recull Puig⁶⁹, que adverteix que *Petrus*, canonge d’Urgell, confessa no estar format en la llengua grega després d’haver escrit en caràcters grecs el seu càrrec, *hypodiaconus*, gairebé a la manera de joc:

1010 Baraut, *DocUrgell* ap. 315 (Urgellia 4, p. 31): *Petrus ὑποδιάκωνος scripsit, quamuis inculto greco sermone, inseruitque presenti scedula decem superscriptiunculas.*

Al corpus es detecta, però, la presència de tot un seguit d’hel·lenismes erudits que responen, en paraules de Punsola, «a la voluntat de cercar una terminologia

⁶⁵ **1057** AComtalPerg II 491, p. 905: *conuenit Bernardus iam dictus ad Raimundum ... ut quando Raimundus guerram abuerit teneat Bernardus in sua maisnada XII caualarios, ... et sequeant eum supra omnes homines omni tempore que guerram abuerit et ualeant ei per fidem sine engan.* Vid. GMLC, s. v. i JAIME MOYA 2015: 327-330.

⁶⁶ **899** Baraut, *ActUrgell* 11 (Urgellia 1, p. 68): *ego Nantigisis episcopus consecro ipsa ecclesia et trado illi parrochiam per illam strata de Cardona usque in Villafreda et ... per uilla de Corbera usque ad Tibirana et per torrente profundo usque ad illa guardia et per illo ribo de Clerano.* Vid. GMLC, s. v. i JAIME MOYA 2015: 311-316.

⁶⁷ **875** DipGirona 44, p. 90: *factus est in suburbio Cabilonensi, Sancto Marcello, conuentus uenerabilium episcoporum, Remigio, ... et Fulcualdo archidiacono ad uicem Lamberti Matisconensis episcopi: causa ordinationis Adalgerii Eduorum episcopi.* Vid. GMLC, s. v. i PUNSOLA 2017: 300-302 i 345-349.

⁶⁸ Per a aquesta qüestió és fonamental l’article de ZIMMERMANN 1990.

⁶⁹ PUIG 2013: 43.

específica que atorgui més solemnitat o transcendència a alguns tipus de documents»⁷⁰. Aquests hel·lenismes es troben sobretot en documents solemnes (com les actes de consagració d'esglésies) que recullen esdeveniments que reuniren personalitats importants (bisbes, comtes, etc.). Dins d'aquests diplomes, és als preàmbuls on més n'apareixen. Opcionals i de durada variable, els preàmbuls acostumen a reflexionar sobre consideracions morals i esdeveniments històrics, i n'és habitual la citació de les Sagrades Escriptures. És la part menys encotillada del document, fet que proporciona als escrivans certa llibertat per mostrar la seva formació i, per tant, la possibilitat d'introduir els hel·lenismes, erudits i exòtics, que han detectat als glossaris. Un exemple d'això és la veu *chebydrus* 'serp', testimoniada al preàmbul del testament del bisbe electe d'Urgell⁷¹:

1093 Baraut, *DocUrgell* 1107 (Urgellia 8, p. 31): quod factum ut uersutus chelidrus conspexit uehementer expauit et ultra quam fari potest indoluit, et si detecte aut ui quos de potestate illius proprio cruore redimerat ei aufferre nequiuuit, tamen recolendo prime fraudis uestigia hucusque callidis argumentationibus temptare non destitit quibus ad interitum eos perducere potuit, et adhuc aud cessat neque cessabit sed sempre inter utrumque lis erit donec mundum humanum genus incoluerit.

Ja emprat per Lucà⁷² amb el significat de 'serp verinosa', rèptil relacionat amb el mal, és utilitzat per Ermengol Bernat d'Urgell amb el sentit figurat de 'diable'.

2.4. Mots fantasma

En els estudis de llatí medieval, i especialment en el de l'Alta Edat Mitjana, hom parteix sovint del criteri que qualsevol forma, qualsevol paraula és possible i que allò que no s'entèn és degut a la ignorància de l'estudiós modern i no pas a un defecte de la font, ja sigui original o editada. Si bé aquesta perspectiva tan oberta és necessària en una disciplina que tracta una llengua d'aquestes característiques, tot i així el filòleg també ha de tenir en compte que això no sempre és

---

⁷⁰ PUNSOLA 2017: 11-12.

⁷¹ Per a aquest terme, vid. *ibid.*, pp. 225-227.

⁷² LVCAN. 9, 710-711: *ambiguæ coleret qui Syrtidos arua chersydros, tractique uia fumante chebydri.*

cert. En efecte, al llarg de la història s'han donat com a existents vocables que, en realitat, mai no han existit. Són els mots fantasma, els quals, en paraules de Bastardas, es defineixen en aquests termes⁷³:

Mots fantasmes són aquells que no tenen realitat lingüística, sinó que generalment són producte d'errors de còpia, però a vegades també d'errors de transcripció i fins i tot d'errades d'impresma. També és condició necessària perquè hom pugui parlar d'un *mot fantasma* que algú l'hagi considerat com a autèntic i genuí. En rigor, més que de *mots fantasmes* s'hauria de parlar de *fantasmes de mots*, perquè de mots no en tenen res, si no és la simple aparença.

En efecte, el mot fantasma és aquell que, per una sèrie de confusions, s'ha anat transmetent al llarg del temps i ha deixat algun tipus de rastre. Les causes de la formació i perpetuació d'aquestes falses paraules (que, precisament per la seva condició, rarament es documenten més d'una vegada en el corpus) són diverses i s'accentuen pel fet que molt del material que ha pervingut al llarg dels segles no és original, sinó còpies sovint força deficients: a vegades, el mot fantasma és el resultat d'una separació incorrecta dels mots i la solució consisteix a redistribuir els blancs; d'altres, és fruit del mal desenvolupament de l'abreviatura que consta en els manuscrits o d'una confusió de lletres, com ara entre *u* i *n* o entre *m* i *in*. Posarem l'exemple de la forma **aperespidi*, tan sols present en un document de donació de l'any 1022, que sí és original, i correctament transcrita, com confirma Bastardas⁷⁴, però no separada, per Rius i Serra:

1022 CSCugat II 485, p. 133: portadores parilio I, relia I cum suo a p e r e s p i d i ferreo, exadas II ... luminario I ferreo.

Coromines⁷⁵ advertí que cal llegir «*aper, espidi*», on *aper* fa referència als 'arreu de pagès', el conjunt d'aparells o instruments de conreu dels animals que servien en les feines del camp, generalment dels bous que tiraven de l'arada⁷⁶, i on *espidi* és la llatinització del català antic *espi* 'espigó de ferro' o 'graella'. Bastardas en

⁷³ BASTARDAS 1966: 1 (= BASTARDAS 1995: 179).

⁷⁴ *Ibid.*, p. 2.

⁷⁵ Coromines, *DECat* II 396b, 24 ss.

⁷⁶ Vid. GMLC, s. v. *apario*.

perfeccionà encara la lectura: la *i* final d'*espidi* és en realitat el numeral *I*; la lectura correcta, doncs, és *relia I cum suo aper, espid I ferreo, exadas II*. En el lèxic dels oficis es troba l'exemple paradigmàtic d'*auagant (vid. s. v.), mala lectura que arribà a ésser emprada per Narcís Oller a *L'escanyapobres*. En opinió de Bastardas, casos com aquest, que impliquen el testimoniatge del mot fantasma en contextos aliens a l'original, justifiquen la seva inclusió en les obres lexicogràfiques, si bé, és clar, amb les alertes que resultin pertinents⁷⁷.

En definitiva, els exemples citats al llarg de totes aquestes pàgines serveixen per mostrar el gran interès lingüístic, a més d'històric, que posseeixen els milers de pergamins llatins de la Catalunya altmedieval arribats a nosaltres, diplomes que contenen una riquesa lèxica i semàntica de gran valor que contribueix a explicar les particularitats lingüístiques del llatí medieval influït pel català.

3. El lèxic dels oficis

3.1. El concepte d'«ofici»

El català *ofici* prové del substantiu neutre llatí *officium*, síncope d'*opificium*⁷⁸, derivat d'*opifex* 'artífex', 'autor', 'creador', compost, al seu torn, de l'abstracte *ops* 'poder', 'força' i del verb *facere* 'fer'⁷⁹. Els primers testimonis d'*officium*, una de les paraules més antigues de la llengua llatina literària, es troben ja en les comèdies plautines⁸⁰. Així, l'alcajota Cleareta de l'*Asinaria*, tot defensant-se de les crítiques rebudes per estar disposada a cedir la seva filla durant tot un any al vell Demènè i al fill d'aquest, Argirip, a canvi del pagament de vint mines de plata, atorgava a les seves arts negociadores el nom d'*officium*⁸¹:

---

⁷⁷ Així, la problemàtica al voltant d'*auagant es troba explicada al GMLC en la nota a la veu *aueramentum*. També apareix al DCVB (s. v. *avagant*) i a Coromines (DECat II 396b, 24 ss.).

⁷⁸ Vid. ThLL IX/2 518, 36 i 706, 14. Vid. etiam Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *officium*. A la nostra documentació, aquest mot és escassament emprat, i no com a nom d'ofici, sinó per designar metafòricament Déu. Vid., e. g., 955 Baraut, *DocUrgell* 127 (Urgellia 2, p. 92): *ego Borrellus, hac si merito indignus comes et marchio, donator sum Virgini gloriose almipolorum opifex genitrici ad eiusque uilam que sita est in comitatu Vrigello ... alaudem meum*.

⁷⁹ Vid. ThLL IX/2 703, 37-39.

⁸⁰ Vid. *ibid.*, 519, 29-30.

⁸¹ Vid. *ibid.*, 521, 71-72.

PLAVT. *Asin.* 173: quid me accusas, si facio officium meum?

El significat essencial d'aquesta paraula abraça, en sentit ampli, la noció de la tasca o missió que hom té l'obligació d'executar arran de la posició que ocupa, ja sigui de manera perllongada, ja esporàdicament, bé des d'un punt de vista laboral, bé des d'un de social. *Officium*, per tant, no era un terme circumscrit a una esfera determinada, i encara menys a la del treball; per aquesta raó, en època clàssica, Ciceró pogué incorporar-la, com a sinònim de 'deure' o 'obligació', a l'àmbit de l'administració pública i de les lleis⁸², al religiós –bàsicament, en referència a les obligacions que hom tenia envers els déus⁸³– o al filosòfic, on fou usada precisament com a traducció del grec καθήκον 'deure'⁸⁴. Fou aquesta idea, així mateix, el que, pel mateix temps, portà el mateix Ciceró, i altres autors com Cèsar, Valeri Màxim o Columel·la, per esmentar-ne tan sols alguns, a fer servir *officium* per designar qualsevol tipus de feina o professió. La seva aplicació fou amplíssima i adequada a tots els àmbits de treball⁸⁵:

CIC. *inu.* 1, 7: Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta subministravit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putavit, demonstratiuo, deliberatiuo, iudiciali.

CAES. *Gall.* 5, 33, 2: at Cotta qui cogitasset haec posse in itinere accidere atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat, et in appellandis cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis officia praestabat.

VAL. MAX. 3, 2, 15: clamore deinde ancillarum in cubiculum reuocatus Brutus obiurgare eam coepit, quod tonsoris praeipuisset officium.

COLVM. 5, 1, 3: quod ego non agricolae sed mensoris officium esse dicebam.

⁸² CIC. *off.* 1, 124: de magistratuorum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officiis (ThLL IX/2 521, 15-16).

⁸³ CIC. *ac.* 1, 9: tu omnium diuinarum humanarumque rerum nomina genera officia causas aperuisti (ThLL IX/2 521, 22-23).

⁸⁴ CIC. *off.* I 3, 8: perfectum officium rectum uocemus, quod Graeci κατόρθωμα; hoc autem commune καθήκον uocant.

⁸⁵ Vid. ThLL IX/2 521, 70 ss.

Com es pot comprovar en aquests passatges, *officium* s'adeia igualment al treball del camp, a les tasques de caire manual o artesanal (com ara aquelles que desenvolupa el barber), a les relacionades amb la milícia i, fins i tot, a les relacionades amb el món de les arts, com la retòrica. Així doncs, podia rebre aquest nom, com a mínim des del segle I aC (i, segons sembla, sense restriccions), qualsevol feina que impliqués algun tipus de tècnica o aprenentatge i que esdevenia el mode de vida d'algú. De la mateixa manera, les àmplies atribucions del vocable van comportar que també pogués fer-se servir en referència als càrrecs de l'administració pública i religiosa, els quals, si bé no eren oficis que requerissin unes tècniques, sí eren, tanmateix, el mitjà de viure dels qui els ostentaven, que adquirien una sèrie d'obligacions. Livi, el poeta Marc Manili o, un cop més, Ciceró foren alguns dels escriptors que empraren *officium* per denominar la tasca de còsols, funcionaris de les províncies o sacerdots⁸⁶:

LIV. 21, 63, 11: dum *consulem* omnibus prius praesentem in deos homines-
que fungi officiiis quam ad exercitum et in prouinciam iret.

CIC. *div. in Caec.* 61: prouinciaie, ... officii, ... publici muneris societatem.

MANIL. 1, 48: sacerdotes ... officio uinxere deum.

Amb el naixement de les llengües romàniques, *officium* mantingué pràcticament intactes els seus camps d'aplicació en les parles en què trobà continuïtat, ço és, el català (*ofici*), el castellà, el galaicoportuguès (*ofício*), l'italià (*ufficio*) i el francès (*office*, potser la llengua que més en restringí el significat⁸⁷). Serviran per comprovar-ho les principals definicions que proposa la *Gran enciclopèdia catalana* del català *ofici*⁸⁸, acepcions que hom pot extrapolar a la resta de parles de la Romània esmentades⁸⁹:

---

⁸⁶ *Ibid.*, 522, 47-48 i 61.

⁸⁷ Vid. Larousse, s. v.

⁸⁸ GEC, s. v. *ofici*. S'esmenta també el seu ús en l'àmbit litúrgic amb l'expressió "ofici diví" (la missa major o cantada o, en plural, el conjunt de funcions litúrgiques de diades assenyalades) i, en l'àmbit del dret processal, l'accepció que designa la 'comunicació entre funcionaris i autoritats de diferents ordres o la facultat que tenen els jutges o tribunals d'interposar llur autoritat en alguns afers civils o criminals'. Per a d'altres definicions del terme, molt similars, vid. DCVB i DIEC, s. v.

⁸⁹ Vid., e. g., DLE, s. v. *oficio*, DRAG, s. v. *ofício* i DGarzanti, s. v. *ufficio*.

1 1 Funció a acomplir. *Ella complí bé el seu ofici de mare.* **2 bons oficis** Gestions que hom fa a favor d'algú recomanant-lo, interposant la seva influència personal, etc. *Ell obtingué la col·locació gràcies als bons oficis del president. Recórrer als bons oficis d'algú.* **2** 1 Allò que hom està obligat a fer pel càrrec que hom ocupa. *Deures de l'ofici.* **2 HIST** En l'administració pública catalana de l'Antic Règim, càrrec. [...] **3 ofici eclesiàstic** DR CAN Càrrec constituït establiment per dret diví o eclesiàstic que fa partícip del poder de l'orde o de jurisdicció dins l'Església. **3** Professió d'una art manual. *L'ofici de mestre d'aixa. L'ofici de flequer. L'ofici de lampista.*

En efecte, tal com en llatí, *ofici* és, per sobre de tot, aquella posició (laboral, vital, etc.) que implica un seguit de funcions i deures, quelcom que n'inclou l'ús en l'àmbit eclesiàstic, tot designant el càrrecs que algú desenvolupa dins d'una comunitat. Tanmateix, l'accepció més destacable des del punt de vista d'aquest treball és la tercera, que, si bé amb certes limitacions, equipara el mot a *professió*, derivat del llatí *professio* 'professió', 'ocupació'⁹⁰ i que és definit per la mateixa obra com una «activitat permanent [...] que serveix com a mitjà de vida i que a més determina l'ingrés en un grup professional determinat [...] fins a l'extrem que les professions defineixen estaments dins la societat»⁹¹. Els conceptes clau són, sens dubte, «activitat permanent», «mitjà de vida» i «ingrés en un grup professional»: com hem vist només una mica més amunt, tot això és que el definia el llatí *officium* quan descrivia l'activitat laboral que hom duia a terme. Continuava essent així, endemés, al corpus estudiat:

1110 Puig i Ferreté, *Gerri* II 97, p. 68: hoc totum donamus tibi et posteritati tue, tali conueniencia ut sis noster solidus, et post mortem tuam unus de infantibus tuis; et stud alodium numquam diuidatur neque forciatur, et tu uel ille qui tenuerit predictum alodium faciat desertoria et zabataria, et si nescierit facere filius tuus hoc officium, faciat hoc seruicium: det quatuor sextarios de uino de questa, et quatuor fogazes, et una emina de uino, et sesters dos de ciuata, unum de ordio et alium de auena, et pernam de meliori carne quam abuerit, et unam gallinam.

⁹⁰ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *fateor*.

⁹¹ GEC, s. v. *professió*. Vid. etiam DCVB i DIEC, s. v.

En la confecció d'aquest treball s'ha tingut en compte aquesta concepció més àmplia del concepte d'«ofici», la qual ultrapassa l'oferta per les obres lexicogràfiques de les llengües romàniques i que, tal com succeeix en la literatura llatina des de l'època clàssica fins a la tardoantiguitat i en la documentació estudiada, contempla com a tal tot substantiu o expressió que designi la persona que desenvolupa una tasca determinada, generalment com a mitjà de subsistència. No sembla rellevant, en la història del mot, si l'ofici és manual, com indiquen les obres consultades, o no, però sí que ho és el fet que impliqui el desenvolupament d'una tècnica arran de la rebuda d'una formació específica i el fet, igual de rellevant, que hagi esdevingut el seu mode de vida. En aquesta definició no hi tenen cabuda els càrrecs eclesiàstics (molts dels quals, d'altra banda, foren estudiats per Punsola al seu lèxic dels hel·lenismes⁹²) ni, molt menys, altres tipus de càrrecs o funcions, que, tanmateix, ja vàrem treballar anteriorment⁹³. La seva inclusió no només hauria resultat sobrera per als objectius d'aquesta tesi, sinó que n'hauria sobrepassat, de bon tros, l'abast assumible.

3.2. Classificació

Ja hem dit pàgines enrere que la tipologia dels textos que formen el corpus documental de la Catalunya de l'Alta Edat Mitjana afavoreix l'aparició de termes pertanyents al lèxic dels oficis, quelcom que s'ha traduït en la detecció, a partir dels recursos en què hem basat la recerca, d'un total de 196 vocables. Com el lector tindrà ocasió de comprovar, la presència d'aquest camp no és només destacable pel total de paraules que el formen, sinó també per les reiterades aparicions d'alguns noms, per les nombroses variants d'escriptura testimoniades o per la gran quantitat de préstecs (especialment, catalanismes) que hi apareixen. Tanmateix, no s'hauria de donar per fet que la profusió d'aquest lèxic es tradueix en riquesa de contingut: de la mateixa manera que alguns mots són a bastament registrats, n'hi ha molts d'altres que no apareixen més de cinc vegades, i és igualment cert que la informació que els textos proporcionen sobre els termes molt sovint és escassa o, senzillament, nul·la. Resulta difícil, així doncs, proporcionar, a partir dels documents conservats, una panoràmica sobre la situació del món

---

⁹² Vid. PUNSOLA 2017.

⁹³ Vid. PRIETO 2014.

dels oficis a la Catalunya dels segles IX a XII, un món que encara no estava constituït ni en gremis ni en corporacions i que, d'aquesta manera, acostumava a ser una qüestió individual, familiar, o, fins i tot, de veïns, que havien de donar bona part dels seus beneficis al senyor feudal.

A l'hora d'endregar tot el material compilat, amb la finalitat d'oferir una certa visió de la realitat socioeconòmica del món medieval català (amb totes les limitacions i prevencions que té, en aquest sentit, un treball com aquest), s'ha optat per agrupar els termes d'aquest lèxic en vuit grans grups que han servit per fornicar els capítols de la tesi: els oficis artesanals, els de la construcció, els del camp, els del comerç, els que es relacionen amb la cavalleria i la guerra, els pertanyents al món de les arts, els relatius al cos (salut, barberia i prostitució) i, finalment, una sèrie d'oficis variats que s'han recollit en el darrer capítol. El primer dels grups estudiats és el dels oficis artesanals, desenvolupats manualment per un individu que dona forma a uns materials que, un cop treballats, ven. Si bé la presència d'aquests oficis no és tan destacable com ho serà, en tota la Península Ibèrica, a partir de la Baixa Edat Mitjana⁹⁴, tot i així es tracta d'un dels conjunts millor representats i el que abraça més àmbits. Així, hom trobarà artesans que donen forma al ferro, al vidre o a la fusta (*malleator, vitrarius, carpentarius*); que manufacturen eines de la vida quotidiana (*cultellarius, serrator*); fabricants de peces de roba o de cuir i de sabates (*cosidor, cuirater, sutor*); i, en fi, forners, carnissers, cuiners i vinaters (*furnarius, carnifex, coquus, uinatorius*), professionals que transformen matèries primeres en aliments. Com que tots aquests oficis apareixen amb especial freqüència com a sobrenom d'antropònims, són els més habituals de trobar en llurs formes romàniques, sobretot a partir del segle XII.

Destacable és també, encara que en menor mesura, el nombre d'oficis relacionats amb la construcció i l'enginyeria. Al ric lèxic emprat per designar els arquitectes i mestres d'obres (*architectus, lambardus, magister edorum*) s'hi sumen els lemes que denominen els picapedrers (*latomus, petrarius*) i els paletes que s'encarreguen de la construcció pròpiament dita (*caementarius, tegularius*); a més, tres veus anomenen enginyers de gins de guerra i d'eines per al camp o per a l'observació dels astres (*ingeniator, machinator, agrimensor*). Cal tenir en compte, també, els mots directament relacionats amb el món de la construcció que, tanmateix, en aquests

⁹⁴ Vid. l'obra de MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995, que registra prop de 200 veus d'aquest grup en documentació escrita en castellà.

diplomes designen les persones que patrocinen la construcció o la restauració d'un edifici (*constructor, reaedificator, restaurator*).

Producte de la configuració social de la Catalunya altmedieval, que tenia el camp com un dels pilars bàsics de la societat, el lèxic relacionat amb les tasques rurals es mostra molt ric i, en certs casos, específic. Les denominacions més nombroses són les de pagesos (*agricola, agricultor, plantator*), però també destaca la quantitat de maneres de designar els recol·lectors de cereals i fruits (*battuator, ficarius, granarius*), els masovers que habiten i tenen cura d'un mas i de les seves propietats (*caput mansus, estadant, masadarius*) i els pastors i grangers (*armentarius, grangerius, pastor*). Igualment presents són els noms de caçadors (*uenator, munter*), ensinistradors d'aus (*auztorerius, falconarius*) i pescadors (*piscator*).

Un altre dels punts neuràlgics de la societat medieval fou el comerç, dut a terme tant de manera interna com amb altres contrades europees i, també, amb indrets llunyans com l'Índia, d'on arribaven béns com ara teles precioses o espècies. La Catalunya mediterrània, i en especial el port de Barcelona, desenvoluparen un paper fonamental en la xarxa d'intercanvis que s'anà bastint, i és per aquesta raó que els diplomes recullen denominacions genèriques de comerciants de tota mena (*mercatorius, mercator*) i d'altres de dedicats a la venda d'espècies i condiments (*piperarius, meler*). La situació costanera de bona part del territori de parla catalana proporcionà al mar un paper decisiu en el desenvolupament de la societat, circumstància que propicia l'aparició de mariners i barquers (*marinarius, barcarius*) i corsaris (*cursarius*). Encunyadors de moneda i canvistes (*monetarius, nummularius*) agilitzaren els intercanvis comercials que es realitzaren en aquesta època.

Molt preocupant fou en l'Edat Mitjana, època de guerres encarnissades, la qüestió de la guerra i la defensa. Així, diverses paraules denominen guerrers com els foners (*fundibularius*) o els arquers (*arcuarius*). A més, particulars i poblacions comptaven amb la presència de guàrdies que vigilaven els indrets on vivien (*bada, speculator*) i de carcellers (*carcerarius*). En aquest sentit, cal destacar, també, l'aparició de la figura feudal del castlà i del cavaller (*castellanus, caballarius*). Aquest darrer anava acompanyat habitualment d'un escuder (*armiger, scutarius*).

Si bé les característiques del corpus no propicien que el de les arts sigui l'àmbit més representat, tot i així es documenten força substantius de branques

molt variades. Així, llegim mots i expressions relatius a l'ensenyament i la pràctica de la literatura i la gramàtica (*poeta, grammaticus*), a la música (en especial, vocables que designen l'eclesiàstic que participa d'un cor o que el dirigeix, com ara *cantor, paraphonista* o la locució *caput scholae*) o a la pintura (*pictor*). Menció especial mereixen els noms d'ofici relacionats amb l'acte notarial, copiosos i molt documentats (*cancellarius, dictator, exarator*).

La salut i la cura del cos també foren aspectes essencials en la Catalunya altmedieval. Al corpus es documenten sobretot metges (*medicus*), a més d'uns pocs testimonis d'infermers (*infirmarius* i, segurament, *infirmicius*), tot i que la presència d'aquestes veus resulta reduïda si es compara amb el testimoniatge d'altres aspectes del camp semàntic de la salut, com les malalties. La preocupació per la higiene es denota amb la presència dels noms *afaitador* i *barberius*, que denominen els barbers. En darrer lloc, cal mencionar el testimoniatge de **bacassa* i *meretrix*, que designen prostitutes.

Les paraules del lèxic sobre el qual es treballa en aquesta recerca s'encabirà, doncs, en aquests camps semàntics, als quals cal sumar un darrer apartat miscel·lani en què han quedat agrupats els lemes que no es poden encabir en cap dels grups anteriors pel seu significat, com l'enterrador dels difunts (*fossador*) o la persona encarregada de la bugada (*lauandarius*). Cal advertir, però, que no sempre és clar a quin grup corresponen alguns termes, o que poden pertànyer a més d'un: a les pàgines introductòries hem citat el cas de *ballistarius*, que tant pot ser el guerrer armat de ballesta com la persona que fabrica aquesta arma. Aquest inconvenient, a la fi, no és més que el reflex de la riquesa que envolta el món dels oficis i el lèxic que en parla, de gran valor des del punt de vista lingüístic, en especial pel que fa al coneixement de la llengua romànica, i des de l'històric, ja que, com hem dit ja, el testimoniatge de tots aquests noms contribueix a la configuració d'una certa panoràmica del context social d'aquests segles.

3.3. L'estructura antroponímica i el lèxic dels oficis⁹⁵

La carta de presentació de tota persona és el seu nom, que individualitza i atorga identitat. La consciència de la importància de posseir un nom capaç

---

⁹⁵ Prenem com a base d'aquest apartat el nostre treball PRIETO 2017a.

d'identificar era absoluta entre els antics romans, fins al punt que podien arribar-ne a tenir cinc: el *praenomen*, equivalent als noms de pila actuals i l'únic escollit pels pares; el *nomen gentilicium*, és a dir, el nom de la *gens* a la qual pertanyia l'individu; el *cognomen*, exclusiu dels homes, que servia per marcar les branques familiars sorgides d'una *gens* i que acostumava a tenir origen en anècdotes o particularitats físiques (no podem sinó esmentar el conegut cas de *Cicero*, provinent de *cicer* 'cigró' i que es posà a un avantpassat de Ciceró que tenia un gra o una berruga al nas⁹⁶); l'*agnomen*, que podien portar els generals vencedors de conflictes bèl·lics, com ara Publi Corneli Escipió, dit l'Africà a causa de la seva reeixida intervenció militar contra els cartaginesos comandats per Anníbal; finalment, un individu també podia portar el nom de la tribu a la qual pertanyia⁹⁷.

L'estructura antroponímica que hom testimonia als textos de la Catalunya altmedieval, però, és producte de l'agitació cultural que provocaren les invasions dels pobles germànics: els visigots, al segle V, i els francs, al VIII. Si bé les restes de la primitiva llengua germànica i del fràncic són relativament escasses, els antropònims van perviure com a autèntics fòssils lingüístics⁹⁸. En efecte, els noms germànics arrelaren tan bon punt van penetrar en territori català⁹⁹. En origen, els seus portadors havien estat il·lustres personatges de la cort o grans dominadors, figures poderoses el nom de les quals rememorava fets molt notables, característica que, sumada a un seductor exotisme fonètic, va donar lloc a aquesta fixació.

L'adopció d'aquests noms, tanmateix, no hauria hagut de comportar, com sí va succeir, un canvi en l'estructura antroponímica heretada dels romans. Aquest fenomen, que es va donar de forma homogènia en la Romània¹⁰⁰, es va deure, sens dubte, a raons pràctiques, ja que l'antic sistema no resultava funcional. Els germànics (visigots i francs), en canvi, feien servir un únic nom, que acostumava

---

⁹⁶PRISC. *gramm.* II 58: *ut 'Cicero', qui primus ab habitu faciei nominatus est, agnomen hoc habuit, familiae vero eius cognomen fuit* (ThLL O.2 430, 43-45).

⁹⁷ La complexitat dels *latina cognomina* és àmpliament tractada a KAJANTO 1982, on, a més d'una profunda anàlisi sobre el seu ús i la seva procedència (vid. especialment les pp. 31-99), s'aporta un extens llistat classificat (vid. pp. 139-366).

⁹⁸ MOLL 1982: 18.

⁹⁹ Per a la presència dels antropònims germànics a la Península Ibèrica, vid. PIEL-KREMER 1976.

¹⁰⁰ Vid. CANO-VILLA 1998, on, a través d'una sèrie d'articles a propòsit dels noms de família romans, s'analitzen els fenòmens antroponímics succeïts en diferents punts de la Romània.

a ser un compost de substantiu i adjectiu i que sovint estava relacionat amb el lèxic de la guerra i de la caça; és el cas de *Bernhard*, ‘ós fort’, encara present a la llengua catalana sota la forma *Bernat*¹⁰¹. L’adopció d’aquest sistema tan simplificat, però, tingué conseqüències: amb el pas dels segles, raons institucionals, econòmiques i, en definitiva, socials¹⁰² comportaren a tota la Romània una notable depauperació antroponímica que va fer de la identificació nominal simple un sistema invàlid¹⁰³. Es va optar llavors per un de bimembre en què el segon nom estava relacionat amb les circumstàncies personals del seu portador. Els textos conservats mostren que la naturalesa de les relacions que lligaven un individu amb el seu sobrenom (que bé podríem anomenar protocognom) podia procedir de trets molt diversos¹⁰⁴:

1. Del llinatge familiar, sobretot a partir del nom del pare, que normalment apareix escrit en genitiu:

1018 LFeud. I 157 p. 164: *argentum ad precium Deusdedit episcopi et Gilaberti Odolardi et Arnalli Mironis et Bonifilii Sanci.*

2. Del lloc de procedència, ja fos el de naixement o el de residència:

1167 Papell, *DipSantesCreus* 126, p. 212: *affrontat ... de meridie in alodium de Carbo de Quer.*

3. D’alguna característica personal, sobretot un tret físic, fins i tot de manera despectiva, a la manera de malnom:

1167 Alturo, *Sta. Anna* 394, p. 411: *Alanano et filium eius Guillelmum et ... filium eius Petrum Gros.*

4. De l’ofici o càrrec que tenia:

1052 DACCBARCELONA III 802, p. 1306: *S+Ennego Tintorer.*

---

¹⁰¹ MOLL 1982: 18-19.

¹⁰² Vid. MOREU-REY 1993: 51-53.

¹⁰³ Procés de què es parla extensament a MOLL 1982 i MOREU-REY 1993 i, de manera més general, a MAAS-CHAVEAU 1998: 83-84.

¹⁰⁴ La descripció detallada d’aquests mecanismes, també enumerats a MAAS-CHAVEAU 1998: 84, pot trobar-se a MOLL 1982 i MOREU-REY 1993.

El desenvolupament d'aquesta estructura antroponímica es produí, de manera progressiva, al llarg dels segles X i XI. La identificació de l'individu mitjançant l'ofici que desenvolupava va acabar essent un dels mecanismes més utilitzats d'aquest sistema, quelcom que resulta clau en l'estudi del lèxic d'aquest camp, ja que nombrosos dels substantius testimoniats, sobretot en les signatures que certifiquen la validesa d'un procés jurídic, no s'haurien trobat en aquests segles si no haguessin estat usats amb aquesta finalitat. Al llarg de l'estudi lingüístic de les veus compilades, el lector tindrà l'oportunitat d'anar descobrint les particularitats d'aquesta qüestió, que trobarà finalment reunides a les Conclusions¹⁰⁵.

3.4. Estat de la qüestió

Acabarem aquest estudi amb un repàs dels estudis lexicogràfics més rellevants que s'han produït sobre el lèxic dels oficis en les darreres dècades. Començarem, però, amb la menció de la tesi que al 1956 llegí Eulàlia Rodón, intitulada *El lenguaje técnico del feudalismo en el siglo XI en Cataluña (contribución al estudio del latín medieval)*, que fou publicada pel CSIC l'any següent. Com indica el títol, en aquest treball, el primer d'aquestes característiques sorgit del si del GMLC, l'autora presentà tots els mots relacionats amb la societat feudal que el buidatge dels diplomes de la Catalunya altmedieval editats va proporcionar¹⁰⁶. A un altre deixeble de Bastardas, Oliverio Nortes, és deguda la tesi dels lemes referents a la composició de la societat feudal i la vida rural de la documentació aragonesa d'abans del 1157, publicada a l'*Archivo de Filología Aragonesa* al 1979 sota el títol "Estudio del léxico latino medieval en diplomas aragoneses anteriores a 1157". Ja al 2008, Eva Lope presentà *El desenvolupament del vocabulari tècnic feudal en els documents de l'arxiu comtal de Barcelona*.

En totes aquestes obres es troba un nombre elevat de noms d'ofici, i la informació que aporten ens ha estat d'ajut en nombroses ocasions tant pel que fa al sentit dels termes com pel que respecta a altres observacions que han servit per arrodonir els comentaris dels articles. Aquestes obres, però, no tracten de manera específica el lèxic dels oficis, camp semàntic que, pres com a conjunt, ha estat

---

¹⁰⁵ Vid. apartat 2.2. (La fixació de l'estructura antroponímica).

¹⁰⁶ De característiques molt similars, però relativa a la França medieval, és una altra obra publicada el mateix any: HOLLYMAN 1957.

molt menys treballat d'allò que hauria pogut esperar-se. El treball més destacat, sens dubte, és el *Estudio de los nombres de los oficios artesanales en castellano medieval* de Martínez Meléndez, tesi doctoral de 1992, publicada al 1995, on es presenta l'estudi lèxic dels noms d'oficis artesanals que es registren en diplomàtica baix-medieval, en general escrita en castellà, de tota la Península Ibèrica. En els noms dels oficis d'aquesta classe se centraren també els autors de dos articles on es treballa amb documentació llatina: Erb, que presentà al 1986 "Mittellateinische handwerkerbezeichnungen", i Pérez González, artífex del treball "Oficios artesanales en el latín medieval de Asturias y León", de 2013.

Pel que fa als estudis generals sobre aquest lèxic en territori català, cal destacar l'article "Entre latín y romance: artículos sobre oficios en el *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*", de Gómez Rabal (2010), que constitueix, de fet, les primeres traces de recerca al GMLC de l'objecte d'estudi d'aquest treball, i "El sistema educativo en la Cataluña altomedieval", d'Alturo (1998), on, amb un enfocament més històric, però partint dels mateixos textos que nosaltres i amb l'estudi de les denominacions, s'expliquen les maneres d'educar els infants i d'accedir als oficis. Fora de l'àmbit català, Maas-Chaveau (1998) s'ocupà dels "Nombres de oficio y apellidos", mentre que Giménez llegí al 2011 la tesi *Arabismos en el campo semántico de los oficios: de la competición a la pérdida léxica*.

Com acabem de dir, però, hom no ha acostumat a estudiar els noms d'ofici en la seva totalitat, ni des del punt de vista de la lexicografia, ni des del de la història. Més estrany encara és que els treballs publicats versin sobre documents de l'Alta Edat Mitjana. Així, els estudis a propòsit del lèxic dels oficis que es registra en textos altmedievals han ofert, sobretot, l'anàlisi de veus o expressions concretes: és el cas de l'article de Pérez Rodríguez "Primiclerus: Estudio de un neologismo hispánico" (2003), centrat en la documentació d'Astúries i Lleó, i del de Puig i Fornés "Caput scolae y expresiones equivalentes en la documentación latina de la Cataluña altomedieval" (2016). De manera similar, Altisent va realitzar ja una anàlisi succinta, al 1968, dels noms d'ofici tan particulars que es llegeixen en una carta de població de 1171 ("Un poble de la Catalunya Nova els segles XI i XII: L'Espluga de Francolí de 1079 a 1200"). L'article d'aquestes característiques més recent és obra de Quetglas, que, a "Els escrivans i les seves famílies: l'escola del comtat i bisbat de Barcelona" (2019), ha treballat les maneres de designar els escrivans o notaris.

Per bé que no se centren específicament en el lèxic dels oficis, són excel·lents fonts modernes el treball lexicogràfic de Manchón, “Léxico de las instituciones político-administrativas y militares en la documentación medieval latina del Reino de León (775-1230)” (tesi publicada al 2000), d’una banda, i, en territori català, les obres de Balari, *Orígenes históricos de Cataluña* (1899), i Anglès, *La música a Catalunya fins al segle XIII* (1935), de l’altra. Per bé que plantejats des d’una perspectiva històrica, aquests dos treballs beuen de la mateixa documentació que la nostra recerca i n’analitzen sovint el lèxic. El mateix succeeix amb la tesi de Sánchez, *Bastir la catedral: organización del taller, estatus y rol del artista en el arte medieval hispano (1000-1230)* (2017), de gran interès per a l’estudi dels oficis relacionats amb la construcció. Més freqüents són els estudis, també històrics, sobre els oficis que es desenvoluparen al llarg de la Baixa Edat Mitjana. Treballs com el de Ferragud (“Los oficios relacionados con la medicina durante la Baja Edad Media en la Corona de Aragón y su proyección social”, 2007), o Le Goff (“Mercaderes y banqueros de la Edad Media”, 1962), per esmentar-ne només dos, resulten essencials per aclarir qüestions de *realia*.

Acabem aquest repàs esmentant també el GMLC, que ja conté algunes de les veus que s’inclouen en el corpus lèxic que presentem en les properes pàgines, el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Coromines i el *Diccionari català-valencià-balear* d’Alcover i Moll, obres on se citen nombrosos testimonis dels textos estudiats.

Estudi lingüístic

1. Artesania

L'aprenentatge dels oficis es feia, en general, per tradició familiar, fora de l'espai escolar, de la mà de pares que transmetien als seus fills les tècniques de la seva ocupació amb l'exemple de la pràctica quotidiana. Als inicis del període altmedieval, els oficis per excel·lència eren els del camp, però les feines relacionades amb el món rural es compaginaren sempre amb d'altres que eren necessàries per a la subsistència, com ara la fabricació de roba que guarís del fred o de calçat que protegís els peus durant la realització dels treballs agrícoles. És en aquest context que es troba la llavor dels oficis artesanals, sorgits inicialment com a activitat complementària i que, com assevera Alturo¹, no van esdevenir autònoms fins al segle XI, arran del desenvolupament de les ciutats, procés que començà a les acaballes del segle anterior. Aquesta afirmació queda corroborada per l'absència de veus relacionades amb aquest camp semàntic abans de la dita centúria.

A partir de l'any 1000, l'exercici de les arts mecàniques, ja deslligat de les tasques del camp, era suficient perquè una família pogués viure de la seva pràctica, quelcom que explica la gran quantitat d'oficis artesanals que es registren als diplomes al llarg de tot el segle XI i, encara amb més freqüència, al XII, l'època de la consolidació dels nuclis urbans. Aquesta progressiva puixança, a més, va anar incrementant la consideració social que hom tenia dels artesans, que van acabar adquirint més renom que no pas els agricultors. En relació amb el fet de convertir la pràctica de les arts mecàniques en mitjà de vida, Alturo exposa l'exemple d'un cert Joan que, al 1150, tenia assegurada la manutenció al monestir de Gerri sempre que continués exercint l'ofici de la sabateria per als seus monjos, i a qui es va concedir un terreny annex a una masia *propter ad zapateriam*, lloc que

---

¹ Vid. ALTURO 1998b: 36-37.

«se convertiría, a no dudarlo, en una zapatería»². Al text es preveu, fins i tot, que passarà si, en cas de tenir Joan un fill, aquest *non scit facere zapateria*:

1150 Puig i Ferreté, *Gerri* II 139, p. 99: quantum iste affrontaciones includunt sic donamus tibi et posteritati tue propter ad zapateria m ab omni integritate, uidelicet, donamus tibi ... ut teneas tu et seruias nobis de zabateria bene et sis noster fidelis, et si habueris filium de legale coniuugio, teneat hoc sicut superius est dictum a zapataria m ad fidelitatem beate Marie et seruatoribus eius, et si non scit facere zapateria, faciat tale seruicium II dies ad opera. *ibid.*: si autem nescietur posteritas tua facere ipsa zapateria non recipiat dictam libram neque uinum.

En efecte, si la possible descendència de Joan no es dedica a la sabateria, haurà de dedicar dos dies a la setmana als treballs que li encomani el monestir i deixarà de rebre béns com el vi. El text mostra que la tendència era, com hem dit ja, que aquests oficis s'aprenguessin en família i que s'annessin transmetent de generació en generació, tot i que des de finals del segle XII fou cada cop més habitual de rebre la formació fora de l'àmbit familiar i de pagar per aquesta, situació que es consolidà en el període baixmedieval.

Els 46 noms d'oficis artesanals detectats als diplomes de la Catalunya altmedieval han estat agrupats en aquests apartats: “Ferrers”, “Fusters”, “Carboners i vidriers”, “Fabricants d'eines, estris i recipients”, “Manufacturers de roba i teixits”, “Cuireters i pelleters”, “Sabaters”, “Forners”, “Carnissers” i “Cuiners i vinaters”.

Ferrers

TERMES DOCUMENTATS:

faber

ferrarius

laminarius

malleator

Que l'ús del metall fou molt estès d'ençà de l'època preromana als territoris corresponents a la Catalunya actual ho demostren les troballes arqueològiques efectuades a les estacions de la vall de Bac, de la vall de Bianya, de Socarrats o de l'*oppidum* ibèric d'Ullastret, jaciment on es van trobar espases, coltells i algunes

² Vid. *ibid.*, p. 36.

eines agrícoles com relles d'arada, pics o aixades, entre d'altres³. Aquesta tradició metal·lúrgica tan antiga s'explica, sense cap mena de dubte, per l'abundància i la qualitat dels filons que hi havia en territori català, els minerals dels quals, en l'època de les invasions germàniques, devien usar-se per a la fabricació d'armes. No abunden en els diplomes estudiats, tanmateix, les informacions concernents a les mines, «rarses i tardanes», com ja va advertir Bonnassie⁴. Certament, l'única menció documentada d'una mina abans del segle XII és la de la *mena de ferro* de Castellar del Vallès, que l'abadia de Sant Pere de les Puelles va posseir des de l'any 945 gràcies a una donació feta per la comtessa Riquilda:

945 Ordeig, *Dotalies* 57, p. 137: et mulino uno molente cum ipsius pertinentia ad ipso Castellar, uinea uel terra culta et herma cum ipso boscho et ipsa mena de ferro et parilio I de boues

Per la seva localització, aquesta mina devia proveir de metall els menestrals ferrers de Barcelona. És, efectivament, en les actes notariales que foren redactades en aquesta ciutat on més sovint apareixen aquests professionals; que la seva presència era notabilíssima arreu del territori, però, ho certifiquen els nombrosos topònims d'època romànica que fan al·lusió als seus espais de treball (Fàbregues, la Farga, Vallferrera, etc.⁵). Altres signes de la força d'aquesta activitat metal·lúrgica són les primeres mencions, a les darreres dècades del segle X, a les fargues (*fabricae*⁶) i als drets senyoriales derivats de la possessió i ús d'una farga (*ferreria*⁷). Com bé digué Amenós⁸, els establiments siderúrgics més comuns durant els primers segles del període altmedieval van ser les fargues comunals, «una aportació de les comunitats camperoles a la millora de la seva productivitat». Inicialment, aquestes fargues eren dotades d'un equipament molt rudimentari, fins al punt que «el caliu que porta el metall a la incandescència és atiat amb simples

³ BONNASSIE 1979-1981: I 411.

⁴ *Ibid.*

⁵ Per a aquesta qüestió, vid. JUNYENT 1952-1954, on s'inventaria un bon nombre de topònims d'aquesta classe a la comarca de Vic.

⁶ 973 (*Alaó*) DipPallars 220, p. 402: *est ipsa terra in kastro Orritense ... in latus opaco; de oriente adfrontat in ipsum rio qui discurrit de ipsa farga*. Vid. GMLC, s. v.

⁷ 1068 AComtalPerg III 727, p. 1264: *dono tibi ipsas iouas et tragins, cum ipsa ferreria et medietatem de ipsas trobas et medietatem de ipsos quarters qui inde exierint*. Vid. GMLC, s. v. També poden presentar aquesta accepció *fabrica* i *ferrarium*.

⁸ AMENÓS 2004: 176.

burxes i manxetes»⁹; a partir del segle XI, laics i eclesiàstics començaren a edificar instal·lacions dotades d'una tecnologia més desenvolupada. En resum, es pot dir que la farga altmedieval era un establiment petit, dotat d'un forn de reducció ventilat per manxes que hom accionava manualment i d'un petit mall mogut amb la força de l'aigua, el qual s'emprava per forjar el masser i per obtenir les barres de metall¹⁰.

Els ferrers acostumaven a gaudir d'una certa comoditat econòmica i d'una bona consideració social¹¹ que devia derivar, sobretot, de les seves relacions amb els aristòcrates, per als quals forjaven armes, i amb l'Església, certificades per una quantitat gens menyspreable de peces litúrgiques conservades (encensers esfèrics, salamons circulars o cadenes); naturalment, també fabricaren eines i estris d'ús diari. Pel que fa a les maneres d'anomenar els ferrers, *faber* i *ferrarius* són dos dels vocables del lèxic dels oficis més testimoniats al nostre corpus, circumstància que constitueix una altra evidència de la importància d'aquesta feina a partir del segle XI. En canvi, *laminarius* i *malleator*, tecnicismes de natura més erudita, tan sols apareixen una vegada cadascun.

Carboners i vidriers

TERMES DOCUMENTATS:

carbonarius

uitrarius

A partir del segle XII, es documenten dos noms més d'oficis que, com el dels ferrers, estan molt relacionats amb el foc: en primer lloc, *carbonarius*, la persona a càrrec de la fabricació del carbó, la substància sòlida, lleugera, negra i combustible, obtinguda de destil·lar o cremar incompletament la llenya i altres matèries orgàniques, que permetia a altres artesans, com els ferrers mateixos, o els forners, de posar a les temperatures més elevades les seves fargues i els seus forns; en segon lloc, *uitrarius*, professional que treballava el vidre, matèria que es posava al foc per desfer-la, de manera que, així, fos possible de donar-li forma bo i bufant. Pel que fa als primers, sembla ser que, a la Catalunya Nova, molts dels carboners foren tortosins que van emigrar per tal d'establir-se en un bosc que posseís una

---

⁹ BONNASSIE 1979-1981: I 412.

¹⁰ AMENÓS 2004: 176.

¹¹ BONNASSIE 1979-1981: I 413.

bona quantitat de llenya¹², quelcom que encaixa amb la natura de dos dels tres testimonis conservats del substantiu *carbonarius*, provinents de Tortosa, tots dos de l'any 1155¹³. En relació amb *uitrarius*, cal dir que aquesta veu, de fet, apareix documentada amb la forma occitana *ueirier*, que tan sols es llegeix en un text, del 1189 i conservat al Cartulari de Poblet¹⁴, on apareix com a sobrenom d'un tal *Guillelmus*. El diploma recull la concessió a aquest individu d'un camp a canvi d'un cens anual de dos quintars de vidre (pla o obrat en taula), gravamen que, sens dubte, es destinà a la realització dels vitralls del monestir de Poblet¹⁵. El vidre, però, també fou utilitzat en la fabricació d'estrís com les ampolles.

Fusters

TERMES DOCUMENTATS:

carpentarius

fustarius

Als inicis del període altmedieval, el material més usat en les construccions, fins i tot en les més monumentals, fou la fusta, però la pedra acabà substituint aquest material en aquest darrer tipus d'edificacions, cosa que n'incrementà la grandària i la complexitat. En aquest sentit fou decisiva, per exemple, la substitució en els espais eclesiàstics de l'embigat de fusta propi del preromànic per la volta de canó. Així mateix, els castells passaren de ser parcialment o totalment de fusta a fer-se, efectivament, amb pedra. La transformació d'aquestes fortal·leses donà peu a «l'establiment en elles de mainades armades de tipus feudal, cosa que succeirà en el moment en què l'autoritat reial faci fallida»¹⁶. La fusta va seguir fent-se servir en la fabricació d'elements que, si bé no eren estructurals, sí eren cabdals (portes i finestres, bàsicament), però va passar a emprar-se, sobretot, en les construccions més humils, en la fabricació de mobiliari, d'altres estrís quotidians i de vaixells i, excepcionalment, en el bastiment de ponts provisionals que havien de salvar la manca d'un de pedra¹⁷.

¹² GEC, s. v. *carboner*.

¹³ Vid. 1155 DipTortosa 56, p. 106 i 1155 DipTortosa 58, p. 108.

¹⁴ 1189 CPoblet 49, p. 25.

¹⁵ BARRAL-MUNDÓ 2014: 52-53.

¹⁶ LOPE 2008: 152.

¹⁷ Vid. PUIG I CADAFALCH 2003: 603.

La presència de professionals dedicats als treballs de la fusta als diplomes de la Catalunya altmedieval és escassa i tardana, i tan sols hi ha dos vocables que s’hi refereixen: *fustarius*, veu registrada per primera vegada al 1171¹⁸ i que apareix sempre en funció de sobrenom d’antropònims, i *carpentarius*, paraula únicament testimoniada en una carta de població de l’Espluga de Francolí, del 1171, que demana l’arribada de professionals que ajudin la contrada a prosperar¹⁹. Entre aquests treballadors hi ha els fusters, la presència dels quals resulta cabdal, ja que, donada l’assequibilitat i la versalitat de la fusta, podien col·laborar en la construcció de cases humils, dotar dels elements necessaris les més luxoses i fabricar eines i estris de treball i mobiliari per a les llars²⁰.

Fabricants d’eines, estris i recipients

TERMES DOCUMENTATS:

<i>botellarius</i>	<i>boterius</i>	<i>caldararius</i>
<i>cultellarius</i>	<i>frenarius</i>	<i>*manianus</i>
<i>ollarius</i>	<i>serrator</i>	<i>tornarius</i>

Amb el ferro, la fusta i el vidre es fabricaren nombroses eines (sobretot, per a la construcció), estris (bateria de cuina, estris de la llar de foc, etc.) i recipients (bótes, ampolles, copes, gerres...), objectes, en definitiva, que hom usava en el seu dia a dia. De l’anàlisi de molts d’aquests útils se’n va encarregar Adelaida Terol en la seva tesi, també sorgida del si del GMLC, *El lèxic de l’alimentació en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval*²¹, ja que moltes de les veus testimoniades al corpus estudiat que fan referència als estris es relacionen directament amb l’acte de menjar. Els textos, però, també donen notícia dels artesans que fabricaven aquests útils: en efecte, als nostres textos es registren *caldararii*, els productors de calderes (la *caldaria*, l’atuell de metall gran i rodó emprat per escalfar o coure); *ollarii*, fabricants d’*ollae* (de metall o de terrissa i, a diferència de la caldera, col·locades al foc sobre un trespeus o sobre una mena de fogons²²); i

¹⁸ 1171 DipPoblet 404, p. 304.

¹⁹ 1171 CPoblación I 141, p. 202. Per a aquest document, vid. etiam PRIETO 2017b.

²⁰ ALTISENT 1966: 154.

²¹ Vid. TEROL 2016a.

²² *Ibid.*, p. 414.

cultellarii, que manufacturen els ganivets (dits *culter* o *cultellus*, formaven part de la coberteria i s'empraven tant a la cuina com a la taula, sobretot per tallar la carn²³). De manera similar, *botellarius* designa els fabricants d'ampolles (testimoniades, amb el llatí *ampulla*, amb poca freqüència, en alguns casos es descriuen com a objectes de metall²⁴, encara que també podien ser de vidre, de plata o de terra cuita²⁵), mentre que *boterius* denomina els qui fabricaven bótes, odres de cuir on es guardaven líquids. Altres fabricants d'eines i estris foren els *frenarii*, a càrrec dels frens i les guarnicions per a les haveries que llauraven la terra; el **manianus*, el manyà que fabricava i ajustava panys, claus i altres objectes de ferro necessaris en els edificis; el *serrator*, que tenia per ofici fabricar serres i serrar allò que li portessin els particulars; i, finalment, el *tornarius*, l'artesà que fabricava torns o bé que els usava per treballar.

Manufacturers de roba i teixits

TERMES DOCUMENTATS:

cat. <i>cosidor</i>	<i>draparius</i>	cat. <i>feltrer</i>
<i>sartor</i>	<i>textor</i>	<i>tinctorarius</i>

Com refereix Salrach, una característica fonamental de l'artesania medieval catalana és la gran diversitat d'oficis desenvolupats i la manca d'una forta especialització²⁶. Tanmateix, malgrat la inexistència d'una indústria netament predominant, sembla que la tèxtil devia estar lleugerament per sobre de la resta. La indústria de la llana, en efecte, fou una de les més antigues i rellevants, sens dubte perquè Catalunya disposava d'abundància d'aquesta primera matèria i d'altres elements indispensables per a la fabricació dels teixits, com ara bons corrents fluvials i matèries per al tint com el safrà. Abundaren al segle XII els centres drapers, escampats per tot el territori (Banyoles, Barcelona, Girona, Valls, Vic són tan sols alguns dels espais de producció més destacats), però, tot i així, la producció de teixits fou insuficient per a l'abastiment del mercat interior, cosa

²³ *Ibid.*, p. 417.

²⁴ **1009** Junyent-Ordeig, *DipVic* 711, p. 57: *ad Guifredus elemosinario, callera I maiore et suos bacinos et cullario argentea et ampulla barachia et pinteae eburnea*. Vid. TEROL 2016a: 479.

²⁵ Vid. TEROL 2016a: 481.

²⁶ SALRACH 1987: 430.

que, sumada a la menor qualitat dels draps catalans front als estrangers, propicià la importació de draps forans. El lèxic referent als teixits present en la documentació analitzada fou estudiat, també sota l'empareda del GMLC, per Laura Trias, en la seva tesi, intitulada *La terminologia tèxtil a la documentació llatina de la Catalunya altomedieval*²⁷.

Els fabricants de teixits són designats als textos amb els noms *textor*, llegit amb molta freqüència des de començaments del segle XI; *draparius*, que apareix per primer cop en un jurament de fidelitat de Carcassona del 1067 (on es veu ja el català *draper*)²⁸ i que comença a trobar-se amb certa regularitat des de la segona meitat del segle XII en territori català; i *feltre*, veu catalana que denomina específicament els fabricants de feltres i que es registra únicament en un diploma de 1174²⁹. Des de, aproximadament, mitjan segle XI, hom també detecta la presència de tintorers, anomenats amb el mot *tincturarius*, dedicats a tenyir les robes (especialment amb porpra o, com ja hem dit, safrà), i de persones dedicades a cosir les peces tèxtils, dites amb els substantius *sartor* i *cosidor*. És sabut que també es confeccionaren vestits de seda³⁰, importada d'Orient, però no hi ha cap nom d'ofici que s'hi refereixi específicament.

Cuireters i pelleters

TERMES DOCUMENTATS:

<i>blancharius</i>	<i>corrugiarius</i>	cat. <i>cuirater</i>
<i>guantarius</i>	<i>pellicarius</i>	<i>pelliparius</i>
<i>pergamenarius</i>	<i>sellarius</i>	

El cuir i altres pells animals foren també molt usats tant en la confecció de roba com en la d'altres objectes. Abans d'ésser treballades, aquestes matèries havien de posar-se a punt, feina que desenvolupava el *blancharius*. Un cop assaonades, diversos professionals treballaven les pells i el cuir per convertir-los en objectes de tipologia molt variada, els quals posaven a la venda. La transformació d'aquestes matèries estigué molt relacionada amb la producció de peces de

²⁷ Vid. TRIAS 2012.

²⁸ 1067 LFeud. II 832, p. 317.

²⁹ 1174 Sarobe, *DipTGardeny* 263, p. 403.

³⁰ Vid. BALARI 1899: 605.

roba i de vestir: certament, molts d'aquests artesans usaren pells per fabricar abrics (fets pels menestrals dits amb els mots *pelliciaris* i *pelliparius*) o guants (fabricats pels *guantarii*), necessaris per resguardar-se del fred, mentre que els *corrigarii* van manufacturar les corretges de cuir que servien per cenyir els vestits a la cintura. Molt més difícils de treballar que la llana, aquests objectes eren més costosos que aquesta i, per tant, eren vestits pels integrants de les classes benestants. Especialment comunes entre el clergat foren, segons sembla, les pells³¹.

El cuir i la pell, però, no van emprar-se només en la confecció d'aquests tipus de productes: als diplomes es documenten també els termes *pergamenarius*, que fa referència a la persona que convertia les pells animals en pergamins, i *sellarius*, que designa l'artesà que confeccionava les selles i altres guarniments de couro que es posaven sobre animals de muntar, com els cavalls. En darrer lloc, a finals del segle XI es comença a testimoniar el català *cuirater*, denominació més genèrica que serveix per donar nom als treballadors que fabriquen diferents objectes de couro.

Sabaters

TERMES DOCUMENTATS:

çabataris

sotulator

sutor

Una altra de les indústries més esteses a la Catalunya altmedieval fou la de la confecció de calçat, generalment de cuir, tant per a persones laiques com per als membres de les comunitats eclesiàstiques. Ja hem vist a l'inici d'aquesta introducció l'exemple d'un individu que exercia de sabater per al monestir de Santa Maria de Gerri i que va rebre un terreny per desenvolupar la seva feina (*propter ad çapateriam*³²), però no és l'única referència a aquest ofici, que va gaudir amb celeritat d'establiments propis. En efecte, a partir del 1100 es troben mencions a la *sabateria* o *çabataria*³³:

1100 Puig i Ferreté, *Gerri* II 100, p. 361: et istud alodium numquam diuidatur neque forciatur, et tu uel ille qui tenerit predictum alodium

³¹ Vid. *ibid.*, p. 603.

³² **1150** Puig i Ferreté, *Gerri* II 139, p. 99.

³³ Vid. GMLC, s. v. *çabataris*.

faciat desertoria et zabataria, et si nescierit facere filius tuus hoc officium, faciat hoc seruicium: det quatuor sextarios de uino de questa, unum de ordio et alium de auena.

La seva presència és una mostra de la puixança que prengué aquest ofici, importància que anà creixent en el període baixmedieval. Segons explica Martínez Meléndez, «el oficio de *zapatero* o artesano dedicado a hacer *zapatos* fue uno de los más estrictamente reglamentados durante la época medieval. Desde mediados del siglo XIII a mediados del XV, los fueros municipales ya se ocuparon de organizar las actividades de estos menestrales»³⁴. La mateixa autora aporta testimonis de textos en llengua castellana, del segle XIII, on s'explica que els sabaters acostumaven a habitar en carrers exclusius per a ells³⁵. Pel que fa al corpus estudiat, a banda de les mencions a les sabateries i dels noms d'ofici, el millor testimoni del treball d'aquests menestrals el constitueixen les referències als diferents tipus de calçat que confeccionaren, que Trias recollí en el seu estudi³⁶. Així, l'autora distingí tres denominacions genèriques (*calciamenta*³⁷, *calciato*³⁸ i *sabates*³⁹) i, endemés, cinc tipus de sabates diferents: les *calces nocternales*⁴⁰, usades dins de la llar; les *caligas*⁴¹, que originàriament eren les botes que portaven els legionaris romans i que, a partir de l'Edat Mitjana, van designar un calçat propi de monjos i clergues; els *çabatons*⁴², augmentatiu de *sabata* que devia referir-se a un calçat tosc, com ara els esclops; les *sandalies*⁴³, mot que remet al calçat que tant el papa com els bisbes portaven durant la missa; i les sabates dites *sutolares*⁴⁴,

³⁴ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 366.

³⁵ 1267 DALfonso X 44 (*cit.* MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 375): *les damos e les otorgamos que las calles de los armeros, e de los selleros, e de los freneros, e de los bruneteros, e de los blanqueros, e de los çapateros, [...] sean en aquellos logares que los partidores les dieron con consejo de los omes buenos de la cibdat.*

³⁶ Vid. TRIAS 2012: 196-203 i 363-365.

³⁷ 1033-1046 Sanahuja, *Àger* 8, p. 321: *portiunculas de Ligno et Sepulcro Domini deque uestimentis sine calciamentis Sanctae Mariae que ego ipse ... adquisiui.*

³⁸ 1161-1163 Alturo, *Sta. Anna* 366, p. 384: *et det singulis annis cuilibet dictorum canonicorum pro uestiario centum solidos et pro calciato uiginti solidos.*

³⁹ 1136 Baraut, *DocUrgell* 1453 (*Urgellia* 9, p. 261): *a Bernad de Bonestar u mantel e unes çabate.*

⁴⁰ 1047 ACUrgell, *Cart. I* 723, f. 216v: *remaneant ipsas meas calces blaues et nocternales.*

⁴¹ 1099 CDipSGirona 478, p. 488: *dimitto Poncio clerico, pro suo debito ... çapam meliorem et caligas.*

⁴² 1097 CDipSGirona 472, p. 484: *et parlios II de çabatons.*

⁴³ 908 Junyent-Ordeig, *DipVic* 41, p. 39: *relinquo namque hac tribuendo concedo ad aeclesiam Sancti Petri apostolorum principi ... sandalia quattuor.*

⁴⁴ 864 DipRosselló 55, p. 115: *sutolares parilia XV.*

lleugeres i usades pels monjos, en especial a l'estiu, com a calçat nocturn. També es fabricaven *solas* 'soles', segurament per substituir-les per les que s'haguessin gastat per l'ús⁴⁵.

Generalment emprats dins d'estructures antroponímiques, els substantius que designen sabaters a les actes jurídiques de la Catalunya altmedieval són *çabatarius*, forma llatinitzada del català *sabater* (igualmente documentat), *sotulator*, innovació del llatí medieval que es llegeix a la carta pobla de l'Espluga de Francolí de 1171, i *sutor*, veu ja documentada a Plaute⁴⁶ que no presenta canvis semàntics.

Forners

TERMES DOCUMENTATS:

flecharius
pistor

furnarius

panicerius

Al corpus també abunden els noms d'ofici relacionats amb la preparació de menges, veus que incideixen en les característiques del lèxic de l'alimentació, el qual, com hem indicat ja, analitzà Adelaida Terol⁴⁷. L'autora estudià les paraules que denominen aliments, begudes i estris per cuinar, servir, menjar o emmagatzemar aliments i pogué confirmar, a partir de l'estudi dels textos, que els cereals panificables van ser un dels aliments més destacats de la dieta del període medieval. La farina panificable per excel·lència fou la de blat, però, atès que el cultiu d'aquest cereal resultava costós i era molt sensible a les inclemències del temps, la pagesia preferia l'ordi⁴⁸.

Donada la condició del pa com a aliment fonamental, l'ofici de forner fou un dels més importants: ja fos al camp o als nuclis urbans, hom n'encarregava la cocció a aquests professionals, que venien les peces que havien rebut com a paga dels seus serveis. La transcendència d'aquesta feina desembocà en una riquesa lèxica notable que es tradueix en tres maneres d'anomenar els fornars tradicionals: *furnarius*, terme documentat des de l'Antiguitat tardana; *pistor*, testimoni des dels orígens de la llengua llatina i principal manera de designar aquest

⁴⁵ 864 DipRosselló 55, p. 115: *solarum parilia XL*.

⁴⁶ Vid., e. g., PLAVT. *Aul.* 72-73.

⁴⁷ Vid. TEROL 2016a.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 52.

ofici abans de l'època medieval; i *panicerius*, llatinització del català *panicer*. Menció apart mereix el substantiu *flecharius*, forma llatinitzada de *flecher*, que designava un tipus de forner diferent i més modern que oferia a diari pa fresc, preparat i cuit al mateix punt de venda o molt a prop i venut a peces. Més circumscribit a l'àmbit urbà, l'ofici de flequer era desenvolupat fonamentalment per dones, mentre que els forns de la ciutat, on aquelles podien anar a fer la cocció de les masses preparades, eren regits pels homes.

Carnissers

TERMES DOCUMENTATS:

*bocarius**carniciarius**carnifex**lanista**macellarius*

ALTRES TERMES RELACIONATS (VID. S. VV.):

Vid. capítol 3 “Camp: agricultura, ramaderia, caça i pesca”, apartats 3.4. “Pastors i grangers” i 3.6. “Caçadors, falconers i pescadors”.

L'altre gran focus alimentari de l'Edat Mitjana rau en els productes d'origen animal, en essència carn i greixos, peixos i ous i làctics, obtinguts per mitjà d'activitats com la ramaderia, la caça i la pesca, habituals en època medieval, de notable valor econòmic i de creixent prestigi social⁴⁹. El més consumit d'aquests articles, sobretot entre la classe senyorial, fou la carn, que provenia de dues fonts: la caça i la ramaderia menor, més que no pas la major. Així, en primer lloc, pel que fa a la caça, Montanari afirma que tothom l'exercia: si bé entre les classes benestants hi tenia un paper fonamental, la pagesia també la podia practicar en terrenys comuns o de propietat senyorial, després del pagament d'un tribut⁵⁰. La presa més cobejada entre els poderosos fou el cérvol, però també es caçaven cabres salvatges, isards, ósos, conills i galls i bous salvatges. En segon lloc, la ramaderia menor era fonamental i es trobava a totes les explotacions, ja que els animals domèstics proporcionaven carn, productes làctics i matèries primeres com la llana i el cuir. La carn sorgida de la ramaderia era aportada pels pagesos en concepte de cens, però ells, tanmateix, en feien un consum escàs.

---

⁴⁹ RIERA 2004: 751.

⁵⁰ MONTANARI 1988: 42-43.

La rellevància de la carn en aquest període propicià l'augment de professionals que sacrificaven els animals, preparaven i conservaven la seva carn amb mètodes com la salaó i, finalment, la venien. Són cinc els substantius que designen carnissers, al nostre corpus: *bocarius* i *carniciarius*, llatinitzacions del català *bocher* i *carnisser*; *carnifex* i *lanista*, vocables que en l'Antiguitat clàssica es relacionen amb l'execució de penes de mort, en el cas del primer, i amb les batalles de gladiadors, en el del segon; i, finalment, *macellarius*, terme clàssic del llatí que ja anomenava els carnissers i que és el més comú de trobar als textos estudiats. La puixança d'aquest ofici féu que, com explica Mutgé, a la Baixa Edat Mitjana els carnissers fossin «gent de bona posició econòmica, bé que s'hauria de distingir entre els grans carnissers, que despatxaven importants quantitats durant més de 180 dies al llarg de l'any, i d'altres que tenien molt poc bestiar i només instal·laven taula de venda poques vegades»⁵¹.

Cuiners i vinaters

TERMES DOCUMENTATS:

coquus

princeps coquorum

uinaterius

Entre els anys 1161 i 1162, els clergues de la Seu d'Urgell es van reunir per acordar una sèrie de disposicions que regularien, d'aquell moment en endavant, les pràctiques de la comunitat, assemblea que quedà recollida en un diploma que hom conserva a l'Arxiu Capitular i Diocesà d'Urgell⁵². Es dictà, entre d'altres coses, que el càrrec de preposít esdevingués vitalici i irrenunciable, o que el nombre de canonges no pogués ésser augmentat sense l'autorització expressa dels preposits. Tanmateix, un dels principals focus dels conflictes que portaren els clergues a estipular aquestes noves regles degué estar relacionat amb l'alimentació, atesa l'extensió que ocupen al document els afers que hi tenen a veure. Així, quedaren establerts els aliments que s'havien de procurar als canonges els dies ordinaris, a l'advent, la quaresma i a la resta de festivitats anuals, així com que el menjar canonical se serviria únicament per a la refecció dels canonges i no per a ningú de fora de la Seu (tret, és clar, de casos excepcionals i justificats), o

⁵¹ MUTGÉ 1988: 124.

⁵² 1161-1162 Baraut, *DocUrgell* 1558 (Urgellia 10, pp. 78-80).

que els canonges estarien obligats a assistir a l'ofici de maitines; de no fer-ho, serien privats de la seva ració de menjar, que seria distribuïda, en aquest cas sí, entre els necessitats.

Si el document resulta interessant per als objectius d'aquest treball, però, és sobretot perquè s'hi troba l'única menció del corpus al cuiner, ofici anomenat amb el terme del llatí clàssic *coquus*, fora de l'estructura antroponímica de nom i sobrenom: certament, l'habitual és trobar el mot en signatures com *Riculfo coco*⁵³ o *Reiamballum et Gotmarum, cocos*⁵⁴. Es tracta, doncs, de l'única font que proporciona un mínim d'informació sobre la feina dels cuiners en referir que, de les peces de carn adquirides pels canonges, el cuiner i el forner en rebrien les cuixes (*coxia cum tempore dent coquio et pistori*), mentre que la resta quedaria repartida entre els canonges. Malgrat que aquesta no és més que una petita dada, el seu esment és rellevant per vincular la figura del cuiner en primer lloc als centres eclesiàstics (monàstics, catedralicis, etc.): com ja sentencià Vinyoles, «és a les cuines dels monestirs on neix, involuntàriament, la gastronomia medieval»⁵⁵. Totes les comunitats tenien els seus cocs, els quals, com s'acaba d'explicar, rebien instruccions de les menges que havien de preparar en cada data, quelcom que es traduïa en l'aplicació de les receptes clàssiques i, de la mateixa manera, en la provatura de noves, cosa de què en són prova alguns llibres de cuina. Si bé d'escrits d'aquest tipus no se'n troben en el període altmedieval, se'n conserven alguns del segle XIII, ja escrits en llengua catalana, que, a la fi, no són sinó el recull de la tradició anterior⁵⁶.

Els cuiners constituïen la darrera fase de la cadena per la qual passava un aliment abans de ser consumit. La seva figura no era exclusiva dels centres eclesiàstics, sinó que cap al segle XII degué convertir-se en un perfil habitual –i, sens dubte, una marca de prestigi– dels llocs habitats i freqüentats per les classes nobles i reials, com ara els palaus. En aquests espais, que acollien un nombre notable d'inquilins i en què també eren habituals les recepcions d'altres autoritats, la presència d'un únic cuiner hauria resultat manifestament ineficaç, de manera que es crearen equips de marmitons subordinats a un cap que coordi-

---

⁵³ 1002 CSCugat II 365, p. 13.

⁵⁴ 1035 LFeud. II 693, p. 204.

⁵⁵ VINYOLES 1988: 140.

⁵⁶ Per a aquesta qüestió, vid. MARANGES 2006: 13-15.

nava i dirigia l'activitat de la cuina: el *princeps coquorum*, citat en un diploma del 1138 procedent del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles⁵⁷.

L'única veu del corpus que designa un fabricant de begudes es *uinaterius*, forma llatinitzada del català *vinater* (també documentat a partir de la segona meitat del segle XII⁵⁸), que anomena el conreador d'una vinya que tenia cura del procés de fabricació del vi. Un cop collida la vinya i convenientment elaborada, el vinater ja podia posar a disposició de la gent el vi, que s'acostumava a adquirir als mercats i a les tavernes. Dotat d'un alt valor lúdic, el vi era la beguda que es trobava a qualsevol taula (si bé les classes servils devien consumir un vi de pitjor qualitat i possiblement barrejat amb aigua perquè durés més temps⁵⁹), que era indispensable en el culte litúrgic (per això, tots els monestirs posseïen camps de vinya), i que servia de base per a la preparació de fàrmacs preventius. També s'aplicava en algunes receptes, com un brou de porc senglar, i ajudava suavitzar els gustos agre⁶⁰. No era de menystenir tampoc la seva condició d'antisèptic: el vi podia limitar la difusió d'epidèmies que s'haurien propagat amb rapidesa per l'aigua⁶¹. Precisament per la seva baixa qualitat i salubritat, l'aigua no era la principal beguda de taula, posició que cedí al vi⁶².

La suma importància d'aquest líquid, que feu de l'ofici de vinater un dels més destacats del comerç al detall, s'evidencia a la documentació de la Catalunya alt-medieval, on apareix testimoniada, amb una freqüència abundantíssima, sota la denominació *uinum*⁶³. Es documenten tant el vi blanc (*uino albo*) com el negre (anomenat, tanmateix, vermell: *uino uermiculo*⁶⁴), així com l'aigualit (*moderatum*⁶⁵) i l'exempt de mescla (*purum*⁶⁶ o *purissimum*, que també pot ser anomenat *merum*,

⁵⁷ 1138 *DipTavèrnoles* 138, p. 206.

⁵⁸ Podria trobar-se ja a principis de segle en diplomes aragonesos. Vid. NORTES 1979: 126.

⁵⁹ VALDEPEÑAS 1993: 272 i MONTANARI 1979: 379.

⁶⁰ MARANGES 2006: 384.

⁶¹ MONTANARI 1979: 374.

⁶² TEROL 2016a: 375.

⁶³ Terol (2016a: 375) indica que és la veu relacionada amb el lèxic del menjar que més es registra juntament amb *panis* 'pa'.

⁶⁴ 1071 Bisson, *Fiscal Accounts* II 139, p. 255, l. 4: *et modios II uini blanchi et alios II modios uino uermiculo ad mensuram Gerunde*.

⁶⁵ 1086 Baraut, *DocUrgell* 1029 (Urgellia 7, p. 149): *unde exit censu cannadam unam uini moderati*.

⁶⁶ 1095-1122 Baraut, *DocUrgell* 1345 (Urgellia 9, p. 172): *unum sextarium frumenti uel unam eminam cumulatam frumenti et aliam sigile et unam kannatam plenam puro uino daret*.

braquilogia de *uinum merum* ‘pur’⁶⁷). A base de vi estaven fets també el *pigmentum*⁶⁸, bevenda condimentada amb mel i espècies que es consumia en dates destacades, i el *mulsum* (absent del corpus), que portava mel. No es pot descartar que el vinater s’impliqués també, d’alguna manera, en la seva elaboració. El *cellarium*, el lloc on s’elaborava i es guardava el vi, es documenta des mitjan segle X⁶⁹:

957 DipPallars 170, p. 373: dono meas uineas et meos kasales ... et torculario et cellario cum suas cupas.

Altres begudes molt esteses en època altmedieval (però que no havien arribat, segons sembla, a la societat catalana) foren la *ceruisia* o *ceruesia* ‘cervesa’, elaborada i consumida encara tan sols a l’Europa septentrional, i d’altres, que rebien el nom de *sicera*, obtingudes per la fermentació de fruits salvatges, dutes a terme pels *siceratores*, «coloro che sanno fare la birra, il sidro, il succo di pere e qualsiasi altra bevanda buona da bere»⁷⁰. Existí, així mateix, el *medus* ‘aiguamel’, producte de la barreja de mel i aigua tèbia⁷¹.

---

⁶⁷ 1086 Baraut, *DocUrgell* 1032 (Urgellia 7, p. 154): *unde exiit censum cannadam unam meri lymphaticii*.

⁶⁸ 1080 Baraut, *DocUrgell* 938 (Urgellia 7, p. 70): *faciat censum per unumquemque annum chanadas II de optimo pimento in refectorio prescripte chanonice statuto die initium quadragesime*.

⁶⁹ Vid. GMLC, s. v.

⁷⁰ MONTANARI 1979: 386.

⁷¹ Vid. TEROL 2016a: 374-375.

1.1. Ferrers

faber

VARIANTS:

—

FORMES:

faber, -bri
cat. fabre

ETIMOLOGIA:

Substantiu d'etimologia incerta, com acostuma a succeir amb els termes que pertanyen al camp semàntic de la metal·lúrgia⁷², però possiblement derivat d'una arrel indoeuropea **dhabh-*⁷³. Es testimonia des de Plaute (*Capt.* 733-734: *abducite istum actutum ad Hippolytum fabrum, / iubete huic crassas compedes impingier*)⁷⁴.

FORMES ROMÀNIQUES⁷⁵:

cat. ant. *fabre*; *esp.* *fabro*; *fr. ant.* *fevre*; *it.* *fabbro*; *oc.* *faure, fabre*; *rom.* *faur*.

SIGNIFICATS:

1. 'El qui treballa el ferro', 'ferrer'.
2. En el sintagma *faber ferrarius*, 'ferrer'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- 1.
- (1) **984** CSCugat I 160, p. 134: et affrontat hec omnia: de parte orientis in Riosico, de meridie in terra de filios ... Ramio f a b e r, de circi in alaude de domum s. Cucufati, de occiduo in strada publica.

⁷² Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *faber*.

⁷³ Pokorny, *IEW*, p. 233.

⁷⁴ Vid. ThLL VI/1 8, 12-13.

⁷⁵ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 3120. Vid. etiam Coromines, *DECat* III 839a, 4-16.

- (2) **989** MOREU-REY 1993, p. 56: in presencia Paulo, fabri, et Viuas et Reuello et Longobardo, presbitero.
- (3) **994** AComtalPerg I 7, p. 280: ego Paulus faber et uxori mea Sunlo uinditores sumus tibi Viuas, filium Laurenti, emptore.
- (4) **996** AComtalPerg I 26, p. 299: afrontat de parte circi in uia qui pergit ad ipsos molinos, de aquilonis in terra de domum Sancti Iacobi apostoli, de meridie in strata publica, de occiduo in terra de Bonefilio prolis Sindaredi uel de Paulus faber.
- (5) **997** Udina, *La successió testada* 48, p. 199: in primis concessit a Bonefilius, sacer sacriscrinii, chasales quod habebat infra muros ciuitatis Barchinona iusta domos de Baldomiro, faber.
- (6) **1001** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 102, p. 762: afrontant ipsa omnia pretaxata de parte orientis in aulaode de Durando siue in ipsa serra uel in ipsa uia de ipso Mugale qui pergit ad Egara, de meridie in parte iniungit in terras de Domenico faber.
- (7) **1014** Alturo, *Sta. Anna* 20, p. 26: S+num Nifridius Faber.
- (8) **1022** LAntiq. II 291, f. 95 (Mas 407): affrontat una petia de terra ... de occiduo in terra de Petro, fabre.
- (9) **1029** (*orig.*) Llorens, *DocSolsona* 58, p. 362: Sig+num Guillelmo Fabre.
- (10) **1032** AComtalPerg II 217, p. 553: hec sunt nomina testium qui hoc testificant, sicuti et iurant, id sunt, Baio presbitero et Guilelmus presbiter et Iohannes faber.
- (11) **1048** AComtalPerg II 345, p. 718: Sig+num Guilelmus faber.
- (12) **1054** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1130, p. 439: et xv solidos quos Oliba faber debet mihi, II filio eius presbitero concedo, alios autem pro anima mea.

- (13) **1057** Alturo, *Polinyà* 28, p. 120: ego Gelmirus Faber et uxor mea Friul femina uenditores sumus tibi Guilelmus Bernardi et uxori tue Ermengards femina emptores.
- (14) **1094** Alturo, *Sta. Anna* 139, p. 156: S+Arnalli Faber.
- (15) **1104** CEGirona 188, p. 325: affrontat hec domus ... ab occidente in domos Petri Rodgarii uel in suo orto, ex parte uero circii in ortos qui fuerunt Ermomiri fabri.
- (16) **1156** DipTortosa 62, p. 113: S+num Gerrallo Faber.
- (17) **1176** DipTortosa 277, p. 344: S+num Guillem Fabre.
- (18) **1190** Sangés, *DocGuissona* 251, p. 262: Sig+num R., fabre.
- (19) **1194** CSCugat III 1202, p. 334: S+m Raimundi Faber.

et al.

2.

- (1) **1015** AComtalPerg I 115, p. 403: Sig+num Guifredi faber ferrarius⁷⁶.
- (2) **1083** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1474, p. 762: Sig+num Raymundi Guilelmi, fabri ferrarii.
- (3) **1088** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1534, p. 819: Sig+num Arnaldi fabri ferrarii.

---

⁷⁶ El GMLC cita el text a partir del document ACA Ramon Borrell 113, on l'antropònim *Guifredi* apareix en nominatiu («*Guifredus, faber ferrarius*»). Moreu-Rey (1993: 65) llegeix *faber ferranus*, quelcom que, en la seva opinió, «sembla demostrar l'existència en català antic de la paraula *ferrant*, ara desapareguda, i que continua existint en francès». Sembla, però, que es tracta d'un error de lectura, tot i que en la documentació *Ferranus* es registra com a antropònim (vid., e. g., **1173** DipPoblet 471, pp. 352-353: *ego Berengarius et ego Ferrarius filiorum eorum ... donamus ... portus integriter de Tagast cum suis pertinentiis*).

COMENTARI:

Testimoniat des dels inicis literaris documentats de la llengua llatina, el tema en *-o faber* (del qual també es registra un nominatiu plural *fabres* en l'epigrafia⁷⁷) designà en un principi qualsevol artífex que afaïçonés matèries dures, com ara la fusta, la pedra, l'ivori o, efectivament, el metall. El més habitual era que aquest substantiu anomenés un ferrer o un fuster⁷⁸, però, atesa aquesta generalitat semàntica, hom acostumava a concretar el seu sentit per mitjà d'adjectius qualificatius, com *aerarius* 'relatiu al bronze', per anomenar el fonedor⁷⁹, *tignarius* 'relatiu a la fusta', per al fuster⁸⁰, o *ferrarius*, per tal de donar nom, com succeeix al corpus de la Catalunya altmedieval, als ferrers. Aquesta darrera construcció sembla una de les més antigues, car ja apareix a Plaute⁸¹:

PLAUT. *Rud.* 531-532: ut fortunati sunt fabri ferrarii, / qui apud carbones adsident: semper calent.

Aquestes locucions, i encara altres de noves, continuen presents en els textos medievals de tota Europa, com mostren els testimonis presents als diccionaris que recullen la paraula (el GMLC, el Niermeyer, el DMLBrit, el LMILPolonorum, el LItalicaeMAL i el GMLSueciae⁸²). *Faber* continua usant-se en els escrits d'aquest període amb l'accepció d'artesà en sentit ample, el de la persona que desenvolupa algun tipus de feina manual i que transforma matèries, significat genèric que continua restringint-se, si cal, per mitjà d'adjectius com els citats. Donada la seva versatilitat, no és estrany que *faber* es faci servir pels autors cristians, com a mitjà de *uariatio*, en els mateixos contextos en què hom acostuma a llegir noms d'ofici vinculats a la construcció com *aedificator*, *architectus* o *artifex* (vid. s. vv.), veus que, emprades amb sentit metafòric, poden anomenar Déu creador. Així s'adverteix en el passatge següent, extret del *De mysteriis ecclesiae* de Joan de Garlàndia, on Déu és anomenat *summus faber*.

---

⁷⁷ CIL XIV 2876 (vid. ThLL VI/1 7, 62).

⁷⁸ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *faber*.

⁷⁹ VITR. 2, 7, 4: *non minus etiam fabri aerarii de his lapidicinis in aeris flatura formis comparatis habent ex his ad aes fundendum maximas utilitates.*

⁸⁰ GAIVS *dig.* 50, 16, 235, 1: *fabros tignarios dicimus non eos dumtaxat, qui tigna dolarent, sed omnes qui aedificarent* (ThLL VI/1 11, 1-3).

⁸¹ Vid. ThLL VI/1 10, 59.

⁸² Vid., en tots els casos, s. v. *faber*. Al DuCange, aquesta veu fa referència a un tipus de peix.

GARL. *Myst. Eccl.* 10 (*cit.* DMLBrit, s. v. *faber*): est domus ecclesia domini; summus faber illam ... construit.

Als diplomes del nostre corpus (on, pel que fa a les formes llatines, tan sols se'n documenten les de nominatiu i genitiu singular), no és habitual de trobar cap especificació quant al tipus d'ofici a què està fent referència el sobrenom *faber* (car només es així, dins d'estructures antroponímiques, com es documenta). En són l'excepció els tres testimonis del sintagma *faber ferrarius*, on és clar que s'al·ludeix a un ferrer, el mateix ofici que designa el substantiu *ferrarius* (vid. s. v.). Sembla, però, que *faber* hauria esdevingut equivalent a *faber ferrarius* i que s'empraria com a traducció de la paraula que en derivà en la llengua catalana, l'antic *fabre*, que, al seu torn, ja es testimonia, com a sobrenom d'un tal Pere, al 1022⁸³. Els primers testimonis del català *fabre* que ofereixen Alcover i Moll són del segle XIV i es refereixen, precisament, a ferrers i manyans; Coromines, en canvi, comença a registrar-lo una mica abans, a les *Vides de sants rossellonesos*, escrites al XIII⁸⁴, on encara presenta diverses accepcions: fuster (en al·lusió a sant Josep) o picapedrer en són les principals. Als documents rossellonesos del segle XIV, *fabre* acostuma a designar obrers de metalls. És, efectivament, el sentit que més arrelà en la llengua catalana i en la resta de la Romània.

Faber es transmeté també al castellà (*fabro*, forma actualment en desús⁸⁵), a l'italià (*fabbro*, inicialment un ferrer⁸⁶, tendí a especialitzar-se en el sentit d'artífex de coses delicades o abstractes⁸⁷), a l'occità (*fabre* o *faure* 'ferrer'⁸⁸) i al romanès (*faur*, també 'ferrer'). D'altra banda, l'antic francès *fevre* s'ha transmès solament en el compost *orfèvre* —que, al seu torn, gaudeix d'una forta presència en la resta de llengües romàniques—, provinent de la locució *auri faber* 'el qui treballa amb objectes d'or'⁸⁹.

⁸³ Vid. GMLC, s. v. *faber*. Cal apuntar que el testimoni més antic de *faber* ofert en aquest diccionari és el de l'any 989, de manera que n'avancem la datació cinc anys.

⁸⁴ Vid. DCVB, s. v. *fabre* (1324 Bordoy, *Hist. Felanitx* I 273: *donam al fabre per manobre de VI jorns*) i Coromines, *DECat* III 838a, 14 ss. Per a les *Vides de sants rossellonesos*, vid. COROMINES 1974: 276-362.

⁸⁵ Vid. DLE, s. v.

⁸⁶ Vid. TLIO, s. v., on es documenta des de l'any 1211.

⁸⁷ Coromines, *DECat* III 839a, 10-12.

⁸⁸ Vid. DOccitan, s. v. *fabre*.

⁸⁹ Cf. s. v. *aurifex*.

ferrarius

VARIANTS:

ferarius, ferrerius

FORMES:

ferarii, -io

ferrarius, -ium, -ii (-i), -io, -ios, *abl. pl.* ferraribus

ferrerius, -ii, -io

cat. ferer, ferrer

ETIMOLOGIA:

Terme derivat, per mitjà del sufix *-arius*, de *ferrum* ‘ferro’. Es documenta des d'època arcaica com a adjectiu (PLAVT. *Rud.* 531-532: *ut fortunati sunt fabri ferrarii, / qui apud carbones adsident: semper calent*)⁹⁰ i a partir de la tardoantiguitat com a substantiu (TARR. PAT. dig. 50, 6, 7: *arcuarii, plumbarii, ferrarii*)⁹¹.

FORMES ROMÀNIQUES⁹²:

cat. ferrer; *esp.* herrero, ferrero; *fr. ant.* ferrier; *gall.-port.* ferreiro; *oc.* ferrièr, ant. ferrer.

SIGNIFICAT:

‘El qui treballa el ferro’, ‘ferrer’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1018** Udina, *La successió testada* 113, p. 283: concedo ad cenobio Sancti Cucufati ipsas uineas, que fuerunt de Galindo, ferrario.
- (2) **1040** AComtalPerg II 280, p. 633: et debet Lobetus ferer de ipsos mancosos III et medio.

---

⁹⁰ Vid. ThLL VI/1 571, 51.

⁹¹ Vid. *ibid.*, 572, 13-14.

⁹² Per als continuadors romànics de *ferrum*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 3262 i Wartburg, *FEW* III 471b ss.

-
- (3) **1064** CSCugat II 640, p. 307: concedo ad Compann Ferrer ipsa fexa de terra qui est in termine de Breda.
- (4) **1091** DipAmer 25, p. 61: est autem predictus mansus in comitatu Gerundensi, in parrochia Sancti Gregorii, in uilla quam uocant Segalars, et habitat ibi Guilielmus Olibani ferrarius.
- (5) **1095** Alturo, *Sta. Anna* 145, p. 165: concedo ad Arnal Ferrer macussus IIII de Valencia.
- (6) **1098** CDipÀger 172, p. 438: fuit facta uendicio per Domicum Guilelmi et Berengarius de Turribus a Mateto et Bernardo Ferrarius. *ibid.*: uindimus tibi, Amadet, et tibi, Bernardo Ferrarius ... parcere de nostro illo molino de Caragol. *ibid.*: Amadet, et Bernard Ferrario ... damus propter precium hanc uendicionem tibi.
- (7) **1144** DipMontalegre 107, p. 144: Sig+num Ramundus Ferrari.
- (8) **1149** CPoblación I 72, p. 117: donat ... kastrum ... cum stabilimentis ... de ipsius uilla tam clericis quam laicis siue militibus quam ferraribus solidamente.
- (9) **1151** ACA Ramon Berenguer IV 233 (*cit.* BALARI 1899: 644): et donant ferrarii istius honoris CXX paria de ferros.
- (10) **1151** CPoblación I 89, p. 142: et afrontat ipso alodio parte orientis en la paret antiga qui est infra Arbert e Pere Ferrer.
- (11) **1155** Puig i Ustrell, *DipÈgara* 142, p. 397: Iohannes, detentus egritudine, facio meum testamentum et eligo manumissores meos, scilicet Petrum Bernardi de Cot et Bonetum Ferrarium et Ermeniardam, uxorem meam, ut illi distribuant res meas sicut in hac pagina scriptum inuenerint.
- (12) **1157** Sarobe, *DipTGardeny* 78, p. 175: de una petia de terra habet affrontaciones ab oriente in terra Raimundi, capellano de Sancto Andreo, ... et de occidente in Abraam Ferrerio, iudeo.

- (13) **1160** DipTortosa 111, p. 164: quarum altera erat iamdicti Guillelmi Raimundi, altera Guillelmi Sancti Minati et hanc habebat Geraldus Ferrarios in pignore.
- (14) **1168** DipPoblet 328, p. 253: S + GERALDI FERRERII.
- (15) **1180** CPoblación I 159, p. 221: siquid (*sic*) autem furnarius uel ferrarius contumaciter ipsis populatoribus et eorum successoribus peiorauerit uel destruxerit emendetur et restituatur eis et nos distringamus eos ad emendandum et restituendum.
- (16) **1186** Baraut, *DocUrgell* 1800 (Urgellia 10, p. 307): Sig+num Bernardi Ferrarii de Arts. *ibid.*: Sig+num Petri Ferrarii.
- (17) **1195** DipAmer 49, p. 95: et de burgo Narbone affuerunt ad hec omnia testes Iohannes Boqueriis, Bernardus de Quilano maior, Poncius Rotlandi, ... Petrus Xai et frater eius Geraldus Basen, Petrus Ferrarius.

et al.

COMENTARI:

D'origen obscur, car el ferro no era conegut en el món indoeuropeu i els noms d'aquest metall difereixen d'una llengua a l'altra⁹³, el neutre *ferrum* designa tant aquesta matèria com qualsevol objecte que n'estigui fet. Tots dos usos es testimonien ja en autors d'època arcaica com Enni, qui diu d'alguna cosa desconeguda –el vers no es conserva sencer– que és quasi tan resistent com el ferro o la pedra, o Plaute, que l'empra metonímicament per anomenar una espasa⁹⁴:

ENN. *scaen.* 104: quasi aut ferrum aut lapis durat.

PLAUT. *Truc.* 929: auro hau ferro deterrere.

En origen, el fabricant de ferro no rebé pas el nom de *ferrarius*, terme derivat de *ferrum* per mitjà del sufix formador d'adjectius i de noms d'ofici per excel·lèn-

---

⁹³ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *ferrum*.

⁹⁴ Vid. ThLL VI/1 576, 19 i 580, 6.

cia, sinó que ja a Plaute mateix hom troba aquests menestrals anomenats amb el substantiu *faber*, denominació que, en resultar massa genèrica –ja que podia designar qualsevol artesà que treballés matèries dures–, es va concretar per mitjà de l'adjectiu *ferrarius*⁹⁵. Igualment, a partir del període postclàssic es comença a testimoniar l'agent *malleator*⁹⁶, procedent de *malleus* 'martell'. La substantivació de *ferrarius* per anomenar els ferrers és, doncs, un fenomen tardà que arrelà amb força i que traspuà a gairebé totes les llengües romàniques. Per bé que no es perderen, caigueren en desús *malleator* i *faber*, tot i que aquest acabà esdevenint-ne equivalent als textos medievals, sense la necessitat d'afegir-hi ja l'adjectiu⁹⁷.

El substantiu *ferrarius* es documenta arreu d'Europa en època medieval, segons es desprèn de la seva presència a la majoria de diccionaris del llatí d'aquest període. En efecte, apareix recollit al GMLC, al DuCange –que dona entrada, en concret, al *ferrarius equorum*, el ferrer que forja les ferradures dels cavalls–, al Niermeyer, al DMLBrit, al MLW, al LMILPolonorum, al LLMAIugoslaviae i al LELMAL⁹⁸, que ofereix testimonis, ja del segle X, de la forma romànica *ferrero*, encara amb la *f*- inicial:

943 CL 163, 14 (*cit.* LELMAL, s. v. *ferrero*): quousque in karrale qui discurret ad Zeita et ad kasa de illo ferrario.

Als diplomes de la Catalunya altmedieval, *ferrarius* apareix gairebé sempre en funció de sobrenom d'antropònims, amb l'excepció del document de 1180, on s'estableixen les compensacions que hauran de pagar tant els forners com els ferrers que facin malbé un forn. Des del punt de vista de la morfologia, aquesta veu es registra amb formes llatines i romàniques. Pel que fa a les primeres, se'n diferencien tres variants: *ferrarius*, la pròpiament llatina i que, com a particularitat, presenta un ablatiu plural *ferraribus* al diploma de l'any 1149; *ferrerius*, que, atès el sufix *-erius*, es deu tractar de la llatinització del català *ferrer*; i, en darrer lloc, la variant *ferarius*, que, tot i aparèixer amb certa freqüència en la llatinitat medieval, segons Martínez Meléndez «debe tratarse de un error ortográfico de los escribas,

⁹⁵ Vid. supra PLAUT. *Rud.* 531-532. Vegeu també la veu *faber* d'aquest treball.

⁹⁶ MART. 12, 57, 9: *balucis malleator Hispanae tritum nitenti fuste uerberat saxum* (vid. s. v. *malleator*).

⁹⁷ Vid. GMLC, s. v. *ferrarius*.

⁹⁸ Vid. DuCange, s. v. *ferrarius equorum*. Vid. LELMAL, s. v. *ferrero*. Per a la resta d'obres, vid. s. v. *ferrarius*.

ya que el fonema vibrante simple se opone al vibrante múltiple en posición medial, por tanto no hay posibilidad de confusión»⁹⁹. Quant a les formes catalanes, hom documenta *ferrer* i una variant *ferer*, la qual, en la línia del que ha dit Martínez Meléndez, Coromines considera una grafia imperfecta a la qual no s'ha d'atorgar més transcendència¹⁰⁰. En qualsevol cas, és amb aquesta forma, registrada al 1040, que hom llegeix per primer cop el català *ferrer*, datació que avança en més de dos segles el registre més antic donat per Coromines i Alcover i Moll, que comencen a testimoniar aquesta paraula a Ramon Llull¹⁰¹:

LLULL *Cont.* 340, 29 (*cit.* DCVB, s. v. *ferrer*): seria semblant cosa del
f e r r e r qui feés la espaa per auciare altre e si metex ensems.

Documentat en tota la Romània, en la llengua castellana *ferrarius* donà primer la forma *ferrero*¹⁰², la fricativa labiodental sorda [ʃ] de la qual acabà emmudint-se (*herrero*). Aquest és un dels trets més característics del castellà i no es detecta en la resta de parles romàniques.

---

⁹⁹ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 510.

¹⁰⁰ Coromines, *DECat* VIII 370b, 26-27. Per bé que no n'ofereixen testimonis, Alcover i Moll la recullen com una grafia antiga. Vid. DCVB, s. vv. *ferer* i *ferrer*.

¹⁰¹ Vid. Coromines, *DECat* III, 984a, 23 i DCVB, s. v. *ferrer*.

¹⁰² Per bé que en desús, continua recollint-se al DLE (vid. s. v.).

laminarius

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. laminer

ETIMOLOGIA:

Terme propi del llatí medieval derivat, per mitjà del sufix *-arius*, de *lamina* ‘làmina de metall’, vocable tècnic d’origen obscur, però, sens dubte, prestat¹⁰³.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. ant. laminer; *esp.* laminero; *fr.* lamineur; *rom.* laminariu.

SIGNIFICAT:

‘El qui treballa els metalls’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1130** LFeud. I 187, p. 187: ego supradictus Guilielmus et filius meus Guilielmus diffinimus et pacificamus tibi, seniori meo Raimundo, comiti Barchinonensi, medietatem exorchie, uidelicet, Bernardi Conolle et alteram Raimundi Mironis quam tenet Poncius Guilielmi, aliamque Guitardi Reuul et ipsam quam tenet Alarig que fuit Adalet Baro, et alteram Raimundi Arnali, laminer, quam tenet Gerallus Salad, necnon et ipsam Petri Arnalli Exegad et aliam de Riu de Oueies et ipsam Guilielmi Onofredi quam tenet Botet.

COMENTARI:

Laminarius és una innovació del llatí medieval escassament documentada, fins al punt que només apareix citada en dos diccionaris: el DuCange¹⁰⁴ i el LMILPo-

¹⁰³ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *lammina*.

lonorum¹⁰⁵. El primer no n'aporta cap testimoni i en dóna tan sols la definició ('*lamineur*'), mentre que el segon, a més de definir-lo ('*faber, qui res varias e lamina conficit, faber armorum*'), en mostra testimonis del segle XVI:

ca. 1532 GLb, p. 56 (*cit.* LMILPolonorum, s. v. *laminarius*): *laminarius* faber «*platchnyerz*».

1565 RachWaw, p. 432 (*cit.* LMILPolonorum, s. v. *laminarius*): *laminarius* ab expolitione rerum aerearum sub globos supra acies castrorum.

A la glossa escrita cap al 1532, *laminarius* és definit en llatí (*faber*¹⁰⁶) i en polonès (*platchnyerz* –actualment escrit *platchnerz*– ‘armer’), substantius que indiquen que el *laminarius* treballava els metalls per fer-hi armes, mentre que el testimoni de 1565, de caire metafòric, introdueix l'obligació de perfeccionament i polític pròpia d'aquest ofici. La forma *laminer* que es llegeix al text de 1130 del nostre corpus (sens dubte catalana, però no registrada als diccionaris d'Alcover i Moll i de Coromines) sembla una paraula del català antic de què s'ha perdut tot rastre i que deu derivar de *lamina* ‘làmina de metall’, mot que apareix en aquesta mateixa documentació en textos tècnics, com ara aquesta descripció d'un rellotge de pesos:

s. XI Millàs, *Assaig IX*, p. 316: cuius utroque in capite, *lamine* compaginantur ferree, ceterisque sunt in rotis, grositudine et latitudine aliquanto eminentiores.

Així doncs, el *laminer* seria la persona encarregada de la fabricació de làmines de metall que podrien haver-se emprat en la fabricació d'armes, com indica el text polonès vist més amunt, o en la creació d'artefactes com el rellotge del passatge que acabem de reproduir. *Laminer* troba congèneres en el francès *lamineur* i en el castellà *laminero*, adjectiu sovint substantivat l'accepció bàsica del qual és ‘que hace láminas’¹⁰⁷. Més força que *laminarius* tingué, però, el llatí *laminator*¹⁰⁸,

¹⁰⁴ Vid. DuCange, s. v. *laminarius*.

¹⁰⁵ Vid. LMILPolonorum, s. v. *laminarius*.

¹⁰⁶ Vid. s. v.

¹⁰⁷ Vid. DLE, s. v.

¹⁰⁸ Vid. LMILPolonorum, s. v.

terme que no es documenta als textos estudiats però que donà el català *laminador* ‘màquina emprada per a laminar’, substantiu que també és present en portuguès i en castellà, on sí es documenta com a nom d’ofici (‘persona que tiene por oficio hacer láminas de metal’¹⁰⁹).

---

¹⁰⁹ Vid. DLE, s. v.

malleator

VARIANTS:

—

FORMES:

malleator

ETIMOLOGIA:

Derivat, amb l'afegitó del sufix agent *-tor*, de *malleus* 'martell, maça'. Es testimonia des d'època postclàssica (MART. 12, 57, 9: *balucis malleator Hispanae tritum nitenti fuste uerberat saxum*)¹¹⁰.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *mallador*; esp. *majador*; gall. *mallador*; port. *malbador*.

SIGNIFICAT:

'El qui malla el ferro', 'ferrer', 'mallador'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

(1) **1029** AComtalPerg I 200, p. 521: Sig+num Bonucius malleator.

COMENTARI:

Malleator, també escrit *malliator*, és el derivat agent de *malleus* 'martell, maça, mall', terme que ja es troba a Plaute (*Men.* 403: *nauem excussam malleo*). Malgrat que es tracta d'un substantiu àmpliament documentat al llarg de l'Antiguitat clàssica¹¹¹, que també consta en els principals diccionaris de llatí medieval¹¹² i que va tenir continuïtat en la majoria de llengües romàniques¹¹³, *malleus* apareix tan sols

---

¹¹⁰ Vid. ThLL VIII 190, 60-61.

¹¹¹ Vid. *ibid.* 191, 65 ss.

¹¹² Vid., per exemple, DuCange, s. v.

¹¹³ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 5268.

una vegada en la nostra documentació, en un diploma de Manresa de l'any 999¹¹⁴, qualificat per l'adjectiu *ferreum* 'de ferro':

999 DipManresa 279, p. 251: ueruntamen sacrilegi, dum districtis mucronibus huc illucque discurrunt cuneatim, si forte quempiam christianorum repererint, unus penita ecclesiae cum sodalibus petens, nec tamen in aliquo potestatem sacrorum habens, ad sacrosanctam appropriat aram, iuxta quam *ferreum malleum* casu reperiens, illiusque manibus corripiens, felle efferae mentis pallens: «Quandoquidem, inquit, fidissimi socii, in aliquo non praeualemus, saltem hoc sacrum nostris manibus eradere inuigilemus».

De la mateixa manera, *malleator* també és recollit en diversos diccionaris de llatí medieval amb testimonis que abracen tota l'Edat Mitjana¹¹⁵. Al nostre corpus, però, es troba, igualment, un sol cop, en concret en l'escatocol de la venda que Guillem féu als germans Bonuç i Bonfill d'una peça de terra situada a Provençals, a prop de Barcelona, per vuit mancusos. Bonuç, el mallador, hi firma com a part implicada de la transacció.

De *malleator* en derivà el català *mallador*, vocable poc documentat i estudiat sumàriament que Coromines només defineix com a 'lloc on mallen la palla amb animals'¹¹⁶. Alcover i Moll també registren aquest sentit ('corral on mallen o baten el gra'¹¹⁷), però en el seu diccionari hi són igualment presents dues definicions referides a l'ofici ('home que malla el ferro' i, al Pont de Suert, 'home que treballa en la mallada o batuda'). Aquesta veu trobà continuïtat, a més, en castellà, gallec i portuguès. Quant al castellà *majador*, cal dir que deriva pròpiament de *majar* 'machacar, golpear algo para deformarlo, aplastarlo o reducirlo a fragmentos pequeños sin llegar a tritararlo', especialment, 'golpear en la era el trigo, el centeno, el lino, los garbanzos, etc., con el manal'¹¹⁸ o mayal, para separar el

¹¹⁴ Benet i Clarà, editor del text, indica (p. 252) que la data es dedueix «pel fet que l'expedició d'al-Mansur es degué produir després del setembre de l'any 999 [...], quan el comte Ramon Borrell presidia un judici al monestir de Sant Benet de Bages i abans del 19 de març del l'any mil [...], quan es restituïren unes escriptures cremades».

¹¹⁵ Vid. DuCange, NGML, Niermeyer, DMLBrit i LMILPolonorum, s. v.

¹¹⁶ Coromines, *DECat* V 394b, 38-39.

¹¹⁷ DCVB, s. v.

¹¹⁸ Asturianisme i lleonisme.

grano de la paja¹¹⁹, derivat del castellà antic *majo*, que prové, al seu torn, del mot *malleus*. No s'ha de confondre amb *maleador*, sinònim de *maleante*, adjectiu també emprat antigament com a substantiu que deriva de l'adjectiu *malus* 'dolent'¹²⁰.

---

¹¹⁹ DLE, s. v.

¹²⁰ Vid. *ibid.*, s. vv., i Corominas-Pascual, *DECH* III 775b, 54 ss.

1.2. Carboners i vidriers

carbonarius

VARIANTS:

—

FORMES:

carbonarii
cat. carboner

ETIMOLOGIA:

Derivat, per mitjà del sufix nominal *-arius*, del substantiu *carbo* ‘carbó’. Es documenta des de Plaute (*Cas.* 438: *ego remittam ad te uirum / cum furca in urbem tamquam carbonarium*)¹²¹.

FORMES ROMÀNIQUES¹²²:

cat. carboner; *esp.* carbonero; *fr.* charbonnier; *gall.* carboeiro; *it.* carbonaio; *oc.* carbonièr; *port.* carvoeiro; *rom.* carbunar.

SIGNIFICAT:

‘El qui fabrica o ven carbó’, ‘carboner’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1133** Baraut, *DocUrgell* 1435 (Urgellia 9, p. 247): est alia terra ad ipsos ladrers, et affrontat de una part in alodio quod tenet Arnall Baro, de alia in alodio quod tenet filii de Carboner, de tercia in alodio quod tenet Isarn, de quarta in uia. Et est alia terra ad ipsas fexas iuxta alodium quod tenet Pere Bernard et de alia iuxta alodium de Pere Carboner et de III in riuo. *ibid.*: de ipsis uineis qui sunt ad locum qui uocatur Manalba, quas tenet

¹²¹ ThLL III 431, 82-83.

¹²² Vid. Meyer-Lübke, *REW* 1676.

Arnal Baro et mulier de Carboner, ipsam medietatem cum ipsis laboratoribus.

- (2) **1155** DipTortosa 56, p. 106: ego Sibilla, uxor Guandolphi Carbonarii, dono Deo et ecclesie Beate Marie sedis Tortose ... quicquid habeo aut habere debeo. *ibid.*: hanc donationem facio pro remedio anime mee et amantissimi mariti mei predicti Guandolphi Carbonarii et parentum meorum. *ibid.*, p. 107: sig+num Sibille, uxoris Guandolphi Carbonarii.
- (3) **1155** DipTortosa 58, p. 108: ego Gaufredus, dictus Dertusanus episcopus, terram que fuit Guandulphi Carbonarii et Sibille uxoris eius, terram scilicet quam concessione comitis Barchinonensis signata in carta et partim donatione facta, tam pro salute anime Gandulphi Carbonarii qui iam obierat quam pro salute Martini Goliass et Sibille uxoris eius et parentum suorum, qui iamdictus Martinus antedictam Sibillam solutam a lege prioris mariti Gandolphi eam uxorem duxerat, partim facta uenditione LXX moabitinis Deo et ecclesie Sancte Marie michique Gaufredo et successoribus meis et fratribus in ibi Deo seruiantibus. *ibid.*, p. 109: terram illam que est in Biten et fuerat prius Gandulphi Carbonarii donauimus.

COMENTARI:

El substantiu *carbonarius* es documenta en la majoria de corpus textuales medievals llatins¹²³ sense cap particularitat semàntica respecte de les etapes anteriors de la llengua llatina. A més de com a substantiu, però, *carbonarius* es documenta, també a bastament, com a adjectiu a partir d'època tardana, amb el significat de 'relatiu o pertanyent al carbó'. En efecte, el ThLL testimonia aquest valor des del segle IV, accepció que segueix present als textos de l'Edat Mitjana, especialment, i de l'Edat Moderna¹²⁴:

VIR. ill. 72, 1: Marcus Aemilius Scaurus nobilis, pauper; nam pater eius, quamuis patricius, ob paupertatem carbonarium negotium exercuit.

---

¹²³ Com a substantiu, *carbonarius* té entrada al DuCange, al Niermeyer, al DMLBrit, al LMIL-Polonorum, al MLW i al LItaliaeMAL.

¹²⁴ Vid., per exemple, LMILPolonorum, s. v. *carbonarius*, -a, -um (1542 KodKraK p. 750: *institaet ... in foro carbonario ... eorum quaelibet soluit singulis anni quartalibus per grossos duodecim*).

A la Catalunya Nova, els carboners eren generalment tortosins i de la zona de Beseit que emigraven per famílies per tal d'establir-se en un bosc mentre aquest encara tenia llenya¹²⁵. Potser per aquesta raó, als nostres textos hi ha dos testimonis provinents de Tortosa, de l'any 1155, en què es documenta la forma de genitiu *carbonarii*. No obstant això, hom testimonia abans la forma romànica *carboner*, que apareix en 1133 com a sobrenom d'antropònim i, fins i tot, substituint el nom propi (*filii de Carboner*). Alcover i Moll¹²⁶ (i, tot citant-los, Coromines¹²⁷) no registraren aquesta paraula fins tres segles després, al XV:

Eximplis II 156 (*cit.* DCVB, s. v. *carboner*): un hom carboner era pobre, ... e una nit faent en una muntanya son carbó.

Quant a d'altres formes derivades de *carbo*, en el corpus es testimonien també (i des d'un segle abans) les formes *carbonell*¹²⁸ i *carbonel*¹²⁹ (també *cb-*, en ambdós casos), emprades generalment com a antropònim i com a sobrenom. Aquests termes podien fer referència, originalment, a un tipus de peix¹³⁰ o bé al 'mescladís de cendra i carbó que roman en el fons del forn de calç després de fer la cuita'¹³¹. Igualment, hi trobem la forma *carbonera* (*cb-*), el 'munt de llenya disposat en forma convenient per a coure-la i fer-ne carbó'¹³², que apareix emprada com a antropònim i, sobretot, com a topònim:

1154 DipTortosa 47, p. 98: amplius si predicta ecclesia Sancte Marie, de Gandulfo Carbonera partem suam quoquomodo adquirere poterit, illud similiter eidem ecclesie dono et concedo, et quicquid habeo uel habere debeo in Anastet.

1158 CPoblación I 109, p. 162: sunt autem hec omnia infra terminos de Ciurana, infra montes de Carbonera.

¹²⁵ GEC, s. v. *carboner*.

¹²⁶ Vid. DCVB, s. v. *carboner*.

¹²⁷ Coromines, *DECat* II 563a, 34-35.

¹²⁸ **1068** AComtalPerg III 728, p. 1265: *ego Egg femina et uirum meum Bonushomo Carbonelli donatores atque uenditores sumus Sancti Marcialis cenobii Montis Signi et domno Guifredo abba.*

¹²⁹ **1176** CDipÀger 488, p. 826: *Sign+um Bonet Carbonel.*

¹³⁰ Coromines, *DECat* II 563a 31-34.

¹³¹ DCVB, s. v. *carbonell*.

¹³² DCVB, s. v. *carbonera*.

Carbonarius, com succeeix amb el propi *carbo* i amb altres derivats, tingué gran fortuna en les llengües romàniques. De sinònims, però, no se'n troba cap, a la documentació estudiada; en la resta de corpus europeus, en canvi, hom registra *carbonator*, derivat agent de *carbo*¹³³.

---

¹³³ Vid. Niermeyer i DMLBrit, s. v.

uitrarius

VARIANTS:

—

FORMES:

oc. ueirier.

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, amb l'afegit del sufix nominal i formador de noms d'ofici *-arius*, de *uitrum* 'vidre'. Es documenta, amb diverses variants (*uitrarius*, *uitriarius*, *uitrearius*¹³⁴), des de Sèneca (*epist.* 90, 31: *cuperem Posidonio aliquem uitrearium ostendere, qui spiritu uitrum in habitus plurimos format qui uix diligenti manu effingerentur*).

FORMES ROMÀNIQUES¹³⁵:

cat. *vidrier*; esp. *vidriero*; fr. *verrier*, *vitrier*; gall.-port. *vidreiro*; it. *vetraio*; oc. *veirièr*; rom. *vitraliu*.

SIGNIFICAT:

'El qui treballa el vidre', 'vidrier'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1189** CPoblet 49, p. 25: *concedimus tibi G. ueirier illas artigas. Et ego G. ueirier dono et concedo me ipsum pro familiari Domino Deo et Sancte Marie Populeti. ibid.: Sig+num Guillelmi ueirier.*

COMENTARI:

Malgrat que l'etimologia del substantiu *uitrum* 'vidre' és desconeguda, Ernout i Meillet¹³⁶ no tenen dubte que és una importació d'alguna altra llengua no especificada. Molt present en els textos clàssics, aquest terme donà una quantitat

¹³⁴ Vid. Gaffiot, *Dictionnaire*, s. v. *vitriarius*.

¹³⁵ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 9390.

¹³⁶ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *uitrum*.

força destacada de derivats (*uitreus*, *uitreolus* i *uitreamen*, per exemple¹³⁷) i, a més, va tenir plena continuïtat en les llengües romàniques¹³⁸. *Vitrum* (que també es troba escrit *uitrium*) es testimonia ja a Varró:

VARRO *Men.* 382, 1: imperito nonnumquam concha uidetur margarita,
uitrum smaragdos.

Un dels derivats que donà *uitrum* fou, en efecte, *uitrarius* –i les seves variants *uitriarius* i *uitrearius*–, vocable que, com ja hem vist, es troba per primera vegada a Sèneca. Aquest, però, no fou mai un terme gaire usat, ni tan sols a l'Edat Mitjana. Així doncs, només és recollit al DuCange i al DMLBrit¹³⁹, diccionari que en dóna testimoni a partir de l'any 1130, moment en què apareix com a sobrenom de l'antropònim *Osbernus*:

ca. 1130 Chr. Rams. 262 (*cit.* DMLBrit, s. v. *uitrearius*): huius rei testes fuerunt ... Robertus et Ricardus cementarii, Osbernus uitrearius, Aednothus de Bry.

A més a més, també en època medieval se'n documenten alguns sinònims, igualment derivats de *uitrum*, com el compost agent *uitrifactor*¹⁴⁰, l'agent *uitreator*¹⁴¹ o *uitripar*¹⁴², paraula que es documenta al segle XV:

1438 Monum. Zagr. II 136, 15 (*cit.* LLMAIugoslaviae, s. v. *uitripar*): quemdam Bartholomeum Italicum, u i t r i p a r u m ... uia in libera ... per certos suos homines captuari.

Hom no arriba a trobar al corpus de la Catalunya altmedieval el llatí *uitrarius*, però, en canvi, sí que s'hi llegeix la forma occitana *ueirier*¹⁴³, testimoniada com a

---

¹³⁷ Per a una relació més extensa dels derivats de *uitrum*, vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v.

¹³⁸ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 9402 i 9403.

¹³⁹ Vid. DuCange, s. v. *uitriarius*. Vid. DMLBrit, s. v. *uitrearius*. Vid. etiam CODOLGA, s. q. *uitrar**.

¹⁴⁰ Vid. Niermeyer, s. v.

¹⁴¹ Vid. DMLBrit, s. v. El mot també és recollit a ERB 1986: 312 amb un testimoni del segle IX (**ca. 838-839** FORM. *Augiens.* C 13: *ut ... Matheum uitrearium nobis transmittatis, quatenus ad basilicam ... summe fenestre exemplar ostendet infatulis nostris*).

¹⁴² Vid. LLMAIugoslaviae, s. v.

¹⁴³ Per a aquesta forma, vid. Raynouard, *DLT* V 477a i Levy, *PSW* VIII 608b.

sobrenom de l'antropònim *Guillelmus* en un diploma de Poblet, de l'any 1189, que recull la concessió a aquest individu d'un camp a Font d'Arola a canvi d'un cens anual de dos quintars de vidre pla o obrat en taula que hauria de servir, amb tota probabilitat, per a la realització dels vitralls del monestir¹⁴⁴:

1189 CPoblet 49, p. 25: tali pacto quod habeas et teneas in omni uita tua cum decima tantum quam nobis dabis singulis annis, et insuper II quintars de uitro operato en taules, de censu per singulos annos ad pasca; et si forte uellemus operari de nostro uitro usque ad IIII quintars, quod tu operaberis cum cibis quos dabimus tibi, et duobus aliis sine aliqua alia missione.

L'individu que rep aquest sobrenom podria ser un treballador vingut de les terres d'Occitània, que hauria arribat, com d'altres, després de la reconquesta de les tarragonines muntanyes de Prades¹⁴⁵. D'altra banda, sembla que les formes catalanes d'aquesta paraula no es testimonien fins a Llull¹⁴⁶:

LLULL *Cont.* III 125 (*cit.* Glossari lul·lià I, s. v. *vidrier*): nós veem que.l vidrier fa vidre de pera e d'erba, e per gran forsa de calor fa lo vidre.

El text mostra la importància de la calor en l'obtenció del vidre, aspecte en què ja incidí Plini el Vell, el primer a parlar de la seva troballa. L'autor explica que aquest material fou descobert a la riba del riu Belus, a Síria, per uns mercaders que transportaven natró (carbonat de sosa hidratat) en el seu vaixell. Quan, un cop a la costa, van voler preparar-se el menjar, van haver d'utilitzar trossos de la mercaderia perquè no tenien pedres sobre les quals recolzar les olles; quan el natró es fongué i es barrejà amb la sorra, sorgí un líquid transparent fins aleshores desconegut: el vidre. Aquestes són les paraules amb què narrà la història Plini:

PLIN. *nat.* 36, 65: lentus hic cursus, insaluber potu, sed caerimoniis sacer, limosus, uado profundus, non nisi refuso mari harenas fatetur; fluctibus enim uolutatae nitescunt detritis sordibus. Tunc et marino creduntur ads-

¹⁴⁴ BARRAL-MUNDÓ 2014: 52-53.

¹⁴⁵ Vid. Coromines, *DECat* IX 276a, 6-8.

¹⁴⁶ *Ibid.*, 11. Vid. etiam DCVB, s. v. *vidrier*.

tringi morsu, non prius utiles. Quingentorum est passuum non amplius litoris spatium, idque tantum multa per saecula gignendo fuit uitro. Fama est adpulsae naue mercatorum nitri, cum sparsi per litus epulas pararent nec esset cortinis attollendis lapidum occasio, glaebas nitri e naue subdidisse, quibus accensis, permixta harena litoris, tralucentes noui liquores fluxisse riuos, et hanc fuisse originem uitri.

Com explicà Segarrés¹⁴⁷, el més rellevant d'aquest passatge no és la veracitat de la història –segurament, escassa–, sinó el fet que s'hi esmenten les matèries primeres que serveixen per a l'elaboració del vidre: sorra, cendra i foc. La cendra vegetal produïa carbonats de sodi, substància que també s'extreia de jaciments minerals a Orient; com que a l'Edat Mitjana els minerals apropiats escassejaven, els vidriers occidentals es veieren obligats a fer servir només la cendra vegetal, cosa que marcà una diferència entre el mètode de treball dels vidriers del sud, mediterranis, i els del nord: hereus de la tradició antiga, els primers afegien sorra i cendra vegetal de plantes marines, del Mediterrani, riques en soda, com ara la salicòrnia; els segons, que no tenien accés a aquestes plantes pròpies del mar, havien de fer servir la cendra d'arbres com ara la falguera o el faig¹⁴⁸. Altres tipus de vidres, com el bufat, i alguns processos, com el de la coloració, també són descrits per Teòfil en el seu *De diuersis artibus*, un dels manuals més complets i precisos sobre les tècniques artístiques medievals.

A més del català *vidrier* i l'occità *veirièr*, *uitrarius* també donà formes en la resta de llengües romàniques. Així, per exemple, hi ha el substantiu castellà *vidriero*, que, com bé advertí Martínez Meléndez¹⁴⁹, es documenta per primera vegada al 1272-1273 i no al 1492, a Nebrija, com recullen Coromines i Pascual¹⁵⁰:

1272-1273 Fontes 17 (*cit.* MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 866): Pero Ferrandez, u i d r i e r o , tene en Cudaçibit v taffullas, que son IIII ochauas.

---

¹⁴⁷ SEGARRÉS 2015: 335.

¹⁴⁸ *Ibid.*, pp. 335-336.

¹⁴⁹ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 866.

¹⁵⁰ Vid. Corominas-Pascual, *DECH* V 805a, 10-11.

1.3. Fusters

carpentarius

VARIANTS:

carpentorus (?)

FORMES:

carpentoris

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, per mitjà del sufix nominal *-arius*, de *carpentum* ‘carro’. Es documenta des d’Isidor amb el significat de ‘constructor de carros’ (*orig.* 19, 19, 1: *carpentarius speciale nomen est, carpentum enim solum facit*)¹⁵¹, sentit que anà evolucionant fins que comença a aparèixer amb el significat de ‘fuster’ en glosses del segle VIII¹⁵². La forma *carpentoris* que es llegeix al diploma de 1171 deu ser una deturpació o, senzillament, un error.

FORMES ROMÀNIQUES¹⁵³:

cat. ant. *carpenter*; esp. *carpintero*; fr. *charpentier*; gall.-port. *carpinteiro*; it. *carpentiere*; oc. *carpentier*.

SIGNIFICAT:

‘Fuster’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1171** CPoblación I 141, p. 202: nos omnes in simul per nos et per omnes nostros, facimus hanc cartam libertatis omnibus hominibus qui habitare uoluerint in uilla de Spelunca, cuiuscumque negotii sint aut negotiationis, latomis, *carpentoris*, pellipariis, sotulatoribus siue mercimoniariis, ... siue ceterorum generum omnibus officiorum.

¹⁵¹ Vid. ThLL III 489, 28.

¹⁵² Corominas-Pascual, *DECH* I 887b, 59-60.

¹⁵³ Meyer-Lübke, *REW* 1709.

COMENTARI:

Malgrat que hom podria apuntar la possibilitat que *carpentoris* fos una llatinització derivada d'un hipotètic català **carpentor* del qual no n'ha quedat cap rastre o, fins i tot, d'algun dels termes d'altres llengües romàniques amb que l'escrivà hagués pogut entrar en contacte, el més probable és que aquesta paraula, que apareix únicament en el passatge citat i que no es testimonia en cap altre corpus documental, sigui una deturpació de *carpentarius*, en concret de la forma *carpentariis*, amb l'habitual contracció de les dues *-i-*, o bé un error d'escriptura d'una còpia que s'anà perpetuant en les posteriors.

Els pergamins conservats que contenen la carta de població on es llegeix el mot són, efectivament, còpies. L'original, un pergami de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Gran Priorat de Catalunya de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, n.º 423 c), es va perdre, però es conserven, en el mateix ACA, un trasllat del 30 d'octubre de 1257 (B) i un altre del 5 de desembre de 1262¹⁵⁴ (C), a més d'una altra còpia, també del segle XIII i guardada a l'Archivo Histórico Nacional (D), que fou editada en 1993 per Agustí Altisent¹⁵⁵. Amb la comprovació que hem dut a terme dels documents (C) i (D), escrits en lletra protogòtica i ben conservats, podem confirmar que la lectura dels editors és correcta i que el que es llegeix en els pergamins és, efectivament, *carpentoris*; així doncs, aquesta forma apareixia o bé en l'original o en la primera de les còpies del segle XIII amb un canvi de *-a-* a *-o-* que, com dèiem, perfectament es pot deure a un error de lectura del qui redactà la còpia.

Carpentarius donà en castellà antic *carpentero*, que acabà evolucionant a *carpintero* (segons sembla, per influència del verb *pintar*¹⁵⁶), i es troba igualment present en altres llengües romàniques com el francès (*charpentier*), l'italià (*carpentiere*) o l'occità (*carpentier*). En català, però, en època medieval només es coneix *fuster*,

---

¹⁵⁴ El trasllat B té la signatura ACA Gran Priorat de Catalunya de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, Arm. 15, 423, 4, encara que no l'hem pogut localitzar; la de C és Gran Priorat de Catalunya de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, Arm. 15, 236.a. A partir d'aquests trasllats, el document ha estat editat per Joaquim Miret i Sans, en 1910 (en l'obra *Les cases de templers i hospitalers de Catalunya. Aplech de noves i documents històrics*, que fou objecte en 2006 d'una nova edició a càrrec de Josep Maria Sans i Travé), i per José María Font Rius, en 1969 (CPoblación I 141, pp. 202-203). El lèxic del diploma és analitzat a PRIETO 2017b.

¹⁵⁵ DipPoblet 415, p. 313.

¹⁵⁶ Vid. Corominas-Pascual, *DECH* I 887b, 48-49 i 888a, 12-15.

terme documentat en el corpus que ens ocupa amb la forma del llatí tardà *fustarius*, amb la romànica *fuster* i llatinitzat¹⁵⁷; *carpenter* no entrà a la llengua catalana fins al segle XIV, quan es documenta a la *Crònica de Muntaner*, i ho feu com a provençalisme¹⁵⁸:

MUNT. *Cròn.*, 272 (*cit.* DCVB, s. v. *carpenter*): menarets a cent tapiador /
c a r p e n t e r e ferrer.

El pergami on es troba aquesta veu és una carta de població o de franquícies, un tipus de privilegi dirigit a un nucli de població o a una entitat local amb el qual hom pretén de resoldre alguna necessitat¹⁵⁹, emès per Ponç i Ramon de Cervera, per Ramon de Torroja i pel vescomte Hug¹⁶⁰ en un moment d'expansió de l'Espluga de Francolí, contrada que havia començat la seva repoblació a mitjans de segle i els habitants de la qual no volien que la veïna Montblanch, de fundació recent, l'avantatgés¹⁶¹. Així doncs, el que en realitat busquen els autors de la carta és, més que nous residents, treballadors, i per aquesta raó hi enumeren els oficis, dels quals, és de suposar, es troben més necessitats¹⁶².

---

¹⁵⁷ Vid. s. v. *fustarius*.

¹⁵⁸ Vid. DCVB, s. v. *carpenter*.

¹⁵⁹ CPoblación II, p. 14.

¹⁶⁰ Els promulgadors de la carta fan una concessió a tots els qui vulguin habitar l'Espluga de Francolí fent-los la promesa de tenir llibertat personal, amb exempció de cens i violència (excepte delmes i primícies), i amb la facultat de disposar dels seus béns a favor de qui desitgin.

¹⁶¹ CPoblación I, p. 753.

¹⁶² Per a les característiques de l'ofici de fuster, vid. s. v. *fustarius*.

fustarius

VARIANTS:

fusterius

FORMES:

fustarii

fusterii

cat. fuster

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, amb l'addició del sufix nominal *-arius*, de *fustis* 'pal', 'bastó, 'garrot', mot d'origen incert i documentat des de Plaute (*Asin* 427: *nihil est: tamquam si claudus sim, cum fustist ambulandum*)¹⁶³. Originalment testimoniats com a adjectiu en l'Antiguitat tardana amb la forma *fustiarius*, se'n troben ja uns pocs testimonis en la mateixa època, amb caiguda de la *i* temàtica, en què ja s'ha substantivat (GLOSS. V 297, 16: *fustarius qui caedit*)¹⁶⁴. La variant amb sufix *-erius*, però, és la llatinització del català *fuster*, derivat de la paraula *fusta*, la qual, a través de l'antic *fust*, provindria del llatí *fustum*, sorgit, al seu torn, de *fustis*¹⁶⁵.

FORMES ROMÀNIQUES¹⁶⁶:cat. *fuster*; oc. *fustièr*.

SIGNIFICAT:

'El qui treballa la fusta i fabrica mobles, naus i altres objectes a partir d'aquest material', 'fuster'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1171** DipPoblet 404, p. 304: S + Petri F u s t e r i i .

---

¹⁶³ Vid. ThLL VI/1 1657, 31-32.

¹⁶⁴ *Ibid.*, 1656, 35-39.

¹⁶⁵ Coromines, *DECat* IV 242b, 41-43.

¹⁶⁶ Wartburg, *FEW* III 916a.

- (2) **1172** DipPoblet 444, p. 333: hoc fuit factum in presentia Berengarius de Montepauo et Berengarius de Funaieres et R. de Corrego et Petrus Fuster et alii plures. *ibid.*: Sig+num Petri Fuster.
- (3) **1174** DipPoblet 504, p. 374: Sig+num Petri Fuster.
- (4) **1175** Sarobe, *DipTGardeny* 283, p. 426: Sig+num Petri Magistri, fuster.
- (5) **1177** DipPoblet 587, p. 429: Sig+num Petri Fuster.
- (6) **1195** CSCugat III 1206, p. 336: S+m Poncii Fuster.
- (7) **ca. 1195** DipTortosa 494, p. 612: S+num Iohannis Fustarii.

COMENTARI:

En l'Edat Mitjana, la fusta era un material assequible i, en certs casos, més habitual en la construcció que no pas la pedra, raó per la qual l'ofici de fuster era un dels més sol·licitats, ja que el seu camp de treball era, com analitzà Altisent¹⁶⁷, molt ample. Els fusters podien, en efecte, col·laborar amb els picapedrers en la construcció d'edificacions luxoses o de cases més modestes i, alhora s'encarregaven de la fabricació d'eines i estris de treball, del mobiliari i d'altres utensilis d'ús domèstic, tots fets de fusta. D'altra banda, també tenien una relació molt estreta amb el món naval, perquè podien fabricar naus (l'anomenat 'fuster de naus' o 'mestre d'aixa'¹⁶⁸). D'aquí prové, de fet, el nom del carrer de la *Fusteria* de Barcelona (encara anomenat així), situat al costat del pòrtic dels fusters (actualment, els Arcs dels Encants), molt a prop del castell del Regomir¹⁶⁹. En aquella zona es van situar, temps després, les drassanes, que es començaren a construir a les acaballes del segle XIII:

¹⁶⁷ ALTISENT 1966: 154.

¹⁶⁸ BALARI 1899: 656-657. Vid. etiam Coromines, *DECat* IV 244a, 8-11, on es mostra un passatge d'un document força posterior, de finals del segle XIV, en què *fusta* és el nom que, per metonímia, reben les naus, naturalment perquè estaven fabricades amb aquest material: **1378** Company, *Memorias* II 151 (*cit.* Coromines, *DECat* IV 244): *les fustes hi poran estar sens perill d'enemics*.

¹⁶⁹ Per a la distribució de l'espai a la Barcelona altmedieval i els seus veïns, vid. GÓMEZ RABAL-QUETGLAS 2013.

1079 AComtalPergCont. 99, p. 293: de ipsos ferregenals qui sunt subtus Turres Ventosas ... et de aliis ferregenals qui sunt subtus Regumir, ubi fuerunt factas naues, ipsam medietatem qui est contra orientem.

El substantiu que designa aquest material, *fusta*, és propi del llatí medieval¹⁷⁰ i es documenta amb freqüència als textos de la Catalunya altmedieval, a partir del segle XII, fent sempre referència a la matèria apta per a ésser manufacturada (en oposició a *ligna*)¹⁷¹:

1109 Baraut, *DocUrgell* 482 (Urgellia 4, p. 182): et ipsum censum que exierit de predicta ecclesia ... perdono ego Ermengaudus per illa f u s t a m que donauit ... ad Sancta Maria Sedis.

1192 ACA Alfonso I 645: concedimus tibi ... omnes nostros boschos ... ut ademptis et habeatis in ipsos boschos predictos quantum inuenietis de f u s t a qui opus sit ad uestrum ministerium nominatim de torneria.

Al seu torn, el mot *fustum* (també documentat amb la forma catalana *fust*) és emprat amb els significats de ‘fusta’ i de ‘tauló’ o ‘post’¹⁷² i pot aparèixer fent al·lusió a diversos objectes que són producte del treball del fuster, com ara la fusta amb què és construïda una tona o el cilindre que li serveix de suport¹⁷³, el fustam o les bigues que suporten una construcció¹⁷⁴, uns plats o plàteres¹⁷⁵ o una taula i un rastell¹⁷⁶.

¹⁷⁰ Vid., e. g., DuCange, s. v.

¹⁷¹ Vid. GMLC, s. v. *fusta*. Vid. etiam la veu *fractor lignorum* d’aquest treball.

¹⁷² A més de *fusta* i *fustum* (*fust*), al corpus es documenten també altres substantius derivats de la mateixa arrel, vocables que proporcionen encara més exemples del treball que duïen a terme els fusters: així, llegim les veus *fustamen* ‘conjunt de peces de fusta d’una casa’ i *fustamina* ‘fustam’, que fa referència al ‘conjunt de peces de fusta de la construcció i del mobiliari d’una casa’ (**1039** CDipSGirona 228, p. 240: *uendimus tibi predictam mansionem ... cum petras et simul cum ipsa fustamina qui ibidem est*). Igualment, es testimonien els adjectius *fustaneus* i *fusticia* ‘de fusta’ (**1038** BCatArx, 3750 [ed. Miret, *Organyà* 29, p. 425]: *ipsa casa fustiza*). Vid. GMLC, s. vv.

¹⁷³ **986** CSCugat I 188, p. 159: *concedo ei ipsa mea tonna maiore, ipso uino et ipso fusto et alia tonna quod est a chasa de Abellunio et cubo I*.

¹⁷⁴ **1054** LAntiq. II 636, f. 206 (Mas 679): *sic uendimus tibi supradictum alodium simul cum ipsas casas cum solos et suprapositos, et cum ipsos fustos que ibidem sunt*.

¹⁷⁵ **1071** Sanahuja, *Ager* 28, p. 349: *parapsides II de fust oltramari*. Com advertí Terol (2016a: 469), el sintagma podria indicar que «aquest estri servia [...] com a adorn, atès que l’adjectiu

El derivat *fustarius*, en canvi, té una presència força limitada en els corpus medievals i només és recollit, amb testimonis posteriors, al Niermeyer¹⁷⁷ i al DMLBrit¹⁷⁸, en tots dos amb el significat de ‘fuster’. A la documentació catalana, el primer testimoni del terme es localitza en un document original de l’any 1171 preservat al monestir de Poblet. S’hi llegeix, en genitiu, com a sobrenom de l’antropònim masculí *Petri* (funció que desenvolupa el mot, sigui quina sigui la seva forma, en totes les mostres conservades) en una de les signatures que dóna validesa al diploma, en què el batlle de Vimbodí renuncia, en nom de tots els habitants i a favor de Poblet, a l’alou de les artigues de Montagudell, injustament detingut fins ara. A banda de als testimonis citats, la paraula també es troba en un trasllat de 1288 d’un document de 1172 que contenia l’acta de l’absolució de Ramon de Coscoll:

1172 (1288) Sarobe, *DipTGardeny* 225, p. 356: Sig+num Wilelmi scriptori qui hoc scripsit. ... Fore huius transllati testes. Guilelmus de Limiyana scripsit hunc translatum et fecit. Ego Guillamonus Sala, publicus Ilerdensis notarius, subscribo hic ut testes. ... Sig+num mei Arnaldi Serui, qui sub iussione Guilelmi Fusterii, notarii publici Ilerde, hoc transcripsi. Sig+num mei Guilelmi Fusterii, notarii publici Ilerdensis, qui hoc translatum scribi feci.

La mateixa forma de genitiu *fusterii* que es llegeix al text de 1171 de Poblet es troba ara com a sobrenom de *Guilelmi*, però aquest no és, sens dubte, el seu ofici: com especifica ell mateix en les dues ocasions en què signa, *Guilelmus* era notari públic de Lleida (*notarii publici Ilerde*) i s’encarregà de la transcripció d’aquest trasllat (*qui hoc translatum scribi feci*). El document, doncs, mostra una estructura antroponímica consolidada en què els individus tenen un cognom que

---

oltramari [...] el converteix en un objecte singular o exòtic [...], tant si s’entèn com a ‘blau ultramarí’ o com a ‘procedent d’ultramar’. Podrien provenir de Jerusalem, atès que la línia de navegació que unia aquest reialme amb Catalunya rebé el nom d’Oltramar (SALRACH 1987: 435).

¹⁷⁶ **1107** ACA Ramon Berenguer III 107: *concedo ... per Deum et remissionem anime mee tabulam unam de fusto cum suis pedis in qua sustinet. ibid.: rastello I de ferre et fusto. GMLC, s. v. fustum*. Per a algunes de les eines que podien estar compostes de peces de fusta, vid. EXTREMERA 2019.

¹⁷⁷ Vid. Niermeyer, s. v. *fusterius*.

¹⁷⁸ Vid. DMLBrit, s. v. *fustarius*. D’altra banda, el MLW inclou l’adjectiu *fustiarius* / *fustuarius*, però no hi ha cap exemple de substantivació.

ja no designa cap característica pròpia (en aquest cas, un ofici), sinó una que ho degué ser d'un avantpassat. Mentre que, amb algunes excepcions, les signatures dels segles XI i XII no acostumen a permetre de discernir si el nom d'ofici designa la professió real del portador de l'antropònim o si ja és un cognom, aquest document no deixa lloc a l'ambigüitat¹⁷⁹.

La forma pròpiament catalana, *fuster*, apareix per primera vegada al 1172, en un altre text de Poblet, fent referència, segons sembla, a la mateixa persona que apareixia al diploma de 1171, *Petri Fusterii*, però sense que s'hagi llatinitzat, en aquest cas, el sobrenom. L'aparició de *fuster* en aquestes dates avança de manera notable la primera datació oferta per Coromines i Alcover i Moll¹⁸⁰, que no la registraren abans del segle XIII, en concret a Ramon Llull¹⁸¹:

LLULL *Cavall.* 9 (*cit.* DCVB, s. v. *fuster*): qui vol esser f u s t e r ha mester
maestre qui sia f u s t e r .

En darrer lloc, la forma llatina amb sufix *-arius* es llegeix únicament al diploma redactat a Tortosa vers el 1195 en genitiu. És possible que *fustarii* també sorgís de la llatinització de *fuster*, però l'escrivà del document hauria tingut en compte el sufix original del mot llatí i l'hauria aplicat. Atès que la primera aparició d'aquesta paraula en els textos llatins es produeix, com hem dit, en glosses en què ja ni tan sols no es llegeix *fustiarius*, sinó *fustarius*, seria possible que aquesta fos la via per la qual el redactor conegué quina era la forma pròpiament llatina.

Per designar el fuster, les llengües romàniques van prendre, generalment, *carpentarius* (vid. s. v.), substantiu derivat de *carpentum* 'carro' que no va arribar al català, amb la forma *carpenter*, fins al segle XIV¹⁸². En català, però, *fustarius* fou el terme que tingué major fortuna. Fora d'aquesta llengua, només es documenta en occità, en què *fustièr* conviu amb *carpentèr*¹⁸³.

---

¹⁷⁹ Per a l'estructura antroponímica de la Catalunya altmedieval, vid. PRIETO 2017a.

¹⁸⁰ Vid. Coromines, *DECat* IV 244b, 17 ss. i DCVB, s. v. *fuster*.

¹⁸¹ Vid. etiam Glossari lul·lià II, s. v. *fuster*.

¹⁸² Vid. DCVB, s. v. *carpenter*.

¹⁸³ Vid. DOccitan, s. vv. Vid. etiam DOM, s. vv.

1.4. Fabricants d'eines, estris i recipients

botellarius

VARIANTS:

botlarius, botlerius

FORMES:

botlariï

botlerium

cat. boteler, botler

ETIMOLOGIA:

Llatinització del francès antic *boteiller*¹⁸⁴, derivat del substantiu *bouteille* ‘ampolla’, que prové de *buticula* ‘recipient petit’, diminutiu de *buttis* ‘recipient de líquids’, especialment vi, mot de la baixa llatinitat d’origen incert i potser manllevat¹⁸⁵. En la nostra documentació, però, el terme és segurament producte de la llatinització del català *boteller* (*botler*), préstec de la llengua francesa.

FORMES ROMÀNIQUES¹⁸⁶:

cat. *boteller*; *esp.* *botellero*; *fr.* *bottellier*; *gall.* *botelleiro*; *it.* *bottegliaio*; *oc.* *botelbièr*; *port.* *botelheiro*.

SIGNIFICAT:

‘Fabricant de botelles o bots’, ‘boteller’, i, potser, també ‘encarregat del celler i del servei d’ampolles a la taula’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1060** DACCB Barcelona III 1014, p. 1604: donauit ad Sanctum Michaellem de Olerdula modiatas duas de uineis que fuerunt de Bernardo B o t l a r i i .

¹⁸⁴ Coromines, *DECat* II 156a, 11-15.

¹⁸⁵ Vid. ThLL II 2260, 65 i Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *buttis*.

¹⁸⁶ Vid. Wartburg, *FEW* I 660a ss.

- (2) **1081** CSCugat II 704, p. 366: S+m Guitardi Botler.
- (3) **1085** Baraut, *DocUrgell* 1004 (Urgellia 7, p. 126): Sig+num Arnall Bernard botlerium.
- (4) **1121** CSCreus 31, p. 38: Sig+num Arnalli Botler.
- (5) **1126** Sans Travé, *DipTBarberà* 25, p. 100: ego Raimundus, Dei gracia Barchinonensium comes et marchio, et Dulcia, comitissa, atque Raimundus, comes, filio nostro, atque Berengarius, filius noster, nos sumus donatores tibi Arnall Botler.
- (6) **1146** Alturo, *Sta. Anna* 256, p. 281: S+ Petri Botler.
- (7) **1161** Alturo, *Sta. Anna* 347, p. 369: ego Carbonellus et uxor mea Arssendis et filii mei Arnallus et Bernardus debemus tibi Petro Botler XLVIII morabetinos bonos Aiadinos in auro sine engan.
- (8) **1161** Alturo, *Sta. Anna* 350, p. 371: ego Petrus Botler pro remedio anime mee et patris mei et matris mee dono et offero Deo et confratriae Sanctae Eulaliae de Campo centum morobatinos in auro. *ibid.*, p. 372: Sig+num Petri Botler, qui hoc laudo et firmo firmarique rogo.
- (9) **1165** Sarobe, *DipTGardeny* 146, p. 261: ego Raimundus Botler et Bernard, filius meus, ... uenditores sumus uobis Petro Raimundi Bernardi et uxori uestre et proieniei uestre et Bernardo Escuderii et cui mandaueritis nostras domos ciuitatis Ylerde et ipsam nostram uineam quam habemus per medietatem cum uxorem Petri Garnerii in Fontaneto. *ibid.*, p. 262: Sig+num Raimundi Botler. Sig+num Bernardi Botler, qui firmamus et laudamus istam cartam uendicionis et ad testes firmare rogamus.
- (10) **1170** DipPoblet 390, p. 294: habet affrontaciones, de una parte, in terra de P. Nin, et de alia parte in cequia, et de alia in terra Berengarii Botler, et de quarta parte in flumine Sicoris.

COMENTARI:

Segons Coromines, el llatí *buttis* ha de ser un manlleu que, tot i trobar-se des de la fi de l'Antiguitat en alguns dialectes hel·lènics o germànics, sembla estrany al fons indoeuropeu d'aquestes famílies, i per bé que se n'intueix algun enllaç cèltic, així mateix és dubtós que provingui d'aquesta branca, i fins i tot que el seu origen sigui indoeuropeu¹⁸⁷. Al seu torn, el ThLL¹⁸⁸ proposa que estigui relacionat amb el grec *πυτίνη* i *βυτίνη*, quelcom suportat per Ernout i Meillet¹⁸⁹, els quals, a més, n'hipotetitzen un altre vincle amb l'etrusc *puti*. De *buttis* en derivà el diminutiu *buticula*¹⁹⁰, que denominava un recipient de dimensions molt més reduïdes i que també es documenta a partir del període tardà, a les notes tironianes¹⁹¹:

MISC. *Tir.* p. 51, 3: cum uino bono in b u t i c u l a .

Buticula va donar el francès *bouteille* 'ampolla', que s'estengué en les llengües romàniques¹⁹² modernament (si més no en castellà, on substituï el clàssic *frasco* en el lèxic de la vaixel·la, encara que no en el de la farmàcia o la perfumeria¹⁹³). Sens dubte d'època medieval és, però, el català *boteller*, pres del francès antic *boteiller*. *Boteiller* es llatinitzà *botellarius*, vocable recollit al DuCange¹⁹⁴, al Niermeyer¹⁹⁵, al DMLBrit¹⁹⁶ i al MLW¹⁹⁷ que pot designar tant el fabricant d'ampolles

¹⁸⁷ Coromines, *DECat* II 151b, 11-18.

¹⁸⁸ ThLL II 2260, 65.

¹⁸⁹ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *buttis*.

¹⁹⁰ Al nostre corpus se'n documenten els derivats *botaricho* 'atuell de cuir per beure vi', 'barril' (957 VViage VI, ap. 15, p. 274: *incensarios II, sifon I, botarigo aureum I, balcos II ... bacinos parilio I et alio cum manicho de [pro et] botaricho I de stagno*) i *botaticus* 'tribut sobre les bótes o sobre la venda, o el transport, del vi en odres', 'botatge' (1078 Negre, *Ponç d'Empúries* 2, p. 257: *Sancto Quirico concedo ... omnem botaticum et albergas quas accipiebam in eius dominicaturis*). Vid. GMLC, s. vv.

¹⁹¹ Vid. ThLL II 2260, 6.

¹⁹² Vid. Meyer-Lübke, *REW* 1426.

¹⁹³ Vid. Corominas-Pascual, *DECH* I 643b 12-13. També és recent el català *botella*, però, al contrari que en castellà, no ha estat capaç de preterir l'ús d'*ampolla* (Coromines, *DECat* II 155b, 41-46).

¹⁹⁴ Vid. DuCange, s. v. *botellarius*.

¹⁹⁵ Vid. Niermeyer, s. vv. *botellarius* i *buticularius*.

¹⁹⁶ Vid. DMLBrit, s. vv. *botellarius*, *butellarius* i *buticularius*.

¹⁹⁷ Vid. MLW, s. v. *butellarius*.

com l'oficial que té cura de les begudes a l'hora de servir la taula del seu senyor (normalment, un noble d'alt rang o un aristòcrata).

A la documentació estudiada, es documenten tant el català *boteller* com la seva llatinització, *botellarius*, que apareix amb diverses variants; emprat com a sobrenom d'antropònims, sembla que hi designaria més aviat el fabricant de botelles. *Boteller* es documenta des de l'any 1081 amb la variant sincopada *botler*; al 1146, ja apareix escrit *boteler*. *Botler* és com signen Raimon i Bernat a la venda que realitzaren al 1165, testimoni de gran interès en qüestions antroponímiques, car evidencia que la paraula hi actua ja com un cognom que passà de pare a fill. A banda, els textos també mostren la llatinització *botlarius* (el primer testimoni de la qual, amb el genitiu *botlarii*, és de l'any 1060), més elaborada, i la més popular *botlerius* (en què hom substitueix tan sols el sufix català *-er* pel llatí *-erius* i que es llegeix, en acusatiu, al diploma del 1085). La detecció de totes aquestes formes al segle XI avança en gairebé tres centúries les primeres datacions d'Alcover i Moll i Coromines, de la segona meitat del XIV¹⁹⁸:

1356 *Ordin. Palat.* 21 (*cit.* DCVB, s. v. *boteller*): volem que tota hora quel dit boteller al desus dit coper nostre les damunt dites coses per beure a nos administrarà aytantes vegades dels desus dits aygua e vin separadament o ensemps no tart de tastar.

El mot, però, designa aquí l'oficial de la casa de reis i grans senyors que s'encarrega de servir el vi, també dit *coper*¹⁹⁹, ús que, si bé és relativament tardà en català, ja es troba en territori aragonès des del segle XI. En efecte, *botellarius* denominava a l'Aragó el càrrec palatí de la persona encarregada de servir la beguda a taula²⁰⁰, i és així com es llegeix en dos diplomes, l'un de Sant Joan de la Penya i l'altre de Broto, conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó:

1069 (*Sant Joan de la Penya*) AComtalPerg III 748, p. 1292: in palatio de regi domno Sancio, prolis regis Ranimiro, Garcia Fortuniones, kaballarizo,

---

¹⁹⁸ Vid. DCVB, s. v. *boteller*, i Coromines, *DECat* II 156a, 12-14.

¹⁹⁹ Vid. DCVB, s. v.

²⁰⁰ Vid. NORTES 1979: 34. El primer testimoni d'aquest ús és del 1005 (CSJPeña I 34: *sunt confirmatores ... maiordominus regine ... maiordominus regis ... Garsia Belaskiz, qui erat botellarius*).

Sancio Garceiz de Villacampa, maiordomo, Sancio Galindiz de Arros, taliatore, Enneco Galindiz, u o t i l g e r o . Pepini de Vieskasa, skanzano.

1075 (*Brotó*) AComtalPerg III 870, p. 1427: in palatio de rex Sancio Ranimiriz suprascribto, Pepino, kaballarizo, Sancio Garceiz, maiordomo, Enneco Galindiz, u o t i l l e r o , Lope Lopez, taliatore.

Coromines opina que formes com *uotilgero* i *uotillero* deuen ser també vells gal·licismes que remuntarien als orígens franco-gascons del comtat d'Aragó²⁰¹.

D'altra banda, aquest càrrec palatí el designa també el substantiu *buticularius*, mot de formació culta i directament derivat de *buticula* que es documenta en diverses zones geogràfiques d'Europa²⁰². Si bé és absent del nostre corpus, *buticularius* apareix ja als poemes d'Alcuí:

ca. 780 ALCVIN. *Carm.* 8, 3 (*cit.* DMLBrit, s. v. *buticularius*): ille est sinscalcus, uero buticularius ille.

L'antic francès *boiteller* (actualment, *boutellier*) no només penetrà en català i castellà, sinó que també donà el gallec *botelleiro*, l'italià *bottegliaio*, l'occità *botelhèr* i el portuguès *botelheiro*.

²⁰¹ Coromines, *DECat* II 156a, 57-156b, 4.

²⁰² Vid., e. g., Niermeyer, *DMLBrit* i *MLW*, s. v.

boterius, botera

VARIANTS:

—

FORMES:

boterii

fem. botera

ETIMOLOGIA:

Llatinització del català *boter* ‘fabricant de bótes’, substantiu derivat de *bóta* ‘recipient de fusta de forma cilíndrica que conté vi o altres líquids’, que originàriament fou un duplicat de *bot* ‘odre de couro per al transport, sobretot, del vi’²⁰³. Tots dos provenen del llatí *buttis* ‘recipient de líquids, especialment vi’, d’origen incert²⁰⁴.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *boter, botera*; esp. *botero, botera*; it. ant. *bottaro*; oc. *botièr*.

SIGNIFICATS:

1. ‘Fabricant de bótes de fusta’, ‘boter’.
2. En femení, ‘botera’ (‘dona que té per ofici fer bótes’ o bé ‘dona casada amb un boter’).

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

boterius

- (1) **1081** Baraut, *DocUrgell* ap. 4 (Urgellia 11, p. 76): testes huius rei sunt Raimundus Boterii, Petrus Vincens de Gerunda, Raimundus de Abadia, Raimundus Durandus Maioli, Petrus de Casamigana.

---

²⁰³ Coromines, *DECat* II 151b, 8 ss. i 155a, 1 ss.; vid. etiam DCVB, s. v. *bóta*.

²⁰⁴ Vid. ThLL II 2260, 65.

botera

(1) **1060** Bolòs, *Serrateix* 102, p. 182: Sig+num Galin B o t e r a .

COMENTARI:

El llatí vulgar *buttis*, mot femení del llatí tardà de què deriva *bóta*, ha de ser un manlleu. Així ho afirma Coromines, el qual reflexiona que «encara que apareix des de l'alta Edat Mitjana o fi de l'Antiguitat, en alguns dialectes hel·lènics, germànics, etc., sembla ser també estrany a l'antic fons indoeuropeu de totes aquestes famílies, i per bé que sembla haver-hi algun vell enllaç en cèltic, és dubtós així mateix que provingui d'aquesta família; i fins i tot ho és que en cap d'elles vingui de l'indoeuropeu»²⁰⁵. En canvi, el ThLL²⁰⁶ planteja una possible relació amb les veus gregues *πυτίνη* i *βυτίνη*, teoria que també proposen Ernout i Meillet²⁰⁷, els quals, a més, n'hipotetitzen un altre vincle amb l'etrusc *puti*. De *buttis* en derivaren paral·lelament dues formes catalanes sinònimes que designaven el barril recipient de líquids: *bot*²⁰⁸ i la ja esmentada *bóta*; la primera canvià el gènere, mentre que la segona adquirí la *-a* pròpia dels femenins²⁰⁹. D'altra banda, al corpus també es documenta un altre derivat de *buttis*: *botaticus* (català *botatge*), el 'tribut sobre les bótes o sobre la venda, o el transport, de vi en odres', que també es testimonia amb les formes romàniques *botadge*²¹⁰ i *betage*²¹¹ (pro *botage*)²¹² i que apareix per primer cop al 1078:

1078 *Charta Bernardi comitis Bisuldunensis* (Gallia Christiana): insuper omnes malas consuetudines, b o t a t i c o s , albergas atque traginas ... dimitto.

²⁰⁵ Coromines, *DECat* II 151b, 11-18.

²⁰⁶ ThLL II 2260, 65.

²⁰⁷ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *buttis*.

²⁰⁸ No s'ha de confondre amb *bot* 'barca petita sense coberta', de l'anglès mitjà *bot* (actualment, *boat*), arribat segurament per conducte del francès antic *bot*. D'aquesta paraula, que no es documenta fins a les acaballes del segle XVIII, en prové la veu *boter* 'conductor d'un bot o barca petita de transport'. Vid. Coromines, *DECat* II 151a, 23 ss. i DCVB, s. vv. *bot* i *boter*.

²⁰⁹ El substantiu català *bota* 'espècie de calçat' té un origen incert que seria diferent, en qualsevol cas, del dels mots de què estem parlant.

²¹⁰ **1151** ACA Ramon Berenguer IV 233 (*cit.* BALARI 1899: 645): *habet comes per totum illum honorem Ermengaudi de Barida botadge ... et habet comes ad Aranser botadge ... et habet ad Torrentis botadge*.

²¹¹ **1086** Marca, ap. 299, col. 1179: *concedimus ... omne binnum quod censualiter iuste et iniuste habemus et habere debemus de uilla Aniano, uidelicet quod plebeico more uocatur betage* (pro *botage*).

²¹² GMLC, s. v. *botaticus*. Vid. etiam DuCange i Niermeyer, s. v.

1078 Negre, *Ponç d'Empúries* 2, p. 257: Sancto Quirico concedo ... omnem botaticum et albergas quas accipiebam in eius dominicaturis.

Boterius apareix, en l'únic testimoni conservat al corpus, emprat, en genitiu, com a sobrenom de l'antropònim *Raimundus*. Es testimonia també, però, en altres territoris: és definit al DuCange²¹³ com a «qui botas seu dolia uendit, doliarius²¹⁴» i com a «dolorum confector, cuparius²¹⁵» al LLMAIugoslaviae²¹⁶, que en registra diverses variants (*bottarius*, *botarius*, *boter*, *boterius*). Per acabar, n'hem trobat un únic testimoni, de mitjan segle XIII, al CODOLGA²¹⁷, on es documenta ja amb una forma romànica:

1252 CDOseira 6005, pp. 642-643 (*cit.* CODOLGA, s. q. *boter**): iacet inter casam filiorum Petri Iohannis botero, et casam que fuit Fernandi Velasci.

Com hem dit, a la documentació de la Catalunya altmedieval *boterius* sorgeix de llatinitzar el català *boter*, que designa un ofici de caire, en origen, menestral; ja a la Baixa Edat Mitjana, al 1257, es va constituir el primer gremi de boters a Barcelona, que fou també el primer d'Europa (per exemple, el gremi de boters de París no es fundà fins el 1538)²¹⁸ i que va tenir especial importància en els ports d'exportació²¹⁹. Coromines i Alcover i Moll no testimonien *boter* fins al 1391²²⁰, de manera que el testimoni del 1081 n'avança en més de tres segles el primer rastre:

1391 *Ardits* I 23 (*cit.* DCVB, s. v. *boter*): A. Biganyo b o t e r .

---

²¹³ DuCange, s. v. *boterius*. Vid. etiam s. v. *butta* (3) (*Statuta Massil.* p. 394: *cuiusmodi botae fieri et uendi debeant a boteriis. Ordinamus praesenti capitulo, quod omnes boterii Massiliae, qui uendiderint botas, uendant ... illas botas bonas et legales ... quod omnes botae circa unum palmum ad bondonum sint inuestitae circulis ... et quod omnes bodii botarum, siue uegetum ... sint bironati*).

²¹⁴ Vocablo absent en el nostre corpus que deriva de *dolium* 'gerro, barril'.

²¹⁵ *Cuparius*, derivat de *cuppa* 'bóta, barril', tampoc no es testimonia en el nostre corpus.

²¹⁶ LLMAIugoslaviae, s. v. *bottarius*.

²¹⁷ Vid. CODOLGA, s. q. *boter**.

²¹⁸ POUS & SERRANO 1990: 19.

²¹⁹ GEC, s. v. *boter*. Per a les característiques generals de la boteria a la Catalunya medieval, vid. BALARI 1899: 645.

²²⁰ Vid. Coromines, *DECat* II 155b, 28 i DCVB, s. v. *boter*.

Quant al femení *botera* (ja català i testimoniats, de fet, abans que la llatinització), no és possible distingir si la qui rep aquest sobrenom era la dona o la vídua d'un boter o bé una fabricant de bótes.

Si bé *buttis* pervisqué en la majoria de llengües romàniques²²¹, l'ofici de boter va prendre altres paraules en aquestes llengües, de les quals destaca *coriarius*²²², que no apareix a la nostra documentació. Actualment, només es troben derivats de *buttis* per designar el boter en català, castellà (*botero*) i occità (*botièr*), formes a les quals hom ha de sumar l'italià antic *bottaro*.

---

²²¹ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 1427.

²²² Per a alguns documents que contenen aquest mot en època medieval, vid. ERB 1986: 261.

caldararius

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. calderer

ETIMOLOGIA:

Substantiu documentat des d'època medieval que deriva, amb l'addició del sufix nominal *-arius*, del llatí *caldaria* 'atuell de metall que serveix per posar a escalfar o coure quelcom'²²³ (en català, *caldera*), neutre de l'adjectiu *calidarius* (*caldarius*) 'relatiu a la calor, calent', provinent de l'adjectiu del llatí vulgar *caldus* 'calent' (català *cald*), evolució de *calidus*, derivat del verb *calere* 'estar calent', 'escalfar-se'²²⁴.

FORMES ROMÀNIQUES²²⁵:

cat. calderer; *esp.* calderero; *fr.* chaudronnier; *gall.-port.* caldereiro; *it.* calderaio; *oc.* cauderier; *rom.* caldararilor.

SIGNIFICAT:

'El qui fabrica o ven calderes i perols', 'calderer'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1185** (*orig.*) DipTortosa 392, p. 488: donamus ad censum per secula cuncta uobis Raimundo Calderer et uxori uestre Arnaldete et uestris unas nostros domos quas habemus extra muros ciuitatis Dertose in loco uocitato Alfondech.

---

²²³ GMLC, s. v. Vid. etiam ThLL III 150, 73-74, on *caldaria* apareix ja amb el significat de 'caldera': *cella calidae balineae sine balneum ipsum* (LAMPR. *Alex.* 30, 4: *ut caldaria uel numquam uel raro uteretur*).

²²⁴ Coromines, *DECat* II 420b, 48-50.

²²⁵ Meyer-Lübke, *REW* 1503.

COMENTARI:

El substantiu *caldararius* és una innovació del llatí medieval present en molts dels corpus documentals i és recollida, per tal raó, a la majoria dels diccionaris d'aquest període²²⁶. Al nostre corpus, però, únicament es troba el català *calderer*, que no apareix a les principals obres lexicogràfiques d'aquesta llengua fins a finals del segle XIV, més de dos segles després de la redacció del diploma tortosí de 1185, original. En efecte, Coromines el documenta per primera vegada en 1394, i Alcover i Moll, en 1397²²⁷:

1394 OPou, *ThPu.*, 162 (*cit.* Coromines, *DECat* II 422a, 60 ss.): c a l d e -
r e r : aenarius.

1397 BSAL IX, p. 147 (*cit.* DCVB, s. v. *calderer*): que tot notari qui haja preses e reebuts contractes alguns entre en Bn. Janer, fill e hereu den Bn. Janer, c a l d e r e r quondam, ... dins tres dies dega aquelles cartes o contractes denunciar en poder den Jacme Despuig notari.

Els calderers fabricaven calderes, perols i, en definitiva, tota classe de recipients de coure. El substantiu a partir del qual se'ls anomena, *caldaria*, comença a aparèixer en llatí tardà tot designant l'instrument emprat per coure els aliments, i és àmpliament testimoniats en la documentació catalana. Així, Terol el registra per primer cop al 940 en un pergami, original, que conté l'acta de la consagració de l'església de Sant Miquel de Ponts²²⁸:

940 Baraut, *ActUrgell* 29 (Urgellia 1, p. 86): anapos IIII, scho[te]las XX,
c h a l d a r i a s II ereas et I ferrea, cremalios II.

Encara que la tasca dels calderers era molt necessària, Martínez Meléndez explica que estaven poc considerats socialment i que, a causa del sorollós del seu

²²⁶ Amb l'excepció del DMLBrit, el LItalicaeMAL i el LMLPolonorum, obra que, no obstant això, recull una quantitat notable de sinònims, com veurem més avall. Al LELMAL es recull *calderero*, que en el corpus llatí de Lleó apareix des del 1208, però que es registra uns anys abans, en 1193, en documentació pròpiament castellana (vid. MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 458).

²²⁷ Vid. Coromines, *DECat* II 422a 60 ss. i DCVB, s. v. *calderer*.

²²⁸ Vid. TEROL 2016a: 425. Amb aquest testimoni, l'autora avança el més antic que aporta el GMLC, de l'any 957 (vid. GMLC, s. v. *caldaria*).

treball, a la Baixa Edat Mitjana es van establir generalment als afores de les ciutats, juntament amb els ferrers²²⁹. Pel que fa a Catalunya, és sabut que a Barcelona ja formaven gremi a l'any 1395 com una de les especialitats dels ferrers²³⁰.

Quants als sinònims d'aquesta paraula, absents en els nostres documents, destaquen sobretot els de la documentació polonesa, molt nombrosos: *caldarius*, *calderifex*, *caldeator* i *caldeatrix*²³¹, *caldariator* i *caldarista*²³². Finalment, com *caldaria*²³³, *caldararius* és present en totes les llengües romàniques.

---

²²⁹ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 458.

²³⁰ GEC, s. v. *calderer*.

²³¹ Vid. etiam MLW, s. v.

²³² LMILPolonorum, s. vv.

²³³ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 1503.

cultellarius

VARIANTS:

cultellerius

FORMES:

cultellarius

cultellerio

cat. colteler

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, mitjançant el sufix nominal *-arius*, de *cultellus* ‘ganivet petit’, ‘coltellet’, diminutiu de *culter* ‘ganivet’, ‘coltell’²³⁴. Escassament documentat abans de l’Edat Mitjana, *cultellarius* es troba definit en una glossa com a «μαχαροποιός, *cultellarum opifex*»²³⁵, és a dir, ‘fabricant de ganivets’. La variant *cultellerius* és, possiblement, la llatinització del català *colteler*.

FORMES ROMÀNIQUES²³⁶:

cat. *colteler*; *esp.* *cuchillero*; *fr.* *coutelier*; *gall.* *cuiteleiro*; *it.* *coltellaio*; *oc. med.* *coltelier*; *port.* *cuteleiro*; *rom.* *cuțitar*.

SIGNIFICAT:

‘El qui fabrica coltells’, ‘colteller’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1137** (*Jaca*) AComtalPergCont. 728, p. 1200: Ramon C o l t e l e r .
- (2) **1145** DipPoblet 101, p. 100: ego Raimundus, Dei gratia Barchinonensium comes et Aragonensium princeps, dono tibi Guilelmo Cultellerio et tue progeniei ipsum operatorium medianum quod est inter operatorium Geralli Ferrer et operatorium Poncii de Tholosa.

²³⁴ Vid. ThLL IV 1315, 55 i 1316, 18 ss. Vid. etiam Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *culter*.

²³⁵ Vid. ThLL IV 1315, 55-56.

²³⁶ Per a les formes romàniques derivades de *cultellus*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 2381.

- (3) **1146** DipPoblet 104, p. 102: ego Guilelmus Cultellarius uendo uobis Bernardo Scutario et Guilelmo Sexeto ipsud meum operatorium cum solis et suprapositis et hostiis, quod per meam acquisitionem quam inde feci a comite habeo infra muros urbis Barchinone.
- (4) **1179** LFeud. II 861, p. 337: ego Stephanus Cultellarius.

COMENTARI:

El colteller era l'artífex encarregat de la fabricació de ganivets, eina que normalment era de metall i que rebia dos noms: en primer lloc, el substantiu positiu *culter*, testimoniats des de Plaute²³⁷, que era el terme usat originalment per designar, de manera genèrica, aquest instrument i, en segon lloc, el diminutiu *cultellus*, documentat des d'època clàssica en autors com Varró²³⁸ i que, encara que al principi anomenava coltells de dimensions menors, més propis de l'àmbit domèstic, amb el pas del temps prengué el sentit comú de 'ganivet' i perdé, des del punt de vista semàntic, el valor diminutiu, de manera que ja arribà a les llengües romàniques com a nom en grau positiu. Per la seva banda, *culter* s'especialitzà com a 'rella de l'arada'²³⁹, sentit amb què es difongué per la tota Romània però que, tanmateix, es troba ja a Plini el Vell en un passatge que descriu els diferents tipus de relles (*uomerum plura genera*):

PLIN. *nat.* 18, 171: uomerum plura genera: culter uocatur inflex<us> praedensam, priusquam proscindatur, terram secans futurisque sulcis uestigia praescribens incisuris, quas resupinus in arando mordeat uomer.

Segons indica Terol, al corpus de la Catalunya altmedieval ambdues paraules designen ganivets, atès que aquests «no només s'usaven a la cuina i a taula, sinó que també servien per a adobar pells i segar la collita. És per això que, en alguns casos, són esmentats entre els estris de camp. D'altra banda, en l'àmbit culinari, eren emprats per a tallar carn i altres productes i formaven part del parament de

²³⁷ Merc. 309: *uel ut scias me amare, cape cultrum ac seca / digitum uel aurem uel tu nasum uel labrum* (ThLL IV 1316, 38-39).

²³⁸ VARRO *Men.* 197: *noctu cultro coquinari se traiecit; nomdum enim inuecti erant cultelli empaestati e Bithynia* (ThLL IV 1315, 67-69).

²³⁹ TEROL 2016a: 509-510.

taula»²⁴⁰. Els ganivets es documenten, per bé que no gaire profusament, a partir del segle XI, i els textos indiquen que, a més de metàl·lics, podien ser de fusta (*cultro lignario*, al text de 1022):

1001 ACUrgell, *Cart.* I 313, f. 104, col. 1 (ed. Miret, *Aplech*, p. 389): et unas manustergeas et una cannada et duos coltellos.

1022 CSCugat II 485, p. 133: ego Ricolfus, presbiter, donator sum ... meos alodes, id est, terras et uineas, et uiridicarios, et pomiferis cum aliis arboribus diuersis generis ... et cubello I, et tonna I de caficios VIII cum barrile, ... canata I, cultro I lignario, serradura I, asino I.

Els coltellers, com afirma Martínez Meléndez, «eran muy necesarios en las ciudades, por lo que después de reconquistadas se les ofrecía dinero, muebles, casas, etc. para que [...] vinieran de otros lugares a repoblarlas y ejercer en ellas su oficio»²⁴¹. Donada aquesta importància, no és estrany que *cultellarius* –substantiu que, com ja hem dit, està molt poc documentat abans d'època medieval– es trobi present en força textos llatins de l'Edat Mitjana, com es veu en les entrades que se'n donen al DuCange, al Niermeyer (l'únic diccionari que també en recull la forma de sufix *-erius*), al DMLBrit, al MLW i al LMILPolonorum²⁴². Totes aquestes obres donen la definició de 'ganiveter', però al DuCange i, a partir d'aquest, al Niermeyer també se cita un document de Tolosa de 1152 en què *cultellarius* té el significat de 'sicari':

1152 *Statutum Raimundi comitis Tolosae apud catellum in comitibus Tolosanis*, pp. 218-219 (*cit.* DuCange, s. v. *cultellarii*): si quis aliquem hominem malum, quem *cultellarium* dicimus, cum cultellis euntem nocte causa furandi occiderit, nullum damnum patiaturs propter hoc.

A més, encara que no quedà inclòs al LELMAL, gràcies a un treball posterior del seu director, Maurilio Pérez González, a propòsit dels substantius que designen oficis artesanals en el llatí medieval d'Astúries i Lleó, sabem que la docu-

²⁴⁰ *Ibid.* Vid. etiam GMLC, s. v. *cultellus*.

²⁴¹ MARTINEZ MELENDEZ 1995: 479.

²⁴² Vid., en tots els casos, s. v. *cultellarius*. Vid. etiam DuCange, s. v. *cultellarii*.

mentació d'aquest corpus conté la veu *cuchelero*, «sust. semiarromanzado en *-ero* < *-arius*», i de les variants *cuchilere* i *cutellero*²⁴³.

De la consulta dels diccionaris esmentats, sobretot, però també de la d'altres que no recullen la veu *cultellarius*, en destaca la gran quantitat de termes sorgits (tant per derivació com per composició) de *culter* i *cultellus* que també designen coltellers, riquesa lèxica que demostra la rellevància d'aquest ofici, de què acabem de parlar. La taula que presentem tot seguit inclou els substantius, procedents d'aquests dos mots, que serveixen per anomenar els individus dedicats a la fabricació de ganivets, així com dos compostos més de diferent significat, que hem registrat a les obres inspeccionades:

DERIVATS:		COMPOSTOS:	
< culter	< cultellus	< culter	< cultellus
cultrarius ²⁴⁴	cultellarius	cultrifaber ²⁴⁵	cultellifaber ²⁴⁶
	cultellator ²⁴⁷	cultrifex ²⁴⁸	fem. cultellifabrissa ²⁴⁹
	cultellerius		cultellifex ²⁵⁰
	cultelliparius ²⁵¹		(cultellifer) ²⁵²
			(cultelliger) ²⁵³

Els derivats sorgeixen de l'addició dels sufixos més característics dels noms d'ofici, *-arius* (*-erius*) i *-tor*, mentre que els compostos són de tipus nominal (*cultrifaber*, *cultellifaber* i el femení *cultellifabrissa*) i verbal (*cultrifex* i *cultellifex*, formats amb *facio* 'fer'). Menció apart mereixen *cultellifer* i *cultelliger*, compostos de *cultellus* i els verbs *fero* 'portar' i *gero* 'dur' que tan sols designen sicaris. En fi, la taula evidencia

²⁴³ Vid. PÉREZ GONZÁLEZ 2013: 115.

²⁴⁴ Vid. LMILPolonorum, s. v.

²⁴⁵ *Ibid.*, s. v.

²⁴⁶ Vid. GMLTransylvaniae i LMILPolonorum, s. v.

²⁴⁷ Vid. MLW, s. v.

²⁴⁸ Vid. LMILPolonorum, s. v.

²⁴⁹ *Ibid.*, s. v.

²⁵⁰ Vid. MLW, LMILPolonorum i GMLTransylvaniae, s. v.

²⁵¹ Vid. LLMAIugoslaviae, s. v.

²⁵² Vid. DMLBrit, s. v.

²⁵³ Vid. LMILPolonorum, s. v.

la major fortuna que, com dèiem, tingué *cultellus*, vocable amb un major cos fonètic, respecte de *culter*.

Al corpus estudiat, el terme apareix en quatre documents diferents, tots del segle XII, i amb diverses formes. La més comuna és la pròpiament llatina, sufixada en *-arius*, que es llegeix, en dues ocasions (als diplomes de 1146 i 1179), en nominatiu i com a sobrenom d'antropònims. Quant a la forma amb sufix *-erius*, també usada com a sobrenom, apareix en datiu al text de 1145, segurament com llatinització del català *colteller*, que ja es troba, també dins d'una estructura antroponímica, al text de Jaca del 1137 escrit *colteler*, sense geminació de la *l* (variant que es llegeix, entre d'altres, a Llull²⁵⁴). El document, original, conté la relació dels aragonesos que juraren fidelitat a Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, i la presència de tants antropònims i sobrenoms catalans podria explicar-se perquè degué ésser redactat per un escrivà català de la cort del comte. L'aparició d'aquesta forma és molt anterior al primer testimoni que en registren tant Coromines com Alcover i Moll²⁵⁵, de finals del segle XIII, a Ramon Llull:

1379 Boll. Lul. II, 162 (*cit.* DCVB, s. v. *colteller*): nos havem reebut per mà de maestre G. colteller un libret.

Cultellarius, sense sinònims als textos catalans, té derivats en totes les llengües romàniques, encara que la forma occitana es documenta únicament en època medieval²⁵⁶.

²⁵⁴ Vid. Glossari lul·lià I, s. v. *coltel*.

²⁵⁵ Vid. Coromines, *DECat* II, 842a, 46 i DCVB, s. v. *colteller*.

²⁵⁶ Vid. DOM, s. v. *cotelier*. Per a l'evolució fonètica del castellà *cuchillero*, vid. MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 475.

frenarius

VARIANTS:

frenerius

FORMES:

frenarii, -o

frenerii

cat. frener

ETIMOLOGIA:

Derivat de *frenum* ‘fre per a les cavalleries’ per mitjà del sufix nominal *-arius*. És un mot tardà i escassament documentat abans de l’Edat Mitjana (GLOSS. III 309, 69. 70: *faber frenarius*)²⁵⁷. La variant *frenerius* sembla la llatinització del català *frener*.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *frener*; esp. *frenero*; fr. *freineur*; oc. *frenaire*.

SIGNIFICAT:

‘Fabricant o venedor de frens i guarnicions per a les haveries’, ‘frener’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1066** DACCB Barcelona IV 1097, p. 1740: s+ Bernardi Berengarii, frenarii.
- (2) **1145** CSCugat III 961, p. 143: S+m Arberti Frenarii.
- (3) **1146** Alturo, *Santa Anna* 259, p. 285: S+Bernardi Berengarii Frenarii.
- (4) **1156** DipTortosa 73, p. 126: ego, Guillelmus Raimundi dapifer, dono tibi Martino Monter omnique tue proieniei atque posteritati illam butigam que est inter butigam Arnalli Frenet et butigas comitis.

---

²⁵⁷ ThLL VI/1 1285, 84. Vid. etiam Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *frenum*.

- (5) **1168** DipPoblet 332, p. 255: + Stefani F r e n e r i i .
- (6) **1173** DipPoblet 458, p. 343: S + Stefani F r e n e r i i de Ceruaria.
- (7) **1174** CSCugat III 1094, p. 252: debebat Arnallo F r e n a r i o x solidos, quos haberet super illis uineis cum terris quas habebat ad ipsum Pontonalem.
- (8) **1176** DipPoblet 574, p. 421: S+num Stephani F r e n e r .
- (9) **1179** CSCugat III 1120, p. 273: S+m Arnalli F r e n a r i i .
- (10) **1194** MEBarcelona 44, p. 76: S+Arberti F r e n a r i i .

COMENTARI:

El llatí *frenarius*, que troba el seu equivalent en el grec χαλινοποιός²⁵⁸, és gairebé inexistent en l'Antiguitat clàssica, però, en canvi, és força present en els textos llatins medievals produïts en diversos àmbits geogràfics i lingüístics. Així, al DuCange es testimonia, ja romanitzat, a partir del segle XIV²⁵⁹:

post 1328 *Catalogo MS. sodalium Confraternitatis B. M. in Ecclesia B. M. Deauratae Tolos. ann. 1328 institutæ* (cit. DuCange, s. v. *frenerius*): escudeleyr, f r e n e y r et coleyr et carnifices tres denarios quilibet pro annata.

Com estudià Martínez Meléndez²⁶⁰, a la Península Ibèrica els freners van tenir, al llarg de tota l'Edat Mitjana, una presència notable de què donen fe diversos diplomes, generalment posteriors als del nostre corpus i sovint escrits ja en llengua castellana. De testimonis contemporanis se'n troben a la documentació del regne de Lleó, on aquest mot comença a aparèixer a les acaballes del segle XII, mentre que a mitjan segle XIII se'n troben d'altres al corpus de Galícia:

1179 CL 1610, 23 (cit. LELMAL, s. v. *frenero*): Arnal de Iacha conf. caluo, illo f r e n e r o , conf. Martinus Petri conf.

²⁵⁸ ThLL VI/1 1285, 84.

²⁵⁹ Vid. DuCange, s. v. *frenerius*. Vid etiam s. v. *frenarius*.

²⁶⁰ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 837-841.

1238 DCOurensis 5823, p. 161 (*cit.* CODOLGA, s. q. *frenar**): sicut uadit ad uineam Petri *frenarii* et inde sicut diuidunt per uineam Magistri Munionis.

L'ofici de frener és considerat el més antic dels relacionats amb la pell a Barcelona. En el període baixmedieval, participà en el Consell de Cent des de la seva fundació, amb ordinacions del 1338 i del 1373, però amb el pas dels segles la seva importància econòmica va anar decaient²⁶¹. Martínez Meléndez²⁶² aporta una bona quantitat de documents (de tota la Península, com hem dit més amunt) en què s'intueix la força d'aquest ofici, atès que al segle XIII ja hi havia carrers on només habitaven els qui exercien com a freners:

1267 DAlfonso X, 44 (*cit.* MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 838): les damos e les otorgamos que las calles de los armeros, e de los selleros, e de los *freneros*, e de los bruneteros, e de los blanqueros, e de los çapateros, e de los correrros ... sean en aquellos logares que los partidores les dieron con consejo de los omes buenos de la cibdat.

Al nostre corpus textual es troben, emprades com a sobrenom d'antropònims, la forma llatina *frenarius*, la llatinitzada *frenarius* i la catalana *frener*, el primer testimoniatge de la qual correspon a l'any 1156, dos segles abans de la primera aparició documentada tant per Coromines com per Alcover i Moll, registrada en un diploma de 1358 conservat a l'arxiu municipal de Barcelona:

1358 Arx. mun. de Barc. (*cit.* DCVB, s. v. *frener*)²⁶³: an P. palau *frenar* ciudadà de barchinona.

Frenarius no patí cap evolució semàntica al llarg dels segles, car les característiques de la feina no variaren, i és sinònim de *frenator*, substantiu absent en el nostre corpus però ja testimoniats a la *Tebaida* d'Estaci com a epítet de Febus²⁶⁴ i que es troba igualment present en altres documentacions d'època medieval, com ara la polonesa, corpus en què es registra als darrers anys del segle XIV²⁶⁵:

---

²⁶¹ GEC, s. v. *frener*.

²⁶² Vid. MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 837-841.

²⁶³ Vid. etiam Coromines, *DECat* IV 179b, 14.

²⁶⁴ STAT. *Theb.* 1, 27: *ignipedum frenator equorum* (ThLL VI/1 1286, 5).

²⁶⁵ Vid. LMILPolonorum, s. v. *frenator*.

1396 KsgRachKr II, p. 150 (*cit.* LMILPolonorum, s. v. *frenator*): Czedlicz et ... Iankowicz frenatores fideiusserunt pro Nicolao Rymer ... propter ... frenum carius uenditum.

Finalment, cal dir que, si bé les formes romàniques que en deriven (en català, castellà, francès i occità) designen generalment l'ofici, segons el diccionari de Cantalauza l'occità *frenaire* només denomina, actualment, la 'persona que utilitza un fre'²⁶⁶.

---

²⁶⁶ DOccitan, s. v. *frenaire*, -a.

*manianus

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. manian

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat d'un llatí vulgar *mania 'habilitat manual', que procediria de *manus* 'mà'²⁶⁷ i que hauria donat el català *manyà* (cf. el català *manya* 'destresa, habilitat, traça')²⁶⁸.

FORMES ROMÀNIQUES²⁶⁹:

cat. *manyà*; *esp. ant.* *mañán*²⁷⁰; *fr.* *magnan, magnin*; *it.* *magnano*; *oc.* *manban*.

SIGNIFICAT:

Probablement, 'el qui es dedica a fabricar i ajustar panys, claus i altres objectes de ferro per a mobiliari i edificis', 'manyà'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1196** Bisson, *Fiscal accounts* 162, p. 291: et donauit ei etiam alios tres mansos in Penitensi quos tenet Guilelmus Manian et sui suum proprium alodium.

COMENTARI:

A la documentació llatina de la Catalunya altmedieval, el substantiu *manian* tan sols apareix en el passatge que citem, que pertany al testament, redactat l'any

---

²⁶⁷ Vid. Wartburg, *FEW* VI/1 202a i 202b.

²⁶⁸ Vid. Coromines, *DECat* V 444a, 32-34.

²⁶⁹ *Ibid.*, 445b, 41 ss. Vid. etiam Meyer-Lübke, *REW* 5299.

²⁷⁰ Forma documentada en un text d'Oriola: **1593** GaSoriano, p. 81 (*cit.* Coromines, *DECat* V 445b, 35-37): *al mañán, a compto de dos cerrojos de las anlas, con sus paños y llaves*.

1196, d'un individu anomenat Guillem de Bassa, notari reial i batlle de Barcelona²⁷¹, i es troba com a sobrenom de l'antropònim masculí *Guilelmus. Manian* derivaria d'un llatí vulgar *manianus, que provindria, al seu torn, de *mania (derivat, com hem dit, de *manus*), que és d'on ha de provenir el català *manya*, substantiu aplicat, abstractament, a l'activitat destra de l'home, especialment aquella que es refereix al treball que es desenvolupa amb les mans, però també, a partir d'aquest sentit, a l'activitat intel·lectual. Segons Coromines, «el mot és tan castís i antic en català com pertot, i els matisos, pres el conjunt de la història de la llengua, s'harmonitzen, dins unes línies generals, amb les de les llengües romàniques veïnes»²⁷². En efecte, encara avui dia el castellà *maña*, molt més estès que la veu catalana, és 'habilitat, destresa', però també 'artifici o astúcia'²⁷³, i el mateix succeeix tant amb el galleg *maña*²⁷⁴ com amb el portuguès *manha*²⁷⁵. L'occità *manha* també es documenta des de l'Edat Mitjana, per bé que, com el català, és emprat amb poca freqüència²⁷⁶.

Manian és una forma del català *manya*, antiga, que encara no ha patit l'apòcope de la consonant nasal (la qual, com hem vist, sí es manté en la forma *mañán* del castellà antic). L'aparició d'aquesta forma avança notablement el primer testimoni de la paraula registrat a les obres de Coromines i Alcover i Moll²⁷⁷, que no la documenten fins a mitjan segle XIV:

1352 Est. Univ. X 127 (*cit.* DCVB, s. v. *manya*): donam al manya que adobà les portes de la vila.

Com es pot veure en aquest exemple, *manya* designa un dels oficis referits a les arts mecàniques²⁷⁸: en paraules de Coromines, és l'artesà que treballa «tota obra de ferro i altres metalls no preciosos, però que requereixi més habilitat i traça que l'obra del ferrer de fornal [...]. La seva especialitat més gran ha estat fabricar les claus, però també molts altres estris metàl·lics que demanen especial

²⁷¹ Vid. GEC, s. v. *Comptes fiscals*.

²⁷² Coromines, *DECat* V 444b, 15-19.

²⁷³ DLE, s. v.

²⁷⁴ Vid. DRAG, s. v.

²⁷⁵ Vid. DPLP, s. v. *manha*.

²⁷⁶ Vid. DOM, s. v. *manha*. Vid. etiam Coromines, *DECat* 444b, 38-45.

²⁷⁷ Vid. Coromines, *DECat* 445b, 1 i DCVB, s. v. *manya*.

²⁷⁸ BALARI 1899: 560.

tècnica i enginy»²⁷⁹; així, per exemple, Aguiló recull un passatge d'un inventari de Lleida en què *manyà* és un «mestre de rellotges»²⁸⁰. *Manyà* és documentat en tot el domini lingüístic del català, encara que *serraller*, derivat de *serra*²⁸¹, hi entrà en concurrència, especialment a València²⁸², probablement per via de l'occità, que ja té testimonis d'època medieval dels substantius *serralba*, *serralhier* i, fins i tot, *serralbador*²⁸³.

Al igual que la paraula **mania*, **manianus* donà algunes formes romàniques: en efecte, a més del català *manyà*, es testimonien el castellà antic *mañán* (que és, tanmateix, realment estrany), les formes franceses *magnan* i *magnin*, l'italià *magnano* i l'occità *manhan*²⁸⁴.

---

²⁷⁹ Coromines, *DECat* V 445a, 40-47.

²⁸⁰ Diccionari Aguiló, s. v. *manyà*.

²⁸¹ Per a aquest mot, vid. s. v. *serrator*. El mateix procés es va donar en la llengua espanyola, on *cerrajero* (derivat de *cerraja*) acabà imposant-se a *mañán*.

²⁸² Coromines, *DECat* V 445b, 19-20.

²⁸³ Vid. DOM, s. vv.

²⁸⁴ Per a més detall sobre aquestes formes, vid. Coromines, *DECat* V 445b, 41 ss.

ollarius

VARIANTS:

oierius

FORMES:

ollarius, -ii, -io

oierii

cat. oier, oler, oller

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat d'*aula* (*olla*) 'recipient emprat per coure-hi els aliments o fer-hi bullir alguna cosa', 'olla' mitjançant l'addició del sufix nominal *-arius*. Es testimonia des d'època tardana (ORIBAS. *syn.* 7, 20, 15: *la lotum ab ollariis*)²⁸⁵. La variant *oierius* és, molt probablement, la llatinització del català *oller*, derivat, al seu torn, del llatí *ollarius*.

FORMES ROMÀNIQUES²⁸⁶:

cat. *oller*; *esp.* *ollero*; *fr.* *ollaire*²⁸⁷; *gall.-port.* *oleiro*; *oc.* *olièr*; *rom.* *olarin*.

SIGNIFICAT:

'El qui fabrica o ven olles i altres atuells de terrissa', 'oller'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1044** CDipÀger 15, p. 220: S+num Bonfil O i e r.
- (2) **1080-1095** Russell-Gebbett, *MCLT* 14, p. 75: rancur-me de I uaca de Guilelm O l e r, no la uol redre.
- (3) **1102** DipCardona 124, p. 204: Sig+num Raimundi O l e r, sacer.

²⁸⁵ Vid. ThLL IX/2 569, 29-30.

²⁸⁶ Meyer-Lübke, *REW* 6060. Vid. etiam ThLL IX/2 569, 23-25.

²⁸⁷ Forma conservada únicament com a adjectiu, i d'introducció moderna (vid. Larousse i Petit Robert, s. v.).

- (4) **1122** DipADSolsona 173, p. 238: Sig+num Guilelmi Oller, agricultor istius mansi.
- (5) **1122** Puig i Ustrell, *DipÈgara* 116, p. 362: ego Petrus Iohannis, detentus egritudine, eligo manumissores meos, quorum nomina hec sunt, Bernardus Ollarius, Raimundus Ollomarii et uxor mea Maessendis. *ibid.*, p. 317: Sig+num Bernardi Ollarii.
- (6) **1157** Papell, *DipSantesCreus* 73, p. 149: ego Willelmus Oler et uxor mea Ermessen uenditores sumus uobis ... ipsas mansiones nostras. *ibid.*, p. 150: Sig+num Willelmi Oler.
- (7) **1157** DipPoblet 202, p. 171: de alium qui remanet, donamus nos insimul ad te Bernadus Oler et ad coniux tua Maria ipsam quartam partem. Et similiter donamus nos gamdicti (*sic*) ad te Poncius Geralli et ad te Vidal ... de nostrum dominicum quod superius est scriptum tantum quomodo donatum abemus ad iamdicto Bernardus Oler et ad coniux sua.
- (8) **1157** CSCreus 76, p. 80: ego Willelmus Oler et uxor mea Ermessen uenditores sumus uobis ... ipsas mansiones nostras, quas habemus in uilla de Martorello. *ibid.*: Sig+num Willelmi Oler.
- (9) **1168** DipPoblet 328, p. 252: Leprosis laxo omnia mea iura ihhius uinee quam Petrus Oierii habet de me in Arenas.
- (10) **1177** CSCugat III 1111, p. 266: S+m Arnaldi Ollarii; S+m Raimundi Ollarii.
- (11) **1179** LFeud. II 861, p. 339: Guillelm Ollarius.
- (12) **1179** Puig i Ustrell, *DipÈgara* 188, p. 456: Sig+num Bernardi Oller.
- (13) **(1183) 1184** DipAmer 40, pp. 78-79: in illis etiam que mercatis omnibus ibi uenduntur credo quod ab unoquoque ollario debet Ostoles I ollam habere non de maioribus neque de minoribus, sed de mediocribus.

- (14) **1184** Pons, *Roca Rossa* 135, p. 246: Petrus Oler et Bernardus Vdalard tenent unam uineam qui donat quartum et trascol.
- (15) **1185** Puig i Ustrell, *DipÈgara* 202, p. 473: uendo et euacuo tibi Guillelmo de Belueer et uxori tue Raimunde et tibi Guillelmo Oller de ipsa Riera et uxori tue Marie et omni progeniei et posteritati uestre totam illam meam partem et directum.
- (16) **1187** Baraut, *DocUrgell* 1885 (Urgellia 11, p. 52): Sig+num Bernardi Oler.
- (17) **1194** CSCreus 376, pp. 377-378: dono et concedo tibi Bernardo Pella unam peciam terre ad plantandum uineam, que pecia est in comitatu Minorise ... et affrontat ex una parte cum uinea Petri de Turre, ... ab alia in uinea Arnaldi Oler, quam per nos tenet, ab alia in termino dez Mor.
- (18) **1198** Sans Travé, *DipTBarberà* 192, p. 286: Sig+num Poncii Ollarii.

et al.

COMENTARI:

El llatí *olla* sorgí com a forma popular del substantiu *aula* (o *anlla*) mitjançant la reducció del diftong. Mentre que la variant diftongada es documenta des dels inicis literaris conservats de la llengua (especialment a Plaute, autor que encunyà el derivat *aulularia*, creat a partir del diminutiu *aulula* ‘olleta’ i que dóna títol a una de les seves comèdies), la popular i monoftongada *olla* es testimonia a partir de Cató²⁸⁸:

PLAVT. *Aul.* 390: a u l a m maiorem ... ex uicinia pete; haec est parua, cape-re non quit.

CATO. *agr.* 7, 2: uuae in olla in uinaceis conduntur.

Com estudià Terol, en els documents de la Catalunya altmedieval «*olla* apareix esmentat quasi sempre en testaments, sovint al costat de substantius que denominen altres estris culinàries i que, junts, formaven la bateria habitual de la

---

²⁸⁸ Vid. ThLL II 1453, 31 ss.

cuina»²⁸⁹. Concretament, les olles s'empraven en la preparació d'aliments, per bullir aigua o altres líquids i per emmagatzemar-hi productes de tot tipus, com la mel o el lleixiu²⁹⁰. En aquest corpus, la primera menció d'aquest instrument data de l'any 1034:

1034 Junyent-Ordeig, *DipVic* 927, p. 255: et tonna I et cubo I et olla I eramentia et copa I de argento et cudlars II.

Pel que fa a la veu *aula* que hom llegeix en aquests documents, cal especificar que es tracta del préstec del grec αὐλή 'pati'²⁹¹. Documentada des d'època clàssica²⁹², designa l'espai que aglutina els fidels, l'església:

1048 LFeud. I 431, p. 451: iuramus nos, testes predicti, primo per Deum in personis trinum et in deitate unum et per altarem consecratum Sancte Marie, matris Domini, quod situm est in aula beati Iacobi apostoli infra menia Barchinone urbis.

Els ollers, designats amb el substantiu *ollarius* des de la tardoantiguitat, eren els artesans dedicats a la fabricació de tota classe d'objectes de terrissa; les olles n'eren els més habituals, però la producció de plats, cànirs, tasses, fonts, etc., també era obra seva. Les mencions d'aquest ofici als textos medievals semblen força escasses, atès que, fora de l'àmbit català, *ollarius* tan sols apareix recollit al diccionari de fonts britàniques i al de Lleó i Astúries, on ja es registra la forma romànica *ollero*²⁹³. Altrament, al corpus polonès s'hi registren els sinònims, també derivats d'*olla*, *ollator*, format amb l'agent *-tor*, i *ollifex*, compost de *facio*²⁹⁴. Segons sembla, són innovacions pròpies d'aquell àmbit geogràfic.

A la documentació de la Catalunya altmedieval, aquest vocable, que compta amb prop de dos-cents testimonis, és emprat gairebé sempre com a sobrenom d'antropònims, i s'hi llegeixen tant formes llatines com catalanes. Així, en la seva primera aparició, de 1044, ja es mostra una forma catalana (la grafia de la qual

---

²⁸⁹ TEROL 2016a: 430-431.

²⁹⁰ *Ibid.*, p. 431.

²⁹¹ Vid. LSJ 248b, s. v.

²⁹² ThLL II 1455, 38 ss.

²⁹³ Vid. DMLBrit, s. v. *ollarius*, i LELMAL, s. v. *ollero*.

²⁹⁴ Vid. LMILPolonorum, s. vv.

fluctua als diplomes entre les variants en *oll-*, *ol-*²⁹⁵ i *oi-*), veu que Coromines i Alcover i Moll²⁹⁶ no registren fins al segle XIII, a Ramon Llull:

LLULL *Cont.* 122 (*cit.* DCVB, s. v. *oller*): nós veem que los jerrers e'ls o l l e r s , que fan de la terra qual forma es volen.

Això no obstant, una butlla papal del 904 emesa pel papa Benet VIII a favor del monestir de Sant Esteve de Banyoles per confirmar les seves possessions i concedir-li el dret d'immunitat demostra que el català *oller* ja existia aleshores, car hi apareix com a nom d'un indret situat a Vilademuls, a l'actual província de Girona. En efecte, la butlla cita una *uilla Ollers*, tal vegada un espai dedicat a la fabricació d'objectes de terrissa, ja que de llocs així ja se'n documenten, al segle X mateix, a Lleó, com és el cas del mas anomenat *Naua de Olleros*²⁹⁷:

1017 Constans, *DipBanyoles* 54: in uilla O l l e r s , in uilla de Amelio et in uilla Vendut domos, terras, uineas, cultum et eremum, et olibarias in Vidi-cas, uel infra eius termines, domos, terras, uineas, cultum et eremum.

El llatí *ollarius* es llegeix per primera vegada al 1122 escrit *ollarius* i *ollarii*, sobrenoms de l'antropònim *Bernardus* (-i). Dels anys 1183-1184 és l'únic testimoni on la paraula no s'usa dins d'estructures antroponímiques. Es tracta d'un text on es fa palès que la mida de les olles era variable (*I ollam habere non de maioribus neque de minoribus, sed de mediocribus*). D'altra banda, hom registra la forma *oierii* en un testament, conservat a Poblet, que data del 1168, la qual deu ésser la llatinització d'*oier*, variant gràfica del català *oller*, en què el sufix romànic *-er* hauria estat substituït pel llatí *-erius*. Una de molt similar, *ollerios*, es troba com a nom de topònim al passatge d'un diploma del 1084 que citem a continuació, document que conté la cessió de l'església de Santa Creu d'Ollers al monestir de Sant Llorenç de Morunys:

²⁹⁵ Alcover i Moll registren aquesta forma (una «variant ortogràfica antiga», diuen) en un manuscrit del segle XV, conservat a la biblioteca de la Universitat de Barcelona, intitulat *Flos de les Medicines* (vid. DCVB, s. v. *oller*).

²⁹⁶ Vid. Coromines, *DECat* VI 54a, 59 i DCVB, s. v. *oller*.

²⁹⁷ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 692. Vid. etiam LELMAL, s. v. *ollero* (981 SH 310, 18: *per termino de Sciape et per termino de Ollarios*).

1084 Riu, *Morumys* 10, p. 209: facimus hec acta donacionis ... ad domum sancti Laurentii cenobii, quod est situm in ualle Lordense, uel uilla uocitata Noueçana, id est ecclesia Santa Cruce, qui est in ipso comitatu nostro Orgellitano, in apendicio Poera Fulgentu, in loco uocitato in uilla de Ollerios.

A les acaballes del segle XIII, *ollerius* ja apareix com a sobrenom d'antropònims:

1282 Pons, *Roca Rossa* 78, p. 162: testes huius rei sunt Michael Serra clericus, Guillelmus de Vlmo, Guillelmus Cruci de Valle Canaria, et Petri Ollerii de Palafollis.

A la història de la llengua llatina, molt abans que es comenci a documentar amb la categoria de substantiu, *ollarius* es troba ja com a adjectiu²⁹⁸. Efectivament, amb el sentit de 'fet servir per a la fabricació d'olles', es testimonia des d'època postclàssica, a Plini el Vell:

PLIN. *nat.* 34, 98: nouissima est quae uocatur ollaria, uase nomen hoc dante, ternis aut quaternis libris plumbi argentarii in centenas aeris additis.

Aquest adjectiu es documenta al corpus altmedieval català bo i formant part d'un nom de topònim:

1069 Alturo, *Sta. Anna* 99, p. 116: abet affrontaciones ... de parte oriente in serra que dicunt Puios Ollarios et in strata publica.

Ollarius tingué continuïtat en totes les llengües romàniques, excepte l'italià. D'altra banda, no se'n documenten sinònims al corpus, atès que el substantiu *figulus* (específicament, el 'rajoler' o 'terrisser'), derivat de *figo* 'donar forma'²⁹⁹, hi és absent³⁰⁰.

---

²⁹⁸ És així, com hem vist ja, com es conserva en la llengua francesa, on acompanya substantius que designen noms de minerals, com ara la serpentina.

²⁹⁹ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v.

³⁰⁰ En època medieval es testimonia l'agent *figulator*, que és recollit al LMILPolonorum, s. v.

serrator

VARIANTS:

serratorius

FORMES:

serrator, -oris

serratorii

cat. serrador

ETIMOLOGIA:

Innovació del llatí medieval que deriva, per mitjà del sufix agent *-tor*, del verb *serrare* ‘serrar’, format a partir del substantiu *serra* ‘serra’. Pel que fa a la variant *serratorius*, es deu tractar de la llatinització, hipercaracteritzada, del català *serrador*.

FORMES ROMÀNIQUES³⁰¹:

cat. *serrador*; *esp.* *aserrador*, *serrador*; *gall.-port.* *serrador*; *oc. ant.* *sarrador*, *serrador*.

SIGNIFICAT:

‘El qui té per ofici fabricar serres i serrar’, ‘serrador’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1100** DACCBBarcelona 1666, pp. 2582-2583: s+ Martini Serrador.
- (2) **1168** (*orig.*) Sarobe, *DipTGardeny* 184, p. 303: affrontant ipsas casas de una parte in casas de Salvador, et de alia in casas de Arnall Serrador, et de alia in casas de Durant Tissidor et de Iusefa et de Martina, et de alia parte in carrera.
- (3) **1192** DipTortosa 478, p. 592: ego Laurencius Serrator et uxor mea Maria et nostri inpignoramus modo in presenti uobis Arnaldo de Areins et

³⁰¹ Per a les formes derivades de *serra* i de *serrare*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 7861 i 7867.

uestris, duos operatorios de illas domibus quas tenemus per uos in Alfondico ad censum. *ibid.*: S+num Laurencii Serratoris.

- (4) **1193** DipTortosa 491, p. 607: terminantur predictas domos ab oriente et occiduo et circio in uis publicis, a meridie in domibus quas tenet de nos Laurencius Serratorii.

COMENTARI:

El substantiu *serrator* designa l'artesà que s'encarregava, d'una banda, de la fabricació de serres i que, de l'altra, serrava materials com la fusta, emprada en la construcció de cases i en la creació de mobles i d'altres estris domèstics (sobretot, de la cuina, com ara copes, gerres i coberts). La serra era una eina consistent en una fulla d'acer, proveïda d'una sèrie de dents agudes en una de les seves vores, que, donada la seva duresa, a més de fusta tenia la capacitat de tallar materials tan resistents com el metall o, fins i tot, ossos. El mot llatí que la designava era *serra* (que donà el català homònim), terme tècnic d'etimologia incerta³⁰² que s'aplicà a l'aparell de serrar per una metàfora sorgida de la comparació amb l'aspecte, dentat i punxegut, de les carenes muntanyenques. Es testimonia ja al període arcaic, en un dels textos fragmentaris de Plaute que es conserven i, més endavant, a Cató:

PLAUT. *Fragmenta Cae.* 8, 2 (CHAR. GL 1.219k): si non strenue fatetur ubi sit aurum, / membra exsecemus serram.

CATO *agr.* 14, 3, 2: hae rei materiem et quae opus sunt dominus praebebit et ad opus dabit: serram I, lineam I.

Serra apareix a bastament testimoniada, amb el mateix significat, en autors posteriors (com ara Cató³⁰³, Virgili³⁰⁴ o Ovidi³⁰⁵, per citar-ne tan sols alguns) i, a

³⁰² Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *serra*.

³⁰³ CATO *agr.* 14: hae rei materiem et quae opus sunt dominus praebebit et ad opus dabit: serram I, lineam I (materiam dumtaxat succidet dolabit secabit facietque conductor), lapidem, calcem, harenam, aquam, paleas, terram unde lutum fiat.

³⁰⁴ VERG. *georg.* 1, 143-145: tum ferri rigor atque argutae lammina serrae / (nam primi cuneis scindebant fissile lignum), / tum uariae uenere artes.

³⁰⁵ OV. *met.* 8, 246: ille etiam medio spinas in pisce notatas / traxit in exemplum ferroque incidit acuto / perpetuos dentes et serrae reperit usum.

partir del període postclàssic, Plini³⁰⁶ l'empra també per anomenar el peix que té el musell llarg i ple de dents (encara anomenat, avui dia, «peix serra» en català); també es documenta a Aulus Gel·li al·ludint a un tipus de formació militar que, per la seva forma dentada i el seu moviment, s'assimilava a aquesta eina³⁰⁷.

El verb de què deriva *serrator*, *serrare*, és una creació del llatí tardà i cristià que substituï l'antic *secare* 'serrar', 'tallar' i que, tanmateix, només s'imposà en les llengües de la Península Ibèrica³⁰⁸. Al seu torn, l'agent *serrator* no es documenta fins a l'Edat Mitjana, tot i que es llegeix en una quantitat relativament reduïda de textos, els més antics dels quals pertanyen al nostre corpus. Així doncs, és escassa la seva presència als diccionaris de llatí medieval i només apareix recollit al DMLBrit, amb un primer testimoni de l'any 1265³⁰⁹, i al LLMAIugoslaviae, que no el registra fins al 1521, escrit *serator*, amb la pèrdua de la doble *-r-* que també pateix, en el mateix corpus, *serra*³¹⁰:

1265 Build. Hen. III 396 (*cit.* DMLBrit, s. v. *serrator*): in stipendiis II pollitorum, II serratorum.

1521 Monum. Zagr. III 209/34 (*cit.* LLMAIugoslaviae, s. v. *serator*): nobis pariter in unum conuenientibus, prudentes et circumspecti uiri magistri calcaripares et serratores ... supplicarunt nobis.

Als diplomes de la Catalunya altmedieval (els primers, com hem dit, en dar-ne testimoni), *serrator* sempre és usat amb la funció de sobrenom d'antropònims. Hi apareix, a més, sota diverses formes: en primer lloc, s'hi documenten les formes de nominatiu i genitiu singular *serrator* i *serratoris*, que acompanyen els noms *Laurencius* i *Laurencii* al diploma de 1192; en segon lloc, s'hi testimonia el

³⁰⁶ PLIN. *nat.* 9, 3: *rerum quidem, non solum animalium, simulacra inesse licet intellegere intuentibus uenam, gladium, serras, cucumin uero et colore et odore similem, quo minus miremur equorum capita in tam par<u>is eminere cocleis.*

³⁰⁷ GELL. 10, 9, 1: *uocabula sunt militaria, quibus instructa certo modo acies appellari solet: 'frons', 'subsidia', 'cuneus', 'orbis', 'globus', 'forfices', 'serra', 'alae', 'turres'.*

³⁰⁸ Coromines, *DECat* VII 840a, 45-48. No s'ha de confondre amb l'homònim *serrare* 'tancar' (variant del tardà *serare*), derivat de *sera* 'forrellat', 'pany de tancar', que donà, entre d'altres, el català *serrar* 'estrènyer fortament' o el castellà *cerrar* 'tancar'. Vid. Coromines, *DECat* VII 847b, 28-30 i DLE, s. v. *cerrar*.

³⁰⁹ Vid. DMLBrit, s. v. *serrator*. Vid etiam s. v. *serrarius*, sinònim derivat de *serra* amb el sufix *-arius*.

³¹⁰ Vid. LLMAIugoslaviae, s. vv. *sera* i *serator*.

català *serrador* (associat als noms *Martini* i *Arnall* als textos de, respectivament, 1100 i 1168), la detecció del qual permet d'avançar en més de dos segles les primeres datacions de Coromines, Alcover i Moll i Aguiló³¹¹, del segle XIV:

1377 Aguiló, *Dicc.* (Doc. de Barcelona, s. v. *doblera*): los serradors de fil han de doblera per mujol XII diners.

Finalment, cal destacar la forma *serratorii* que hom llegeix en el diploma de Tortosa de 1193, segurament en nominatiu plural i que no concordaria pròpiament, doncs, amb *Laurencius*, sinó amb el pronom majestàtic *nos*. Donada la funció de sobrenom que exerceix al sintagma, sembla que s'ha de tractar d'una llatinització de *serrador*, encara que una d'hipercharacteritzada, quelcom que tal vegada podria haver-se donat perquè l'escrivà hauria tingut la sensació que no seria suficient de llatinitzar la paraula substituint el sufix català *-dor* per l'equivalent llatí, *-tor* (solució que hauria estat del tot precisa), i hauria preferit usar el sufix *-torius* compost de l'agent *-tor* i d'*-ius*. Tanmateix, atès que *-torius* s'aplica eminentment a adjectius de relació, també podria pensar-se que l'escrivà coneixia l'adjectiu *serratorius* 'relatiu a la serra'³¹², que hauria considerat una solució adequada per a la llatinització del sobrenom *serrador*.

La presència de *serrator* en les llengües romàniques és reflex de la força que va tenir el llatí *serrare*: donada la seva influència, limitada a la Península Ibèrica, *serrator* tingué continuïtat, sempre amb la forma *serrador*, tan sols en català, castellà (que també té la forma *aserrador*³¹³), gallec i portuguès i, endemés, en occità antic³¹⁴. En aquesta darrera llengua es formà, a més, *serralber*³¹⁵, que va donar el català *serraller*, terme que substituï, en algunes zones, *manyà* (vid. s. v. **manianus*) i que es documenta en un diploma de l'any 1067 de Carcassona:

1067 LFeud. II 793, p. 278: Per Fabre, s a r r a l e r, iuro similiter.

---

³¹¹ Vid. Coromines, *DECat* VII 850a, 54-55 i DCVB i Diccionari Aguiló, s. v. *serrador*. Coromines afirma que el mot es troba a partir de l'any 1314, però no n'aporta cap referència.

³¹² Vid., e. g., DuCange, s. v.

³¹³ Vid. Corominas-Pascual, *DECH* V 243b, 5.

³¹⁴ FRÈRES BONIS I 94 Z. 4 v. n. (*cit.* Levy, *PSW* VII 613a): item deu per I beana ... e per XII d. per las post e per saradors per liar I sauteri.

³¹⁵ Vid. DOM, s. v.

tornarius

VARIANTS:

tornerius

FORMES:

tornerii

cat. torner, *pl.* torners

ETIMOLOGIA:

Innovació del llatí medieval derivada, per mitjà del sufix *-arius*, de *tornare* ‘afaiçonar el torn’, ‘tornejat’, verb provinent de *tornus* ‘torn’, préstec tècnic del grec τόρνος ‘compàs’ que es testimonia des d’època clàssica (VERG. *georg.* 2, 449: *torno rasile buxum*).

FORMES ROMÀNIQUES³¹⁶:

cat. torner; *esp.* tornero; *fr.* torneur; *gall.-port.* torneiro; *oc.* tornièr.

SIGNIFICAT:

‘El qui treballa amb el torn’, ‘torner’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1151** Bisson, *Fiscal accounts* 1L, p. 18: et donant III t o r n e r s qui sunt in isto honore cum omni censo quod illis dimittitur de [...] mansibus CCCCL scutellas et XXIII gradals et XXIII enaps et XXIII ca[n]adeles.
- (2) **1176** Baraut, *DocUrgell* 1711 (Urgellia 10, p. 235): [Sig+num] R. T o r n e r .
- (3) **1199** Sans Travé, *DipTBarberà* 199, p. 292: item tibi donamus aliam peciam terre ad Touedas que confrontat in alodio Iohannis Belluga et ... in alodio Berengarii T o r n e r i i et in uia qua itur apud Fores.

³¹⁶ Per als continuadors romànics del verb *tornare*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 8794.

COMENTARI:

La innovació d'època medieval *tornarius* deriva, en darrer terme, del substantiu *tornus*, préstec del grec τόρνος (provinent, al seu torn, de τείρω 'gastar, desgastar'), vocable que designa l'instrument que els fusters feien servir per dibuixar un cercle, anàleg al compàs³¹⁷, que es documenta ja a Heròdot. El mot és emprat en un passatge en què l'historiador fa befa dels mapes del món, que representen un oceà que envolta, en les seves paraules, «una terra circular com si hagués estat feta amb un compàs» i que, en virtut de la llei de la simetria, atorguen les mateixes dimensions a Àsia que a Europa:

HDT. 4, 36: οἱ Ὀκεανόν τε ῥέοντα γράφουσι περίξ τὴν γῆν ἐοῦσαν κυκλωτερέα ὡς ἀπὸ τ ὀ ρ ο υ , καὶ τὴν Ἀσίην τῇ Εὐρώπῃ ποιεύντων ἴσην.

El llatí prengué aquesta veu per anomenar la màquina que imprimeix un moviment de rotació, molt ràpid, a una peça, que acostuma a ser de metall o de fusta i a la qual arrodoneix i dóna un perfil i un calibre determinats en fer-la passar per una eina, tallant, que s'hi recolza. *Tornus*, que arrelà amb força, és ben testimoniats al llarg de tota la història de la llengua llatina. Emprat inicialment per poetes (Lucreci³¹⁸ i, com hem mostrat, Virgili foren els primers), es troba en prosistes d'obres de caire tècnic, com ara Vitruvi, possiblement l'autor antic que més vegades l'usa:

VITR. 9, 1, 2: naturalis potestas ... ibi ... circum eos cardines orbiculos ... uti in t o r n o perfecit.

Malgrat la vivesa d'aquest vocable, l'únic derivat documentat abans de l'Edat Mitjana és el verb *tornare* 'tornejat', a partir del qual es desenvolupà el mot que ens ocupa, així com el sinònim *tornator*³¹⁹, absent en el corpus. *Tornarius*, present en textos d'arreu d'Europa (apareix recollit al DuCange, al Niermeyer, al DMLBrit i, amb formes romàniques en diplomes de les acaballes del segle XII, al

³¹⁷ Vid. LSJ 1566a, s. v.

³¹⁸ LVCR. 4, 361: *fit quasi ut ad tornum saxorum structa teneantur*.

³¹⁹ Veu inclosa al DuCange, al Niermeyer, al DMLBrit i al LLMAIugoslaviae (vid. s. v.). Vid. etiam DuCange, Niermeyer i DMLBrit per a la veu *tornatrix*, substantiu que, a partir de la noció de 'girar' del verb, que també impregna *tornarius*, denomina la 'ballarina' (vid., e. g., DuCange, s. v. *tornatrices*: «saltatrices, mimae»).

LELMAL³²⁰), es troba a la nostra documentació amb la forma de genitiu singular *torneriï*, emprada com a sobrenom de *Berengarius* (*Berengariï*) i possiblement llatinitzada, i amb el català *tornet*, que es llegeix en una altra estructura antroponímica i també en plural (*torners*). Ni Alcover i Moll ni Coromines no registren aquest catalanisme abans del segle XIV³²¹:

S. XIV BSAL X 369 (*cit.* DCVB, s. v. *tornet*): cascun cadaff hage una sola de fust feta per t o r n e r .

En realitat, però, la primera aparició d'aquest catalanisme es produeix en l'acta d'una donació, de l'any 1091, com a nom de topònim:

1091 DipPoblet 39, p. 52: donamus Berenguer de Raiadeilo dilecto nostro et toti sue posteritati post eum totum castrum nostrum que nos construimus in podio Pug Perdiguers uocatum modo de Monte T o r n e r s .

Aquest *castrum de Monte Torners* és l'actual castell de Montornès, situat a la tarragonina Pobla de Montornès, al costat de l'ermita de la Mare de Déu de Montornès; en origen, la Pobla de Montornès era anomenada, per la seva condició de turó, Puigperdiguers, i fou concedida en feu, al 1066, per Ramon Berenguer I i Almodis a Ramon Transunari i la seva esposa, Rotlendi, perquè hi allessin un castell a fi de lluitar contra els enemics. Aquests, en 1091, donaren el castell a Berenguer de Rajadell (*Berenguer de Raiadeilo*) i als seus descendents. Tal com revela la lectura del text, Puigperdiguers ja havia passat aleshores a anomenar-se Montornès (*in podio Pug Perdiguers uocatum modo de Monte Torners*)³²².

³²⁰ Vid. DuCange, Niermeyer i DMLBrit, s. v. *tornarius*. Vid. LELMAL, s. v. *tornero*.

³²¹ Vid. DCVB, s. v. *tornet*, i Coromines, *DECat* VIII 608a, 48. Martínez Meléndez (1995: 673) també testimonia la forma catalana abans que aquests autors, al segle XIII, en un document del *Repartimiento de Murcia (1272-1273)* Fontes 23: *Pere Torner tene en Casiellas VIII taffullas, que son IIII ochauas*).

³²² Vid. CATALÀ I ROCA 1973: 43-46 per a la història del castell. No és l'únic topònim amb aquest nom en territori català, com explica Balari (1899: 170): «En la provincia de Lérida hay el lugar de Montornés, del partido judicial de Cervera, situado al pie de una altura bastante elevada, en cuya cima se conservan las ruinas de un antiguo castillo. El terreno es escabroso, con muchos cerros y valles. En la misma provincia y confinando con la Atmetilla de Tárrega se encuentra otro Montornés del partido de Balaguer». Per a la resta de topònims catalans formats a partir de *torn*, vid. Coromines, *Onomasticon* VII 305b, 30 ss.

A la Catalunya altmedieval, els torners confeccionaven sobretot vaixel·la de fusta. En general, la vaixel·la de les famílies puixants, formada per plats, escudelles, plàteres o safates, vasos vinaris (copes, anaps), ampolles, gerres i coberts era fabricada amb metalls preciosos, mentre que la dels nuclis més humils era o bé de terrissa, o bé de fusta; aquesta vaixel·la més modesta (especialment, la de terrissa), al contrari que la de les classes acomodades, és molt poc documentada pel seu escàs valor³²³. Pel que fa als treballadors del torn, al diploma de 1151, una memòria dels censos que cobrava el comte de Barcelona a Prats de Molló, s'hi fa constar que tres torners d'aquesta vila li havien de donar cada any quatre-centes cinquanta *scutellas* ('escudelles'), vint-i-quatre *gradals* (un tipus de 'plat' gran i profund), vint-i-quatre *enaps* ('anaps') i vint-i-quatre *canadeles* (un 'recipient' per a líquids)³²⁴.

Si bé *tornus* és un mot panromànic³²⁵, *tornarius* només trobà continuïtat en les llengües romàniques occidentals, les formes de les quals es testimonien des de l'Edat Mitjana i continuen plenament vigents; l'occità, endemés, en conserva el sinònim *tornilhon*, derivat de la mateixa arrel³²⁶. La llengua italiana, en canvi, usa *tornitore*, veu derivada de *tornator* que es documenta des de l'any 1327³²⁷.

---

³²³ TEROL 2016a: 415-416. Vid. pp. 413-424 per a una panoràmica detallada dels estris de cuina testimoniats als diplomes del corpus català. Vid. etiam BALARI 1899: 589-590.

³²⁴ Per a l'anàlisi de tots aquests mots, vid. TEROL 2016a, s. vv.

³²⁵ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 8796.

³²⁶ Vid. DOccitan, s. v.

³²⁷ Battisti-Alessio, *DEI*, s. v. *tornire*.

1.5. Manufacturers de roba i teixits

cosidor

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. cosidor

ETIMOLOGIA:

Veu derivada del català *cosir*, que procedeix del llatí *consuere* ‘cosir una cosa, en general una peça de roba, amb l'altra’ (provinent, al seu torn, de *suere* ‘cosir’³²⁸), verb que es documenta des d'època arcaica (PLAVT. *Amph.* 367: *ne tu istic hodie malo tuo compositis mendaciis aduenisti consutis dolis*³²⁹).

ALTRES FORMES ROMÀNIQUES:

esp. *cosedor*.

SIGNIFICAT:

‘El qui té per ofici cosir’, ‘cosidor’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **post 1167** DipPoblet 316, p. 244: Poncius Cosidor et suus parcerius aliud par gallinarum et fogaciarum.

COMENTARI:

Testimoniat en aquest corpus tan sols en un diploma que conté el capbreu de l'honor de Cervera que Pere de Llidars, Ferrer i Ramon van atorgar al monestir de Poblet (document de data incerta, però en qualsevol cas no gaire posterior a

³²⁸ Per a aquest verb, vid. s. v. *sutor*.

³²⁹ ThLL IV 619, 73-74.

l'any 1167³³⁰), *cosidor* és un mot català que funciona en aquest passatge com a sobrenom de l'antropònim *Poncius*, individu esmentat perquè, juntament amb el seu parcer, té un parell de gallines i de fogasses (*aliud par gallinarum et fogaciarum*), possessions que el document enregistra perquè quedi constància dels béns que inclou l'honor donada pels germans. La paraula segueix vigent en la llengua catalana com a substantiu i també com a adjectiu ('que cus')³³¹.

Segons es recull a l'obra d'Alcover i Moll, el substantiu *cosidor* té diverses accepcions³³²: d'una banda, denomina la persona que es dedica a cosir (llibres, vestits, etc.); de l'altra, designa o bé estris per cosir (el taulell o taula on treballen les cosidores, així com un instrument compost d'una tauleta i un caragol de fusta a cada cap amb cordes que serveixen per cosir els llibres), o bé l'habitació o el departament on treballen les cosidores o sastresses, el *telar* castellà. Els autors documenten el femení *cosidora*, que fa referència a la persona que cus, en una cançó popular de Xàtiva de data indeterminada, però, en qualsevol cas, molt posterior a l'Edat Mitjana, mentre que el primer testimoni d'una de les accepcions materials del vocable és de 1593³³³:

CANCÓ POP. XÀTIVA (*cit.* DCVB, s. v. *cosidor*): a València vullc anar | a vore les c o s i d o r e s | que cusen sense didal | i tallen sense estisores.

1593 Butll. Bibl. Cat. V-VI 212 (*cit.* DCVB, s. v. *cosidor*): dos c o s i d o r s de llibres de llenyam ab ses redortes y calaxos.

Pel que fa a la presència de la paraula en les llengües romàniques, en castellà hi trobem *cosedor*, documentat, com el català, com a substantiu i com a adjectiu ('que cose o que sirve para coser'³³⁴). En occità es troba la forma *cosedor*, però designant l'aplech per cordurar una estòfa o un libre³³⁵, és a dir, una màquina

---

³³⁰ L'editor del text, Agustí Altisent, explica que la «datació exacta» és «impossible. Es tracta, però, del detall de l'«honor» de Cervera llegat en testament per Pere de Llandars, segons el document anterior» (i. e. 1167 DipPoblet 315, pp. 243-244).

³³¹ DIEC, s. v.

³³² DCVB, s. v.

³³³ És aquest el testimoni que, sense cap referència, només amb la data, dona Coromines de *cosidor*, veu que tampoc no defineix (Coromines, *DECat* II 992a, 35).

³³⁴ DLE, s. v.

³³⁵ Vid. DOccitan, s. vv.

de cosir. El *cosidor* és anomenat *cordurièr*, derivat de *cordurar* ‘cosir’³³⁶. No obstant això, la paraula que tingué major fortuna en les llengües romàniques fou la derivada de *costura* (del llatí vulgar **consutura*)³³⁷: ens referim al català *costurer*, que també es troba en castellà (*costurero*), francès (*couturier*), italià (*custur[zi]eri*, *custulieri*), gallec i portuguès (*costureiro*) i romanès (*croitor*).

---

³³⁶ Vid. *ibid.*, s. vv.

³³⁷ Vid. Coromines, *DECat* II 992a, 38 ss. Vid. etiam DGarzanti, s. v. *costura*.

draparius

VARIANTS:

draperius, traperius

FORMES:

draperii, -io

traperii

cat. draper, traper

ETIMOLOGIA:

Innovació del llatí medieval³³⁸ que deriva, per mitjà del sufix *-arius*, de *drappus* ‘peça de roba de qualsevol tipus’³³⁹, substantiu tardà i documentat en textos de caràcter més aviat vulgar que no és pròpiament llatí, però probablement sí indo-europeu³⁴⁰, tal vegada gal·lic³⁴¹.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *draper*, *esp.* *drapero*, *trapero*; *fr.* *drappier*; *gall.-port.* *trapeiro*; *it.* *drappiere*; *oc.* *drapièr*.

SIGNIFICAT:

‘El qui fabrica o ven draps’, ‘draper’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1067** (*Carassona*) LFeud. II 832, p. 317: Arnal Draper.
- (2) **1172** Sarobe, *DipTGardeny* 230, p. 363: damus et tradimus tibi Petro Draperio et uxori tue Esplandina et proieniei uestre atque omni uestre

---

³³⁸ Vid. DuCange, s. v. *draparius*.

³³⁹ Vid. GMLC, s. v., per als diferents tipus de roba testimoniats a la nostra documentació. Per a l'anàlisi del mot, vid. TRIAS 2012: 118-123.

³⁴⁰ Coromines, *DECat* III 197a, 29-33 i 197b, 5 ss.

³⁴¹ ThLL V/1 2067, 35. Vid etiam Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *drappus*.

posteritati et cui mandaueritis, unam nostram peciam terre in Segriano ad uestrum molinum.

- (3) **1174** Sarobe, *DipTGardeny* 259, p. 398: ego Berengarius Tra per et uxor mea Maria per nos et per nostros uenditores sumus tibi Gilelmo de Aluer go et tuis ... unum ortum qui est in termino Ylerde, in honore Raimundi de Monte Catano. *ibid.*: Sig+num Berengarii Tra per. *ibid.*: Sig+num Petri Tra per, filii nostri.
- (4) **1175** Sarobe, *DipTGardeny* 268, p. 410: Sig+num Petri Dra per.
- (5) **1178** Sarobe, *DipTGardeny* 326, p. 477: affrontat de una parte in carre[ra que uadit] ad Gardenum, ... de alia in ripa et in terra Berengarii Tra perii. *ibid.*, p. 478: Sig+num Berengarii Tra perii, testis.
- (6) **1192** Marquès, *Dipl. St. Daniel de Girona* 80, p. 141: Sig+num Raimundi Dra perii.
- (7) **1192** MEBarcelona 41, p. 74: S+ Guillelmi Dra perii.

COMENTARI:

Emprat en tots els documents del corpus de la Catalunya altmedieval com a sobrenom d'antropònims, *draparius* és una innovació del llatí de l'Edat Mitjana present en els corpus de diversos àmbits lingüístics³⁴². En el nostre, es troba tant amb les formes catalanes *draper* i *traper* com amb les variants llatines *draperius* i *traperius*, molt possiblement producte de la llatinització del substantiu català. Les llatines apareixen per primera vegada a finals del segle XII, força abans del que documenta DuCange, que aporta testimonis dels segles XIII i XIV³⁴³:

1222 *Charta Guill. episc. Paris. in Reg. B. Cam. Comput. fol. 150r* (cit. DuCange, s. v. *draparius*): dominus rex uult et concedit, ut nos Paris. episcopus et successores nostri ... habeamus apud Parisius unum dra pa ri u m.

³⁴² És present, per exemple, a la documentació lleonesa. Vid. PÉREZ GONZÁLEZ 2013: 123, s. v. *trapero*.

³⁴³ Vid. DuCange, s. vv. *draparius* i *drappus*.

Per la seva banda, el català *draper* es testimonia per primer cop en un pergami de l'any 1067 de Carcassona, lloc d'intercanvis comercials i culturals que justifiquen la gran quantitat de termes catalans que hom llegeix en aquest document, especialment de relacionats amb oficis³⁴⁴; aproximadament un segle després, les formes romàniques es llegeixen ja en documents redactats en territori pròpiament català. Es tracta de mostres molt anteriors a les proposades per Coromines o Alcover i Moll, cap dels quals no dóna testimoni d'aquest substantiu³⁴⁵ fins a mitjans del segle XIII, quan apareix en un document del Cardener de 1250 i, sobretot, a les obres de Ramon Llull³⁴⁶:

1250 PPujol, *Docs. Vg. Urg.* 15, 13 (*cit.* DCVB, s. v. *draper*): en Fer<r>er, draper.

LLULL *Felix* 7, 5 (*cit.* DCVB, s. v. *draper*): lo rey ... donà lo gat a un draper qui denant li estaua...; molt desplaç als missatgers com lo rey hac donat lo gat al draper qui no era honrat hom.

Els testimonis del mot en la nostra documentació presenten formes amb *dr-*, grafia en consonància amb *drappus*, i *tr-*, sovint considerada pròpia del castellà³⁴⁷ i del portuguès, que canviaren la *d* inicial perquè no existien paraules pròpiament llatines començades per *dr-*³⁴⁸. Es tracta, com explica Coromines³⁴⁹, d'un procés substitutori constatat tant en elements onomàstics molt antics (per exemple, el llatí *Drepanum* donà l'italià *Tràpani*) com, especialment, en veus hispanoportugueses (com ara el germanisme galleg i lleonès *trousa*, del gòtic *drausjan*). Això no obstant, i de manera gairebé excepcional, la variant *tr-* penetrà en territori català i tingué relativa força en l'Edat Mitjana³⁵⁰: en efecte, es conserven diversos

---

³⁴⁴ Sobre aquest document i el lèxic dels oficis que s'hi troba, vid. PRIETO 2018: 115-121.

³⁴⁵ Alcover-Moll (DCVB, s. v. *draper*) i Coromines (DECat III 119a, 15-21) també documenten l'adjectiu *draper*, lexicalitzat en la construcció *moli draper*, a mitjans del segle XII, les mateixes dates que, per bé que sense exemples, esmenta el GMLC (s. v. *drappus*).

³⁴⁶ Vid. Coromines, *DECat* III 198b, 59-60. Vid. etiam altres exemples de Llull al Glossari lul·lià II, s. v. *draper*.

³⁴⁷ Vid. PÉREZ GONZÁLEZ 2013: 123, s. v. *trapero*.

³⁴⁸ Coromines, *DCELC*, s. v. *trapo*.

³⁴⁹ Coromines, *DECat* III 198a, 13 ss.

³⁵⁰ Coromines (*DECat* III 198a, 23 ss.) indica que aquest fenomen es dóna també en algun topònim català, però que no és, en absolut, habitual.

testimonis tant de *traparius* com, especialment, del mateix *trappus*³⁵¹. Així, pel que fa a *draparius*, es testimonien cinc formes de les variants amb *tr-* en dos textos (de les quals, tres presenten la forma romànica *traper* i dues la llatinitzada *traperii*), front a les també cinc mostres que trobem, en cinc pergamins diferents, de les formes amb *dr-*. Més de la meitat dels pergamins en què, amb una variant o altra, es veu el mot (redactats per diferents escriptors), provenen de Gardeny, i aquest és l'únic lloc on es troben les formes amb *tr-*, quelcom que podria relacionar-se amb la situació relativament propera d'aquest lloc amb l'Aragó, zona que podria haver servit de contacte amb la llengua castellana, a més de l'aragonesa. Aquesta penetració queda igualment il·lustrada per l'abundància de testimonis de *trappus* (*trapus*)³⁵² al comtat d'Urgell, com els que es presenten a continuació:

1023 Baraut, *DocUrgell* 382 (Urgellia 4, p. 90): et ipsa uestimenta, id est camiso I de ciclato et gonela de t r a p o .

1053 ACUrgell, Cart. I 448, f. 153v, col. 1: ad ipsa sede simul cum ipsos bouos et I t r a p iussit dare ad Guilliemo fratre suo.

El testimonis provinents d'aquest comtat suposen aproximadament la meitat del quasi centenar en què es llegeixen aquestes formes de *drappus*, les quals, en qualsevol cas, es troben ja en documents de tot el territori lingüístic del català. De la mateixa zona, concretament d'Àger, prové una venda de l'any 1167 en què *draper* es documenta, segons sembla, com a antropònim:

1167 CDipÀger 409, p. 732: Sig+num D r a p e r .

També des del punt de vista de l'antroponímia, cal notar el text de 1174, on dos dels signants són *Berengarius Traper* i *Petrus Traper*, fill del primer. El cognom, en aquest cas, ja és una qüestió hereditària.

³⁵¹ No així dels diminutius *drapellus* i *drapel*, del derivat *draperiam* 'lloc on hi ha tallers o botigues de draps' i de l'adjectiu *draparius*, present en els textos com a part del grup lexicalitzat *molendinum draparium* 'molí draper'. Vid. GMLC, s. v. *drappus* i BALARI 1899: 642.

³⁵² De fet, tant en el cas de *drappus* com en el de *trappus*, les variants amb *p* geminada són pràcticament testimonials. Vid., com a exemple per il·lustrar dos dels pocs casos, els documents següents: **1020-1025** CDipObarra 83, p. 74: *misimus ipsa terra propter remedium anima Isilone et per ipsum trappo que ueni in ipso feratro* i **1043** Junyent, *Oliba* Dip. 152, p. 258: *ipsos drappos de lecto dimitto ad prefata Garsendis*.

Drappus ha trobat continuïtat en pràcticament totes les llengües romàniques, fortuna que també ha tingut *draparius*³⁵³. En català, de la mateixa arrel també en deriven *endrapaire* i *endrapador*, que designen la persona que endrapa o engoleix molt³⁵⁴. Per últim, *drapaire* és una creació molt més recent de la llengua catalana, documentada a partir del segle XIX³⁵⁵.

---

³⁵³ Tant per a *drappus* com per a *draparius*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 2765, Diez, *EW*R, s. v. *drappo* i DOccitan, s. v. *drapièr*, *-ièira*.

³⁵⁴ És el castellà *tragón*. Vid. DCVB, s. vv. *endrapaire* i *endrapador*.

³⁵⁵ Coromines, *DECat* III 199a, 28-29.

feltrer

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. feltrer

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, per mitjà del sufix nominal *-er*, del català *feltre* ‘drap gruixut de llana, pèl o altres fibres’, que provindria del fràncic *filtr, d’igual significat i llatinitzat *filtrum* o *feltrum*³⁵⁶.

ALTRES FORMES ROMÀNIQUES³⁵⁷:*fr.* *feutrier*, *it.* *feltraio*.

SIGNIFICAT:

‘El qui fabrica feltres’, ‘feltrer’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1174** Sarobe, *DipTGardeny* 263, p. 403: ego Michaelis Feltrer et uxori mea Guilelma ... uenditores sumus tibi Bernardo de Toneria et Petro Maioral et uxori Santie et proieniei uestre unam uineam quam habemus in termino Ylerde, in Segriano, in honore Milicie Templi. *ibid.*, p. 404: Sig+num Michaelis Feltrer. *ibid.*: Sig+num Galindi Feltrer.

COMENTARI:

El català *feltre*, mot del qual deriva el nom d’ofici *feltrer*, designa un drap gruixut, generalment fet de llana, que no es fabrica a base de fils d’ordit o de trama, sinó que està compost de fibres entrelaçades que queden adherides les unes a les altres. El feltre s’aconsegueix després que, masegades aquestes fibres,

---

³⁵⁶ JAIME MOYA 2015: 83.

³⁵⁷ Vid. Wartburg, *FEW* 15/2 126a.

la pasta resultant és sotmesa a l'acció d'un focus d'humitat, de pressió o, fins i tot, de calor. La paraula procedeix, en darrer terme, del fràncic *filtr, que fou llatinitzat *filtrum* i *feltrum* des del segle VIII³⁵⁸, i que, segons Coromines, degué estendre's per via del gal·loromànic *feutre* a tota la Romània³⁵⁹. Es documenta des de les acaballes del segle X als textos de la Catalunya altmedieval, on apareixen tant el llatí *feltrum* com el català *feltre*³⁶⁰:

998 Udina, *La successió testada* 52, p. 203: ad domum Sancti Petro Gallicantu ... mapes I, tuallia I, tappito I et feltr o I amarello et capizalo I.

1017 Baraut, *DocUrgell* 347 (Urgellia 4, p. 58): et kallera maiore cum cremasles et uellata I spanesca cum feltre remaneat ad Viuas sacer.

També hi és present l'adjectiu *feltrenius*, derivat mitjançant el sufix *-nius*, que s'usar per anomenar els objectes fets de feltre. Al passatge següent, del testament de la vescomtessa Sança d'Urgell, determina el substantiu *capellus* 'coberta que es posa al respatller d'una cadira'³⁶¹:

1017 Baraut, *DocUrgell* 347 (Urgellia 4, p. 59): ad Anna de Boxetera bankale I et sellar I cum kapello feltrenio.

El feltre s'emprava en la confecció de béns molt variats: capells, capes, sabates, espartenyas, coixins, peces de roba (en especial de llit, però, en opinió de Trias, més aviat el matalàs que no pas els llençols³⁶²), teles per a l'equipament eqüestre, etc³⁶³. Per metonímia, però, acabà podent anomenar qualsevol peça manufacturada amb aquest tipus de drap, com succeeix amb el matalàs que és esmentat al testament de l'any 998 suara citat.

El fabricant del feltre, i potser també dels objectes fabricats amb aquest material, era el *feltre*, veu que a la documentació estudiada es registra únicament

³⁵⁸ Vid. Niermeyer, s. v. *filtrum* i Meyer-Lübke, *REW* 3305.

³⁵⁹ Vid. Coromines, *DECat* III 939a, 25-30. Vid. etiam DCVB, s. v. *feltre*.

³⁶⁰ Vid. GMLC, s. v. *feltrum*. Vid. etiam TRIAS 2012: 44-47.

³⁶¹ Vid. GMLC, s. v. Com indiquen els autors de l'obra (vid. n. 3), es tracta d'un «significat no documentat en altres fonts, però que sembla exigít per la proximitat de *bancalis* 'tapís que cobreix un banc' i de *sellare*, que deu significar 'coberta d'una cadira'».

³⁶² TRIAS 2012: 47

³⁶³ *Ibid.*, pp. 47 i 405.

a l'acta de la venda que Miquel Feltrer i Guilleuma, la seva dona, van fer al 1174 a Bernat de Tínera i a Pere Majoral d'una vinya situada al Segrià, a l'honor del temple de Gardeny, per trenta sous. Hi apareix en dues ocasions com a sobrenom de l'esmentat Miquel i encara una altra com a sobrenom de Galind, de ben segur familiar de Miquel (un fill o un germà, probablement). Coromines també detecta aquesta paraula a partir del segle XII en documents aragonesos³⁶⁴. Així mateix, la forma llatinitzada *filtrarius* o *feltrarius* apareix testimoniada en els territoris britànic i alemany des dels segles XII i XIII, respectivament³⁶⁵:

1196 *Pipe (Chanc.)* 143 (*cit.* DMLBrit, s. v. *filtrarius*): Robertus feltrarius.

1261 *ACTA civ. Rost.* C 581, p. 153 (*cit.* MLW, s. v. *filtrarius*): Iohannes, filius Tiderici filtrarii, posuit Meineconi retori hereditatem suam.

Tal com el gal·loromànic *feutre* s'estengué a la resta de parlars romànics, el català *feltrer* –especialment usat, pel que sembla, a Tortosa³⁶⁶– i l'italià *feltraio* podrien haver-se format com a calc del francès *feutrier*.

³⁶⁴ Vid. Coromines, *DECat* III 939b, 25-28. Al DCVB no se n'aporta cap testimoni.

³⁶⁵ Vid. DMLBrit i MLW, s. v. *filtrarius*. Vid. etiam ERB 1986: 273, s. v. i s. v. *filtrator*, substantiu agent de la mateixa família.

³⁶⁶ DCVB, s. v.

sartor

VARIANTS:

—

FORMES:

sartor, -oris

cat. sartre

ETIMOLOGIA:

Substantiu procedent del verb *sarcire* ‘cosir’, ‘sargir’ per mitjà del sufix agent *-tor*. Ja es testimonia a les comèdies de Plaute (*Capt.* 660-661: *Rogas, / sator sartorque scelerum, et messor maxume?*)³⁶⁷.

FORMES ROMÀNIQUES³⁶⁸:

cat. *sastre*, ant. *sartre*; *esp.* *sastre*; *fr.* ant. *sartre*; *gall.-port.* *xastre*; *it.* *sartore*; *oc.* ant. *sartre, sartor*.

SIGNIFICAT:

‘El qui té per ofici cosir roba de vestir’, ‘sastre’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1036** DACCBarcelona II 529, p. 956: s+m Oliba Sartor (*L'Antiq.* Sartor).
- (2) **1036** DACCBarcelona II 540, p. 967: hec sunt nomina testium qui hoc iureiurando testificati sunt, id est, Dominecus et Laurencius et Oliba Sartor et Adroario et Guilelmus leuita et Geribertus Gondemacus. *ibid.*, p. 968: s+m Oliba Sartor.

---

³⁶⁷ Vid. OLD, s. v. *sartor*.

³⁶⁸ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 7614 i Wartburg, *FEW* XI 236b ss.

- (3) **1079** AComtalPergCont. 97, p. 287: *dederunt ad unam partem Mosse Viasiano et Salomonis Baroni et Abraam Caualer et ... Beuenist, filium Viues, Poc, Iuda s a r t o r .*
- (4) **1139** Ricard Guillem 88, p. 279: *S+num Raimundi s a r t o r i s .*
- (5) **1154** CSCreus 57, p. 64: *Sig+num Franci S a r t o r .*
- (6) **1159** DipTortosa 97, p. 151: *S+num Lanfranci S a r t o r .*
- (7) **1175** DipPoblet 523, p. 387: *S+num Bernardi S a r t r e .*
- (8) **1179** Sarobe, *DipTGardeny* 343, p. 508: *dono Bernardo, filio meo, unam sortem que est infra sortem que habeo datam Mironi et ... alaude quod abebam datum Pere S a r t r e .*
- (9) **1179** LFeud. II 861, p. 339: *Raimon S a r t r e .*
- (10) **1190** DipTortosa 447, pp. 551-552: *ego, Maiolus S a r t r e et uxor mea Guillelma et nostri, uendimus modo in presenti per secula cuncta ... unas domos quas habemus infra muros ciuitatis Dertuse. *ibid.*: S+num Maioli S a r t r e .*
- (11) **1191** Sans Travé, *DipTBarberà* 163, p. 250: *Sig+num Bernardi S a r t o r .*
- (12) **1192-1194** Bisson, *Fiscal accounts* 100, p. 189: *et inter custuras et cuniculos et pignora dedit Boneto s a r t r e XII solidos et dimidium.*

COMENTARI:

El verb *sarcire*, de caire tècnic i segurament d'origen indoeuropeu, malgrat que la seva arrel no té corresponents exactes en cap altre territori³⁶⁹, ja es documenta, com l'agent *sartor*, a l'obra de Plaute amb el sentit propi de 'cosir'³⁷⁰, mentre que

³⁶⁹ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *sarcio*.

³⁷⁰ PLAVT. *Most.* 146-147: *non uideor mihi sarcire posse aedes meas, quin totae perpetuae ruant* (vid. OLD, s. v.).

a partir del període clàssic es testimonia amb el figurat de ‘reparar els errors’ o ‘fer bé alguna cosa’, ús que es troba, per exemple, a Livi³⁷¹:

LIV. 9, 23, 13: *damna uestra, milites, ... praeda sarciuntur.*

Sartor, el primer terme amb què s’anomenaren els sastres en llatí, també és usat amb sentit figurat o metafòric en el vers 661 dels *Captius* de Plaute que hem citat a propòsit de l’etimologia (*Rogas, / sator sartorque scelerum, et messor maxume?*): quan el serf Tíndar es demana què ha fet malament, l’ancià Hegió, sorprès, li respon tot preguntant-li com pot ser que s’estranyi de la seva dissort ell, que és el major expert en sembrar (idea expressada a través de l’agent *sator* ‘sembrador’), segar (*messor* ‘segador’) i teixir (*sartor*, el ‘sastre’) mals. Ben present en totes les etapes de la llengua llatina, *sartor* continua documentant-se amb força abundància en els escrits de tota l’Europa medieval, i és recollit al DuCange, al Niermeyer, al DMLBrit, al LLMAIugoslaviae i al LItaliaeMAL³⁷². Sense canvis semàntics apreciables, l’únic que cal destacar és la constatació, gràcies al sintagma *sarcores calcearii*³⁷³ que recull el diccionari de les fonts britàniques, que aquests artesans de la roba també podien fabricar sabates.

Als textos de la Catalunya altmedieval, *sartor* apareix únicament com a sobrenom d’antropònims masculins. Ho fa per primer cop en un diploma del 1036, en la signatura d’un dels testimonis que validen el testament del levita Joan. Tal document també es troba, en còpia, en els *Libri Antiquitatum* de la catedral de Barcelona, però, segurament per error de transcripció, s’hi llegeix *Oliba, sator* (derivat agent del verb *sero* ‘sembrar’ que, com hem indicat en parlar del vers de Plaute, anomena el sembrador), lectura que fou seguida per Moreu-Rey³⁷⁴ i que hem pogut verificar. Tanmateix, al pergamí, original, que Baucells i altres paleògrafs editaren al 2006, es llegeix *sartor*, solució que seguim.

Pel que fa a les formes registrades, s’hi troben tant la llatina (que tan sols es llegeix en nominatiu i genitiu singulars) com la catalana, *sartre*, derivada del

---

³⁷¹ Vid. OLD, s. v.

³⁷² Vid. DuCange, Niermeyer, LLMAIugoslaviae i LItaliaeMAL, s. v. *sartor*. Vid. DMLBrit, s. v. *sarcitor*.

³⁷³ WHITTINGTON *Vulg.* 65 (*cit.* DMLBrit, s. v. *sarcitor*).

³⁷⁴ Vid. MOREU-REY 1993: 65.

nominatiu llatí³⁷⁵, que es llegeix per primera vegada al diploma de Poblet de 1175 i que Coromines no detecta fins al 1197 (sembla que com a nom propi³⁷⁶), de manera que n'avancem la datació 22 anys. *Sartre*, forma antiga compartida amb l'occità, acabà essent substituït per la variant dissimilada *sastre*, que comença a documentar-se al 1380:

1380 BRABL VI 472 (*cit.* Coromines, *DECat* VII 715a, 51-52): dos farsets de blanquet, que no són cusits, que stan en poder del s a s t r e .

Present en totes les llengües romàniques, tret del francès (que emprà *tailleur*) i el romanès (*croitor*), el terme arribà a la llengua castellana com a préstec del català al segle XV; abans, la denominació en aquesta parla fou l'arabisme *alfayate*³⁷⁷.

---

³⁷⁵ Coromines (*DECat* 715a, 44-47) afirma que «no és l'únic cas de conservació en català de la forma de nominatiu en els mots de declinació imparisíl·laba: com *lladre* LATRO».

³⁷⁶ Vid. *ibid.*, 54-55.

³⁷⁷ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 248. Vid. etiam Corominas-Pascual, *DECH* V 174a, 29 ss i ENĂCHESCU 2015: 59-61.

textor

VARIANTS:

textitor, tixedor, tixidor, tixitor

FORMES:

textitoris, -ori

textor, -orem, -oris, -ori, -ore, -ores, -oribus

tixedoris, -ori

tixidoro

tixitoris, -ori (*pro* -is)

cat. teixidor, tixedor, tixidor, tissidor, tixedor, tixidor

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, amb l'afegit del sufix agent *-tor*, del verb *texere* 'teixir'. Es testimonia ja a Plaute (*Anal.* 518-519: *cum stant thylacistae in atriiis textores limbularii, arcularii*)³⁷⁸.

FORMES ROMÀNIQUES³⁷⁹:

cat. teixidor, *esp.* tejedor, *gall.-port.* tecedor, *it.* tessitore, *oc. ant.* teissedor, *rom.* tesator.

SIGNIFICAT:

'El qui té per ofici teixir', 'teixidor'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1010** (*orig.*) DACCBarcelona I 138, p. 436: ego Vidale presbiter et Domenicus **T e x i d o r** uinditores sumus ... Speraindeo et uxori ... Guidenelle femina, emptore.

---

³⁷⁸ Vid. OLD, s. v. *textor*.

³⁷⁹ Per als continuadors romànics del verb *texere*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 8693. Vid. etiam Wartburg, *FEW* XIII/1 290a ss.

- (2) **1016** DACCBBarcelona II 253, p. 601: affrontat predicta mea uinea ... de parte circi in uinea de Argemirus Tixidoro, de aquilonis in uia ... de Bernardo Gelmir.
- (3) **1057** DACCBBarcelona III 917, p. 1474: S+ Lupi Sancii textoris.
- (4) **1075** DipCervià 24, p. 225: Sig+num Arnalrici Tixedori.
- (5) **1076** DACCBBarcelona IV 1305, p. 2030: dimisit ... prefata uxor sua sarracenas IIII cum Aamed sarraceno, cum filio suo et alio sarraceno tixidor.
- (6) **1100** CDipSGirona 481, p. 490: dono etiam tibi medietatem ipsius man[sis], cum terris et uineis et arboribus et omnibus ad se pertinentibus, ubi Petrus Gilelmi tixedor habitat.
- (7) **1142** Alturo, *Polinyà* 93, p. 154: hoc est exemplar de diffinimento quod fecit Raimundus de Barberano cum nepote suo Bernardo ad Arnallum Tixidor et uxorem suam de alodio illorum cuius diffinimenti scriptura sic se habet: in Dei nomine. Hec est contentione uel deffinitione que sunt facta inter Raimundum de Barbera et suum nepotum Bernardi que habebant cum Arnallum Tixidor de ipsum alodium quod Berengarium Raimundum dedit apud filiam suam.
- (8) **1145** Alturo, *Sta. Anna* 247, p. 273: sic prenomina petia terre, scilicet, partem et mediam ad mesuram domorum Arnalli Texidor damus tibi et tuis cum ingressibus et egressibus.
- (9) **1148** Miret, *Templers i hospitalers* XLII: dono similiter apud uillam francham de Conflent Petrum textorem cum toto manso suo et cum omnibus suis pertinentiis et cum omni honore suo quod a me habet et habere debet et omni iure suo.
- (10) **1156** CSCreus 71, p. 76: Sig+num Raimundi Texitoris.
- (11) **1165** Baraut, *DocUrgell* 1596 (Urgellia 10, p. 120): Ramon Valard pro domibus suis gallina I Iohanne Tixidor pro domibus suis galina I.

- (12) **1168** Sarobe, *DipTGardeny* 184, p. 303: affrontant ipsas casas de una parte in casas de Saluador, et de alia in casas de Arnall Serrador, et de alia in casas de Durant T i s s i d o r et de Iusefa et de Martina.
- (13) **1169** Sarobe, *DipTGardeny* 198, p. 319: et Bernardo Teixidor duas fenecades, per duos solidos.
- (14) **1170** DipPoblet 385, p. 291: abet afrontaciones de I parte in terra de Pere Isarn de Conill, de II in terra d'Arnal T i x i d o r, de III in Farfannia, de IIII in terra de Poplet.
- (15) **1171** CPoblación I 141, p. 202: nos omnes in simul ... facimus hanc cartam libertatis omnibus hominibus qui habitare uoluerint in uilla de Spelunca, cuiuscumque negotii sint aut negotiationis, latomis, carpentoris, pellipariis, sotulatoribus siue mercimoniariis, mercatoribus, t e x t o r i b u s, conduc-ticiis siue ceterorum generum omnibus officiorum.
- (16) **1171** DipPoblet 404, p. 304: tibi ... unam peciolam ultra torrentem, iuxta Raimundum T e x t o r i s et alteram peciam ex altera parte torrentis iuxta Bernardum Cerdan. Et tibi Raimundo T e x t o r i et uxori tue Ermengardi unam peciolam iuxta Guilelmum Bubulcum et alteram peciam iuxta Moraton. *ibid.*: tibi Moraton et uxori tue Raimunde unam peciam iuxta Raimundum T e x t o r i s.
- (17) **1173** CDipÀger 456, p. 787: damus tibi, Marti T i x i d o r, et uxor tua, Ermessen, et filio uestro, Marti, et uxor sua, Ferrera, omnem alodium quod Iohann Senter tenebat pro nobis in Belmont, uidelicet III terras ad ipso Plan.
- (18) **1174** Sarobe, *DipTGardeny* 259, p. 398: affrontat de una parte in carrera que uadit a Gardeno, de alia in orto Raimundi T i x i t o r i, de alia in ripa et in terra de nobis uenditoribus, de alia in orto Arnadi Cerda. *ibid.*: Sig+num Anerii T i x i t o r i s.
- (19) **1174** Sarobe, *DipTGardeny* 260, p. 399: Sig+num Anerii T i x e d o r i s.

- (20) **1175** Alturo, *DipAlguaire* 36, p. 130: relinquo mediam libram cere quam habeo in domibus quas Robert textor tenet per me in Çuta. *ibid.*: et relinquo mediam libram cere quam habeo in domo quam tenet uxor Arnaldi textoris per me.
- (21) **1177** Sans Travé, *DipTBarberà* 88, p. 167: affrontat ipsum dominicum in Berengario de ipsa Grada de oriente, de meridie et de circio in alodio de Raimundo Textore.
- (22) **1178** Sarobe, *DipTGardeny* 326, p. 477: affrontat de una parte ... ad Gardenum, de alia in orto Raimundi Texitori, de alia in ripa et in terra Berengarii Traperii, de alia in orto Arnaldi Cerdani. *ibid.*, p. 478: Sig+num Raimundi Texitori, testis.
- (23) **1178** MEBarcelona 29, p. 63: alia uero petia terminantur ab oriente in tenedone Raimundi Texidor, a meridie in tenedone Berengarii de Canonica.
- (24) **1179** Sarobe, *DipTGardeny* 349, p. 517: damus tibi Raimundo Texidor et uxori tue Maienze et tuis ortum illum qui fuit Gilelmi de Auerna capellani.
- (25) **1182** DipTortosa 336, p. 419: sicut terminatur una ex ille ab oriente in honore Poncii Tixidor, a meridie in honore Hospitale.
- (26) **1184** Bisson, *Fiscal accounts* 53, p. 125: a la terre de Cherald del mas de O[...] tixedor II mugs de se et I d'ordi.
- (27) **1186** Sans Travé, *DipTBarberà* 132, p. 214: habet affrontationes de una parte in alaudio de Guilelmo de Vida, de alia in Raimundo Tixidor, ... de quarta uero parte in Raimundo Tixidor.
- (28) **1200** Gonzalvo, *Pau i treva* 20 XXI, p. 123: pelliparios et sutores, textores et omnes ministrales, sub hac pace et securitate ponimus et constituimus.

et al.

COMENTARI:

Texere –el verb, documentat des del període arcaic, del qual deriva el substantiu *textor*– indica pròpiament l'acció d'entrellaçar una cosa amb l'altra, de manera que no s'utilitzà tan sols per parlar de la confecció de llenços i altres teixits, sinó que també trobà la seva aplicació en qualsevol obra o construcció els materials de la qual s'entortolliguessin (com ara les naus, bastides amb fusta³⁸⁰) o es barreguessin (les parets, fetes d'argila³⁸¹), alhora que s'usà també, en sentit metafòric, per designar l'acció d'escriure cartes i discursos³⁸². *Texere* provindria, segons Pokorny, d'una arrel indoeuropea *tekp-*³⁸³ portadora d'una noció del treball més genèrica que la que acabà adquirint *texere*, una mica més precisa. Tanmateix, malgrat que els camps d'aplicació d'aquest verb fossin relativament amplis, l'agent *textor* no es registra mai en l'Antiguitat clàssica amb una altra accepció que no sigui la de 'teixidor', la persona que es dedica a l'ofici de teixir teles i peces de roba tot entrellaçant fils. Així, Horaci ja féu servir la paraula, en una de les seves epístoles, en el mateix vers que el sintagma *toga exigua*, una toga rasa i curta:

HOR. *epist.* 1, 19, 12-14: quid? Siquis uultu toruo, ferus et pede nudo /
exiguaeque togae simulet *t e x t o r e* Catonem, / uirtutemne repraesentet
moresque Catonis?

En general, *textor* va mantenir intacte aquest significat en el període medieval, segons s'indica als diccionaris que recullen el terme (el DuCange, el DMLBrit i el LLMAIugoslaviae³⁸⁴). L'única particularitat que presenta des del punt de vista semàntic es registra a les fonts britàniques, on esporàdicament apareix usat, des del segle XIII, en comptes de *tector* 'constructor de sostres' (sinònim, com s'observa al passatge següent, de *copertor*), segurament per la proximitat formal que tenen totes dues veus:

ca 1220 *Cart. Osney* II 298 (*cit.* DMLBrit, s. v. *tector*): terram que fuit
Roberti *t e x t o r i s*. *ibid.*: Roberti Copertoris.

³⁸⁰ ENN. *scaen.* 66: *mari magno classis cita textitur* (OLD, s. v. *texo*).

³⁸¹ VERG. *Aen.* 2, 186: *immensam ... attollere molem roboribus* (OLD, s. v. *texo*).

³⁸² CIC. *fam.* 9, 21, 1: *cotidianis uerbis texere* (OLD, s. v. *texo*). Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *texo*.

³⁸³ Pokorny, *IEW*, p. 1058.

³⁸⁴ Vid. DuCange, s. v. *textores*; vid. DMLBrit, s. v. *tector*; vid. LLMAIugoslaviae, s. v. *teixidor*.

Com explica Martínez Meléndez, l'ofici de teixidor, sens dubte un dels més antics, anà creixent en importància al llarg de l'Edat Mitjana: «al principio, la gente hilaba y tejía en sus casas para satisfacer la necesidad apremiante de vestirse, pero esta actividad fue desapareciendo al ir especializándose una serie de oficios en la fabricación de tejidos. En el siglo XIII, a consecuencia de las conquistas, del aumento de la población y de la expansión lanera se nota la proliferación de la industria textil»³⁸⁵. Als diplomes de la Catalunya altmedieval, *textor* es documenta des de començaments del segle XI, gairebé sempre en funció de sobrenom d'antropònims i amb una quantitat de variants destacable. El primer testimoni registrat es troba en l'acta de la venda d'una casa, transacció, efectuada al 1010, que van fer a un matrimoni Vidal, prevere, i *Domenicus Texidor*, forma que, tot i que amb apofonia, recupera la vocal intermèdia del verb *texere*, caiguda en la veu llatina. L'aparició més antiga de la paraula, doncs, es produeix ja amb el terme que en resultà en la parla catalana, que abunda i que presenta vacil·lacions en la seva escriptura: en efecte, també es troba amb les grafies *teixidor* (que ha acabat predominant modernament³⁸⁶), *texedor* (amb assimilació entre les vocals palatals àtones), *tissidor* (la doble *s* és una de les maneres de reflectir el fonema fricatiu prepalatal sord en què evolucionà el so [ks] del llatí), *tixedor* (amb apofonia de la primera vocal) i *tixidor* (amb apofonia i assimilació); malgrat aquestes dissemblances, totes les formes presenten la sonorització de la dental sorda intervocàlica del llatí. El testimoni més antic d'aquest catalanisme que va detectar Coromines data de l'any 1298, gairebé tres segles més tard d'allò que es llegeix als nostres documents³⁸⁷:

1298 RLR (*cit.* Coromines, *DECat* VIII 374b, 57): e·l tixedor qui aytal drap tixerà pagarà 10 s.

Les formes amb desinència llatina presenten els mateixos fenòmens que els catalanismes. Així, a banda del llatí pròpiament dit *textor*, als textos estudiats es troben les variants *texitor* (que ha desenvolupat una vocal *i* intermèdia) i *tixitor* (que, a més, presenta assimilació vocàlica) i les més influïdes per la parla romà-

³⁸⁵ Vid. MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 89.

³⁸⁶ Vid. Coromines, *DECat* VIII 375b, 23-24.

³⁸⁷ El primer testimoni que presenten Alcover i Moll (DCVB, s. v. *teixidor*) és de 1387 (*Col. Bof.* VIII 258: *a coneguda dels còsols dels parayres tintorers e texidors*).

nica *tixedor* i *tixidor*, amb la mateixa sonorització de la dental sorda que es llegeix a les veus catalanes.

Pel que fa a la naturalesa dels testimonis de la paraula, només s'han detectat tres en què *textor* no és usat en estructures antropòniques. En primer lloc, apareix al diploma de l'any 1076, que conté el testament d'Ermengol Samarell, com a aposició de *sarraceno*: Ermengol deixà a la seva esposa un total de set esclaus sarraïns —quatre dones i tres homes—, entre els quals hi havia un que es dedicava a l'ofici de teixir, potser perquè els captius havien de realitzar feines artesanals per ordre dels seus amos. En segon lloc, *textor* consta en la carta de població de l'Espluga de Francolí de 1171 que malda per fer-hi arribar treballadors de tota mena; a més de picapedrers, fusters, o mercaders, s'hi esmenta també un seguit d'oficis relacionats amb la roba i el calçat: *pelliparius* i *sotulator* (vid. s. vv.), noms que designen el pelleter i el sabater, i *textor*, el teixidor. Finalment, el col·lectiu dels *textores*, que torna a coordinar-se al dels pelleters (*pelliparios*) i al dels sabaters (*sutores*; vid. s. v. *sutor*), queda expressament inclòs en les condicions que estableix la constitució de pau i treva del 1200, promulgada per Pere II d'Aragó, també comte de Barcelona.

Sense canvis semàntics, el llatí *textor* continua vigent, a través dels seus descendents, en totes les llengües de la Romània, tret del francès, que emprà els mots *tisserand* i *tissier*, que, en qualsevol cas, són de la mateixa família³⁸⁸.

---

³⁸⁸ Vid. Wartburg, *FEW* XIII/1 290b i 291a.

tincturarius

VARIANTS:

tintorarius

FORMES:

tintorarii

cat. tintorer, *pl.* tintorers

ETIMOLOGIA:

Innovació del llatí medieval derivada, per mitjà del sufix nominal *-arius*, de *tinctura* ‘tint’, mot procedent del verb *tingere* ‘banyar, submergir’, d’on ‘tenyir’³⁸⁹. Als textos de la Catalunya altmedieval, però, sembla la llatinització del català *tintorer*.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. tintorer; *esp.* tintorero; *fr.* teinturier; *gall.-port.* tintureiro; *oc.* tinturièr.

SIGNIFICAT:

‘El qui té per ofici tenyir matèries tèxtils’, ‘tintorer’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1052** DACCB Barcelona III 802, p. 1306: S+Ennego T i n t o r e r .
- (2) **1061** Alturo, *Sta. Anna* 78, p. 90: Sig+num B. T i n t o r a r i i .
- (3) **1197** (*Alagô*) MEB Barcelona 49, pp. 79-80: ego, Petrus ... concedo atque confirmo tibi ... omnia illa donatiua que illustrissimus auus ... scilicet, ipsam quarteriam ... et illos CXX solidos, quos accipis singulis annis de illo operatorio de ipsis t i n t o r e r s Cesaraugusta ... auus meus, donauit in Cinegia.

COMENTARI:

La innovació *tincturarius* (derivada, com acabem de dir, del substantiu *tinctura*, que dona nom al tint usat per tenyir peces de roba i altres teixits) fou usada als

---

³⁸⁹ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v.

textos de diverses zones geogràfiques per designar la persona que tenia per ofici tenyir teixits. Recollida al Niermeyer i al DMLBrit³⁹⁰, comença a testimoniar-se, segons aquests diccionaris, a començaments del segle XIII:

1201 *CurR* 20 (*cit.* DMLBrit, s. v. *tinctorarius*): *consideratum est quod tinctorarii faciunt officium suum sicut consueuerant usque in aduentum domini regis in Angliam.*

Donada la seva presència en les llengües romàniques occidentals, hom pot suggerir que *tinctorarius* degué néixer, en algun moment indeterminat, en la llengua parlada i que no traspuà al llatí escrit fins al període medieval, moment en el qual, de fet, ja degué ésser emprada sovint per mitjà de llatinitzacions de les formes sorgides en aquestes llengües. Així sembla, en efecte, que succeeix al corpus de la Catalunya altmedieval, on es llegeix, en un diploma redactat al 1061 i com a sobrenom d'antropònim, un genitiu *tinctorariū*, forma probablement llatinitzada del català *tinctorer*. Tanmateix, segons Coromines, que no contempla la possible existència de *tinctorarius* en el llatí vulgar, en la veu *tinctorer* «s'han refós els derivats de *tintura* i de *tintor*»³⁹¹. El primer, *tintura*, és continuador del llatí *tinctura* 'tint', documentat per primer cop a Plini el Vell³⁹²:

PLIN. *nat.* 31, 110, 6: *in nitro optimum quod tenuissimum, et ideo spuma melior, ad aliqua tamen sordidum, tamquam ad inficiendas purpuras tincturasque omn<e>s.*

El segon, *tintor*, procedeix del llatí *tinctor*, una altra innovació medieval, dadora de l'italià *tintore*, que compta amb entrada al LLMAIugoslaviae i al LItaliaeMAL³⁹³. Coromines afirma que aquest antic vocable hauria estat la primera veu que hauria designat en la llengua catalana l'ofici de tenyir teixits³⁹⁴; *tinctorer*, però, s'hauria desenvolupat tan ràpidament (fins substituir-lo) que no ha de sobtar la

---

³⁹⁰ Vid. Niermeyer i DMLBrit, s. v. *tinctorarius*. El DMLBrit n'inclou també el femení *tinctrix*.

³⁹¹ Coromines, *DECat* VIII 429b, 14.

³⁹² Al nostre corpus, *tinctura* es llegeix en un document del 1190, però designant algun tipus de prestació (1190 CSCreus 341, p. 341 : *accipiatis annuatim in festiuitate Natalis Domini similiter in paga de predictis CCLX morabatinos de nostris directis et redditibus que nobis eueniunt de quarteira et tinctura ciuitatis Tortose XX morabatinos bonos et rectos hoc totum*).

³⁹³ Vid. LLMAIugoslaviae i LItaliaeMAL, s. v.

³⁹⁴ Coromines, *DECat* VIII 429b, 14.

seva absència del corpus. Aquest procés també es va donar en la llengua castellana, per bé que *tintor* encara es registra als documents del període estudiat: com explica Martínez Meléndez, «en la Edad Media, se dieron simultáneamente los dos términos, aunque con clara supremacía de *tintorero*»³⁹⁵. La substitució, però, no fou total en aquesta parla, atès que el DLE encara recull el castellà *tintor*, tot i que el reconeix desusat³⁹⁶.

El primer testimoni del català *tintorer* es troba al diploma citat, de 1052, on es registra la venda que va fer un matrimoni al prevere Geribert d'una feixa de terra situada al terme d'Horta, a Barcelona; al final del document, *Ennego Tintorer* signa com a testimoni per certificar la validesa de l'acte. Aquest testimoni avança considerablement la datació més antiga del vocable aportada per Alcover i Moll, d'un document de finals del segle XIV on es llegeix el plural *tintorers*:

1383 Col. Bof. XL 266 (*cit.* DCVB, s. v. *tintorer*): per consell de mercadés de parayres et de texidors et de *t i n t o r e r s* que facen draps.

Aquest plural ja es troba a les acaballes del segle XII, potser com a aragonesisme, en un text escrit a Alagó per un dels notaris de Pere II d'Aragó i I de Barcelona. Es tracta d'un trasllat (autèntic i del 1197) d'un privilegi que suposa la confirmació per al prefecte de Prats, Alfachim, de les possessions que li havien estat donades temps enrere pels comtes de Barcelona i reis d'Aragó. En un moment determinat del document, es fa referència a l'espai on es desenvolupava l'activitat de tenyir els teixits, situat en aquest cas a la ciutat de Saragossa (*illo operatorio de ipsis tintorers Cesaraugusta*), la *tintoria* o *tintoreria*, terminologia que no s'esmenta als textos estudiats però sí en documents del segle XIV escrits en llengua catalana³⁹⁷.

La tasca dels tintorers implicava un factor social diferenciador perquè, com explica Trias, mentre els treballadors del camp vestien peces tosques i ordinàries,

³⁹⁵ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 134. El primer testimoni de *tintorero* és de l'any 1207 (*Juan Domínguez el tintorero*) i el de *tintor*, de 1234 (*ego Petrus, tintor, testis*). L'autora presenta (pp. 134-152) una mostra de testimonis extensíssima que revela amb tot de detalls les característiques de l'ofici durant la Baixa Edat Mitjana.

³⁹⁶ Vid. DLE, s. v. Vid. etiam CORDE, s. q.

³⁹⁷ **1315** Col. Bof. xxxix 129 (*cit.* DCVB, s. v. *tintoria*): *la tintoria de Terol val cascun any tro a LXX sòlidos jaccenses*.

sense tenyir, els membres de les classes més acomodades (en especial els aristòcrates, però també la resta d'estaments nobles) feien gala d'uns vestits esplèndids que ben sovint havien estat tenyits de colors vistosos i, endemés, ricament engalanats amb brodats, filigranes d'or i pedres precioses³⁹⁸. Hom troba a la documentació força exemples de teles tenyides (de llana, lli, seda, etc.), com ara l'*isambriu*, feta d'una llana tenyida d'una tonalitat marró ferro³⁹⁹, o el *barracanus*, un teixit fort i bast fet de pèl de camell o de cabra i de llana que apareix en alguns testimonis qualificat per l'adjectiu *uermel*⁴⁰⁰:

1034 CSCugat II 533, p. 192⁴⁰¹: ad Ermengardis, cucina mea, Berregano I
u e r m e l .

També es té notícia d'alguns pigments, substàncies colorants d'origen vegetal i, en menor mesura, animal. És el cas de la *purpura* 'porpra', nom que designava diverses espècies de mol·luscos marins (designats, igualment, amb el substantiu *murex*) i, alhora, el color que se n'extreia, d'on també acabà anomenant els draps i els vestits que eren tenyits amb el tint que en resultava⁴⁰²:

1082 CSCugat II 708, p. 371: ad Geraldus ebdomedarii, brissallo I de
p u r p u r a .

Els tintorers, en definitiva, eren treballadors qualificats que dominaven una de les tècniques artesanals més complexes de l'època i, alhora, decisives per tal d'obtenir una consideració social elevada, raó per la qual obtingueren un prestigi molt superior al d'altres oficis⁴⁰³.

---

³⁹⁸ TRIAS 2012: 29 i 367.

³⁹⁹ *Ibid.*, p. 451.

⁴⁰⁰ *Ibid.*, pp. 440-443. Vid. etiam GMLC, s. v.

⁴⁰¹ Vid. etiam CSCugat II 534, p. 193.

⁴⁰² TRIAS 2012: 453.

⁴⁰³ Vid. GEC, s. v. *tintorer*, per a una panoràmica del desenvolupament de l'ofici dels tintorers al llarg dels segles.

1.6. Cuireters i pelleters

blancharius

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. blancher

ETIMOLOGIA:

Derivat, amb el sufix nominal *-arius*, de l'adjectiu *blancus* 'brillant', 'resplendent', d'on 'blanc', probablement llatinització del català sinònim *blanc*, provinent de l'adjectiu germànic **blank* 'brillant', 'clar', de l'arrel de **blinken* 'guspirejar', 'pegar llambregades'⁴⁰⁴.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. blanquer; *esp.* blanquero; *occ.* blanquière.

SIGNIFICAT:

'El qui té per ofici assaonar les pells', 'adobador', 'blanquer'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1067** (*Carcassona*) LFeud. II 832, p. 317: Petro B l a n c h e r .
- (2) **1084** CSCugat II 718, p. 381: eligo meos elemosinariis, id est, Donuc, b l a n c h e r , Bernardus Iuliano, Donuc Bonefilii.
- (3) **1179** LFeud. II 861, p. 337: Petrus B l a n c h e r .

⁴⁰⁴ Vid. Coromines, *DECat* I 823a, 47-49 i JAIME MOYA 2015: 37. Vid. etiam JAIME MOYA 2017: 107, on explica la pervivència del llatí *albus*: «en catalán se conserva el arcaísmo *alb* 'blanco', que se emplea poéticamente (cf. *cat.* *alba* 'id.', àlber 'álamo', etc.); por otro lado el rumano y el romanche son las únicas lenguas neolatinas que conservan la voz *alb* con el significado de 'blanco', como continuador del latín *albus*, *-a*, *-um* > *album* 'id.'».

(4) **1192** Constans, *DipBanyoles* 184, p. 208: Signum R. de Pug B l a n c h e r .

COMENTARI:

La raó per la qual la persona que es dedicava a l'assaonament de pells rebia el nom de *blancharius* (substantiu molt poc documentat i recollit únicament al GMLC i al DuCange⁴⁰⁵) prové del fet que, antigament, aquestes eren adobades amb tanins vegetals (principalment sumac, roldor i escorces) després que s'haguessin realitzat els treballs de ribera, neteja i eliminació de les substàncies sobreres (greix i, especialment, pèls) fins a l'obtenció de pells "en blanc". *Blancus* (*blanchus*), paraula de què deriva *blancharius*, no és pròpiament llatí, sinó que, com hem dit més amunt, deu ésser la llatinització del català *blanc*, un terme germànic, com altres noms de colors (blau, bru, gris)⁴⁰⁶. El significat genuí de *blancus*, que hom aplicava especialment a objectes metàl·lics, és 'clar', 'brillant', d'on passà a designar el color, encara que aquest significat continua en català al sintagma *arma blanca*, que fa referència al material metàl·lic, que és brillant⁴⁰⁷.

Alcover i Moll⁴⁰⁸ documenten per primera vegada el català *blanquer* al *Llibre dels Fets* de Jaume I, mentre que Coromines ja aporta el document de Sant Cugat de 1084 que hem reproduït tot citant el GMLC⁴⁰⁹. No obstant això, aquesta forma ja es llegeix en un sacramental de Carcassona de l'any 1067 ple de catalanismes⁴¹⁰ i, de fet, apareix per primer cop en un document de Solsona de l'any 993, emprada, això sí, com a antropònim masculí⁴¹¹. Es tracta d'un ús habitual que es repetirà al llarg del segle XI en diversos diplomes, com ara una venda de 1014 realitzada a Barcelona en què es testimonia, per primer cop, la forma llatinitzada *blancharius*:

993 Llorens, *DocSolsona* 16, p. 332: adfrontat ipsa kasa cum ipso orto ... de I parte in uia qui uadit ad ipsa kasa de B l a n c h e r . *ibid.*: et ipsa terra ad ipsa Choma afrontat ... de II in terra de B l a n c h e r o .

---

⁴⁰⁵ Vid. GMLC, s. v. *blancharius*, i DuCange, s. v. *blanquerius*. Vid. etiam GEC, s. v. *blanquer*.

⁴⁰⁶ Coromines, *DECat* I 823a, 56-57.

⁴⁰⁷ JAIME MOYA 2015: 38.

⁴⁰⁸ DCVB, s. v. *blanquer*.

⁴⁰⁹ Coromines, *DECat* I 824a, 9. Vid etiam GMLC, s. v. *blancharius*.

⁴¹⁰ Sobre aquest document i el seu lèxic en vam parlar a PRIETO 2018.

⁴¹¹ Vid. Bolòs-Moran, *RAC*, s. v. *Blanceirus*.

1014 DACCB Barcelona I 216, p. 536: aduenit ... Reimundo de fratri meo nomine *Blanchario*, qui fuit, uel per quecumque uoce, et a mea uxor per decimum.

D'altra banda, el GMLC⁴¹² també recull l'adjectiu *blancharius* 'destinat a adobar', que s'aplica especialment a molins (*molendinum blancharium*⁴¹³). Derivat, igualment, de *blancus*, es documenta a partir del segle XII:

1126 ACA Ramon Berenguer III 277 (BALARI 1899: 642): donamus nos uobis ipsos mulinos *blanchers* cum suis pertinenciis.

Finalment, Martínez Meléndez presenta testimonis del castellà *blanquero*, que és considerat un catalanisme⁴¹⁴ i que es troba únicament a l'Aragó i a Múrcia⁴¹⁵. L'autora el documenta per primer cop al 1267⁴¹⁶ i també en localitza la forma apocopada per influència del català. Com succeeix en la nostra documentació, *blanquero* és emprat com a sobrenom d'antropònims:

1272-1273 RM *Fontes* 72 (*cit.* MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 280): Guillem de Girona, *blanquer*, tene en Cotellas VI taffullas.

Blancharius ha donat formes romàniques al català, al castellà i a l'occità. En altres territoris s'imposà el llatí *coriarius*, absent en el corpus estudiat, que donà, per exemple, el francès *corroyeur*⁴¹⁷. Així, la paraula francesa *blancheur* no designa l'ofici de blanquer, sinó la 'blancor' d'alguna cosa, com ara la pell.

⁴¹² GMLC, s. v. *blancharius*.

⁴¹³ Vid. BALARI 1899: 642-643.

⁴¹⁴ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 280.

⁴¹⁵ Corominas-Pascual, *DECHI* 598a, 56.

⁴¹⁶ **1267** DAlfonso X, 44 (*cit.* MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 280): *les damos e les otorgamos que las calles de los armeros, e de los selleros, e de los freneros, e de los bruneteros, e de los blanqueros, e de los çapateros ... sean en aquellos logares que los partidores les dieron con consejo de los omes buenos de la cibdat.*

⁴¹⁷ Vid. DuCange, s. v. *blanquerius*.

corrigarius

VARIANTS:

coregerius (?), corregerius

FORMES:

coregerii (?)⁴¹⁸

corregerius, -ii

corrigarii

cat. correger, correier, corriger

ETIMOLOGIA:

Substantiu, documentat únicament a partir de l'Edat Mitjana, que deriva de *corrigia* 'corretja' amb l'addició del sufix nominal *-arius*, característic dels noms d'ofici. Al corpus de la Catalunya altmedieval, la variant *corregerius* deu sorgir de la llatinització del català *correger*.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *corretger*; *esp.* *correero*; *fr.* *corroier*⁴¹⁹; *gall.-port.* *correeiro*; *it.* *correggiaio*,
ant. *coreggiaio*⁴²⁰; *oc.* *corregier*⁴²¹.

SIGNIFICAT:

'Fabricant de corretges', 'corretger'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1067** (*Carcassona*) LFeud. II 832, p. 317: Pere Correier. *ibid.*: Arnal Correger. *ibid.*, p. 318: Guillelm Correger.

---

⁴¹⁸ Interrogant de l'editor del document on es testimonia. Vid. **1189** Baraut, *DocUrgell* 1845 (Urgellia 10, p. 347).

⁴¹⁹ Vid. Wartburg, *FEW* II 1221b per a d'altres formes dialectals.

⁴²⁰ DuCange, s. v. *corizarius*.

⁴²¹ Vid. DOM, s. v.

- (2) **1139** CSCreus 39, p. 46: hanc scripturam audientibus qualiter contentio fuit inter Bernardum Correger et Iohannem de Ariga, auunculum eius. *ibid.*, p. 47: Sig+num Bernardi Correger.
- (3) **1158** CSCreus 83, p. 86: terminantur autem ... in orto Bernardi Corrigiarii et in domibus Iohannis de Ariga.
- (4) **1163** CSCreus 109, p. 111: terminantur autem hec omnia ... in orto Bernardi Corrigiarii et in domibus qui fuerunt Iohannis de Ariga.
- (5) **1164** DipPoblet 266, p. 210: Sig+num Poncii Correger.
- (6) **1167** DipPoblet 313, p. 242: Sig+num Ponc Correger.
- (7) **1167** CDipÀger 410, p. 733: quia uideo quod proximus sum morti et animam meam possim eripere de manu inferi, reddo et absoluo ... ipsam prefatam terram quam ego misi in pignora, ut dictum est superius, domno Deo et ecclesie Aggerensi et missa sit in potestate domni Raimundi, Aggerensi abbati, coram Raimundo de Spolazano, Ylerdensi capellano ... et Guillelmum Correger, et Arnaldum de Pilzano. *ibid.*, p. 734: Sig+num Guillelmi Correger.
- (8) **1174** DipTortosa 254, p. 318: nos simul audiuius et nobiscum Guillelmus Correger erat quomodo et qualiter Stephanus Correger ad obitum suum dixit et statuit testamentum suum ordinauit nobis coram eo presentes. *ibid.*: dimisit Guillelmo Correger I bota. *ibid.*, p. 319: hoc testamentum iussu Stephani Correger, nos testes et manumissores scribere fecimus sicut ab eius ore dixisse audiuius. *ibid.*: Sig+num Petri de Ienestar, qui hunc testamentum scribere feci iussu Stephani Correger. Sig+num Guillelmi Correger. Sig+num Guillelmi sacer, qui hoc scripsit die et anno quo supra et sicut ab ore Stephani Correger audiui sic hunc testamentum ueraciter scripsi.
- (9) **1174** DipPoblet 499, p. 372: Sign+um Guilelmus Corriger.
- (10) **1174** Sarobe, *DipTGardeny* 258, p. 397: Sig+num Bernardi Correger.

- (11) **1179** LFeud. II 861, p. 338: Bartomeu Corregerius. *ibid.*, p. 339: Arnallus Correger.
- (12) **1189** Baraut, *DocUrgell* 1845 (Urgellia 10, p. 347): Sig+num Sicardis Coregerii (?).
- (13) **1191** DipTortosa 466, p. 577: S+num Petri Corregerii.

COMENTARI:

La innovació *corrigiarius* es troba documentada amb freqüència a tota la llatinitat medieval. En efecte, apareix en la majoria de diccionaris d'aquest període, per bé que amb testimonis força posteriors als que trobem al corpus de la Catalunya altmedieval⁴²². Així, els més propers, tant cronològicament com geogràficament, són els de la documentació d'Astúries i Lleó, recollits al LELMAL⁴²³, de principis del segle XIII. Hom testimonia en aquests diplomes tant el llatí *corrigiarius* com la forma romànica *correero*:

1209 CL 1806, 58 (*cit.* LELMAL, s. v. *correero*): Fernandus, carnifex. Donnus Velianus, correero. Iohannes Paan.

1220 CL 1893, 43 (*cit.* LELMAL, s. v. *correero*): Domnus Reimundus, corrigiarius, conf. Iohannes Petri, canonicus, conf.

De manera similar, Martínez Meléndez –l'estudi de la qual se centra en documents escrits en castellà– també registra *correero* en textos produïts a partir del segle XIII i recull, igualment, les variants gràfico-fonètiques *correeru*, *correyero*, *coriero*, *correro*, *correiero*, *correbero* i *corregero*⁴²⁴.

Al nostre corpus, el mot presenta diverses variants i formes: d'una banda, s'hi documenta la forma llatina *corrigiarius*, que apareix, en genitiu, únicament al diploma de Santes de Creus de 1158 com a sobrenom de l'antropònim *Bernardi*; de l'altra, es troba amb més freqüència la variant *corregerius*, que llegim tant en

---

⁴²² No s'inclou al GMLC, al LLMAIugoslaviae i al LItalicaeMAL, que sí recullen, en canvi, la veu *corrigia* (*corrigium* GMLC).

⁴²³ LELMAL, s. v. *correero*.

⁴²⁴ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 320.

nominatiu com en genitiu i, de nou, com a sobrenom d'antropònims, i encara una variant d'aquesta, *coregerii*, amb caiguda d'una de les dues líquides de l'arrel, forma amb què s'ha de tenir cautela atès l'interrogant de què l'acompanya l'editor, segurament perquè no és nítida en el document que s'ha conservat, una còpia del segle XIV. Totes aquestes formes d'aparença llatina podrien ser el resultat de llatinitzar –amb l'addició dels sufixos corresponents– el català *corretger*, present al corpus en diversos diplomes que donen testimoni de les formes singulars *correger*, *correier* i *corriger*, també usades com a sobrenom d'antropònims. Així, la seva primera aparició es produeix en un sacramental de Carcassona de l'any 1067 ple de termes catalans⁴²⁵ i es troba en territori català a partir del 1139, moment en què apareix en un diploma de Santes Creus. És molt abans d'allò que testimonien tant Alcover i Moll com Coromines⁴²⁶, que llegeixen la paraula per primera vegada al segle XV, al *Libre de bones costums dels homes e dels oficis dels nobles* de Jaume Cessulis:

Libre de Bones Costums dels Homes e dels oficis dels nobles (Scachs 64) (*cit.* DCVB, s. v. *corretger*): l'ofici de cuyraters, barbers, *corretgers*, çabaters e carnicers.

Malgrat que *corrigiarius* no es troba fins a l'Edat Mitjana, *corrigia*, el mot de què deriva, es documenta al llarg de tota la història de la llengua llatina⁴²⁷ i, segons Ernout i Meillet, és, sens dubte, una paraula del vocabulari italo-cèltic⁴²⁸. El mateix afirma Coromines, qui, a propòsit del galaicoportuguès *corre*, reflexiona el següent: «no dudo que se trata de una voz céltica, aunque parienta del lat. *corrigia* –que, por lo demás, la mayor parte se inclina a creer préstamo asimismo del galo, y es verosímil, teniendo en cuenta el vasto desarrollo de esta familia en céltico: mientras que el lat. *corrigia* está aislado, las voces célticas en RIG-, KON-RIG-, AD-RIG, DO-RIG, UO-RIG, etc., constituyen un grupo vastamente ramificado. [...] El gall.-port. *corre* f., postula claramente un ártabro o luso-céltico *KORRIGIS (o KOMRIGI-) en el que -IGI- pronto se fusionó en -I»⁴²⁹.

⁴²⁵ Per a aquest document i els noms d'ofici que s'hi testimonien, vid. PRIETO 2018.

⁴²⁶ Vid. DCVB, s. v. *corretger* i Coromines, *DECat* II 966a, 10-11.

⁴²⁷ Vid. ThLL IV 1032, 62 ss. i DuCange, s. v. *corrigia*.

⁴²⁸ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *corrigia*.

⁴²⁹ Corominas-Pascual, *DECH* II 206a, 22-40.

El corretger es dedicava a la fabricació de corretges, la llenca llarguera, especialment de cuir, emprada per cenyir la cintura, que en llatí rebia el nom de *corrigia*, d'on derivà, tot seguint un procés d'evolució regular, el català *corretja*. Al corpus, aquest terme es documenta, com advertí Trias⁴³⁰, en dues ocasions (l'una, que citem, a mitjan segle XI; l'altra, un segle després⁴³¹), designant un 'cinturó':

1040 AComtalPerg II 278: et a Ledcardis, cotnata mea, gonnela mea et correga i de palio.

Al segle X, però, es testimonia ja el neutre *corrigium* 'tira de cuir estreta i llarga'⁴³², existent, segons Coromines, des del llatí tardà, a Marcel Empíric, i també al llatí vulgar⁴³³. Aquest substantiu acabà donant el masculí català *correig* (*choreg*⁴³⁴), que també apareix als textos de la nostra documentació:

s. X Millàs, *Assaig*, p. 317, lin. 76: ac fortiter premendo atque ita utraque parte aliquid uolendo, postque eciam inuoluto corrigio, manu ut deuoluatur trahendo.

1108 ACA Ramon Berenguer III 107: mantello i cum correig.

Als nostres documents, no hi ha cap sinònim de *corrigarius*, però altres corpus presenten els mots *leuinarius*, *lorarius*⁴³⁵ o l'agent *corrigiator*⁴³⁶. Finalment, tal com *corrigia* donà formes a la pràctica totalitat de les llengües romàniques (per exemple, el castellà *correa*, el francès *courroie* o el romanès *curea*)⁴³⁷, *corrigarius* també trobà continuïtat en la majoria d'elles, amb l'excepció del romanès.

⁴³⁰ TRIAS 2012: 205.

⁴³¹ s. XII in. Russell-Gebbett, *MCLT* 17.

⁴³² GMLC, s. v. *corrigium*.

⁴³³ Coromines, *DECat* II 965, 44-46.

⁴³⁴ ante 1150 Miret, *Pro Sermone*, p. 108: *breue uel querimonia ...: et I plomac et I choreg. Et I borsa et VII dineres et I tosoras et I canadel et I rasora et III fauces*. Cf. cat. med. *correig*.

⁴³⁵ DMLBrit, s. vv.

⁴³⁶ LMILPolonorum, s. v.

⁴³⁷ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 2253.

cuirater

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. cuirater

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, amb l'afegit del sufix *-ater*⁴³⁸, del català *cuir* o *cuïro* 'pell d'animal gros, especialment la que és gruixada i amb poc pèl', mot que procedeix del llatí *corium*⁴³⁹, que té el mateix significat.

ALTRES FORMES ROMÀNIQUES⁴⁴⁰:fr. ant. *coriatier*; oc. ant. *cuiratier*.

SIGNIFICAT:

'El qui es dedica a fabricar objectes de cuïro', 'cuïreter'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1094** CEGirona 170, p. 303: per hanc scripturam uenditionis nostre uendimus uobis ipsas nostras mansiones cum ipsos ortos et cum ipsos arbores et cabannarias qui sunt Ermomir Faber et de Petrus Rodeger et de uxor sua et de Gaucebert Cuirater.
- (2) **1172** (*Perpinya*) LFeud. II 793, p. 277: Marti, cuirater, iuro similiter. *ibid.*, p. 278: Per Moral, cuirater, iuro similiter. *ibid.*: Gerrad, cuirater, iuro similiter.

⁴³⁸ Coromines, *DECat* II 1094a, 42.

⁴³⁹ Vid. ThLL IV 951, 78.

⁴⁴⁰ Per als continuadors romànics de *corium*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 2233 i Wartburg, *FEW* II/2 1186a.

COMENTARI:

Ernout i Meillet proposen que el llatí *corium* provingui d'una arrel *(s)ker-, la mateixa d'on procediria el substantiu *caro* 'carn', de la qual també hauria derivat el grec χόριον 'placenta', 'budell', 'membrana'⁴⁴¹. Ja a Plaute *corium* és sobretot la pell dels animals, però també la dels humans, sentit que acabà traslladant-se a l'escorça de les plantes, arbres i fruits, com es llegeix al *Moretum* de l'*Appendix Vergiliana*. Vegem alguns exemples de tots tres usos⁴⁴²:

PLAVT. *Mil.* 235: erus meus elephanti c o r i o circumtentust, non suo.

PLAVT. *Bacch.* 434: fieret c o r i u m tam maculosum quam est nutricis pallium.

MORET. 93: *capita herbarum* summis spoliat c o r i i s.

A més de *corium*, a la documentació de la Catalunya altmedieval hom també troba la forma vulgar *coreum*, probablement emprada com a adjectiu⁴⁴³, i la romanitzada *quir*, les quals, com advertí Trias⁴⁴⁴, designen «tant el material usat en l'elaboració de diversos objectes com les peces confeccionades a partir d'aquesta pell adobada»:

909 (*Vic*) VViage VI ap. 12, p. 267: hac tribuendo concedo ad ecclesiam Sancti Petri Apostolorum ... lectum c o r e u m , tapetum et linteos duos.

1084 LAntiq. II 40, f. 14, Mas 1042: et ad predictum sacricustodem unu qu i r de lectulo optimum et estrallum I de lectulo.

També cal esmentar el substantiu *cordues* 'cuir de Còrdova', derivat de l'adjectiu *Cordubensis*⁴⁴⁵, a partir del qual es creà el nom d'ofici *cordubanarius* 'artesà que

⁴⁴¹ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *corium* i Pokorny, *IEW*, p. 939. Vid. etiam LSJ 1734b, s. v. χόριον. Segons Ernout i Meillet, no hi ha discussió de la influència en la llengua llatina d'aquesta paraula, que hom documenta ja a Aristòtil: *H. A.* 565b: χόριον δὲ καὶ ὑμένες ἴδιοι περὶ ἕκαστον γίνονται τῶν ἐμβρύων, καθάπερ ἐπὶ τῶν τετραπόδων. Vid. ThLG, s. v.

⁴⁴² Vid. ThLL IV 951, 78 ss.

⁴⁴³ Vid. GMLC, s. v. *corium*.

⁴⁴⁴ TRIAS 2012: 66-67.

⁴⁴⁵ Vid. GMLC, s. v. La *u* transcriu el so de la labiodental fricativa *v*, de manera que s'ha de llegir la paraula amb accent sobre l'última síl·laba: *cordvés*.

treballa el cuir cordovès', documentat des del segle XII al corpus textual de fonts britàniques⁴⁴⁶:

1071 Sanahuja, *Àger* 28, p. 349: et tapids XI inter de kastella et alios, et bancals XXII de tapid et v de cordues, et cortinas III de ilino apud listas.

1131 *Regesta* III 727 (*cit.* DMLBrit, s. v. *cordubanarius*): concessi cordebannariis et coruesariis Rothomagensibus ut habeant gildam suam.

El cuireter era, en efecte, la persona que treballava el cuir per fer-ne tota mena d'objectes. En aquest sentit, Trias subratlla que els termes que acabem d'esmentar no es troben mai en contextos aliens al dormitori⁴⁴⁷, quelcom que justifica pel fet que hom no especifica normalment el material de què estan fets els objectes si això no resulta distintiu o extraordinari. Tot i així, sabem que es confeccionaven amb cuir les sabates⁴⁴⁸, les cintes o les corretges⁴⁴⁹, elements molt presents en la quotidianitat i de limitada vida útil; igualment, amb aquesta matèria es fabricaven els talabards, del cinyell del qual penjava l'espasa. El menestral de què parlem, doncs, manufacturava productes molt diversos.

El català *cuirater* (que avui dia s'escriu *cuireter*⁴⁵⁰) es registra per primera vegada en l'acta d'una venda de 1094, on apareix com a sobrenom del nom propi *Gaucebert*; es llegeix també, en diverses ocasions i amb la mateixa funció antroponímica, en un jurament de fidelitat de Perpinyà de l'any 1172. La seva presència al diploma de 1094 avança en prop d'un segle la datació més antiga de la paraula, que Coromines no documenta fins al 1186 en documents rossellonesos. Per la seva banda, Alcover i Moll⁴⁵¹ la detecten per primer cop al 1405, en un diploma editat per Villanueva:

1405 VViage XVII ap. 46, p. 308: los sabaters, tapiners e cuyraters de la confadria de St. Marc de Barcelona.

⁴⁴⁶ Vid. DMLBrit, s. v.

⁴⁴⁷ TRIAS 2012: 67.

⁴⁴⁸ Vid. s. vv. *çabatarius*, *sotulator* i *sutor*.

⁴⁴⁹ Vid. s. v. *corrigiarius*.

⁴⁵⁰ Coromines, però, reconeix que «valdria més escriure *cuirater*, puix que és la grafia unànime de la documentació» (DECat II 1094a, 42-44).

⁴⁵¹ DCVB, s. v. *cuireter*.

D'altra banda, el DuCange⁴⁵² i el Niermeyer⁴⁵³ documenten el substantiu *coriatarius*, sorgit probablement de la llatinització del francès antic *coriatier* i que faria referència al sabater:

1210 *Gallia Christiana* VI 24, p. 152: item dicebat episcopus quod iniuria fiebat et in tertia parte leudae salis, uitre et fuste, et denarii, qui accipitur a coriataris.

A més a més, són ben documentats els sinònims *coriarius*⁴⁵⁴, derivat de *corium* per mitjà del sufix *-arius*, i l'agent *coriator*⁴⁵⁵, substantius que no es troben als documents de la Catalunya altmedieval. Finalment, segons el Niermeyer, també pot designar el cuireter el substantiu *strataris*⁴⁵⁶, veu que, tanmateix, sembla designar un ofici totalment diferent als nostres textos (vid. s. v.).

---

⁴⁵² Vid. DuCange, s. v. *coriataris*.

⁴⁵³ Vid. Niermeyer, s. v. *coriarius*.

⁴⁵⁴ Vid., s. v., DuCange, Niermeyer, DMLBrit, MLW, LMILPolonorum, LLMAIugoslaviae, LItalicaeMAL i GMLTransylvaniae.

⁴⁵⁵ Vid. DuCange, Niermeyer i MLW, s. v.

⁴⁵⁶ Vid. Niermeyer, s. v.

guantarius

VARIANTS:

gontarius, guontarius

FORMES:

gontarii

guontarii

ETIMOLOGIA:

Llatinització del català *guanter*, derivat, amb l'addició del sufix nominal *-er*, de *guant* 'coberta de la mà, adaptada a la forma d'aquesta i amb una beina per a cada dit o almenys per al dit gros', procedent del fràncic **want* 'guant'⁴⁵⁷, que igualment donà el llatí *guantus* (*wantus*, *uuantus*), documentat, en la forma *wantos* del baix llatí de la Gàl·lia, a partir del segle VII⁴⁵⁸.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *guanter*; esp. *guantero*.

SIGNIFICAT:

'El qui fabrica o ven guants', 'guanter'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1077** DACCBBarcelona IV 1318, p. 2050: ego Emelianda femina, coniuq que fui Raimundi Bonifilii, qui olim obiit, et Arnallus Guontarii et Guilabertus Sutoris et Poncius Bonifilii, frater iam dicti Raimundi, pariter uenditores sumus tibi Vgoni, epmtori. *ibid.*, p. 2051: S+ Arnalli Guontarii.
- (2) **ca. 1079** AComtalPergCont. 99, p. 292: iussit domnus Remundus comes Remundo Gondeballi et Arnallo Gontarii ... ut diuidissent alodium

⁴⁵⁷ JAIME MOYA 2015: 299.

⁴⁵⁸ JONAS, V. Columbani, lib. I c. 15, SRM. IV p. 81 (*cit.* Niermeyer, s. v. *wantus*): *manicas quas uulgo wantos appellamus*. Vid. etiam Coromines, DECat IV 694b, 28-30.

quod fuit patris eorum. Et diuiserunt ita: ad unam partem dederunt ipsam condaminam qui est infra duas estradas quas laborat Arnallo Gontarii cum ipsa curte comitale et aliam condaminam quos laborat Durandi Blandrici, qui fuit Guitard Ananias.

COMENTARI:

El germanisme *guantarius* és escassament testimoniats en la llengua llatina d'època medieval (moment en què comença a trobar-se), fins al punt que, dels diccionaris de llatí medieval, només el recull el DMLBrit⁴⁵⁹, que reproduïx testimonis dels darrers anys del segle XII:

1180 *Pipe* 71 (*cit.* DMLBrit, s. v. *wantarius*): de gilda wantariorum et coriariorum.

ca. 1194 *BM Ch* 76 (*cit.* DMLBrit, s. v. *wantarius*): a domo Petri wantarii.

Els guanters eren els artesans dedicats a la fabricació i posterior venda de guants, un accessori molt important de la vestimenta, sobretot en els cercles més elevats de la societat (especialment famílies reials, però també persones de l'estament eclesiàstic, i d'altra banda, individus vinculats a l'acció militar, vessant que arrelarà sobretot als textos catalans antics⁴⁶⁰). Solien fer-se de matèries primeres, entre les quals destacava la pell, però també el fil o la seda⁴⁶¹. A la documentació treballada, els primers testimonis de *guantus* (*uantus*) són del segle X⁴⁶²:

915 (*Elna*) BASTARDAS 1999: 155 (*testament de Riculf*): anulum aureum unum cum gemis preciosis et u u a n t o s paria unum.

957 (*orig.*) DipOsona II 789, p. 602 (*inventari de l'església de Sant Pere de Viç*): cepit inquirere ipsum auere de ipsa ecclesia ... et inuenit ibi ... g u a n t o s parilio I, scrinio iuorio I.

---

⁴⁵⁹ DMLBrit, s. v. *wantarius*.

⁴⁶⁰ TRIAS 2012: 215 i 365.

⁴⁶¹ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 842. L'autora també recull passatges d'inventaris aragonesos que certifiquen l'existència de guants de ferro o malla, els quals, això no obstant, devien haver estat fabricats per armers (**1305** *Inv. arg.* XXXVII 11: *tres guantes de fierro*).

⁴⁶² GMLC, s. v. *guantus*. Vid. etiam TRIAS 2012: 365.

Com ja hem indicat, el català *guant* prové del fràncic *want. Segons sembla, el mot germànic passà directament al francès i a l'occità (*gant*) i, possiblement, a l'italià (*quanto*), mentre que la llengua castellana, en canvi, hauria pres *guante* del català. Coromines considera incontestable aquest argument: «la procedència catalana de la forma normal *guante* se confirma por el hecho de que esta variante es ya muy frecuente en inventarios aragoneses de los ss. XIV y XV [...], y la misma procedencia tiene el glos. del Escorial»⁴⁶³. Aquests testimonis són recollits per Martínez Meléndez, que documenta *guante* al 1305⁴⁶⁴ (al text que ja hem reproduït més amunt en nota) i *guantero* en 1477. És molt després que els catalanisms *guant* i *guanter*, quelcom que també porta l'autora a abraçar la possibilitat que *guante* penetrés a la resta de la Península per conducte català. Abans de *guante*, la denominació era *lúa* (cf. el portuguès *luva*), d'on *luvero* 'fabricant de guants'⁴⁶⁵, derivats de l'anglès *glove* 'guant', que no tingué incidència en territori català.

Les formes documentades de *guantarius* als documents del nostre àmbit són els genitius *gontarii* i *guontarii*, emprats com a sobrenom del mateix individu, *Arnallus*, en els dos diplomes citats, dels anys 1077 i, aproximadament, 1079 i de Barcelona. Les grafies utilitzades (*go-* i *guo-*, més reeixida per al que tot just explicarem) es deuen molt possiblement a l'intent de plasmar, de la manera més encertada possible, la fonètica germànica original, quelcom molt habitual en els termes d'origen estranger i que, en el cas de *guantus*, es tradueix en l'aparició de grafies variades: *wantus*, *uuantus*, *gantus* o, fins i tot, *gannus*⁴⁶⁶.

Per bé que *guantus* és una veu pràcticament panromànica⁴⁶⁷, *guantarius* es troba únicament en català i castellà.

⁴⁶³ Corominas-Pascual, *DECH* III 242b, 51-56.

⁴⁶⁴ Coromines i Pascual testimonien el mot al mateix inventari, però a partir de 1331 (Corominas-Pascual, *DECH* III 242b, 33-34).

⁴⁶⁵ Per als testimonis, vid. MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 345-346.

⁴⁶⁶ TRIAS 2012: 216.

⁴⁶⁷ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 9500.

pellicarius

VARIANTS:

pelicerius, pellicarius, pellicerius

FORMES:

pelicerii, -io

pellicarii

pellicerius, -ii, -io

pellicarius, -ii

cat. palicer, pelicer, pelizer, pellicer, pilicer, pillicer

ETIMOLOGIA:

Innovació del llatí medieval formada, amb l'afegit del sufix nominal *-arius*, a partir dels mots *pellicia* o *pellicium* 'pellissa', 'samarra', substantivacions de l'adjectiu *pellicius* 'relatiu a les pells', el qual, al seu torn, procedeix de *pellis* 'pell'⁴⁶⁸.

FORMES ROMÀNIQUES⁴⁶⁹:

cat. *pellisser*, ant. *pelicer*; *arag.* ant. *pellicero*; *esp.* ant. *pellicero*; *fr.* ant. *plicier*, *pelicier*; *oc.* *pelissière*; *port.* *peliceiro*.

SIGNIFICAT:

'El qui prepara i ven pells', 'pellisser'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1051** AComtalPerg II 398, p. 778: S+ Ermeir Pilicer.
- (2) **1065** DACCBBarcelona III 1078, p. 1695: ipso alodio ... et uineis et triliis que tenebat Guilielmus Pellicarius, que concessit et donauit Domino Deo et cenobio Sancti Cucuphatis libere et solide.

---

⁴⁶⁸ Vid. TRIAS 2012: 174.

⁴⁶⁹ Vid. Wartburg, *FEW* VIII 163a. Per als derivats de *pellis* i *pelliceus*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 6375 i 6377.

-
- (3) **1067** DACCBBarcelona IV 1168, p. 1833: S+ Amatus Pelicer.
- (4) **1079** DipMontalegre 57, pp. 87-88: dimitto ad Poncio Bernardo I faneca de blat ad Raibaut, ... I migera ad filio Ermingau, ortolan, ... eimina I ad Aurucio alia, ad Bernard Pelicer I mig(era).
- (5) **1082** DACCBBarcelona IV 1416, p. 2200: s+ Durisacci Pellicerii.
- (6) **1102** CEGirona 186, pp. 322-323: dimitto ... Deo et ecclesie Sancti Felicis de Celrano et Bernardo eiusdem ecclesie capellano illas domos ... cum trilia et oliuariis que sunt in circuitu iamdicte domus simul ... cum ipsa domo et orto que tenet Petrus Pelicer.
- (7) **1106** CEGirona 198, p. 336: Sig+num Arnalli Pelicer.
- (8) **ca. 1112** CDipÀger 217, p. 491: et duas que tenet Rodbert Pillicer, una in Manatorres, et alia ad ipso collo de Verbel.
- (9) **1119** Martí Bonet, *Oleguer* 41, p. 393: habeat iamdictus archiepiscopus censum quem in predictis domibus habebat furnum denique suum et domos quas Arnallus Adalli solitus erat per illud abere simul cum domibus et operatoris Renalli pelliciarri supradicte uxori sue concessit et habeat eas dum uixerit et post obitum eius concessit ... domino Ollegario archiepiscopo.
- (10) **1139** CSCugat III 939, p. 122: S+m Raimundi Pellicerii; S+m Ricardi Pellicerii.
- (11) **1144** CSCugat III 956, p. 137: ego Raimundus Iohannis uendo tibi Oliuario Pellicerio et uxori tue Villane mansum unum cum omnibus suis pertinenciis.
- (12) **1147** CSCugat III 974, p. 154: dimittimos filio nostro Arnallo ipsum mansum de Malseliga ... et cunctum ipsum alodium ... quod habemus s. Cucuphati Garrigarum per nostrum alodium et pro lexa que fecit nobis

- Arnallus Mironis de Tamarith propter domos R. Petri Pellicer, ipsas dimittimus Bernardo filio nostro.
- (13) **1150** Alturo, *Sta. Anna* 271, p. 299: dimisit filio suo Raimundo ipsas domos quas emerat de uxore Eralli Pellicarii cum compra quam fecerat de Arnallo Sunarii et pignus quod habebat in manso de Truyols.
- (14) **1154-1155** DipPoblet 161, p. 143: terminatur in honorem Petri Guilelmi Pellicer uersus orientem et uersus meridiem in honore Guilelmi Gigo, aragonensis.
- (15) **1163** Baraut, *DocUrgell* 1577 (Urgellia 10, p. 103): Sig+num A. Pilicer.
- (16) **1164** Sarobe, *DipTGardeny* 130, p. 243: abet affrontationes uinea istam uia publica que uadit a Corbins, et ex alia parte in terra Arnaud Pellicer de Sanaogia, et ex alia parte illo brazali de aqua.
- (17) **1165** Papell, *DipSantesCreus* 116, p. 200: damus ... illum campum nostrum, ... qui terminatur ab oriente in uinea Poncii de Malograto, a meridie in campo Burrulli Pellicerii et in uinea Raimundi de Arcubus, ab occiduo et circio in uiis.
- (18) **1167** Baraut, *DocUrgell* 1616 (Urgellia 10, p. 138): Sig+num Ponc Pelicer.
- (19) **1172** DipPoblet 440, p. 330: ego Arnaldus de Pons ... dono et trado tibi Fogeto ... terciam partem de illo meo molino de Aitona qui se tenet cum molino de Poncio Pelicerio in ipsa cequia de Aitona et est fundatus in illo casallo cum molino de Poncio Pelicerio, et affrontat ex una parte uersus Sicoris, in terra Arnaldi de Sesquar et de Guilelmo Angles et de Bernardo de Sadao, et de alia parte uersus Calatarra in campo de Auinsaleme et in campo Poncii Pelicerii.
- (20) **1174** DipPoblet 506, p. 375: Sig+num Poncii Pilicer.
- (21) **1175** DipTortosa 266, p. 331: filie Bernardi Pelicer dimitto I coscera et I plumad.

- (22) **1176** Sarobe, *DipTGardeny* 289, p. 433: Sig+num Pontii Pelizer.
- (23) **1177** DipPoblet 582, p. 426: ego Berengaria, uxor Poncii Pelicer qui fuit, et Raimundus de Ceruia ... donatores sumus ... unum solum de terra nostra in uilla de Aitona. *ibid.*: S+num Berengarie, uxoris Poncii Pelicerii.
- (24) **1181** Sarobe, *DipTGardeny* 368, p. 544: de predicto uero honore exeunt II solidos de censu quos debet facere Donatus Palicer.
- (25) **1183** DipMontalegre 153, p. 198: concedo filie mee Raimunde illas uineas cum terra in qua sunt fundate quas Burrullus Pellicerius tenebat per me ad ipsum Clotum Mellis.
- (26) **1187** DipAmer 44, p. 86: Sig+num Burdi Pellicer.
- (27) **1188** Puig i Ferreté, *Gerri* II 175, p. 127: afrontat ex una parte in terra de Bernad Pelicer, ex alia in uia publica.

et al.

COMENTARI:

Documentat des d'època tardana⁴⁷⁰, l'adjectiu *pellicius* –també escrit *pellicens*–, a partir del qual sorgiren les formes substantivades *pellicia* i *pellicium*, qualifica qualsevol objecte fet de pell, matèria que rebé en la llengua llatina el nom de *pellis*, veu que podria provenir de l'arrel indoeuropea **pel-ni*⁴⁷¹. Hom testimonia *pellis* des d'època arcaica, a Plaute, fent al·lusió a la 'membrana exterior que recobreix el cos de l'home i dels animals'⁴⁷²; un poc després, ja apareix a Virgili i en altres poetes clàssics amb el sentit més tècnic de 'pell arrencada del cos on estava adherida per tal d'aprofitar-la com a vestit o com a matèria de fabricació'⁴⁷³:

VERG. *Aen.* 8, 177-178: praecipuumque *Euandrus* toro et uillosi pelle leonis / accipit Aenean solioque inuitat acerno.

⁴⁷⁰ PAVL. FEST. p. 332: *scrantum*: *pellicium*, in quo sagittae reconduntur (ThLL X/1 999, 70-71).

⁴⁷¹ Vid. Pokorny, *IEW*, p. 803.

⁴⁷² PLAVT. *Capt.* 135: *ossa atque pellis sum miser a macritudine* (ThLL X/1 1004, 3).

⁴⁷³ Vid. ThLL X/1 1004, 64-65.

A partir de *pellicius*, com hem dit, es produïren les substantivacions *pellicia* i *pellicium*, que sorgiren de combinacions corrents amb termes que van acabar desapareixent. Així, en paraules de Trias, «la variant femenina *pellicea* o *pellicia* té el seu origen en expressions del tipus *tunica pellicea* o *uestis pellicea*, mentre que la forma neutra *pelliceum* o *pellicium* prové de sintagmes com *mantellum pelliceum* o *uestimentum pelliceum*»⁴⁷⁴. Ambdues paraules, l'abundant testimoniatge de les quals demostra la importància de la incipient indústria pelletera a l'Edat Mitjana, es referien o bé a una pellissa ('peça d'abric elaborada o folrada amb pells fines, vestida per homes i dones'), o bé a una samarra ('gec de pell més aviat rústic que conservava la llana o el pèl de l'animal, característic dels pastors i la gent de poble'⁴⁷⁵) i apareixen documentades en el territori del domini lingüístic del català des del segle IX, en el cas de *pellicia*, i des de finals del X, en el de *pellicium*:

864 DipRosselló 55, p. 115: uellatas XI, et quadincos XI, et uadelincos VIII, curtinas II, p e l l i c a s VI, et suscinta parata una.

998 DipGirona 612, p. 518: a Tederico, sene presbitero, p e l l i c u n o I.
ibid.: ad Oriola deuota, p e l i c a I.

És d'aquestes substantivacions d'on derivà, efectivament, el nom d'ofici *pelliciaris*, innovació del llatí medieval, formada per mitjà del sufix *-arius*, que designa l'individu a càrrec d'adobar les pells animals, de vendre-les i de folrar amb elles algunes peces d'abric⁴⁷⁶. Abans, però, aquest ofici rebé en la llengua llatina el nom de *pellarius*, substantiu directament derivat de *pellis*, absent dels diplomes de la Catalunya altmedieval, que hom comença a llegir al segle IV, en autors cristians com ara Fírmic⁴⁷⁷:

FIRM. *math.* 4, 14, 13: faciet p e l l a r i o s , coriarios, caligarios.

Pelliciaris, sinònim de *pelliparius* (vid. s. v.), apareix recollit al DuCange, al NGML, al Niermeyer, al DMLBrit i al LLMAIugoslaviae⁴⁷⁸. Els testimonis més

---

⁴⁷⁴ TRIAS 2012: 174.

⁴⁷⁵ Definicions de Trias (*ibid.*).

⁴⁷⁶ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 358.

⁴⁷⁷ Vid. *ibid.*, 996, 63.

⁴⁷⁸ Vid., en tots els casos, s. v. *pelliciaris*.

antics de la paraula, segons es desprèn de la consulta d'aquests diccionaris, són els recollits al Niermeyer i al NGML i daten, com els del nostre corpus, de finals de la primera meitat del segle X i principis de la segona⁴⁷⁹. En efecte, als diplomes de la Catalunya altmedieval la primera aparició d'aquest vocable, que sempre es troba en funció de sobrenom d'antropònims masculins, es produeix en l'acta d'una venda duta a terme al 1051 entre Tedger i Guinidilda, la seva muller, i Bonuç i Bonadona, esposa d'aquest. Entre els testimonis que validen la transacció hi ha un tal *Ermeir* (per *Ermemir*) que signa amb el sobrenom *Pilicer*, catalanisme amb el so palatal [λ] representat per una sola *l* i amb assimilació de la vocal *i*. És la primera de les diferents formes catalanes (*palicer*, *pelicer*, *pelixer*, *pellicer*, *pillicer*) que es documenten, amb força abundància i amb variacions d'escriptura, sobretot pel que fa a les vocals, al llarg de la segona meitat del segle XI i de tota la centúria següent. En aquest sentit, el primer testimoni ofert per Coromines és força posterior: es localitza en un document de l'any 1250, de l'Alt Cardener, on es llegeix *En Pellicer*⁴⁸⁰.

Pel que fa a les formes llatines –menys freqüents que les catalanes, fenomen poc habitual–, se'n documenten quatre variants: la pròpia d'aquesta llengua, *pelliciaris* (es llegeix tan sols als diplomes de 1065 i 1119), dues de formades amb el sufix *-erius*, segurament producte d'una llatinització superficial, amb la *l* geminada (1082, 1139, 1144, 1165 i 1183) o amb una de sola (1172 i 1177), i, en darrer lloc, una variant *pellicarius*, que es llegeix en genitiu al text de 1150, amb pèrdua de la vocal palatal *i*.

En fi, *pelliciaris* tingué continuïtat en aragonès, francès i castellà antics i segueix vigent, sense canvis semàntics, en català, occità i portuguès. Com explica Martínez Meléndez, la llengua castellana, on també es documenta la forma apocopada *pelixer*⁴⁸¹, segurament influïda pel català, tendí a usar més els substantius *pellejero* i *peletero*⁴⁸², que acabaren fent caure en desús *pellicero*.

⁴⁷⁹ **ante 1040** MÉTAIS, *Cart. de Vendôme* I 29 (vid. Niermeyer, s. v.) i **1057** CARTVL. s. *Vit. Mass.* I, p. 81 (vid. NGML, s. v.).

⁴⁸⁰ Vid. Coromines, *DECat* VI 399a, 60-399b, 1. Alcover i Moll (DCVB, s. v. *pellisser*), per la seva banda, testimonien per primer cop aquesta veu a Ramon Llull (*Cont.* 122, 8: *los pellicers veem, Sènyer, que han offici e mester de ajustar una pell ab altra e de cosir una pell ab altra*).

⁴⁸¹ **1126** VEbro II 514 (*cit.* MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 356): *similiter est fidaça Lambert pelixer*. Vid. MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 354 ss.

⁴⁸² Vid. DLE, s. vv.

pelliparius

VARIANTS:

peliparius, pelliperius, pilliparius, pilliperius

FORMES:

peliparii, -ario

pelliparius, -arii (-i), -ario, -arios, -ariis

pelliperii (-i)

pilliparii, -ario

pilliperii

ETIMOLOGIA:

Innovació del llatí medieval que o bé podria estar composta de *pellis* ‘pell’ i una forma del verb *parare* ‘preparar’ o que derivaria directament de *pellis* amb l’addició del sufix nominal *-arius* i amb assimilació per analogia amb *feliparius* ‘venedor de roba de segona mà’, tal com es proposa al DMLBrit⁴⁸³.

FORMES ROMÀNIQUES:

—

SIGNIFICAT:

‘El qui adoba i ven pells’, ‘pelleter’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1136** Martí Bonet, *Oleguer* 128, p. 492: S+ Burrulli pelliparii.
- (2) **1157** CPoblación I 107, p. 160: Sig+num Pontii Peliparii.
- (3) **1162** DipTortosa 121, p. 172: ego, Ricardus Pelliparii et uxor mea Raimunda et filia nostra Raimunda uendimus ... unam peciam terre quam habemus in Villa Rubea. *ibid.*, p. 173: S+num Ricardi Pelliparii.

---

⁴⁸³ Vid. DMLBrit, s. vv.

-
- (4) **1163** CPoblación I 122, p. 178: Sig+num Ponti Pilliperii. Sig+num Raymundi Hafiz. Sig+num Constanti de Tholosa ... nepotis Pontii Pilliperii.
- (5) **1165** DipMontalegre 130, p. 170: ego Petrus Pelliparius ... et uxor mea ... uendimus tibi Ponci Marcha unam peciola de terra de nostra tenedone. *ibid.*, p. 171: Sig+num Guillelmi Stephani, qui pro bono amore dono tibi Ponci Marcha ... illam peciolam de terra mee tenedonis cum omnibus affrontacionibus suis, que est iuxta illam quam emisti de Petro Pellipario XII denarios.
- (6) **1167** DipPoblet 320, p. 248: abent afrontaciones ipsos feragenales de I parte in charera qui uadit de uilla Agrimontis ad Sebranum, de alia in alodio de Poncio Pelliparii et de suo fratre.
- (7) **1168** Baraut, *DocUrgell* 1622 (Urgellia 10, p. 146): afrontat de I parte in terra G. de Bescaran, de alia in terra Petri de Arcalis et de me, de IIII in uia, et aliam terram que fuit Radulphi Pelliparii.
- (8) **1171** CPoblación I 141, p. 202: nos omnes in simul per nos et per omnes nostros, facimus hanc cartam libertatis omnibus hominibus qui habitare uoluerint in uilla de Spelunca, cuiuscumque negotii sint aut negotiationis, latomis, carpentoris, pellipariis, sotulatoribus siue mercimoniariis, mercatoribus, textoribus, conducticiis siue ceterorum generum omnibus officiorum.
- (9) **1173** DipPoblet 475, p. 355: donamus uobis Poncio Pelipario et uestris atque omni uestre posteritati uel cui uolueritis ipsum molendinum uestrum de Aitona quem pro nobis solebatis tenere.
- (10) **1175** CSCreus 187, p. 188: dimitto Gadulfo Maloni II morabatinos, quos ei debeo et alios II Iordani Pellipario, quos ei debeo.
- (11) **1177** CSCugat III 1111, p. 265: ego Guillelmus Pelliparii ... dono Domino Deo et beatissimo monasterio s. Cucuphatis, meum mansum de

- Choconis. *ibid.*, p. 266: S+m Guillelmi Pelliparii, qui hoc laudo et firmo.
- (12) **1179** (*Acquapendente*) CDipÀger 521, p. 862: hoc totum fecit in manu Raimundi, Aggerensis abbatis, uidentibus et audientibus Conill et Bernardo Pillipario. *ibid.*: Signum Bernardi Pilliparii.
- (13) **1179** Sarobe, *DipTGardeny* 339, p. 498: dedit eclesia Sancti Pauli de Anglerola et clericis suis et Arberti presbiteri et Mansioni et fratribus Milicie Templi Salomonis ... ipsam Turrem de Bafes cum alodio qui fuit Gilelmi Pelliperi.
- (14) **1185** DipCervià 80, p. 278: Sig+num Raimundi Pelliparii.
- (15) **1185** CSCugat III 1160, p. 303: debeo Bernardo de Verdegerio VI solidos et ... Raimundo Pellipario IIII solidos.
- (16) **1189** Sans Travé, *DipTBarberà* 146, p. 229: dono tibi Constancie, uxori Arnaldi Petri, olim defuncti, ipsum solarium cum operatoriiis, qui se tenet cum domibus Arnaldi Pelliparii.
- (17) **1190** DipCervià 90, p. 289: Sig+num Raimundi Pelliparii.
- (18) **1191** DipTortosa 469, pp. 579-580: terminatur ... a ponente in domibus quas tenet per nos Petrus Pelliparius et Petrus Guasc et Bernardus Ortolanus.
- (19) **1196** Baraut, *DocUrgell* 1878 (Urgellia 11, p. 46): Sig+num Petri Pelliparii.
- (20) **1200** Gonzalvo, *Pau i treva* 20 XXI, p. 123: bordarios, pelliparios et sutores, textores et omnes ministrales, sub hac pace et securitate ponimus et constituimus.

et al.

COMENTARI:

De la innovació del llatí medieval *pelliparius* –documentada des del segle XI als textos de tota Europa i recollida al DuCange, al NGML, al Niermeyer, al DMLBrit, al LMILPolonorum, al LLMAIugoslaviae, al LELMAL i al LItaliae-MAL⁴⁸⁴– s’ha acostumat a dir que prové de la unió del substantiu *pellis* ‘pell’ amb una forma, tal vegada participial⁴⁸⁵, del verb *parare*, hipòtesi que es proposa al NGML, al LMILPolonorum i al LELMAL, diccionari que ho fa –potser, com els altres– «según se deduce de DuCange, s. v. *pelliparius: qui peles parant*». Al DMLBrit, en canvi, s’afirma que *pelliparius* deriva de l’addició del sufix *-arius*, formador de noms d’ofici, a *pellis*; la forma resultant seria producte d’un fenomen d’assimilació per analogia amb el substantiu *feliparius*, forma llatinitzada de l’anglès mitjà *feliper*, provinent del francès antic *felpier* (*feupier*, *frepier*), provinent d’un hipotètic **faluppa* germànic⁴⁸⁶. Únicament testimoniats en territori britànic, i tan sols des de finals del segle XIII, *feliparius* designa els venedors de roba ja usada:

1313 *Leet Norm.* 55 (*cit.* DMLBrit, s. v. *feliparius*): de omnibus p helip a-
riis quia dubbant et diuertunt pannos faciendo falsitatem in opere.

Atès que *feliparius* no es llegeix, com acabem de dir, en la resta de territoris, sembla acceptable la teoria que en aquestes zones la paraula es formés amb l’addició d’una forma verbal provinent de *paro* que hauria rebut el sufix *-arius*. En qualsevol cas, tant *feliparius* com *pelliparius* es relacionen amb el lèxic tèxtil, car aquesta darrera veu, sinònima de *pelliciarius* (vid. s. v.), anomena el pelleter, la persona que adobava les pells animals i les venia i que també les feia servir per folrar peces de roba que, igualment, posava a disposició del públic. El primer element d’aquest vocable és, com ja hem dit, *pellis*, que podria provenir de l’indoeuropeu **pel-ni*, al seu torn relacionat amb **pel-no*, que donà el germànic **fella*⁴⁸⁷, que es pot vincular amb la forma **faluppa* que desembocà en el ja citat francès *felpier*.

Pelliparius apareix als diplomes del nostre corpus, a partir del segle XII, com a sobrenom de noms propis masculins, normalment en les signatures dels escato-

⁴⁸⁴ Vid. DuCange, s. v. *pelliparii*. A la resta de diccionaris, vid. s. v. *pelliparius*.

⁴⁸⁵ Vid. García, *Propuestas etimológicas*, s. v. *pelliparu*.

⁴⁸⁶ Vid. DMLBrit, s. v. *feliparius*.

⁴⁸⁷ Vid. Pokorny, *IEW*, p. 803.

cols, amb diverses variants d'escriptura (*peliparius*, *pelliperius*, *pilliparius*, *pilliperius*) que presenten assimilacions vocàliques i la simplificació de la consonant líquida palatal geminada, formes documentades sobretot en cas genitiu, fruit del seu ús antroponímic. De fet, l'únic testimoni de la paraula fora d'estructures antroponímiques es troba en la constitució de pau i treva citada, proclamada al 1200 per Pere I, rei d'Aragó i comte de Barcelona. El document, on es llegeix la forma d'acusatiu *pelliparios*, vetlla per garantir la seguretat de treballadors del camp com els borders i d'artesans com els sabaters, els teixidors o, en efecte, els pelleters.

Malgrat que diversos dels noms d'ofici de derivats de *pellis*⁴⁸⁸ van seguir designant en les llengües romàniques aquests professionals, *pelliparius* no trobà continuïtat en cap territori.

---

⁴⁸⁸ Vid. s. v. *pellicarius*.

pergamenarius

VARIANTS:

pergaminarius

FORMES:

pergaminarium, -ii

ETIMOLOGIA:

Substantiu documentat a partir de l'Edat Mitjana i derivat, per mitjà del sufix nominal *-arius*, del llatí clàssic *pergamena* (cf. el grec *περγαμηνή*⁴⁸⁹), provinent, al seu torn, del topònim *Pergamum* 'Pèrgam'⁴⁹⁰ (cf. el grec *Πέργαμος*).

FORMES ROMÀNIQUES⁴⁹¹:

cat. *pergaminer*; esp. *pergaminero*; fr. *pergaminier*; gall.-port. *pergaminheiro*; it. ant. *pergamenaiò*⁴⁹²; oc. *pergaminier*.

SIGNIFICAT:

'El qui treballa en la fabricació de pergamins', 'pergaminer'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1150** Alturo, *Sta. Anna* 271, p. 298: fecit suum testamentum in quo elegit manumissores suos, uidelicet, fratrem suum Bernardum Poncii et Gillel-mum Pergaminarium et Petrum Raimundi Minardi atque Bernardum Marcucii et Petrum Geraldi de Podio.
- (2) **1185** CPoblet 95, p. 52: Sig+num Petri pergaminarii.

⁴⁸⁹ Vid. LSJ 1179b, s. v.

⁴⁹⁰ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *Pergamum*. Vid etiam DuCange, s. v. *pergamenum*.

⁴⁹¹ Per als derivats de *pergamenum*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 6411. Vid. etiam Wartburg, *FEW* VIII 239a ss.

⁴⁹² Vid. Battisti-Alessio, *DEI*, s. v. *pergaména*.

COMENTARI:

El pergaminer era la persona encarregada de la fabricació dels pergamins: un cop obtinguda la pell, la tractava tot netejant-ne el velló i les restes de carn, l'adobava i, finalment, l'estirava. Els pergamins es fabricaven generalment amb pell de xai (encara que també de vedella i de cabra), però ja al segle X s'importava pergami de gasela, molt més fi i consistent, i, segons sembla, a la Sevilla del segle XIII també se'n feien de tela⁴⁹³. Al final de l'època medieval, amb la substitució del pergami pel paper, aquest ofici perdé tanta importància que, com es pot comprovar en testimonis provinents de la Península Ibèrica, els pergaminers acabaren exercint altres feines, si bé aquestes també solien estar relacionades amb el tractament de les pells animals:

s. **XV** RMálaga 1, 29 (*cit.* MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 374): Fernando pargaminero vesino de Llerena, cortydor e pargaminero con XXV maravedis de cabdad ... I vezino.

La invenció dels pergamins és atribuïda a Èumenes, rei de la ciutat de Pèrgam, al nord-est de l'Àsia Menor, durant el segle II aC. La tradició transmet que, realment sensible a la importància de la cultura, Èumenes ordenà la construcció de la biblioteca de Pèrgam, la qual esdevingué tan impressionant que podia rivalitzar, fins i tot, amb la d'Alexandria. Veritablement gelós, Ptolemeu VI, rei d'Alexandria, hauria manat que se suspenguessin les exportacions de papir a la ciutat i Èumenes, en no poder disposar-ne, va tenir la pensada d'emprar la pell d'un animal jove, material que, a més, resultaria menys fràgil que el papir, degudament tractat. Així ho relata Plini el Vell en la seva *Història natural*:

PLIN. *nat.* 13, 70: mox aemulatione circa bibliothecas regum Ptolemaei et Eumenis, supprime chartas Ptolemaeo, idem Varro membranas Pergami tradit repertas.

Isidor analitzà als seus *Orígens* l'etimologia d'aquesta veu en termes similars i esmentà, endemés, l'altre substantiu amb el qual eren coneguts els pergamins, paraula que Plini també emprà ja al passatge citat, *membrana*, perquè «s'extreuen dels membres de les bèsties»:

---

⁴⁹³ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 374.

ISID. *orig.* 6, 11: *p e r g a m e n i* reges cum carta indigerent, *m e m b r a n a* primi excogitauerunt. Vnde et *p e r g a m e n a r u m* nomen hucusque tradente sibi posteritate seruatum est. Haec et *m e m b r a n a* dicuntur, quia ex membris pecudum detrahuntur.

Així doncs, seguint el mateix procés de derivació semàntica que generà el grec *περγαμινή*, provinent del nom de ciutat *Πέργαμος*⁴⁹⁴, el llatí *pergamena* deriva de *Pergamum*.

El nom d'ofici *pergamenarius* es documenta a partir de l'Edat Mitjana, època en què el pergamí era ja, sense cap mena de discussió, el suport principal per a l'escriptura. Testimoniats únicament en dues ocasions al nostre corpus (com a sobrenom dels antropònims *Gillelmmum*, al diploma de 1150, i *Petri*, al de 1185, i amb apofonia *e > i*) aquest mot és present en la majoria de territoris, segons mostra la seva aparició al DuCange, al NGML, al Niermeyer, al DMLBrit i al LMILPolonorum⁴⁹⁵. Malgrat que en altres zones es registren el substantius *pergaminator*⁴⁹⁶ i *pergamentarius*⁴⁹⁷, derivats de *pergamena* i d'igual significat que *pergamenarius*, no hi ha cap sinònim en la documentació treballada. Present en tota la Romània, *pergamenarius* va donar el català *pergaminer*, que, segons Coromines i Alcover i Moll⁴⁹⁸, es testimonia per primera vegada al 1375, en un document de l'arxiu municipal de Barcelona:

1375 Doc. arx. mun. de Barc. (*cit.* DCVB, s. v. *pergaminer*): *negun blanquer ne ... p e r g a m i n e r* ne altre hom qui ús d'offici de blanqueria.

⁴⁹⁴ Vid. LSJ 1179b, s. vv.

⁴⁹⁵ Vid. DuCange, s. v. *pergamenum*. Vid. NGML i Niermeyer, s. v. *pergamenarius*. Vid. DMLBrit, s. v. *pergamenarius*, *pergamentarius*. Vid. LMILPolonorum, s. v. *pergamenarius*.

⁴⁹⁶ Vid. DMLBrit, s. v.

⁴⁹⁷ Vid. *ibid.*, s. v. *pergamenarius*, *pergamentarius*, i NGML i LItaliaeMAL, s. v. *pergamentarius*.

⁴⁹⁸ Vid. Coromines, *DECat* VI 448b, 37 i DCVB, s. v.

sellarius

VARIANTS:

cellarius, selarius, sellerius

FORMES:

cellarii

selarii

sellarius, -ii, -io

selleri, -ii

cat. seler, siler

ETIMOLOGIA:

Substantiu que deriva, per mitjà del sufix nominal *-arius*, de *sella* ‘cadira’, mot derivat del verb *sedeo* ‘seure’, d’origen indoeuropeu⁴⁹⁹. Abans de l’Edat Mitjana, es documenta tan sols en un text epigràfic (CIL VI 10046: *epaphrae sellario Menandro agitatore*)⁵⁰⁰.

FORMES ROMÀNIQUES⁵⁰¹:

cat. *seller*; *esp.* *sillero*; *fr.* *sellier*; *gall.-port.* *seleiro*; *it.* *sellaio*; *oc.* *selièr*; *rom.* *șear*.

SIGNIFICAT:

‘El qui confecciona les cadires, les selles i altres guarniments de cuir per a les bèsties, especialment per als cavalls’, ‘seller’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1060** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1211, p. 521: *caldariam meam maiorem cum paracinglis Suniario, fratri meo, dari iubeo; caldariam minorem, Arnaldo sellario.*

---

⁴⁹⁹ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *sedeo*.

⁵⁰⁰ Vid. OLD, s. v. *sellarius*. Vid. etiam Gaffiot, s. v.

⁵⁰¹ Meyer-Lübke, *REW* 7796.

- (2) **1061** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1217, p. 528: caldariam minorem, Arnaldo sellario.
- (3) **1064** (*orig.*) CDipSGirona 306, p. 314: heae conductiones sacramentorum factae coram sacerdotibus Adalberto Guisadi ... et Petro Blidgarii scriptori, ordinante Petro Guilelmi clerico uel iudice, sub presencia Olibe Mironis presbiteri ... et Petri Seguini et Gaufredi seler et Lobeti et Arnalli Bernardi. *ibid.*, p. 318: ipso suo manso de Vila Rubea ... cum omnibus suis pertinenciis et ... ipsas uineas quas Gaucfredus seler tenebat ... dimisit iam dicto Iohanni clerico suo elemosinario. *ibid.*, p. 319: fuerunt suscriptores uel signatores ipsius testamenti Oliba Mironis presbiter, Iohannes Recosindi leuita, ... Segarius seler, Bonifilius Quoqus, Gaucfredus sellarius. *ibid.*, p. 320: sig+num Gaufredi selleri.
- (4) **1082** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1452, p. 742: habet afrontationem ab oriente in uia publica que uadit ad mercatum, ... et de occiduo in domibus Ermen-gaudi archileuite, et de circio in mansionibus de Arnallo sellario.
- (5) **1082** CDipSGirona 382, p. 400: affrontat prefatum solarium et cortilium ex parte orientis in casa de Petro Dalmatii et Arnallo Guifredi selleri, de meridie in casa de Arnaldo Bernardi selleri.
- (6) **1085** CDipSGirona 393, p. 412: affrontat autem predictum cu<r>tilium a parte orientis in domibus Arnalli Bernardi sellarii, de meridie in calle quo pergitur ad hostium prelibate ecclesie sancte Marie Puellarum.
- (7) **1090** Bach, *ACSolsona* 308, p. 178: ipso alod que abeo in termine de kastrum Menraesana, que ad me donauit Remon Mir et Engelsia, qui est seler.
- (8) **1097** Ricard Guillem 51, p. 247: terminantur ab oriente in alodio iamdicti Bonucii, a meridie in uia et in alodio Barchinonensi canonicae, ab occiduo in alodio Bernardi Raimundi sellarii, a circio in ipso rego.
- (9) **1091** DipAmer 24, p. 61: Sig+num Compan Cellarii.

- (10) **1145** DipPoblet 102, p. 100: ego Raimundus ... uendo uobis ... illos meos archus et illud terratum super ipsis uoltis uersus meridiem usque tenedonem Raimundi Sellarii, super ipsas uoltas que condam fuerunt hospitalis. *ibid.*: a circio in medietate predictarum uoltarum que est uersus Raimundi Sellarii et in pariete domus filiorum iamdicti Petri Bernardi.
- (11) **1160** DipMontalegre 123, p. 160: Sig+num Raimundi Sellarii.
- (12) **1168** DipTortosa 187, p. 242: hunc campum excambiamus uobis prior et aliis canonicis pro illo campo quem uos habuistis de Petro Arnaldo Siler pro excambiacione et est in loco uocitato Arenas.
- (13) **1172** (*Perpinya*) LFeud. II 793, p. 277: Per Siler iuro similiter.
- (14) **1175** DipPoblet 525, p. 388: Sig+num Iohannis Siler.

COMENTARI:

Si hom consulta els significats del substantiu *sellarius* en alguns dels principals diccionaris de llatí clàssic, com el Gaffiot o l'OLD, hi trobarà dues definicions: segons la primera, registrada a partir de la inscripció que hem citat més amunt (sembla que és l'únic testimoni que se'n conserva abans de l'Edat Mitjana), el terme designava algú vinculat al món de les curses, segurament la persona que conduïa el carro, encara que el context no permet d'assegurar-ho; a la segona accepció, en canvi, es diu que el *sellarius* era algun tipus de prostitut masculí, sentit extret a partir del següent passatge de Tàcit a propòsit dels vicis més obscurs de Tiberi durant els seus darrers anys de vida, que passà a Capri:

TAC. *ann.* 6, 1: tuncque primum ignota antea uocabula reperta sunt sellariorum et spintriarum ex foeditate loci ac multiplici patientia.

L'aparició tant de *sellarius* com d'*spintria* fou objecte des del principi d'una sèrie d'elucubracions que maldaren per trobar-ne el sentit. A grans trets, es pot dir que del context que ofereix el passatge s'arribà a l'acord general, vigent encara en els estudis i les edicions més recents⁵⁰², que aquestes veus designaven

---

⁵⁰² N'ofereix una completa panoràmica CHAMPLIN 2011: 317-18.

prostituts a partir del lloc on duien a terme la seva activitat, en el cas de *sellarius*, i dels tipus de pràctiques sexuals, generalment de submissió, que realitzaven, en el d'*spintria*. Així ho explicà Yardley: «*sellarii* and *spintriae*, named respectively from the foul locations where they operated and their wide range of pathic sexual activities»⁵⁰³. Més precís encara, però, havia estat ja Martin: «from *sella*, a seat or stool, comes *sellarium*, a latrine; hence *sellarii* are male prostitutes who ply their trade there. The clue to *spintriae* is the phrase *multiplī patientia*, since *patientia* in a sexual context signifies the act of the passive partner (*pathicus*) in a sexual act»⁵⁰⁴. Tanmateix, ja Suetoni parlà d'aquest mateix assumpte en termes molt similars als de Tàcit, sens dubte a partir d'una font comuna, ara perduda:

SVET. *ann.* 6, 1: secessu uero Caprensi etiam sellaria excogitauit, sedem arcanarum libidinum, in quam undique conquisiti puellarum et exoletorum greges monstrosique concubitus repertores, quos spintrias appellabat, triplici serie conexi, in uicem incestarent coram ipso, ut aspectu deficientis libidines excitaret. Cubicula plurifariam disposita tabellis ac sigillis lasciuiissimarum picturarum et figurarum adornauit librisque Elephantidis instruxit, ne cui in opera edenda exemplar impe[t]ratae schemae deesset.

Si bé aquestes paraules van servir als estudiosos esmentats per desenvolupar tals hipòtesis, també van ajudar Champlin a descartar-les. L'autor nega amb contundència que *sellariorum* faci referència ni tan sols a persones, car considera que és el mateix *sellaria* que ha usat Suetoni: «Tacitus's *sellariorum* ought to be the genitive plural, not of the otherwise hapax legomenon *sellarii*, but of the neuter *sellaria* otherwise attested in Suetonius and Pliny»⁵⁰⁵. *Sellaria*, emperò, tampoc no designa el 'lavabo' o 'latrina', com es diu als diccionaris⁵⁰⁶:

How these definitions are reached is a mystery. [...] Why ever latrines? To judge from the rubrics in the OLD, a *sella* is a seat, stool or chair; a sedan chair; and (indeed) a commode. But the leap from that last, special, and not especially common meaning of *sella* to the assumption that a *sellarium* was a latrine full of such sellae is pure fancy: sometimes a

⁵⁰³ YARDLEY 2008: 184.

⁵⁰⁴ MARTIN 2001: 41.

⁵⁰⁵ CHAMPLIN 2001: 320-321.

⁵⁰⁶ *Ibid.*, pp. 318-319.

sitting room is just a sitting room. Regardless of the depravity that unfolded in the place, there is no hint of any lavatorial significance in our two passages in Suetonius and Tacitus.

El que per sobre de tot no accepta Champlin, però, és la restricció d'aquests termes al món de la prostitució masculina. *Sellaria* no té res a veure amb latrines i homes, sinó amb l'exhibició provocativa que qualsevol –home o dona– podia desenvolupar, acció que es feia habitualment traient una cadira al carrer, al costat del dormitori on es pretenia exercir la prostitució⁵⁰⁷. Champlin proposa, així, que *sellaria* sigui un col·lectiu que designa el conjunt de dormitoris on es practicava la prostitució, és a dir, un bordell; per tant, només *spintriae* anomenaria els prostitutes, homes o dones, que treballarien en aquest indret. Vist això, doncs, *sellarius* 'prostitut' hauria d'eliminar-se dels diccionaris i, aleshores, abans de l'Edat Mitjana, aquest substantiu derivat de *sella* 'cadira' només hauria designat la persona relacionada amb el món de les curses i l'ambient que les envoltava.

A l'Edat Mitjana, però, *sellarius* patí un canvi semàntic: com es mostra als diccionaris que en donen entrada (el DuCange, el DMLBrit, el LLMAIugoslaviae i el LELMAL⁵⁰⁸), els *sellarii* elaboraven les selles que es posaven a l'esquena dels animals perquè poguessin ésser muntats, així com altres guarniments de couro. Fabricades sobretot per als corsers emprats en la cavalleria, aquestes selles estaven formades per una carcassa de fusta coberta de couro i farcida de crin⁵⁰⁹. Al corpus de la Catalunya altmedieval, es testimonien diverses variants i formes llatines i catalanes d'aquest vocable, que gairebé sempre apareix en funció de sobrenom d'antropònims⁵¹⁰. Així, en primer lloc, es documenta la forma pròpiament llatina, que ja apareix, entre d'altres, als dos primers registres conservats, en datiu, com a sobrenom d'*Arnallo*. De la mateixa manera, es documenten les formes *selarii* i *cellarii*, que mostren, respectivament, l'habitual confusió entre la

⁵⁰⁷ Vid. IVV. 3, 135-136: *cum tibi uestiti facies scorti placet, haeres / et dubitas alta Chionen deducere sella*.

⁵⁰⁸ Vid. s. v. *sellarius*. També registra la presència del terme Nortes (1979: 124) a la diplomàtica aragonesa: **1141** VEbro II 219: *testes sunt Falchet ... Orricus z̄abater, Paian lo petit ... Dauit panetarius, Bonet z̄abater ... Arnaldus sellarius*. Manchón (2000: 628) el testimonia amb el sentit de 'fabricant de segells'.

⁵⁰⁹ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 378.

⁵¹⁰ Hi ha, de fet, una única excepció (al diploma de 1090 on es llegeix *Engelsia, qui est seler*), però cal admetre que l'ús, per bé que desenvolupat, acaba essent el mateix.

grafia *l* i *ll* per representar els sons palatals⁵¹¹ i la vacil·lació gràfica entre *s* i *c* per representar-ne els sibilants. D'altra banda, des de l'any 1064 és habitual la presència del català *seler* o *siler* (totes les vegades escrit, en qualsevol cas, amb una sola *l*), que Coromines i Alcover i Moll documenten per primer cop, a partir del *Diccionari* d'Aguiló, en un document de 1342⁵¹²:

1342 Diccionari Aguiló, s. v. *seller*: en Berenguer de Cortada, *se l l e r*.

Finalment, es llegeixen també formes de genitiu que són mostra del tipus de llatinització més comuna, consistent tan sols a substituir el sufix *-er* del català pel llatí *-erius*. Particular és el cas del diploma de 1064, on el català *seler*, el llatí *sellarius* i la llatinització *sellerii* s'usen indistintament. En efecte, al text s'esmenten dos individus que devien ésser coneguts pel sobrenom català *seller*, *Gaucfredus* i *Segarius*, i és aquest el sobrenom (escrit, com hem dit, *seler*) que reben quan són esmentats per primera vegada. *Segarius* no torna a ésser mencionat, però sí *Gaucfredus*, que primer passa a ésser anomenat amb la forma més culta *sellarius* (potser per diferenciar-lo del *Segarius seler* que acaba d'esmentar-se) i finalment, en les signatures de l'escatocol, *sellerii*, forma més propera al català. El text, doncs, dóna bona mostra no només del tractament que podien rebre els termes, sinó també de la general manca de criteri a l'hora d'emprar unes formes o unes altres.

Sellarius tingué continuïtat en totes les llengües romàniques, parles en què segueix designant eminentment la persona que confecciona les selles per cavalcar i altres elements de cuir relacionats amb la cavalcadura. En la llengua catalana, actualment també és usat com a sinònim de *baster*, la persona que fa, adoba o ven bastos i altres arreus per a les haveries⁵¹³.

⁵¹¹ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 378.

⁵¹² Vid. Coromines, *DECat* 898a, 49-50, DCVB, s. v. *seller* i Diccionari Aguiló, s. v. *selier*.

⁵¹³ Vid. DIEC, s. vv. *seller* i *baster*.

1.7. Sabaters

çabatarius

VARIANTS:

çabatarius, cabatarius, çabaterius, cabaterius, zabatarius, zabaterius, zapaterius

FORMES:

çabatarii

cabatarii

çabaterii, -io

cabaterii

zabatarii

zabaterii

zapaterius

cat. çabater, cabater, chabater, sabater, sabbater, scabater, zabater, zabbater

ETIMOLOGIA:

Llatinització, mitjançant els sufixos *-arius* i *-erius*, del català *sabater*, derivat de *sabata* ‘calçat’, paraula d’etimologia incerta⁵¹⁴.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *sabater*; *esp.* *zapatero*; *fr.* *savetier*, ant. *savatier*; *gall.* *zapateiro*; *it. ant.* *ciabattiere*; *oc.* *sabatièr*; *port.* *sapateiro*.

SIGNIFICAT:

‘El qui fa i ven sabates’, ‘sabater’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1028** AComtalPerg I 189, p. 509: affrontat ... de meridie in orto de Bonifilii ficario uel c a b a t e r .

---

⁵¹⁴ Vid. GMLC, s. v. *çabatarius*. Vid. etiam Coromines, *DECat* VII 550a, 31 ss. i DCVB, s. vv. *sabata* i *sabater*.

- (2) **1032** AComtal Perg I 220, p. 557: affrontat ... de meridie in orto de Bonefilii, sicario (*pro* ficario) uel c a b a t e r .
- (3) **1044** AComtalPerg II 318, p. 681⁵¹⁵: et affrontat predictum kasale ... de occiduo et circio in mansione Seniofredi ç a b a t a r i i siue in calle publico.
- (4) **1059** DACCBBarcelona III 983, p. 1564: S + Gisbertus Ç a b a t a r i i .
- (5) **1066** CDipSGirona 317, p. 330: sig+num Vldricus C h a b a t e r .
- (6) **1067** (*Carcassona*) LFeud. II 832, p. 316: Caluet Z a b a t e r . *ibid.*, p. 318: Bernard S a b a t e r . *ibid.*: Guillelm Z a b a t e r .
- (7) **ca. 1079** AComtalPergCont. 99, p. 294: Andrea, s c a b a t e r .
- (8) **1094-1095** Baraut, *DocUrgell* 1123 (Urgellia 8, p. 51): Bernardus Ç a b a t e r diaconus pro mandato prior Montismagastri, qui hoc scripsit et fecit.
- (9) **1100** DACCBBarcelona V 1666, p. 2583: s+ Raimundi Bernardi, z a b a t e r .
- (10) **1146** DipPoblet 104, p. 102: S + Arnaldi S a b a t e r .
- (11) **1150** Puig i Ferreté, *Gerri* II 139, p. 99: facimus cartam tibi Iohannis Ç a b a t e r i i et posteritati tue de uno campo.
- (12) **1153** Baraut, *DocUrgell* 1518 (Urgellia 10, p. 32): affrontat de una parte in uestrum obrador et in obrador de Iohan de Mur, de alia in casas de Bernad Z a b a t e r , de terciã in casa de Arnal Pere de Sancto Stephano.
- (13) **1156** CSCreus 66, p. 72: Sig+num Willelmi Petri, s a b a t e r .
- (14) **1157** DipTortosa 81, p. 133: Sig+num Durandi Z a b a t e r de Flixo.
- (15) **1159** Alturo, *Sta. Anna* 323, p. 349: terminatur ... a meridie in guttis tenedonis quam tenet per me Petrus S a b a t e r et in duabus partibus de ipsa sala.

---

⁵¹⁵ Primer testimoni adduït al GMLC.

- (16) **1161** Sarobe, *DipTGardeny* 102, p. 209: Sig+num Arnalli Sabater. Sig+num Gilelmi Sabater, filii eius.
- (17) **1164** LFeud. II 735, p. 244: lata fuit predicta sententia a predictis iudicibus in presencia Guillelmi de Castro Rossilione et Ermengaudi de Verneto ... et Stephani Sabater et Petri Arberti.
- (18) **1164** DipPoblet 266, p. 210: ego Ioannes Bota et mulier mea Ermesen uinditores sumus ad te Pere Cabater et coniugi tue Maria.
- (19) **1177** DipPoblet 590, p. 431: Sig+num fratris Berengarii Cabatarii.
- (20) **1179** LFeud. I 168, p. 178: Sig+num Guilielmi Zabatarii.
- (21) **1181** Papell, *DipSantesCreus* 240, p. 350: et in Mor unum hominem nostrum, Guillelmum Zabater nomine, cum omnibus illis seruiciis et usaticis, que tempore nobis facit et facere solet uel debet.
- (22) **1187** DipTortosa 415, p. 513: ego Burdus de Gironna ... dono et trado uobis Viuas et Bernardo Çabaterio fratri uestro et uxoribus uestris et omni posteritati uestre ipsum furnum et ipsos molendinos de Monte Sancto.
- (23) **1190** Sangés, *DocGuissona* 251, p. 261: affrontat ex I parte in carrera, de alia in casis de Deuoda, de III in orto Sancte Marie, de IIII in casis de Guilelmo Cabater.
- (24) **1192** CSCugat III 1192, p. 327: S+m Raimundi Zabaterii.
- (25) **1193** Baraut, *DocUrgell* 1863 (Urgellia 11, p. 29): dono dicte ecclesie de mea hereditate quam Teoballus mihi dedit, duos mansos in uilla de Arau cum omnibus eorum pertinenciis, scilicet mansum Arnaldi Çabater et mansum Petri Chabrera.
- (26) **1193** Papell, *DipSantesCreus* 364, p. 534: Sig+num R. Cabaterii.

- (27) **1196** Bisson, *Fiscal accounts* 162, p. 291: et donauit ei etiam alios tres mansos in Penitensi quos tenet Guilelmus Manian et sui suum proprium alodium, et VII solidos censuales apud Villam francham, uidelicet IIII super Guilelmo Sendridi s a b a t e r .
- (28) **1200** CPoblación I 211, p. 290: habuit et tenuit Raymundus Z a p a t e r i u s una cum populatoribus qui in eodem loco fuerunt.

et al.

COMENTARI:

Contràriament a allò que succeeix avui dia, on el català *sabata* designa un tipus de calçat que no arriba més amunt dels turmells, el substantiu *sabata* o *sabatium* era emprat a l'Edat Mitjana en un sentit molt genèric que englobava qualsevol tipus de cobriment per als peus. Al corpus de la Catalunya altmedieval, *sabata* (tota volta documentat en plural) apareix a partir del segle XII en diplomes que corroboren aquesta generalitat, ja que mai no se n'especificuen detalls com ara el material, la forma o el color⁵¹⁶:

1136 Baraut, *DocUrgell* 1453 (Urgellia 9, p. 261): a Bernad de Bonestar u mantel e unes z a b a t e .

Aquest vocable ha perviscut arreu de la Romània amb formes masculines i femenines i presenta en algunes llengües un sentit despectiu: en efecte, al nord de França i a tota Itàlia *savate* i *ciabatta* es fan servir des d'antic per anomenar les sabates velles, desgastades i deformes que més valdria llençar⁵¹⁷; així mateix, no és estrany en la llengua castellana col·loquial d'anomenar *zapato* algú molt poc espavilat. Resta incert, però, el seu origen, i si bé Coromines tracta de bastir-ne una possible ascendència occidental, ha d'admetre, tanmateix, que la manca de dades no permet de confirmar les vinculacions lingüístiques que s'intueixen entre aquesta veu en el context romànic i les formes similars que se'n registren en les llengües eslaves del nord (*cóbot*) i en d'altres encara més orientals, com el turco-tàrtar septentrional (*cabata*)⁵¹⁸. S'ha suggerit, de la mateixa manera, que

⁵¹⁶ Vid. TRIAS 2012: 200. Vid. etiam DuCange, s. v. *sabbatum*.

⁵¹⁷ Coromines, *DECat* VII 551b, 1-5.

⁵¹⁸ Vid. *ibid.*, 550a, 31-38. Vid. etiam Coromina-Pascual, *DECH* VI 77a, 29 ss.

pugui provenir del llatí *diabathra*, plural de *diabathrum* ‘diàbatre’, una mena de calçat⁵¹⁹.

Derivat de *sabata* amb l’addició d’-er, el sufix romànic més característic en la formació de noms d’ofici, el català *sabater* apareix documentat als diccionaris de Coromines i Alcover i Moll a partir del segle XIII en passatges extrets de les obres de Ramon Llull o de Desclot⁵²⁰:

LLULL *Cont.* 349, 18 (*cit.* DCVB, s. v. *sabater*): lo sabater ha art a fer la sabata e’l ferrer a fer lo coltell.

DESCLOT *Cròn.* 102 (*cit.* DCVB, s. v. *sabater*): no som çabaters ne texidors ne hòmens que sapiam res fer.

Els testimonis del corpus documental de la Catalunya altmedieval que hem aportat més amunt, però, demostren l’existència d’aquesta paraula ja al segle XI. En la seva primera aparició, registrada en l’acta, original, d’una venda del 1028, apareix com a sobrenom de Bonfill, anomenat *ficario uel cabater*. És fals, però, un document datat cap al 999, redactat en realitat a mitjan segle XI i conservat a partir d’un trasllat de 1205⁵²¹, que hauria estat el primer testimoni del mot:

999 Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 94, p. 754: Signum+ Bernardi S a b a t e r, nos huius translati testes sumus.

Continuarà trobant-se al llarg d’aquest segle XI i del següent amb abundància i amb tot un seguit de variants que mostren les vacil·lacions a l’hora de reflectir el so fricatiu alveolar inicial (expressat amb les grafies *c*, *ç*, *s* i *z*, maneres d’escriure a les quals se suma una forma *scabater* força particular) i, en menor mesura,

---

⁵¹⁹ Vid. MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 397, que es fa ressò d’Eguílaz, *Glosario*, s. v. *zapata*.

⁵²⁰ Vid. Coromines, *DECat* VII 553a, 37 ss. i DCVB, s. v. *sabater*.

⁵²¹ Segons Puig i Ustrell, editor del text, «el document original sembla posterior a la data amb què consta en el trasllat present: l’estil paleogràfic, l’ortografia llatina, el formulari i cada element de les clàusules diplomàtiques, el contingut jurídic i el context històric intrínsec corresponen en bona mesura a una època més tardana, cap a mitjan segle XI. [...] Tampoc no apareixen, entorn de l’any 999, les persones esmentades en aquest document. La quadra de Secanella depengué del monestir del Munt, però no en trobem documentació fins a ben entrat el segle XII. [...] Sembla clar que es tracta d’un text fals en forma de còpia autèntica, i és l’únic fals clar que trobem al diplomataris».

la labial intermèdia (*b*, *bb*, *p*). Molt freqüent és, de la mateixa manera, llatinitzar la paraula amb la substitució del sufix *-er* pels llatins *-arius* o *-erius*, quelcom que dóna variants com *cabatarius*, *çabaterius* o *zapaterius*, les quals, emprades també com a sobrenom d'antropònims masculins, acostumen a aparèixer en cas genitiu. Cal notar, en aquest sentit, el testimoniatge, en un document del 992, del topònim *Cabatarios*, situat al terme de Viladrau, que dóna notícia de l'existència del mot encara abans:

992 DipOsona 1626, p. 1159: ec est in comitatu A[u]sona, in apendicio de Taradelo uel in locum que dicunt C a b a t a r i o s .

Hom també troba en altres territoris *çabatarius*, que apareix recollit, amb el mateix tipus de variants d'escriptura que ja hem vist als diplomes del corpus català, al DuCange, al Niermeyer i al DMLBrit⁵²². És, segurament, la llatinització del francès antic *zapater*. Per la seva banda, el LELMAL recull testimonis de *zapatero* des de l'any 1085, així com la llatinització *zapaterius*⁵²³:

1085 SH 823, 124 (*cit.* LELMAL, s. v. *zapatero*): Domingo Ferrandes capatero et Apariçio Royz.

1209 CL 1809, 29 (*cit.* LELMAL, s. v. *zapatero*): Domnus ... zapaterius.

En formar part d'estructures antroponímiques, els testimonis de *çabatarius* als diplomes catalans no aporten dades sobre la manera de treballar dels sabaters. Això no obstant, hem pogut observar a la introducció d'aquest capítol els noms de calçat, el producte de la seva feina, que foren registrats per Trias⁵²⁴ als textos d'aquesta documentació, mentre que Martínez Meléndez explica que «el oficio de *zapatero* o artesano dedicado a hacer *zapatos* fue uno de los más estrictamente reglamentados durante la época medieval. Desde mediados del siglo XIII a mediados del XV, los fueros municipales ya se ocuparon de organizar las actividades de estos menestrales»⁵²⁵. La mateixa autora aporta testimonis de textos en

⁵²² Vid. DuCange, s. vv. *sabaterius* i *çabaterius*; Niermeyer, s. v. *sabaterius*; i DMLBrit, s. v. *sabatarius*.

⁵²³ Vid. LELMAL, s. v. *zapatero*.

⁵²⁴ Vid. TRIAS 2012: 196-203 i 363-365.

⁵²⁵ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 366.

llengua castellana, també del segle XIII, en què es documenta que els sabaters acostumaven a habitar en carrers exclusius per a ells:

1267 DAlfonso X 44 (*cit.* MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 410): les damos e les otorgamos que las calles de los armeros, e de los selleros, e de los freneros, e de los bruneteros, e de los blanqueros, e de los çapateros, [...] sean en aquellos logares que los partidores les dieron con consejo de los omes buenos de la cibdat.

Çabatarius és sinònim de *sotulator* i de *sutor* (vid. s. vv.), i *sabater* té equivalents en castellà, francès, gallec, occità i portuguès. Tanmateix, el francès *savetier* i l'italià *ciabattino* –substitut de l'antic *ciabattiere*– no designen pròpiament un sabater, sinó el pegot que es dedica a arreglar les sabates gastades o trencades⁵²⁶, accepció deutora del sentit despectiu que, com hem dit més amunt, tenen el francès *savate* i l'italià *ciabatta*.

---

⁵²⁶ Vid. Coromines, *DECat* VII 551b, 9-11.

sotulator

VARIANTS:

—

FORMES:

sotulatoribus

ETIMOLOGIA:

Innovació del llatí medieval possiblement derivada, amb l'afegit del sufix *-arius*, de *sutulus (provinent de *suo* 'cosir'), o bé de *subtalaris* 'sabata de baixa alçada'.

FORMES ROMÀNIQUES:

—

SIGNIFICAT:

'El qui fabrica o ven sabates', 'sabater'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1171** CPoblación I 141, p. 202⁵²⁷: nos omnes in simul per nos et per omnes nostros, facimus hanc cartam libertatis omnibus hominibus qui habitare uoluerint in uilla de Spelunca, cuiuscumque negotii sint aut negotiationis, latomis, carpentoris, pellipariis, sotulatoribus siue mercimonariis, mercatoribus, textoribus, conducticiis siue ceterorum generum omnibus officiorum.

COMENTARI:

Sotulator es testimonia únicament en aquest llistat d'oficis d'una carta de població de l'Espluga de Francolí redactada amb l'objectiu d'atraure treballadors de qualsevol tipus; dels oficis esmentats, tres fan referència al camp semàntic del vestit i del calçat: *pelliparius*, *textor* (vid. s. vv.) i *sotulator* 'sabater'. Aquest darrer

⁵²⁷ Editat, també, a DipPoblet 415, p. 313 i Miret, *Templers i hospitalers*, p. 304. El vam tractar, igualment, a PRIETO 2017b.

mot, tot i documentar-se en altres corpus⁵²⁸, no és recollit pels principals diccionaris de llatí medieval, que ofereixen, tan sols, algunes veus relacionades. El DuCange, per exemple, inclou *subtalaris* ‘sabates’ (amb nombroses variants, com ara *sotulares* o *subtelares*)⁵²⁹, mentre que el Niermeyer recull el vocable *subtalaris* ‘sabates de baixa alçada’ (que, de nou, té múltiples variants)⁵³⁰ i cita, a més, un passatge d’Isidor de Sevilla on s’explica que tal nom ve donat per la baixa alçada de les sabates, que amb prou feines arriben fins al taló:

ISID. *orig.* 19, 34, 7: *talares calcei socci sunt, qui inde nominati uidentur quod ea figura sint ut contingant talum; sicut subtulares, quod subtalo sint, quasi subtalares.*

Hom no troba, però, tal profusió de variants al corpus de la Catalunya altmedieval, que tan sols ofereix, en una donació molt anterior, de l’any 864, el substantiu *sutularis* ‘sabata’⁵³¹:

864 DipRosselló 55, p. 115: *ego Protasius, archipresbyter, dono cauallō uno, et mulo, et asinos duos ... ob inde et de uestimenta frisis cum uistitos et uestas II et kapas IIII ... et sutolares parilia XV.*

No hi ha acord sobre la formació de *sotulator*. Així, García Arias, en les seves *Propuestas etimológicas*⁵³², centrades en la documentació de Lleó, suggereix que de l’arrel *su-* (d’on també procedeix, en darrer terme, *sutor*⁵³³, pròpiament derivat de *suo*⁵³⁴) s’hauria desenvolupat, mitjançant l’habitual ús de diminutius, un hipotètic *sutulus que hauria permès la formació de *sotulator*. El LELMAL⁵³⁵, en canvi, recull *sotularius* ‘el qui fa sabates lleugeres’, ‘sabater’ i remet, per raonar l’etimologia, a la veu *subtolaris* ‘sabata’, ‘calçat lleuger’, la qual considera com un

---

⁵²⁸ Es troba, per exemple, als documents del fur llatí de Terol. Vid. AGUDO 2007-2008: 63.

⁵²⁹ Vid. DuCange, s. v.

⁵³⁰ Vid. Niermeyer, s. v.

⁵³¹ Vid. TRIAS 2012: 202.

⁵³² García, *Propuestas etimológicas*, s. v. *sotulator*.

⁵³³ Vid. s. v.

⁵³⁴ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *suo*. AGUDO 2007-2008: 65, n. 67, s. v. *sotulator*, cita una de les *Etimologies* d’Isidor (19, 34, 1), en què s’estableix la relació entre *sutor* i *suo*: *sutores nuncupatos quod insertis filo porcorum setis suant, id est consuunt, quasi setores.*

⁵³⁵ LELMAL, s. v. *sotularius*. Vid. etiam s. v. *subtolaris*.

substantiu format a partir de l'adjectiu *subtalaris* 'que arriba fins al taló', definició procedent d'Isidor, com es veu al text citat al Niermeyer que hem reproduït. L'única variant de *subtolaris* en la documentació lleonesa és precisament *sotularis*, de l'arrel de la qual podria derivar-se, com ja ha passat en *sotularius*, *sotulator*, amb el sufix agent:

1199 SH 1523, 20 (*cit.* LELMAL, s. v. *subtolaris*): quod de duobus in duobus annis dem tibi unum pallium mediocrem et unam pellem et unum par sotularium.

Malgrat que aquesta darrera opció sembla més argüible que no pas la primera, no es pot descartar que ambdues propostes siguin vàlides i, fins i tot, que ens trobem davant d'un cas d'evolució paral·lela que, fruit de les regles fonètiques, acabà donant el mateix resultat homòfon.

En el corpus que estudiem, els termes que generalment designen el 'sabater' són el ja esmentat *sutor* (vid. s. v.) i el catalanisme *sabater* (*c-, ç-...*), que pot aparèixer llatinitzat *çabatarius* (vid. s. v.). No es documenten, d'altra banda, formes derivades de *sotulator* en les llengües romàniques.

sutor

VARIANTS:

—

FORMES:

sutor, -orem, -oris, -ori, -ores

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat de *suo* ‘cosir’, ‘sargir’⁵³⁶, com ja va advertir Isidor (*orig.* 19, 34, 1: *suo: sutores nuncupatos quod insertis filo porcorum setis suant, id est consuunt, quasi setores*)⁵³⁷, mitjançant l’addició del sufix agent *-tor*. Es documenta des d’època arcaica (PLAVT. *Aul.* 72-73: *peruigilat noctes totas, tum autem interdus / quasi claudus sutor domi sedet totos dies*; 488: *neque lex neque sutor capere est qui possit modum*; 513: *sedentarii sutores diabathrarii*).

FORMES ROMÀNIQUES⁵³⁸:fr. ant. *sueur*; oc. *sudor*.

SIGNIFICATS:

1. ‘Sabater’.
2. En la construcció *equae sutor* (literalment, ‘sabater d’una euga’), ‘ferrer que fabrica les ferradures dels cavalls’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

1.
  - (1) **1044** AComtalPerg II 312, p. 674: Sig+num Odegarii, sig+num Martini, s u t o r e s . Sig+num Tassii, equae sutoris.
  - (2) **1065** DACCBarcelona III 1087, p. 1713: s+Gislibertus s u t o r i .

---

⁵³⁶ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *suo*.

⁵³⁷ AGUDO 2007-2008: 65, n. 67 (s. v. *sotulator*).

⁵³⁸ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 8493.

-
- (3) **1071** AComtalPerg III 764, p. 1311: S+ Arnallus s u t o r .
- (4) **1077** DACCBBarcelona IV 1318, p. 2050: ego Emelianda femina, coniux que fui Raimundi Bonifilii, qui olim obiit, et Arnallus Guontarii et Guilabertus S u t o r i s et Poncius Bonifilii ... pariter uenditores sumus tibi Vgoni. *ibid.*, p. 2051: S+ Guilaberti S u t o r i s .
- (5) **1082** DACCBBarcelona IV 1416, p. 2198: hoc est translatum scripture donationis, quam fe[cit] Vdalardus uicecomes et uxor sua Guilia comitissa ad Andream Guilabertum s u t o r e m de domibus suis, cuius series sic se habetur. *ibid.*: ego Vdalardus uicecomite et uxori mea Guilie uicecomitissa donatores sumus tibi Andreas Guilaberti s u t o r i et progeniei atque posteritati tue.
- (6) **1086** DACCBBarcelona 1467, p. 2273: S+num Gauceb<e>rtus S u t o r .
- (7) **1086** DACCBBarcelona IV 1468, p. 2276: S+num Stephani Sancti Iacobi qui et s u t o r .
- (8) **1087** DACCBBarcelona IV 1478, p. 2293: alium solario fiat de supra dicto Petro et coniux sue et personis uestre iam dicte, et habeat intradas et exidas per portam que tenet Raimundi S u t o r .
- (9) **1097** CDipSGirona 469, p. 481: per hanc scripturam conuenientie donamus ... ipsam nostram medietatem de ipso furno qui est in ciuitate Gerunda, in confinio domus Petri Bonardelli et Garsendis de Calidis et Suniarrii S u t o r i s .
- (10) **1109** Baraut, *DocUrgell* 1251 (Urgellia 9, p. 82): Sig+num Petri Guilelmi s u t o r i s .
- (11) **1115** Alturo, *Sta. Anna* 174, p. 197: S+num Arnallus S u t o r .
- (12) **1136** Martí Bonet, *Oleguer* 128, p. 492: + Odgerii s u t o r i s .
- (13) **1154** Alturo, *Sta. Anna* 289, p. 319: S+Moroti S u t o r e s .

- (14) **1178** DipTortosa 292, p. 363: ego Iohannes ... pleno sensu facio meum testamentum atque destinationem et eligo manumissores meos, scilicet, Poncium priorem et Geraldum suto rem et Nicholaum canonicum atque Poncium Augurarium. *ibid.*, p. 364: S+num Geraldi s u t o r i s .
- (15) **1180** CSCugat III 1127, p. 278: S+m Raimundi S u t o r i s .
- (16) **1182** DipTortosa 333, p. 412: ego, Egidius S u t o r et filius meus Petrus Brunus et nostri excambiamus uobis Poncio, priori Dertuse, et omni conuentui uestrisque successoribus in perpetuum, illum campum nostrum quem habemus in Villa Rubea. *ibid.*, p. 413: S+num mei Egidii S u t o r i .
- (17) **1188** CSCreus 320, p. 320: Sig+num Bernardi, s u t o r i s .
- (18) **1182** DipTortosa 347, pp. 432-433: uendimus in presenciarum uobis Poncio sedis Dertuse priori uestrisque successoribus in perpetuum illam peciam terre quam habemus in Villa Rubea, que terminatur ... ab occidente in honore Raimundi Adei, de circio uero in honore Egidii S u t o r i s .
- (19) **1192** CSCreus 356, p. 354: ego Guillelmus S u t o r i s et uxor mea Maria ... uenditores sumus uobis ... unam peciam de uinea et de alaudio cultum et incultum infra terminos Montisalbi, quod uocatur clotum Guillemi S u t o r i s . *ibid.*, p. 355: Sig+num Guillelmi S u t o r i s . *ibid.*: Sig+num Bertrandi S u t o r i s , testes.
- (20) **1198** Sans Travé, *DipTBarberà* 196, p. 289: Sig+num Petri S u t o r i s .
- (21) **1200** Gonzalvo, *Pau i Treva* 20 XXI, p. 123: bordarios, pelliparios et sutores, textores et omnes ministrales, sub hac pace et securitate ponimus et constituimus.
- 2.
- (1) **1044** AComtalPerg II 312, p. 674: Sig+num Odegarii, sig+num Martini, sutores. Sig+num Tassii, e q u a e s u t o r i s .

COMENTARI:

El substantiu agent *sutor*, que designa des dels seus orígens l'artesà dedicat a la fabricació de sabates, és un nom a bastament testimoniats al llarg de tota la història de la llengua llatina. En efecte, a banda de Plaute, el primer autor que el féu servir i que ja hem citat, en donen testimoni autors, en general de textos en prosa, com Varró, Ciceró o Aulus Gel·li:

VARRO *ling.* 10, 69: uernaculum est ut sutor et pistor, sutori pistori.

CIC. *Flacc.* 17: nuper epulati, pauloante omni largitione saturati Pergameni, quod Mithridatesqui multitudinem illam non auctoritate sua, sed saginate-nebat se uelle dixit, id sutores et zonarii conclamarunt.

GELL. 13, 22, 7: sed, ut dixi, 'crepidas' et 'crepidulas' prima syllaba correpta id genus calciamentum appellauerunt, quod Graeci κρηπίδας uocant, eiusque calciamenti sutores 'crepidarios' dixerunt. Sempronius Asellio in libro rerum gestarum XIV: 'Crepidarium' inquit 'cultellum rogauit a crepidario sutore'.

El mot continua present als textos de l'Edat Mitjana, com demostra la seva aparició en diccionaris de llatí medieval com el DuCange o el DMLBrit⁵³⁹. A la Península, es testimonia amb certa freqüència a la documentació gallega, corpus en què es troba, a principis del segle XIII, la menció a un *uicus sutorum*, quelcom que demostra la consolidació d'aquesta feina⁵⁴⁰:

1212 DCOurense 5709, pp. 63-64 (*cit.* CODOLGA, s. q. *sutor**): Pelagio ... et uxori tue Orraca Roderici quamdam domum in uico sutorum inter domum Vermudi Petri mercatoris et domum Iohannis zapatarii.

La quantitat de testimonis de *sutor* és una altra prova de la força que tenia aquest ofici, també anomenat amb les innovacions lèxiques *çabatarius* i *sotulatur* (vid. s. vv.). En la mateixa línia, evidencien l'activitat que duïen a terme els sabaters la gran varietat de paraules que designen diferents tipus de calçat, de què ja hem parlat en l'inici d'aquest capítol. *Sutor* és emprat, en els nostres textos, en

⁵³⁹ Vid. s. v. *sutor*. Vid. etiam ERB 1986: 307, s. v. *sutor*.

⁵⁴⁰ Per a més informació, vid. s. v. *çabatarius*.

diferents casos gramaticals, gairebé sempre com a sobrenom d'antropònims; l'única excepció és el passatge citat del document 1200, una constitució de pau i treva de Pere I de Barcelona i II d'Aragó que té per objecte la protecció de diversos tipus de treballadors, entre els quals hi ha els sabaters. A causa d'aquest ús dins d'estructures antroponímiques, no és possible de determinar els tipus de calçat que fabricaven uns i altres sabaters, aspecte que en altres territoris sí resulta més evident. Així, com es mostra al DuCange, el sintagma *sutor uaccae* (“*sutor qui utitur corio uacca*”) anomenava el fabricant de sabates de cuir de vaca⁵⁴¹:

1036 Gall. *Cordonnier*. Charta Leduini Abbat. S. Vedasti Atrebat. ex Chartul. V. eiusd. Monast., p. 243 (*cit.* DuCange, s. v. *sutor uaccae*): Stallus sutoris uaccae.

Només hi ha una construcció similar als nostres diplomes: *equae sutoris*, sintagma que, clarament separat dels altres *sutores* que també signen el document de 1044 (*Odegarius* i *Martinus*), designa la persona que fabrica les ferradures que es col·loquen a les potes de les eugues.

Sutor tingué una fortuna molt escassa en les llengües romàniques i, segons Meyer-Lübke, només es documenta en occità (*sudor*) i en el francès antic (*sueur*)⁵⁴². *Sabater*⁵⁴³, d'etimologia incerta, fou el substantiu que es va imposar.

---

⁵⁴¹ DuCange, s. v. *sutor uaccae*. Altres construccions similars les trobem a l'estudi d'Erb (1986: 307-308): *sutor calceamentorum*, *sutor calceorum* i *sutor chirotecarum*.

⁵⁴² Meyer-Lübke, REW 8493.

⁵⁴³ Vid. s. v. *çabatarius*.

1.8. Forners

flecharius, flechera

VARIANTS:

flacherius, flecherius

FORMES:

flacheriis

flechariis

flecherio

cat. flecher, *fem.* flechera

ETIMOLOGIA:

Llatinització del català *flequer*, nom d'ofici propi del català i de la llengua d'oc. Sembla possible descartar-ne un origen llatí o romànic i s'ha proposat que es tracti d'un mot preromà o germànic⁵⁴⁴.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *flequer*, *oc.* *flequièra* (masc. ant. *flequier*⁵⁴⁵).

SIGNIFICAT:

'El qui fabrica i ven pa', 'flequer'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

flecharius

- (1) **1062** DACCBBarcelona III 1037, p. 1636: S+m Gotfre Flecher.
- (2) **1154** (*Roma*) Puig i Ustrell, *DipÈgara* 141, pp. 394-395: in quibus hec propriis duximus exprimenda uocabulis: ... ecclesiam Sancti Andree de Costa cum ecclesia de Fla cheriis.

⁵⁴⁴ Vid. Coromines, *DECat* IV 29b, 12-18.

⁵⁴⁵ Vid. DOM, s. v.

- (3) **1158** Alturo, *Sta. Anna* 318, p. 346: ego Petrus Nicola debeo tibi Raimundo Petri Flecherio et uxori tuae Ierbonae XX solidos denariorum bonae monete Barchinone, propter quos impignoro uobis alodium meum proprium.
- (4) **1166** DipTortosa 158, p. 212: dono tibi ... gener meus unacum uxori tue ... partem de illis domibus meis ... sicut terminantur ab oriente in domibus Geraldum gener meum, ... ab occiduo in domibus Berengarium Flecher. *ibid.*: S+num Berengarii Flecher.
- (5) **1179** DipTortosa 308, p. 386: uendimus uobis ... unum nostrum oliuar quod habemus in Bitem, sic terminatur ab oriente in oliuario Auinzalema, de meridie in uinea de Alfachim de Barchinona, de ponente in honore Berengarii Flecher, de circio similiter.

flechera

- (1) **1155** Alturo, *Sta. Anna* 302, p. 332: damus tibi ... illas domos cum curtali et suis pertinenciis ... cum hostiis et ianuis, foueis et cloacis, guttis et stillicidiis, sicut melius habebat et tenebat predictus auus noster in uilla de Martorello prope domos Gillelmi de Hospitale et de Guilea Flechera.

COMENTARI:

L'origen de *flequer*, i també de *fleca* 'forn de pa', ha estat llargament debatut, sense que hom hagi pogut arribar del cert, emperò, a cap conclusió⁵⁴⁶. Una de les primeres propostes fou la formulada per Montoliu⁵⁴⁷, qui va suggerir que aquests mots derivarien d'un llatí *flaccare 'amollir', 'ablanir', 'esmicolar', provinent de *flaccus* 'feble', que hauria donat l'italià *fiaccare* i el provençal i el català *flacar*, d'on sorgí *flaquejar*⁵⁴⁸. Tal com afirma l'autor, «la significació de *flequer* [...] s'avé perfectament amb la significació d'aquests reflexos italians i provençals de *flaccare. El

---

⁵⁴⁶ Segons Montoliu (1916: 22), *fleca* es formà a partir de *flequer* per influència de la vocal àtona. Quant al significat, Coromines (DECat IV 29b, 20-21) considera que en l'expressió *pa de fleca*, més que el forn o la botiga, designaria una mena de pa.

⁵⁴⁷ Vid MONTOLIU 1916: 21-22.

⁵⁴⁸ Hom documenta per primer cop aquests verbs, respectivament, a Llull (*Cont.* 354: *segons que les tres regines se flacaven en la contemplació, si s'avivava e s'avigorava la mala bèstia*) i a Muntaner (*Cròn.* 226: *lo cavall de la dona flaquejava*). Vid. DCVB, s. vv. i Coromines, DECat IV 9a, 33 ss.

flequer estova, doblega, amolleix la pasta per fer-ne pa»⁵⁴⁹. Coromines, tanmateix, considera que aquesta teoria «manca de fonament»⁵⁵⁰ per raons com que l'arrel és sens dubte *flec-* i no *flac-* o que el verb *flacar* ni és transitiu ni significa res que s'assembla a 'ablanir'⁵⁵¹. S'inclina, així doncs, per la idea que provinguin d'una veu germànica que indicaria o bé la pasta panificada, comparable en la forma, estreta i allargada, a una fletxa (de l'arrel germànica *FLEUKA o *FLEUKKA 'pal o estella voladors', la qual prové, al seu torn, de FLIUGAN 'volat')⁵⁵², hipòtesi que es veuria reforçada pel fet que, en altres zones geogràfiques, *flecharius* (i *flecherius*, i *flechiarius*) és el substantiu que designa el qui dispara sagetes⁵⁵³:

RYMER. 7, p. 518. col. 2 (*cit.* DuCange, s. v. *flecharius*): pro harnesio flechiariorum paciaci xxx s. pro soluendis gentibus armorum et flecheriis.

També seria versemblant, però, que la veu germànica original denominés una fogassa de pa, cas en què *flequer* i *fleca* procedirien de l'arrel indoeuropea PLĒK- / PLĀK- 'colpir'⁵⁵⁴, en referència a l'acció d'amassar la pasta. En opinió de Coromines, a més, tindria sentit suposar un visigòtic femení *fleko 'fogassa de pa'.

La transcendència del pa (sens dubte, un dels aliments cabdals de la dieta medieval europea) va fer de l'ofici de forner un dels més importants en la societat⁵⁵⁵, rellevància que es traduí en una destacada quantitat de testimonis que en fan menció i en una varietat lèxica igualment notable. No obstant això, *flecher*, substantiu que tan sols es recull al DuCange⁵⁵⁶, presenta característiques pròpies que no posseeixen els termes *furnarius*, *panicerius* i *pistor*. A la documentació llatina del nostre territori llegim, d'una banda, les formes catalanes *flecher*, que acompanya antropònims masculins als diplomes de 1062, 1158, 1166 i 1169, i *flechera*,

⁵⁴⁹ MONTOLIU 1916: 21.

⁵⁵⁰ Coromines, *DECat* IV 29b, 15.

⁵⁵¹ Vid. *ibid.*, 32b, 16 ss.

⁵⁵² *Fletxa* prové del francès *fleche*. Vid. DCVB, s. v. i Coromines, *DECat* IV 33a, 52 ss.

⁵⁵³ Vid. etiam Niermeyer, s. v. *flechiarius* i DMLBrit, s. v. *fleccarius*. Per a la figura del qui dispara fletxes, vid., en aquest treball, s. v. *sagittarius*.

⁵⁵⁴ Vid. Pokorny, *IEW*, p. 835.

⁵⁵⁵ Per al consum de pa i d'altres productes cerealístics a l'Edat Mitjana, vid. RIERA 2017: 381-423.

⁵⁵⁶ Vid. DuCange, s. v. *fleccarius*.

sobrenom del nom propi femení *Guilea* al text de 1155; de l'altra, s'hi documenten les formes llatinitzades *flecherio* (1158, com a sobrenom d'un cert *Raimundo Petro*) i *flacheriis*, variant que forma part d'un nom d'església (text de 1164) i que té tradició en la literatura posterior⁵⁵⁷. Així doncs, gaudim de mostres de la paraula segle i mig abans del primer testimoni que n'oferí Coromines, extret del cartulari de Sant Cugat⁵⁵⁸:

1202 CSCugat III 1241, p. 363: mando meis manumissoribus ut persoluant fle carie de Barch. XC solidos de primis expletis uenientibus.

Tot i que als documents citats hi ha un predomini evident de formes masculines, sembla que l'ofici de flequer –que, més vinculat a l'àmbit urbà, s'hauria desenvolupat sobretot al segle XII– era realitzat sobretot per dones. Pel que fa al producte fabricat, sembla que la qualitat del pa que produïen els flequers era més distingida que la del que era cuit pels altres forners, el treball dels quals acostumava a fer-se en el món rural. Així refereix tots aquests aspectes Riera⁵⁵⁹:

Des del 1100 [...] es va anar difonent entre un sector de la menestralia el costum d'encarregar l'elaboració del pa quotidià a un professional, a qui s'entregaven periòdicament partides de gra, o d'adquirir el pa en una fleca. Aquest canvi d'usos [...] va accelerar l'aparició d'un nou menestral: el flequer. Individus emprenedors, a petició inicialment de famílies populars però amb ingressos regulars i, més endavant, per a una clientela més diversificada, començaren a oferir diàriament pa fresc, venut a peces, preparat i cuit *in situ*. Els forners urbans, fins a aleshores, només havien cuit, com els rurals, el pa dels veïns i venut les peces que havien rebut en pagament dels seus serveis. Aquests nous menestrals –entre els quals les dones preponderaven sobre els homes– adquirien periòdicament els cereals a la plaça, els portaven a moldre, cerndrien i emmagatzemaven la farina, pastaven una estreta gamma de pans tradicionals, els portaven a coure i els venien en els indrets urbans seleccionats per les autoritats locals. Una tasca que, tot i ser

---

⁵⁵⁷ Vid. Coromines, *DECat* IV 30a, 10-16.

⁵⁵⁸ Vid. *ibid.*, 27-29. Per la seva banda, Alcover i Moll (DCVB, s. v. *flequer*) donen testimoni del terme des de finals del segle XIII (*Cost. Tort.* IX, XIV 1: *les flequeres deuen fer lo pa que fan a vendre, bo e leyal, e de dret pes*).

⁵⁵⁹ RIERA 2017: 185.

més heterogènia que la del forner, no requeria gaires recursos econòmics, ni un equipament i una experiència tècnics importants, però que només garantia uns guanys força moderats.

L'autor també indica que la majoria dels pans venuts durant el segle XII a les ciutats catalanes era producte del treball conjunt d'una flequera que, feta la seva feina, el portava a coure al forner. En distingeix, per tant, dues fases de producció: una d'inicial, femenina, i una de final, masculina. En efecte, la feina de pastar, i fins i tot de treure d'un forn petit les fogasses i els panets per vendre'ls després als vilatans s'encomanava a les dones perquè no requeria de la força i la robustesa que sí exigien les tasques als grans forns ardents, que quedaren reservades als homes. En els textos escrits en català des del segle XIII hom ja detecta la prevalença del femení *flequera* sobre el masculí *flequer*⁵⁶⁰.

El mot estudiat és, com s'ha dit, comú al català i a l'occità. No obstant això, cal esmentar que l'occità masculí *flequier* quedà com una forma antiga que no continua vigent. Així, segons recull Cantalusa, en l'actualitat només s'admet el femení *flequèra*⁵⁶¹.

---

⁵⁶⁰ Coromines, *DECat* IV 35a, 45-55.

⁵⁶¹ Vid. *DOccitan*, s. v.

furnariusVARIANTS⁵⁶²:

ffurnerius, fornarius

FORMES:

ffurnerii

fornarius, -ii

furnarius, -ii, -orum

cat. forner, furner

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat de *furnus* ‘forn’ mitjançant el sufix nominal *-arius*. Es documenta, ja amb alternança de les variants *furn-* i *forn-*, des d'època tardana (VLP. *dig.* 39, 2, 24, 7: *si furni nomine damni infecti fuerit cautum, deinde furnari culpa damnum datum fuerit, non uenire in hanc stipulationem plerisque uidetur*)⁵⁶³.

FORMES ROMÀNIQUES⁵⁶⁴:*cat.* forner; *esp.* hornero; *fr.* fournier; *gall.-port.* forneiro; *it.* fornaio; *oc.* fornier⁵⁶⁵.

SIGNIFICAT:

‘El qui treballa en un forn per coure-hi el pa’, ‘forner’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1035** AComtalPerg II 242, p. 585: ego Vguetus Ffurnerii hic me pro teste subscribo.
- (2) **1067** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1310, p. 610: Sig+num Bonefilii Fornarii.

---

⁵⁶² A partir del segle XIII es documenta també la variant *fornerius* (1229 Pons, *Roca Rossa* 170, p. 297: *Sig+num Raimundi Fornerii*).

⁵⁶³ Vid. ThLL VI/1 1621, 65 ss.

⁵⁶⁴ Meyer-Lübke, *REW* 3601. Vid. etiam Wartburg, *FEW* III 902a.

⁵⁶⁵ Per a d'altres formes derivades de *furnus*, molt abundants en occità, vid. DOccitan, s. v.

- (3) **1067** (*Carcassona*) LFeud. II 832, p. 317: Benedeht F o r n e r .
- (4) **1079** AComtalPergCont. 99, p. 294: Ramon f o r n e r .
- (5) **1093** DACCBBarcelona V 1584, p. 2456: s+ Berengarii F u r n a r i i .
- (6) **1116** DipCardona 142, p. 222: donamus tibi Arnallo F o r n e r et uxori tue et posteritati tue peciolam unam alaudii ad ortum faciendum ad ipsum pontarro.
- (7) **1120** DipCardona 145, pp. 223-224: ego Bilissendis et filius nostris Petrus et Rossa et Maria donamus tibi Arnallo F o r n e r et uxori tue Ermessindi et posteritati uestre alaudium nostrum, cultum et heremum, quod habemus in Cardona, in locum ubi uocant Tauernoles, scilicet, ad ipsos casals subtus costam.
- (8) **1137** Puig i Ustrell, *DipÈgara* 124, p. 373: Sig+num Petri F u r n e r .
- (9) **1151-1168** Baraut, *DocUrgell* ap. 23 (Urgellia 11, p. 92): pateat cunctis ... quod nos homines de Cardona G. scilicet de Palaz, et Petrus de Palaz, et Berenger Marti, ... et Falcho, et Carbonel f o r n e r , et Pere Ramon, et Pere Rog, et Pere Rula ... et Ramon de Oliua facimus hostaticum tibi Bernardo urgellensi episcopo.
- (10) **1169** DipCardona 212, p. 293: damus CCC solidos denariorum, ducentos in denarios et centum in illa pignora quam Charbonellus F o r n a r i i tenebat in sale per Sanctum Vincentium.
- (11) **1179** LFeud. II 861, pp. 337-339: ego Petrus F o r n a r i u s . Ego Petrus Gadget. ... Petrus de Scarin. Petrus F o r n a r i u s . ... Arnallus F o r n e r . ... Arnaus Zabater. ... Guillelm F o r n e r . ... Raimon F o r n e r .
- (12) **1180** CPoblación I 159, p. 221: siquid autem f u r n a r i u s uel ferrarius contumaciter ipsis populatoribus et eorum successoribus peiorauerit uel destruxerit emendetur et restituatur eis et nos dstringamus eos ad emendandum et restituendum.

- (13) **1183** CPoblación I 169, p. 236: si quod damnum uel dedecus in quoquendo pane furnarius fecerit, restituat et emendet uel pro parte sua peioratum accipiat secundum suum ualorem.
- (14) **1186** CPoblación I 179, p. 249: omnes habitatores ipsius uillae coquant panes suos in furno ipsius uillae ... et dent pro furnatico uicesimum quintum panem. Si autem culpa furnariorum combusti fuerint uel peyorati, ab eis protinus emendentur.
- (15) **1190** Bach, *Sta. Maria de Solsona* 71, p. 108: ab occiduo in domibus qui fuerunt Petri Ferrarii; a circio in domibus Seniofredi Furnarii, olim defuncti.

COMENTARI:

Furnarius (també escrit *fornarius*) és un terme aparegut a l'època tardana que, no obstant això, gairebé no es documenta abans de l'Edat Mitjana, tot coincidint amb l'increment de la producció de pa. En efecte, la transcendència d'aquest aliment d'origen cereal féu de l'ofici de forner, destinat al comerç al detall, un dels més importants en la societat⁵⁶⁶. Encarregat de la panificació⁵⁶⁷, el forner també podia, a més, coure el peix, la carn o la volateria de particulars que l'hi portaven⁵⁶⁸, ja que, en definitiva, era, per sobre de tot, la persona que posseïa un forn i que el sabia fer anar. Aquesta importància es tradueix en una notable quantitat de testimonis que en fan menció i en una varietat lèxica igualment destacable: a més de *furnarius*, els substantius que els designen són *panicerius*, *flecharius* (aquest, amb certes particularitats) i *pistor* (vid. s. vv.), veu testimoniada des dels orígens literaris del llatí, ben documentada al llarg de l'Antiguitat romana i que abans del període medieval fou el terme principal per denominar els forners.

Tanmateix, com es pot comprovar als diccionaris de llatí medieval que inclouen aquest vocable –la pràctica totalitat⁵⁶⁹–, a l'Edat Mitjana els testimonis de *furnarius* s'incrementen de manera substancial, augment que és conseqüència de

---

⁵⁶⁶ Per al consum del pa durant l'Edat Mitjana, així com del d'altres derivats dels cereals, vid. RIERA 2017: 381-423.

⁵⁶⁷ Per a les operacions requerides en aquest procés, vid. *ibid.*, pp. 341-369.

⁵⁶⁸ GEC, s. v. *fornar*.

⁵⁶⁹ Les úniques excepcions són el *LitalicaeMAL* i el *GMLC*.

la fortuna que tant aquest mot com *furnus* ‘forn’ tingueren en les llengües romàniques⁵⁷⁰. No succeí el mateix amb *pinsere* ‘picar’, ‘triturar’, ‘moldre’, d’on deriva *pistor*, verb propi del castellà i del portuguès (que, fora del llenguatge poètic, no han donat continuïtat a *pistor*) que pren el sentit de ‘trepitjar el sòl’ i, en segon terme, ‘esclafar el raïm’, i que s’estengué a altres llengües romàniques de manera secundària⁵⁷¹. L’accepció relacionada amb la trituració dels cereals va quedar en segon pla i ja completament deslligada de la fabricació del pa.

A la documentació de la Catalunya altmedieval només hi ha tres testimonis de *furnarius* en què no aparegui emprat com a sobrenom d’antropònims, exemples que, això no obstant, resulten força esclaridors quant a les tasques que duïen a terme els forners. Es tracta dels passatges dels diplomes dels anys 1180, 1183 i 1186, en els quals es regulen les condicions que han d’assumir els forners per a la fabricació del pa, en concret pel que fa a les compensacions derivades de fer malbé el forn (1180 i 1183) o el producte mateix (1186).

Des del punt de vista morfològic, es conserven variants en *for-* i *fur-* (les quals, com hem dit, apareixen des dels orígens de la paraula) i es detecta una clara vacil·lació dels sufixos *-arius* i *-erius*, sufix aquest darrer probablement emprat per influència del català *-er*; finalment, es llegeix una forma *ffurnerii* amb una doble *f* habitual de trobar en els diplomes, sense més implicacions, i segons sembla en genitiu, si bé hauria d’anar en nominatiu, atès el cas de l’antropònim. El més destacat, emperò, és la presència del català *forner*, testimoni per primera vegada al sacramental de Carcassona de 1067 (*Benedebt Forner*) i que en territori català es troba des de l’any 1079 (*Ramon forner*); al diploma de 1137, en una donació a l’església de Santa Perpètua de Mogoda⁵⁷², es llegeix la variant *furner*. La detecció d’aquests testimonis avança considerablement les primeres datacions de Corominas i d’Alcover i Moll, autors que no documenten *forner* fins a finals del segle XIII, a Ramon Llull:

LLULL *Fèlix* VIII 23 (*cit.* DCVB, s. v. *forner*): era un forner qui havia guasanyats dos pans al forn.

⁵⁷⁰ *Furnus*, en efecte, és un terme panromànic. Vid. Meyer-Lübke, *REW* 3602.

⁵⁷¹ Corominas-Pascual, *DECH* IV 565a, 54 ss.

⁵⁷² Es tracta d’un trasllat de 1380 d’una còpia, de 1180, de l’original de 1137, perdut.

Al contrari que l'agent *pistor*, menys estès, *furnarius* ha trobat continuïtat en totes les llengües romàniques, tret de la romanesa, que emprà *brutar* i, de manera més secundària, *páinar*⁵⁷³. Per la seva banda, en francès és més usual *boulangier*, tot i que *fournier* segueix fent-se servir.

---

⁵⁷³ Vid. DEX, s. vv.

panicerius

VARIANTS:

—

FORMES:

panicerium, -ii, -io

cat. panicer, *pl.* panicers

ETIMOLOGIA:

Llatinització del català antic *panicer* (escrit també *panisser*), mot que provindria del llatí vulgar *paniciarius, que derivaria, al seu torn, de l'adjectiu *panicus* 'fet de pa' amb l'afegitó del sufix nominal *-arius*⁵⁷⁴.

FORMES ROMÀNIQUES⁵⁷⁵:

cat. ant. *panicer*, *panisser*; *esp. ant.* *panicero*; *fr. ant.* *panisseur*.

SIGNIFICAT:

'El qui treballa en un forn on hi cou pa', 'forner'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **998** Udina, *La successió testada* 51, p. 202: et ad domum Sancti Michaelis cenobii Pe dare faciatis pesada I per ipsum alode de P a n i c e r s .
- (2) **1172** (*Lleida*) CSCreus 159, p. 161: ego Ildefonsus, Dei gratia rex Aragonum, comes Barchinone et marchio Prouintie, ... concedo tibi Ponzet, meo p a n i c e r i o , et cunctis tuis illas domos et chasales quas comparauisti in Ilerda de Mazot, filio de Alfaira.

⁵⁷⁴ Adjectiu documentat a Servi (SERV. *Aen.* 1, 736: *tangit ritum Romanorum, qui panicias sacrasque mensas habebant, in quas libabant*). Tanmateix, el ThLL (X/1 216, 42-44) es pregunta si ja Plaute podria haver fet servir aquesta veu (*Capt.* 161-162: *eorum sunt aliquot genera Pistorensium: opus Paniceis est, opus Placentinis quoque*). Vid. etiam DCVB, s. v. *panicer*.

⁵⁷⁵ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 6198 i 6194 per als derivats de *panis* i *panicium*, respectivament.

- (3) **1176** Sarobe, *DipTGardeny* 289, p. 432: damus uobis Poncio P a n i c e r et Guillem Bonfil et Petrum Bufa et uestris per tercio ipsum ortum quem habemus retro nostro cellario de uilla serrazenorum, per X solidos de censu. *ibid.*: affrontat predictum ortum ex una parte in cequia, ex alia in nostro cellario et in domos tibi Pontio P a n i c e r i o, et ex alias duas partes carreiras.
- (4) **1178 (1177)** Sarobe, *DipTGardeny* 321, p. 471: Sig+num Poncii P a n i c e r .
- (5) **1179** Sarobe, *DipTGardeny* 345, p. 511: Sig+num Poncii P a n i c e r .
- (6) **1181** (*Lleida*) CSCreus 238, p. 235: ego Ildefonsus, Dei gratia, rex Aragone, comes Barchinone et marchio Prouintie, ... dono et offero Beate Marie de Sanctis Crucibus et tibi uenerabili Petro abbati eiusdem loci et successoribus et fratribus tuis presentibus et futuris, Pontium, p a n i c e r i u m, apud Ilerdam cum omni sua hereditate et iure quod nunc habet uel cetero, iustis modis, acquirere potuerit. *ibid.*, p. 236: sig+num Pontii, p a n i c e r i i .
- (7) **1186** CSCreus 283, p. 281: Sig+num Pontii, p a n i c e r .
- (8) **1188** (*Barbastre*) CSCreus 297, pp. 293-294: ego Ildefonsus, Dei gratia, rex Aragone, comes Barchinone et marchio Prouintie, dono, laudo et concedo tibi Odoni de Insula ... illam quartam partem quam habebam in campo qui fuit Pontii, p a n i c e r i i, quem et tu emisti ab ipso Pontio, ita ut illam quartam partem meam et ipsum campum tu et tui heredes libere habeatis.
- (9) **1188** CSCreus 319, p. 319: donamus et concedimus in perpetuum ... totum ius quod habemus ... in illo campo, quem emimus a Pontio, p a n i c e r i o, et quem domini regis Aragone donatione, per liberum alodium habemus et possidemus. *ibid.*: Sig+num Pontii, p a n i c e r i i .
- (10) **1192** CSCreus 361, p. 360: ego Arssendis, quondam uxor Pontii p a n i c e r i i, ... facio meum testamentum ut si meis michi contingerit ante quam aliud testamentum faciam istud permaneat firmum at stabilem.

ibid., p. 361: *dimitto et de ipso debito quod Raimundus de Montecatano mihi et Pontio panicerio debebat. ibid.: Sig+num Arsendis, uxor condam Pontii, panicerii, qui hoc firmo, laudo testesque ac manumissoresque firmare rogo.*

- (11) **1192** (*Cervera*) CSCreus 362, p. 362: *ego Ildefonsus, Dei gratia, Rex Aragonum, comes Barchinone, Marchio Prouintie, ... dono tibi dompno Vgoni uenerabili abbati de Sanctis Crucibus ... illas domos apud Ylerdam Pontii quondam panicerii et uxoris eius predictus domos.*

COMENTARI:

A més de ser un dels aliments més destacats en la dieta de l'Edat Mitjana, els cereals panificables també van esdevenir una preocupació essencial dels municipis per les contínues crisis frumentàries que assolaven les poblacions, en especial al període baixmedieval⁵⁷⁶. La història d'aquesta menja, però, començà molt abans: sota el nom de *panis*, el pa apareix ja a les comèdies de Plaute⁵⁷⁷; de la mateixa manera, és un dels vocables més presents en els textos llatins de tots els períodes. Així, també al corpus textual de la Catalunya altmedieval se'n troben nombrosos testimonis, en els quals es distingeixen fins a tres accepcions: 'pa', 'cereal en gra panificable' i el genèric 'aliment, menjar'. Hi apareix per primera vegada al 907⁵⁷⁸:

907 Baraut, *ActUrgell* 21 (Urgellia 1, p. 78): *censum annuale persoluatur, idest modios VI inter panem et unum et solidos III in parata et moltone I.*

Donada aquesta condició d'aliment fonamental, especialment entre les classes benestants, l'ofici de forner esdevingué cabdal i, com hem explicat a propòsit de la veu *furnarius*, apareix anomenat amb quatre noms diferents. El mot que ara ens ocupa, *panicerius*, és la llatinització del català *panicer*, paraula que es documenta tant en singular com en plural (*panicers*) i que provindria d'un **paniciarius* del llatí vulgar, d'igual significat, que s'hauria format a partir de l'adjectiu *panicium*. A

⁵⁷⁶ TEROL 2016a: 52. Per a la transcendència del pa i dels cereals durant el període medieval, vid. RIERA 2017, en especial les pp. 381-423.

⁵⁷⁷ Vid. TEROL 2016a: 113 i ThLL X/1 220, 6 ss.

⁵⁷⁸ TEROL 2016a: 110.

més de la forma catalana, també hauria donat el castellà antic *panicero*, present en textos del segle XV⁵⁷⁹, i el francès *panisseur*. Segons Coromines⁵⁸⁰ i Alcover i Moll⁵⁸¹, *panicer* es registra des del segle XIII, al *Llibre del repartiment de València*:

Repart. Val. (Col. Bof. XI 381) (cit. DCVB, s. v. panicer): Honori archidiaconi
Deslor et C. p a n i ç e r .

No obstant això, com es pot comprovar, aquesta veu es documenta al corpus des de les acaballes del segle X. En efecte, ja al diploma de l'any 998, original, que conté el testament de Guillem, es llegeix al sintagma *alode de Panicers*, que bé podria ser el terreny posseït pels membres d'una família de forners. Gairebé dos segles després, hom torna a testimoniar-la o bé mitjançant formes llatinitzades (a partir del 1172 se'n documenten formes d'acusatiu, genitiu i datiu caracteritzades per l'addició del sufix *-erius* tan característic d'aquest recurs), o bé per mitjà del singular pròpiament català, que es registra des de l'any 1176. Totes aquestes formes apareixen emprades com a sobrenom del mateix individu, el lleidatà Ponç, vassall del rei d'Aragó, que en unes ocasions signa per certificar la validesa d'un acte jurídic (diplomes de 1178, 1179 o 1186) i en d'altres és esmentat pels béns que rebrà (donacions de 1172 i 1176) o que va tenir en vida (textos de 1192, emesos per la seva dona, ja enviudada).

La presència de *panicerius* als textos d'altres zones geogràfiques sembla escassa, atès que el DuCange i el NGML són els únics diccionaris de llatí medieval que en donen entrada⁵⁸². Probablement llatinitzat del francès antic *panisseur*, apareix escrit, com a ofici monàstic, en l'epitafi de *Seuerinus Collelet*, el frare que devia quedar encarregat de la fabricació de pa en la seva comunitat:

FELIBIAN. *Hist. Sandionys.*, p. 586 (*cit. DuCange, s. v. panicerius*): hic iacet
frater Seuerinus Colletet, quondam panicerius et officialis huius
monasterii.

---

⁵⁷⁹ Vid. CORDE, s. q. *panicero*. Vid. etiam Corominas-Pascual, *DECH* IV 364b, 16-18, on és esmentat l'aragonès *panicera*, documentat al segle XII.

⁵⁸⁰ Vid. Coromines, *DECat* VI 149a, 37-38.

⁵⁸¹ Vid. DCVB, s. v. *panicer*.

⁵⁸² Vid. DuCange i NGML, s. v. *panicerius*.

pistor

VARIANTS:

—

FORMES:

pistor, -oris, -ori, -ores

ETIMOLOGIA:

Derivat, per mitjà de *-tor*, sufix agent, del verb *pinsere* ‘picar, triturar, moldre’. Es testimonia ja en època arcaica⁵⁸³ (PLAVT. *Asin.* 200-201: *quom a pistorē panem petimus, uinum ex oenopolio, / si aes habent, dant mercem*; 708-709: *nam iam calcari quadrupe agitato aduersum cliuom, / postidea ad pistores dabo, ut ibi cruciere currens*).

FORMES ROMÀNIQUES⁵⁸⁴:fr. ant. *pestour*⁵⁸⁵; it. *pistore*.

SIGNIFICAT:

‘El qui treballa en un forn per coure-hi el pa’, ‘forner’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1026** Junyent, *Oliba* Dip. 85, p. 136: Sig+num, Arnaldus Pistor.
- (2) **1056** DACCBarcelona III 906, p. 1456: S+ Guislibertus Pistor.
- (3) **ca. 1058** AComtalPerg II 523, p. 957: item querelauit se iam dictus comes de hominibus iam dicti Mironis, qui occiderunt et espedauerunt homines suos et alios flagellauerunt et testa fregerunt, et de suos pistores, quos illi tonderunt.
- (4) **1060** DACCBarcelona III 999, p. 1584: S+ Bernardus Pistor.

---

⁵⁸³ Vid. ThLL X/1 2217, 18 ss.

⁵⁸⁴ Meyer-Lübke, *REW* 6539.

⁵⁸⁵ Per a les variants d'aquesta paraula, vid. Wartburg, *FEW* VIII 602a.

- (5) **1063** Alturo, *Sta. Anna* 81, p. 95: s+num Petri Pistoris.
- (6) **1063** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1245, p. 553: Sig+num Petri pistoris.
- (7) **1067** (*Carcassona*) LFeud. II 832, p. 318: Pere Pistor.
- (8) **1079** AComtalPergCont. 98, p. 290: de domibus qui sunt subtus palatium comitalem, ipsas domos ubi habitat Iozbert et Arluuinus, pistor, qum ipso femoral qui est subtus ipsam coquinam comitalem.
- (9) **1079** AComtalPergCont. 99, p. 294: Arluuino pistor, Pere Rodbert, pistor de molariis de Monte Iudaici.
- (10) **1080** DACCBARCELONA IV 1363, p. 2121: S+ni Arnallus noster pistor.
- (11) **1097** CDipSGirona 470, p. 482: Sig+num Gaucefredi pistoris.
- (12) **1119** CSCugat III 844, p. 42: S+m Guillelmus Pistor.
- (12) **1124** Alturo, *Sta. Anna* 195, p. 217: S+num Petri Pistoris.
- (14) **1126** Martí Bonet, *Oleguer* 68, p. 429: cunctis fidelibus pateat quod ego Ollegarius, Dei Gratia Tarrachonensis metropolis archiepiscopus, dono Deo et barchinonensi kanonice domos meas quas habeo infra menia ciuitatis Barchinone illas uidelicet quas Raimundus Arnalli Pistor tenet et habitat per me.
- (15) **1161-1162** Baraut, *DocUrgell* 1558 (*Urgellia* 10, p. 79): coxia cum timpore dent coquio et pistori similiter.

COMENTARI:

Pistor fou el primer substantiu de la llengua llatina que anomenà els forners. Testimoniat des dels orígens literaris del llatí i ben documentat al llarg de l'Antiguitat romana, continuà essent emprat amb habitualitat durant el període medieval. En efecte, aquest mot és present en diversos diccionaris europeus del llatí

d'aquesta època⁵⁸⁶, en els quals, a més, se'n registren altres derivats que no apareixen als nostres textos: *pistrinarius*⁵⁸⁷ (procedent de *pistrinum* 'moli?'), que es llegeix des d'època tardana⁵⁸⁸ i que en aquests segles ja s'ha especialitzat per designar l'ofici que ens ocupa; *pistator*⁵⁸⁹, innovació d'època medieval; i els femenins *pistrix*⁵⁹⁰, que hom testimonia des d'època tardana⁵⁹¹, i *pistorissa*⁵⁹², una altra innovació. Tots aquests substantius deriven, en darrer terme, de *pinsere* 'triturar, moldre', verb que, com l'agent *pistor*, es documenta per primera vegada a les comèdies de Plaute⁵⁹³:

PLAUT. *Merc.* 416-417: ea molet, coquet, conficiet pensum, pinsetur flagro, / neque propter eam quicquam eueniet nostris foribus flagiti.

Als diplomes de la Catalunya altmedieval, *pistor* acostuma a trobar-se dins d'estructures antroponímiques en què només apareix en nominatiu o genitiu. Segurament, la seva presència en aquest context és una de les mostres més clares de la tendència que podien tenir els escriptors de palesar la seva erudició pel que fa al coneixement de la llengua⁵⁹⁴, atès que, com que aquest vocable no va arribar a la llengua catalana, els individus esmentats devien ésser reconeguts, en realitat, pel substantiu català *forner*⁵⁹⁵, ben documentat en els textos, que trobava el seu paral·lel llatí, efectivament, en *pistor*. Aquesta paraula, precisament, fou la que usà Ovidi com a epítet del déu Júpiter en un text que explica l'origen del culte al pa i als fornars a les *Vestalia*, tradició que únicament seguí Lactanci⁵⁹⁶. Així s'observa en els passatges següents:

⁵⁸⁶ Vid., s. v., NGML, DuCange (*pistor dulciarius*), DMLBrit, LMILPolonorum i LELMAL (on, tanmateix, es dona la definició de 'moliner').

⁵⁸⁷ Vid. DuCange, s. v. *pistrinarii*, i NGML, Niermeyer, DMLBrit, LMILPolonorum i LItalicæMAL, s. v. *pistor*.

⁵⁸⁸ ThLL X/1 2221a, 12 ss.

⁵⁸⁹ LLMAIugoslaviae, s. v.

⁵⁹⁰ DMLBrit, s. v.

⁵⁹¹ ThLL X/1 2219a, 63 ss.

⁵⁹² Vid. DuCange, Niermeyer i LMILPolonorum, s. v.

⁵⁹³ Vid. ThLL X/1 2178, 18.

⁵⁹⁴ Per a aquesta qüestió, vid. PRIETO 2016: 201-203.

⁵⁹⁵ Vid. s. v. *furnarius*.

⁵⁹⁶ LACT. *inst.* 1, 20, 33; *epit.* 15, 5 (ThLL X/1 2218, 67).

Ov. *fast.* 6, 350: nomine quam pretio celebratior arce Tonantis / dicam
Pistoris quid uelit ara Iouis.

Ov. *fast.* 6, 394: posse fame uinci spes excidit: hoste repulso / candida
Pistori ponitur ara Ioui.

Al 390 aC, els gals van ocupar i saquejar la ciutat de Roma. Quan ja només resistia el setge, amb prou feines, la ciutadella del Capitoli, Júpiter, havent debatut quin havia de ser l'esdevenir dels fets amb la resta de déus, va decidir que la Gàl·lia no venceria. Ordenà aleshores a Vesta que procurés la superabundància del blat, en aquell moment escàs, i inspirà els romans a passar per la mola el que restava dels grans de Ceres i a endurir-ho al foc per convertir-ho en pa. Seguidament, els romans llençaren aquest pa abundantíssim contra els gals, els quals, en observar tal copiositat, van desistir d'assetjar una ciutat tan plena de recursos. Agraïts, els romans dedicaren al déu un altar amb aquesta invocació⁵⁹⁷.

Pel que fa al corpus que estudiem, els testimonis dels anys 1058 i 1161-1162 són els únics que no empen *pistor* com a sobrenom d'antropònims. El primer conté la sentència sobre els greuges entre Ramon Berenguer i Mir Geribert, que s'havia revoltat, i s'hi exposa la querella del comte contra el rebel, els homes del qual van anihilar els seus, entre els quals hi havia els forners (*suos pistoris*). D'altra banda, al diploma dels anys 1161-1162 els clergues de la Seu d'Urgell acorden, amb l'assentiment del bisbe Bernat, diverses disposicions que passaran a regular les pràctiques de la comunitat. Es tracta, doncs, d'un text normatiu que no vol només de codificar les cerimònies litúrgiques i la pregària, sinó també el comportament dels clergues. Entre diverses regulacions, es ratifica el deure dels preposits de proveir, segons l'establert i a partir de les rendes obtingudes del patrimoni, la cuina comuna, i s'especifica la composició dels menús que, al llarg de l'any, se serviran al refector. La carn de porc fresca es presentarà a taula en les festes de Sant Joan Baptista, Sant Ot, Santa Maria Magdalena, l'Assumpció, Tots Sants, Sant Ermengol, Nadal, la Purificació de Maria, el diumenge en què es canta *Ad te Ienani* i el de Quinquagèsima⁵⁹⁸. També queda regulada la manera de presentar l'animal:

---

⁵⁹⁷ Vid. MARCATTILI 2017 per una de les anàlisis més recents d'aquesta tradició.

⁵⁹⁸ RIERA 2000: 1057.

1161-1162 Baraut, *DocUrgell* 1558 (Urgellia 10, p. 79): porcus uero sit VIII solidorum [...] precii, et diuiditur more solito preter quod spine dentur ubi III uel plures canonici fuerint; coxia cum timpore dent coquio et pistori similiter. His autem qui medium cibum recipiunt si quandoque coxa datur non recusetur.

Aquest animal, el preu del qual no serà inferior a vuit sous, es distribuirà d'una manera determinada: per al cuiner i per al forner se'n separaran les cuixes, amb el moll de l'os (*coxia cum timpore dent coquio et pistori*), i la resta, desproveïda de l'espina, es repartirà entre tres o més canonges. El testimoni sembla demostrar, doncs, que *pistor*, per sobre de totes les coses, anomena l'encarregat del forn, on, a més de panificar, també es pot coure el peix, la carn o la volateria⁵⁹⁹.

Sinònim al nostre corpus dels substantius *flecharius*, *furnarius* i *panicerius* (vid. s. vv.), *pistor* no gaudí de continuïtat en gran part de la Romània i, actualment, tan sols segueix vigent en italià (*pistore*), atès que el francès *pestour* fou substituït per *fournier* i, sobretot, *boulangier*⁶⁰⁰. Això no obstant, el verb *pinsere*, a través de la forma del llatí vulgar *pinsare* (amb la variant de pronunciació *pisare*, pròpia de la parla popular), sí donà diversos resultats⁶⁰¹, com ara el castellà i el portuguès *pisar* i els seus derivats, els castellans *pisada* 'trepitjada', *pisadera* 'pedal d'un telar', *pisotear* 'trepitjar repetidament' o *pisotón* 'trepitjada forta'⁶⁰², per exemple.

⁵⁹⁹ GEC, s. v. *fornar*.

⁶⁰⁰ Vid. Larousse, s. vv.

⁶⁰¹ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 6517.

⁶⁰² Corominas-Pascual, *DECH* IV, 565a, 43 ss.

1.9. Carnissers

bocarius

VARIANTS:

—

FORMES:

bocarii

cat. bocher

ETIMOLOGIA:

Llatinització del català *boquer*, derivat de *boc* ‘mascle de la cabra’, mot d’origen onomatopèic heretat d’una llengua preromana, possiblement indoeuropea, però, al contrari del que hom ha cregut habitualment, sembla poc probable que sigui el celta o una llengua germànica⁶⁰³.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. ant. *boquer*; *fr.* *boucher*; *oc.* *boquière*.

SIGNIFICAT:

‘Carnisser’, especialment el qui treballa la carn del boc, ‘boquer’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1039** (*orig.*) DACCB Barcelona II 575, p. 1010: S+num Asner que dicunt Bompar Bocher.
- (2) **1067** (*Carcassona*) LFeud. II 832, p. 317: Calueht Bocher. *ibid.*: Raimon Bocher.
- (3) **1078** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1405, p. 699: Sig+num Petri Bocarii.

---

⁶⁰³ Coromines, *DECat* II 15a, 47-50. És clar, però, que no hi ha acord: al DLE, per exemple, continua indicant-se que *buco* ‘cabrón’, ‘macho de la cabra’ deriva del germànic **bukko*.

- (4) **1085** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1501, p. 786: Sig+num Petri B o c a r i i.
- (5) **1172** (*Perpinyà*) LFeud. II 793, p. 277: A. B o c h e r iuro similiter.

COMENTARI:

Bocarius, innovació creada a partir de la llatinització dels termes romànics que anomenen la persona que prepara la carn del boc i d'altres animals, és especialment present a la zona geogràfica de França, on sorgeix de llatinitzar el francès *boucher*. Així ho mostren els testimonis recollits al DuCange i al Niermeyer⁶⁰⁴, diccionari que n'aporta el primer registre al 990:

990 CALMET *Hist. de Lorraine* 2 II, col. 245 (*cit.* Niermeyer, s. v. *bocharius*):
ne qui mercatorum, maxime b u c h a r i o r u m , se subtrahant.

Igualment, és recollit, també com a gal·licisme i amb algunes variants (*bucherius*, *bocce-*, *bucc[b]e-*), al MLW⁶⁰⁵, on es documenta per primer cop en un decret redactat al 1232 en què es prohibeix els carnisers de vendre carn en mal estat:

1232 RYCCARD. *chron.* p. 178, 6 (*cit.* MLW, s. v. *bucherius*): b o c c e r i o s ...
uolumus esse fideles, uidelicet ut scrofas pro porcis uel carnes mortificinas ... uendere non presumant.

Els testimonis del corpus de la Catalunya altmedieval són, com es pot observar, tan sols unes dècades posteriors a aquells que s'aporten al Niermeyer. Usat, en totes les ocasions, com a sobrenom d'antropònims, ja apareix sota la forma catalana *boquer* (escrit *bocher*), mot sobre el qual Coromines apunta que, de fet, no es documenta mai pròpiament com a nom d'ofici, sinó que solament es coneix amb funció antroponímica i en topònims de Catalunya com Els Boquers, llogaret entre Vic i Muntanyola⁶⁰⁶, o Mas Boquer, a la pujada de Sant Cugat. En la mateixa línia, Alcover i Moll recullen diversos dels indrets en què es troba

⁶⁰⁴ Vid, respectivament, s. v. *bocherius* (1) i *bocharius*.

⁶⁰⁵ MLW, s. v. *bucherius*. El LLMAIugoslaviae dona entrada a l'homònim *bucarius* (*bucariarius*, *buccarius*, *buccharius*, *bucharinus*), que designa, però, un càrrec judicial («magistratus communis, praeco communis»).

⁶⁰⁶ Vid. Coromines, *DECat* II 17a, 38-48. Vid. etiam Coromines, *Onomasticon* III 38a, 56ss, per als topònims catalans que contenen el nom de *boquer*.

aquest llinatge: «Alzira, Alcover, Alacant, Anglesola, Barc., Carcaixent, Colldejou, Cornudella, Espluga de Francolí, Fullea, Montblanc, Montreal, Pineda, Porrera, Reus, Ulldemolins, etc.»⁶⁰⁷. La presència d'aquests testimonis, però, sorgeix perquè, en origen, *boquer* anomenà indubtablement carnisser, un dels oficis amb més varietat lèxica, com estem veient al llarg d'aquestes pàgines.

El català actual ja no fa servir *boquer* per designar el carnisser, sinó que té el sentit de 'xarxa o filat emprat per a caçar conills'⁶⁰⁸. Sí continua vigent, en canvi, tant en occità (*boquièr*) com en francès (*boucher*), llengua on acabà reemplaçant el més antic *maiselier*, derivat del llatí *macellarius*. Sembla, però, que primerament s'emprava, amb to pejoratiu, per designar el venedor de carn de cabra o anyell del qual es deia maliciosament que, en lloc d'una d'aquestes dues bèsties, matava un animal de carn tan dolenta com el boc⁶⁰⁹.

---

⁶⁰⁷ DCVB, s. v. *boquer*.

⁶⁰⁸ Vid. DIEC i DCVB, s. v.

⁶⁰⁹ Coromines, *DECat* II 17a, 34-37.

carniciarius

VARIANTS:

carnicerius

FORMES:

carnicerii

cat. carnicer, carnizer

ETIMOLOGIA:

Substantiu del llatí vulgar⁶¹⁰ derivat de *caro* ‘carn’⁶¹¹. De *carniciarius* en derivà el català *carnisser*, llatinitzat en els textos sota la forma *carnicerius*.

FORMES ROMÀNIQUES⁶¹²:

cat. *carnisser*; *esp.* *carnicero*; *gall.-port.* *carniceiro*; *oc.* *carnasier*.

SIGNIFICAT:

‘El qui té per ofici matar i vendre caps de bestiar’, ‘carnisser’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1148** Bach, *Sta. Maria de Solsona* 55, p. 93: ego Petrus Carnicer libenti animo et prompta uoluntate dono ... alodium meum proprium. *ibid.*, p. 94: Sig+num Petri Carnicer.
- (2) **1174** Sarobe, *DipTGardeny* 247, p. 384: uendimus tibi Arnaldo Carnicerii et tuis ipsam nostram uineam uel ortum quod habemus subtus Gardenium de dominis Gardenii per L solidos iacensis monete. *ibid.*: aduenit nobis per uocem de Bernardi Carnicerii.

⁶¹⁰ LELMAL, s. v. *carnicero*.

⁶¹¹ Per a l'etimologia de *caro*, vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v.; vid. etiam ThLL III 480, 67 ss. Per a la presència del mot en la nostra documentació, vid. TEROL 2016a: 300-303.

⁶¹² Vid. Meyer-Lübke, *REW* 1706.

- (3) **1174** Sarobe, *DipTGardeny* 258, p. 397: do[mos] ... [afron]tant ex una parte in carrera maiori, et de alia in domibus de Michel Nauar, et de tercia in flumine Sicoris, et de IIII [in dom]ibus de Lupo Sanz que fuerunt de Bernardo Carnicer.
- (4) **1177** Sarobe, *DipTGardeny* 307, p. 455: ipsa uinea affrontat de una parte in cequia que ibi currit, et de alia parte in uinea d(e fi)liis Iohannis del Brul, et de III in uinea Wilelmi de Claresuals et de Arnaldo Carnicer, et de quarta in uinea Wilelmi Iorda. *ibid.*, p. 456: Sig+num Vnberti Carnicer.
- (5) **1181** Sarobe, *DipTGardeny* 367, p. 542: Sig+num Stefani Carnicer.
- (6) **1188** Alturo, *DipAlguaire* 63, p. 160: Sig+num Petri Carnicer, presbiteri et canonici.
- (7) **1192** Alturo, *DipAlguaire* 71, p. 169: S+num A. Carnizer.

COMENTARI:

El llatí *caro* ‘carn, tros de carn’ presenta, com analitza Terol⁶¹³, «una noció partitiva, com ho mostra la seva relació amb l’arrel del grec κείρω ‘tallo’ i amb l’osc *carneis* ‘d’una part’ i l’umbre *karu* ‘part’ i *kartu* ‘divisió’». Així doncs, *caro*, la ‘carn d’animal destinada per a l’aliment’, designa específicament la ‘porció d’una bèstia sacrificada per ser menjada’. Com també demostra l’autora, els testimonis d’aquest substantiu en el corpus són copiosos⁶¹⁴, quelcom que respon al fet que la carn, especialment la porcina i l’ovina, era un dels productes més abundants en l’Edat Mitjana.

La importància de la carn en aquests segles propicià, naturalment, l’aparició de carnisers encarregats de matar els animals, de preparar la carn i, finalment, de vendre-la. L’ofici de carnisser es convertí, així doncs, en un dels més puixants de l’època⁶¹⁵, quelcom que es reflecteix en els textos estudiats: en efecte, sota noms

---

⁶¹³ TEROL 2016a: 302.

⁶¹⁴ L’autora en recull un total de 23, que li permeten de mostrar totes les formes i variants documentades en els diplomes, però adverteix al lector que encara n’hi ha més.

⁶¹⁵ Per al negoci de la carn en la Barcelona baixmedieval, vid. BANEGAS 2016.

diversos (*carnifex*, *bocarius*, *lanista* i *macellarius*⁶¹⁶, a banda de *carnicerius* mateix), al corpus es documenten un bon grapat de carnisers en una quantitat notable de testimonis. De tots els mots emprats, els més comuns són *macellarius*, el terme llatí, i el català *carnicer* (*carnixer* al diploma de 1192), que també pot aparèixer llatinitzat, com es pot veure al text de 1174. Emprat en totes les ocasions com a sobrenom d'antropònims, comença a testimoniar-se a mitjan segle XII (especialment, en documents del temple de Gardeny), molt abans del que havien registrat Coromines i Alcover i Moll, que presenten testimonis de finals del segle XIII, extrets del *Libre de les costums generals scrites de la insigne ciutat de Tortosa* i de Ramon Llull, respectivament:

CostTortosa 67 (*cit.* Coromines, *DECat* II 578b, 4-6): *carnicers*, pescadors, ... çabaters ni altres menestrals.

LLULL *Cont.* 108, 12 (*cit.* DCVB, s. v. *carnisser*): los *carnicers* liguen les besties e les se meten entre'ls peus e les aucien.

Als textos llatins de l'Europa medieval, el terme més emprat és, amb diferència, *carnifex*, que es documenta en tots els diccionaris consultats; a més, al corpus polonès se'n troba el diminutiu *carnificellus*, sinònim⁶¹⁷. La consulta de *carnicerius* als mateixos diccionaris, en canvi, revela que aquest terme es documenta, de manera pràcticament exclusiva, a la Península Ibèrica; així, només es troba recollit al DuCange⁶¹⁸, on s'aporta un testimoni de la Catalunya del segle XIV, al LELMAL, que recull *carnicerius* en documentació del segle XI i el castellà *carnicero*⁶¹⁹ en textos redactats a les primeries del XII, i finalment, al LLMAIugoslaviae, on apareix la variant *carnassarius*, escrita amb la forma d'ablatiu *carnassario* en la signatura d'un diploma de 1236 i que sembla una veu aïllada, la creació de la qual podria no ser el resultat de la plasmació d'un ús vulgar, sinó una mostra

⁶¹⁶ Vid. s. vv.

⁶¹⁷ LMILPolonorum, s. v.

⁶¹⁸ Vid. s. v. *carnicerium*, que és tant la 'carnisseria' («carnificina, Gallice boucherie») com el 'carnisser' («carnicerius, carnifex, macellarius»). Vid. etiam s. v. *carnacarius*, una altra variant amb canvi vocàlic que el diccionari registra a partir del segle XIV.

⁶¹⁹ Vid. LELMAL, s. v. *carnicero*. A més a més, al CODOLGA (vid. s. qq. *carnic** i *carnix**) se'n troben tres testimonis més, el primer dels quals és de 1133 (1133 Falque, *Historia Compostellana* 6127, p. 472-475: *non uendant ad alios magulanes nisi ciuibus et carnizariis, et ipsi carnizarii emant per concilium et mactent per diem in foro*).

d'erudició de l'escrivà, que hauria pogut conèixer la paraula per mitjà d'una glosa. Vegem exemples amb aquestes formes:

1017 CO 42, 158 (*cit.* LELMAL, s. v. *carnicero*): omnes *carnicerii* cum consensu concilii carnem porcinam, yrcinam, arietinam, uacunam per pensum uendant.

1125 SH 1221, 33, 34 (*cit.* LELMAL, s. v. *carnicero*): Milian *carnizero*, Andres *carnizero*, Micael *carnizero*, Pelai Randici et plures in concilio Sancti Facundi.

1236 Codex IV 5/4 (*cit.* LLMAIugoslaviae, s. v. *carnassarius*): Iosebbo filio Laurechine *carnassario* (teste).

Sembla probable, doncs, que fos a la nostra península on es va formar el llatí vulgar *carniciarius*, que tingué com a continuadors romànics el castellà *carnicero*, el galaicoportuguès *carniceiro* i, com ja s'ha vist, el català *carnisser*. Aquest darrer degué propiciar l'occità *carnasier*, l'única forma romànica de fora del territori ibèric, que hom testimonia a partir del segle XIV, a la *Vida de Sant Honorat* de Raimon Feraud, monjo de Lerins⁶²⁰:

V. de S. Honorat (*cit.* Raynouard, *DLT*, s. v. *carnacier*): li *carnacier* l'an presa, / son gent cors an liat.

A banda dels ja esmentats, altres termes emprats en la tradició llatina per designar el 'carnisser' van ser l'agent *carnificator* (*carnificatrix*)⁶²¹ i *tortor*, documentats tots dos abans de l'Edat Mitjana però absents del corpus català.

---

⁶²⁰ Vid. Raynouard, *DLT*, s. v. *carnacier*. Vid. etiam DOM, s. v. *carnasier*.

⁶²¹ Vid. ThLL III 479, 48-50.

carnifex

VARIANTS:

—

FORMES:

carnifex, -ficibus

ETIMOLOGIA:

Substantiu compost de *caro* ‘carn humana o animal’ i *facere* ‘fer’. Es documenta des d’època arcaica (PLAVT. *Asin.* 311: *omnes de nobis carnificum concelebrantur dies*; CIC. *Verr.* 2, 9: *crudelissimum carnificem civium sociorumque*)⁶²².

FORMES ROMÀNIQUES⁶²³:

—

SIGNIFICATS:

1. ‘El qui executa les penes de mort i altres tortures corporals’, ‘botxi’.
2. Probablement, ‘carnisser’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

1.

- (1) **1043-1046** (*carta-sermó del monjo Garsies de Cuixà a l'abat Oliba*) Junyent, *Oliba* Tex. 28, p. 376: *sunt reliquiae sanctorum Iusti et Pastoris, qui cum adhuc pueri litteris imbuerentur, proiectis in schola tabulis, sponte ad martyrium cucurrerunt, unde et in campo laudabili a carnificibus extra ciuitatem Compluto iugulati sunt.*

2.

- (1) **1155** DipPoblet 177, p. 153: S+num Giralda, faber. S+num Pere Compano. S+num Ricardi, *c a r n i f e x*.

---

⁶²² ThLL III 478, 1 ss.

⁶²³ Per als continuadors romànics de *caro*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 1706.

COMENTARI:

A l'antiga Roma, rebia el nom de *carnifex* el botxí públic que executava esclaus i estrangers. Es tractava d'un ofici tan desgraciat que el qui l'exercia no podia residir a l'interior de la ciutat, sinó que vivia a la porta Mètia o a l'Esquilina, prop de la plaça on es duien a terme les execucions, coneguda amb el nom de *Sester-tium* en època imperial⁶²⁴. Eli Donat, en el seu comentari a Terenci (*Hec.* 441), diu que els *carnifices* són anomenats així «quod carnes ex homines faciunt»⁶²⁵, explicació que demostra que es tractava d'una figura molt temuda, actitud que també s'observa en altres autors, de diverses èpoques, com Suetoni, Plini o Sèneca, que exemplifica amb sarcasme la seva brutalitat⁶²⁶:

SVET. *Tib.* 61: uirgines ... uitiatae prius a c a r n i f i c e , dein strangulatae.

PLIN. *nat.* 29, 13: uulnerarium eum (*Archagathum*) fuisse egregium ... mox a saeuitia secandi urendique transisse in nomen c a r n i f i c e m et in tae-dium artem omnesque medicos.

SEN. *contr.* 10, 4, 5: si illis temporibus iste c a r n i f e x apparuisset, condito-rem suum Roma non habuerit.

Aquest és, en efecte, el sentit que *carnifex* presenta en la seva primera aparició al corpus de la Catalunya altmedieval, que es produeix en l'inventari de les relíquies de l'abadia de Cuixà de l'extensa carta-sermó que, entre els anys 1043 i 1046⁶²⁷, el monjo Garsies envià a l'abat Oliba. El passatge refereix la possessió de les relíquies dels sants màrtirs Just i Pastor, els quals, essent encara infants, foren executats, en negar-se a abjurar del cristianisme, l'any 304, durant la persecució de Diocleciana. L'execució, duta a terme per uns botxins (*carnificibus*), es va

⁶²⁴ Vid. RUPERTI 1843.

⁶²⁵ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *caro*.

⁶²⁶ Vid. ThLL III 478, 9 ss.

⁶²⁷ La problemàtica datació del text, a bastament escatida per diversos historiadors, és efectivament resumida per Junyent (*Oliba* Tex. 28, p. 384), que reconeix el seu error en haver-la datat, en treballs previs, vers el 1075, i accepta la nova que, paral·lelament, en donaren Ponsich (*Les problèmes de Saint-Michel de Cuxa d'après les textes et les fouilles*, «Études Roussillonaises», 1-2 (1932), 23-66), i Mundó (*Entorn de la carta de l'abat Oliba a Arnau Mir de Tost*, *AM* IX [1962], 207-216, i *Recherches sur le traité du moine Garsies à l'abbé-évêque Oliba sur Cuxa*, «Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa» [1970], pp. 63-74).

produir, com explica el text, als afores de *Complutum*. Que *carnifex* aparegui en aquest context i amb aquest sentit escau a les pretensions de la carta, un escrit literari en què hom rememora una història del passat.

El segon i darrer testimoni es troba al diploma que recull la venda d'un camp a Xerta, feta en 1155 per Taboer i la seva esposa, Sança, a Rotllan i la seva muller, Peirona. *Carnifex* es troba, en cas nominatiu, a l'escatocol del document, entre les firmes que donen fe de la validesa del procés jurídic, com a sobrenom de l'antropònim *Ricardi*, que, tanmateix, està en genitiu. Sembla segur que *carnifex* no està designant en aquest text un 'botxí', sinó, amb tota probabilitat, l'ofici de carnisser (tal com *faber*, apel·latiu de *Girald*, un dels altres signants, denomina un ferret⁶²⁸). Aquesta és, efectivament, l'accepció que en donà al segle XIII Uguici de Pisa en una glossa que confirma la possibilitat que pugui usar-se així: «carnifex, homicida, uel macellator, uel carnifex dicitur, qui facit carnes. Carnificina, macellum»⁶²⁹. L'aparició de testimonis amb aquest sentit als textos de l'Europa medieval, però no abans, fa pensar que *carnifex* adquirí tal significat durant aquest període, possiblement a partir de la consulta de glosses que s'haurien limitat a donar-ne una interpretació literal a partir de l'etimologia. El DuCange, que ofereix la definició de «lanius qui carnes uendit et facit, uulgo nostris *bouchem*», n'aporta alguns testimonis esclaridors⁶³⁰:

ADALBERO LAUDUNENS. EPISCOP. *in Carm. ad Robertum Regem* (*cit.* DuCange, s. v. *carnifex*): non sunt c a r n i f i c e s , caupones, necne subulci.

Leges Burgorum Scotie. 70 (*cit.* DuCange, s. v. *carnifex*): de c a r n i f i c i b u s et carnibus uendendis.

D'altra banda, el ThLL recull també *carnifex*, que no tingué continuïtat en les llengües romàniques, com a adjectiu, masculí i femení⁶³¹, des d'època postclàssica (PLIN. *nat.* 7, 43: *carnifex animus*; MART. 11, 84, 10: *carnificem auem*). Aquest ús no es troba, emperò, als nostres textos.

⁶²⁸ Vid. s. v. *faber*.

⁶²⁹ Vid. DuCange, s. v. *carnifex*.

⁶³⁰ *Ibid.*

⁶³¹ ThLL III 479, 33 ss.

lanista

VARIANTS:

—

FORMES:

lanista

ETIMOLOGIA:

Segons Isidor, mot d'origen etrusc que derivaria de *laniare* 'tallar a trossos'⁶³² amb l'addició del sufix *-ista*. Es testimonia a Ciceró amb el significat de 'mestre de gladiadors' (*S. Rosc. 17: alter ... gladiator habetur, hic autem ... se ad eum lanistam contulit, qui ... facile ipsum magistrum scelere ... superavit*)⁶³³.

FORMES ROMÀNIQUES⁶³⁴:

esp. ant. *lanista*; fr. *laniste* (ant. *lanist*), *lanista*; it. *lanista*; port. *lanista*.

SIGNIFICAT:

Possiblement, 'carnisser'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

(1) **1029** AComtalPerg I 200, p. 521: Sig+num Bellucius l a n i s t a .

COMENTARI:

L'etimologia de *lanista*, substantiu també documentat en l'Antiguitat llatina amb la forma *lanistra*⁶³⁵, no és clara. Com acabem de dir, Isidor afirma que prové de la llengua etrusca, teoria que no és descartada al *Dictionnaire* d'Ernout i Meillet per la seva terminació en *-a*, desinència de caràcter popular igualment present en

---

⁶³² ISID. *orig.* 10, 159: *lanista, gladiator, id est carnifex. Tusca lingua appellatus, a laniando scilicet corpora.*

⁶³³ Vid. ThLL VII/2 933, 52-54.

⁶³⁴ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 4892, per als continuadors romànics de *lanio*.

⁶³⁵ ThLL VII/2 933, 38.

altres veus que hom sospita etrusques (com *uerna*, un gentilici etrusc), i a causa també de l'existència de l'antropònim etrusc *Lani*⁶³⁶, fàcilment associable. En qualsevol cas, i malgrat algunes veus que dissenteixen⁶³⁷, s'accepta generalment que *lanista* procedeix de *laniare*, verb que anomena l'acció de tallar quelcom a trossos⁶³⁸.

En època clàssica, *lanista* designava el 'mestre entrenador dels gladiadors' o *gladiatorum magister*⁶³⁹, que sovint també n'era àrbitre en els combats⁶⁴⁰ i que rebia diners de l'Estat per dur a terme la formació dels lluitadors. Diversos testimonis d'autors d'aquest període, com Ciceró o Tit Livi, i també d'altres de posteriors, com ara Apuleu, esmenten i descriuen els *lanistae*, una figura cruenta⁶⁴¹:

LIV. 35, 33, 6: *populum Romanum cum Antiocho, lanistis Aetolis ... dimicare.*

BELL. Afr. 71, 1: *Caesar contra eiusmodi hostium genera copias suas non ut imperator exercitum ueteranum ... sed ut lanista tirones gladiatores condocere: quot pedes se reciperent ab hoste et quemadmodum obuersi aduersariis et in quantulo spatio resisterent, modo procurerent modo recederent comminarenturque impetum, ac prope quo loco et quemadmodum tela mitterent praecipere.*

APVL. Apol. 98, 1: *in ludo quoque gladiatorio frequens uisitur; nomina gladiatorum et pugnas et uulnera plane quidem ut puer honestus ab ipso lanista docetur.*

CIC. Att. 1, 16, 1, 1: *nam ut reiectio facta est clamoribus maximis, cum accusator tamquam censor bonus homines nequissimos reiceret, reus tamquam clemens lanista frugalissimum quemque secernere, ut primum iudices consederunt, ualde diffidere boni coeperunt.*

⁶³⁶ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *lanista*.

⁶³⁷ Per a aquesta qüestió, vid. *ibid.*, s. vv. *lanio* i *lanista*.

⁶³⁸ Vid. *ibid.*, s. v. *lanista*, on, si bé no es troba una afirmació contundent, sí s'apunta que «peut-être à rapprocher de *lanio*».

⁶³⁹ FRG. Bob. gramm. VII 540, 8: *doctor gladiatorum* (ThLL VII/2 933, 42).

⁶⁴⁰ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. vv. *lanio* i *lanista*.

⁶⁴¹ Vid. ThLL VII/2 933, 50 ss.

El terme mantingué aquest significat al llarg de tota l'Antiguitat clàssica, però ja a la tardoantiguitat (quan, fruit del pas del temps, la vigència del sentit original quedà enrere en anomenar una realitat que ja no existia) es troben alguns glossaris en què apareix definit com a 'carnisser', la 'persona que talla la carn amb l'ajuda d'una eina de ferro':

GLOSS.^L III Abol. LA 37: *lanista*: *macellarius*, qui carnes ferro laniat.

Aquest significat va prendre força a l'Edat Mitjana i és aquest l'ofici al qual, amb molta seguretat, es deu referir el substantiu *lanista* que identifica *Bellucius* al diploma de l'any 1029 del nostre corpus. Com a derivat de *laniare*, portador, com hem dit, de la noció de 'tallar a trossos', *lanista* era fàcil d'associar a l'ofici de carnisser, de manera semblant a com va succeir amb *carnifex* 'assassí' (vid. s. v.), terme que serveix per definir *lanista* en alguns glossaris⁶⁴². La seva presència al document citat podria ser una mostra d'erudició i l'escrivà podria haver-lo extret d'un d'aquests glossaris.

El francès, l'italià i el portuguès registren la veu *lanista* com a cultisme que designa el 'mestre formador de gladiadors'. En la llengua castellana, en canvi, és documentada des del final del segle XV, quan Alfonso de Palencia la definí com segueix⁶⁴³:

1490 PALENCIA *Universal vocabulario en latín y en romance* (cit. CORDE, s. q. *lanista*): *lanista* es el verdugo que apedaça los ombres.

---

⁶⁴²Vid. NGML, s. v., on s'indica que *lanista* també és emprat amb el significat de 'botxi', accepció pròpia de *carnifex*.

⁶⁴³ Vid. CORDE, s. q. *lanista*.

macellarius

VARIANTS:

—

FORMES:

macellarius, -ii, -o

ETIMOLOGIA:

Substantivació de l'adjectiu *macellarius* 'alimentari', 'relatiu als queviures o a la carn', provinent de *macellum* 'carn', préstec del grec μάκελλον 'carnisseria', 'mercat de carn'⁶⁴⁴. Es testimonia per primer cop en autors com Varró (*rust.* 3, 2, 11: *et num pluris tu e uilla illic natos uerres lanio uendis, quam hinc apros macellario Seius?*) o Ciceró (*epist.* 15, 17, 2: *Mindius macellarius*⁶⁴⁵).

FORMES ROMÀNIQUES⁶⁴⁶:fr. ant. *macellier*⁶⁴⁷; it. *macellaio*; oc. ant. *maselièr*; rom. *macelar*.

SIGNIFICAT:

'Carnisser'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1126** Martí Bonet, *Oleguer* 70, pp. 430-431: ego Ardencius Sancte Crucis Sancteque Eulalie kanonicus ... dono Domino Deo et altari Sancti Sepulcri ... alodium meum proprium ... et tres peciolas terre ... quas tenent filii Raimundi M a c e l l a r i i de me per laborationem.
- (2) **1128** Martí Bonet, *Oleguer* 82, p. 441: dono ... alodium meum proprium quod mihi aduenit per concessionem parentum meorum et per compe-

---

⁶⁴⁴ Vid. LSJ 915b, s. v.

⁶⁴⁵ Cal apuntar que, a partir de la lectura que proposa Weinke, hom acostuma a editar *Marvellus* (vid. ThLL VIII 3, 18).

⁶⁴⁶ Meyer-Lübke, *REW* 5200.

⁶⁴⁷ Vid. Wartburg, *FEW* VI/1 4a.

rationem duas uidelicet modiatas uinee quas tenet Guillelmus Suniarii de me per complantationem super aqueductum barchinonensem et tres peciolas terre sub ipso aqueductu quas tenent filii Raimundi Macellarii per laborationem de me.

- (3) **1153** CSCreus 55, p. 62: ego Arnallus Petri de Sanctis et uxor mea Ermessendis debemus tibi Petro Macellario et uxor tue Marte XXV moabatinos bonos aiadinos in auro sine engan, quos nobis accomedastis tempore carestie.
- (4) **1163** CSCreus 108, p. 110: ego Ermessendis Richiaria et maritus meus Raimundus uendimus tibi Petro Macellario et uxori tue Marte et uestris alodium nostrum proprium cum oliuariis et arboribus, cum introitibus et exitibus suis integriter.
- (5) **1165** Alturo, *Sta. Anna* 374, p. 395: S+Arnalli Macellarii.
- (6) **1165** Alturo, *Sta. Anna* 375, p. 396: S+Arnalli Macellarii.
- (7) **1177** Puig i Ustrell, *DipÈgara* 187, p. 454: Sig+num Iacobi Macellarii, notarii.
- (8) **1186** Bisson, *Fiscal accounts* 58, p. 131: uenit ad computum Iohannes Macellarius cum R. de Calidis Barchinonensi decano.

COMENTARI:

Tot i documentar-se des d'època clàssica, la majoria dels testimonis del substantiu llatí *macellarius* es troben a partir del període postclàssic. En època tardana, apareix amb relativa freqüència en obres, glosses i escolis en què sol anar acompanyat d'altres noms d'oficis relacionats amb el món de l'alimentació⁶⁴⁸:

SCHOL. *Ter.* p. 99, 20: lanistae ... qui et macellarii a carnibus mactandis.

CASSIOD. *var.* 10, 28, 1: macellarios, uinarios ... et cellaritas.

---

⁶⁴⁸ Vid. ThLL VIII 3, 12 i 22.

Bona part dels diccionaris de llatí medieval en recullen testimonis contemporanis i posteriors als del corpus català. Així, aquest vocable es troba al DuCange, al NGML, al Niermeyer, al DMLBrit, al LMILPolonorum⁶⁴⁹, al LLMAIugoslaviae⁶⁵⁰ i, amb moltes variants (*maceleros*, *mazzeleiros*, *mazzeleiros...*), al LELMAL⁶⁵¹; aquestes obres inclouen, a més, una bona quantitat de sinònims de *macellarius*, igualment derivats de *macellum*, que no es registren al nostre corpus: *macellator*⁶⁵² (*macelator*⁶⁵³), *macerarius*⁶⁵⁴, *macecrarius*⁶⁵⁵ i *macellanus*⁶⁵⁶. A la documentació estudiada, se'l troba a partir del segle XII emprat com a cultisme i amb la funció de sobrenom d'antropònims i, fins i tot, cognom. En efecte, al passatge citat del diploma de 1177, que forma part de l'escatocol del document, es troba un dels pocs testimonis que ja evidencia la fixació de la nova estructura antropònica: es tracta de la signatura *Iacobi Macellarii, notarii*, que fa palès que la professió del signant és la de notari i no pas la de carnisser. *Macellarius*, però, ja forma part, per via hereditària, de la seva identitat. D'altra banda, no hi ha rastre als diplomes de la Catalunya altmedieval de l'adjectiu homònim, documentat a Valeri Màxim, ni del femení *macellaria*, que el ThLL registra en un glossari tardà⁶⁵⁷:

VAL. MAX. 3, 4, 4: Varro ... ad consulatum macellaria patris taberna conscendit.

GLOSS. I Ansil. MA 692: mantica macellaria siue porcella.

Macellarius, sinònim de *carnifex* i *lanista* i de les llatinitzacions *bocarius* i *carniciarius* (veus que gairebé sempre són usades, també, com a sobrenoms d'antropònims; vid. s. vv.), no ha pervingut ni en castellà, ni en català, ni en gallec i portuguès, com tampoc ho han fet altres derivats de *macellum*. Sí continua vigent, en canvi, tant en italià com en romanès, i també se'n documenten formes antigues en francès i occità.

⁶⁴⁹ Vid. s. v. *macellarius*.

⁶⁵⁰ Vid. s. v. *macellator*.

⁶⁵¹ Vid. s. v. *mazzeleiros*.

⁶⁵² Vid. NGML, DuCange, Niermeyer, LMILPolonorum, LLMAIugoslaviae i LitalicaeMAL, s. v.

⁶⁵³ Vid. DuCange, s. v.

⁶⁵⁴ Vid. *ibid.*, s. v. *macera*, i NGML i DMLBrit, s. v.

⁶⁵⁵ Vid. DMLBrit, s. v. Vid. etiam NGML, s. v. *macerarius*.

⁶⁵⁶ Vid. DuCange, s. v.

⁶⁵⁷ ThLL VIII 3, 5-26.

1.10. Cuiners i vinaters

coquus

VARIANTS:

cocus, coquius, quoqus

FORMES:

coci, -o, -os, -orum⁶⁵⁸

coquio

quoqus

cat. coc

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat del verb *coquere* ‘cuinar’. Es testimonia des d’època arcaica en autors com Nevi (*com.* 121: *coquus edit Neptunum, Cererem et Venerem expertam Vulcanum*⁶⁵⁹) o Plaute (*Bacch.* 130-131: *magis unum in mentemst mihi nunc, satis ut commode / pro dignitate opsoni haec concuret cocus*)⁶⁶⁰.

FORMES ROMÀNIQUES⁶⁶¹:

cat. coc; *it.* cuoco; *oc.* coc.

SIGNIFICAT:

‘El qui es dedica a cuinar’, ‘cuiner’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1002** CSCugat II 365, p. 13: Riculfo c o c o .
- (2) **1035** LFeud. II 693, p. 204: serui, uero, et ancille, qui in domo mea inuenti sunt, omnes fiant ingenui preter Arsindis et Legardis, Guilla atque Sicardis

---

⁶⁵⁸ Aquesta darrera forma es troba en l’expressió *princeps cocorum* (vid. s. v. *princeps coquorum*).

⁶⁵⁹ Els noms dels déus fan referència, respectivament, als peixos, el pa, les verdures i el foc.

⁶⁶⁰ Vid. ThLL IV 929, 45-47.

⁶⁶¹ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 2216.

siue Elliardis, feminas, Reiamballum et Gotmarum, c o c o s, Guifredum et Bernardum, pastores.

- (3) **1039** (*orig.*) Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 292, p. 1016: afrontat ec omnia de parte orientis in ipsa strada qui pergit per ipsa serra super ipsa casa de Baio, de meridie in alode qui fuit de Ballomar, ... de occiduo in ipso alode de Guadamir C o c uel de comite.
- (4) **1064** (*orig.*) CDipSGirona 306, p. 319: Bonifilius qu o qu s .
- (5) **1085** DACCBBarcelona IV 1448, p. 2247: Sig+num Petri C o c i .
- (6) **1091** DipAmer 24, p. 61: Sig+num Christiano C o c o .
- (7) **1161-1162** Baraut, *DocUrgell* 1558 (Urgellia 10, p. 79): porcus uero sit VIII solidorum [...] precii, et diuiditur more solito preter quod spine dentur ubi III uel plures canonici fuerint; coxia cum timore dent coquio et pistori similiter.
- (8) **1174-1181** DipTortosa 253, p. 317: ego Pere C o c iacens in egritudine ... facio meum testamentum et eligo manumessores meos ... ut illis distribuunt res meas sicut hic iniunxero. *ibid.*, p. 318: S+num Pere C o c , qui hoc laudo et firmo et testes firmare rogo.

COMENTARI:

El substantiu *coquus* deriva del verb *coquere*, provinent de l'arrel indoeuropea **pekʷō*, que en les àrees italo-cèltiques passà a **kʷekʷō*⁶⁶². Documentat des dels inicis literaris de la llengua llatina, aquest verb podia emprar-se tant en sentit literal de 'preparar alguna cosa de beure o de menjar amb l'ajut del foc' com amb l'accepció, metafòrica i figurada, de 'maquinar', és a dir, 'deixar madurar una idea en la ment fins arribar a una solució òptima'. Plaute mateix ja en féu ús en tots dos sentits⁶⁶³:

⁶⁶² Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *coquo*. Vid. etiam Pokorny, *IEW*, p. 798.

⁶⁶³ Vid. ThLL IV 925, 61-62 i 928, 22-23.

PLAVT. *Aul.* 324-325: *cocus ille nundinalest, in nonum diem / solet ire coctum.*

PLAVT. *Mil.* 208: *incoctum non expromet, bene coctum dabit.*

Coquus –i també el femení *coqua*, absent del corpus documental estudiat⁶⁶⁴ – va ser emprat des del període arcaic per anomenar l'individu que elabora els aliments i els cuina', el 'cuiner'; al corpus de la Catalunya altmedieval, es documenta, sempre en singular i desenvolupant generalment la funció de sobrenom d'antropònims masculins, amb les variants *coquius*, *quoqus* i *cocus*, aquesta darrera ja registrada al ThLL, obra que també en testimonia d'altres com *coquos*⁶⁶⁵. En efecte, aquest vocable, ben documentat en totes les etapes del llatí, ha estat producte al llarg de la història d'un seguit de vacil·lacions –sobretot entre les consonants guturals–, degudes a l'evolució fonètica causada per la pèrdua de l'apèndix labial⁶⁶⁶, que ja cridaren l'atenció dels gramàtics antics⁶⁶⁷:

PRISC. *gramm.* II 36, 14: *apud antiquissimos frequentissime loco 'cu' syllabae 'quu' ponebatur ... ut coquus ... pro cocus.*

DON. *Ter. Ad.* 423: *apud ueteres coquus non per 'c' litteram, sed per 'q' scribebatur.*

PS. PROB. *inst. gramm.* IV 126, 29: *quaeritur qua de causa coquus per 'q' et non per 'c' litteram scribatur.*

App. gram. IV 195, 2: *coquus non cocus.*

Coquus continua documentant-se amb freqüència als textos medievals de tota Europa. Així, apareix recollit al GMLC, al DuCange, al DMLBrit, al MLW, al LMILPolonorum, al LItalicaeMAL⁶⁶⁸, al GMLSueciae i al GMLTransylvaniae⁶⁶⁹, diccionaris que també en registren nombroses variants d'escriptura, d'entre les

---

⁶⁶⁴ PLAVT. *Poen.* 248: *coqua est haec quidem* (ThLL IV 929, 74-75).

⁶⁶⁵ Vid. ThLL IV 929, 23.

⁶⁶⁶ Vid. VÄÄNÄNEN 1967: 94.

⁶⁶⁷ Vid. ThLL IV 929, 26-32.

⁶⁶⁸ Tot i que, en realitat, s'hi presenta la construcció *princeps cocorum*.

⁶⁶⁹ Vid. s. v. *coquus* en tots els casos.

quals *coqus*⁶⁷⁰ i *quocus*⁶⁷¹ són algunes de les més habituals. A la documentació catalana, però, la més testimoniada és *cocus*, present en diversos diplomes del segle X com a sobrenom identificador; la mateixa funció desenvolupa el nominatiu *quoqus* que es llegeix al diploma gironí, original, de 1064. En darrer lloc, també es documenta el català *coc*, sobrenom de *Gnadimir* al text de 1039 i de *Pere* al que fou datat entre els anys 1174 i 1181. Segons els primers testimonis oferts per Alcover i Moll i Coromines⁶⁷², el mot no s'havia documentat fins ara abans dels segles XIII-XIV, quan es troba en autors com Ramon Muntaner:

MUNTANER *Cròn.* 227 (*cit.* DCVB, s. v. *coc*): un meu c o c h qui estava en la cuyna.

Des del punt de vista del contingut, és destacable el diploma dels anys 1161-1162, en què els clergues de la Seu d'Urgell acorden una sèrie de disposicions que regularan les pràctiques de la comunitat. Entre d'altres coses, es ratifica el deure dels preposits de proveir la cuina comuna, alhora que s'especifica la composició dels menús que se serviran al llarg de l'any⁶⁷³ i, fins i tot, la manera de presentar-los a taula. S'estableix, endemés, que el preu de la bèstia no serà inferior a vuit sous i s'estipula, igualment, la manera de distribuir-la: per al cuiner i per al forner se separaran les cuixes (*coxia cum tempore dent coquio et pistori*⁶⁷⁴) i la resta, desproveïda de l'espina, quedarà repartida entre tres o més canonges. D'altra banda, pel que fa al paper desenvolupat pels cuiners, també cal advertir que *coquus* és present en un diploma de 1138, en genitiu plural, com a part de l'expressió *princeps coquorum* (vid. s. v.), que designa el cap d'un equip de cuiners:

973 Baraut, *DipTavèrnoles* 24 (Urgellia 12, p. 97): Sig+num Gua[dallus] princeps cocorum.

Coquus tingué continuïtat en català i occità (*coc*) i italià (*cuoco*). Tanmateix, es pot dir que, en línies generals, tingueren major fortuna els derivats romànics de

⁶⁷⁰ DB I 58b (*cit.* DMLBrit, s. v. *coquus*): *Hugo coqus tenet de abbate*.

⁶⁷¹ ANDR. STRVM. *Iob.* 12 (*cit.* MLW, s. v. *coquus*): *supra XL annos eiusdem cenobii cellerarius fuit et quocus*.

⁶⁷² Vid. DCVB, s. v. *coc* i Coromines, *DECat* II 1020b, 32.

⁶⁷³ Vid. RIERA 2000: 1057.

⁶⁷⁴ Vid. s. v. *pistor*.

coquinarius (*cocinarius*), substantiu procedent del verb *coquinare* ‘cuinar’ que hom registra amb freqüència en època medieval⁶⁷⁵ i que donà el català *cuiner*, el castellà *cocinero*, el francès *cuisinier*, el gallec *cociñeiro*, l’italià *cuciniere*, l’occità *cosinièr* i el portuguès *cozinheiro*⁶⁷⁶.

---

⁶⁷⁵ 1197 *Cart. Burton* 43 (*cit.* DMLBrit, s. v. *coquinarius*): *reddendo inde anuatim coquinario nostro XXII s.*

⁶⁷⁶ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 2214 per als continuadors romànics de *coquinare*.

princeps coquorum

VARIANTS:

princeps cocorum

FORMES:

princeps cocorum

ETIMOLOGIA:

Expressió composta de *princeps* ‘cap, director’ (terme format, al seu torn, per *primus* ‘primer’ i *capere* ‘agafar’⁶⁷⁷) i del genitiu plural de *coquus* ‘cuiner’⁶⁷⁸, derivat de *coquere* ‘cuinar’. No es documenta abans de l’Edat Mitjana.

FORMES ROMÀNIQUES:

—

SIGNIFICAT:

‘Cap d’un equip de cuiners’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1138** Baraut, *DipTavèrnoles* 138, p. 206: Sig+num Bernardi Raimundi de Gradilo, qui erat princeps cocorum.

COMENTARI:

És possible que l’expressió *princeps cocorum* que hom documenta al passatge citat, procedent del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles i conservat en una còpia del segle XIII, al·ludeixi a la persona que es trobava al capdavant d’un equip de cuiners encarregats de servir el menjar en cercles propis de les classes nobles i reials, com ara els palaus. Certament, que aquesta construcció faci referència a un càrrec palatí vinculat a la cuina és la hipòtesi principal que planteja

---

⁶⁷⁷ Vid. ThLL X/2 1275, 9-18.

⁶⁷⁸ Vid. s. v.

Udina Martorell en la seva edició dels documents de l'arxiu comtal de Barcelona, publicada al 1951⁶⁷⁹, proposa que formulà arran d'un document fals (suposadament, de l'any 973 i conservat una còpia de 1299 de l'Arxiu Capitular d'Urgell) que també editaren Baraut⁶⁸⁰ —que no l'identificà, però, com a fals— i, molt abans, Petrus de Marca⁶⁸¹. Malgrat que Udina hi llegeix *princeps cotorum*⁶⁸², refereix que, a partir de la còpia de la Seu d'Urgell, Marca va transcriure *princeps cocorum*, que és la lectura que proposa també Baraut:

973 Baraut, *DipTavèrnoles* 24: Sig+num Gua[dallus] princeps cocorum.

Aquest no és, tanmateix, l'únic document fals (segons Udina) que testimonia aquesta construcció: en efecte, n'hi ha un altre, també del comtat d'Urgell i editat per Villanueva al 1821, en què hom documenta un *princeps quoquorum* anomenat *Rainallus*⁶⁸³:

815 VViage X, ap. 5, p. 230: Sig+num Rainallus, princeps quoquorum.

L'expressió *princeps coquorum*, doncs, se circumscriu a l'àrea del comtat d'Urgell a partir d'un document autèntic de l'any 1138 i de dos més, falsos, que podrien pertànyer a la mateixa època i tal vegada, fins i tot, a la mateixa família d'escrivans, la de la Seu d'Urgell, que fou un dels centres culturals més destacats

⁶⁷⁹ Vid. **973** ACondal 174*, p. 347: «El cargo que ostentó este personaje podía ser palaciego; acaso algo referente a la cocina».

⁶⁸⁰ **973** Baraut, *DipTavèrnoles* 24, pp. 96-97.

⁶⁸¹ **973** Marca, ap. 115, col. 903: *S. Guallus* [sic] *princeps cocorum*.

⁶⁸² **973** ACondal 174*, p. 348: *Sig+num Guadallus, princeps cotorum*. Per si la hipòtesi oferta no fos encertada, Udina en planteja una altra a partir del nom *Guadallus*: «de no ser así, debería pensarse en un jefe de los godos, cuyo nombre (godo), parece corriente en la región de Urgel, aun en esta época». No obstant això, l'autor mateix admet que es tracta d'una proposta poc satisfactòria i, en la nostra opinió, no hi ha d'haver dubte que l'expressió correcta és *princeps cocorum*. D'altra banda, apunta que en altres documents s'esmenta un *Wadaldus* (*Wadallus*) vescomte d'Osona. Vid., e. g., **962** ACondal 159, p. 328: *Wadaldus, vicecomes, ss.*

⁶⁸³ **815** VViage X ap. 5, pp. 228-231. Villanueva indica (p. 49) que «queda para las *memorias de los condes de Urgel* el examen de algunas curiosidades civiles que contiene esta escritura, v. g. la noticia de los oficios subalternos del condado, tal como la de *Tiufado* y *Princeps quoquorum*». Aquesta obra, emperò, no fou publicada mai.

en aquest període⁶⁸⁴; de fet, si bé cadascun dels textos va signat per escrivans diferents⁶⁸⁵, podria apuntar-se la possibilitat que es tractés del mateix, que podria haver signat amb diverses identitats per tal de dissimular la falsedat del document. No seria inversemblant que fos així, atesa la singularitat d'aquest sintagma, que amb prou feines es troba en uns pocs textos medievals, bàsicament del territori italià, i que només apareix recollit al diccionari d'aquesta zona geogràfica⁶⁸⁶, que n'aporta un testimoni:

CONC. AEV. CAR. 118, 25 (*cit.* LItalicaeMAL, s. v. *coquus*): Habuzardan principem coquorum.

En són equivalents, però, les construccions *magister coquinae*⁶⁸⁷ i, en un nivell inferior, *magister coquus*⁶⁸⁸, expressions que, malgrat no trobar-se al nostre corpus, a la Baixa Edat Mitjana designaven, respectivament, el principal cuiner d'un palau i el seu subordinat més directe, que es trobava un esglaó per sobre dels cuiners rasos:

1340 Hist. Dalphin. II, p. 394 (*cit.* DuCange, s. v. *magister*): ordinamus in coquina nostra duos magistros coquos. *ibid.*: ipsos magistros coquos praecipimus debere magistro nostri hospitii et magistro coquinae nostrae in omnibus obedire.

Ja al Renaixement, *princeps coquorum* fou el títol que popularment rebé Martino da Como, un dels mestres gastrònoms occidentals més destacats al segle XV i autor del *Liber de arte coquinaria*, una de les fonts cabdals per a l'estudi de la cuina a l'Edat Mitjana⁶⁸⁹. Aquest "príncep dels cuiners" i el valor de la seva tasca van ser àmpliament reconeguts ja pels seus contemporanis, segons es desprèn de les

⁶⁸⁴ Per a aquest centre de producció, vid. PUNSOLA 2017: 55-59. Per als escribes catalans i la seva cultura, vid. QUETGLAS 1992. Vid. etiam QUETGLAS 2019 per a la distribució de les famílies d'escrivans.

⁶⁸⁵ *Bernardus presbiter et monachus* al diploma de 1138, *Galindus presbiter* a la falsificació de l'any 815 i *Bonifilius presbiter* a la del 973.

⁶⁸⁶ Vid. LItalicaeMAL, s. v. *coquus*.

⁶⁸⁷ Vid. *ibid.*, s. v. *magister*.

⁶⁸⁸ Vid. *ibid.*

⁶⁸⁹ Per a Martino da Como i la seva obra, vid. els estudis recents de LUBELLO 2013 i LAURIOUX 2005.

paraules de Bartolomeo Sacchi, també conegut amb el pseudònim de Platina, a propòsit de l'art de la cuina:

PLATINA *De honesta uoluptate* I 11, p. 119 (*cit.* LAURIOUX 2005: 7): coquum habeat arte et longa experientia doctum, patientem laboris et qui laudari in ea re maxime cupiat. Careat is omni squalore ac spurcitia, cognoscat apposite carnum piscium holerum uim atque naturam ut quid assum quid elixum quid frictum fieri debeat deprehendat. Caleat gustu discernere quae salita nimis et quae fatua sunt. Nouicomensi nostra aetate coquorum principi, et a quo obsoniorum conficiendorum rationem accepi, sit omnino, si fieri potest, persimilis. Non sit gulosus et edax, ut Marisius Gallus, ne quod dominum edere oportet ipse intercipiat et deuoret.

Aquesta particular expressió no tingué continuïtat en les llengües romàniques més enllà de l'ús erudit en apel·latius com el de l'italià Martino da Como. En canvi, com hem vist ja, *coquus* (vid. s. v.) sí es perpetuà amb el català i l'occità *coc* i amb l'italià *cuoco*⁶⁹⁰.

---

⁶⁹⁰ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 2216.

uinaterius

VARIANTS:

—

FORMES:

uinateri, -ii

cat. uinader, uinater, iuinater (?)

ETIMOLOGIA:

Llatinització, amb la substitució del sufix romànic *-er* pel llatí *-erius*, de *vinater*, substantiu derivat de *vi*, provinent del llatí *uinum* ‘vi’⁶⁹¹.

FORMES ROMÀNIQUES⁶⁹²:

cat. *vinater*; *esp.* *vinatero*; *fr. ant.* *vinetier*; *gall.-port.* *viñateiro*, *vinbateiro*; *oc.* *vinatièr*, *vinotièr*⁶⁹³.

SIGNIFICAT:

‘Treballador d’una vinya dedicat a la fabricació i el comerç de vi’, ‘vinater’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1058** PrivTàrrega 1, p. 31: discretis Raimundo V i n a t e r i i, legum doctore, et Bonenato de Casalibus, iurisperito.
- (2) **ca. 1058** PrivTàrrega 2, p. 33: presentibus testibus discretis Raimundo V i n a t e r i i, legum doctore, et Bonenato de Casalibus.
- (3) **1068** PrivTàrrega 3, p. 35: discretis Raimundo V i n a t e r i i, legum doctore, et Bonenato de Casalibus, iurisperito.

⁶⁹¹ Per als nombrosos derivats llatins de *uinum*, vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v.

⁶⁹² Per a la pervivència de *uinum* en les llengües romàniques, vid. Meyer-Lübke, *REW* 9356 i Wartburg, *FEW* XIV 479a i ss.

⁶⁹³ Vid. DOccitan, s. vv. Vid. etiam DOM, s. v. *vinatier*.

- (4) **1152** Sarobe, *DipTGardeny* 40, p. 131: S(*signe*)n Iohannis V i n a t e r i scribe.
- (5) **1171** DipPoblet 404, p. 304: tibi Arnaldo de Belsolan et uxori tue Sancier unam peciam iuxta Raimundum V i n a d e r . Et tibi Raimundo V i n a d e r et Dominico fratri tuo unam peciam in extrema parte terminii.
- (6) **1172** Sans Travé, *DipTBarberà* 64, p. 145: affrontat orientis in uia que pergit ad Montemornes et ... de occiduo in terra de Poncio V i n a d e r , de aquilone in dominicum domus.
- (7) **1176** Sans Travé, *DipTBarberà* 86, p. 166: Sig+num Ponc V i n a d e r .
- (8) **1177** Sans Travé, *DipTBarberà* 87, pp. 166-167: affrontad predicto aladio de me Raimundo de parte orientis in alaudio de Poncius V i n a d e r .
- (9) **1187** Baraut, *DocUrgell* 1813 (Urgellia 10, p. 318): Sig+num Raimundi V i n a d e r (*si*).
- (10) **1189** Sans Travé, *DipTBarberà* 147, p. 230: dono tibi et laudo et concedo ... unam peciam terre ad ipsam Saladam, quam Arnaldus V i n a d e r tenet.
- (11) **1190** DipTortosa 450, p. 556: damus et in perpetuam concedimus donationem uobis Raimundo Iuinator⁶⁹⁴ et omni proieniei uestre. *ibid.*: quantum hee omnes affrontaciones includunt et ambiunt sic damus uobis iamdicto R. V i n a t e r et uestris dictas casas per iamdictos III solidos censuales. *ibid.*: diffinimus etiam atque in perpetuum uobis R. V i n a t e r et uestris et cui uolueritis relaxamus illam albergeriam.
- (12) **1192** Sans Travé, *DipTBarberà* 169, p. 257: Sig+num Guillemi V i n a d e r .
- (13) **1199** Sans Travé, *DipTBarberà* 199, p. 292: donamus tibi cum ea pro dote uel pro exouar et sibi pro parte et hereditate sua in termino de Reguali unam peciam terre in loco qui uocatur Valfranosa, sicut affrontat in alodio Guillemi V i n a t e r i i et in uinea Arnaldi de Pulcromonte. *ibid.*: item tibi

---

⁶⁹⁴ Podria tractar-se d'un error de l'edició.

donamus quoddam ferragenale sicut confrontat in orto Guillemi Vinaterii et in carreria et in alodio Raimundi d'Espelunca.

COMENTARI:

La importància del vi en l'època medieval fou extraordinària: en efecte, fou una beguda consumida per tots els estaments i es podia trobar, per tant, a qualsevol taula; a més, resultava indispensable en el culte litúrgic (especialment en el cristià, però també en altres de pagans) i, d'altra banda, servia de base per a la preparació de fàrmacs, endemés de constituir un antisèptic que podia limitar la difusió d'epidèmies. Per aquesta raó, són nombrosíssims en el corpus els testimonis del llatí *uinum*, que llegim amb el sentit pròpiament de 'vi', però també, a partir d'un procés metonímic, de 'ràim' o 'collita de ràim'. Documentat per primera vegada en un diploma del Rosselló de l'any 864, també se'n testimonia la forma romanitzada *ui*, que es llegeix per primer cop al 1043⁶⁹⁵:

864 DipRosselló 55, p. 115: dono in uilla Tauriniano kasas IIII et curte et ortos VI, et uineas XII, et uinum qui exinde exiet quinales CCC, et sunt tonnas VIII.

1043 Ordeig, *Dotalies* 173, p. 123: census annuaem persoluatur, id est, modios VI de annona et XXXV [sti]lnos de lencio et [perna]s [IIII] et hinal I de ui et focaces [v].

Donada la destacada presència d'aquesta beguda en la vida quotidiana de la societat medieval de tota Europa⁶⁹⁶, l'ofici de vinater esdevingué un dels més destacats d'entre els que estaven destinats al comerç al detall⁶⁹⁷. No es tracta, però, d'una nova ocupació, atès que ja es testimonien vinaters des d'època clàssica en autors com Varró, que emprà el substantiu *uindemiator* (o *uindemitor*), derivat agent de *uindemiare* 'vendimiari', o Ciceró i Virgili, on es documenta *uinitor*, procedent de *uinum*⁶⁹⁸. Vegem-ne alguns exemples:

⁶⁹⁵ Vid. TEROL 2016a: 381-382.

⁶⁹⁶ Vid., per exemple, l'article de VEAS 2005, un rigorós treball sobre l'elaboració i el consum de vi en el regne de Múrcia en època baixmedieval.

⁶⁹⁷ BALARI 1899: 564.

⁶⁹⁸ Vid. OLD, s. vv.

VARRO *ling.* 5, 18: haec si minus aperta u i n d e m i a t o r, uestigator et uenator, tamen idem, quod u i n d e m i a t o r uel quod uinum legit dicitur uel quod de uiti id demunt; uestigator a uestigiis ferarum quas indagatur.

CIC. *Fin.* 5, 40: at uero si ad uitem sensus accesserit, ut appetitum quen- dam habeat et per se ipsa moueatur, quid facturam putas? An ea, quae per u i n i t o r e m antea conseqebatur, per se ipsa curabit?

VERG. *Ecl.* 10, 35-36: atque utinam ex uobis unus uestrisque fuissem / aut custos gregis aut maturae u i n i t o r uuae!

A la documentació catalana, però, l'única paraula que hom testimonia és *uinaterius*, innovació sorgida arran de llatinitzar el català *vinater* (que també es registra) i que apareix usada com a cognom ja fixat als diplomes de Tàrrrega del segle XI, on Ramon Vinater és, en realitat, *legum doctor* 'jutge'. Aquest mot llatí, que també es documenta en altres territoris, es recull al DuCange, al Niermeyer, al DML-Brit⁶⁹⁹, diccionaris en què apareix com a forma llatinitzada del francès antic *vine-tier*, i al LELMAL, on es proposa que el llatí *uinitarius* és un «sustantivo formado sobre *uinator*, *-oris* con adición del sufijo *-arius* de nombre de oficio» i on ja s'inclouen les formes del castellà antic *uinadeiro* i *uinadero*, registrades a partir del segle XII⁷⁰⁰:

1119 ES 55, 12 (*cit.* LELMAL, s. v. *uinitarius*): II^a terra iacet iuxta carreira de u i n a d e i r o s .

1151 BE 20, 30 (*cit.* LELMAL, s. v. *uinitarius*): firmamus ipsos homines nostros de criacione anupderos, u i n a d e r o s , de qualicumque seruicio fuerint.

Igualment, Nortes detecta als textos de l'Aragó les formes *uinatero* i *binater*, que es testimonien, dins d'estructures antroponímiques, a partir dels anys 1107 i 1123, respectivament. Com observa l'autor, els noms a què s'atribueix aquest sobrenom no semblen aragoneses, sinó més aviat catalans o gascons⁷⁰¹:

---

⁶⁹⁹ Vid., en els tres casos, s. v. *uinetarius*.

⁷⁰⁰ Vid. LELMAL, s. v. *uinitarius*.

⁷⁰¹ NORTES 1979: 126, n. 28.

1107 (?) VEbro II 103 (*cit.* NORTES 1979: 126): de ista carta sint testes: Arnaldo maiorale, Bernardo medico ... Guillelmo u i n a t e r o .

1123 VEbro I 29 (*cit.* NORTES 1979: 126): huius rei sunt testes... Belenguer b i n a t e r et Guillem companon de Nichola, et bibimus aliala III in bino.

Si no ha aparegut ja en aquests diplomes, la forma catalana pròpiament dita es testimoniarria per primera vegada al document de Poblet de l'any 1171, on es llegeix la forma *uinader*, amb sonorització de la dental, variant que Alcover i Moll recullen amb el sentit de 'bolet de l'espècie *lactarius sanguifluus*⁷⁰², de 'collita de vi' i com a adjectiu amb el significat de 'pertanyent o relatiu al vi'⁷⁰³, però no com a nom d'ofici. Sí ho fa, en canvi, Coromines, però a partir del segle XIV⁷⁰⁴:

1313-1337 BRABL XII 529 (*cit.* Coromines, *DECat* IX 252b, 27-28): Bans de v i n a d e r s ⁷⁰⁵.

Per la seva banda, *vinater* es testimonia a partir de l'any 1190, unes dècades abans del que proposa Coromines, que addueix un testimoni del plural *vinatés*, la grafia del qual indica que la *-r-* no es pronunciava:

1260-1270 BRABL VIII 377 (*cit.* Coromines, *DECat* IX 252b, 31-32): feren-lo justar los v i n a t é s , et feren-los mandament que no venessen sinó a tres dinés.

Malgrat que *uinum* és un terme vigent en tota la Romània⁷⁰⁶, trobem formes equivalents al català *vinater* únicament en la Península Ibèrica (el castellà *vinatero*, el galleg *viñateiro* i el portuguès *vinhateiro*) i en territori francès, on només continuen vigents l'occità *vinatièr* i *vinotièr*, a més del francès *vinotier*, adjectiu.

⁷⁰² Aquest és l'únic significat del mot que s'accepta en l'actualitat (vid. DIEC, s. v.).

⁷⁰³ DCVB, s. v.

⁷⁰⁴ Vid. Coromines, *DECat* IX 252a, 24 ss.

⁷⁰⁵ Coromines considera que es deu tractar d'un «sinònim antiquat» de *vinader* (*DECat* IX 252a, 25).

⁷⁰⁶ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 9356 i Wartburg, *FEW* XIV 478a ss. Vid. etiam TEROL 2016a: 381 i 386.

2. Construcció i enginyeria

En el període comprès entre, aproximadament, els anys 950 i 1050, data en què ja s'acostuma a considerar fixada l'arquitectura romànica, Catalunya va viure una veritable «febre de les construccions»¹ que es traduí en l'aixecament de nombrosos monestirs i esglésies parroquials, així com de nous habitatges particulars, i en la restauració d'antigues abadies². Aquest fervor constructiu derivà de l'estat ruïnós generalitzat de construccions que podien remuntar a l'època visigòtica (és el cas de la basílica d'Ègara, amb el seu baptisteri, aixecada durant els dos darrers segles del domini dels visigots³), de la necessitat de donar cabuda a més habitants en les poblacions, cada cop més puixants, i de la transformació dels cànons estètics que es donà en aquest espai de temps, que coincideix amb la transició del primer art romànic o preromànic al romànic pròpiament dit.

Com digué Puig i Cadafalch, «les obres no sols són més riques per sa escultura i pel treball del picapedrer, sinó també per ses majors dimensions i la complicació de son pla i sa estructura»⁴. Els progressos en l'art de la construcció i la creació d'innovacions tecnològiques foren fonamentals per a tan pregona renovació, que també arribà a camps com el de l'escultura. Fou cabdal, per exemple, la substitució de l'embigat de fusta típic del preromànic per la volta de canó, millora que hom adverteix en esglésies com les de Sant Esteve de Palau Sardiaca o Sant Martí de Fenollar, on la volta ja descansa damunt d'arcs torals⁵. Aquest nou art constructiu fou una amalgama entre el substrat propi, d'ascen-

---

¹ SALRACH 1987: 278 i BONNASSIE 1979-1981: I 419.

² Bonnassie (1979-1981: I 419) explica que en aquest període «a Catalunya foren edificats més de vint monestirs de nova fundació. Al mateix moment, totes les abadies de creació anterior foren totalment reconstruïdes o profundament renovades».

³ PUIG I CADAVALCH 2003: 324.

⁴ *Ibid.*, p. 579.

⁵ SALRACH 1987: 279.

dència visigòtica, amb influències exteriors: si bé la planta i la grandiositat de certs edificis és deutora de l'art visigòtic, també es detecten formes constructives romanes, importades a la segona meitat del segle X pels qui van pelegrinar a Roma, a la basílica de Ripoll, que, amb cinc absis i cinc naus, imitava el temple de Sant Pere del Vaticà. És potser encara més destacable l'empremta llombarda que es manifesta en els elements decoratius de les edificacions, tal vegada conseqüència de l'arribada de mestres de cases i picapedrers italians a Catalunya, hipòtesi molt estesa que, tanmateix, els documents no proven. Menor fou, en canvi, l'impacte de l'art andalusí, massa refinat per a la societat d'aquella època⁶.

Els pergamins de la Catalunya altmedieval ofereixen un testimoni relativament elevat dels especialistes encarregats de bastir aquestes construccions, que canviaren el paisatge i que consolidaren el preromànic català, primer, i el romànic, després. Així doncs, en aquest capítol s'estudien els noms dels arquitectes i mestres de cases, picapedrers i paletes que hi participaren. S'hi analitzen, igualment, un seguit de mots que en l'Antiguitat clàssica servien per anomenar constructors i que als nostres diplomes denominen els individus que finançaven la construcció o reconstrucció d'edificis. En darrer lloc, es dirigeix l'atenció als enginyers, artífexs d'avenços tècnics que també van contribuir decisivament al desenvolupament de la societat medieval.

Arquitectes i mestres d'obres⁷

TERMES DOCUMENTATS:

<i>architector</i>	<i>architectus</i>	<i>artifex</i>
<i>lambardus</i>	<i>magister aedorum</i>	<i>structor</i>

ALTRES TERMES RELACIONATS (VID. S. VV.):

Vid. infra "Comissionats per a la construcció i restauració d'edificis"

Al juliol de l'any 1010, els executors del testament d'una senyora anomenada Signer atorgaren al monestir de Sant Cugat, tot complint la voluntat d'aquesta, un tros de terra situat al terme d'Aqualonga, a la vora de la serra de Collserola.

⁶ *Ibid.*, p. 280.

⁷ Seguim molt de prop l'estudi de Sánchez (2017: 152-160) a propòsit de la veu *architectus* i del rol de l'arquitecte.

El document, que no presenta particularitats ressenyables de contingut, sí destaca, en canvi, per una de les signatures que deixà un dels testimonis que validaren la donació: un individu anomenat Fedanci hi signà com a *architectus et magister edorum*⁸. Es tracta, com ja van apuntar altres autors⁹, del primer arquitecte i mestre d'obres amb nom conegut no només d'aquest monestir, sinó també de la Catalunya de l'Alta Edat Mitjana, professional de què ja s'havien tingut notícies en una altra donació, de 1006, on signà com a *artifex petrae*, treballador de la pedra, car, possiblement, es trobava encara a les primeres fases de la seva formació.

El seu, però, és un cas excepcional: no fou freqüent, durant el període altmedieval, de donar reconeixement nominal a l'arquitecte, sinó que se solia ressaltar la persona que havia patrocinat la construcció (en parlarem més avall, d'aquesta figura). Per això, al corpus estudiat no abunden les mencions als arquitectes, i encara menys sota les denominacions *architectus* i *architector*, d'origen grec i poc testimoniades en tota l'Europa medieval. Segons Sánchez¹⁰, l'abandó d'aquests mots en els textos medievals es relaciona amb el canvi radical de concepció que, després de la caiguda de l'Imperi Romà, patí l'arquitectura, art que deixà de conceptuar-se com una ocupació intel·lectual i que passà a rebre la consideració d'habilitat pràctica. En efecte, si s'observen les paraules de Vitruvi, hom advertirà que, per a aquest autor, l'arquitecte ha de ser un erudit que domini totes les arts liberals:

VITR. 1, 1, 3: quare uidetur ... exercitatus esse debere, qui se architectum profiteatur. Itaque eum etiam ingeniosum oportet esse et ad disciplinam docilem. Neque enim ingenium sine disciplina aut disciplina sine ingenio perfectum artificem potest efficere. Et ut litteratus sit, peritus graphidos, eruditus geometria, historias complures nouerit, philosophos diligenter audierit, musicam scierit, medicinae non sit ignarus responsa iurisconsultorum nouerit, astrologiam caelique rationes cognitatas habeat.

Aquesta idea, però, anà essent reemplaçada paulatinament, i ja Isidor ofereix la prova d'aquesta mutació: en la seva època, l'arquitecte és vist com un mestre

⁸ 1010 CSCugat II 428, p. 72.

⁹ Vid. FALGUERA 1907: 129-130, MANCHO 2012: 54, SÁNCHEZ 2015a: 128 i SÁNCHEZ 2017: 152-153.

¹⁰ SÁNCHEZ 2017: 155-156.

constructor que coneix la geometria i l'estàtica de la construcció. Per aquesta raó, l'autor no té inconvenient a equiparar-lo al *caementarius*, atès que tots dos s'encarreguen de la disposició dels fonaments:

ISID. *orig.* 19, 8, 1: *architecti autem caementarii sunt, qui disponunt in fundamentis. Vnde et Apostolus de semetipso 'quasi sapiens' inquit 'architectus fundamentum posui'*¹¹.

Ja al segle XIII, Hug de Sant Víctor proporcionà un esquema segons el qual l'arquitectura formava part de la segona de les arts mecàniques, l'*armatura*. L'anomenada *species architectonica* comprenia, al seu torn, diverses activitats:

PL 1844-1855 CLXXVI, cols. 760-763 (*cit.* SÁNCHEZ 2017: 156, n. 371): *architectonica diuiditur in caementariam, quae ad latomos et caementarios, et in carpentariam, quae ad carpentarios et tignarios pertinet, aliosque huiusmodi utriusque artifices, in dolabris et securibus, lima et assiculo, serra et terebro, runcinis, artauis, trulla, examussi, polientes, dolantes, sculpenes, limantes, scalpenes, compingentes, linientes in qualibet materia ... et si qua sunt similia operantium.*

Malgrat que no s'ha de deduir d'aquests exemples que catedrals i altres grans construccions fossin concebudes per paletes mancats de formació, sí s'hauria d'acceptar que l'arquitecte que descriu Vitruvi, erudit i familiaritzat amb les arts liberals, fou substituït pel mestre d'obres especialitzat en l'art de la pedra, la fusta i, en definitiva, les tècniques de la construcció¹². En aquest context, la particular signatura de Fedanci podria interpretar-se a la manera d'autoreivindicació: *architectus*, veu que apareix sovint aplicada en els casos en què l'artífex de la construcció va gaudir de prestigi per la seva mestria, destacaria la seva formació, la seva preparació i la seva capacitat, mentre que el sintagma *magister aedorum* descriuria la seva participació directa en l'acte edificatiu.

El fet que *architectus* tendís a usar-se en el període medieval per parlar només dels arquitectes més il·lustres comportà que s'empressin altres substantius per designar aquesta professió. Així, al nostre corpus, el responsable del mestratge

---

¹¹ I Cor 3, 10.

¹² SÁNCHEZ 2017: 156.

de l'obra també és anomenat *artifex*, compost genèric que designava, en origen, treballadors d'àmbits molt diferents, i *structor*, que, usat precisament com a sinònim d'*artifex*, tan sols es troba en un document sobre el monestir de Cuixà i el seu abat, Garí, que acudí amb un reconegut mestre d'obres (*structorem miri laboris nirim*) al monestir de Sant Hilari a Carcassona. En darrer lloc, més vinculat al mestre d'obres que no a l'arquitecte que projecta edificis, es troba el substantiu *lambardus*, evolució de *Langobardus* 'llombard', que per a alguns autors de principis del segle XX va servir per confirmar el corrent cultural procedent del nord d'Itàlia que tant va influir en l'arquitectura catalana¹³, hipòtesi que, tanmateix, ha estat força rebatuda¹⁴.

Sens dubte, era vital comptar amb la direcció de professionals de les obres, però aquests no eren infal·libles. Així, Puig i Cadafalch explica que l'art de fer una volta resultà molt difícil de dominar per a molts mestres fins ben entrat el segle XII, i cita com a exemple l'acta de la consagració de Sant Benet de Girona, de 1116, on es deixà escrit que, ja fos per causa dels pecats dels habitants de l'indret, ja per imperícia dels mestres d'obres, l'església s'esquerdà des dels fonaments i s'esfondrà en dues ocasions. Això no obstant, incansables, els fidels la reconstruïren una tercera vegada, la definitiva¹⁵:

1116 Constans, *DipBanyoles* 123, p. 110: nescitur enim utrum peccatis exigentibus inhabitantium hominum, utrum imperitia aut negligentia magistrorum hoc euenisset fracta ecclesia scilicet a fundamentis semel et bis cecidit. Sed pia deuotione Dei fideles ipsius ecclesiae operibus insudantes reedificauerunt et nouiter construxerunt eam.

El passatge serveix, igualment, per testimoniar construccions executades per pagesos segons la consuetud, edificacions que feien «uns quants veïns [...] sense que ningú, ni monjo, ni clergue, ni professional laic, hi intervinguin»¹⁶. A més d'esglésies, un altre exemple habitual d'obres populars foren els murs que envoltaven els castells.

¹³ Vid. GRIERA 1923, PUIG I CADAFALCH 2003: 598-600 i GUDIOL 1910.

¹⁴ Vid. DURAN-PORTA 2009: 259 i Bolòs-Moran, *RAC*, p. 43.

¹⁵ Vid. PUIG I CADAFALCH 2003: 595.

¹⁶ *Ibid.*, p. 595.

Picapedrers

TERMES DOCUMENTATS:

*latomus**molarius**petrarius*cat. *picapedra*cat. *piquer*

ALTRES TERMES RELACIONATS (VID. S. VV.):

artifex petrae (vid. s. v. *artifex*)*sculptor*

La pedra fou el principal material usat en la construcció de grans edificacions en l'Edat Mitjana¹⁷. Esglésies, monestirs, catedrals, castells i, inclús, habitatges de nobles i altres persones pertanyents a les classes benestants foren bastits amb aquest material tot substituint la fusta, que, si no fos perquè continuà emprant-se en elements cabdals dels edificis com les portes i les finestres (que no eren, en qualsevol cas, estructurals), hauria quedat del tot relegada a les construccions més humils i a la fabricació de mobiliari. En l'ús de la pedra calgué tenir molt presents dos aspectes: la localització de jaciments d'on pogués ésser extreta (era fonamental, efectivament, de disposar d'un focus estable de proveïment) i la contractació dels oficials que l'haurien de tallar: els picapedrers.

El primer pas de l'extracció era el desbrossament, consistent a netejar la terra de la pedra¹⁸. A continuació, el picapedrer capejava la roca per tal de conèixer-ne la qualitat i detectar-ne possibles imperfeccions; tot seguit, emprava el pic per marcar les línies del bloc, sobre les quals s'introduïen falques que, en mullar-se, s'inflaven, cosa que provocava el despreniment del bloc. Un cop extret, aquest bloc podia ser treballat a la pròpia pedrera, en tallers propers o a peu d'obra (sembla versemblant que els responsables de l'obra enviessin a la pedrera equips especialitzats de picapedrers per tallar les peces a partir dels models previstos). El transport del material es duia a terme amb carros, tirats per bous o cavalls i conduïts, tal vegada, per traginers¹⁹, proveïts per negocis de transport.

Els esments als picapedrers pròpiament dits comencen al segle XII, moment en què, com molts dels aspectes relacionats amb l'art arquitectònic, canvià la manera de treballar la pedra, que deixà d'ésser trencada a cop de martell i passà a

¹⁷ GIMPEL 1975: 33. L'extracció de pedra tingué més importància que qualsevol activitat minera.

¹⁸ Seguint la descripció de SÁNCHEZ 2017: 126-127 i 142.

¹⁹ Vid. s. v. *traginer*.

tallar-se amb instruments més específics. No es documenten mots que designin picapedrers als segles IX i X, mentre que al segle XI hom només té constància de molers, els encarregats de fabricar moles, els quals, en primer lloc, havien de trencar i extreure de la pedrera les pedres, a què donaven posteriorment forma per convertir-les en les moles que s'emprarien als molins. Anomenats amb el substantiu *molarius*, que es comença a testimoniar a principis d'aquesta centúria a la zona de Barcelona, que disposava de la cantera de Montjuïc, els molers haurien conservat la tradicional manera de tractar la pedra²⁰.

En canvi, des del segle XII, i tal com succeeix en altres territoris, als nostres documents aquesta professió presenta una riquesa lèxica destacable²¹. Així, el picapedrer pot rebre el nom de *latomus*, hel·lenisme culte que es troba en una carta de població de l'Espluga de Francolí i que l'escrivà degué llegir en algun glossari²²; de *petrarius*, innovació del llatí medieval que, tanmateix, als documents estudiats sembla aparèixer com a llatinització del català *pedrer*, de *picapedra*, compost que sols es documenta en l'acta d'una venda duta a terme al 1174²³; i de *piquer*, veu derivada del català *pic*, l'eina que serveix per picar la pedra. Cal esmentar, en darrer lloc, la construcció *artifex petrae*, que descriu la persona que es troba en les primeres fases de la formació en els oficis de la talla de la pedra i la construcció. Aquest procés d'aprenentatge, com explicà Sánchez²⁴, començava amb l'adquisició dels coneixements sobre l'extracció dels blocs de pedra i la talla escultòrica, continuava amb la pràctica del treball als murs i paraments i finalitzava amb el mestratge i la direcció de l'obra. Aquesta formació, doncs, uneix la construcció, l'arquitectura i l'escultura, art practicada per l'*sculptor*.

Per bé que, atesa l'escassetat de dades, seria arriscat d'afirmar que sigui el cas dels nostres documents, Sánchez²⁵ proposa que tal diversificació terminològica podria respondre a la divisió del treball del picapedrers, semblant a les de les quadrilles de paletes, partició ben documentada: en efecte, hi ha relleus romànics

²⁰ PUIG I CADAVALCH 2003: 606.

²¹ En efecte, aquesta abundor també es troba en el castellà medieval, que feia servir els termes *cantero*, *pedrero*, *piquero* y *picapedrero* (MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 659).

²² 1171 CPoblación I 141, p. 202. Per al seu contingut, vid. ALTISENT 1966: 153-156 i PRIETO 2017b.

²³ 1174 DipPoblet 512, p. 379.

²⁴ SÁNCHEZ 2015a: 128.

²⁵ SÁNCHEZ 2017: 219.

(l'autor en cita un del claustre de la catedral de Girona) que mostren que uns operaris s'encarregaven de la talla de carreus, altres d'esculpir elements arquitectònics (capitells, dovelles, bases) i encara uns altres, de major perícia i habilitat, de la realització dels relleus figuratius de major dificultat o format.

Paletes

TERMES DOCUMENTATS:

<i>caementarius</i>	<i>cauator</i>	<i>operator</i>
<i>stratararius</i>	cat. <i>tapiador</i>	cat. <i>tapiier</i>
<i>tegularius</i>		

ALTRES TERMES RELACIONATS (VID. S. VV.):

<i>carpentarius</i>	<i>faber</i>	<i>ferrarius</i>
<i>fustarius</i>	<i>malleator</i>	<i>pictor</i>

Com tindrem ocasió de veure en la fitxa dedicada a la veu *lambardus*, hom conserva un diploma de l'any 1175²⁶ (per a Puig i Cadafalch, un «veritable contracte de treball») que recull l'encàrrec que el bisbe Arnau i els canonges d'Urgell van fer a un tal Ramon Lambard d'acabar la construcció de la catedral de la Seu d'Urgell. Nomenat director de l'obra, Ramon es comprometé a deixar cobert l'edifici i aixecats els campanars i el cimbori en el termini de set anys, per a la qual cosa establí que disposaria d'un equip de cinc obrers, ell inclòs (*quinto de lambardis, id est, IIII lambardos et me*), i que treballaria tot l'any incansablement (*in yeme et in estate indesinenter*). Tanmateix, per si aquest nombre d'operaris resultés insuficient, inclogué la possibilitat d'incorporar el mateix nombre de paletes (*tot cementarios*), que col·locarien al mur els carreus i els uniria amb argamassa.

Aquest passatge conté un dels esments més clars del corpus als treballadors implicats en una obra, professionals mínimament especialitzats que es trobaven sota les ordres dels arquitectes o mestres d'obres, que sí coneixien, com hem vist ja, les tècniques apropiades i que podien, per tant, dirigir-los amb eficàcia. També designa l'obrer laic que participa en la construcció o restauració d'un edifici a canvi d'un sou el substantiu agent *operator*, també emprat com a sinònim

²⁶ 1174-1175 Baraut, *DocUrgell* 1690 (Urgellia 10, p. 214).

d'*operarius*, la dignitat eclesiàstica que administrava i supervisava les obres en els col·legis de canonges i monestirs. Altres tipus de paletes eren el *tapiador* o *tapièr*, especialitzat en la construcció de tàpies, el *teglarius*, fabricant de teules, i l'*stratarius*, el constructor de vies i camins. No coneixem el significat exacte de *cauator*, que tant podria ser un miner que es dedicaria a l'excavació de forats i túnels, com el soldat que realitza els treballs de sapa, com la persona que cava tombes per enterrar-hi els morts, ofici que en un altre document rep el nom de *fossador*²⁷.

A més d'aquest tipus de treballadors, hi havia també altres artesans que prenen part, encara que de manera més indirecta, en la construcció d'edificis: *faber*, *ferrarius* i *malleator*, els ferrers que fabricaven els elements metàl·lics emprats en l'edificació; *carpentarius* i *fustarius*, els fusters que col·laboraven en la construcció d'edificacions luxoses i de cases més modestes, a la vegada que fabricaven eines i estris de treball, mobles i utensilis domèstics; i *pictor*, ofici que, en la seva vessant obrera, consistia a pintar cambres, tasca que es documenta desenvolupada per sarraïns²⁸.

Comissionats per a la construcció i restauració d'edificis

TERMES DOCUMENTATS:

aedificator
restaurator

constructor

reaedificator

ALTRES TERMES RELACIONATS (VID. S. VV.):

cultor

Es testimonien als diplomes del corpus català tot un seguit de substantius que els autors antics usaren com a sinònims de termes com *architectus* o *architector*, és a dir, bo i anomenant els constructors d'edificacions. Tanmateix, els mots als quals ens referim han patit canvis semàntics i han passat a designar els individus que financen la construcció o la restauració d'un edifici (generalment, d'una església, però no és insòlit que siguin castells o molins). Es tracta de les veus

²⁷ 1024 (*orig.*) CSCugat II 493, p. 144.

²⁸ Vid. 1156-1157 AComtalPergCont. 1019, p. 1645: *ebdomada III nouember uenit Alfachim de Tortosa et uenia del comte et Poncio porter de la reina, qui uenia cum illos, et I merchader et mecelemos qui la cambra pintauan*. Vid. etiam BALARI 1899: 637.

aedificator, documentada des de Cató²⁹ i que també es fa servir per anomenar Déu (*edificator celestis edificii*³⁰), *constructor*, que comença a aparèixer en època tardana³¹, i *reaedificator* i *restaurator*, innovacions del llatí medieval, formades amb el prefix reiteratiu *re-*, que designen els finançadors d'una restauració; també presenta aquest significat *cultor*, que acostuma a designar un agricultor i que es treballa, per això, al capítol dedicat als oficis del camp. Tots aquests mots esdevenen sinònims de termes com *adquisitor*, *auctor*, *benefactor*, *deffensor* o *fundator*, presents als diplomes però aliens al lèxic de la construcció i dels oficis.

Al llarg dels segles, i de la mà de la transformació arquitectònica que es fixà al segle XII, l'organització econòmica de les obres anà canviant³². Com explica Sánchez³³, l'Església afrontà les grans i extraordinàries despeses que suposava la construcció d'espais sagrats a través de diverses fonts de finançament (separades de les regulars, arribades dels beneficis del conreu i del bestiar, així com d'altres censos), que classificà de la següent manera: les rendes ordinàries (rebudes de la venda o el lloguer de cases i altres possessions, de donacions a canvi de sepultura³⁴, de la concessió de préstecs i de la recaptació d'impostos), les extraordinàries (derivades de la venda de materials de la construcció o de les restes del temple precedent) i les donacions piadoses, provinents dels fidels, de la ciutat, de la monarquia, de l'Església mateixa, d'il·lustres nissagues nobiliàries, de la concessió d'indulgències, etc.

Juntament amb les donacions reials i amb els ingressos dels béns adscrits al patrimoni, foren aquestes darreres les partides més fiables per a l'obtenció de finançament³⁵. De diferent natura, aquestes donacions (les deixes testamentàries i les almoines en foren les més freqüents) pretenien expiar pecats i obtenir, així, la misericòrdia de Déu en el moment d'entrar al Paradís. D'una banda, podien consistir en l'entrega de béns a què l'Església donaria rèdit pel seu compte. És el cas de la donació que una dona anomenada Siner féu, al 1002, a Santa Maria de

---

²⁹ CATO *agr.* 1, 4.

³⁰ 1104 Ordeig, *Dotalies* 294, p. 25.

³¹ RVFIN. *Basil. hom.* 1, 3.

³² PUIG I CADAVALCH 2003: 577.

³³ Vid. SÁNCHEZ 2017: 67.

³⁴ En efecte, Puig i Cadafalch (2003: 586) explica que «hi ha donadors que cedeixen llurs béns a una església amb la condició d'ésser-hi enterrats i que se'ls pagui la sepultura».

³⁵ SÁNCHEZ 2017: 71.

L'Estany de mitja mujada de terra al comtat de Manresa *propter Deum et remedium anime mee*:

1002 DACCBBarcelona I 24, p. 297: ego Siner femina donatrix sum uobis a domum Sancta Maria. Manifestum est enim, quia sic placuit animis meis et placet, nullus quoque ingentis imperio nec suadentis ingenio, set ex propria expontanea oc elegit bona uoluntas, ut cartam fecisem a domum Sancta Maria de ipso Estanno de semodiata I de terra propter Deum et remedium anime mee.

De l'altra, particulars amb una bona posició econòmica van fer entrega d'importants sumes de diners destinades específicament a l'acte constructiu. Són aquests, pel que sembla, els casos en què hom aplica els vocables que s'estudien en aquest apartat. La primera referència a una persona que va assumir els costos del bastiment d'una església es registra en un diploma del 897 on es refereix que una tal Anastàsia patrocina la construcció de l'església de Santa Maria d'Elna, al Rosselló. La figura del patrocinator, però, s'esmenta encara de manera implícita, tan sols amb la utilització del participi *constructa*, referit a l'església i amb l'ablatiu agent tot identificant la dona:

897 DipRosselló 151, p. 189: unacum ecclesia Sanctae Mariae a quadam femina nomine Anastasia, quae et Mater uocabatur, constructa.

Amb l'arribada del segle XI, fou habitual en les catedrals hispanes de constituir confraries (anomenades *confratria*³⁶ i *fratria*, l'associació de laics constituïda sota l'autoritat eclesiàstica, amb una finalitat benèfica que comporta l'absolució dels pecats mitjançant indulgències³⁷) per recaptar fons per a la construcció d'aquests espais. Una de les mencions més antigues d'una confraria religiosa a

³⁶ **1013** (*orig.*) Baraut, *DocUrgell* 328 (Urgellia 4, p. 43): *et de ipso pane et uino et omnia usubilia que ... remaneat ad ipsa confradria ipsas duas partes et una spada*. A finals del segle XII, *confratria* apareix amb el significat de 'corporació de veïns' (**1182** DURAN I SANPERE 1917-1918: 185, n. 2: *ego Ildefonsus ... rex ... concedo uobis omnibus hominibus de Ceruaria ... ut sub iuramento ab unoquoque uestrum corporaliter prestito faciatis et habeatis semper inter uos confratriam et fraternitatis unanimitatem, liceatque uobis eligere at habere consules de fratribus coniuratis eiusdem confratrie, sub quorum prouidentia et gubernatione unanimiter sitis*).

³⁷ Vid. GMLC, s. vv.

Catalunya es registra a l'acta de la consagració de l'església de Sant Pere de la Portella, al 1035:

1035 DipPortella 16, p. 228: *si quis uero ad ipsam caritatem, que uulgo fra-
tria s uocant, bono animo pro Dei amore conuenerit ... permaneat absolutus
ex omnibus peccatis. *ibid.* p. 229: *facimus constitutionem ... ut quicumque
homo uel femina ... ad iam dictam fratriam uenerit ... pro remissione
suorum peccaminum ... maneat absolutus de I ex maioribus peccatis.**

A tota la Península, comtes i clergues van contribuir econòmicament a la construcció d'esglésies i catedrals mitjançant donacions pietoses: per exemple, el cardenal de la catedral de Santiago de Compostel·la, Gundesind, va deixar en testament moltes de les seves cases per a l'edificació del temple de l'Apòstol³⁸. Als diplomes catalans, això ja s'evidencia a l'acta de la consagració de l'església de Sant Miquel de Cuixà, redactada al 953³⁹, on s'explica que el comte Sunifred havia acudit temps enrere al cenobi fundat en honor d'aquest sant i de sant Germà a la vall del Conflent i que, en trobar-se amb una església petita i pobra, indigna dels sants, la destruï i hi bastí una de molt més adequada a la seva dignitat tot proporcionant els mitjans econòmics i supervisant-ne les obres.

Enginyers

TERMES DOCUMENTATS:

agrimensor

ingeniator

machinator

ALTRES TERMES RELACIONATS (VID. S. VV.):

constructor

Ja ho sentencià Gimpel: «la première révolution industrielle date du Moyen Âge»⁴⁰. En efecte, l'Europa medieval també visqué un gran progrés pel que fa a l'enginyeria, transformació que contribuï al desenvolupament dels transports (en especial, dels navals), de la indústria artesanal, del camp i, fins i tot, del pensament. L'Edat Mitjana no és només el període que assistí al naixement d'invents

---

³⁸ Vid. SÁNCHEZ 2017: 75.

³⁹ **953** DipRosselló 340, pp. 320-322.

⁴⁰ GIMPEL 1975: 9.

com la brúixola, o al descobriment, a Orient, de la pólvora, sinó també l'època de l'explotació de fonts d'energia com l'aigua o el vent, fins al moment infrautilitzades, gràcies al desenvolupament dels molins i els batans, ginyes que es perfeccionaren amb el pas dels segles⁴¹. De la mateixa manera, a tot el continent es van construir ponts de fusta i de pedra⁴², drassanes, vies i, en definitiva, tot un seguit d'elements que facilitaren els contactes entre els diversos territoris, tan importants per als intercanvis comercials marítims i terrestres.

Per bé que fou al període baixmedieval quan es produí l'autèntic esclat de l'enginyeria, no manquen als textos de la Catalunya dels segles IX a XII les al·lusions a ponts⁴³ i aqüeductes (molts dels quals ja devien existir en època romana), molins (*cum sua ferramenta*, el conjunt de peces i instruments de ferro que en formen part⁴⁴) o altres artificis pensats per a les feines del camp: molt sovint es troba, per exemple, el compost *caput aquis*, testimoniats amb freqüència des de començaments del segle X. Emprat en frases formulàries i en funció d'ablatiu, designa la 'presa d'aigua d'un corrent o d'un embassament' o 'sèquia'⁴⁵, invenció indispensable en una societat tan marcadament rural com la catalana:

904 ACVic, c. 6, n. 204: *casas cum curtes et orto ... cum ipso caput aquis a rigandum.*

Pel que fa a aquest camp semàntic, el del món rural, la veu *agrimensor* designa la persona que té per ofici mesurar terrenys rurals, feina que acostumava a desenvolupar per dirimir els conflictes sorgits per la propietat o l'herència de finques i terrenys rústics.

L'home medieval s'entusiasma per la mecanització i la recerca tecnològica i refusa de seguir tradicions que creu obsoletes⁴⁶. D'aquesta necessitat d'avançar

⁴¹ GONZÁLEZ TASCÓN-NAVASCUÉS 2008: 13.

⁴² Vid. PUIG I CADAVALCH 2003: 603, on s'explica que durant el setge de Balaguer, al juny de 1280, Pere III de l'Aragó, II de Barcelona, manà la construcció d'un pont de fusta per facilitar les comunicacions entre les dues riberes, ja que el de pedra era en mans de l'enemic.

⁴³ **1011** AComtalPerg I 100, p. 382: *sic peruenit ad fontem Olinelle, ... et pertransiit usque ad riuum de Sped, et descendit ad pontem de Armentera et sic reuertitur in flumine Gaiano.*

⁴⁴ **980** DipOsona 1303, p. 938: *in ipso molino cum sua ferramenta, cum superposito et cum cacauo et cum suo rego et cum sua resclausa et cum sua usuuilia et cum suo glenare.*

⁴⁵ Vid. GMLC, s. v.

⁴⁶ Vid. GIMPEL 1975: 141-142.

neix el rellotge mecànic, al qual s'ha atribuït –no sense controvèrsia– origen benedictí. Es produeixen també grans innovacions en l'àmbit dels invents científics, sobretot pel que fa als astronòmics, que apareixen descrits en tractats com el *De astrolabio* o les *Regulae de astrolabio*, que J. M. Millàs edità al seu *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval*⁴⁷. Així, al *De Astrolabio* es descriu l'invent homònim, l'astrolabi, el més clàssic per a la determinació de l'altura dels astres, raó per la qual fou molt emprat en la nàutica. Traducció, segurament, de Llobet de Barcelona d'un tractat sobre el seu ús, en aquesta obra també es descriu l'*alzafea* (*alʒefea*), artefacte inventat per l'astrònom andalusí Azarquiel⁴⁸ amb l'objectiu que substituís l'astrolabi. L'encarregat de construir-lo és anomenat amb l'hel·lenisme *machinator* i amb el mot del llatí tardà *constructor*, veu que acostuma a designar la persona que comissiona la construcció d'una església i que en aquest tractat, tanmateix, és usada com a sinònim de *machinator*.

La revolució tècnica d'aquests segles també afectà la indústria de la guerra, que atorgà un gran protagonisme al ferro, en detriment del bronze, central en l'època romana. La siderúrgia medieval es desenvolupà en gran part per l'exigència de disposar d'armes (com ara la ballesta) i armadures més eficaces⁴⁹. No es deixaren d'emprar, però, les màquines de fusta, tres de les quals se citen als Usatges. Es tracta de l'arma anomenada *fundibula*, que disparava pedres, i de la *gosza* i la *gatta*, usades a la manera d'ariet⁵⁰:

s. XI Usat. 93-94-95 (cap. 73, ed. 1984): ex magnatibus uero ... nullus presumat deinceps ullo modo punire impios, id est pendere per iusticiam, nec castrum contra principem nouiter hedificare, nec fortitudinem tenere obsessam, nec debellare cum ingeniis, quod rustici dicunt funibula, g o s z a et g a t t a, quia magnum dedecus erit potestatibus.

La innovació del llatí medieval *ingeniator*, derivada del verb *ingeniare* i formada, com els noms anteriors, amb el sufix agent *-tor*, dóna nom a l'enginyer de màquines i altres ginys de guerra.

---

⁴⁷ Vid. Millàs, *Assaig*.

⁴⁸ Per a Llobet de Barcelona, vid. s. v. *machinator*. Per a Azarquiel, vid. MILLÁS 1943.

⁴⁹ Vid. GIMPEL 1975: 37-38.

⁵⁰ BALARI 1899: 353.

2.1. Arquitectes i mestres d'obres

architector

VARIANTS:

—

FORMES:

architectoris

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, mitjançant el sufix agent *-tor*, o bé del grec ἀρχιτέκτων, o bé del llatí *architectus*⁵¹. Es documenta a partir d'època tardoantiga (GLOSS.: *instructor fundamenti*)⁵², però amb molt poca freqüència.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. ant. *arquitector*; esp. ant. *arquitector*; it. *architettore*; port. *arquitetor*; rom. *arbitéctor*.

SIGNIFICAT:

‘El qui es dedica a l'arquitectura’, ‘arquitecte’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

(1) **1090** Bach, *ACSolsona* 307, p. 176: Sig+num Raimundi a r c h i t e c t o r i s .

COMENTARI:

L'origen d'*architector* ha estat força discutit, però hom no ha aconseguit mai de donar-hi una solució concloent. Així, mentre que el ThLL proposa que es tracti d'un mot «mutatum e forma graeca ἀρχιτέκτων uel latina *architectus*»⁵³, Ernout i

⁵¹ Cf. ThLL II, 464, 67 i Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *architectus*.

⁵² Vid. ThLL II 464, 68.

⁵³ *Ibid.*, 67.

Meillet⁵⁴ el consideren només un derivat (pròpiament llatí i, per tant, sense intervenció del grec) del substantiu *architectus* (vid. s. v.). Mentre que *architectus* hauria esdevingut un substantiu dels temes en *-o* per influència dels mots *tectum* ‘teulat’ i *tectus* ‘cobert’, derivats de *tego* ‘cobrir’ que s’haurien relacionat falsament amb τέκτων ‘obrer’ per la proximitat formal i semàntica⁵⁵, *architector* –derivat bé del grec, bé del llatí– és, com ἀρχιτέκτων, un tema en consonant.

El ThLL registra tan sols tres testimonis d’aquest mot tardà. Així, a més del que hem citat més amunt, extret d’una glossa, *architector* es llegeix també en certs manuscrits de Juli Valeri, traductor del grec al llatí de la *Història d’Alexandre* de Pseudo-Cal·lístenes, i als *Excerpta Latina Barbari*, traducció, feta entre les acaballes del segle V i els inicis del VI, d’una crònica grega basada en la *Chronica Alexandrina*, en què el terme pren el significat de ‘comediògraf’ i s’aplica a Aristòfanes, ús sens dubte estrany que no sembla que s’hagi tornat a testimoniar; podria haver-se emprat en sentit metafòric, atès que el comediògraf és el qui dissenya les seves comèdies, ço és, el seu arquitecte. Aquests són els passatges de les obres esmentades que presenten la paraula⁵⁶:

IVL. VAL. 1, 23: adhibitis ... architectis (a r c h i t e c t o r i b u s *cod. A*).

EXC. *Barb.* p. 266: Aristofanus a r c h i t e c t o r (κωμωδός).

El fet que només es testimonii en una glossa i, especialment, en traduccions del grec podria ser la prova que no es tracta d’un derivat pròpiament llatí, sinó d’una adaptació tardana d’ἀρχιτέκτων. Més documentat en època medieval, *architector* és inclòs al DuCange, al DMLBrit, al MLW, al LMILPolonorum i al LLMAIugoslaviae⁵⁷, diccionaris en què el primer significat donat és ‘arquitecte’, accepció que pot adquirir, no obstant això, nous matisos que concreten l’abast de la paraula. Així, el MLW aporta exemples concrets en què *architector* vol dir ‘fabricant de sostres’⁵⁸, mentre que al DMLBrit es registra amb el sentit de ‘Crea-

⁵⁴ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *architectus*.

⁵⁵ *Ibid.* Vid. etiam Coromines, *DECat* I 403b, 53-56 i 404a, 15-24.

⁵⁶ Vid. ThLL II 464, 68-69.

⁵⁷ Vid. s. v. *architector* en totes les ocasions.

⁵⁸ GLOSS. I 24, 38 sq. St.-S. (*cit.* MLW, s. v. *architector*): *architector* ..., *qui domum degit*.

dor⁵⁹, que fa referència a Déu, accepció que sorgeix per un procés metafòric força freqüent en el lèxic dels oficis de la construcció que a la documentació de la Catalunya altmedieval es troba, en un diploma de l'any 1084, amb el sinònim *architectus*:

1084 Baraut, *DocUrgell* 1000 (Urgellia 7, p. 122): audientes dominicis preceptis sapientissimi architecti, qui fundavit domum suam super petram, et que petra est Xpistus, ut si ruent uenti et fluent flumina non possunt ea mouere.

La presència d'*architector* al corpus textual català, però, es limita a una única aparició en el text suara citat, passatge d'una carta de donació de Sança envers l'església de Santa Maria de Solsona i la seva canònica, on és emprat, en genitiu, com a sobrenom de l'antropònim *Raimundi*; atesa l'exclusivitat de la paraula, estaria designant un arquitecte pròpiament dit (i no pas, doncs, un mestre d'obres o un fabricant de sostres⁶⁰). D'*architector* en derivà el català antic *arquitector*, que, malgrat no seguir vigent, sembla que era emprada fins al segle XVII en comptes d'arquitecte'. Així ho demostra, en opinió de Coromines, el fet que, al 1575, Onofre Pou traduí *architectus* per 'mestre de traçar edificis' i no pas per 'arquitecte', paraula que no es troba fins al segle XVII⁶¹. *Architector* es llegeix, entre d'altres, al *Llibre dels secrets de agricultura, casa rustica y pastoril* del fra Miquel Agustí, prior de la vila de Perpinyà al segle XVII:

AGUSTÍ *Secr.* 136v (*cit.* DCVB, s. v. *arquitector*): tots los oficials y arquitectors son obligats en saber les mesures y midas dels bastiments y obres.

Architector també tingué continuïtat en castellà, llengua en la qual es registra entre els segles XVI i XVII⁶², i continua vigent en italià (amb el sentit figurat de 'dissenyador', 'ideador'⁶³), portuguès i romanès.

⁵⁹ **956** CS 973 (*cit.* DMLBrit, s. v. *architector*): *pronidentia summi architectoris*.

⁶⁰ Vid. s. v. *tegnarius*.

⁶¹ Coromines, *DECat* I 404a, 4-14. Vid. etiam DCVB, s. v. *arquitector*.

⁶² Vid. CORDE, s. q. *arquitector*.

⁶³ Vid. DGarzanti, s. v.

architectus

VARIANTS:

—

FORMES:

architectus, -i

ETIMOLOGIA:

Préstec del grec ἀρχιτέκτων, literalment ‘mestre d’obres’⁶⁴, derivat del verb ἄρχω ‘ser el primer’ i τέκτων ‘obrer’ (procedent de τίκτω ‘produir, infantar’). Es testimonia a partir d’època arcaica, a Plaute (*Mil.* 901-902: PER. *Hic noster architectust.* / ACR. *Salve, architecte*)⁶⁵.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *arquitecte*; esp. *arquitecto*; fr. *architecte*; gall.-port. *arquitecto* (port. *arquitecto*); it. *architetto*; oc. *architecte, arquitecte*; rom. *architect, arbitect*.

SIGNIFICAT:

‘Arquitecte’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1010** CSCugat II 428, p. 72: Fedantius, architectus et magister edorum.
- (2) **1084** Baraut, *DocUrgell* 1000 (Urgellia 7, p. 122): audientes dominicis preceptis sapientissimi architecti, qui fundavit domum suam super petram, et que petra est Xpistus, ut si ruent uenti et fluent flumina non possunt ea mouere.

---

⁶⁴ Per aquesta raó, també pot aparèixer definit com a *magister fabricarum* en glosses tardanes (ThLL II 465, 7).

⁶⁵ Vid. ThLL II 465, 13.

COMENTARI:

Ernout i Meillet⁶⁶ apunten la possibilitat que l'hel·lenisme *architectus*⁶⁷ esdevingués substantiu dels temes en -o –i no d'un tema en consonant– per influència del verb llatí *tego* 'cobrir' (especialment, un edifici o una casa) i, sobretot, dels derivats *tectum* 'teulat' i *tectus* 'cobert', que s'haurien relacionat amb el segon element del compost grec, τέκτων 'obrer', en una falsa interpretació afavorida per la proximitat semàntica i morfològica dels mots. Aquesta hipòtesi, versemblant, la reforçaria el substantiu plural neutre *architecta* 'sostrada', documentat al corpus de la Catalunya altmedieval des de l'any 972, el significat del qual és producte, precisament, de l'encreuament entre *architectus* i *tectum*⁶⁸:

972 Marca, ap. 112, col. 897 (*acta cons. S. Benet de Bages*): igitur quoque eorum proles Isarnus et Wifredus fratres incliti ... peruigentes in opere sanctuarii, quem genitor a suo excessu reliquerat, diligentī cura architecta ipsius templi ad fastigium usque perduxerunt cum trifaria ipsius atri pertinentia.

Architectus apareix únicament dues vegades en aquest corpus, i en contextos ben diferents. Així, en l'escatocol del document de 1010, l'acta de l'atorgament d'un tros de terra al monestir de Sant Cugat, un individu anomenat Fedanci⁶⁹ es qualifica d'*architectus* (arquitecte del dit monestir, el primer amb nom conegut de la Catalunya altmedieval) i *magister aedorum* (mestre d'obres, apel·latiu que indica que hauria participat també en la seva construcció; vid. s. v.). Aquest Fedanci ja

⁶⁶ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *architectus*. Vid. etiam Coromines, *DECat* I 403b, 53-56 i 404a, 15-24.

⁶⁷ Per a la presència del terme tant en la documentació estudiada com en la resta de corpus textuals, vid. GÓMEZ RABAL 2010: 255-257.

⁶⁸ GMLC, s. v. *architecta*, n. 1: «La paraula *architecta* [...] sembla el producte d'una especulació sobre l'etimologia d'*architectus*, el segon element de la qual s'ha relacionat amb el mot llatí *tectum*, i d'ací el sorprenent significat de 'sostrada'; [...] Amb aquest significat [...] és també emprada al mateix s. X per *Atto Episcopus Veruensis*, en un passatge molt mutilat: *De pressuris ecclesiasticis* (ed. Migne PL 134, col. 90): <poterunt ... ipsius ecclesiae ... luminaria> succendi, architecta reparari?».

⁶⁹ No s'ha de confondre aquest Fedanci amb el qui, un segle abans, s'identifica com a *restaurator* i *reaedificator*, el 'patrocinador de la reconstrucció d'un edifici' (906 DipOsona 71, p. 117: *ego Fedancius uicarius atque restaurator ecclesie in loco uocitato Mauseolo ideo rogavi atque postulavi clemenciam*).

havia signat al 1006 com a *artifex petrae*⁷⁰, possiblement perquè en aquell moment estava començant la seva formació. En canvi, al preàmbul del diploma d'Urgell de 1084, que registra una donació feta a Santa Maria de la Seu, *architectus* és emprat amb sentit metafòric i fa referència a Déu en un passatge al·legòric: Crist, en una imatge similar a la de la llavor de què n'acabarà brotant un arbre ple de branques, ben atapeït, és anomenat *petra*, sobre la qual el *sapientissimus architectus*, Déu creador de totes les coses (heus aquí la metàfora amb l'arquitecte), bastí la seva paraula, exemplificada com una casa (*domum suam*). Aquest ús es documenta ja, com es pot comprovar, a la Bíblia:

I COR. 3: ego plantavi, Apollo rigavit: sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat: sed qui incrementum dat, Deus. Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt. Vnusquisque autem propriam mercedem accipiet, secundum suum laborem. Dei enim sumus adiutores: Dei agricultura estis, Dei aedificatio estis. Secundum gratiam Dei, quae data est mihi, ut sapiens architectus fundamentum posui: alius autem supraedificat.

Aquest sintagma i d'altres pràcticament iguals es troben també en diversos comentaris bíblics⁷¹, de manera que les vies per les quals l'escrivà pogué accedir a aquesta expressió són nombroses (però lligades, en qualsevol cas, a l'acte escripturístic). Un altre ús del mot en l'àmbit de la religió es recull al MLW⁷², que inclou l'accepció d'*episcopus* 'bisbe', sorgida d'una metàfora similar, però absent en el corpus.

En fi, d'*architectus*, terme present en totes les llengües romàniques, se'n testimonien els sinònims *architector*, *artifex* i *structor* (vid. s. vv.)⁷³.

⁷⁰ Vid. s. v. *artifex*.

⁷¹ Vid., e. g., BEDA *Comentarii in librum Genesis XI: ecclesia autem ciuitas nimirum Christi, de cuius aedificatur lapidibus, hoc est animabus fide fide atque operatione robustis, qualibus sapiens eius Architectus cum de rege illius loqueretur, aiebat [...]*.

⁷² MLW, s. v. *architectus*.

⁷³ Per a la presència i la fortuna d'*architectus* en català, vid. s. v. *architector*.

artifex

VARIANTS:

—

FORMES:

artifex, -icem, -icis, -ici, -icum

ETIMOLOGIA:

Substantiu compost d'*ars* 'art, tècnica' i *facio* 'fer' que es testimonia des d'època arcaica (PLAUT. *Cas.* 356: *plus artificum est mihi quam rebar: harioolum hunc habeo domi*), per bé que és molt més emprat a partir d'època postclàssica i, sobretot, tardana⁷⁴.

FORMES ROMÀNIQUES⁷⁵:

cat. *artífex*; esp. *artífice*; fr. *artífice*; gall.-port. *artífice*; it. *artefice*; oc. *artifèx*⁷⁶; rom. *artefice*.

SIGNIFICATS:

1. 'Arquitecte' o 'constructor' en sentit general.
2. En el sintagma *artifex petrae*, 'escultor' o 'picapedrer'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

1.

- (1) **post 978** DipRosselló 506, p. 429: *hic, cum trepidare cerneret ad tangendum sancti uiri locellum non solum clericos sed etiam abbates atque pontificem, fideliter accessit, et mausolaeum cum calibe dissolutum patefecit; cumque ipse artifex et plurimi qui circumstabant perspicacibus oculis, beati uiri uellent uidere corpusculum, quia apertum erat uas, per unius fere horae spatium, ita uacuum uiderunt sepulchrum ut nihil in eo nisi solum saxum*

⁷⁴ ThLL II 696, 42-43: «uox rara apud priscos, frequens apud. SEN. *phil.*, PLIN. *nat.* et [...] ENNOD.».

⁷⁵ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 688.

⁷⁶ Segons Cantalaua, es tracta d'una forma arcaica. Vid. DOccitan, s. v.

inspicerent; unde maestificati omnes qui aderant, cum magno gemitu flecentes genua, coeperunt Dominum enixius exorare. Vt autem saepius ipse artifex obtutus coepit reducere ad uas, illico sanctum conspexit corpus et Deo gratias clamauit, addens et dicens: «Ecce sancti Hilarii corpus hic habetur totum».

- (2) **1043-1046** (*Carta-sermó del monjo Garsies de Cuixà a l'abat Oliba*) Junyent, *Oliba* Tex. 28 II, p. 372: totae quippe illarum frontes artificis exterius peritia politae, interius uero excauatae. *ibid.*, III, p. 379: omnem enim materiam intrinsecus et extrinsecus in proceram celsitudinem fecit surgere, et manibus artificum faciem angulosque sic exornauit ut nusquam iunctura paginis appareret.
- (3) **c. 1160-1161** Bisson, *Fiscal accounts* 12, p. 58: et artifex istius opere dispensauit cum sociis suis modium tritici et XII sextarios berguitanos, et cotidie inter argentum ad abluendum et sibi ad potandum II canadels.
- (4) **1193** DipTortosa 492, p. 608: artifex est presens eras malignandi et cum uenatur sibi lucrum non ueretur alii facere detrimentum.

2.

- (1) **1006** CSCugat II 407, p. 54: S+m Fedancio, artificem petre.

COMENTARI:

El compost *artifex*, àmpliament documentat en la llengua llatina (com hem dit, sobretot a partir del segle I dC), designava en origen, de manera genèrica, la persona que exerceix qualsevol tipus d'art o tècnica. Així doncs, en l'Antiguitat romana, *artifex* denominava treballadors d'àmbits molt diferents, entre els quals ja hi havia, certament, el de la construcció, testimoniat en un passatge de Livi; a més, en textos filosòfics podia designar, com a traducció del grec δημοουργός, un déu o demiurg creador del món, tal com es llegeix al *Timeu* de Ciceró o a Sèneca⁷⁷:

⁷⁷ Per a totes les accepcions que pren aquest mot des dels seus inicis en la llengua llatina fins a l'Antiguitat tardana, vid. ThLL II 696, 42 ss.

CIC. *de orat.* 1, 51: quicquid erit igitur quacumque ex arte, quocumque de genere, orator id, si tamquam clientis causam didicerit, dicet melius et ornatus quam ipse ille eius rei inuentor atque *a r t i f e x*.

LIV. 42, 3, 11: tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo *a r t i f e x* inire rationem potuerit, redemptores nuntiarunt.

SEN. *nat.* 2, 45, 1: animum ac spiritum mundi, operis huius dominum et *a r t i f i c e m*, cui nomen omne conuenit.

Els testimonis d'*artifex* a l'Edat Mitjana, arreu d'Europa, són nombrosos⁷⁸, i en els textos, a banda de l'accepció original, es poden trobar altres sentits, com ara aquell que, metafòricament, fa referència al Déu cristià, el qual, com l'esmentat demiurg, és creador⁷⁹. No és gaire present, en canvi, als diplomes del corpus estudiat, on es testimonia per primera vegada en un privilegi de Roger de Carcassona afegit, a la fi del segle X o a principis del següent, a un text hagiogràfic de 978 que fa inventari de les relíquies del monestir de Sant Hilari a Carcassona. Es tracta del primer document que menciona un arquitecte, encara que el substantiu emprat en primer terme no és *artifex*, sinó *structor* (vid. s. v.):

978 DipRosselló 506, p. 429: adduxerat autem praefatus abbas secum a radicibus Pyrenaei montis exque arcisterio Coxiano, in honore Agii Stratitotis Vrani constructum, *s t r u c t o r e m* miri laboris uirum.

Unes línies més avall, aquest *structor* és substituït, en dues ocasions, per *artifex*, segurament amb intenció de *uariatio*. En efecte, el text de què forma part mostra una intenció especialment estètica, adequada a la tipologia l'escrit que acompanya, la qual propicia l'ús de cultismes poc freqüents. Similar intenció degué tenir, en el document de 1043-1046 dedicat a l'abat Oliba, el monjo Garsies de Cuixà, que, a més, fa servir, en el mateix escrit, *artifex* com a adjectiu, categoria amb què ja es documenta a Ciceró (*Brut.* 96) o a Ovidi (*met.* 15, 218)⁸⁰:

⁷⁸ Apareix recollit, s. v., al DuCange, al Niermeyer, al DMLBrit, al MLW, al LLMAIugoslaviae, al LMILPolonorum, al LItalicaeMal i al GMLTransylvaniae.

⁷⁹ Vid. DMLBrit, s. v. Al MLW també es recullen accepcions diverses que mostren la flexibilitat semàntica d'aquest nom.

⁸⁰ Vid. ThLL II 701, 83 ss.

1043-1046 Junyent, *Olíba* Tex. 28, p. 378: construxit propitiatorium, ut beatus Moyses, super altare artificii magisterio, ac felicitatis compos ad contuendum uniuersitatis Deum, ut condignum fuit, tanti decoris illud disposuit ut oculi intuentium in eius specie uix satiarentur.

La resta de testimonis de la primera accepció són del segle XII. En destaquem el primer, de 1160-1161, contingut en un text que repassa els diners que, juntament amb els seus socis, pagà l'*artifex* per a la restauració del tresor de l'església gironina de Santa Maria de Molló. Així s'explica al text mateix, en un passatge situat una mica més amunt del tros ja citat:

ca. 1160-1161 Bisson, *Fiscal accounts* 12, p. 57: hoc est breue de Molione ad restaurandum thesaurum quod ego Guilelmus prepositus restauraui in ecclesia Sancte Marie.

Artifex, per tant, sembla estar designant aquí l'individu que patrocina algun tipus de construcció o restauració. Esdevé, per tant, sinònim dels mots *aedificator*, *constructor*, *reaedificator* i *restaurator* (vid. s. vv.), substantius que, tal com *artifex*, contenen la noció de la construcció en el seu significat.

D'altra banda, l'única aparició de la locució *artifex petrae*⁸¹, que no hem documentat en altres corpus, es troba en l'acta d'una donació feta al 1006 al castell de Montgat com a sobrenom d'un individu anomenat Fedanci⁸² i descriu algú que treballa la pedra, potser un escultor. En aquest sentit, Sánchez⁸³ explica que «los maestros de obra también podían adquirir sus conocimientos [...] a través de la experiencia práctica en el oficio de la piedra y la estática de la construcción. Este progresivo aprendizaje empezaba con el conocimiento del oficio de la piedra, desde la extracción de los bloques hasta la talla escultórica». Així doncs, en el moment de signar el pergamí, Fedanci es trobaria en les primeres fases de la seva formació, cosa que sembla confirmar-se perquè quatre anys després, al 1010, ell mateix ratifica un altre diploma en el qual es qualifica d'*architectus* i *magister aedorum* (vid. s. vv.):

---

⁸¹ Vid. GMLC, s. v. *artifex petre*.

⁸² No s'ha de confondre aquest Fedanci amb el que, un segle abans (906 DipOsona 71, p. 118), s'identifica com a *restaurator* i *reaedificator* (vid. s. vv.).

⁸³ SÁNCHEZ 2015: 128.

1010 CSCugat II 428, p. 72: S+m Fedantius, architectus et magister edorum.

Com també nota Sánchez⁸⁴, es tracta del primer arquitecte i mestre d'obres amb nom conegut del monestir de Sant Cugat del Vallès.

Artifex, substantiu pràcticament panromànic (s'absenta tan sols en romanès), té diversos sinònims al corpus estudiat: als ja esmentats *architectus* i *structor*, cal afegir-hi *architector* (vid. s. v.).

---

⁸⁴ SANCHEZ 2015: 128.

lambardus

VARIANTS:

lombardus

FORMES:

lambardus, -i, -o, -os, -is

lombardi

cat. lambard, lambart, lombar, lombard

ETIMOLOGIA:

Mot derivat del gentilici llatí *Langobardus* (*Longobardus*) ‘nadiu de Llombardia’, germanisme compost del protogermànic **langa-* ‘llarg’ i del germànic occidental **barda-* ‘barba’⁸⁵.

FORMES ROMÀNIQUES⁸⁶:

cat. *llombard*, ant. *lambart*, *lombard*; *esp.* *lombardo*; *fr.* *lombard*, ant. *lombart*; *gall.-port.* *lombardo*; *it.* *lombardo*, ant. *lambardo*; *oc.* *lombard*.

SIGNIFICAT:

‘Mestre d’obres’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1031** DACCBBarcelona II 457, p. 860: S+n Odo L a m b a r d u s .
- (2) **1031** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 233, p. 938: ego Todal et uxor mea Adaluirā uinditores sumus tibi Iohannes L a m b a r d u s et uxor tua Gisla emptores.
- (3) **1063** CDipÀger 56, p. 283: afrontat de oriente in era de Garoca uel de filiis suis, et de occidente in era de Petro L a m b a r d o .

---

⁸⁵ Vid. JAIME MOYA 2015: 175-176.

⁸⁶ Vid. *ibid.*, p. 175. Vid. etiam Meyer-Lübke, *REW* 5113.

- (4) **1067** CSCreus 13, p. 16: affrontat predicta alodia a parte orientis in alodio de Estua Lombard et diuidit ista omnia iam dicta cum alodio de Estua Lombard per ipso serradallo ... et alia in ipso alodio de Estua Lombard et in ipso carrero qui pergit de Sancti Martini a Castro. *ibid.*, pp. 17: peruadit usque ad mansum de Lombard, sicut dictum est.
- (5) **1067** (*Carcassona*) LFeud. II 832, p. 318: Iouan Lombard.
- (6) **1074** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1363, p. 661: Sig+num Guilelmi Ermemiri lambardi.
- (7) **1079** Bach, *ACSolsona* 234, p. 107: Sig+num Adalbert Lombard.
- (8) **1088** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1526, p. 812: Sig+num Bernardus Lambardi.
- (9) **1089** Puig i Ustrell, *DipÈgara* 75, p. 305: Sig+num Berengarii Lambardi.
- (10) **[1084-1093]** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1598, p. 885: est autem afrontaciones de ista omnia predicta: de parte oriente in uinea que fuit de Mir Reimunuel de Poncio Arnall ... de circi in alod de Petre Lombard uel eres.
- (11) **1116** CEGirona 218, p. 360: Sig+num Franci Lambardi.
- (12) **1133-1134** Sangés, *DocGuissona* 133, p. 221: damus quatuor pecias uinee in termino Fluuiano et alia uinee ad ipso Farel de Gissona, qui fuit de Petrus Lambardi, et I caput mansum in uilla de Gissona. *ibid.*: alia uinea, qui fuit de Petro Lambardi, affrontat de I parte in uinea de episcopo, de alia in uinea de Petro Odo, de III in uinea de Ramon Bernard Muntanes, et IIII in uinea de Girbert de Estafrancs.
- (13) **1146** Ordeig, *Dotalies* 364, p. 133: Sig+num Petri Lombardi.
- (14) **1146** DipPoblet 103, p. 101: ego Berengarius Arnaldi et coniux mea Guilla donatores sumus tibi Raimundus Lambardi et ad coniux tue, Gerunde nomine.

- (15) **1174** Baraut, *DocUrgell* 1683 (Urgellia 10, p. 209): derelinquimus ipsa uinea et ipsum censum ad opera Sancte Marie et ad Raimundo L a m b a r d .
- (16) **1174-1175** Baraut, *DocUrgell* 1690 (Urgellia 10, p. 214): ego Arnallus ... commendo tibi Raimundo L a m b a r d o opus beate Marie cum omnibus rebus tam mobilibus quam immobilibus. *ibid.*, p. 215: ego Raimundus L a m b a r d u s conuenio ... quod hoc totum, sicut superius scriptum est, uita comite perficiam ab hoc presenti Pascha ... usque ad VII annos fideliter et sine omni enganno. Ita quod singulis annis habeam et teneam ad seruicium beate Marie me quinto de l a m b a r d i s , id est, III l a m b a r d o s et me et hoc in yeme et in estate indesinenter. *ibid.*: proibemus tibi Raimundo L a m b a r d o quod per te uel per submissam personam non alienes uel obliges aliqua occasione quicquam de honore operis, quem modo habet uel in antea habebit. *ibid.*: iuro ego Raimundus L a m b a r d u s quod hoc totum, sicut superius est scriptum, perficiam et fidelitatem et indemnitatem canonice beate Marie Vrgellensis ecclesie pro posse meo per Deum et hec sancta euangelia. *ibid.*: Sig+num Raimundi L a m b a r d i , qui hoc iuro, laudo et confirmo.
- (17) **1177** Baraut, *DocUrgell* 1730 (Urgellia 10, p. 251): manumissores namque eligo R. L a m b a r d ⁸⁷ et Bernad de Vrদিনaut ... quia ... sic faciant faciamque facere. *ibid.*: quantum his affrontationibus includitur sic ego dono ad opera Sancte Marie tunc temporis et ad operarii eiusdem ecclesie R. L a m b a r d et successores eius. *ibid.*: Sig+num Ramon L a m b a r d .
- (18) **1187** Baraut, *DocUrgell* 1822 (Urgellia 10, p. 326): Sig+num Raimundi de Nargo l a m b a r d .
- (19) **1188** CSCreus 320, p. 320: Sig+num Berengarii L a m b a r t .
- (20) **1195** Baraut, *DocUrgell* 1876 (Urgellia 11, p. 44): ortum unum apud Iudicium, quem tenebat Raimundus L a m b a r d , decimam et primiciam cuiusdam ortalli et cuiusdam terre, que tenet Alez de Nocholo.

---

⁸⁷ Baraut edità *Lombard a Cart.Andorra* I 78, p. 227, obra publicada al 1988, lectura que corregí en l'edició que citeu, de 1990-1991.

- (21) **1198** CSCugat III 1225, p. 354: S+m Berengarii L a m b a r d i .
- (22) **1198** Sans Travé, *DipTBarberà* 196, p. 289: affrontat ab una parte in domibus Arnaldi L a m b a r d , a meridie in domibus Arnaldi Poncet.
- (23) **s. XII** Baraut, *DocUrgell* ap. 52 (Urgellia 11, p. 113): item G. L a m b a r d et P. dec Noger tercium in duobus locis apud Peols. Item G. L a m b a r d tercium de III heremis iuxta prat Gross et en Segalers iuxta II ripas et in comba. Item G. L a m b a r d quartum de I uinea apud Segalers.

et al.

COMENTARI:

Com afirmà Griera, «cap nom de país va tenir una popularitat tan grossa, a l'Edat Mitjana, com el de la Lombardia: ningú, però, com els lombards va intervenir en la vida de l'Europa central i occidental»⁸⁸. L'autor posà per escrit aquestes paraules en la seva ressenya a propòsit de la tesi doctoral de Marguerite Zweifel⁸⁹ sobre el germanisme *langobardus* i la seva sort en francès i occità, treball en què estudià l'evolució fonètica, la significació etnogràfica i geogràfica i les accepcions d'aquest gentilici, que hom ja testimonia en època clàssica, a Vel·lei Patèrcul, o, temps després, a la *Germània* de Tàcit, autors que ressalten la ferocitat d'aquest poble⁹⁰:

VELL. 2, 106, 2: L a n g o b a r d i , gens etiam Germana feritate ferocior.

TAC. *Germ.* 40: contra L a n g o b a r d o s paucitas nobilitat: plurimis ac ualentissimis nationibus cincti non per obsequium, sed proeliis ac periclitando tuti sunt.

Langobardus –que acabà dant una variant *Longobardus* que es llegeix, almenys, des del període medieval⁹¹– es compon del protogermànic **langa-* ‘llarg’ i del

⁸⁸ GRIERA 1923: 107.

⁸⁹ Vid. ZWEIFEL 1921.

⁹⁰ Vid. OLD, s. v. *Langobardi*.

⁹¹ *Hist. Abb. Jarrow* 32 (*cit.* DMLBrit, s. v. *Langobardus*): *Longobardorum regi Liudbrando*. Vid. etiam DuCange, s. v. *Langobardi*.

germànic occidental **barda-* ‘barba’⁹², interpretació etimològica que, com advertí Jaime Moya⁹³, ja oferí al segle VIII, amb encert, Pau Diaca, qui també va emprar l’adjectiu *longibarbus*:

PAVL. DIAC. *Hist. Lang.* I 8-9 (*cit.* LItalicaeMAL, s. v. *longibarbus* & JAIME MOYA 2015: 176): qui sunt isti longibarbi? ... Certum tamen est, Langobardos ab intactae ferro barbae longitudine, cum primitus Winili dicti fuerint, ita postmodum appellatos. Nam iuxta illorum linguam *lang* longam, *bard* barbam significat.

Fruit de l’evolució fonètica, de *Langobardus* i *Longobardus* se’n derivaren les formes sincopades vulgars *lambardus* i *lombardus*, les quals, al seu torn, arribaren a la llengua italiana sota les formes *lambardo* i *lombardo*⁹⁴. En el seu estudi, Zweifel identificà les diferents accepcions que adquirí la paraula en textos redactats en llengua italiana, francesa, occitana i llatina, les quals resumí Grieria⁹⁵: «procedents d’esdeveniments històrics (covard, traïdor, trampista), indicadors d’oficis i negocis (banquer, usurer negociant, mestre de cases, minyona de servei, taverner, servent), lloc de procedència o de direcció (vent, lluna, etc.), productes de la indústria (tela, pedres d’esmolar, dalla, aixada, arada, canó), fruits de la terra (blat, classe de col, lletuga, vi, classe d’avellanes, noms de flors, noms de plantes, noms d’animals)». Quant als sentits que designen oficis, els diccionaris de llatí medieval que inclouen aquesta veu, el DuCange⁹⁶ i el DMLBrit⁹⁷, mostren testimonis de la Baixa Edat Mitjana en què al·ludeix als mercaders procedents de la Llombardia, que van dur a terme una gran activitat comercial, sobretot a França:

1295 EEC 518-9 (*cit.* DMLBrit, s. v. *Lombardus*): summa totius lane tan Lumbardorum quam quorundam aliorum mercatorum ... IX^cXVIII sacci ... pro septem societatibus de Lumbardis lanas suas ... deliberantibus ... sine custuma ... inde soluenda.

---

⁹² Vid. JAIME MOYA 2015: 175-176. Els elements del mot portaren a la creació d’un adjectiu *longobarbus* que es testimonia en territori italià (vid. LItalicaeMAL, s. v.).

⁹³ JAIME MOYA 2015: 176, n. 3.

⁹⁴ Vid. TLIO i Battisti-Alessio, *DEI*, s. vv. *lombardo* i *lombardo*.

⁹⁵ GRIERA 1923: 108.

⁹⁶ Vid. DuCange, s. v. *Langobardi*. Vid. etiam Wartburg, *FEW* V 160a ss.

⁹⁷ Vid. DMLBrit, s. vv. *Langobardus* i *Lombardus*.

Substantivat i escrit *lambardus* i, amb menys assiduitat, *lombardus*, als textos del nostre corpus el vocable sembla designar els mestres d'obres. La seva presència des del segle IX ajuda a confirmar, en opinió de Griera⁹⁸, el corrent cultural procedent del nord d'Itàlia i de la França meridional que tant va influir en certs àmbits de la societat catalana, com ara l'arquitectura. En aquest sentit, Puig i Cadafalch⁹⁹ explicà que les colles de constructors venien més sovint del nord d'Itàlia que no pas de terres musulmanes: segons diu, els primers constructors d'art romànic als comtats catalans haurien format part de tallers itinerants d'origen llobard que haurien estat contractats per l'església i per l'aristocràcia catalana per tal de contribuir al desenvolupament arquitectònic del territori¹⁰⁰; fou tal la seva influència que el seu estil rebé el nom de romànic llobard.

Aquesta circumstància portà Puig i Cadafalch a formular la pregunta essencial pel que fa als individus dits *lambardi* que s'observen als diplomes: «Som davant d'una contracta d'un mestre llobard o es tracta solament d'un tracte usual amb un mestre constructor sense relacions amb les discutides companyies del nord d'Itàlia? En una paraula: el mot *lambardus* és un nom indicador de nacionalitat o un nom d'ofici?». L'autor, en realitat, tenia ja clara la resposta, que havia donat al 1910 Josep Gudiol i Cunill: per a la confecció del seu treball *Quelcom sobre els lombards*¹⁰¹, el mossèn regirà els arxius de la catedral de Vic i localitzà una sèrie de referències documentals que, en paraules de Duran-Porta, «acrediten no exactament la presència de lombardos en la Catalunya medieval, sino la transformació del gentilicio 'lombardo' en un calificativo profesional para el oficio arquitectónico, en un auténtico sinónimo de constructor o maestro de obras»¹⁰². És, en definitiva, el mateix procés d'innovació semàntica per metonímia que, com ja hem observat més amunt, en altres territoris féu del *lambardus* un mercader.

D'altra banda, certs autors (Puig i Cadafalch mateix¹⁰³) pensaren que els individus que reben l'apel·latiu de *lambardus* –o, almenys, els seus ancestres–

⁹⁸ GRIERA 1923: 108.

⁹⁹ Vid. PUIG I CADAFALCH 2003: 598.

¹⁰⁰ DURAN-PORTA 2009: 247. L'autor basa aquest treball en la seva tesi, presentada al 2005 i inèdita, intitulada *El mite dels mestres llobards. Revisió crítica dels testimonis de la presència d'artífexs nord-italians en l'arquitectura catalana del segle XI*.

¹⁰¹ GUDIOL I CUNILL 1910.

¹⁰² DURAN-PORTA 2009: 248.

¹⁰³ Vid., e. g., PUIG I CADAFALCH 2003: 600.

procedirien d'Itàlia, quelcom que, sumat al relativament freqüent testimoniatge en els nostres documents de les formes *Langobardus* i *Longobardus* com a noms propis de persona (tant d'home com de dona)¹⁰⁴, demostraria un notable moviment migratori que hauria pogut incloure, efectivament, l'arribada de mestres constructors. Aquesta hipòtesi, emperò, ha estat força rebatuda: en els darrers anys, autors com Duran-Porta o Bolòs i Moran han considerat preferible de deslligar el nom de l'origen i considerar que el nom propi *Langobardus* més aviat hauria estat producte d'una «moda antroponímica»¹⁰⁵ que també es donà, pel mateix temps, en altres noms gentilicis, com *Franchus*¹⁰⁶. De la mateixa manera, Duran-Porta considera que *lambardus* o *lombardus*, que es documenten des del 1031 gairebé sempre com a sobrenom d'antropònims masculins, no reflecteixen l'existència de constructors vinguts d'aquest indret, sinó que, senzillament, el seu ús és conseqüència de la fixació del canvi semàntic. Així doncs, no perquè no sigui possible, sinó per manca de proves, en general hi ha acord que hom no hauria d'aduir tals denominacions com a argument irrefutable de la presència de llombards a la Catalunya altmedieval, car, més enllà del nom, res no sembla vincular aquests individus amb Itàlia.

Com acabem de dir, *lambardus* apareix gairebé sempre formant part d'estructures antroponímiques, i no és fins al 1175 quan es troba en estricta referència a persones relacionades amb la construcció. Succeeix en un diploma (en opinió de Puig i Cadafalch, un «veritable contracte de treball»¹⁰⁷) que recull l'encàrrec que el bisbe Arnau i els canonges d'Urgell van fer a un tal Ramon Lambard d'acabar la construcció de la catedral de la Seu d'Urgell. Nomenat director de l'obra,

¹⁰⁴ Vid., e. g., **1018** AComtalPerg I 129, p. 421: *ipso orto afrontat de parte circi in horto de Imul femina, de aquilonis in ferragenale de Langobardo presbitero et de predicta Imul* i **1150** Alturo, *Sta. Anna* 271, p. 299: *dimisit filie sue Lambarde CCC moabetinos de suo mobili*. Bolòs i Moran (*RAC*, s. v. *Langobardus*) en registren 145 testimonis. Altrament, aquests mots es troben, tan sols en referència al poble llombard, en alguns textos de redacció culta, anteriors al segle X i relacionats amb l'Església (**807** DipPallars 1, p. 280: *facta scriptura XII kalendas iulias, anno XXXVIII regnante uel imperante domno nostro Karulo rege Franchorum et Longobardorum*).

¹⁰⁵ Amb aquesta contundència s'expressa Duran-Porta (2009: 259), qui rebutja tal possibilitat. Més prudents, Bolòs i Moran (*RAC*, p. 43) indiquen que «potser no sempre cal relacionar-lo amb gent vinguda d'Itàlia, de la Llombardia, com s'ha fet algun cop».

¹⁰⁶ **1009** DACCBBarcelona I 118, p. 410: *in presentia de Aurutio iudice et Bonushomo leuita, qui et iudex, laicorum presentia, id sunt, Ermomirus, Tructarius, ... Nauius, Franchus, Richarius, ... et aliorum multorum bonorum hominum qui ibidem aderant*.

¹⁰⁷ PUIG I CADA FALCH 2003: 591.

Ramon es comprometé a deixar cobert l'edifici i aixecats els campanars i el cimbori en el termini de set anys, per a la qual cosa establí que disposaria d'un equip de cinc obrers, ell inclòs (*quinto de lambardis, id est, IIII lambardos et me*), i que treballaria tot l'any incansablement (*in yeme et in estate indesinenter*). Per si aquest nombre d'operaris resultava insuficient, es guardà la possibilitat d'incorporar el mateix nombre de paletes (*tot cementarios*¹⁰⁸) per tal de poder acabar la feina en el temps previst:

1174-1175 Baraut, *DocUrgell* 1690 (Urgellia 10, p. 215): et si cum istis potero perficere, faciam, et, si non potero, addam tot cementarios quod supradictum opus consumetur in prephato termino.

Arribat el cas, els *caementarii*, que s'encarregarien de col·locar al mur els carreus i d'unir-los amb argamassa, haurien treballat sota les instruccions dels *lambardi*, els autèntics mestres d'obres, coneixedors de la tècnica constructora¹⁰⁹. Encara que Ramon, com a director de la feina, hauria estat el cap de l'equip, la resta d'integrants d'aquesta colla mereixen la mateixa denominació que ell perquè haurien desenvolupat, a la fi, el mateix treball. Malgrat que la possibilitat que aquest Ramon hagués estat un dels cèlebres mestres llombards seduï autors com els esmentats Puig i Cadafalch o Gudiol, no hi ha res que ho indiqui.

Lombardus i *lambardus* tingueren continuïtat en totes les llengües romàniques com a denominació de la persona procedent de la Llombardia. El catalanisme que en derivà, documentat en els diplomes estudiats des de l'any 1067, no és estrany als textos medievals de la llengua catalana amb el significat de mestre de cases, expressió a què apareix coordinada en el primer testimoni documental que n'addueixen Alcover i Moll, de l'any 1381¹¹⁰:

1381 Col. Bof. XL 235 (*cit.* DCVB, s. v. *lambart*): nos lambarts o maestres de cases de la ciutat de Barchinona qui som e serem en aquesta present confraria. *ibid.*: pro parte lambardorum siue magistrorum domorum ciuitatis Barchinone.

¹⁰⁸ Vid. s. v. *caementarius*.

¹⁰⁹ Vid. SÁNCHEZ 2015b: 47.

¹¹⁰ Vid. DCVB, s. v. *lambart*.

magister aedorum

VARIANTS:

magister edorum

FORMES:

magister edorum

ETIMOLOGIA:

Expressió del llatí medieval composta pels substantius *magister* ‘mestre’, format per l’adverbi *magis* i la terminació d’origen indoeuropeu *-ter* (*-tero-s)¹¹¹, i *aedes* ‘temple’, ‘edifici’, escrit, tanmateix, amb la terminació de genitiu plural pròpia dels temes en *-o*¹¹².

FORMES ROMÀNIQUES:

—

SIGNIFICAT:

‘Mestre d’obres’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1010** (*orig.*) CSCugat II 428, p. 72: Fedantius, architectus et magister edorum.

COMENTARI:

L’únic testimoni documental en tota la llatinitat, segons sembla, de *magister aedorum* (literalment, ‘mestre de cases’, expressió només recollida al NGML, on s’adueix el text suara citat¹¹³) es troba en aquest diploma de l’any 1010, original, en què els executors testamentaris d’una dona anomenada Signer atorguen al monestir de Sant Cugat del Vallès una peça de terra. Entre els signants de l’acta

---

¹¹¹ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *magis*. Vid. etiam, en aquest treball, s. v. *ministerialis*.

¹¹² Vid. GMLC, s. v. *aedes*.

¹¹³ Vid. NGML, s. v. *magister*.

hi ha un individu anomenat Fedanci¹¹⁴, que signa amb aquesta construcció i la coordina al substantiu *architectus* (vid. s. v.).

Magister aedorum designa l'ofici de mestre d'obres, professional que, sota la direcció d'un arquitecte, participava en la construcció d'habitatges i altres edificacions, com esglésies i monestirs. Aquests professionals bastien els fonaments, construïen parets, obrien portes i finestres i ensostraven, treballs que feien fonamentalment amb pedra i altres materials de natura similar i amb fusta, emprada en certs elements de la construcció. Com han apuntat diversos autors¹¹⁵, Fedanci seria el primer arquitecte (*architectus*) amb nom conegut del monestir de Sant Cugat, però l'ús de l'expressió *magister aedorum* (genitiu plural dels temes en *-o* i no dels temes en *-i* als quals pertany la veu *aedes*) en la signatura indica que també hauria participat directament en l'execució de les primeres fases de l'edificació d'aquest monestir, és a dir, el projecte d'església i claustre que va iniciar Odó, abat de Sant Cugat entre els anys 986 i 1010¹¹⁶. Aquest no és, tanmateix, el primer cop que es té notícia de Fedanci, que quatre anys abans, en l'acta d'una donació feta al castell de Montgat, ja va signar com a testimoni amb una altra expressió singular:

1006 CSCugat II 407, p. 54: S+m Fedancio, artificem petre.

La locució *artifex petrae*¹¹⁷ descriu la persona que s'està formant en els oficis de la talla de la pedra i que desenvolupa, com a part del seu aprenentatge, treballs escultòrics. Així doncs, en el moment de signar aquest document, Fedanci es trobaria encara en les primeres fases de la formació que el portaria a establir-se, quatre anys després, com a mestre d'obres i arquitecte, procés d'aprenentatge que, com explicà Sánchez¹¹⁸, solia produir-se en l'àmbit secular¹¹⁹ i que comen-

¹¹⁴ No s'ha de confondre aquest Fedanci amb el que, un segle abans (906 DipOsona 71, p. 118), s'identifica com a *restaurator* i *reaedificator* (vid. s. vv.).

¹¹⁵ Vid. FALGUERA 1907: 129-130, MANCHO 2012: 54, SÁNCHEZ 2015a: 128 i SÁNCHEZ 2017: 152-153.

¹¹⁶ SÁNCHEZ 2017: 153. Cal dir que no és estrany que *aedes* s'empri amb el sentit d'església' als textos medievals. Vid. ALDH. *VirgV* 854 (cit. DMLBrit, s. v. *aedes*): *basilicam Domino restaurans aede renata*.

¹¹⁷ Vid. s. v. *artifex*. Vid. etiam GMLC, s. v. *artifex petre* i GÓMEZ RABAL 2010: 256.

¹¹⁸ SÁNCHEZ 2015a: 128.

¹¹⁹ SÁNCHEZ 2015b: 40-41.

çava amb l'adquisició dels coneixements sobre l'extracció dels blocs de pedra i la talla escultòrica, continuava amb la pràctica del treball als murs i paraments i culminava amb el mestratge i la direcció de l'obra. No és rar, doncs, que Fedancios alhora coneguer de l'art de la construcció i l'arquitectura i, fruit de l'ensenyament rebut, expert en l'escultura i altres treballs relacionats amb el tractament de la pedra.

En fi, *magister edorum* fa referència, tal com el substantiu *lambardus* (vid. s. v.), al mestre d'obres, concepte que en la llengua castellana rep el nom de *maestro albañil*, arabisme¹²⁰.

---

¹²⁰ Vid. DLE, s. v.

structor

VARIANTS:

—

FORMES:

structorem

ETIMOLOGIA:

Derivat del verb *struere* ‘construir, posar en ordre’ amb l’addició del sufix agent *-tor*. Ja es documenta en època clàssica (GELL. 12, 3, 4: *nam sicut a ‘ligando’ ‘lictor’, et a ‘legendo’ ‘lector’ et a ‘niendo’ ‘nitor’ et ‘tuendo’ ‘tutor’ et ‘struendo’ ‘structor’ productis, quae corripiebantur, uocalibus dicta sunt*)¹²¹.

FORMES ROMÀNIQUES:

—

SIGNIFICAT:

‘Arquitecte’, ‘constructor’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **post 978** DipRosselló 506, p. 429¹²²: adduxerat autem praefatus abbas secum a radicibus Pyrenaei montis exque arcisterio Coxiano, in honore Agii Stratiotis Vrani constructum, *s t r u c t o r e m* miri laboris uirum.

COMENTARI:

Malgrat que *structor* es troba únicament en aquest text del corpus estudiat (l’original del qual es perdé), es documenta amb certa freqüència a les fonts

¹²¹ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *struo*.

¹²² Sobre el document i la seva data, Ponsich apunta que «es tracta d’un text hagiogràfic d’invençió de relíquies, amb els miracles corresponents, al qual s’afegí el privilegi concedit pel comte Roger de Carcassona, potser en un moment en què els drets del monestir eren conculcats. Per tant, donem l’única data que apareix en el text, 1 de març de 978, però amb el benentès que fou redactat posteriorment».

textuals d'altres zones geogràfiques: en efecte, es recull al DuCange i al DML-Brit¹²³ amb l'accepció de 'constructor' i al LItalicaeMAL amb la de *conditor*, segurament amb el significat que tenen altres substantius del nostre corpus com *aedificator* (vid. s. v.) o *fundator*, que designen la persona que ha patrocinat una construcció o una restauració, però que no hi ha participat activament.

El text que conté el mot que ens ocupa dona notícies sobre el monestir de Cuixà i el seu abat, Garí, que, acompanyat d'un reconegut constructor (*structorem miri laboris uirum*), acudeix al monestir de Sant Hilari a Carcassona, on descobreix el sepulcre del sant. Una mica més avall, aquest *structor* és anomenat, en dues ocasions, *artifex* (vid. s. v.), fet que confirma que al passatge no s'esmenta un comissionat, sinó un autèntic constructor:

978 DipRosselló 506, p. 429: cumque ipse artifex et plurimi qui circumstabant ... uellent uidere corpusculum, quia apertum erat uas, per unius fere horae spatium, ita uacuum uiderunt sepulchrum ut nihil in eo nisi solum saxum inspicerent. ... Vt autem saepius ipse artifex obtutus coepit reducere ad uas, illico sanctum conspexit corpus et Deo gratias clamauit, addens et dicens: «Ecce sancti Hilarii corpus hic habetur totum».

Malgrat que, com ja hem dit, *structor* apareix tan sols en aquesta ocasió, cal apuntar que als diplomes de la Catalunya altmedieval també es detecten els noms *exstructor* i *constructor* (vid. s. vv.), derivats en *-tor* dels verbs *exstruo* i *construo*, procedents, efectivament, d'*struo*. No es documenten, d'altra banda, formes romàniques continuadores d'*structor*, com tampoc se'n troben de provinents d'*struo*. En aquestes llengües només van tenir continuïtat formes derivades de compostos d'aquest verb, especialment de *construo*¹²⁴, molt abundants en català¹²⁵.

---

¹²³ Vid. DuCange, DMLBrit i LItalicaeMAL, s. v. *structor*.

¹²⁴ Vid. s. v. *constructor*.

¹²⁵ Vid. Coromines, *DECat* III 103b, 7 ss.

2.2. Picapedrers

latomus

VARIANTS:

—

FORMES:

latomis

ETIMOLOGIA:

Préstec del grec λατόμος ‘picapedrer’, compost del substantiu λίθος ‘pedra’ i del verb τέμνω ‘tallar’, elements que en llatí també propiciaren els derivats *latomiae*, *lautomiae* i *lautimiae* ‘canteres de pedra’¹²⁶. Es documenta des d’època tardana, sobretot en textos de la *Vetus Latina*¹²⁷ i en glosses com ara la d’Euqueri, bisbe de Lió, que anomena *lapidum caesores* els *latomi* (*Instr.* 2, p. 147, 12)¹²⁸.

FORMES ROMÀNIQUES:

—

SIGNIFICAT:

‘El qui treballa picant la pedra i extraient-la de la pedrera’, ‘picapedrer’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1171** CPoblación I 141, p. 202¹²⁹: nos omnes in simul per nos et per omnes nostros, facimus hanc cartam libertatis omnibus hominibus qui habitare uoluerint in uilla de Spelunca, cuiuscumque negotii sint aut negotiationis, *latomis*, carpentoris, pellipariis, sotulatoribus siue mercimoniariis,

¹²⁶ PUNSOLA 2017: 428.

¹²⁷ ITALA III *reg.* 5, 15 (*Hier. tract. in psalm.* I, p. 111,17). Vid. ThLL VII/2 1010, 15.

¹²⁸ Vid. ThLL VII/2 1010, 15.

¹²⁹ Editat també a DipPoblet 415, p. 313 i Miret, *Templers i hospitalers*, p. 304.

mercatoribus, textoribus, conducticiis siue ceterorum generum omnibus officiorum.

COMENTARI:

En el document, l'únic del corpus on es testimonieja *latomus*, la crida de picapedrers respon a la necessitat de mans capaces de treballar la pedra per tal de construir grans edificacions com ara esglésies, fortificacions i, fins i tot, cases de particulars rics, com ara cavallers o castlans, quelcom necessari per a l'expansió de la població, l'Espluga de Francolí¹³⁰. Per esmentar-los, l'escrivà del document, *Martinus presbiter*, rescata un cultisme que amb tota probabilitat coneixia de la seva formació religiosa i del consegüent contacte amb glossaris.

Latomus no és, en efecte, el terme més usual per designar el 'picapedrer', fins al punt que apareix únicament en cinc dels diccionaris de llatí medieval consultats (el NGML, el DMLBrit, el DuCange, el LMILPolonorum i el Niermeyer¹³¹), obres en què presenta el mateix significat¹³² i, amb l'excepció del Niermeyer, també la variant *lathomus*, que no es troba a la documentació treballada. En els textos llatins de totes les èpoques hom utilitza generalment *lapicida*¹³³, compost de *lapis* 'pedra' i *cado* 'tallar', que no es documenta en aquest corpus, al qual, tanmateix, destaquen la quantitat de maneres d'anomenar els qui practiquen aquest ofici: se n'hi testimonien, a més de *latomus*, els sinònims *petrarius*, *picapedra*, *piquer* i, amb certes particularitats, *molarinus* (vid. s. vv.).

Segons Sánchez¹³⁴, termes com *lapicida* o el nostre *latomus* resulten en aquest període ambigus, ja que, com explica, «debieron utilizarse para aludir tanto a canteros encargados de la labra de piezas arquitectónicas (molduras, basas, columnas, etc.) como a aquellos que se ocupaban de la talla de sillares».

---

¹³⁰ El document ha estat estudiat, tant des del punt de vista lèxic com, especialment, històric, per Agustí Altisent (ALTISENT 1966: 153-156). Vid. etiam PRIETO 2017b, on també se'n treballa el lèxic.

¹³¹ Vid. s. v. *latomus* en tots els casos.

¹³² Al LMILPolonorum s'afegeix, a més a més, una segona accepció, '*lapis*', registrada per primer cop al 1372.

¹³³ Vid. ThLL VII/2 1010, 67 i 941, 15. Es troba ja a Varró (*Ling.* 8, 62) i Livi (1, 59, 9). Vid. etiam PUNSOLA 2017: 429.

¹³⁴ SÁNCHEZ 2017: 218.

molarius

VARIANTS:

molerus

FORMES:

molarius, -arii

molero

cat. moler

ETIMOLOGIA:

Terme derivat, per mitjà del sufix *-arius*, del substantiu *mola* ‘roda de molí’, ‘mola’, procedent, al seu torn, del verb *molere* ‘moldre’. Si bé no es documenta com a substantiu abans del període medieval, com a adjectiu es troba, amb el significat de ‘relatiu a la mola’, des de Cató (*agr.* 10, 1: *asinus ornatos ... tris, asinum molarium*)¹³⁵.

FORMES ROMÀNIQUES¹³⁶:

cat. moler; *esp.* molero; *fr.* molier, meulier; *gall.-port.* moleiro.

SIGNIFICAT:

‘El qui trenca i extreu pedra de la pedrera per fer i vendre moles’, ‘moler’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1018** AComtalPerg I 135, p. 428: Sig+num Mirone m o l e r o .
- (2) **1044** DACCBBarcelona II 665, p. 1123: S+ Lobetus M o l e r .
- (3) **1047** DACCBBarcelona III 718, p. 1207: in primis concessit ad ... nepotes suos mancosos III, quos illi debebant Bonifilius M o l a r i u s et Bonifilius Eralli et Recosindus.

¹³⁵ Vid. ThLL VIII 1338, 9-10.

¹³⁶ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 5641 per als derivats de *mola*.

- (4) **1055** DACCB Barcelona III 893, p. 1436: Sig+num Guilelmi M o l a r i i .
- (5) **ca. 1079** AComtalPergCont. 98, p. 291: de ipsos ferregenals qui sunt subtus Turres Ventosas et subtus Regumir damus ipsam medietatem contra occidentem et unam mansiunculam qui fuit Lobet m o l e r , iuxta cenia qui fuit Bonisac.
- (6) **1150** Ricard Guillem 99, p. 287: ego Dominicus m o l a r i u s et uxor mea Maria conuenimus tibi Petro Ricardi, domino nostro, ut annuatim, in festiuitate Pentecostes, in uita tua, donemus tibi mancosos III denariorum Barchinone propter illam peciam terre quam nobis per cartam precariam dedistis ad condirigendum domos iuxta domos nostras. *ibid.*: S(*signum*) Dominici m o l a r i i , S(*signum*) Mariae uxoris eius, qui hoc laudamus et firmamus, firmarique rogamus.
- (7) **1152** Ricard Guillem 100, p. 287: ego Dominicus m o l a r i u s et uxor mea Maria damus tibi Guillelmo Ferroaccuto ... peciam unam terrae in ipsa nostra tenedone quam per nostram acquisitionem habemus in burgo Barchinonae. *ibid.*, p. 288: S(*signum*) Dominici m o l a r i i , S(*signum*) Mariae uxoris eius, qui hoc laudamus et firmamus, firmarique rogamus.

COMENTARI:

El terme *molarius* és la substantivació de l'adjectiu que, com suara s'ha dit, es documenta des del segle II aC i que designa tot el relatiu a la *mola*, mot que anomena cadascuna de les dues pedres de forma circular que componen el molí, una de les quals es fa rodar damunt l'altra, que roman fixa. Derivada del verb *molere*¹³⁷, aquesta paraula es testimonia per primer cop, com *molarius*, a Cató¹³⁸:

CATO *agr.* 10, 4: m o l a s ... trusatilis unas, hispaniensis unas.

Com explica Coromines, «la mola precedí el molí en la història de la civilització, i després en restà l'element essencial. D'aquí que mola s'usi encara en bas-

---

¹³⁷ Per a aquest verb, vid. s. v. *molinarium*.

¹³⁸ Vid. ThLL VIII 1333, 36-37.

tants parlars romànics com a nom popular de molí»¹³⁹. No obstant això, l'ús més habitual d'aquesta veu en la documentació estudiada és com a nom orogràfic, sentit sorgit «per comparació en la forma de les grans moles pètries de les serres, de contorn arrodonit i de parets enrondants quasi aplomades, amb la colossal mola d'un molí gegant o ciclòpic»¹⁴⁰. Així, es documenta al segle X fent referència al cim, pla, d'una muntanya en un diploma del Pallars:

981 DipPallars 263, p. 423: ego Ariolphus et ego Columba et ego Gafrada uenditores sumus de ipsa mola, nostra parcione ab integrum, cum suo exio et regressio et sua super posita, de fundo matris usque ad capud matris.

L'encarregat de fabricar les moles era anomenat *molarius* en llatí. El moler actuava primer com a picapedrer¹⁴¹, trencant i extraient les pedres de la pedrera, les quals treballava després per convertir-les en les moles que posteriorment s'emprarien als molins. *Molarius* –que ja hem dit que, com a substantiu, només es registra a partir de l'Edat Mitjana– és recollit al DuCange, al NGML, al Niermeyer i al DMLBrit¹⁴², on es mostra emprat com a sobrenom d'antropònims. Aquest és, en efecte, l'ús que presenta als testimonis conservats al corpus català, on se'n troben formes de nominatiu (diplomes de 1047, 1150 i 1152) i genitiu singular (1055, 1150 i 1152), la forma, possiblement llatinitzada, *molero* (al passatge de 1018) i el català *moler*, que, en testimoniar-se per primera vegada al 1044 (en un document original), resulta ésser molt anterior del que proposa Coromines, que el registra al 1354¹⁴³:

1354 BRABL V 93 (*cit.* Coromines, *DECat* V 739b, 60-740a, 1): nos trametets cent quintars de estopa de calafats e deu m o l e r s abtes e bons.

¹³⁹ Coromines, *DECat* V 739a, 9-12. Tot citant Petroni, l'autor indica que aquest ús ja es troba en el llatí vulgar: PETRON. 74: *dumque Daedalus potionem feruentissimam haurit, Fortunata mola buxea piper triuit.*

¹⁴⁰ Coromines, *DECat* V 739b, 47-50. Vid. etiam BALARI 1899: 91-92.

¹⁴¹ Ofici pròpiament expressat en el nostre corpus mitjançant els termes *latomus*, *petrarius*, *picapedra* i *piquer* (vid. s. vv.).

¹⁴² Vid. s. v. *molarius* en tots els casos. El LItaliaeMAL també recull *molarius* amb el sentit de 'molí' (COD. SARD. 6 mart. 1021, 149, 18: *possessionem cum acquis acchiola molaria sua*).

¹⁴³ Alcover i Moll (DCVB, s. v. *moler*), en canvi, el troben només a partir del segle XV (**1405** *Ordin. Hosp.* 134: *que ells dits molers puxen trençar*).

Els documents on es testimonia aquesta veu pertanyen tots a la zona de Barcelona, circumstància que pot posar-se en relació amb les recents paraules de Graupera¹⁴⁴, qui explica que, durant l'Edat Mitjana, el gres de Montjuïc va ser molt utilitzat, a banda de en la construcció i en la confecció d'elements ornamentals (capitells, finestres, arcs, etc.), en la fabricació de moles de molí. També és a Barcelona on es documenta l'antropònim *molarius*¹⁴⁵:

982 ACondal 194, p. 376: sig+num Molarío.

En darrer lloc, cal dir que hom també detecta la forma *moler* com a topònim, possiblement sorgit del col·lectiu *molar*, derivat del neutre llatí *molaria*, que acostuma a donar nom a una superfície muntanyosa, planera i gran, coberta de roques¹⁴⁶; el mateix significat ha de tenir el femení *molera*, ja present a les acaballes del segle X. Veiem aquests tres catalanismes en els següents testimonis:

981 DipOsona 1334, p. 958: a predicto fratri suo elemosinario iusit ad eum dare ipsa sua turre cum ipsas mansiones ... et cum ipsas alias terras in alio loco, simul cum modiatas duodecim de uineas qui sunt prope ipsa uia Mole ra.

1094 DACCBBarcelona V 1606, p. 2488: est autem terminus et affrontaciones: ab oriente in collo que uocant de Alcrue, ad ipso Moler, et in chol de Portel usque in alio chol d'Aruges.

1175 DipCardona 220, p. 301: impignoratores sumus uobis Guillelmo, prior Cardonensis ecclesie, in collo de Cristia, in nostro molar, ut ibi accipiatis molas quantas opus abueritis ad molinos de Elemosina.

Si bé el substantiu *mola* es conserva en gairebé totes les llengües romàniques, el nom d'ofici *molarius* tan sols tingué continuïtat en les més occidentals, ço és, el català (*moler*), el castellà (*molero*), el gallec i el portuguès (*moleiro*) i el francès (*molier* i *meulier*).

---

¹⁴⁴ GRAUPERA 2019: 73.

¹⁴⁵ Vid. Bolòs-Moran, *RAC*, p. 406.

¹⁴⁶ Vid. Coromines, *DECat* V 740a, 57-740b, 5.

petrarius

VARIANTS:

pedrarius

FORMES:

pedrarii

ETIMOLOGIA:

Innovació del llatí medieval derivada de *petra* ‘roca’, préstec del grec πέτρα, amb l'addició del sufix nominal *-arius*. La variant *pedrarius*, però, ha de ser la llatinització del català *pedrer*, provinent, al seu torn, de *petrarius* mateix.

FORMES ROMÀNIQUES¹⁴⁷:

cat. *pedrer*, *peirer*¹⁴⁸; esp. *pedrero*; fr. *peyrer*¹⁴⁹; gall.-port. *pedreiro*.

SIGNIFICAT:

‘El qui treballa picant la pedra i extraient-la de la pedrera’, ‘picapedrer’, ‘pedrer’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1168** Marquès, *Dipl. St. Daniel de Girona* 57, p. 118: Sig+num Guilielmi Pedrarii.

COMENTARI:

El substantiu del qual deriva *petrarius*, el llatí *petra*¹⁵⁰, es documenta des d'època arcaica¹⁵¹. Malgrat que hi penetrà com a hel·lenisme, *petra* arrelà ben aviat en la llengua llatina i s'acabà generalitzant, fins al punt de substituir quasi

¹⁴⁷ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 6446. Per als continuadors romànics de *petra*, vid. 6445.

¹⁴⁸ Coromines, *DECat* VI 368a, 39-40.

¹⁴⁹ Wartburg, *FEW* VIII 318a.

¹⁵⁰ Sobre l'origen del mot, vid. COMMENT. *Lucan.* 6, 16: *petra, ut uulgo dicitur, latinum non est* (ThLL X/1 1977, 35-36).

¹⁵¹ ENN. *ann.* 365: *alte delata petrisque ingentibus tecta* (ThLL X/1 1977, 67-68).

totalment el sinònim *lapis*, cosa que comportà, igualment, la importació d'altres derivats del grec πέτρα, com, per exemple, *petrabulum* (préstec de πετροβόλος), *petraeus* (de πετραῖος) o *petrotus* (πετρωτός)¹⁵². La veu que designava l'ofici del picapedrer en l'Antiguitat clàssica, però, no era cap derivat de *petra*, sinó el compost de *lapis* i *cado* 'caure' *lapicida*¹⁵³. *Petrarius*, per la seva banda, no es documenta fins al període medieval; efectivament, el NGML i el Niermeyer el testimonien al 1047, mentre que el DuCange no ho fa fins al 1202¹⁵⁴:

1047 MÉTAIS *Cart. de Vendôme* I 74, p. 137 (*cit.* Niermeyer, s. v. *petrarius*):
Landricus p e t r a r i u s .

1202 D. Brussel 2 VIII (*de usu feud.*), p. CLXXXIII (*cit.* DuCange, s. v. *petrarius*):
Garinus P e t r a r i u s , de quatuor mensibus usque ad Martium.

En l'àmbit de parla catalana, Coromines documenta la forma «encara quasi llatina» *pedrarius* en un pergami original del 1250 de Banyuls, al Rosselló¹⁵⁵; al seu torn, el català *pedrer*, no es troba fins al segle XIV, a Eiximenis, segons Alcover i Moll¹⁵⁶. D'altra banda, cal fer esment de la forma *peirer*, d'influència francesa, emprada especialment al Rosselló i testimoniada des del XV, la qual no designaria el picapedrer, sinó un 'mestre d'obres' o 'paleta'¹⁵⁷. Observem aquestes formes en els testimonis següents:

1250 *Pergami original de Banyuls* (*cit.* Coromines, *DECat* VI 368a, 41-43): A.
de Argelag[u]a, p e d r a r i i de Balneolis.

EIXIMENIS *Dotzèn.* 225 (*cit.* DCVB, s. v. *pedrer*): los pus jóvens e millors e
ferrers e mestres de cases e p e d r e r s .

¹⁵² Vid. ThLL X/1 1980, 75-1984, 45.

¹⁵³ Per a aquesta paraula, vid. s. v. *latomus*.

¹⁵⁴ Vid. DuCange, NGML i Niermeyer, s. v. *petrarius*.

¹⁵⁵ Coromines, *DECat* VI 368a, 40-43.

¹⁵⁶ Vid. DCVB, s. v. *pedrer*.

¹⁵⁷ Vid. Coromines, *DECat* VI 368a, 39-40. Vid. etiam DCVB, s. v. *peirer*. A la documentació castellana també es registra el mot *pedrero*, que Martínez Meléndez identifica amb els paletes: **1369** Cortes II 105, 7 (*cit.* MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 658): *e alos albannis e alos pedreros que fazen las paredes de piedra e de ladriello ... den a cada uno desde sant Miguel fasta março quatro mr. e medio, e desde março fasta sant Miguel seys mr.*

1415 Rev. Cat. II 269 (*cit.* DCVB, s. v. *peirer*): vench mestre Guillem, p e y r e r, per comensar la obra del cloquer.

Això no obstant, la terminació de la forma *pedrarius* que apareix, en genitiu, al diploma de 1168 com a sobrenom de l'antropònim *Guilielmi* podria indicar que es tracta d'una llatinització, superficial, de *pedrer*. Aquest testimoni seria, així doncs, la primera prova indirecta de la seva existència.

Petrarius tingué continuïtat en català –com ja hem vist–, castellà (*pedrero*), francès (*peyrer*) i gallec i portuguès (*pedreiro*). Quant al català *pedrer*, Alcover i Moll en donen una segona accepció, la de ‘soldat que llançava pedres amb la fona’, que no està documentada en el català antic i que, en la seva opinió, ha de ser una adaptació del castellà *pedrero*, que, en efecte, pot ser sinònim d'*bondero* ‘foner’¹⁵⁸. Coromines, finalment, esmenta el compost *picapedrer*, que en la major part del territori significa ‘el qui treballa la pedra en una pedrera o una vila’, però que a les Illes Balears és el ‘mestre d'obres’¹⁵⁹.

¹⁵⁸ Vid. s. v. *fundibularius*. Vid. DLE, s. v. *pedrero*. Vid. etiam DCVB, s. v. *pedrer*.

¹⁵⁹ Coromines, *DECat* VI 526a, 47-60.

picapedra

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. picapedra

ETIMOLOGIA:

Substantiu compost del verb català *picar* ‘fer petits forats a una cosa amb un instrument agut’, de creació expressiva i onomatopeica, a partir del soroll que produeix un instrument agut en penetrar o ferir una superfície¹⁶⁰, i de *pedra*, veu derivada del llatí *petra*.

ALTRES FORMES ROMÀNIQUES:

—

SIGNIFICAT:

‘El qui talla i pica la pedra per a la construcció’, ‘picapedrer’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1174** DipPoblet 512, p. 379: ego Peirona et infantes mei, scilicet Michael Picapedra et uxor eius Berengaria et Raimundus et Guilelmus et Raimunda, ... uenditores sumus uobis ... ipsam domum nostram quam habemus et tenemus per uos in la Costa.

COMENTARI:

El verb d'arrel onomatopeica *picar* (la mateixa del llatí *picus* ‘pigot’, l’ocell que excava forats en els arbres amb el seu bec, que en la llengua castellana és anomenat *pájaro carpintero*¹⁶¹) és el primer dels elements que formen el compost

---

¹⁶⁰ DCVB, s. v. *picar*. Per a l’anàlisi d’aquest verb, vegeu especialment la veu *piquer* d’aquest treball.

¹⁶¹ *Ibid.*, s. v. *pigot*. Vid etiam Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *pica*.

picapedra; procedent del llatí *pikkare, és comú a totes les llengües romàniques d'Occident¹⁶². El segon element del mot, el substantiu *petra*, és un hel·lenisme que arrelà amb rapidesa ja en el llatí arcaic¹⁶³, a Enni¹⁶⁴, i que acabà generalitzant-se i substituint el sinònim *lapis* a les llengües romàniques¹⁶⁵.

Picapedra és, segons sembla, un substantiu exclusiu del corpus català, encara que només hi apareix en el diploma citat, un document de l'any 1174 (conservat, tanmateix, a partir d'una còpia del segle XIII) que recull la venda que Peirona i els seus fills, Miquel Picapedra (amb la seva muller, Berenguera), Ramon, Guillem i Ramona, van fer a Ramon de Vallvé de la casa que tenien en un indret anomenat *La Costa*. Al text, així doncs, el terme, plenament català, actua com a sobrenom de l'antropònim *Michael*, nom que sí ha estat llatinitzat. Segons Coromines, el primer testimoni de la paraula –que segueix vigent, amb el mateix significat, en el català actual¹⁶⁶– es trobava, amb la forma plural *picaperes*, al *Libre de les costums generals scrites de la insigne ciutat de Tortosa*, de les darrerries del segle XIII¹⁶⁷:

CostTort II 4, 9 (*cit.* Coromines, *DECat* VI 369a, 44-47): aylo meteix que avem dit dels mercaders, és entès ... en tots los altres officis de la Ciutat ... e en tots los menestrals: axí ferrers, fusters, p i c a p e r e s , pelicers com altres.

La presència d'aquest compost és una altra mostra de la riquesa lèxica amb què son designats els picapedrers a la documentació estudiada, en què també reben el nom de *latomus*, mot erudit segurament extret d'una glossa¹⁶⁸, els patrimonials *molarius* i *petrarius*¹⁶⁹ i *piquer* (vid. s. vv.). Malgrat que *picapedra* no és

¹⁶² Per a la presència del verb *picar* en català, vid. Coromines, *DECat* VI 516a, ss. Vid. etiam DCVB, s. v., on és documentat a partir del segle XIV: 1377 Rubió, *Docs. cult.* II 187: *a la dita sa filla un scurpi la havie picada en la cara*. Per al llatí *pikkare, vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *pica*. Per als derivats romànics, vid. Meyer-Lübke, *REW* 6495.

¹⁶³ L'origen estranger del mot és explicat a COMMENT. *Lucan.* 6, 16: *petra, ut vulgo dicitur, latinum non est* (ThLL X/1 1977, 35-36).

¹⁶⁴ Vid. s. v. *petrarius*.

¹⁶⁵ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 6445.

¹⁶⁶ Vid. DIEC, s. v.

¹⁶⁷ Coromines, *DECat* VI 369a, 43 ss. Vid. etiam DCVB, s. v. *picapedra*, encara que no s'hi aporta cap testimoni.

¹⁶⁸ Vid. PUNSOLA 2017: 428.

¹⁶⁹ Vid. s. v. per al català *picapedrer*. Vid. etiam MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 661-663.

recollit en els diccionaris de cap llengua romànica tret de la catalana, el cert és que no sonarà estrany als habitants de la Península Ibèrica i de l'Amèrica Llatina: en efecte, la sèrie americana de dibuixos animats *The Flintstones*, emesa per primer cop durant els anys seixanta per la ABC, una de les principals cadenes de televisió dels Estats Units, fou intitolada *Els Picapedra* en català, *Los Picapedra* en castellà i *Os Picapedra* en gallec¹⁷⁰. No es tracta, però, de traduccions fidels, atès que l'anglès *Flintstone* (un neologisme creat específicament per a la sèrie, on, a més de donar-ne el títol, és el cognom de Fred i Wilma, el matrimoni protagonista) és un compost de *flint* 'sílex' i *stone* 'pedra'. El verb *picar*, doncs, substitueix el substantiu *flint*, segurament amb la intenció de jugar amb el seu caràcter onomatopèic i de crear, alhora, una al·literació amb *pedra*¹⁷¹.

---

¹⁷⁰ En altres territoris de parla romànica, la sèrie fou intitolada *Les Pierrafeu* (França), *Gli antenati* o *I Flintstones* (Itàlia), *Os Flintstones* (Portugal) i *Aventuri în epoca de piatra* (Romania).

¹⁷¹ La intenció de crear un joc de paraules sembla prou evident en la versió castellana, on Fred, el protagonista, va ser rebatejat amb el nom de Pedro, antropònim que també es va fer servir en la versió gallega, però no en la catalana, que mantingué el nom original.

piquer

VARIANTS:

picer, picher

FORMES:

cat. picer, picher

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, amb l'afegit del sufix nominal *-er*, del català *pic* 'eina que serveix per picar la pedra', terme procedent de *picar* 'fer petits forats a una cosa amb un instrument agut'¹⁷².

ALTRES FORMES ROMÀNIQUES¹⁷³:*arag.* *piquero*.

SIGNIFICAT:

'El qui talla i pica la pedra per a la construcció', 'picapedrer', 'piquer'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1160** CDipÀger 350, p. 669: Sig+num Iohan P i c e r .
- (2) **1166** CDipÀger 400, p. 724: id est ipsa turrim de I. P i c h e r cum suis perti-
nenciis et cum omnibus seruiciis et usaticis quod mihi faciunt.
- (3) **1179** Alturo, *Dip.Alguaire* 41, p. 135: sig+num Arnal P i c h e r .

COMENTARI:

El verb català *picar*, que comparteix arrel amb el llatí *picus* 'pigot', procediria d'un llatí **pikkare*, comú a totes les llengües romàniques d'Occident¹⁷⁴: es troba en castellà (*picar*), francès (*piquer*), gallec i portuguès (*picar*), italià (*piccare*, *picchiare*) i

¹⁷² Vid. DCVB, s. vv. *piquer* i *picar*. Vegeu també la veu *picapedra* d'aquest treball.

¹⁷³ Per als derivats romànics del llatí **pikkare*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 6495.

¹⁷⁴ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *pica*.

occità (*picar*). De la seva formació, de caràcter expressiu o onomatopèic, en parlà Coromines, qui afirmà que «la *p* i la *-k-* són directament imitatives, [...] amb llur explosió bronca i súbita ens fan sentir la percussió, i el contacte visible i enèrgic dels llavis, en performar l'oclusió labial, ajuda a suggerir l'adhesió dura d'una eina ampla com una mà de morter»¹⁷⁵. Segons diu, aquest verb, absent del nostre corpus, es comença a documentar en català a partir del segle XIII¹⁷⁶. No és rar, doncs, a Llull, on apareix amb els sentits de 'donar cops amb el bec un ocell per agafar el menjar o per atacar o defensar-se' i de 'donar cops amb instruments com el martell, el mall o una maça per aplanar o rebaixar alguna cosa'¹⁷⁷:

LLULL *Bl.* 290 (*cit.* Glossari lul·lià IV, s. v. *picar*): com hac dites aquestes paraules, ell donà a p i c a r a l'esperver e puix féu-lo venir a son puny dues o tres vegades.

LLULL *Cont.* III 127 (*cit.* Glossari lul·lià IV, s. v. *picar*): lo muliner veem qui p i c a ab dues les moles, per tal que'l blat se'n mola millor.

Són molts els materials susceptibles de ser picats mitjançant un martell o una maça: alguns dels més freqüents són el ferro, el cànem, l'estopa, l'esparg, com es pot veure en aquest darrer passatge, la pedra de les moles, l'excessiva llisor de les quals es malda per corregir. L'eina usada per picar la pedra era dita *pic* i consisteix en una peça de ferro o d'acer acabada en punta (ja fos només a un extrem, ja fos a tots dos) i travessada pel mànec, que permet de manipular-la. El *pic* comença a aparèixer citat a les cròniques de Jaume I i de Muntaner:

JAUME I *Cròn.* 103 (*cit.* DCVB, s. v. *pic*): enuià missatge a nós que li trametésem balestes e sagetes e p i c h s .

MUNT. *Cròn.* 122 (*cit.* DCVB, s. v. *pic*): havets molta gent ab exades e ab palafàngues e ab p i c h s e ab destrals.

És a través d'aquest substantiu, i no directament del verb *picar*, d'on ha de provenir el català *piquer*, el sufix del qual, característic dels noms d'ofici, és nomi-

¹⁷⁵ Coromines, *DECat* VI 517b, 55-60.

¹⁷⁶ En canvi, al DCVB, s. v. *picar*, no es documenta fins al XIV: 1377 Rubió, *Docs. cult.* II 187: *a la dita sa filla un scurpi la havie picada en la cara.*

¹⁷⁷ Vid. Glossari lul·lià IV, s. v. *picar*.

nal¹⁷⁸. *Piquer* apareix al nostre corpus, com a sobrenom d'antropònims masculins i amb vacil·lació de les grafies *-c-* (*Picer*) i *-ch-* (*Picher*) —que pretenen de reproduir el so [k] de l'arrel—, des de la segona meitat del segle XII, unes dècades abans del que registren Coromines (1225)¹⁷⁹ i Alcover i Moll (1242), autors aquests darrers que aporten un testimoni, escrit en llatí, molt esclaridor del seu sentit¹⁸⁰:

1277 Arxiu parroquial de Sta. Coloma de Queralt (*cit.* DCVB, s. v. *piquer*):
ego G. p i q u e r promito tibi docere officium piquerie ... et dabo tibi in
fine opere tria ferramenta operandi, et unam paletam, et unum plom, et
unum escaire.

En efecte, *G. piquer* promet a un segon individu que l'instruirà en l'ofici de la piqueria (*officium piquerie*) i que li farà entrega, un cop acabada la formació, de les eines adequades per al treball (entre les quals hi havia d'haver, sens dubte, el pic), d'una paleta i d'un plom, instrument compost d'un tros del material homònim al cap d'un cordill que, en combinació amb l'escaire, usaria per comprovar la verticalitat dels elements de la construcció en què treballaria. El català *piquer*, doncs, designa el pedrer o picapedrer que talla la pedra que posteriorment es farà servir en la construcció d'edificis; també s'encarrega, però, de tasques pròpies d'un paleta, ús més propi, tal vegada, del període baixmedieval, compartit amb l'aragonès *piquero*¹⁸¹.

El *piquer* documentat als textos citats, provinent de *pic*, no és el mateix que designa el soldat armat amb la *pica*, una arma molt semblant a la llança, però amb el ferro de la punta més petit¹⁸². Derivat de *pica* (que, al seu torn, també procedeix de *picar*), aquest *piquer* es troba, segons Coromines¹⁸³, des del segle XVII:

1641 BRABL VIII, pp. 11-12: anauan tot seguit regonexent las murallas, y
dels mosqueters que estauan en ellas ne prenian y llestauan los millors y

¹⁷⁸ Alcover i Moll (DCVB, s. v. *piquer*) el donen com a directament derivat de *picar*, i també apareix així a Coromines (DECat VI 522a, 32 ss.).

¹⁷⁹ No n'aporta, però, la font (DECat VI 522a, 32).

¹⁸⁰ DCVB, s. v. *piquer*.

¹⁸¹ En efecte, així es defineix a Bal, *DBLA*, s. v., on s'il·lustra amb un exemple modern (*os piquers son estatos una semana en casa ta cambiar una paret de puesto*).

¹⁸² Vid. *ibid.*, s. v. *pica*.

¹⁸³ Vid. Coromines, *DECat* VI 522a, 25-26.

los y embiauan, y tambe pero opposarse a la Caualleria que estaua al pla de Valldonsella ne treyan alguns y axi matex *piquers* pera que esquadronats y ajudats de la nostra Caualleria tinguessen lo millor que fos possible enfrenada la enemiga y no campejas a son tot abredrio y asso de fer exir mosqueters y piquers peral dit effecte fora dela ciutat, se ana fent en lo present die moltes voltas.

És d'aquesta mena de llança d'on provenen el castellà *piquero*, el francès *piquier*, el portuguès *piqueiro*, l'italià *picchiere* i l'occità antic *piquier*, mentre que el gallec *piqueiro* 'persona que condueix un vaixell de pesca' prové de *pica* 'ham de grans dimensions que s'utilitza en la pesca de fondo'¹⁸⁴. Completament aliè a aquests vocables és, d'altra banda, el llatí *picarius* 'el qui extreu pega i la treballa', 'pegater', substantiu que es troba en alguns textos epigràfics des del segle I aC¹⁸⁵ i que deriva de *pix* 'pega'¹⁸⁶.

---

¹⁸⁴ Vid. DLG, s. vv. *piqueiro* i *pica*.

¹⁸⁵ CIL I² 2684, 5: *Stepanus picar(iorum)* (ThLL X/1 2074, 22-23).

¹⁸⁶ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *pix*.

2.3. Paletes

caementarius

VARIANTS:

cementarius

FORMES:

cementarios

ETIMOLOGIA:

Derivat, mitjançant el sufix *-arius*, de *caementum* ‘ciment’, terme que sembla provenir de *caedere* ‘copejar, colpir, tallar’¹⁸⁷. Es documenta a partir d’època tardana (HIER. *in Matth.* 21, 42, p. 173: *aedificatores id est caementarios uocat*)¹⁸⁸.

FORMES ROMÀNIQUES¹⁸⁹:

cat. ant. *cimenter*; esp. *cementero*; fr. *cimentier*; it. *cementiero*; oc. *cimentière*; port. *cimenteiro*.

SIGNIFICAT:

‘El qui treballa en la fabricació del ciment’, ‘paleta’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1174-1175** Baraut, *DocUrgell* 1690 (Urgellia 10, p. 215): et si cum istis potero perficere, faciam, et, si non potero, addam tot cementarios quod supradictum opus consumetur in prephato termino.

COMENTARI:

És ja des dels primers testimonis de *caementarius* (d’època tardana, com hem dit) que es troba la forma monoftongada *ce-* que es llegeix en l’únic testimoni de

¹⁸⁷ ThLL III 95, 57-58.

¹⁸⁸ Vid. *ibid.*, 4 ss.

¹⁸⁹ Per als derivats de *caementum*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 1467.

la paraula que es conserva al corpus català. Les primeres aparicions de la paraula es registren sobretot en autors cristians, especialment a Jeroni, i també és explicada per Isidor¹⁹⁰:

HIER. *in Agg.* 2, 17, p. 766: quomodo autem architectus et scientissimus caementarius lapidem iungit lapidi et inferiorem superiori calce gypsoque conglutinat.

ISID. *orig.* 19, 8, 1: architecti autem caementarii sunt, qui disponunt in fundamentis.

Com es comprova en aquests passatges, *caementarius* tendeix a ser equiparat a partir d'època tardana als substantius *aedificator* i *architectus*¹⁹¹, els més comuns per designar arquitectes pròpiament dits, equivalència que indicaria que el concepte clàssic d'arquitecte, el de l'erudit coneixedor de les arts liberals, fou substituït pel mestre d'obres familiaritzat en les tècniques de construcció¹⁹². No obstant això, el *caementarius* participa activament en la construcció que li ha estat encarregada i treballa directament amb la pedra i l'argamassa. Així es desprèn, en efecte, dels testimonis que acabem de citar, que descriuen amb prou detall les seves tasques: «lapidem iungit lapidi et inferiorem superiori calce gypsoque conglutinat», afirma Jeroni, mentre que per a Isidor són aquells obrers *qui disponunt in fundamentis*.

Caementarius és un vocable ben documentat en l'Edat Mitjana i es troba a pràcticament tots els diccionaris de llatí medieval consultats¹⁹³; a més a més, el MLW també dona entrada a *caementator*¹⁹⁴. Tots ells defineixen ja *caementarius* com la 'persona que es dedica a la fabricació del ciment', accepció més especialitzada que la que presenta Isidor, i el LItalicaeMAL en registra també un ús metafòric, relacionat amb la doctrina cristiana¹⁹⁵, emprat per Pau Diaca, monjo benedictí i historiador del segle VIII:

---

¹⁹⁰ Vid. ThLL III 95, 4-36.

¹⁹¹ Vid. s. vv.

¹⁹² SÁNCHEZ 2017: 156.

¹⁹³ Amb les excepcions del GMLSueciae, el GMLTransylvaniae i el LELMAL.

¹⁹⁴ Vid. MLW, s. v.

¹⁹⁵ Similar a altres metàfores del lèxic de la construcció presents en el nostre corpus, com ara a la veu *architectus* (vid. s. v.).

PAVL. DIAC. *Coll.* 1255, 35 (*cit.* LItalicaeMAL, s. v. *caementarius*): sed illi quasi mali c e m e n t a r i ... electum lapidem ... in fundamento domus Dei ponendum, subtrahere conabantur.

L'únic passatge del corpus de la Catalunya altmedieval que presenta el mot, contingut en un diploma d'Urgell datat entre els anys 1174 i 1175, és una bona font per conèixer les tasques de què s'havien d'ocupar els paletes. Al document, el bisbe Arnau i els canonges d'Urgell encarreguen l'acabament de la construcció de la catedral de la seu a *Raimundus Lambardus*¹⁹⁶, que, nomenat mestre de l'obra, es compromet a finalitzar en no més de set anys la feina:

1174-1175 Baraut, *DocUrgell* 1690 (Urgellia 10, p. 215): ita quod singulis annis habeam et teneam ad seruicium beate Marie me quinto de lambardis, id est, IIII lambardos et me et hoc in yeme et in estate indesinenter. Et si cum istis potero perficere, faciam, et, si non potero, addam tot cementarios quod supradictum opus consumetur in prephato termino.

Per poder acomplir l'empresa en el temps previst, Ramon estipula que disposarà d'un equip de cinc obrers, ell inclòs (*quinto de lambardis, id est, IIII lambardos et me*), i que treballarà tot l'any de manera incansable (*in yeme et in estate indesinenter*), però també resol d'incorporar, en cas que els cinc operaris resultin insuficients, el mateix nombre de treballadors del ciment (*tot cementarios*). Tal com va advertir Sánchez¹⁹⁷, els *caementarii* s'encarregarien de col·locar al mur els carreus i d'unir-los amb argamassa i treballarien sota les instruccions dels *lambardi*, els autèntics mestres coneixedors de la tècnica constructiva.

La pervivència de *caementarius* en les llengües romàniques és considerable: només s'absenta en romanès, en gallec (que emprà *cementador*¹⁹⁸) i en català, on, malgrat documentar-se antigament, és en total desús en l'actualitat¹⁹⁹.

¹⁹⁶ Vid. s. v. *lambardus*.

¹⁹⁷ SANCHEZ 2015b: 47.

¹⁹⁸ Vid. DLG, s. v.

¹⁹⁹ DCVB, s. v. *cimenter*. Cf. DIEC, que no l'inclou.

cauator

VARIANTS:

cauatotor (?)

FORMES:

cauator, -oris

cauatotores (?)

cat. cauador

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, per addició del sufix agent *-tor*, de *canare* ‘excavar, soscar’, verb documentat per primer cop en poetes del segle I aC com Lucreci (1, 313: *stillicidi casus lapidem cauat*), Virgili (*georg.* 3, 87: *equus cauat ... tellurem*) o Ovidi (*Pont.* 4, 10, 5: *gutta cauat lapidem*)²⁰⁰.

FORMES ROMÀNIQUES²⁰¹:

cat. *cavador*, *esp.* *cavador*, *fr. ant.* *chevateur*, *gall.-port.* *cavador*, *it.* *cavatore*, *oc. med.* *cavador*.

SIGNIFICAT:

‘El qui es dedica a cavar’, ‘sapador’, ‘cavador’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1162** DipTortosa 120, p. 171: ego Narbona et filius meus Iohannes Ricardi donamus tibi Bernardo C a u a d o r unam nostram uineam quam habemus in Bercad.
- (2) **1170** DipTortosa 209, p. 267: ego, Arnaldus C a u a d o r, et uxori mee Ermessendis et nostri inpignoramus uobis Iordane Angles et uestris modo

---

²⁰⁰ Vid. ThLL III 654, 38 ss.

²⁰¹ Per als derivats de *canare*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 1788.

unam uineam nostram quam abemus in termino Tortose. *ibid.*, p. 268: S+num Arnaldi Cauador.

- (3) **1171** DipTortosa 214, p. 273: ego Arnaldus Cauador, iacens in egritudine, spero misericordiam Dei, pro quo facio meum testamentum et eligo manumissores meos. *ibid.*, pp. 273-274: dimitto filiola mea que est filiam Bernardus Cauador IIII solidos. *ibid.*, p. 274: S+num Arnaldus Cauador, qui hoc laudo et firmo et testes firmare rogo.
- (4) **1171** DipTortosa 216, p. 276: ego Guillelmus de Espluga et ego Perota de Sancto Poncio et ego Ermesendis uxor Arnaldi Cauatoris, nos omnes testatores et manumissores quos Arnaldus Cauator elegit in suo testamento, dispensatores et diuisores nos inquam pro debitis que ipse debebat, uendimus domino Deo et hospitali sedis Dertuse et Guillelmo eiusdem hospitalis procuratori, unam uineam que fuit predicti Arnaldi Cauatoris. *ibid.*: S+num Ermesendis, uxoris predicti Arnaldi Cauatoris.
- (5) **1172** DipTortosa 223, p. 283: laudamus et concedimus domino Deo et hospitali sedis Dertuse ... ipsam uineam que est in Villa Noua quam Arnaldus Cauador dedit et uendidit eidem hospitali.
- (6) **1172** DipPoblet 444, p. 333: uenimus ad finem et concordiam de omne honore nostra quod habemus in terminum Spelunca siue in aliis locis, tali modo ut habeamus per medium terras cultas et eremas et uineas et ortos et domos et ipso moli, exceptus pecia I de alodium qui est in ipsa era, et uinea ad duos cauatores (*sic*), quod teneat mater nostra in uita sua.

COMENTARI:

El substantiu agent *cauator* es documenta per primera vegada en la llengua llatina a la *Historia Naturalis* de Plini el Vell, on apareix en relació amb el substantiu *aues*. En efecte, l'autor realitza en el passatge que citem una descripció del pigot, l'ocell que fa nius als arbres i hi excava forats:

PLIN. *nat.* 10, 40: sunt et paruae aves uncorum unguium, ut pici Martio cognomine insignes et in auspicatu magni. Quo in genere arborum caua-

t o r e s scandentes in subrectum felium modo, illi uero et supini, percussi corticis sono pabulum subesse intellegunt²⁰².

No obstant aquest ús, el ThLL²⁰³ en documenta encara un altre, tardà i que generalment es llegeix en glosses, segons les quals *cauator* sembla denominar una mena de piquer:

CORP. VI 9239: c a b a t o r e s de uia sacra.

GLOSS. V 509, 46: Pegasus c a u a t o r marmorum.

Segons el MLW²⁰⁴, el mot manté en l'Edat Mitjana aquest sentit i n'afegeix el de 'sapador', el 'soldat encarregat del treball de sapa i d'altres feines d'excavació'. Tanmateix, no és possible de determinar el significat exacte que *cauator* té en els textos del corpus analitzat, atès que usualment hi és utilitzat com a sobrenom d'antropònims, mentre que en el cas del diploma de Poblet de 1172 el context no és esclaridor. Així doncs, bé podria estar designant el soldat que s'encarrega del treball de la sapa fet per a l'enderrocament d'una construcció, o el miner que excavaria forats i túnels per construir estances subterrànies, com ara un celler, o bé, fins i tot, la persona que cava tombes per enterrar-hi els morts, ofici que apareix esmentat a la documentació amb el nom de *fossador* (vid. s. v.).

A la documentació estudiada, el mot hi apareix amb formes llatines i catalanes. Les primeres es documenten en nominatiu i genitiu singular (*cauator* i *cauatoris*), però al diploma de 1172, una carta de concòrdia, hi apareix un acusatiu plural *cauatotores*, que, segons Agustí Altisent, és així en el document que està editant, de manera que podria ser producte d'un descuit de l'escrivà que redactà el document –una còpia²⁰⁵ del text original, perdut–. Quant al català *cavador*, la seva presència en aquests textos avança en aproximadament dos segles el testimoni més antic que se'n registra en les principals obres lexicogràfiques de la

---

²⁰² Vid. ThLL III 624, 39-40.

²⁰³ *Ibid.*, 40-42.

²⁰⁴ Vid. MLW, s. v. *cauator*. Vid. etiam DuCange, s. v. D'altra banda, el LMILPolonorum (s. v.) dóna la definició d'apicultor', sentit que sens dubte no té als textos de la Catalunya almedieval.

²⁰⁵ AHN, Còd. 992 B, ff. 37v-38r.

llengua catalana, que no documenten aquesta paraula fins a la *Crònica* de Jaume I²⁰⁶:

JAUME I *Cròn.* 69 (*cit.* DCVB, s. v. *cavador*): el Comte d'Ampúries féu un mantel, e mès-hi companya, e c a u a d o r s que entrassen per la terra, e axí començam de fer nostres caues.

Hom troba formes derivades de *canator* en pràcticament totes les llengües de la Romània; de fet, només és absent en francès –llengua que sí feia servir, en l'Edat Mitjana, *chevateur*– i en romanès. El significat d'aquestes formes acostuma a fluctuar entre la 'persona que excava forats', en general, i la 'qui excava forats per posar-hi les tombes', el 'fosser'²⁰⁷.

---

²⁰⁶ Vid. Coromines, *DECat* II 641a, 5 i DCVB, s. v. *cavador*.

²⁰⁷ Vid., per exemple, DLE, s. v. *cavador*.

operator

VARIANTS:

—

FORMES:

operator, -ori, -ore, -oribus

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat del verb *operari* ‘treballar’ mitjançant el sufix *-tor*, formador de noms d’agent. Es testimonia des del segle II (TERT. *apol.* 46, 18: *philosophus et Christianus ... famae negotiator et uitae, uerborum et factorum operator*)²⁰⁸.

FORMES ROMÀNIQUES²⁰⁹:

cat. ant. *obrador*; esp. *obrador*; fr. *opérateur*; gall.-port. *obrador*; it. *operatore*; oc. ant. *obrador*²¹⁰; rom. *operator*.

SIGNIFICATS:

1. ‘Obrer que rep un sou per col·laborar en la construcció o restauració d’un edifici’.
2. Usat en comptes d’*operarius*, ‘dignitat eclesiàstica encarregada d’administrar i supervisar les obres en els col·legis de canonges i monestirs’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

1.

- (1) [999]²¹¹ (*miracle de Sant Benet*) DipManresa 279, pp. 251-252: itaque diligenter inquirens praefatus princeps, cuius in honore eadem sacrata habeatur aedes,

---

²⁰⁸ Vid. ThLL IX/2 677, 25-26.

²⁰⁹ Per als continuadors romànics del verb *operari* (ja *operare* en la baixa llatinitat), vid. Meyer-Lübke, *REW* 6071.

²¹⁰ Tant el català com l’occità *obrador* es mantenen actualment tan sols com el nom del ‘taulell o oficina on es fa algun treball manual’. Vid. DIEC i DOccitan, s. v.

²¹¹ Data deduïda per l’editor (vid. p. 252) «pel fet que l’expedició d’al-Mansur es degué produir després del setembre de l’any 999 (docs. 276, 277 i 278), quan el comte Ramon

ut perpendit quod tantorum signorum operator attestatur Benedictus pater, auctoritate regali indicit, ut ab illa die et deinceps nemo illorum inquietare praesumeret in ibi Deo et Benedicto patri famulantes.

- (2) **1101** Baraut, *DocUrgell* 1190 (Urgellia 9, p. 19): placuit animo illius, ut ipsius ecclesie adiutor et operator existeret, quatenus domum Dei supra petra firmiori fundatam turribus fortissimis premuniret, ut ab omnipotenti Deo retributionem in futuro examine pro collato seruicio inueniret.
- (3) **1131** CDipÀger 267, p. 555: alia uero medietas, scilicet xxv morabetinos, dimitto ad opera sancta Maria, ut operator illius opere sit bene pagatus.
- (4) **1132** CDipÀger 274, p. 567: de isto auere reliquid medietatem episcopo iam dicto, aliam uero medietatem, scilicet uiginti v morabetinos, dimisit ad opera sancte Marie, ut opere illius operis sit bene pagatus.
- (5) **1188** DipTortosa 429, p. 530: ipse domus cum omnibus ingressibus et egressibus suis ... et cum solis et parietibus et suprapositis et cum ianuis et fenestris et foueis et cloacis et guttis et stillicidiis et cum banchis qui intus domos istas sunt et ad eas pertinent et cum omnibus operatoribus.

2.

- (1) **[1093]** (*butlla papal d'Urbà II*) Junyent-Ordeig, *DipVic* 1601, p. 887: te igitur literis praesentibus admonemus ut huius boni operis perfectionis sedulus operator existas.
- (2) **1190** CSCreus 341, p. 341: hoc totum ... superius conuenimus uobis et uestris in nostra bone fide et operatori monasterii Sancte Crucis facere, habere et tenere et saluare et defendere ab omni persona.

COMENTARI:

El substantiu *operator*, d'aparició tardana i vinculat inicialment a la llengua de l'Església, prové d'*operari*, verb denominal dels substantius *opus* o *opera*, portadors

---

Borrell presidia un judici al monestir de Sant Benet de Bages i abans del 19 de març de l'any mil (doc. 283), quan es restituïren unes escriptures cremades».

de la noció del treball²¹². Documentat des d'època clàssica²¹³, *operari*, verb deponent que a partir de la tardoantiguitat ja es documenta amb formes de la veu activa²¹⁴ —les que van tenir continuïtat en les llengües romàniques—, volia dir, en origen, ‘estar ocupat’ en qualsevol afer, ‘treballar’, i fou molt usat amb l’accepció de ‘dur a terme una cerimònia religiosa’ (acomplint, per tant, amb les obligacions envers els déus). Així, per al gramàtic i lexicògraf del segle IV Noni Marcel, *operari* tenia aquest significat²¹⁵:

NON. 523, 8: *operari* est deos religiose et cum summa ueneratione sacrificiis litare.

Dins de l'àmbit de la religió, l'agent *operator* apareix als textos llatins tardans amb el sentit de ‘creador’ (del món, dels homes, etc.), ús en què pot aparèixer com a aposició de Déu²¹⁶ o en referència a les accions de Crist o, fins i tot, del Diable²¹⁷. Tanmateix, encara que es conserven testimonis d'època medieval d'aquest sentit en diverses zones geogràfiques²¹⁸, i tot i que en un dels diplomes del nostre corpus hi apareix dins d'un context religiós (vegeu el testimoni del 999, extret del text que refereix el miracle realitzat per sant Benet tot evitant la destrucció, a mans de les forces sarraïnes d'al-Mansur, del monestir de Sant Benet de Bages), en aquest període *operator* sembla deslligar-se, en bona part, d'aquest àmbit. De fet, ja en la tardoantiguitat se'l troba esporàdicament designant, sense restriccions, la persona que desenvolupa qualsevol tipus de treball, ús genèric que es troba, entre d'altres, a Pseudo-Agustí²¹⁹:

Ps. AVG. *solut.* 9, l. 35: nec opus ante auctorem potest esse, cum opera ipsa principium de operatore suo sumant.

²¹² Al contrari que *labor* (vid. s. v. *laborator*), *opus* i *opera* no porten implícita la noció de la fatiga. Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. vv. *opus* i *labor*.

²¹³ VERG. *georg.* 1, 339: *sacra refer Cereri laetis operatus in herbis* (ThLL IX/2 690, 13-14).

²¹⁴ Vid. ThLL IX/2 697, 43 ss.

²¹⁵ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. vv. *opus* i *labor*.

²¹⁶ AMBR. *epist.* 44 [31], 1: *deus operator* (ThLL IX/2 677, 10)

²¹⁷ TERT. *adv. Marc.* 5, 17, p. 635, 11: *diabolum habens operatorem, cum persequeretur ecclesiam* (ThLL IX/2 677, 60-61).

²¹⁸ Vid. DMLBrit i LMILPolonorum, s. v. *operator*.

²¹⁹ Vid. ThLL IX/2 677, 19-21.

Com es mostra als diccionaris de llatí medieval que la recullen (el DuCange, el NGML, el Niermeyer, el DMLBrit, el LMILPolonorum i el LItalicaeMAL²²⁰), aquesta paraula acostuma a denominar, en aquesta època, l'obrer, laic, que participa en la construcció d'edificis a canvi d'un sou, circumstància que s'adverteix, igualment, als diplomes de la Catalunya altmedieval. Així s'adverteix amb especial claredat als diplomes d'Àger de 1131 i 1132, que contenen, respectivament, el testament del vescomte Guerau Ponç i la publicació sacramental d'aquest document, textos en què s'especifica que el difunt deixà vint-i-cinc morabatins que serviren per pagar generosament (*ut sit bene pagatus*) l'obrer que s'encarregaria de les obres de la catedral de Santa Maria d'Urgell, iniciades entre deu i quinze anys abans i alentides des de la mort, al 1122, del bisbe Odó²²¹.

Tanmateix, la proximitat semàntica i formal entre aquesta paraula i *operarius*, veu de la mateixa família lèxica que designa la dignitat eclesiàstica que administrava i supervisava les obres als col·legis de canonges i monestirs²²², degué afavorir que *operator* fos emprat com a sinònim d'*operarius* en dos diplomes del corpus. El primer testimoni d'aquest ús es localitza a la butlla que el papa Urbà II dirigí, al 1093, a l'arquebisbe de Tarragona, Berenguer, a qui exhortà a completar la restauració de l'església de la ciutat qualificant-lo, en un llatí erudit, de *sedulus operator*, l'«obrador diligent» que hauria de tenir cura del correcte desenvolupament de les obres. En efecte, com indicà Puig i Cadafalch²²³, «a la dignitat d'*operarius* [...] li incumbia cuidar les obres; era una mena d'administrador d'elles, com els obrers actuals de les catedrals i esglésies», reflexió que Sánchez completà: «los operarios u obreros catedralicios eran canónigos o presbíteros del cabildo nombrados directamente por el obispo que asumían la gestión de todo lo que concernía a la construcción, conservación y embellecimiento del edificio. Eran, por lo tanto, un eslabón entre el maestro de obras y el obispo»²²⁴. Tal vegada amb la intenció de reflectir un llatí culte i elegant com el de la butlla, fou usat amb el mateix significat, en datiu, al diploma de 1190, l'acta de la restitució de béns i censos al monestir de Santes Creus que van fer Raimunda de Montcada i el seu fill, Raimon, en satisfacció dels diners que havia deixat en testament

²²⁰ Vid. en tots ells s. v. *operator*.

²²¹ GEC, s. v.

²²² Vid. ThLL IX/2 669, 39. Vid. etiam PRIETO 2014, s. v.

²²³ PUIG I CADAFALCH 2003: 589.

²²⁴ SÁNCHEZ 2017: 44.

Raimon de Montcada per garantir la continuïtat de les tasques de construcció del dit monestir. Presentada aquesta situació, s'estableix que tots els implicats en l'acte hauran de vetllar pel bon ús dels diners rebuts, persones entre les quals s'esmenta explícitament l'*operator*, que no és sinó un dels canonges de la comunitat, segurament el mateix que apareix en aquest document, de 1193, amb la denominació corresponent, *operarius*:

1193 CSCreus 367, p. 367: sunt autem prenominati termini a uia qua tenditur a campo monasterii uocitato de Villa Rotunda ... uersus Capram et etiam ultra eandem uiam per horam predicte cumbe in directum contra superiorem terminum laborationis, qua fecit o p e r a r i u s ecclesie Sanctarum Crucum.

Foren precisament les formes patrimonials d'*operarius* (el català *obrer*²²⁵, el castellà *obrero*, el francès *ouvrier*, etc.²²⁶) les que tingueren major fortuna en les llengües romàniques a l'hora d'anomenar el 'treballador retribuït d'una obra', mentre que les derivades d'*operator* –ja fossin les patrimonials, ja els cultismes– recuperaren la generalitat que ja s'adverteix als textos llatins tardans per designar persones que treballin en àmbits tan diferents com, per exemple, el de la construcció i el de la cirurgia. Malgrat que al corpus no es documenta encara el català *obrador* com a nom d'ofici, sí hi apareix com a nom del 'taller o oficina en què es realitzen obres manuals'. Deriva del llatí *operatorium*²²⁷, juntament al qual es llegeix en un testament redactat al 1168:

1168 (*orig.*) Baraut, *DocUrgell* 1622 (Urgellia 10, p. 146): addo etiam huic donacioni in Sed in carraria de Bescaran ipsam casam quam tenet soror mea Rossa et I obrador quod est iuxta operatorium Bernardi de Fox.

---

²²⁵ Forma documentada per primera vegada al 1157: Baraut, *DocUrgell* 1535 (Urgellia 10, p. 52): *Sig+num Iouan obrer de Sancta Maria*.

²²⁶ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 6072.

²²⁷ Vid. Coromines, *DECat* VI 18a, 59-18b, 1. Ni aquest autor (*DECat* VI 18b, 2) ni Alcover i Moll (*DCVB*, s. v.) no documenten *obrador* 'taller' abans del segle XIII.

stratarius

VARIANTS:

estraderius

FORMES:

estraderii

stratari

cat. estrader

ETIMOLOGIA:

Llatinització del català *estrader*, substantiu derivat del mot *estrada* ‘camí empedrat o calçat’ (provinent del llatí *strata*) amb l’afegit del sufix formador de noms d’ofici *-arius*.

FORMES ROMÀNIQUES²²⁸:

cat. ant. *estrader*; *fr. ant.* *estradier*; *it.* *stradiere*; *oc. ant.* *estradier*.

SIGNIFICAT:

‘Constructor de camins i vies’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **981** DipGirona 470, p. 429: Sig+num Riculfus, que alium nomen habet Strader.
- (2) **1031** Junyent, *Oliba* Dip. 100, p. 160: praesentes autem ibi erant Seguinus et Guilabertus, Oriolus Stratari, Salomon, Trasorius ... aliique multi qui ita uiderunt omnia ista diffinire.
- (3) **1039** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 292, p. 1016: Sig+num Mironi Estrader.

---

²²⁸ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 8291.

- (4) **1044** CSCugat II 573, p. 238: S+m Borelli E s t r a d e r .
- (5) **1062** Constans, *DipBanyoles* 83, p. 44: Signum Ioan E s t r a d e r .
- (6) **1086** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 469, p. 1279: affrontad hec omnia de oriente in strada qui pergit per Pareds siue ad Mata de Pera, de meridie in alia strada qui pergit ad Egara siue in terra de Vdalard Reimon ... de circi in alia strada qui pergit prope ipso Soler siue ad chasa de Belucio E s t r a d e r .
- (7) **1116** Alturo, *Sta. Anna* 178, p. 200: ego Petrus qui uochant E s t r a d e r et soror mea nomine Amada donatores sumus Domino Deo et Sancti Martini Confessoris. *ibid.*, p. 201: quantum iste afrontaciones includunt, sic ego predictus Petrus que uochant E s t r a d e r et soror mea ... predicta donamus ad predictam ecclesiam Sancti Martini Confessoris.
- (8) **1162** Sangés, *DocGuissona* 179, p. 262: Sig+num Raimundi E s t r a d e r .
- (9) **1174** DipPoblet 512, p. 379: S+num Petri E s t r a d e r i i .
- (10) **1176** Sangés, *DocGuissona* 211, p. 227: Sig+num Raimundi E s t r a d e r .

et al.

COMENTARI:

Fou comú entre els antics romans d'emprar el participi femení *strata*, del verb *sterno* 'estendre per terra', en relació amb el substantiu *uia* per anomenar el carrer empedrat, que es distingia dels camins de terra que no ho estaven²²⁹. Amb el pas del temps, però, *strata* va anar adquirint entitat pròpia i va deixar de fer-se servir com a participi. Així doncs, a partir de l'època clàssica hom començà a usar aquesta paraula substantivada i sovint acompanyada, a més, del genitiu *uiarum*, sintagma que denominava l'empedrat dels carrers:

---

²²⁹ També es documenten formes personals del verb *sterno* seguides de l'acusatiu *uiam* per designar l'acció d'aplanar un camí (SEN. *epist.* 88, 3: *quid horum ad uirtutem uiam sternit?*). Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *sterno*.

LVCR. 1, 311-316:

quin etiam multis solis redeuntibus annis
 anulus in digito subter tenuatur habendo,
 stilicidi casus lapidem cauat, uncus aratri
 ferreus occulte decrescit uomer in aruis,
 s t r a t a q u e i a m u o l g i p e d i b u s d e t r i t a u i a r u m
 saxea conspicimus.

Ja en època tardana, *strata* acabà de fixar-se com a substantiu, i en l'Edat Mitjana²³⁰ es troba documentat en nombrosos textos de tota Europa fent referència a les vies públiques, generalment les pavimentades. És així, per exemple, en un diploma de l'any 775 de Lleó:

775 CL 1, 13 (*cit.* LELMAL, s. v. *strata*): et per alia petra ficta qui stat in montem super Tabulata, per ipsa s t r a t a qui esclude terminum usque in locum que dicitur Arcas et aroium qui dicitur Comasio.

També és testimoniats al corpus de la Catalunya altmedieval des del segle IX, sovint acompanyat de l'adjectiu *publica*, i hom documenta el català *estrada*²³¹ a partir del segle X:

845 DipPallars 23, p. 293: est ipsa terra de parte orientis strata publica qui pergitur ad Orriti ... ; et alia terra super ipsa strata qui pergitur ad Orriti ex una et alia parte in frontat in terras de uos monachos, de parte meridie in frontat in terra de Isael.

931 ACondal 100, p. 245: afrontat ipsas casas et ortos, curtes et palomario de parte oriente in torrente, de meridie in terra Suniario et de Viuas, de occiduo in e s t r a d a, de circio in terra Albarone.

D'*estrada* se'n derivà, amb l'addició del sufix nominal *-er*, el substantiu *estrader*, que al corpus de la Catalunya altmedieval és emprat des del segle XI com a

²³⁰ Vid., s. v., DuCange, Niermeyer, LLMAIugoslaviae, LItalicaeMAL i LELMAL.

²³¹ Vid. CODOLCAT, s. q. (es|s)tra(d|t)a*. Coromines (DECat III 789b, 60-790a, 1) no documenta el vocable abans de l'any 988, en diplomes rossellonesos, mentre que Alcover i Moll (DCVB, s. v. *estrada*) no ho fan fins al segle XIII.

sobrenom d'antropònims. Si bé Coromines només en dona testimoni com a cognom i, a partir del *Diccionari* d'Aguiló²³², amb l'accepció de 'cada un dels qui acompanya la núvia, fent de mestres de cerimònies, fins que s'ha casat'²³³, Alcover i Moll presenten aquesta veu com el nom d'un llinatge registrat en diversos indrets de Catalunya (Banyoles, Alella, Vilassar, Esplugua de Francolí o Reus, entre d'altres), amb la convicció que, com a derivat d'*estrada*, segurament havia de significar, almenys en els inicis, 'constructor de camins'²³⁴. Als testimonis documentals d'aquest ofici hi apareixen el català *estrader* i les formes llatinitzades *stratari*, de caire més erudit, i *straderii*, amb sufix *-erius*, comunament emprat en llatinitzacions menys elaborades. A més de com a sobrenom, però, *estrader* (*Stradarius*, *Estratarius*, *Stratario*, etc.²³⁵) també es llegeix, almenys des del segle X, com a antropònim masculí:

961 DipOsona 885, p. 666: Sig+num E s t r a d a r i u s .

Segons Balari, les vies de comunicació de la Marca Hispànica van rebre el nom de *carrarias*, *uias* i *stratas*²³⁶. L'*estrader* devia d'encarregar-se de la construcció de les darreres, que a més de públiques podien ser mercaderes (*stratae mercaderae*²³⁷), indispensables per al trànsit dels comerciants, i forcades (*stratae forctae*²³⁸). També es troba l'expressió *strata calciata*²³⁹, la 'calçada', l'autèntic camí

²³² Vid. Diccionari Aguiló, s. v. *estredrés*, forma que Coromines qualifica d'incorrecta (DECat III 790b, 15-16).

²³³ Coromines, DECat III 790b, 13-15. Aquesta accepció es relaciona amb el sentit de 'tarima o part elevada d'una sala' que *estrada* pot presentar a partir del segle XV.

²³⁴ DCVB, s. v. *estrader*. Els autors suggereixen que podria designar el constructor d'estrades de sala, però, en cas que fos així, no seria fins força més tard.

²³⁵ Per a totes les variants registrades, vid. Bolòs-Moran, RAC, s. v. *Stradarius*.

²³⁶ Vid. BALARI 1899: 679-681. Molt recent és el treball de Maurilio Pérez on s'estudia el lèxic de les vies de comunicació registrat als diplomes asturleonnesos (vid. PÉREZ GONZÁLEZ 2019).

²³⁷ 1076 DACCBBarcelona IV 1305, p. 2028: *peruadit in transuerso usque in alodium Sancti Licerii, quod laborabat Isarnus, et de ipsa strata mercadera usque in ipsa riera, cum omnes arbores.*

²³⁸ 1058 DACCBBarcelona III 956, pp. 1523-1524: *affrontant supra scripta omnia de parte uero circio in duas stratas forctatas: unam qui uadit ad Sancti Cucuphati cenobii Vallense et alteram qui uadit ad Ortam.*

²³⁹ 1003 DACCBBarcelona I 40, pp. 314-315: *afrontat hec omnia de parte circi in termines de locum uocitatum Granolarios, de oriente in termine de Valle Ariulfo uel de Valle Luparia, de meridie in ipsa nia calciata, de occiduo in flumine que dicunt Vallense.*

empedrat fet per a la comoditat dels caminants i del tràfic públic²⁴⁰. Moltes d'aquestes estrades afluïen, en efecte, a Barcelona.

El Niermeyer és l'únic diccionari de llatí medieval que recull una veu *stratarius*²⁴¹. Tanmateix, derivada de *stratum*, la paraula designa un *cuirater* (vid. s. v.) que fabrica talabards i altres objectes de cuir. Finalment, cal remarcar la presència d'aquesta veu també en francès i occità antic (*estradier*²⁴²), on tindria el mateix significat que en català, i en italià (*stradiere*), llengua en què designava el funcionari que controlava el trànsit de les mercaderies en les carreteres²⁴³.

---

²⁴⁰ BALARI 1899: 681.

²⁴¹ Vid. Niermeyer, s. v.

²⁴² Vid. DOM, s. v. *estradier*. Vid. etiam Wartburg, *FEW* XII 291b.

²⁴³ Vid. DGarzanti, s. v. *stradiere*.

tapiador

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. tapiador

ETIMOLOGIA:

Derivat agent, amb l'addició del sufix *-dor*, del verb *tapiar* 'fer tàpies', procedent d'un llatí vulgar **tapiare*.

ALTRES FORMES ROMÀNIQUES:

esp. *tapiador*.

SIGNIFICAT:

'El qui fabrica tàpies', 'tapiador'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

(1) **1168** Sarobe, *DipTGardeny* 184, p. 303: Sig+num Martin T a p i a d o r .

COMENTARI:

El substantiu català *tapiador* deriva de *tapiar* 'fer tàpies', verb que procediria de *tàpia* –provinent, al seu torn, d'un llatí vulgar **tapia*²⁴⁴–, terme que designa la 'paret feta de terra argilosa que, abocada en un motlle, és compactada a cops mitjançant un picó'. Vistes com una construcció pròpia de la Península, les *tàpies* foren una invenció «tan antiga com la gent hispànica», en paraules de Coromines²⁴⁵. Pel que fa al verb *tapiar*, es troba en la llengua catalana des de 1342, segons Alcover i Moll²⁴⁶:

---

²⁴⁴ En aquest sentit, Coromines (DECat VIII 294a, 15-19) explica que «**tapia* pogué haver-se creat ja en temps ibèrics amb base onomatopeica, o bé es pot creure –cosa gens inversemblant– que es partís d'una formació verbal **tapiare* 'tapiar', d'on després el substantiu».

²⁴⁵ *Ibid.*, 293a, 56-57. Per a aquest substantiu, vid. s. v. *tapiar*.

²⁴⁶ Vid. DCVB, s. v. *tapiar*.

1342 BRABL XII 44 (*cit.* DCVB, s. v. *tapiar*): ne traga aygua de la font ... per a t a p i a r ne a lauar.

Tapiador—que, com *tapiar* (vid. s. v.), anomena l'individu encarregat de construir aquest tipus de parets o murs—es testimonia únicament, amb la funció de sobrenom de l'antropònim *Martin*, en el document citat, de 1168, datació que suposa un avançament de segle i mig respecte a la més antiga registrada fins al moment, de 1316, donada per Alcover i Moll²⁴⁷:

1316 Mem. Ac. B. L. IX 132 (*cit.* DCVB, s. v. *tapiador*): en Berthomeu t a p i a d o r.

Per bé que no apareix en cap diccionari de llatí medieval, aquest vocable sí es troba ben documentat en diplomes posteriors de tota la Península Ibèrica. En efecte, Martínez Meléndez aplega documents escrits en llengua castellana que mostren que, a la Baixa Edat Mitjana, els tapiadors, com els fusters i altres paletes, estaven obligats a sortir cada dia a les places dels indrets on vivien perquè els poguessin contractar els qui necessitessin dels seus serveis²⁴⁸:

1351 *Ordenamiento* 286, 3 (*cit.* MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 666): tengo por bien et mando que todos los carpenteros et albanis et t a p i a d o r e s et obreros et obreras, ... salgan a las plaças de cada un logar do son moradores.

Per bé que el substantiu **tapia* arribà a estendre's per terres africanes, l'agent *tapiador* només es troba en català i castellà.

²⁴⁷ Vid. DCVB, s. v. *tapiador*. Coromines (DECat VIII 293a, 14-16) comença a detectar el terme a la *Crònica* de Muntaner (51: *féu exir de les naus los tapiadors que menava, e de tàpies ells faeren barreres als camins*).

²⁴⁸ Vid. MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 665-666.

tapier

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. tapier

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, per mitjà del sufix nominal *-er*, del català *tàpia* ‘paret o tros de paret de terra pastada, premsada dins un motlle i assecada a l’aire’, que degué sorgir d’una forma **tapia* del llatí vulgar.

ALTRES FORMES ROMÀNIQUES:

esp. ant. *tapiero*; *oc. ant.* *tapiaire*.

SIGNIFICAT:

‘El qui fabrica tàpies’, ‘tapiador’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1056** DACCBBarcelona III 912, p. 1464: hec sunt nomina testium qui hoc testificant, sicuti et iurant: Reimundus Guitardi et Bonefilius Guifredi et Bellitus T a p i e r . *ibid.*, p. 1465: s+ Belliti T a p i e r .

COMENTARI:

El substantiu *tàpia* procediria d’una forma **tapia* del llatí vulgar, la qual podria provenir, al seu torn, de l’arrel onomatopeica *tap-*, generada a partir del so que emet l’acció de piconar materials o esclafar-los, amb petits xocs, tornant-los compactes²⁴⁹ i que també hauria donat un llatí vulgar **tapiare*. El mot és comú, des dels temps més remots, a les llengües parlades a la Península Ibèrica (es troba, en efecte, en català, castellà, navarro-aragonès, galaicoportuguès, mossà-

---

²⁴⁹ Coromines, *DECat* VIII 289b, 35-40. Vid. etiam Corominas-Pascual, *DECHV* 410a, 1-7 i Meyer-Lübke, *REW* 8564.

rab i, fins i tot, base) i a l'occità²⁵⁰ i és el representant més antic, difós i conegut de la seva família, pròpia d'Hispania. Així, ja apareix des del segle X als textos llatins de la Catalunya altmedieval bo i designant la paret de terra argilosa compactada mitjançant un picó, el martell acabat en punta que es fa servir per picar pedra. En aquest diploma, de 1152, *tapia* al·ludeix a la tanca típicament emprada per delimitar horts:

1152 DipTortosa 31, p. 79: dono uobis ... totum ipsum meum campum quem habeo prope uestras mansiones iuxta campum Bernardi de Bellog, de ipsa *tapia* Bernardi de Bellog usque ad aliam *tapiam* uersus ciuitate de Lerida.

A partir del segle XI, hom també en documenta l'ablatiu plural *tapiis*, que ara designa una mida, en un diploma que explica que Ermengol, abat de Sant Cugat del Vallès, va cedir a deu individus uns monts erms perquè els cultivesin, amb la condició que en quatre anys, a comptar des de la festivitat de Santa Maria, haguessin construït en el Puig de Ricard una fortalesa. Per tal que la poguessin alçar, els va deixar dos parells de *tapieres*, ço és, cadascuna de les dues fustes planes que, posades paral·lelament i a poca distància l'una de l'altra, formen el motlle emprat en la fabricació de tàpies. Segons el document, la tàpia que s'havia d'eleva havia de fer tretze *tapiis in alto*, és a dir, tretze cops l'altura de les tapieres cedides²⁵¹:

1145 CSCugat III 960, pp. 140-141: quantum his IIII affrontacionibus terminatur totum uobis damus ... ut bene excolatis et edificetis atque fortitudine ab hac festiuitate Sancte Marie usque ad annos IIII factam habeatis in ipso podio de Ricard de XIII *tapiis in alto* et munitiones in circuitu de V. Damus in super uobis ad necessarium ipsius opere duo paria de *tapieres*, et omnes homines istius patrie ad opera iam dicte fortitudinis in adiutorium.

²⁵⁰ Coromines, *DECat* VIII 292b, 40-43. Vid. etiam Corominas-Pascual, *DECH* V 410a, 1-3.

²⁵¹ Coromines (*DECat* VIII 292b, 50-54) es refereix a aquest document, a partir de l'obra de Carreras Candi *Notas históricas de Sarriá*, amb data de 1114. La correcta, emperò, és la de 1145, que també apareix a l'edició del diploma de CPoblación I 62, p. 101 i a BALARI 1899: 311.

Coromines explica que «*tapia pogué haver-se creat ja en temps ibèrics amb base onomatopeica, o bé es pot creure [...] que es partís d'una formació verbal *tapiare 'tapiar', d'on després el substantiu»²⁵². L'autor també indica que les *tàpies* foren una invenció «tan antiga com la gent hispànica»²⁵³ i que eren vistes com a construcció típica de la Península. Fruit de la seva naturalesa ibèrica, la presència de la veu *tapia* en els diccionaris de llatí medieval d'altres zones geogràfiques és pràcticament inexistent i, d'aquesta manera, tan solament apareix recollida al DuCange²⁵⁴. Tampoc no hi ha rastre del substantiu *tapier*, derivat de *tàpia* mitjançant el sufix romànic *-er*, nom d'ofici que tampoc no apareix recollit ni a l'obra de Coromines²⁵⁵ ni a la d'Alcover i Moll. Designador de la persona que tenia com a ofici construir aquest tipus de parets o murs i sinònim de l'agent *tapiador* (vid. s. v.), aquest vocable és testimoniats tan sols en un diploma del nostre corpus, on hi apareix, en dues ocasions, com a sobrenom de l'antropònim masculí *Bellitus*.

Tapia –amb presència, com ja hem dit, en totes les llengües de la Península Ibèrica– es va estendre, juntament amb la *tàpia* mateixa, per terres africanes, d'on acabà passant fins i tot al turc amb el sentit militar de 'fortificació', 'bastió', 'bateria'²⁵⁶. En canvi, la fortuna del nom d'ofici treballat fou molt més escassa: a banda del català antic *tapier*, només es té constància del castellà antic *tapiero*, testimoniats des de l'any 1188²⁵⁷, i de l'occità antic *tapiaire*.

---

²⁵² Coromines, *DECat* VIII 294a, 15-19.

²⁵³ *Ibid.*, 293a, 56-57.

²⁵⁴ Vid. DuCange, s. v. *tapia* («*muris terreis, ut uidetur, ab Hispanico Tapia: quod idem significat*»).

²⁵⁵ Encara que sí que la fa servir, paradoxalment, en la seva redacció: «Degué arrelar-se tan a fons i tan aviat en l'àrab magrebí que se'n formà allí un derivat *taunab* 'tapier, constructor de tàpies'» (Coromines, *DECat* VIII 293b, 6-9).

²⁵⁶ Vid. *ibid.*, 1-14.

²⁵⁷ Vid. *ibid.*, 25-26.

tegularius

VARIANTS:

—

FORMES:

tegularius

cat. teuler

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, amb l'addició del sufix nominal *-arius*, de *tegula* 'teula', veu provinent del verb *tegere* 'cobrir', 'amagar'²⁵⁸. Abans de l'Edat Mitjana, es troba tan sols en algunes inscripcions²⁵⁹.

FORMES ROMÀNIQUES²⁶⁰:

cat. *teuler*; *esp.* *tejero*; *fr.* *tuilier*, ant. *tieuller*; *oc.* *teulièr*; *rom.* *tiglár*.

SIGNIFICAT:

'El qui fabrica les teules que formen la coberta exterior dels edificis', 'teuler'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1147** Ricard Guillem 98, p. 286: et sunt inde testes Guillelmus Mironis t e g u l a r i u s et suus discipulus, et Petrus Guillelmi de Prouincials.
- (2) **1179** LFeud. II 861, p. 337: Petrus Teuler. *ibid.*, p. 338: Bertomeu Teuler. *ibid.*, p. 339: Raimon Teuler.

COMENTARI:

El substantiu de què prové *tegularius*, *tegula*, derivat de *tegere*, és, segons Ernout i Meillet, producte d'una formació anàloga a *regula* 'regle' (procedent de *regere*

²⁵⁸ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *tego*. Vid. etiam Coromines, *DECat* VIII 470a, 16-17.

²⁵⁹ Vid. Gaffiot, *Dictionnaire*, s. v.

²⁶⁰ Per als derivats romànics de *tegula*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 8613 i 8618. Per a d'altres formes de la llengua francesa, vid. Wartburg, *FEW* XIII/1 153a ss.

‘traçar’, ‘assenyalar’) i, possiblement, *secula* ‘falç’ (de *secare* ‘segar’, ‘tallar’), mots femenins, generats a partir de l’afegiment del sufix diminutiu *-ula* a l’arrel verbal, que designen objectes emprats per al desenvolupament de tasques que impliquen esforç físic en els àmbits de la construcció i el camp²⁶¹. *Tegula*, que designa la peça, generalment de fang cuit i amb forma acanalada que hom empra per cobrir els sostres, es testimonia des d’època arcaica:

PLAUT. *Rud.* 76-78: nunc eas ab saxo fluctus ad terram ferunt / ad uillam illius, exul ubi habitat senex, / cuius deturbauit uentus tectum et tegulas.

Si bé, com hem dit, en l’Antiguitat clàssica el vocable que designa els fabricants de *tegulae*, *tegularius*, es llegeix amb prou feines en unes poques inscripcions, en època medieval es troba força testimoniats tant en els escrits documentals com en la literatura de diverses zones geogràfiques, i queda recollit al DuCange, al Niermeyer, al LELMAL i al DMLBrit²⁶², diccionari que, a més del significat primer de ‘teuler’, en mostra també el de ‘fetillera’, ‘bruixa’, present a l’obra del benedictí Osbern de Gloucester, del segle XII:

OSB. GLOVC. *Deriv.* 590 (*cit.* DMLBrit, s. v. *tegularius*): *te g u l a r i a*, uenifica super tegulas sacrificans.

A la documentació de la Catalunya altmedieval, *tegularius* apareix únicament com a sobrenom d’antropònims. Així, al diploma de 1147, que recull el reconeixement dels deutes de Bernat d’Espidell, es llegeix la forma llatina de nominatiu singular *tegularius*, que identifica *Guillelmus Mironis*, nom ja compost d’antropònim i cognom. Coordinat per mitjà de la conjunció copulativa *et*, hi apareix el sintagma *suus discipulus*, el seu aprenent en la fabricació de teules, que també fa de testimoni de l’acte descrit al text. Al document de l’any 1179 (un sacramental per a Ildefons, rei de l’Aragó), en canvi, ja no es llegeix la forma llatina, sinó que

²⁶¹ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *tego*.

²⁶² Vid. DuCange i Niermeyer, s. v. *tegularius*. Vid. LELMAL, s. v. *teiero*. Vid. DMLBrit, s. v. *tegularius*. D’altra banda, el DuCange, el Niermeyer, el DMLBrit i el LLMAIugoslaviae recullen també el sinònim *tegulator* (igualmente derivat de *tegula*, però amb l’addició del sufix *-tor*), que es registra a partir del segle XIII: **1225** *Pipe Wint.* II M59/B1/II m. 15 (*cit.* DMLBrit, s. v. *tegulator*): *tegulatoribus ... ad aulam tegendam*. El LLMAIugoslaviae registra també *teguliparius* (vid. s. v.).

hom hi testimonia, en tres ocasions, el catalanisme *teuler*, que Coromines i Alcover i Moll²⁶³ registren des dels darrers anys del segle XIII, també en textos documentals, a la vegada que el femení *teulera*²⁶⁴:

1284 RLR IV 362 (*cit.* DCVB, s. v. *teuler*): que negú teuler o teulera no gaus mesclar o tenir obra prima ab obra grossa.

El testimoniatge d'aquesta forma és paral·lel en el temps al de les formes romàniques que apareixen als textos del regne de Lleó, on *teiero* apareix per primera vegada al 1180, també com a sobrenom d'un antropònim:

1180 C. Santa María 67 (*cit.* MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 699): Iohannes Teiero.

Tornant al corpus català, cal apuntar que també s'hi detecta l'adjectiu *tegularius* 'de teula', que es llegeix aplicat al substantiu *furnus* 'forn'²⁶⁵. Aquest sintagma designa l'espai on eren manufacturades les teules, fàbrica que posteriorment acabaria essent anomenada *teuleria*²⁶⁶:

1052 DACCBBarcelona III 787, p. 1288: affrontant namque petias III terre, separatim positas in singulos locos, de parte circi affrontant in torrente qui excurrit per orta, de aquilonis in strata publica et in aragalio, de [meridie] in torrente de ipso furno tegulario, de occiduo in cacumine montis.

Sense sinònims en el corpus estudiat, *tegularius* arribà com a mot patrimonial a les llengües romàniques en les quals pervisqué, ço és, el català, el castellà, el francès, l'occità i el romanès.

²⁶³ Vid. Coromines, *DECat* VIII 471b, 58-472a, 2 i DCVB, s. v. *teuler*.

²⁶⁴ Vid. MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 704, que aporta textos que esmenten *teuleres* a la diplomàtica medieval castellana. Als textos de Gal·lícia hi ha constància des del 1215 del femení *teiera*: **1215** Loscertales, *Tumbos del Monasterio* 1460, pp. 211-212 (*cit.* CODOLGA, s. q. *teiera*): *Marina Teiera*.

²⁶⁵ Vid. s. v. *furnarius*.

²⁶⁶ Per a aquesta paraula, que procedeix directament de *teuler*, vid. Coromines, *DECat* VIII 472a, 8-12.

2.4. Comissionats per a la construcció i restauració d'edificis

aedificator

VARIANTS:

edificator, hedificator

FORMES:

aedificator, -orem

edificator, -oris, -ores, -oribus

hedificator, -ores, -orum, -oribus

ETIMOLOGIA:

Derivat, amb l'addició del sufix agent *-tor*, del verb *aedificare* 'edificar', 'construir', compost d'*aedes* 'temple' (mot concret que passà a designar el genèric 'edifici') i *facere* 'fer'. Es testimonia des d'època arcaica (CATO agr. 1, 4: *de domino bono colono bonoque aedificatore melius emetur praedium*)²⁶⁷.

FORMES ROMÀNIQUES²⁶⁸:

cat. *edificador*; esp. *edificador*; fr. *edificateur*; gall.-port. *edificador*; it. *edificatore*; rom. *edificator*.

SIGNIFICATS²⁶⁹:

1. 'Constructor', designant la 'persona a càrrec de la qual es construeix un edifici, generalment una església'.
2. 'Constructor', ús metafòric emprat en referència a Déu.
3. 'El qui amb la seva paraula o amb el seu exemple edifica moralment els altres'.

---

²⁶⁷ Vid. ThLL I 919, 5 ss.

²⁶⁸ Per a les formes romàniques derivades d'*aedificare*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 229.

²⁶⁹ Cf. GMLC, s. v. *constructor*.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

1.

- (1) **893** Ordeig, *Dotalies* 16, p. 58: ueniens quidem uenerabilis Ingobertus, Vrgellensis episcopus, in territorio Bergitanensis ... rogatus ad Fredario presbitero uel ad Atone uel alios uiros certantes in Dei seruicio ad ecclesiam Dei edificatores.
- (2) **[899]** Baraut, *ActUrgell* 9 (Urgellia 1, p. 64)²⁷⁰: ueniens quidam uenerabilis Nantigisus Orgellensis episcopus in territorio Bergetanensi ... rogatus a Georgio clerico uel Froiane siue et alios uiros certantes in Dei seruitio et ecclesiam Dei edificatores.
- (3) **899** Ordeig, *Dotalies* 20, p. 69²⁷¹: ueniens quidam uenerabilis Nantigisus, Orgellensis episcopus, in territorio Bergitanensi ... rogatus a uiro illustro, Guadamiro nomine, uel a cunctum populum habitantium in parrochiam de iamdicto Beneuiere, certantes in Dei seruitio et ecclesiam Dei edificatores.

²⁷⁰ El text també es troba editat a DipPortella 1, p. 206; Ordeig, *Dotalies* 18, p. 63; i Baraut, *ActUrgell* 9 (Urgellia 1, p. 64). Sobre la data, Ordeig explica que «l'1 de desembre del segon any del regnat de Carles IV el Simple correspon, segons la cronologia més usual, al 899 del nostre còmput, data que s'avé amb l'any 900 de l'Encarnació, calculat a l'estil pisà; no s'avé, però, amb la indicció desena, corresponent al 892 o al 907. D'aquesta dotalia existeixen dues versions. L'una és la que correspon al pergamí de la Seu d'Urgell, escrit per Daniló prevere, sens dubte original. L'altra deriva d'un document, actualment perdut, del monestir de la Portella, escrit per Borrell prevere, que, segons el pare Villanueva, era també original. De la col·lació d'ambdós textos ressalta, entre moltes variants, que el document de la Portella conté una clàusula, la referida a la donació del cementiri, inexistent en el de la Seu; que la descripció del terme parroquial divergeix en molts punts; que els escatocols són totalment diferents; i que el nombre i la distribució de les firmes varia entre ambdós documents. En l'escatocol del text de la Portella el bisbe Nantigís fa esment a l'autoritat del papa Sergi, senyor d'ell, el qual ha de ser identificat amb Sergi III, papa en 904-911, de manera que la redacció del document no pogué pas tenir lloc en el 899. De fet, ja és sospitosa, per a la pretesa època de la seva redacció, l'apel·lació que es fa a l'autoritat papal».

²⁷¹ Sobre el document i la data, l'editor indica que «aquesta dotalia ha de pertànyer a la sèrie que es redactà amb motiu de les consagracions de diferents esglésies del Berguedà dutes a terme pel bisbe Nantigís pel desembre de 899. Per tant no s'ha de llegir “anno... DCCCCIII, idus decembrí?” [...] sinó “anno... DCCCC, III idus decembrí?”, de manera que l'11 de desembre de l'any 900 de l'Encarnació, calculat segons l'estil pisà, correspon al 899 del nostre còmput i s'avé perfectament amb el segon any del regnat de Carles IV el Simple».

- (4) **903** Baraut, *ActUrgell* 18 (Urgellia 1, pp. 73-74): ueniens quidam uenerabilis Nantigisus Orgellesis episcopus in territorio Bergitanensi ... rogatus a uiro illustro Guadamiro nomine uel a cunctum populum habitantium in parrochiam ... certantes in Dei seruitio et ecclesiam Dei h e d i f i c a t o r e s rogantes et postulantes uenerabilem presulem Nantigisum nomine ad ecclesia dedicandum consecrandum in honore sancti Martini episcopi.
- (5) **905** DipOsona 63, p. 111: Vininza presbiter, donator atque e d i f i c a t o r , dono ad predictam ecclesiam Sancta Maria duas domos cum exita atque ortos cum suos pomiferos.
- (6) **954** CPoblación I 5, p. 10: [si] nos laboratores minime fecerimus et de supradicta conuentione nos abstrexerimus non hoc ualeat uindicare sed componamus quisque sicut exinde minime fecerit et in antea tam donatores quam e d i f i c a t o r e s faciamus sicut exinde non respondimus.
- (7) **977** Bolòs, *Serrateix* 22, p. 93: uolumus ... manifestare omnibus hominibus ... qualiter primus extitit auctor et fundator et a e d i f i c a t o r eiusdem loci, ueraciter et fideliter nota facimus uobis praesentibus et futuris ... quod primum fuit per reuelationem filii Dei et eius dominae genitricis Mariae.
- (8) **977** Bolòs, *Serrateix* 23, p. 98: uolumus ... manifestum esse omnibus hominibus de supra dicto cenobio ... qualiter primus extitit auctor et fundator uel h e d i f i c a t o r eiusdem loci domnus Oliba comes, in honore Dei omnipotentis et genitricis eiusdem domini nostri Iesu Christi et almi martiris Vrbanis et propter remedium animae suae et genitorum suorum Mironi comitis et Aue comitisse, ut ueniam delictorum suorum consequi mereantur a pio iudice Domino.
- (9) **977** Baraut, *ActUrgell* 36 (Urgellia 1, p. 97): uolumus notum fieri et manifestare omnibus hominibus de supradicta ecclesia uel cenobio ... qualiter primus extitit auctor et fundator uel e d i f i c a t o r eiusdem loci, ueraciter et fideliter notescimus uobis presentibus futuris nobiles atque mediocres, quia primum fuit per reuelationem filii Dei et eiusdem Dei genitricis Marie qui demonstrauit se ibi suum proprium oratorium.

- (10) **1008** Junyent, *Oliba* Tex. 8, 43, p. 317: onomata autem fratrum nostrorum uolumus pretitulare, id est domnus Teudericus abba e d i f i c a t o r .
- (11) **1017** CSCugat II 464, p. 111: suprascriptus abbas Guitardus fecerat cartam cum suis fratribus monacis, cuidam homini Isimberto ex prefata terra ad condirigendum ad opus sui monasterii et ad opus e d i f i c a t o r i s .
- (12) **1019** Constans, *DipBanyoles* 57, p. 312²⁷²: Signum Ioannes e d i f i c a t o r ecclesie cum Maria uxore sua et liberis eorum. *ibid.*: Signum Adalberto e d i f i c a t o r ecclesie cum uxore sua Sindulo et liberis eorum.
- (13) **1020** Junyent, *Oliba* Tex. 9, p. 318: preterea, terribilis malis et subditus bonis, pauperum pater, iusticia fortis, iudicio iustus, misericordia plenus, e d i f i c a t o r aecclesiarum.
- (14) **1035** DipPortella 17, p. 233²⁷³: fuit consecracione ipso die de iam dicto cenobio Sancti Petri et audiuius absolucionem qui fuit facta de XXV episcopos qui a dompno Guifredi, h e d i f i c a t o r huius loci, rogati fecerunt et excomunicauerunt et maledixerunt qui iam dicto cenobio et habitatoribus nullum malum fecerunt.
- (15) **1054** DACCBBarcelona III 868, p. 1398: si nos e d i f i c a t o r e s de ista ora in antea extrahere uoluerimus et non rehedicamus ipsos domos, similiter componamus uobis uncias II de auri purissimi et in antea adimpleamus hoc quod expendimus.

---

²⁷² L'edita també Ordeig (*Dotalies* 135, p. 25), que dóna la data de 1018 amb aquesta justificació: «el 19 de novembre de l'any 1019 de l'Encarnació correspon, segons l'estil pisà, al 1018 del nostre còmput, data que s'avé amb l'any 1056 de l'era hispànica i també amb l'any vint-i-unè de Robert II si s'adopta la cronologia que feia començar el seu regnat l'any 998; no s'avé, però, amb la indicció segona (1019)».

²⁷³ A propòsit de la data, l'editor explica que «el comte Bernat ha d'ésser Bernat I, que va ésser comte del 988 fins al 1020. Per tant, no el podem datar l'any 963, tal com correspondria si el datéssim pel rei Lotari. L'hem datat d'acord amb l'any de l'era hispànica. Per tant, en realitat, era l'any 5 del rei Enric. D'altra banda, és evident que hi ha una estreta relació entre aquest instrument i la dotàlia de Sant Pere de la Portella precedent (*et fuit consecracione ipso die de iam dicto cenobio Sancti Petri*). Una altra qüestió és si aquest conjunt d'errors ens pot fer arribar a plantejar que aquest document sigui o no fals».

- (16) **1084** Sangès, *DocGuissona* 54, p. 268: affrontat ipsa terra ... de uno latus in terra de Iocfre Goltre, de alio latus in terra de Remon Bernard senior, de III parte uel de quarta in terra de uos h e d i f i c a t o r e s .
- (17) **1097** Sangès, *DocGuissona* 79, p. 290: quando erit hedificata, abeat is uos h e d i f i c a t o r e s ipsa medietate de ipsum fructum de ipsa uinea cum terra ubi siad fundata, et ego donatore aut posterita mea alia medietate et diuidamus ad cub in comune et laboremus in simul et, qui non potest laborare, labore qui potuit et donet suum directum ad ille qui non laborat.
- (18) **1108** Gonzalvo, *Pau i treva* 8, p. 42: licitum sunt insuper omnibus hominibus edificatoribus mansionum in ipso castello, suas domos uel edificia ... uendere aut comutare, cum consilio seniores sui.
- (19) **1108** DipCardona 131, p. 212: quorum uoluntati deuotus fauens, salua reuerentia nostre sedis, pretextam ecclesiam beate Dei genitricis supradicto cenobio tuendam et gubernandam consensu canonicorum nostrorum cum omnibus suis, ut supratexti e d i f i c a t o r e s uoluerunt et fecerunt, subicio.
- (20) **1190** CPoblación I 184, p. 256: dono uillam meam Castelli Crescentis populatoribus et h e d i f i c a t o r i b u s ibi habitantibus presentibus et futuris ... cum omnibus bonis consuetudinibus, ad utilitatem meam et successorum meorum et ecclesie Barchinonae et predictorum h e d i f i c a t o r u m . *ibid.*: quicumque, uero, predictorum h e d i f i c a t o r u m qui habuerit laboracionem ad unum par bouum, donet de locet unam migeram ordei. *ibid.*: h e d i f i c a t o r e s uero, in prenominata uilla habitantes, habeant licentiam et potestatem quod possint uendere et emere in predicta uilla et in foro sine leuda et sine omni consuetudine.

2.

- (1) **1104** Ordeig, *Dotalies* 294, p. 25: iam non in heremo tantum uel in Ierusalem ubi natus erat Deus e d i f i c a t o r celestis edificii, obumbrata similitudo est, sed in omnem terram apostolice predicationis sonitu diuulgate, non ad ignaras hostias immolandas, sed ad offerendum et tractandum ueri Dei et

ueri hominis corpus ubique terrarum templa construuntur, sicut per Malachiam ipse Dominus intonat: «a solis ortu ad occasum, magnum nomen meum in gentibus, et omni loco sacrificatur et offertur nomine meo oblatio munda».

3.

- (1) **1000** Llorens, *DocSolsona* 23, pp. 336-337: audiui sepe ex diuinis libris ... quia omnes homines quicumque propagatoresque extiterunt aut existunt sanctis Dei ecclesiis, per id placuerunt Deo et meruerunt accipere remissionem omnium peccatorum suorum.
- (2) **1002** VViage VII, ap. 13, p. 283: scimus enim in uestra sede uirum bonum quod nobis complacuerit, nomine Ramio, nobilem, aedificatorem, bonis moribus.
- (3) **1073** Bach, *ACSolsona* 196, p. 70: audiui sepe ex diuinis libris et cotidie intenti sumus ad audiendum quia omnes homines quicumque propagatores h edificatoresque extiterunt aut existunt sanctis Dei ecclesiis, per id placuerunt Deo et meruerunt accipere remissionem omnium peccatorum suorum.

COMENTARI:

Present des dels inicis de la llengua llatina, el substantiu *aedificator* ha mantingut al llarg de tota la història el significat primari de ‘constructor d’edificis’ (per bé que anà adquirint certs matisos, especialment en l’època medieval, com es veurà a continuació) i tingué continuïtat en gairebé totes les llengües romàniques, excepte l’occità. Nombrosos textos de l’Antiguitat romana mostren que *aedificator* és, pròpiament, la persona que construeix un edifici, del tipus que sigui, de manera activa. Per aquesta raó, en escrits tardans (glosses, textos cristians, etc.), aquest vocable es troba definit mitjançant paraules del mateix camp semàntic, com ara *structor* ‘constructor’ o *caementarius* ‘paleta’ (vid. s. vv.)²⁷⁴:

HIER. in *Matth.* 21, 42: aedificatores, id est caementarios.

²⁷⁴ Vid. ThLL I 919, 5 ss.

COD. Iust. 10, 66 (64), 1: *structores, id est aedificatores*.

Tanmateix, el significat d'*aedificator* s'allunya del que tenen aquestes veus en alguns textos medievals en els quals ja no designa, com observarem tot seguit, l'individu que participa activament en una construcció, tot i que el seu significat primari continua documentant-se i així apareix recollit, efectivament, en diccionaris com el MLW, la primera definició aportada del qual és «*operarius, faber, architectus*»²⁷⁵, o el DMLBrit, on és definit com a «*builder, originator of buildings*» i «*edifier*»²⁷⁶. Amb tot, com dèiem, aquest sentit sembla anar quedant en un pla secundari, fins al punt que en l'únic testimoni del corpus de la Catalunya altmedieval en què *aedificator* faria referència a un 'constructor' pròpiament dit, el de 1104, en realitat ha estat emprat metafòricament per descriure Déu, anomenat *edificator celestis edificii*. Així doncs, en aquesta documentació el mot al·ludeix principalment a la persona a càrrec de la qual hom construeix un edifici, que generalment és una església, de manera que no designa el constructor o l'arquitecte, sinó el qui ha finançat la construcció. La consulta als diccionaris de llatí medieval confirma la presència d'aquesta accepció en altres territoris: l'exemple més clar es troba al MLW, que recull aquest significat en segon i darrer lloc amb una definició realitzada mitjançant els sinònims *exstructor* (vid. s. v.) i *fundator*²⁷⁷. Se n'aporta aquest testimoni:

LIBER diurn. 25 (*cit.* MLW, s. v. *constructor*): *quatenus aedificatoris deuotio ... sortiatur effectum*.

Amb aquest sentit, *aedificator* és sinònim dels termes, també presents en el corpus estudiat, *adquisitor, auctor, constructor* (que ha patit una translació de significat semblant; vid. s. v.), *deffensor, fundator, reaedificator* (vid. s. v.) i *restaurator* (que també ha sofert el mateix fenomen; vid. s. v.); de fet, aquests mots apareixen coordinats amb freqüència a *aedificator*, com es veu, entre d'altres, en els documents de 977. És, a més, habitual que el terme es llegeixi en plural, cosa que demostra que diverses persones, fos quina fos la seva ocupació o condició (*domnus Teudericus abba; bedificatores uero, in prenominata uilla habitantes*), es podien unir

---

²⁷⁵ MLW, s. v.

²⁷⁶ DMLBrit, s. v.

²⁷⁷ Vid. MLW, s. v.

per finançar una construcció. Molt semblants són, en l'àmbit de la Península Ibèrica, els testimonis de la documentació gallega, alguns dels quals aportem a tall d'exemple²⁷⁸:

1007 Duro Peña, *San Pedro de Rocas* 4446 (*cit.* CODOLGA, s. q. *constructor**): et regis domini Adefonsi restauratoris et defensoris atque edificatoris catholice ecclesie. *ibid.*: in patriarcharum et prophetarum apostolorum mansiones regni celorum et cuncti edificatores atque adquisitores uel etiam hereditatum deseruientium hemptores.

1043 Costa, *Liber Fidei* 8455 (*cit.* CODOLGA, s. q. *constructor**): et filii mei Aluitus et Nunnus qui sumus fun[da]tores et edificatores de III de ipso molino et Nunu Froiaz de II.

Aquest darrer passatge il·lustra el fet que *aedificator* no s'aplica únicament als qui patrocinen la construcció d'una església (per bé que, certament, sigui l'atribució més habitual), sinó que també és adequat per als qui emparen l'edificació d'obres tan diverses com, en aquest cas, un molí. El mateix succeeix, al nostre corpus, en el document de l'any 1108, on l'*aedificator* comissiona la construcció d'un castell.

D'altra banda, el DuCange no recull aquests significats, però sí dues definicions diferents²⁷⁹. La primera fa referència a la persona que, mitjançant la seva paraula o el seu exemple, edifica moralment els altres («*qui ceteris uerbo prodest et exemplo*»), sentit que es documenta en el nostre corpus per primera vegada l'any 1000 en el passatge que hem recollit com a primera mostra de la segona acceptió, dos anys anterior a la que aporta el GMLC²⁸⁰. Sorgit per ampliació semàntica, aquest significat no és propi del llatí medieval, car ja a Ciceró se'n llegeix un ús semblant en un sintagma que posteriorment reproduïren Apuleu i Lactanci²⁸¹:

CIC. *nat. deor.* 1, 18: opificem aedificatoremque mundi.

²⁷⁸ Per a més exemples, vid. CODOLGA, s. q. *constructor**.

²⁷⁹ Vid. DuCange, s. v. *aedificator*.

²⁸⁰ Vid. GMLC, s. v.

²⁸¹ Vid. ThLL I 919, 21-23.

Amb el pas del temps, aquest significat va arrelar en l'àmbit de la religió, com es troba a l'obra de Lucífer²⁸²:

LVCIF. Athan. 1, 31: a e d i f i c a t o r falsae religionis atque instructor.

Amb aquest sentit, el mot pot aparèixer al corpus estudiat coordinat a *propagator*, com succeeix als documents dels anys 1000 i 1073. D'altra banda, la segona definició que dóna el DuCange pertany al camp semàntic de la guerra («dicti milites qui e machinis bellis ligneis, quas aedificia generatim uocabant, tela, sagittas, etc. in hostes uibrauant; uel qui has machinas muris hostium admouebant»²⁸³) i no es registra en els nostres textos.

---

²⁸² Vid. ThLL I 919, 23-24.

²⁸³ Vid. DuCange, s. v. *aedificator*.

constructor

VARIANTS:

—

FORMES:

constructor, -ores, -oribus

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, amb l'afegitó del sufix agent *-tor*, de *construere* 'amuntegar, construir' (format per *cum*, que aporta la noció del treball conjunt, i *struere* 'disposar, reunir', d'on també 'construir'). No es testimonia abans del segle V (RVFIN. *Basil. hom.* 1, 3: *constructor nauium*), i tot i així és molt poc freqüent²⁸⁴.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *constructor*; esp. *constructor*; fr. *constructeur*; gall.-port. *constructor*; it. *costruttore*; oc. *constructor*; rom. *constructor*.

SIGNIFICATS:

1. 'Constructor' (fent referència a la persona a càrrec de la qual es construeix quelcom, sovint una església).
2. 'Enginyer'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

1.
  - (1) **967** DipOsona 1023, p. 748: ego Salla decreui construere aliquod caenobium ... in proprio predio ... super fluuium quem uocant ille, ubi inuocetur nomen ipsius et referantur omnimode illi grates pro remedio anime meae et genitorum meorum, coniugum, filiorum reliquorumque parentum meorum seu ceterorum fidelium christianorum qui adiutores extiterint et *constructores* ipsius cenobii et monachorum Christo Domino illic famulancium.

²⁸⁴ GMLC, s. v. *constructor*, n. 1. Vid. etiam ThLL IV 546, 84-547, 5.

- (2) **978** DipGirona 448, p. 405: petimus clemenciam omnipotentis Dei, ut constructores benefactoresque prefati cenobii per intercessionem supradictorum sanctorum hic et in eternam beatitudinem remunerantur. *ibid.*: petimus clementiam omnipotentis Dei ut tribuat constructoribus benefactoribusque prefati cenobii, ut hic pie ualeant uiuere.
- (3) **996** DipOsona 1736, p. 1234: ipsi quidem qui fundatores uel constructores atque cultores eiusdem loci extiterunt et cuiquam persone uoces atque hereditates uel possessiones dederunt decimas illas habere perpetuas diffinimus.
- (4) **1035** VViage VIII ap. 23, p. 259²⁸⁵: confirmamus supra iam dicto cenobio quidquid constructores, idest, Wifredus et mater eius Doda necnon uxor eius Ermetruitis, eidem loco quocumque modo profligauerunt.
- (5) **1080** Baraut, *ActUrgell* 71 (*Urgellia* 1, p. 151)²⁸⁶: orauerunt eum hii ... quatinus monasterium dedicare illud unde dudum diuina prouidentia extiterat pater et procurator ac propagator, et fretus diuino auxilio a fundamentis omnium hedificiorum donec ad ardua tecta spontaneus constructor.
- (6) **1127** CSCugat III 891, p. 83: significare utile duximus, qualiter ecclesia s. Pauli de Campo, que constructoribus suis, domino Guiriberto et uxore sua Roadlendi, oblata est Deo ... per negligentiam prelatorum suorum ... ualde est destituta. Vnde probi homines barchinonenses, in quorum consilio ... constructores ipsius ecclesie eam comendauerant.

2.

- (1) **ss. X-XI** *Sententie astrolabii*, pp. 275-276: quicumque uult scire certas horas noctium et dierum ... que inquirenda sunt in horologio necesse est ut ista alzafea, id est tabulam, cognoscat ... et memoriter teneat nomina laborum

---

²⁸⁵ Testimoni més antic adduït al GMLC (vid. s. v. *constructor*).

²⁸⁶ Altres edicions del text es troben en Marquès, *Elins* 50, p. 85; VViage XI ap. 8, p. 224 i Ordeig, *Dotalies* 242, p. 248. Baraut, Marquès i Villanueva donen el 1080 com a data del document, però Ordeig el data al 1079 bo i adduint que «el 29 de desembre de l'any 1118 de l'era hispànica correspon al 1080 del nostre còmput, data que no s'avé amb l'any vintè del regnat de Felip I de França, que equival al nostre 1079».

uel laboratorum in ipsa, et ipsos labores ... que constructa sunt in ipsa ... quia ... ipsa alzefea, et labores eius quos in ipsa machinator et constructor posuit, perfecte scierit ... uti cognouerit quomodo debeat laborare.

COMENTARI:

El substantiu del llatí tardà *constructor* designa, en sentit ampli, la ‘persona que construeix alguna cosa’ (edificis, monuments, vaixells, etc.). En els textos del corpus, però, fa sobretot referència a la persona a càrrec de la qual es construeix una església, accepció que no es documenta abans de l’Edat Mitjana, i no es troba mai amb el sentit pròpiament dit d’arquitecte’ o ‘obrer’, sinó amb un de molt similar al que té, per exemple, *restaurator* (vid. s. v.), és a dir, el de ‘persona a càrrec de la qual es basteix una edificació’. L’absència del seu significat propi sembla una particularitat de la documentació catalana, atès que sí es documenta en tots els diccionaris de llatí medieval que l’inclouen²⁸⁷ i, de fet, el DuCange i el LItaliaeMAL no en donen cap altra accepció; el DMLBrit, a més d’aquesta, sí inclou la de ‘fundador’²⁸⁸.

La primera referència a la ‘persona que assumeix el bastiment d’una església’ la trobem en un diploma de l’any 897 en el qual s’explica que una tal Anastàsia s’encarregà de la construcció de l’església de Santa Maria d’Elna, al Rosselló. La figura, però, s’esmenta de manera implícita, sense fer servir el substantiu *constructor* (o, més aviat, el femení *constructrix*), encara que sí que hi apareix el participi *constructa*, coordinat a *ecclesia* i el complement agent del qual és *a quadam femina nomine Anastasia*:

897 DipRosselló 151, p. 189: unacum ecclesia Sanctae Mariae a quadam femina nomine Anastasia, quae et Mater uocabatur, constructa.

Així doncs, no és fins l’any 967²⁸⁹ quan es testimonia el terme. El bisbe Sal·la (que a l’escatocol del document s’anomena *egregius princeps* i que sembla la veu

²⁸⁷ *Constructor* no té entrada al Niermeyer, i tampoc no apareix a la base de dades lèxica de la documentació gallega, el CODOLGA.

²⁸⁸ Vid., en tots els casos, s. v. *constructor*.

²⁸⁹ Sobre aquest document, Ordeig adverteix que «la consagració de l’església de Sant Benet de Bages no tingué lloc l’any 967 ni fou duta a terme per Arnulf, bisbe de Girona, sinó [...] el 972, pels bisbes Frujà de Vic, Guisad d’Urgell i Pere de Barcelona [...]. Potser cal deduir que l’any 967 [...] es preveia que la consagració de l’església podria fer-se aviat».

promotora de l'empresa) agraeix a tots els familiars i fidels que han participat de la construcció del cenobi –s'entén que finançant-lo–, els quals, a més de *constructores*, són anomenats *adiutores* 'ajudants', 'col·laboradors'. Similar informació s'extreu del text de 978, l'acta d'una donació de Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú, d'uns alous al monestir de Sant Pere de Besalú, on apareix dos cops coordinat a l'agent *benefactor* (*constructores benefactoresque* i *constructoribus benefactoribusque*), i del de 996, on es troba coordinat als substantius, també agents, *fundatores* i *cultores* (*fundatores uel constructores atque cultores*), que tenen el mateix significat.

En efecte, tots aquests mots designen patrocïnadors o comissionats. Amb aquesta accepció, *constructor* es testimonia sempre en plural, amb l'única excepció del diploma de 1080, quelcom que palesa el costum de compartir les despeses de la construcció o restauració entre diverses persones, vinculades entre si per raons de fidelitat (així s'evidencia en el text de 967) o familiars, com és el cas dels diplomes dels anys 1035 i 1080: al primer, que conté l'acta de la consagració de l'església del monestir de Sant Pere de la Portella, se cita com a *constructores* Guifred, la seva mare, Doda, i l'esposa, Ermetruda²⁹⁰, mentre que al segon es fa referència al matrimoni format per Guiribert i Rodlenda, encarregats de la construcció de l'església de Sant Pau del Camp. La sola excepció, com dèiem, es troba al text de 1080, que conté l'acta de consagració de l'església del monestir de Santa Cecília d'Elins, duta a terme per Bernat Guillem, bisbe de la Seu d'Urgell i artífex voluntari de la construcció, raó per la qual és anomenat *spontaneus constructor*. A aquesta singularitat n'hi hauríem d'afegir el document de 897, amb Anastàsia com a única involucrada esmentada.

La segona accepció que presenta *constructor* a la documentació estudiada, 'enginyer', es testimonia tan sols al *De Astrolabio*, text de data exacta desconeguda que, segons sembla, és una traducció directa, segurament de Llobet de Barcelona²⁹¹, d'un tractat tècnic sobre l'ús de l'astrolabi. El passatge, que forma part del pròleg de les *Sententie astrolabii* i que cerca la *captatio benenolentiae*²⁹², descriu l'*alzafea* (*alzefea*), un instrument astronòmic utilitzat per a l'observació de

---

²⁹⁰ Baraut (*ActUrgell* 44 [Urgellia 1, p. 110]) cometé un error divertit i va escriure al regest del document que els fundadors (*constructores*) del monestir eren «Doda, la seva muller Ermetruda i llur fill Guifré». Naturalment, Doda (antropònim femení) no podia estar casada amb Ermetruda, sinó que era la mare de Guifré, espòs d'Ermetruda.

²⁹¹ Per a Llobet de Barcelona, vid. s. v. *machinator*.

²⁹² PUIGVERT 2000: 174.

la posició dels astres que fou inventat per l'astrònom andalusí Azarquiel amb l'objectiu que arribés a substituir l'astrolabi²⁹³. L'encarregat de construir aquesta taula (*tabulam*), en què es troben els *nomina laborum uel laboratorum*, és anomenat *machinator* (vid. s. v.) *et constructor*. El terme, doncs, s'ha fet servir com a sinònim d'«enginyer» (és a dir, *machinator*) a partir de la noció original vinculada a la construcció.

Constructor, terme panromànic, donà el català homònim *constructor*, cultisme que no es documenta fins a les acaballes del segle XVI, concretament en 1695, al *Gazophylacium catalano-latinum* de J. Lacavalleria²⁹⁴. Abans, però, el terme emprat era el patrimonial *construïdor*, que com a adjectiu es troba a partir del segle XV:

1419 *Manual de la Vegueria de la Vall de Ribes* (cit. DCVB, s. v. *construïdor*):
per ocasió de tirar la fusta de aquesta a la farga nouellament
c o n s t r u i d o r a en lo loch de Ribes.

Quant al català *construir*, Coromines²⁹⁵ explica que es tracta d'un verb integralment erudit que no apareix abans de finals del segle XIII, que no va començar a ser emprat amb certa profusió fins al final de l'Edat Mitjana i que, en qualsevol cas, sempre va ser molt menys popular que *destruir*. Això no obstant, a la documentació estudiada la situació és del tot contrària: *construere* i els seus derivats es llegeixen en centenars de textos, front a les poques desenes de testimonis de *destruere* i llurs derivats²⁹⁶. En aquest sentit, cal esmentar que altres derivats agent del verb *struere* presents als textos del corpus són *structor* i *exstructor* (vid. s. vv.).

²⁹³ Per a la figura d'Azarquiel, vid. MILLÁS 1943.

²⁹⁴ Coromines, *DECat* III 103b, 20. Vid. etiam DCVB, s. v. *constructor*.

²⁹⁵ Coromines, *DECat* III 103b, 7.

²⁹⁶ Cf. CODOLCAT, s. qq. *constru** i *destru**.

reaedificator

VARIANTS:

reedificator, rehedificator

FORMES:

reedificator, -ores
rehedificatores

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, per mitjà del sufix agent *-tor*, de *reaedificare* ‘tornar a construir’, verb tardà²⁹⁷ format pel prefix reiteratiu *re-* i *aedificare* ‘construir’. Només es documenta a partir de l’Edat Mitjana.

FORMES ROMÀNIQUES²⁹⁸:cat. *reedificador*; esp. *reedificador*; gall.-port. *reedificador*; it. *riedificatore*.

SIGNIFICAT:

‘Reconstructor’, fent referència a la ‘persona a càrrec de la qual es reconstrueix o es reforma una església’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **906** DipOsona 71, p. 118: et [ego] Fedancius uicarius atque reedificator ecclesie dono unam peciam de terra a parte uero occasus.
- (2) **953** DipRosselló 340, p. 321: conglobati sunt ... domnus Riculfus presul simulque et Gondefredus abba, necnon et Auua comitissa cum filiis suis, id est, Sonifredo ... et Olibane comiti, fundatores uel reedificatores prelibato domno Sancti Germani. *ibid.*: hec omnia nempe superius scripta nos donatores, fundatores uel rehedificatores donamus ... a suprascriptum domum Sancti Germani.

---

²⁹⁷ LEX Vrson. (CIL II² 5, 1022) 75, 19: *ne quis ... aedificium detegito neue demolito neue disturbato, nisi si praedes ... dederint se reaedificaturum* (ThLL XI/2 243, 48-59).

²⁹⁸ Per als derivats romànics d’*aedificare*, vid. Meyer-Lübke, REW 229.

COMENTARI:

La noció de reiteració que aporta el prefix *re-* converteix *reaedificator* en un tecnicisme específic en el camp semàntic de la construcció de característiques molt similars al substantiu, també agent, *restaurator* (vid. s. v.): ambdós termes, en efecte, posseeixen el sentit de tornar a construir un edifici, ja sigui des dels fonaments o només fent-hi reparacions, projectant-lo o bé a peu d'obra. *Reaedificator*, innovació del llatí medieval que es testimonia únicament als dos diplomes de la documentació suara citats, deriva de *reaedificare*, formació verbal composta del prefix esmentat i el verb *aedificare* (generat, al seu torn, de la unió d'*aedes* 'temple' –d'on passà a designar el genèric 'edifici'– amb *facere* 'fer'), el qual donà, així mateix, el substantiu agent *aedificator* (vid. s. v.). Si bé *reaedificare* es refereix en principi a la reconstrucció d'edificis, també és emprat en referència a la reedificació de ciutats senceres, sobretot en textos de la *Vetus Latina* i d'altres autors cristians, en què hom el fa servir igualment per descriure la resurrecció de Crist. Vegem exemples de tots dos casos²⁹⁹:

VET. LAT. *deut.* 13, 16: succendes ciuitatem igne[m] ... et erit inhabitabilis in aeternum; non re a e d i f i c a b i t u r i a m.

NOVATIAN. *trin.* 21, 3 (*ad. Iob.* 2, 19): quis dicit destructum corporis sui templum resuscitare rursum et re a e d i f i c a r e se posse nisi *dei filius*?

Al corpus de la Catalunya altmedieval, però, *reaedificare* fa referència sobretot a la reconstrucció d'esglésies, com es pot comprovar en la donació següent, del 1021, emesa per la comtessa Ermessenda de Carcassona³⁰⁰:

1021 Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 191, pp. 884-885: dono iamdicto cenobio Sancti Laurentii Sancteque Marie ac Sancto Michaeli ... ut tu iamdictus abbas re h e d i f i c e s hanc ecclesiam.

Al mateix tipus de construcció se circumscriuen els pocs testimonis de *reaedificator* conservats als diplomes catalans. Pel que sembla, però, el mot tampoc no

²⁹⁹ Vid. ThLL 244, 1-3 i 25-26.

³⁰⁰ El mateix s'esdevé amb el derivat *reaedificatio* (**1026** DipCardona 19, p. 85: *aliter uero quod superfuert donare faciat per trentenarios C, uel missas sacrificiorum, siue pro redemptione captiuorum, uel elemosinas pauperum et reedificationes ecclesiarum pro remedium anime mee et parentorum meorum*).

és habitual en altres zones geogràfiques i, de fet, només apareix recollit al *LItalicaeMAL*³⁰¹, diccionari on apareix definit com «qui rursus aedificat», sense que s'especifiqui de quins tipus de construccions es pot tractar. Els autors de l'obra aporten un passatge, de característiques semblants als de la nostra documentació, on es parla del reconstructor d'un monestir³⁰², i un altre en què, amb sentit figurat, es fa al·lusió a Déu:

PASS. DON. *pr.* 418, 16: caeli et terrae dominator et reaedificator
humani pulueris tu es.

Als textos llatins del domini lingüístic del català, el primer testimoni d'aquesta veu es troba en un diploma de l'any 906 que conté l'acta de la consagració de l'església de Sant Esteve de Corcó, reedificada en honor de Santa Maria pel veguer Fedanci, que primer es presenta com a *restaurator*³⁰³:

906 DipOsona 71, p. 117: ego Fedancius uicarius atque restaurator
ecclesie in loco uocitato Mauseolo ideo rogauit atque postulauit clemenciam
domno prefato episcopo ut consecraret ecclesiam quam ego reedificaui in
honore suprascripte sancte Marie.

És quan es torna a explicar el paper del veguer en la reconstrucció d'aquesta església que s'empra, segurament amb intenció de *uariatio* (i de demostrar, així, un nivell d'erudició més alt), l'agent *reaedificator*. El text evidencia que Fedanci ha estat la persona que ha patrocinat, finançat i tingut cura de l'església, però que no ha intervingut de manera activa en la construcció pròpiament dita. La mateixa idea es desprèn del diploma de l'any 953, on s'explica que Sunifred II d'Urgell acudí una vegada al cenobi fundat en honor de sant Miquel i sant Germà, a la vall del Conflent, i que allà hi trobà una església petita i pobra, indigna dels sants. Decidit a retre'ls l'honor que considerava que es mereixien, la destruí i hi bastí una església molt més adequada a la dignitat d'aquells. De nou, però, aquesta intervenció no hauria estat física, sinó que el comte n'hauria disposat els mitjans

---

³⁰¹ Vid. s. v.

³⁰² MVR. VI 284 D 14 (*cit.* *LItalicaeMAL*, s. v. *reaedificator*): *readificator ... Monasterii*.

³⁰³ No s'ha de confondre aquest Fedanci amb aquell que, un segle després, en un document de 1006 (CSCugat II 407, p. 54), es qualifica d'*artifex petrae* (vid. s. v. *artifex*) i, en un altre de 1010 (CSCugat II 428, p. 72), d'*architectus* i *magister aedorum* (vid. s. vv.).

i n'hauria supervisat les obres. No ho va fer pas sol, sinó amb el suport de la seva mare, la comtessa Alba, del bisbe Riculf, de l'abat Gondfred i del comte Oliban, tots ells anomenats, a més de *reaedificatores* (*reedificatores*, *rebedificatores*) *fundatores*, vocable que també designa la persona que patrocina la construcció o restauració d'esglésies i altres tipus d'edificacions (un mas³⁰⁴, un castell³⁰⁵, etc.), segons es desprèn de l'ús del verb *reaedificare* en certs documents. En aquest sentit, també cal notar la presència en el text següent dels participis *restaurantes* i *reaedificantes* (*rebedificantes*), que designen les persones a càrrec de la replantació i del futur conreu de les terres de Sant Pol de Mar:

1061 DipMontalegre 47, p. 75: *tali uidelicet racione hanc concessionis scripturam facimus uobis ut ipsi etiam homines cultores agrorum restaurantes et rehedificantes atque complantantes diuersis feminum fructibus et uariis arborum generibus prelibatas terras suo maximo labore faciant peruenire eas ad uberiorem et fertilitatem culturam.*

Reaedificator tingué continuïtat en el català, castellà i galaicoportuguès *reedificador* i en l'italià *riedificatore*.

³⁰⁴ **1101** DipCardona 118, pp. 196-197: *itidem eidem damus mansum Aurioli, presbiteri, ... ut Berengarius Reimundi adimpleat conuenientiam quam inde conuenit, scilicet, ut mansum rebedificet et terciam partem anni ibi ipse met stet.*

³⁰⁵ **1171** Baraut, *CartAndorra* I 74, p. 218: *nunquam permittamus ibi rebedificari castellum, nisi fuerit de uoluntate episcopi et canonicorum.*

restaurator

VARIANTS:

—

FORMES:

restaurator, -ores

ETIMOLOGIA:

Innovació del llatí medieval derivada, mitjançant el sufix agent *-tor*, de *restaurare*, verb d'etimologia obscura que no es troba abans de Tàcit³⁰⁶ i que podria estar compost del prefix reiteratiu *re-* i del grec σταυρός 'estaca'³⁰⁷.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *restaurador*; esp. *restaurador*; fr. *restaurateur*; gall.-port. *restaurador*; it. *restauratore*; rom. *restaurator*.

SIGNIFICAT:

'El qui restaura o torna a construir un edifici', 'reconstructor' (fent referència a la persona encarregada de dirigir i finançar la reconstrucció d'un edifici, generalment una església).

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **899** Baraut, *ActUrgell* 10 (Urgellia 1, p. 66): uenit quidam uenerabilis Nantiguisus orgellensis episcopus ... in parrochiam de iam dicto Oleane, certantes in Dei seruitio et ecclesiam Dei restauratores, rogantes et postulantes uenerabilem uirum presulem Nantiguisum nomine ad ecclesiam consacranda.

---

³⁰⁶ TAC. *ann.* 3, 72: *at Pompei theatrum igne fortuito haustum Caesar exstructurum pollicitus est eo quod nemo e familia restaurando sufficeret, manente tamen nomine Pompei.*

³⁰⁷ Cf. l'islandès *staurr* i el gòtic *stiuŕjan* 'establir amb seguretat'. Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *instaurō*. Vid. etiam LSJ 1422a, s. v. σταυρός, terme documentat des d'Homer (*Od.* 14, 11: σταυροὺς δ' ἐκτὸς ἔλασσε διαμπερὲς ἔνθα καὶ ἔνθα).

- (2) **899** Baraut, *ActUrgell* 11 (Urgellia 1, p. 67): ueniens quidam uenerabilis Nantigisus orgellensis episcopus ... certantes in Dei seruitio et ecclesiam Dei restauratores, rogantes et postulantes uenerabilem presulem Nantigisum nomine ad ecclesiam consecrandum.
- (3) **906** DipOsona 71, p. 117: ego Fedancius uicarius atque restaurator ecclesie in loco uocitato Mauseolo ideo rogauit atque postulauit clemenciam domno prefato episcopo ut consecraret ecclesiam quam ego reedificaui in honore suprascripte sancte Marie.

COMENTARI:

A partir d'època postclàssica, el verb d'origen incert *restaurare*, d'on deriva l'agent *restaurator*, substituï, en l'accepció de 'restaurar', 'començar a fer de nou alguna cosa', *instaurare*, verb que ja es documenta en autors d'època clàssica com Ciceró o Virgili³⁰⁸:

CIC. *Verr.* 1, 4: tum cum ... suum scelus illud pristinum renouauit et instaurauit quaestorium.

VERG. *Aen.* 4, 143-146:

qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
deserit ac Delum maternam inuisit Apollo
instauratque choros, mixtique altaria circum
Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi.

Ambdós verbs semblen inseparables dels seus prefixos abans de la baixa llatinitat, moment en què hom començà a usar el simple *staurare*. No obstant això, la noció de repetició que aporta el prefix *re-* exercí gran força i *restaurare* tornà a ser el més utilitzat de tots tres a l'Edat Mitjana, fins al punt que *instaurare* amb prou feines es troba en la documentació catalana³⁰⁹ i *staurare*, que no tingué

³⁰⁸ Vid. ThLL VII/1 1975, 40.

³⁰⁹ **907** DipOsona 75, p. 112: *prelibatam ecclesiam cum suis finibus in pristinum instaurauerunt statum*. També es testimonia el substantiu *instauratio*: **1095-1122** Baraut, *DocUrgell* 1345 (Urgellia 9, p. 172): *statuit ut unusquisque ex suis parroechianis secundum sui possibilitatem ad instauracionem beate Marie Sedalis ecclesie ... darent de suis rebus in uno quoque anno secundum quod fuerint, qui uero pauperiores sunt saltim unum manchonem darent*.

continuitat en català, ni tan sols hi apareix. En efecte, el sentit de reiteració del prefix, molt marcat, resultava fàcil d'entendre, i és segurament per la seva efectivitat que al document de 906, l'acta de la consagració de l'església reconstruïda, Fedanci³¹⁰, que ja ha fet servir a l'inici del document *restaurator*, es presenta ara, només unes línies més avall, com a *reaedificator* (vid. s. v.), substantiu agent, sinònim de *restaurator*, que conté el mateix preverb:

906 DipOsona 71, p. 118: [ego] Fedancius uicarius atque *re e d i f i c a t o r* ecclesie dono unam peciam de terra a parte uero occasus siue ad ipsum parietem ecclesie XXX passus in longitudine et L in latitudine.

El substantiu *restaurator* no designa, però, ni l'arquitecte, ni l'operari encarregat d'una reconstrucció, sinó la persona autoritzada sota l'auspici i el finançament de la qual s'ha engegat l'obra, quelcom que es fa especialment evident a la dotació de 906, on Fedanci, a més de *restaurator* i *reaedificator*, revela que és *uicarius* 'veguer', és a dir, representant del comte amb residència i jurisdicció en un lloc determinat. En els diplomes que tractem, doncs, el terme és sinònim d'*aedificator*, *benefactor*, *constructor* i *fundator*³¹¹, veus que designen, efectivament, els patrocinadors d'una construcció o reconstrucció. Testimoniat en el corpus només als tres textos citats, *restaurator* apareix sempre referit a la restauració o reconstrucció d'esglésies, circumstància que també es dona en l'únic testimoni de la paraula a la documentació gallega:

1007 Vázquez, *DocHist* 5286 (*cit.* CODOLGA, s. q. *restaurator**): Adefonsi *re s t a u r a t o r i s* et deffensoris atque aedificatoris catholicae ecclesiae.

Això no s'hauria d'entendre, però, com una prova que el significat del terme s'havia restringit a la reconstrucció d'esglésies, atès que no manquen testimonis als diplomes estudiats del verb *restaurare*, del participi *restaurantes* o de l'abstracte *restauratio*, de la mateixa família, referits a construccions de diversa mena, com ara muralles, torres, campaments, cases o alous o, fins i tot, objectes com un calze:

---

³¹⁰ No és el mateix Fedanci que, un segle després, en un document de 1006 (CSCugat II 407, p. 54), es qualifica d'*artifex petre* (vid. s. v. *artifex*) i, en un altre de 1010 (CSCugat II 428, p. 72), d'*architectus* i *magister aedorum* (vid. s. vv.).

³¹¹ Vid. s. vv. *aedificator* i *constructor*.

1014 DACCBARCELONA 226, p. 549: recepimus nos de te Erouigio ex parte tua de tua proprietate uncia I de auro optimo dispensabile, quod expendimus in restauracione de ipso kalice aureo.

1090 Junyent-Ordeig, *DipVic* 1567, p. 853: hoc etiam definitum est, ut cum uentum fuerit ad restaurandum menia ciuitatis, turres et castra et domos et alodia que pertinent ad iamdictam Terragonensem urbem, diuidantur et distribuantur ad laudamentum iamdicti comitis.

El fet que tots els testimonis conservats de l'agent *restaurator* facin al·lusió a la reconstrucció d'esglésies podria explicar-se només pel fet que eren, precisament, les edificacions la conservació de les quals més es curava i que més finançament rebien, però això, en definitiva, no estaria demostrant cap mena d'especificitat. De característiques similars són els testimonis que es troben en altres zones geogràfiques, en les quals aquest vocable presenta sempre aquest significat³¹². Tanmateix, el DMLBrit i el LItalicaeMAL aporten, a més a més, l'accepció de 'sanador', mentre que el LMILPolonorum³¹³ presenta les de 'salvador' i 'redemptor', significats metafòrics referits a Crist que no es troben als textos de la Catalunya altmedieval.

Restaurator perviu, en els seus derivats, en totes les llengües romàniques consultades, tret de l'occità, que fa servir el substantiu, també derivat de *restaurare*, *restauraire*³¹⁴. Pel que fa al seu significat, en aquestes llengües avui dia designa tant la 'persona que té per ofici restaurar pintures, estàtues, porcellanes i altres objectes artístics o valuosos' com l'individu que té o dirigeix un restaurant³¹⁵.

³¹² Vid., per exemple, DuCange, s. v. *restaurator*.

³¹³ En tots els casos, vid. s. v. *restaurator*.

³¹⁴ Vid. DOccitan, s. v.

³¹⁵ Vid. DLE, s. v. *restaurador*.

2.5. Enginyers

agrimensor

VARIANTS:

—

FORMES:

agrimensor

ETIMOLOGIA:

Compost d'*ager* 'camp' i *ensor* 'mesurador', 'amidador', derivat agent del verb *metiri* 'mesurar', 'amidar'. Es documenta per primer cop al segle IV, en prosistes com Vegeci (*mil.* 3, 8: *ab agrimensuribus podisimum mensurae colligi oportet*) o Ammià Marcel·lí (19, 11, 8: *cum Innocentio quodam agrimensore*)³¹⁶.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *agrimensor*; esp. *agrimensor*; fr. *agrimenseur*; gall.-port. *agrimensor*; it. *agrimensore*; rom. *agrimensor*.

SIGNIFICAT:

'Amidador de terres', 'agrimensor'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **s. IX** *De domo proprietatis et possibilitate hereditatis*, p. 329: *set prius in iudicio super possessionem questio finiatu et tunc agrimensor ad segreganda loca ire precipiatu, ut pacte facta ueritate, huiusmodi litigium terminetur.*

COMENTARI:

El testimoniatge d'*agrimensor* al nostre corpus es dóna en un passatge que pertany a l'*Ars Grammatica siue Geometria Gisemundi*, un tractat tècnic, compendi de

---

³¹⁶ Vid. ThLL I 1428, 64-65 i 68-69.

diverses fonts autoritzades, sobre la geometria i la seva aplicació en la configuració del terreny que fou escrit, segurament a les primeres dècades del novè segle³¹⁷, per un individu del qual només se'n coneix el nom, Gisemund³¹⁸. Entre molts d'altres termes tècnics, Gisemund emprà, efectivament, el substantiu agent *agrimensor*, calc del grec γεωμέτρης³¹⁹ ('amidador', però també 'el qui practica la geometria'), paraula derivada del verb γεωμετρέω 'mesurar la terra', 'practicar la geografia' –compost de γῆ 'terra', 'terreny' i μετρέω 'mesurar'– la qual es documenta a partir de Plató³²⁰:

PLAT. *Theaet.* 143 B: τὸ μὲν δὴ βιβλίον ... τουτί: ἐγραψάμην δὲ δὴ οὕτωςι τὸν λόγον, οὐκ ἔμοι Σωκράτη διηγούμενον ὡς διηγείτο, ἀλλὰ διαλεγόμενον οἷς ἔφη διαλεχθῆναι. ἔφη δὲ τῷ τε γεωμέτρῃ Θεοδώρῳ καὶ τῷ Θεαιτήτῳ. ἵνα οὖν ἐν τῇ.

En efecte, el calc *agrimensor* es formà a partir de la combinació dels elements equivalents de la llengua llatina: el substantius *ager* (en cas genitiu, conseqüència de la unió amb un altre nom) i *ensor*, que deriva, mitjançant el sufix agent *-tor*, del verb *metiri* 'mesurar'³²¹. El primer testimoni de *ensor* en la literatura llatina es troba a Varró, on, de fet, hi apareix designant el mateix concepte que després s'identificarà amb *agrimensor*³²²:

VARRO *rust.* 1, 10, 2: *ensores* ... dicunt in subsicium esse unciam agri.

Com a calc de γεωμέτρης, *agrimensor* fou format amb la intenció d'aportar a la llengua llatina un tecnicisme que resultés més específic que el simple *ensor*, el qual, molt més genèric, podia aplicar-se en àmbits variadíssims i sovint desvin-

³¹⁷ Segons Andreu Expósito (2012: 26), «pel que respecta a la data de composició, certament és difícil de precisar més que allò que el nostre *stemma* ens permet. Si la data de composició de la *Geometria I* de Pseudo-Boeci se situa a finals del segle VIII i el còdex de París a principis del IX, el marge temporal és força estret. Per això creiem que es pot situar la data poc més tard de l'any 800 (primer o, a tot estirar, segon decenni del segle IX)».

³¹⁸ L'obra, publicada de manera parcial per Millàs al 1931, fou objecte al 2012 d'una edició crítica, traducció al català i estudi a càrrec d'Andreu Expósito (vid. ANDREU EXPÓSITO 2012).

³¹⁹ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *ager*. Vid. etiam ThLL I 1428, 58-59.

³²⁰ Vid. LSJ, s. v. γεωμέτρης.

³²¹ Per al seu origen, vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v.

³²² Vid. ThLL VIII 753, 43.

culats de tot allò relacionat amb el camp. Així, el qui rebia el nom de *mentor* podia ser senzillament la persona que estudiava i practicava la geometria³²³, la qui amidava construccions de diversa índole³²⁴ o bé la qui mesurava la quantitat de blat obtinguda en alguna collita³²⁵. Continuà essent així a l'Edat Mitjana: serveixi d'exemple l'*Ars Grammatica* de Gisemund mateixa, on *mentor* designa els antics geògrafs que havien estudiat les parts del nostre planeta. Com es veu en el passatge següent, la Terra fou dividida en quatre segments:

s. X *De orbem omni terre in quattuor partis, diuisum*, p. 331: orbe in hunc artificium quod *mentores* iudicauerunt orbem terre in quattuor diuisus est partes, set partes habitabiles sunt tres id est Asia, Europa et Affrica.

Sens dubte, el compost *agrimensor* determina amb més precisió la persona que té per ofici mesurar terrenys rurals. És així en el passatge del corpus citat més amunt, redactat a propòsit de la propietat de les finques i dels terrenys rústics i de la possibilitat d'heretar-los, qüestió molt controvertida, especialment a l'Edat Mitjana. Per tal de dirimir amb garanties aquest tipus de conflictes als judicis que se celebren, el text explica que l'*agrimensor* s'adreçarà per mesurar i establir els límits de les terres per tal que, demostrada la veritat, pugui resoldre's el litigi.

Cal remarcar, en darrer lloc, que aquesta veu és present en molt poques obres lexicogràfiques del llatí medieval: només en donen entrada el Niermeyer, el MLW i el LMILPolonorum³²⁶. No obstant aquesta escassa presència, com a cultisme i modernament arribat, *agrimensor* és present en gairebé totes les llengües romàniques. Així, Coromines el documenta a partir del 1839 en català, mentre que en castellà es troba des de 1603³²⁷. És d'aquests mots romànics d'on derivà l'abstracte *agrimensura*, present en llengües com el català, que designa l'art de midar la superfície de les terres i de fer-ne els plans³²⁸.

---

³²³ OV. *am.* 3, 8, 42: *Saturni aetate signabat nullo limite mentor* (ThLL I 753, 44).

³²⁴ CIL III 2129: *Sempronio Fortunato mentori aedificiorum* (ThLL I 754, 16-17).

³²⁵ PAVL. *dig.* 27, 1, 26: *mentores frumentarios habere ius excusationis* (ThLL I 754, 29).

³²⁶ Vid. s. v. *agrimensor* en tots els diccionaris.

³²⁷ Vid. Coromines, *DECat* I 77b, 47 i *CORDE*, s. q. *agrimensor*.

³²⁸ DCVB, s. v.

ingeniator

VARIANTS:

—

FORMES:

ingeniator, -ores

ETIMOLOGIA:

Substantiu documentat a partir de l'Edat Mitjana que deriva, mitjançant l'addició del sufix agent *-tor*, del mot *ingenium* 'natura, caràcter, intel·ligència'³²⁹, d'on passà a significar 'màquina, enginy', accepció que apareix a Tertulià (*de Pallio* 1: *cum tamen ultimarent tempora patriae et aries iam Romanus in muros suos quondam auderet: stupere illico Carthaginenses ut nouum extraneum ingenium*)³³⁰.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. med. *enginyador*.

SIGNIFICAT:

'El qui està format en la construcció i el maneig de ginys o màquines de guerra i s'ocupa de la seva fabricació', 'enginyer'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1058** LFeud. I 148, p. 145: et in illud adiutorium mittant predicto comite Raimundo et supradicta comitissa Adalmodis in hostes et caualcadas ... et hoc exceptus donum de auere et donum de *ingeniatores* et dispensa de sagittas. *ibid.*: iterum, conuenit predicto comite Raimundo et comitissa Adalmodis prescripta quod adiuuent sine engan ad supradicto comite Ermengaudum cum ipso et sine ipso de ipsa guerra quod modo habet cum Alhagib, duces Cesaraugusta, et in illud adiutorium mittant predicto comite Raimundo et supradicta comitissa Adalmodis in hostes et

³²⁹ Vid. ThLL VII/1, 1522, 68-1535, 67.

³³⁰ Cit. DuCange, s. v. *ingenium*.

caualcadas ... et hoc exceptus donum de auere et donum de ingenia-
tores et dispensa de sagittas.

- (2) **1052-1071** AComtalPerg III 804, p. 1344: iuro ego Adalbertus, ingenia-
tor, uobis ... quod ab ac hora et deinceps fidelis ero uobis per directam
fidem de uestra uita. *ibid.*, p. 1345: sicut supra scriptum est, si o tenere et o
atendre ego iam dictus Adalbertus, ingenia tor, uobis prescriptis seniori-
bus meis, sine enganno et ingenio et fraude et ulla uestra deceptione, me
siente.

COMENTARI:

Ingeniator és una innovació del llatí medieval (documentada en diversos terri-
toris i, per tant, recollida en alguns diccionaris³³¹) que designa l'individu capaç de
construir màquines i altres ginys, especialment de guerra. A la documentació de
la Catalunya altmedieval, es testimonia en dos diplomes en els quals es llegeixen
les formes *ingeniatores* (precedida de la preposició *de* i en funció de complement
del substantiu *donum*) i el nominatiu *ingeniator*, emprat com a sobrenom de
l'antropònim masculí *Adalbertus*. La seva primera aparició –que es produeix per
partida doble– dona mostra de la importància que tenien els enginyers a l'exèrcit.
En efecte, el diploma conté l'acta d'una convinença del 5 de setembre del 1058
feta entre Ramon Berenguer, comte de Barcelona, la comtessa Almodis i Er-
mengol, comte d'Urgell, qui segella el pacte de no establir cap mena de pau ni
treua amb Alhagil, duc morisc de Saragossa, sense l'assentiment de Berenguer i
Almodis, amb els quals promet de fer front comú contra l'amenaça que suposa
el duc. Així es disposa a l'inici del document:

1058 LFeud. I 148, p. 144: conuenit Ermengaudo, comite predicto, ad
suprascriptum comitem Raimundum et Adalmodem comitissam ut de ista
hora in antea non habeat cum Alhagib nec pacem nec treuam nec ullam
societatem qui pacem similet nec treuam nec ille nec homo per eum, nec
per ullum nuncium non dirigat ei sine consilio et absoluto de supra-
dicto comite Raimundo et de supradicta Almodi comitissa. Et iterum,
conuenit comite Ermengaudo iam dicto quod adiuuet sine engan ad

---

³³¹ Vid. Niermeyer, DMLBrit i MLW, s. v. *ingeniator*.

supradicto comite Raimundo et ad prefacta Adalmodi comitissa cum ipsis et sine ipsis de ipsa guerra.

Ermengol, que actuarà *sine engan*, haurà de contribuir amb *hostes et caualcadas*, però estarà exempt d'haver de donar *donum de auere et donum de ingeniatores et dispensa de sagittas*, elements de què s'encarregarà el comte de Barcelona. Així doncs, arribat el cas, serà Berenguer qui dotarà l'exèrcit d'enginyers que tindran cura de tot el relacionat amb les armes de guerra, ja sigui per arreglar-les, ja sigui fins i tot per tractar d'innovar i crear nous ginyes. D'altra banda, com es veu al segon document, escrit entre els anys 1052 i 1071, els *ingeniatores* juraven fidelitat als comtes³³². En efecte, Adalbert va prometre a Ramon Berenguer i a Almodis que no se separaria d'ells i que els serviria tota volta que fos necessari.

Ingeniator és sinònim de *machinator* (vid. s. v.) i d'*ingeniarius*, substantiu també derivat d'*ingenium*, amb l'afegit del sufix nominal *-arius*. Malgrat que és absent del nostre corpus, és d'*ingeniarius* d'on les llengües romàniques prengueren en general la veu que designa la persona formada en la construcció de màquines³³³: donà el català *enginyer*, el castellà *ingeniero*, el francès *ingénieur*, el gallec *enxeñeiro*, l'italià *ingegnere*, l'occità *enginèr*, el portuguès *engenheiro* i el romanès *inginer*. Tanmateix, d'*ingeniator* derivà el català medieval *enginyador*, que Alcover i Moll documenten per primer cop al segle XIV, a la *Crònica de Pere IV*³³⁴:

PERE IV *Cròn.* 187 (*cit.* DCVB, s. v. *enginyador*): los de la vila dreçaren un giny qui tirava als nostres; e los nostres enginyadors tiraren envers aquell llur.

³³² Vid. BALARI 1899: 353.

³³³ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 4419.

³³⁴ Vid. DCVB, s. v. *enginyador*. Vid. etiam Coromines, *DECat* IV 465a, 48.

machinator

VARIANTS:

—

FORMES:

machinator

ETIMOLOGIA:

Derivat agent, amb l'afegit del sufix *-tor*, del verb *machinor* 'enginyar, inventar, maquirar' (cf. el grec μηχανάομαι), provinent de *machina* 'màquina, enginy', préstec del grec μηχανή³³⁵. Es testimonia des d'època clàssica (LIV. 24, 34, 2: *Archimedes is erat ... mirabilior ... inuentor ac machinator bellicorum tormentorum operumque*)³³⁶.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *maquinador*; esp. *maquinador*; fr. *machinateur*; gall.-port. *maquinador*; it. *macchinatore*; rom. *machinatór*.

SIGNIFICAT:

'Enginyer inventor de màquines'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **ss. X-XI** *Sententie astrolabii*, pp. 275-276: quicumque uult scire certas horas noctium et dierum uel punctos et momenta et alia que inquirenda sunt in horologio necesse est ut ista alzafea, id est tabulam, cognoscat et bene intelligat, et memoriter teneat nomina laborum uel laboratorum in ipsa, et ipsos labores nominatos ceteraque omnia que constructa sunt in ipsa, uel que pertinent ad eam, quia dum hec omnia diligenter perscrutatus fuerit, et ipsa alzafea, et labores eius quos in ipsa *machinator* et constructor

---

³³⁵ Vid. LSJ 964a, s. v. μηχανάομαι. Vid. etiam ThLL VIII 17, 1-2 i Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *machina*.

³³⁶ Vid. ThLL VIII 16, 58-59.

posuit, perfecte scierit et ipsis laboribus, uti cognouerit quomodo debeat laborare, maximam eius scientie colliget et reperiet utilitatem.

COMENTARI:

En l'Antiguitat romana, l'hel·lenisme *machinator* presenta dos significats. En primer lloc, designa l'inventor d'una màquina o enginy (en paraules del ThLL, «*qui machinas excogitat, construit*»³³⁷), significat original amb què apareix per primera vegada en època clàssica, a Livi, i que continua documentant-se en prosistes posteriors, com Sèneca o Tàcit³³⁸:

SEN. *epist.* 88, 22: his adnumeres licet machinatores, qui pegmata per se surgentia excogitant.

TAC. *ann.* 15, 42: Nero ... exstruxit domum ... magistris et machinatoribus Seuero et Celere.

A partir d'aquest significat, se'n desenvolupà un segon, metafòric i testimonià paral·lelament al primer, que fa de *machinator* l'«autor d'un engany» o, fins i tot, «d'un crim». És amb aquest sentit que es documenta, a Sèneca, el femení *machinatrix*, aplicat a Medea, absent de la nostra documentació. Vegem exemples d'ambdós casos³³⁹:

CIC. *J. Rosc.* 132: omnium insidiarum architectum et machinatorem unum esse Chrysogonum.

SEN. *Med.* 266: malorum machinatrix facinorum Medea.

Al corpus de la Catalunya altmedieval, *machinator* es documenta únicament en el passatge que hem citat suara, de l'obra tècnica dels segles X-XI *De astrolabio*, que, com ja hem comentat a propòsit de la veu *constructor*, podria ser una traducció de Llobet de Barcelona d'un tractat d'ús de l'astrolabi. En les línies que ens ocupen, que formen part del pròleg de les *Sententie astrolabii* i que pretenen la

³³⁷ Vid. *ibid.*, 56-57.

³³⁸ *Ibid.*, 59-62.

³³⁹ *Ibid.*, 66-67 i 80-81.

captatio benevolentiae del futur lector³⁴⁰, hom descriu l'*alzqfeja* (*alzqfeja*), instrument que s'emprava per a l'observació de la posició dels astres. L'encarregat de fabricar aquesta taula, inventada per l'astrònom andalusí Azarquiel amb l'objectiu de substituir l'astrolabi³⁴¹, és anomenat al text *machinator*, paraula que apareix coordinada a *constructor* (vid. s. v.). Designa, doncs, l'enginyer dissenyador de l'objecte.

No és insòlit de trobar aquest terme en relació amb d'altres relacionats amb el món de la construcció. En efecte, *machinator* es llegeix vinculat a substantius d'aquest camp semàntic tant en els textos clàssics –així és, per exemple, al testimoni de Livi que hem citat abans, on apareix coordinat a *inuentor*–, com en els medievals de tota Europa, especialment a partir del segle XIII. Així, com explica Gimpel en el seu article a propòsit de l'arquitecte Villard de Honnecourt, «James de Saint George, encargado de la construcción de una “cadena” de altas fortalezas en el norte del país de Gales entre 1277 i 1295, figura en los textos de la época como un *machoun*³⁴², *machinator* o *ingeniator*³⁴³. Precisament, aquest darrer mot és l'únic sinònim que es troba al corpus català, si bé fa més aviat referència al constructor de ginys de guerra.

Als diccionaris de llatí medieval, *machinator* hi apareix només amb aquest sentit³⁴⁴, que, tanmateix, no és el que predomina en les llengües romàniques, on designa sobretot algú que rumia enganyos o conspira.

---

³⁴⁰ PUIGVERT 2000: 174.

³⁴¹ La figura d'Azarquiel és estudiada a MILLÁS 1943.

³⁴² Terme de l'antic francès.

³⁴³ GIMPEL 2001: 30. Vid. etiam GIMPEL 1975: 114-115.

³⁴⁴ Els diccionaris que recullen el mot són el NGML, el DuCange, el DMLBrit i el LMIL-Polonorum.

3. Camp: agricultura, ramaderia, caça i pesca

El present capítol, dedicat als oficis del camp, ha estat dividit en sis apartats: “Pagesos”, on es para atenció als noms que designen, de manera més o menys genèrica, els agricultors que vivien en un mas, en dependència d’un senyor, i que van contribuir, amb el seu treball, a crear i transformar molts dels elements que configuraren el paisatge de la Catalunya altmedieval; “Recol·lectors de cereals i fruits”, on s’agrupen els substantius que denominen els homes de camp que recullen cereals de diversa mena i fruits com ara les figues; “Masovers”, a propòsit de les maneres de donar nom als qui es posen al capdavant d’un mas, la unitat d’explotació que tant arrelà en la societat del moment; “Pastors i grangers”, on s’estudien les veus que donen fe de la rellevància que tenia la ramaderia, especialment a les zones de muntanya i als boscos; “Guardaboscós i llenyataires”, sobre els professionals vinculats a la forest que vetllen pel seu bon manteniment i en talen els arbres per fer-ne llenya; i “Caçadors, falconers i pescadors”, on s’estudien cinc vocables que fan al·lusió als practicants de tres dels passatemps més estimats de les classes benestants (i, en menor mesura, de les més humils): la caça, la falconeria i la pesca.

El camp fou un dels puntals de la societat medieval a Europa i també, és clar, a Catalunya, territori en què originalment serví com a refugi a persones, vingudes fins i tot de més enllà dels Pirineus, que van veure’s en la necessitat d’iniciar una nova vida, allunyada de les guerres i de les invasions (germàniques, primer, musulmanes, a la Península, després), a les zones rurals. Al llarg de les properes pàgines, tindrem ocasió de descobrir moltes de les circumstàncies que van deter-

de la noblesa, però també per la isolació, al contrari que a la resta de zones geogràfiques) i, sobretot, de quina manera afectà tot això a la posició, en general de pena i carestia, dels seus treballadors.

Pagesos

TERMES DOCUMENTATS:

<i>agricola</i>	<i>agricultor</i>	<i>arator</i>
<i>baccallarius</i>	<i>colonus</i>	<i>complantator</i>
cat. <i>coniunter</i>	<i>cultor</i>	<i>exarichus</i>
<i>hortulanus</i>	<i>iugarius</i>	<i>laborator</i>
<i>pagensis</i>	<i>partiarius</i>	<i>plantator</i>
<i>plantor</i>	<i>rusticus</i>	

El moviment repoblador que es produí a Catalunya als inicis del període altmedieval va conferir a la societat catalana un aspecte dinàmic molt enriquidor en el qual es barrejaren les gents que havien resistit a les seves comarques natales amb aquelles que emigraren de les valls pirinenques i d'altres indrets tot cercant una vida millor¹. Les zones més repoblades, però, no foren pas les costaneres, més exposades a les invasions, sinó les d'interior, terres baixes, menys poblades històricament que les esmentades valls pirinenques o que les costes mateixes, que gaudien d'àmplies extensions de terra, ermes o boscoses, en què s'anaren establint nuclis, petits però nombrosos, de pagesos que practicaren l'*aprisio*, concepte que, com s'explica al GMLC, «té el seu origen en la situació jurídica especial dels *hispani* emigrats als dominis carolingis en el segle VIII» i que designa l'ocupació de terres desertes amb ànim possessori a fi de cultivar-les i repoblar-les². Els testimonis més antics d'aquesta pràctica en el territori del domini lingüístic del català es registren a les primeres dècades del segle IX:

¹ SALRACH 1987: 206.

² Vid. GMLC, s. v. Segons s'indica (n. 1), «la paraula es troba per primera vegada en el precepte de Carlemany de 795 a favor d'un cert Joan que havia lluitat contra els sarraïns en el terme de Barcelona [...] i és emprada repetidament en els preceptes carolingis del s. IX referents als *hispani* i en els capitulars que regulen llur situació». Al segle XI, hom testimonia l'agent *aprisiator* 'el qui ocupa terres per *aprisio*' (1033 CSCugat II 527, p. 182: *ipsam terram heremam et sine habitatore et sine edificio alicuius aprisiatoris inuenit*). Vid. GMLC, s. v.

832 DipRosselló 17, p. 92: et dum sic ipsa cellula cum omnes fines uel adiacencia retineret, sic ueniebant pagenses loci illius et uolebant a p r i s i o n e facere in ipsa eius terminia.

La majoria d'aquests primers pagesos aprisiadors eren individus de condició extremadament humil que van emigrar empesos per la necessitat i que, almenys d'inici, van haver de malviure, car es veieren obligats a sembrar amb eines molt rudimentàries³ tot el blat que els era possible i a consumir les reserves de la collita anterior, portada des del seu lloc d'origen, fins que els camps catalans fessin brotar la primera sembra. Un cop establerts, les inclemències meteorològiques, una sèrie de collites nefandes i les invasions musulmanes no els ajudaren a prosperar, de manera que aquesta colonització, «petita, familiar i espontània», no fou capaç de reeixir com s'hauria desitjat, situació que donà peu al predomini, en els segles IX i X, de la «micro propietat pagesa»⁴.

Progressivament, els pagesos van anar formant una gran massa de població lliure i propietària de les seves terres, però no per això aliena a l'amenaça de la fam en cas de collites fallides; el pagès colpit per la dissort hagué de recórrer a l'endeutament, però això acostumava a comportar la pèrdua definitiva d'una part del seu alou o, fins i tot, de la totalitat. De la mateixa manera, no tots els pagesos foren homes lliures, sinó que hi hagué una altra massa, igualment considerable, de mà d'obra esclava (en general, cristians descendents de la població servil goda i reus condemnats a l'esclavitud), la qual, tanmateix, anà disminuint al llarg del segle X, fins que acabà desapareixent. Molts esclaus van comprar la seva llibertat o van fugir a les zones de colonització, on la necessitat de repoblació els va concedir l'estatut d'homes lliures, ocasió que molts van aprofitar per abandonar les tasques del camp i per especialitzar-se en feines més qualificades. Finalment, també hi hagué una petita pagesia, més benestant, que tenia altres camperols subjectes a cens.

Una qüestió cabdal per al desenvolupament de la pagesia en aquests segles és la de l'erosió de l'alou pagès. Com resumeix Salrach⁵, les dimensions dels alous (que ja eren reduïdes des d'un principi per les condicions explicades) es veieren

---

³ Per al lèxic de les eines del camp present a la nostra documentació, vid. EXTREMERIA 2019.

⁴ SALRACH 1987: 207.

⁵ *Ibid.*, p. 208.

agreujaades per les divisions que exigien les herències. Això creà una inestabilitat per la manca de recursos de subsistència que els poderosos van aprofitar absorbint aquests alous (a canvi d'un crèdit, per exemple), que també foren confiscats pels tribunals. Les donacions pietoses als centres eclesiàstics, en vida o com a llegat testamentari, van acabar de contribuir a la concentració del sòl en uns pocs poderosos, situació que, com veurem després, va acabar desembocant en la creació i fixació, al llarg del segle XI, de la figura del masover.

Amb un total de 17 substantius que s'hi refereixen, el camp semàntic dels pagesos és el més nombrós del lèxic dels oficis a la documentació llatina de la Catalunya altmedieval. Hom hi registra, en primer lloc, tot un seguit de denominacions genèriques, ja documentades abans de l'Edat Mitjana, que donen nom a la persona que conrea una terra: *agricola*, *agricultor*, *arator*, *colonus*, *cultor*, *hortulanus* (encarregat de l'hort), *laborator*, *pagensis* i *rusticus*, designacions a les quals cal sumar *exarichus*, aplicada a pagesos moriscos, i *baccallarius*, que, entre d'altres idees, anomenaria una classe de camperol amb una extensió de terra de conreu molt petita i que encara no disposaria, ni tan sols, d'un parell de bous per llaurar; els agricultors que llauren amb l'ajut d'aquests animals, l'adquisició dels quals implicava la renúncia definitiva a una part del patrimoni⁶, reben els noms de *coniunter* (el pagès que ha de conllugar amb un altre un animal llaurador per poder formar el coble) i *iugarius*.

A més d'aquests substantius, al corpus hom també en documenta d'altres, més descriptius, que fan referència al tipus de contracte que s'ha establert entre el senyor i el pagès: és el cas dels substantius *complantator*, *plantator* i *plantor*, noms relacionats amb el contracte de *complantatio*⁷ o *plantatio*⁸, que preveia la divisió d'una terra en dues parts iguals, per un temps concret, entre un amo i un pagès, el qual plantaria i conrearia una vinya i que, a la fi, es quedaria amb la seva meitat; i de *partiaris*, veu que fa referència a la partició dels fruits entre el camperol i el senyor feudal.

---

⁶ RIERA 2004: 760.

⁷ **1085** CSCugat II 722, p. 384: *modiatis II de uineas quas abeo cum s. Cucuphato predicto per complantacionem ... et ipsas uineas prefatas aduenerunt michi per complantacionem s. Cucuphatis iam dicti.*

⁸ **1089** Bach, ACSolsona 296, p. 166: *uendimus siue euacuamus ecclesie Sancte Marie Celsona nostram porcionem quem habemus in propria uinea Sancte Marie, quam habet in Cinca, quam porcionem aduenit nobis per plantatione siue per nostrum laborem.*

Recol·lectors de cereals i fruits

TERMES DOCUMENTATS:

<i>battuator</i>	cat. <i>blader</i>	<i>ficarius</i>
<i>garberius</i>	<i>granarius</i>	<i>molinarius</i>
<i>secator</i>		

Terol ja notà que «la documentació treballada ofereix un gran testimoniatge de les veus referents als cereals, però, per contra, presenta pocs termes que denominin hortalisses, llegums, fruits o fruites»⁹, quelcom que deriva del caràcter perible d'aquests aliments, que descartava tota possibilitat de llegar-los en els testaments, i no pas perquè no se'n mengessin; Montanari explica, de fet, que el fonament alimentari de la dieta dels pagesos provenia més dels productes de l'horticultura que dels de la cerealicultura¹⁰. Es dona una situació molt similar amb els oficis relacionats amb els aliments d'origen vegetal: l'únic nom que no està relacionat amb la collita i el tractament del gra és *ficarius*, mot que apareix una sola vegada¹¹ i que designa el collidor de figues, fruit que es podia menjar tant fresc com sec¹². El cultiu de la resta de vegetals, deduïble de les descripcions dels terrenys que apareixen en tants documents, corria a càrrec de pagesos que rebien denominacions genèriques que ja hem vist, com ara *agricola*, *agricultor* o *exarichus*. Precisament, aquest darrer vocable es menciona sovint juntament amb les olives i les oliveres, potser perquè els senyors contractaven més *exarichi* en les èpoques de recollida d'aquest fruit.

Com dèiem, són els productes cerealístics –i, de la mateixa manera, les feines que es relacionen amb la seva producció– els que més testimoniats apareixen als nostres textos. En efecte, els cereals i la seva farina s'utilitzaven en l'elaboració de pa, coques, pastes i pastissos, així com farinetes i minestres, i fora de l'àmbit culinari eren usats com a pinso per als animals domèstics¹³. Quatre noms d'ofici es refereixen a la seva manipulació: *battuator* i *secator*, la persona que feia la collita per separar el gra de la palla, la llatinització *garberius*, que anomena el qui

⁹ TEROL 2016a: 45.

¹⁰ MONTANARI 1979: 326.

¹¹ **1008 (1009)** AComtalPerg I 189, p. 509.

¹² TEROL 2016a: 153.

¹³ *Ibid.*, p. 51. Vid. etiam RIERA 2017: 75-87.

tenia la missió d'aplegar el blat segat per fer-ne garbes que s'acabaven reunint en garberes, i *molinarius*, el moliner que treballava al molí que tenia al seu càrrec, on s'esmicolava el gra. El fruit d'aquest cereal i d'altres com l'ordi, el gra, era arreplegat, servat i finalment venut pel *blader* i pel *granarius*, terme documentat sota la forma catalana *graner*. La comercialització del gra de blat i altres cereals a Catalunya, gran productora, anà enfortint-se tant pel que fa al comerç interior com a l'exterior al llarg de tota l'Edat Mitjana¹⁴.

Masovers

TERMES DOCUMENTATS:

<i>bordarius</i>	<i>cabanarius</i>	<i>caput mansus</i>
cat. <i>estadant</i>	<i>mansuarius</i>	<i>masadarius</i>

Un dels elements clau de la senyoralització de la societat feudal fou, sens dubte, la constitució del *mas* (paraula derivada del llatí *mansus* 'allotjament'), l'explotació generadora de matèries primeres, agrícoles i ramaderes. D'herència romana i reflex de la solitud dels pagesos apriiadors¹⁵, el mas havia estat inicialment una unitat de tipus alodial, habitada per una família que n'era propietària. Tanmateix, del desig dels grans amos de racionalitzar l'aprofitament dels seus dominis, així com de reorganitzar les formes tradicionals de producció i apropiació¹⁶, va néixer el mas de tipus dominical, posseït per un senyor (noble, laic o eclesiàstic) que l'atorgava a un titular, cap de família, que hi accedia mitjançant un contracte escrit on se n'establí la cessió i on es fixaven les obligacions que aquest tindria respecte del senyor. Les causes que hem explicat en l'epígraf a propòsit dels pagesos sobre l'apropiació de les terres per part dels senyors justifiquen que aquesta fos la situació més comuna.

La composició del mas era complexa. Encara que podia variar, naturalment, segons el marc concret en què s'inserís, Farías en distingeix dos grans components: «les edificacions i construccions, per una part, i les pertinences, per l'altra. Entre aquestes últimes poden distingir-se [...] les parcel·les de conreu dels espais

¹⁴ RIERA 2017: 90-91. Per a la importància del pa i dels cereals durant aquest període, vid. pp. 381-423.

¹⁵ SALRACH 1987: 208.

¹⁶ FARÍAS 2011: 103.

incultes a què cada mas tenia dret d'accedir»¹⁷. Així doncs, el conjunt que abraçava el mas consistia en una part edificada i en una altra, natural, que formava part del seu domini. A la parcel·la construïda s'hi emplaçaven les dependències dedicades a la residència de la família (*casas*) i tot un seguit d'estructures annexes relacionades amb la producció: el *cellarium*¹⁸, destinat a servir les collites dels cereals i de la vinya, l'estable dels animals, dit *curtis*, la *coquina* (la construcció, proveïda d'un fogó o d'un fogar, destinada a coure l'aliment de les bèsties¹⁹) o una sèrie de construccions secundàries, com ara les sitges (designades amb els noms *cigia*²⁰ o *foued*²¹, eren cavitats subterrànies per guardar la collita de cereals), el colomer (*columbarium*) o el pou (*puteum*) i la font (*fons*), d'on s'extreia l'aigua potable. Moltes d'aquestes estances es documenten, per exemple, en l'acta d'una permuta de dos alous que es féu, al 1020, entre una família i el bisbe Deodat de Barcelona:

1020 DACCBBarcelona II 328, p. 697: donamus namque uobis in ista comutacione alaudem nostrum proprium, quod abemus in territorio bar-chinonense, in terminio de Porto, in loco ubi dicunt ad ipso Circulo, id est, terra et k a s a s et c u r t e s et q u o q u i n a et c o l u m b a r i o s, et ortos cum p u t e o s et f o n t e, et ficulneas et uites et aliis arboribus de diuersis ieneribus et ipso kannedo, pro alio uestro alaude.

L'alou bescanviat inclou també les terres o pertinences, ço és, les parcel·les de conreu vinculades al mas. Hom distingeix als textos diversos espais de cultura, dotats quan s'esqueia dels sistemes d'irrigació adients, com ara la *cechia*²² o el *caput rego*²³. Al passatge reproduït se citen els camps de cereals o de vinyes (dits habitualment amb el genèric *terra*), els horts de verdures i hortalisses (*ortos*), els

¹⁷ *Ibid.*, p. 42.

¹⁸ **948** ACVic, c. 6, n. 626: *uindo tibi casa cum suo cellario.*

¹⁹ Vid. GMLC, s. v.

²⁰ **978** CSCugat I 130, p. 104: *concedimus ... ipsos nostros domos ... et ipsas cigas qui sunt iusta ipsa Sagoma ... est ec omnia in chomitatum Barch., in terminio de ciuitate Olerdula.*

²¹ **1006** Bach, *Sta. Maria de Solsona* 2, p. 46: *uindo tibi casas cum solos et superpositos et curtes cum founeas et casalibus et turre et terras et uineas.* Vid. GMLC, s. vv.

²² **1094 (1092)** Baraut, *DipTavèrnoles* 100, p. 170: *dono ... hereditatem de Auinamomi ... in ciuitate Balagarii ... et est ipsa meschita et ipsas casas iusta flumen Sigeris et ipsa cechia transit ante istas casas.*

²³ **908** ACUrgell, *Cart. I* 340, f. 111, col. 1: *in comitatu Vrgello in uilla que uocant Archauale ... et ipso alaudes habet affrontaciones de parte orientis in caput reo et de meridie in riuo de Arco.*

campes de vinyes i figueres i de qualsevol tipus d'arbre (*ficulneas et uites et aliis arboribus de diuersis*) i el canyar (*kannedo*). Encara que no hi són esmentats, també fou molt habitual l'existència de *farraginales*²⁴, els camps de plantes farratgeres per al bestiar domèstic. En fi, tots aquests elements –i encara d'altres, segons la seva grandària– conformaven els masos, regits i treballats pels masovers.

El concepte de masover s'aplica a l'individu que és estadant i que té cura del mas que li ha cedit el senyor feudal a canvi del compliment d'una sèrie d'obligacions i del pagament de certs tributs, condicions, pel general, «no gaire aclaparadores»²⁵. No és equiparable, per tant, a la noció que designa la veu *alodarius*²⁶, que descriu la persona que té en propietat el mas alodial, ja que no li ha estat cedit (és seu) i, amb la consolidació del sistema feudal al segle XI, sovint ni tan sols no hi treballa, cosa que fan altres agricultors al seu càrrec, perquè, de fet, no és un pagès. Bona mostra d'això l'és el passatge següent, on s'observa que els qui reben el qualificatiu d'*aloders* són cavallers²⁷:

1068-1095 LFeud. II 558, p. 70: ego, Guillelmus Raimundi, comes Ceritanie, in Montefalcone de Vluga habeo, uidelicet ... uineas comitales ... et condeminam de Molino ... et medietatem de placitis et medietatem de exorchias et de lexis ... et milites aloders qui debent me sequere in exercitum atque in caualcatas.

Els masovers són homes lliures, vassalls, que constitueixen un grup social propi, una mena de classe pagesa independent que, tot i estar dominada per la noblesa, acostuma a tenir una qualitat de vida sensiblement millor que la dels camperols més pobres, que treballen sovint a les seves ordres²⁸. Que a la seva mort, al 1022, Goltred fes posar a la venda la seva euga i els seus dos poltres, animals poc comuns, així com que llegués una quantitat ingent de bestiar, diners i béns materials, no pot indicar altra cosa que l'existència d'una elit pagesa²⁹. Als

---

²⁴ **924** DipOsona 275, p. 258: *placuit animis nostris ... ut donare fecisemus Domino Deo et Beato Petro ... kasa cum solo et superposito et curte et ferragenale.*

²⁵ BONASSIE 1979-1981: I 266.

²⁶ Vid. GMLC, s. v.

²⁷ Bonnassie (1979-1981: I 266) tendeix a igualar ambdues figures pels aspectes compartits i també pel fet que, a vegades, ambdós conceptes van units i l'*alodarius* també és masover.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Vid. **1022** DACCB Barcelona II 343, pp. 715-716.

diplomes de la Catalunya altmedieval es registren tres substantius i una locució que denominen, genèricament, els masovers: el català *estadant*, el llatí *mansuarius* (també documentat amb les formes catalanes *mansouer* i *maser*), la llatinització, del català *masader*, *masadarius* (procedent de *masada*, terme de caire més col·lectiu que el simple *mas*, del qual deriva) i *caput mansus*, que acabà donant el català *capmàs*. A més d'aquestes quatre denominacions (genèriques, com dèiem), es troba també el substantiu *bordarius*, el border que rep del seu senyor una borda (una unitat d'explotació anàloga al mas, però, segons sembla, més humil³⁰), i *cabanarius*, el pagès al capdavant d'una *capanna* o *cabannaria*, una petita casa de pagès, que podia fins i tot formar part d'un mas³¹, segurament encara més senzilla que la borda. Totes aquestes expressions són innovacions pròpies del llatí medieval o catalanismes, quelcom que denota que el de masover és un dels oficis sorgits arran de la feudalització.

Pastors i grangers

TERMES DOCUMENTATS:

armentarius

bouarius

bubulcus

caprarius

grangerius

pastor

porcarius

La ramaderia (tal com la caça, la recol·lecció de fruits i la pesca) va anar esdevenint, des de mitjan segle VIII i al llarg de tot el període altmedieval, una pràctica cada cop més corrent arran de la invasió islàmica, que desarticulà les encara fràgils estructures urbanes i agràries i provocà moviments migratoris des de les àrees costaneres a les muntanyes i als boscos, zones més aïllades i, per tant, més segures. Els desplaçats es van incorporar a les comunitats autòctones que havien residit històricament en aquests terrenys, les quals, regides generalment, encara, per una organització social de tipus clànic, atorgaven una major importància a la ramaderia que a l'agricultura, més difícil de fer prosperar en certes regions, com ara les pirinenques³². Totes aquestes avinenteses van provocar, en efecte, que l'explotació del bestiar i de l'aviram acabés constituint un sector

³⁰ Vid. FARÍAS 2011: 26. Vid. etiam BOLÒS 1995: 52 ss.

³¹ Vid. GMLC, s. vv. *cabanarius* i *cabannaria*.

³² Per a aquesta qüestió, vid. SALRACH 1987: 188-193.

econòmic de notable importància a les arees muntanyoses de rereguarda i a les planes frontereres de la Catalunya altmedieval³³, fins al punt que els monestirs del Pirineu i del Prepirineu van començar la cerca de pastures adients per als seus ramats, cada cop més copiosos³⁴.

La ramaderia exercia un paper essencial en molts aspectes: cap família pagesa no hauria pogut viure només de l'agricultura, car els animals procuraven aliments (sobretot, carn i productes làctics) i matèries primeres (llana, cuir) i alguns d'ells podien tirar, endemés, de l'arada i dels carros³⁵. Com ja va advertir Terol³⁶, a la documentació s'evidencia la rellevància del bestiar domèstic, present a totes les explotacions (inclús a les més petites) i ben testimoniats, per això, en testaments, donacions, compravendes i dotalies, fonts d'on s'extreu que la ramaderia pagesa estava constituïda, en gran mesura, per ovins i porcins i no tant per bestiar gros (bovins i equins secundaris), més feixuc de pasturar i difícil de mantenir³⁷. La principal activitat ramadera fou, en efecte, el pasturatge, no tan exigent pel que fa a les infraestructures com el conreu, alhora que menys vulnerable a possibles atacs dels andalusins. Els boscos, font d'aliment per al bestiar, es van transformar en veritables centres de producció, i la pastura, «en un ofici qualificat, que exigia un ensinistrament no pas inferior al de les tasques mecàniques»³⁸. Als diplomes estudiats, es distingeixen les següents classes de pastors:

Pastors d'ovelles:

Com es desprèn d'alguns textos³⁹, el pastor que menava les ovelles (de tots els animals de pastura, sens dubte el més comú) rebia, efectivament, el nom de *pastor*. Les ovelles proporcionaven llana, usada en la confecció de draps i flassades, i llet, destinada a l'elaboració de formatge, i se sacrificaven quan, velles, no resultaven productives⁴⁰. Un cop escorxades, se n'aprofitava la pell,

---

³³ Vid. RIERA 2004: 751-752.

³⁴ SERRA 1995: 35.

³⁵ RIERA 2004: 756.

³⁶ TEROL 2016a: 163.

³⁷ RIERA 2004: 758.

³⁸ *Ibid.*, p. 751.

³⁹ Vid., e. g., 1112 Alturo, *Sta. Anna* 166, p. 188: *dimisit ... ad uxorem suam Solesten totas suas oues cum pastore qui eas custodiebat.*

⁴⁰ RIERA 2004: 758. En essència, les dades aquí proporcionades sobre els animals de pastura provenen d'aquest estudi.

amb què es confeccionaven peces de vestir i, als monestirs, pergamins. *Pastor*, que pot designar, en metàfores, bisbes⁴¹, apareix esporàdicament amb un sentit més genèric, tot designant també pastors de bestiar gros⁴².

Cabriers:

El substantiu que donà nom, des del període clàssic de la llengua llatina, als pastors de cabres fou *caprarius*, veu que donà el català *cabrer* que comença a llegir-se a la segona meitat del segle XII. Segons sembla, la cria de cabres només degué tenir certa importància a les àrees més seques i pobres, ja que el fet de no produir llana feia preferible de criar ovelles.

Pastors de bestiar gros:

El bestiar gros tingué una presència forçosament reduïda, per l'exigent de la seva adquisició, a les petites explotacions, que en el millor dels casos comptaven amb dos bous, adquirits d'una granja major, els quals tiraven de l'arada. A les explotacions de mida intermèdia, en canvi, amb sis bous ja era possible d'atendre les feines del camp, d'apariar una vaca amb un dels braus dels senyors (els únics que en posseïen de reproductors) i, fins i tot, de vendre algun espècimen als camperols menuts. Són tres els noms que designen els menadors de bous i vaques: *armentarius*, *bouarius* i *bubulcus*. Aquests pastors, així com els pagesos que adquirien aquests animals, els reservaven les millors pastures, així com el farratge de més qualitat per a les èpoques d'establació.

En les explotacions més humils, el bestiar gros podia estar representat només per un ase o una somera, que s'usaven en el transport i, a manca d'autèntiques besties de tir, en l'arada. Només els pagesos més benestants pogueren permetre's la possessió de cavalls, un article de luxe que va desenvolupar un paper més rellevant a la guerra que no pas en el món agrícola.

Porquerols:

En darrer lloc, els porquerols, dits *porcarii*, estaven a càrrec de la cria de porcs, els únics animals que s'encebaven expressament per obtenir-ne carn i greix i que constituïren la principal font de proteïnes al període altmedieval.

---

⁴¹ 960 Baraut, *ActUrgell* 34 (Urgellia 1, pp. 93-94): *potest fieri ut fies pastor in hoc zenobio*.

⁴² 1187 CDipÀger 577, p. 922: *pastores armentorum et gregum*.

Els ramats de porcs pasturaven a l'aire lliure durant bona part de l'any i s'alimentaven d'herbes, baies, arrels i fruits d'arbres com les alzines i els roures, dadors de la gla, ideal per encebar-los. Quan arribava l'hivern, la porcada era reconduïda a la granja, on, després d'un període d'estabulació generalment curt, se seleccionaven els que es destinarien a la matança d'aquell any.

Endemés, les llars pageses obtingueren carns volàtils i ous de les gallines, els ànecs, les oques i els conills que s'hi criaven, i també es va practicar el cultiu d'abelles, productores de mel i de cera. A finals del segle XII, es comença a certificar l'existència de masos específicament destinats a la cura d'animals com els que hem anat citant, sovint unitats territorials separades geogràficament d'un monestir (en general, cistercenc, orde que sembla tenir molt a veure amb la seva instauració), però no pas autònomes⁴³. Es tracta de la granja, espai que apareix citat per primer cop al 1188, amb la forma llatinitzada *graniam*:

1188 CSCreus 315, p. 315: ego Ildefonsus ... concedo atque confirmo Domino Deo et monasterio de Sanctis Crucibus ... illam *graniam* que dicitur Fontes Calidi cum omnibus pertinentiis suis cultis et incultis.

L'individu a càrrec d'aquests llocs destinats a l'explotació de l'aviram i del bestiar fou el granger, figura que al corpus analitzat es documenta una sola vegada, en una resolució jurídica del 1168 a propòsit d'un mas⁴⁴, amb la forma, llatinitzada del català *granger*, *grangerius*, sobrenom d'un tal frare Joan, que treballava a la granja cistercenca de Roirebella. Cal remarcar, en darrer lloc, la manca de testimoniatges del vocable *pecuarius* 'ramader' en aquesta documentació, absència que pot sobtar, donada la gran presència de l'activitat ramadera. *Pecuarius* deriva de *pecus* 'bestiar' i ja es troba, al costat del substantiu *agricola*, a Ciceró, qui, en un passatge de la seva defensa a Marc Fontei, distingeix ciutadans (*publicani*) i homes del camp⁴⁵:

Cic. *Font.* 46: omnes illius prouinciae publicani, agricolae, pecuarii.

---

⁴³ ALTISENT 1972: 12.

⁴⁴ **1168** DipPoblet 334, pp. 256-257.

⁴⁵ Vid. ThLL I 1421, 79 ss.

Guardaboscós i llenyataires

TERMES DOCUMENTATS:

forestarius

fractor lignorum

montanarius

El bosc fou un element molt característic del paisatge i, sobretot, un dels espais principals de la vida medieval. Tal com havia establert la tradició jurídica des d'època romana, cosa ratificada per les legislacions visigòtica i carolíngia, els boscos eren, com tots els espais incultes, un bé públic⁴⁶. En efecte, la llei establí que no es podien posar impediments per a la seva explotació i se censurava, per tant, la imposició de qualsevol mena d'impost per fer-ne ús. Així s'indica a l'article 72 dels *Usatges de Barcelona*, de principis del segle XI, tal vegada promulgat perquè, des del segle X, ja s'havia començat a actuar en el sentit contrari:

s. XI Usat. 72 (cap. 68, ed. 1984): strate et uie publice, aque currentes et fontes uiui, prata et paschue, silue et garrice et roche in hac patria fundate sunt de potestatibus, non ut habeant per alodium uel teneant in dominio, set ut sint omni tempore adempmentum cunctorum illorum populorum, sine ullius contrarietatis obstaculo et sine aliquo constituto seruicio.

La vigència d'aquest article, però, degué ser força escassa, car a mitjan segle XI ja era del tot habitual que els comtes s'apropriessin dels terrenys incultes, tot alienant-los, i els atorguessin a la noblesa laica i als centres eclesiàstics —com ara el monestir de Sant Cugat del Vallès—, grups que també en crearen d'altres per iniciativa pròpia⁴⁷. La pastura, la pesca, la caça, el conreu i, en fi, qualsevol pràctica que comportés l'ús dels recursos forestals quedà supeditada al pagament de les corresponents taxes, en forma de tribut o de delme, al senyor que posseís els drets d'explotació. En aquest context, la gestió dels boscos, designats als nostres diplomes sobretot amb els genèrics *silua*⁴⁸, *bosc*⁴⁹ i *foreste*⁵⁰, es va encomanar a

⁴⁶ FARÍAS 2011: 71.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 73.

⁴⁸ 1049 Miret, *Terrassa* 123, p. 498: *iniungit per ipsa silua de Galiano usque in Era uentosa et usque in Kastrum Petra.*

⁴⁹ 935 (orig.) Baraut, *DocUrgell* 95 (Urgellia 2, p. 72): *et insuper dono ad sancte Marie Sedis ipso bosco qui est prope Pallerols cum omnibus argelagariis uel surusculariis et boxedariis.* Vid. GMLC, s. v.

⁵⁰ 907 (orig.) Baraut, *ActUrgell* 21 (Urgellia 1, p. 78): *ego Nantigisus ... episcopus constituo, ad iam prefatam ecclesiam, parrochiam subteranexam, id est usque ad collem que dicitur Caluanziano ... et per*

agents encarregats de vetllar per la seva conservació, guàrdies que haurien vigilat el bon estat dels erms senyoriais, haurien supervisat l'activitat de caçadors, pagesos i ramaders, haurien recaptat la *foresteria* 'forestatge' –el tribut, documentat des de mitjan segle XI⁵¹, per a la conservació, la protecció i l'ús d'un bosc de pertinença senyorial i dels seus beneficis⁵²– i haurien posat les multes (el *bannus*⁵³) als qui en feien ús sense autorització⁵⁴. Als textos, aquests guardaboscors reben els noms de *forestarius*, forma llatinitzada del català *forester*, germanisme procedent de *forest* 'bosc frondós', i *montanarius*, derivat, en darrer terme, de *mons* 'mont'.

L'alienació dels boscos, amb la consegüent col·locació de la classe pagesa perquè n'explotés els recursos, donà peu a un cert retrocés de la superfície bosquera: els pagesos guanyaren terreny al bosc per conrear els cereals i plantar-hi les vinyes, mentre que a la fi del segle XII els pastors també van contribuir a la reclusa d'aquests espais naturals amb la implantació de la transhumància, que necessità d'unes certes estructures (fonts d'aigua, espais per sojornar, punts de concentració del bestiar, etc.⁵⁵) per traslladar amb garanties els animals. L'artigatge, la crema periòdica del bosc per possibilitar el conreu, va contribuir igualment a la desforestació⁵⁶. Així doncs, l'acció humana transformà el medi natural, que assistia a la multiplicació de masies i masoveries, en un d'eminentment agrari, capaç de cobrir les necessitats de la població, creixent i molt concentrada encara a les zones de muntanya. L'aparició, al llarg del segle XII, dels primers nuclis urbans gràcies a la concessió de cartes de població i de franqueses va accentuar encara més aquesta situació.

---

ipsa serra usque ad ipsa foreste et usque in fines de Poioregis. Vid. GMLC, s. v. Els noms *bosc* i *foreste* són objecte d'anàlisi a JAIME MOYA (en premsa).

⁵¹ **1057** AComtalPerg II 491, p. 904: *et donat illi terciam partem de parrochia maiore que adunant ad ipsum castrum et ipsas gueitas que homines debent donare ad ipsum castrum ... et donat illi ipsa forastaria de ssiluis de Midiona ut bene eas gardet et defendat de illis qui sine uoluntate Raimundi aprehendere uoluerint.*

⁵² Vid. GMLC, s. v. *foresteria*.

⁵³ El *bannus*, la 'pena pecuniària o multa imposada a aquell qui infringeix els manaments o els edictes de l'autoritat suprema', es documenta des de començaments del segle XI: **1010** Valls Taberner, *Pallars i Ribagorça*, p. 38: *quantum inter istis terminis laborare uel adquirire potuerint omnes habitantes de predicta uilla, soluo eis bannum et decimas et primicias ... et placitos et paradas et albergas et censum et seruicium et hostem et caualcata et missum et totum censum que ad comitem uel ad uicecomitem ... umquam fecissent.* Vid. GMLC, s. v.

⁵⁴ Vid. FARÍAS 2011: 74.

⁵⁵ Vid. SERRA 1995: 35.

⁵⁶ Vid. *ibid.*, p. 34.

L'exploració dels recursos forestals fou indispensable per a la vida domèstica i econòmica de l'Edat Mitjana. El bosc, en primer lloc, ofería tot un seguit de productes, aptes per al consum alimentari, que creixien dels arbres i les plantes: aglans, castanyes, maduixes, móres i molts altres fruits silvestres van ser menjats amb regularitat gràcies a l'aprofitament dels mitjans que proporciona la natura. Els seus rendiments no es limitaren, emperò, a péixer l'home, sinó que, tal com afirma Serra, «del bosc s'aprofitava tot: pinyes i clofolles d'ametlles i avellanes per encendre el foc [...]; teies de pi per il·luminar les llars domèstiques i artesanals; [...] per adobar les pells s'utilitzava l'escorça de pi, alzina i castanyer; rouredes i alzinars oferien glans per a l'aliment dels porcs»⁵⁷. Hi hagué, però, un recurs especialment emprat: la fusta dels arbres, talada per construir habitatges i edificacions industrials (molins, per exemple), per fabricar mobles i estris domèstics (i usada, igualment, en altres oficis artesanals, com la boteria o la torneria) i, naturalment, per fer-ne la llenya que es cremaria, amb l'ajut del carbó vegetal, tant a les llars de foc com als forns industrials on es coïa pa, terrissa, teules, vidre o metalls. Dita *lignum* o *ligneamina*, la llenya apareix a bastament documentada als diplomes de la Catalunya altmedieval. Un d'aquests documents conté una carta de població de Ramon Berenguer IV als habitants de Tortosa que els autoritza a disposar de la fusta dels boscos (anomenada aquí *ligneamina*) per a ús domèstic i per a la construcció de vaixells⁵⁸:

1149 DipTortosa 20, p. 66: dono etiam uobis montes et planos et boschos et ligneamina ad omnes uestros usus proprios tam domorum quam nauium.

En canvi, és reduïdíssima la presència dels professionals que tallaven els troncs dels arbres. De fet, al corpus estudiat, el llenyataire tan sols apareix citat una vegada, en un text redactat al 1151 on es refereixen els béns que posseïa Prats de Molló⁵⁹, mitjançant la particular locució *fractor lignorum*, la qual designa, literalment, la 'persona que talla els troncs'.

---

⁵⁷ *Ibid.*, p. 36.

⁵⁸ Per als navegants i la fabricació de vaixells, vegeu el capítol 4 "Comerç, navegació i moneda", apartat 4.3. "Navegants i fabricants de naus".

⁵⁹ 1151 Bisson, *Fiscal accounts* 1 L, p. 19.

Caçadors, falconers i pescadors

TERMES DOCUMENTATS:

*anztorerius**falconarius*cat. *munter**piscator**uenator*

La caça fou una altra manera d'explotar els terrenys incultes⁶⁰. Esdevinguda un passatemps molt estimat i, alhora, una important font d'alimentació (fou una de les principals fonts de proveïment de productes carnis, especialment els nobles), va ser exercida pels integrants de totes les classes socials: fou un símbol de prestigi entre les benestants, que la van introduir en l'entrenament dels qui aspiraven a ésser armats cavallers i que reivindicaren com a pròpies la munteria i la falconeria, però també la practicava, en la seva modalitat menor, la pagesia. En efecte, com digué Riera, «la caça va constituir, durant l'Alta Edat Mitjana, una activitat molt familiar per als camperols, de resultes tant de l'abundància de boscos com de la inexistència d'un control efectiu de les àrees forestals per part dels poders fàctics de l'època»⁶¹. Així, els pagesos practicaren la caça menor en terrenys comuns o bé en propietats senyoriales, amb l'autorització dels senyors i després de pagar algun tipus de contribució⁶², com ara la *foresteria*, de què ja hem parlat. D'altra banda, el senyor podia reservar-se la facultat de caçar o bé cedir-la⁶³. Això és el que féu Guillem de Sant Martí, senyor del castell d'Eramprunyà, en encomanar-lo, al 1142, a Pere de Santa Oliba, a qui atorgà, entre d'altres drets annexos, tota la caça de la propietat:

1143 DipMontalegre 106, p. 142: donat ei ut Petrus iamdictus trahat ipsos falcones et curat cum usaticis quos modo habent solas quibus curatis eos diuidant per medium itemque donat ei totas ipsas *chaszas* et uenaciones prefati honoris ... et si ipsemet Guillelmus mihi *chaszare* uoluerit placeat ipsi Petro et nichil ei inde querat.

⁶⁰ FARÍAS 2011: 71.

⁶¹ RIERA 1988: 23.

⁶² Vid. MONTANARI 1988: 42-43. Vid. etiam TEROL 2016a: 167, n. 13, on es destaca una concòrdia entre el monestir de Santes Creus i els habitants de Cabra per la qual es concedeix als darrers l'explotació d'unes tinences a canvi que donin, segons l'establert, la quarta part de tots els cervols i de les cabres salvatges que capturin (**1188** Papell, *DipSantes-Creus* 295, p. 421: *dent ... de cervis quoque et capreis, qui ibi capti fuerint, quarterium, ut est consuetudo*).

⁶³ BALARI 1899: 695.

Altres vegades, els senyors tan sols donaven als vassalls una part dels animals que havien estat caçats (carn, pells, banyes), els quals eren considerats com a part integrant de la propietat dels boscos on tenien els seus caus. Els animals que es caçaven eren les *bestias siluaticas*: la presa més cobejada fou el cérvol⁶⁴, però també foren objecte de caça les cabres salvatges, els isards –difícils de capturar, ja que viuen a les regions altes, a prop de la neu, en llocs escarpats i en precipicis⁶⁵–, els óssos, els conills, els galls i, fins i tot, els bous salvatges.

Són dos els noms que designen caçadors –en principi, de cacera major, practicada en boscos frondosos– als diplomes de la Catalunya altmedieval: d’una banda, es troba l’agent llatí *uenator*, que en l’Antiguitat clàssica descriu el caçador en sentit general i que en alguns dels nostres textos també sembla fer referència a l’oficial a càrrec de la vigilància dels terrenys de caça del senyor i de la regulació de la caça que s’hi duu a terme⁶⁶, i el català *munter*, que fa al·lusió als caçadors que en les batudes dirigien els gossos de caça, entrenats per perseguir i capturar les salvatgines. La utilització d’aquesta classe de gossos se certifica al recompte de les despeses de la residència comtal de Sant Pere de Vilamajor durant els anys 1156 i 1157, lloc al qual acudiren caçadors que, a més d’aquests gossos (*canis*), també portaven *falcons*:

1156-1157 Bisson, *Fiscal accounts* 4, p. 37: et in ista ebdomada uenit Cornel et Sanxo de Statata et Garcia de Ler et alios aragonesos et P. de Ragadel et B. de Ricla qui illos giaua et Ponti de Morlans qui menaua c a n s ad comte de Vrgel. Et despenderunt in pane VIII<I> solidos et III porcos et inter f a l c o n s et illos v paros de galinas et ... in candelas et cebas XII denarios et in ciuada XXI quarta.

En efecte, un altre dels esbargiments preferits de reis i nobles en l’Edat Mitjana fou la falconeria, l’art de criar i ensinistrar per a la caça falcons, astors, esparvers i altres ocells de presa, que perseguïen aus fins caçar-les i les portaven al seu ensinistrador. Introduïda a l’Europa occidental durant les invasions godes

---

⁶⁴ Per als testimonis on s’esmenta la seva caça, vid. TEROL 2016a: 218-219. Vid., e. g., **1038** Junyent-Ordeig, *DipVic* 971, p. 295: *si aliquis infra os terminos aliquam capturam ceruorum fecit, quartam partem sibi dedit.*

⁶⁵ BALARI 1899: 697.

⁶⁶ **859** DipPallars 55, p. 313.

del segle V⁶⁷, la falconeria, que fou practicada al llarg de tota l'Edat Mitjana, s'anà institucionalitzant des de bon començament. Així doncs, sembla que, ja en la seva primera aparició als diplomes de la Catalunya altmedieval (al mateix document de 859, ja esmentat, on es registra un *uenator* a càrrec de la regulació de la caça), el substantiu *falconarius*, derivat de *falco* 'falcó' que dona nom a l'ensinistrador de les aus rapinyaires usades en aquesta modalitat de caça, apareix tot designant l'oficial a càrrec de la seva regulació, atès que se'l cita entre diversos membres de l'anomenada *iudiciaria potestas*, com ara els jutges, els vescomtes o els caçadors mateixos. Aquesta veu no es torna a documentar fins al segle XII, la centúria del període altmedieval en què més falconeria es practicà i quan també es registra l'únic testimoni⁶⁸ del sinònim *auztorerius*, terme llatinitzat que deu procedir del català antic *astor*.

D'altra banda, la pesca es practicava tant en aigua salada com en aigua dolça (rius i certs rierols, estanys, llacs, etc.), i es documenta, endemés, la presència de viviers, anomenats *piscaria*⁶⁹, l'abundant testimoniatge dels quals confirma que la pesca i la conservació del peix (*piscis*⁷⁰, que es consumia fresc, salat i fumats⁷¹, especialment en els períodes d'abstinència de la carn) eren tasques molt corrents. A les zones costaneres es pescaven peixos com la truita, l'anguila, el salmó, el lluç, la tonyina o l'esturió, i sembla que des del segle XI va adquirir certa rellevància la pesca de coralls⁷²; als territoris d'interior, en canvi, se'n consumien majoritàriament d'aigua dolça. El pescador, encarregat de capturar els peixos i de vendre'ls, rep el nom de *piscator*, paraula que es testimonia sobretot en diplomes que tenen a veure amb indrets costaners, en especial amb la ciutat de Barcelona i els seus voltants.

---

⁶⁷ Vid. GEC, s. v. *falconeria*.

⁶⁸ Es tracta del mateix diploma de 1151 on també es documenta la locució *fractor lignorum* (Bisson, *Fiscal accounts* 1 L, p. 19).

⁶⁹ TEROL 2016a: 169. Vid. **839 [860-900]** Baraut, *CartAndorra* I 5, p. 99: *fontibus, molendinis, piscariis, aquis aquarumque discursibus*.

⁷⁰ **1045** Baraut, *ActUrgell* 588 (Urgellia 5, p. 117): *ipsi canonici pisces in quadragesima et oleum*.

⁷¹ TEROL 2016a: 169. Vid., e. g., **1175-1185** Bisson, *Fiscal Accounts* 56, p. 129: *in pisce salad et fresch XXII solidos et VIII denarios*.

⁷² BALARI 1899: 701. Per a les espècies més pescades, vid. MONTANARI 1979: 292-295.

3.1. Pagesos

agricola

VARIANTS:

—

FORMES:

agricola, -am, -ae (-e), -as, -arum, -is

ETIMOLOGIA:

Substantiu compost d'*ager* 'camp' i *colere* 'conrear'. Es documenta des d'època arcaica (PLAVT. *Rud.* 616: *uostram ego imploro fidem, agricolae*)⁷³.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *agrícola* (adj., subst.⁷⁴); esp. *agrícola* (adj., subst.); fr. *agricole* (adj.); gall.-port. *agrícola* (adj.); it. *agricola* (subst.); oc. *agricòla* (adj.); rom. *agricol* (adj.).

SIGNIFICAT:

'Pagès que es dedica al conreu del camp', 'agricultor'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **914** DipOsona 136, p. 171: a cathedrali clerico usque ad ruralem, a principe usque ad a g r i c [o l a m ... sine con]ditiōne adque seditione, quasi una lingua uocauerunt et petierunt et acclamauerunt Georgium, ... prudentem, sobrium, kastum et secundum kanonica auctoritatem cunctis utilitatibus ecclesiae proficuum, strenuum atque promptissimum, in uinea patris familias operarium indefessum, adpreeesse et prodesse [sicuti p]atrem et episcopum subrogandum.

---

⁷³ ThLL I 1422, 10-11.

⁷⁴ Ús no vigent però documentat a Ramon Llull: LLULL *Arbre Sc.* I 213 (*cit.* DCVB, s. v. *agrícola*): *l'agrícola consira arada rella e bou... e temps de sembrar e de cullir.*

- (2) **1012** CPoblación I 11, p. 21: interea exiuit quidam nobilis uir, Hisnabertus, nobiliore origine ortus, a Deo et sancti Cucuphati predestinatus multum dilexit ipsum locum prefatum et expetiuit eum nobis sibi ad habitandum, qui ueniens cum omni familie domus sue et contubernalibus suis agricolis cum bubis, uaccis, equas et pecudibus, et construxit ibi turrem ex lapide et calce.
- (3) **1018** DACCCBarcelona II 301, p. 660: quia heres longe erant ab urbe supra dicta, grauiore erant ad laborandum et difficile inueniebantur agricole qui eas excolerent.
- (4) **1061** CPoblación I 28, p. 52⁷⁵: ea namque conditione facimus tibi hanc scripturam nostre concessionis ut ... dones iamdictas terras hominibus agricolis ad excolendum ut eo intercedente merearis accipere de manu Dei recompensationem eterne uite.
- (5) **1082** Puig i Ferreté, *Gerri* II 30, p. 22: fiat ius et dominium et potestate, et qui transgrederit de agricolis hoc mandatum uel conuenientia, sicut superius dicit acrius quorceatur sine nullum alium aclamatore nisi istos prefatos quia per ipsum de Sancta Maria sui sunt uel nostri per ea Genitrice.
- (6) **1095 (?)** Bach, *ACSolsona* 352 (*Urgellia* 13, p. 223): simili modo dimisit ei in Pilzano ipsam condamina de Ciresola, sicut affrontationes et termini eam includunt et cum unum boue, quem ibi habebat agricola qui eam laborabat.
- (7) **1096** DipCardona 109, p. 189: pro qua donant nobis clerici prephati cenobii quartam partem condamine que est in Colónico, quam plantauit Ramon Sunier, excepto dominio agriculturalum et hoc quod potuerunt adipisci in condamina Poncii Raimundi, condam defuncti, ad faciendum quicquid animo occurrerit.

---

⁷⁵ També editat a DipMontalegre 47, p. 75, segurament amb un error de transcripció que s'analitza al comentari.

- (8) **1166** ACA Alfons I, n. 34 (*cit.* BALARI 1899: 513): de fructum quem Deus ibi dederit tam de pane quam de uino donetis tascham sicut bonus agricola debet facere et nullum alium censum non faciatis.
- (9) **1173** Baraut, *DipTavèrnoles* 177, p. 239: si uero semper presens esse non poteris, teneat illum honorem, illum hominem agricolam qui bene tractat et laboret ipsum honorem.
- (10) **1176** Baraut, *DocUrgell* 1714 (Urgellia 10, p. 238): mansum ... predictum cum omnibus pertinentiis suis et agricolam eiusdem mansi, Bernardum eiusque posteritatem et totum illud ius quod in ipso manso habemus et tenemus uel aliquo modo tenere et habere putamus ... ad comodum beate Marie eiusque operis donamus, concedimus, euacuamus atque iure perpetuo irreuocabili tradimus.
- (11) **1187** (*Agramunt*) CDipÀger 577, p. 922: ut eque gaudeant pace nostra diues et pauper, rusticos omnes agricolas et colonos cum omni mobili suo, oues etiam et boues, uachas, yrchos, capras, mulos, asinos, equas, et porchos, et ad ultimum uniuersa pecora, iuga etiam et arata et omnia aratoria instrumenta sub hac tregua et pace et firma securitate perpetuo esse sancimus.
- (12) **1196** Bisson, *Fiscal accounts* 162, p. 293: post obitum autem eius uel Bernardi tenerent agricole dictum honorem per nepotes suos predictos filios Perete et Paschalis et per successores eorum seruato ordine omni supradicto et darent inde quod dare solerent.

COMENTARI:

El compost *agricola* es documenta en totes les etapes de la llengua llatina fent referència al pagès que conrea una terra i en té cura. Emprat tant per poetes (com, per exemple, Ovidi⁷⁶) com per prosistes (Cató⁷⁷ o Ciceró⁷⁸), entre molts

---

⁷⁶ OV. *met.* 8, 276: *coeptus ab agricolis superos peruenit ad omnes ambitiosus honor.*

⁷⁷ CATO *agr. praef.* 2: *maiores nostri uirum bonum quom laudabant, ita laudabant, bonum agricolam bonumque colonum.*

⁷⁸ CIC. *Font.* 46: *omnes illius prouinciae publicani, agricolae, pecuarii.*

d'altres), des de ben antic la seva transparent etimologia va ser comentada per autors com Varró o August⁷⁹:

VARRO *ling.* 5, 13: si ab agro ... ad agricola m peruenero.

AVG. *serm.* 128, 5: quis est agricola nisi qui colit agrum?

La intensitat amb què es testimonia aquest mot no decreix en l'Edat Mitjana: en efecte, *agricola* té entrada a la majoria de diccionaris de llatí medieval⁸⁰, que també donen testimoni d'altres compostos provinents de la mateixa família lèxica, sinònims i força variats, que no es troben documentats en els textos del territori de parla catalana durant l'Alta Edat Mitjana, com *agricolator*⁸¹, *agricolus*⁸² o *agricolonus*⁸³. En aquest corpus, *agricola* es llegeix en una dotzena de diplomes en què, al contrari del que és habitual en el lèxic dels oficis, mai no apareix emprat com a sobrenom d'antropònims. Com mostrem, es llegeix per primera vegada en un text de l'any 914 en què apareix contraposat, per raó de l'estament social, a *princeps*. Al seu torn, la resta de passatges permeten de copsar les tasques desenvolupades per l'*agricola*, tant les que es relacionen amb el treball de la terra pròpiament dit (per exemple, *difficile inueniebantur agricole qui eas excolerent*, al diploma de 1018), com les que estan relacionades amb l'àmbit de la ramaderia, que es fan evidents, per exemple, als textos de 1012 (*suis agricolis cum bubis, uaccis, equas et pecudibus*), 1095 (*cum unum boue, quem ibi habebat agricola qui eam laborabat*) o 1187 (*rusticos omnes agricolas et colonos cum omni mobili suo, oues etiam et boues, uachas, yrchos, capras, mulos, asinos, equas, et porchos*)⁸⁴.

La morfologia d'aquest substantiu no presenta particularitats, a banda de la monoftongació *-ae* que es troba en els diplomes dels anys 1018 i 1196, fenomen del tot habitual. En aquest sentit, cal esmentar que, mentre que a l'edició de Font Rius (obra publicada al 1969 que compila les cartes de població i franquícia

---

⁷⁹ Vid. ThLL I 1421, 79 ss.

⁸⁰ Vid, s. v. *agricola*, DuCange, MLW, DMLBrit, LMILPolonorum, GMLTransylvaniae i LLMAIugoslaviae (s. v. *agricola*).

⁸¹ Vid. DMLBrit, s. v.

⁸² *Ibid.*, s. v.

⁸³ Vid. LMILPolonorum, s. v.

⁸⁴ Per a una visió detallada del treball al camp, dels seus treballadors i de la seva relació amb el senyor, vid. BOLÒS 1995.

de la Catalunya altmedieval) del document de l'any 1061 hom hi llegeix el datiu plural *agricolis*, a la de Pérez i Gómez de 1998 s'ha editat el que sembla ser la forma contracta de genitiu plural, *agricolum*:

1061 DipMontalegre 47, p. 75: ea namque condicione facimus tibi hanc scripturam nostre concessionis ut ... dones iamdictas terras hominibus agricolum ad excolendum ut eo intercedente merearis accipere de manu Dei recompensationem eterne uite.

Descartada la divergència de fonts, atès que tots dos consultaren el mateix document, original⁸⁵, i atesa la sintaxi del text (el terme que ens ocupa és emprat, com també succeeix al testimoni de 1173, com a aposició del nom *homo*, en datiu plural), sembla que Pérez i Gómez va cometre un error de transcripció i que la lectura correcta és, efectivament, la de Font Rius. Altrament, cal apuntar una altra particularitat, ara pel que fa a la categoria gramatical del mot, que es troba en un diploma de Solsona de 1114. En aquest document (una concòrdia entre Salvà i Sicarda, d'una banda, i Bernat Guifred i Ermessenda, de l'altra, sobre una sèrie de drets feudals), ja no hi ha una aposició del substantiu *agricola* a *homo*, sinó que es llegeix el sintagma de substantiu i adjectiu *homines agricoli*, una innovació del llatí medieval:

1114 DipADSolsona 121, p. 179: hoc fuit factum in presentia de Guilelmus Dalmacii de Ceruaria et Arnardus Petri de Pontis, ... Pere Arnal de Ioual et alii plures que ibi fuerunt, tam milites quam sacerdotes uel alii h o m i n e s a g r i c o l i .

És així, com a adjectiu, com principalment perviu *agricola* en les llengües romàniques. Com a substantiu, en canvi, tan sols segueix vigent en castellà i italià, i tot i així no és la paraula més emprada per designar l'agricultor. Tampoc no ho és en la documentació estudiada, on es detecten nombrosos sinònims, com ara *agricultor* (vid. s. v.)⁸⁶ i *arator* i *colonus* (vid. s. vv.), els més freqüents.

---

⁸⁵ Vid. CPoblación I 28, p. 52 i DipMontalegre 47, p. 75.

⁸⁶ Vid. etiam MLW, DMLBrit, LMILPolonorum i LELMAL, s. v.

agricultor

VARIANTS:

—

FORMES:

agricultor, -ores, (-orum)⁸⁷

ETIMOLOGIA:

Substantiu compost pel genitiu d'*ager* 'camp' i *cultor* 'conreador' (derivat agent, mitjançant el sufix nominal *-tor*, de *colo* 'conrear'). Es documenta per primer cop a Livi (26, 35, 5: *tecta hostes incendisse, seruos agricultores rem publicam abduxisse*)⁸⁸.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *agricultor*; esp. *agricultor*; fr. *agriculteur*; gall.-port. *agricultor*; it. *agricoltore*; oc. *agricultor*; rom. *agricultor*.

SIGNIFICAT:

'El qui es dedica al conreu de la terra', 'agricultor'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1015** CPoblación I 12, p. 24: uniuersa omnia prefixa simul cum exiis et regressiis earum cunctaque illarum pertinentia, ut ad opus tuum ibidem munitiones construas et condirectiones prout melius potueris exerceas, et agricultores ibi obducas ad habitandum et ad excolendum opus rusticum in eo.
- (2) **1060** AComtalPerg II 547, p. 999: donamus uobis predictam peciam terre ad complantandum uineam, eo uidelicet modo uel hordine ut eam optime complantetis et uiuificetis ex optimas atque fructiferas uites, et eam bene laboretis ... et hoc totum habeatis factum usque ad hos primos septem

---

⁸⁷ Forma present en un document fals. Vid. infra.

⁸⁸ Vid. ThLL I 1426, 37.

annos uenturos, ita ut dicant ueri agricultores quia bene est complantata et aduineata.

- (3) **1081** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1444, p. 734: intra quos terminos constituit et excommunicationis uinculo alligauit ut omnes uille et domos et agricultores de quibuscumque locis et ruptis decimas ac primitias prefatae Sancti Martinis basilicae reddidissent seu redditus ac oblationes obtulissent et alodia in quibus fundata extat ecclesia cum decimis, et que circa eandem ecclesiam sunt presbiteris debita prescripte baselice preuissent.
- (4) **1084** Álvarez, *Òdena* 24, p. 62: predicti agricultores teneant ipsi mansibus quinque annis ut non faciant inde hostes nec ullum censum nisi rixidones ad ipsos seniores.
- (5) **1122** DipADSolsona 173, p. 238: Sig+num Guilelmi Oller, agricultor istius mansi.
- (6) **1171** DipPoblet 415, p. 313⁸⁹: agricultores siue isti, si intestati morentur, honor et auere eorum propinquioribus parentibus remaneat.

COMENTARI:

El compost agent *agricultor* és emprat, a partir de Titus Livi, al llarg de tota la història de la llengua llatina, si bé amb molta menys freqüència que el sinònim –i també compost d’*ager* i *colo-* *agricola* (vid. s. v.). De fet, a banda de Livi, en l’Antiguitat romana *agricultor* es testimonia en molts pocs autors, d’entre els quals el ThLL cita els prosistes d’època postclàssica Quint Curci⁹⁰ i Columel·la⁹¹. Més tard, en els escrits d’alguns autors cristians, aquesta paraula es troba emprada en metàfores religioses, ús que certament és freqüent en vocables que designen oficis rurals, com ara *rusticus* o, especialment, *pastor* (vid. s. vv.)⁹². Malgrat que el

---

⁸⁹ Per a una anàlisi d’aquest document i del lèxic dels oficis que s’hi testimonia, vid. PRIETO 2017b.

⁹⁰ CVRC. 8, 12, 12: *quarenti Alexandro plures agricultores haberet an milites ..., maiore militum quam agrestium manu opus esse respondit.*

⁹¹ COLVM. 8, 16, 1: *piscium reditum quamuis alienissimum agricultoribus putem.* Vid. ThLL I 1426, 39-43.

⁹² Vid. *ibid.*, 44-48.

seu significat no canvia, adquireix un sentit moralitzant relacionat amb la doctrina religiosa⁹³:

ITALA *Iob.* 15, 1 (PACIAN. *epist.* 3, 16, p. 76): ego sum uitis uera et pater meus agricultor est.

Al nostre corpus, però, *agricultor* no s'utilitza amb aquesta intenció, que sí es troba aplicada a altres termes, com l'esmentat *pastor*, o *cultor* (vid. s. v.), i que té continuïtat en l'Edat Mitjana, com mostra aquest passatge de Raban Maur recollit al MLW (obra que també n'inclou l'accepció relativa al treball al camp), on *agricultores spirituales* és definit com a *doctores sancti*:

HRABAN. *univ.* 19, 1, p. 505^B (*cit.* MLW, s. v. *agricultor*): segetes autem plebes sunt fidelium, quas mundant ... agricultores spirituales, hoc est doctores sancti.

Segons sembla, però, es tracta d'un ús poc estès, ja que la resta de diccionaris de llatí medieval que inclouen *agricultor* (el DMLBrit, el LMILPolonorum i el LELMAL⁹⁴) només n'aporten la definició original⁹⁵, la qual és, igualment, la que presenta als testimonis conservats al nostre corpus. En efecte, a la documentació de la Catalunya altmedieval es testimonien les formes de nominatiu singular *agricultor* i de nominatiu i acusatiu plural *agricultores*, formes que només denominen els treballadors dedicats al conreu de la terra. Cal destacar, en aquest sentit, l'ús de la paraula al diploma de Solsona de l'any 1122, on es troba un dels escassos exemples del corpus en què hom distingeix el que ja ha de ser un cognom pròpiament dit: en efecte, *Guilelmus*, que rep el sobrenom d'*Oller* (forma catalana derivada del llatí *ollarius* 'ollet', vid. s. v.), no es dedica a la fabricació i venda d'olles i altres estris, sinó que, com es fa evident a continuació, és l'*agricultor* d'un mas (*agricultor istius mansi*).

D'altra banda, a més d'aquest compost plenament lexicalitzat, als textos es llegeixen les construccions *agrorum cultoribus* i *cultores agrorum*, que apareixen, en

---

⁹³ *Ibid.*, 44-45.

⁹⁴ Vid., en tots els casos, s. v. *agricultor*.

⁹⁵ Tampoc no és recollit al diccionari de Blaise d'autors cristians, quelcom que abunda en la poca fortuna d'aquesta accepció.

funció d'aposiició del substantiu *homo*, en un diploma del 1061 on Ramon, comte de Barcelona, i la seva muller, Almodis, donen a Guillem Llobató la llicència d'atorgar cartes precàries que permetin fomentar l'establiment d'individus que es facin càrrec de la reactivació i del conreu de les terres situades al monestir de Sant Pol de Mar:

1061 DipMontalegre 47, p. 75: concedimus ... per hanc nostram scripturam licenciam et potestatem donandi per cartas pregrarias mansos ad meliorandum et terris et uineis Sanctissimi Pauli cenobii ad edificandum hominibus agrorum cultoribus. *ibid.*: tali uidelicet racione hanc concessionis scripturam facimus uobis ut ipsi etiam homines cultores agrorum restaurantes et rehedificantes atque complantantes diuersis feminum fructibus et uariis arborum generibus prelibatas terras suo maximo labore faciant peruenire eas ad uberiorem et fertilitatem culturam.

Aquest tipus de construcció ja es testimonia (per bé que sense la presència del mot *homo*) a Titus Livi, que, com hem vist, és precisament el primer autor en què es documenta *agricultor*⁹⁶:

LIV. 4, 25, 4: famem quoque ex pestilentia morbo implicitis cultoribus agrorum timentes in Etruriam Pomptinumque agrum et Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti causa misere.

Cal advertir també, finalment, de la presència d'un document fals, de Tavèrnoles, que conté la paraula que ens ocupa. Redactat probablement al segle XVI, al diploma es diu que fou escrit al 983, data que el faria ser el primer testimoni d'*agricola* del nostre corpus. S'hi troba el genitiu plural *agricultorum*, que apareix coordinat a *populorum, militum i rusticorum*:

983 (*fals*) Ordeig, *Dotalies* +100, p. 237: preclari uulgariter collecti comparentes non licere ecclesia uacuam dedicarem sed exornatam Dei remedium animarum nostrarum in eodem termino ... cum magna multitu-

---

⁹⁶ LIV. 26, 35, 5, citat a l'apartat a propòsit de l'etimologia. Vid. etiam LIV. 27, 12, 6: *imperata non impigre solum sed etiam auide exsecuti direptis fugatisque cultoribus agri summa ui urbem oppugnabant.*

dine procerum et seniorum ocurrentibus undique non modice turbis
populorum, militum et rusticorum et a g r i c u l t o r u m ⁹⁷.

Agricultor, que als textos estudiats té sinònims com l'esmentat *agricola*, o *arator*, *colonus*, *complantator*, *cultor*, *hortulanus*, *pagensis* i *rusticus* (vid. s. vv.), és present en tota la Romània, i en algunes llengües té més presència que el propi *agricola*, com succeeix en castellà⁹⁸. Es tracta, no obstant això, d'un cultisme modernament arribat i oposat a termes populars com el català *pagès*, el castellà *labrador* o els mots francesos *paysan* i *cultivateur*. Així, només es documenta en castellà i francès a partir del segle XV (i, tot i així, rarament⁹⁹) i no arribà al català fins al segle XIX¹⁰⁰.

---

⁹⁷ Ordeig, editor d'aquest document i d'un altre, teòricament del mateix any i redactat a propòsit de l'església de Savassona, però igualment fals (*Dotalies* +99, pp. 233-236), exposa les causes per les quals no hi ha dubte que ni l'un ni l'altre no són autèntics: «Ambdues dotalties presenten una fórmula molt semblant a la de Vilalleons (doc. 98) en la seva primera part, però després se n'aparten i segueixen una fórmula semblant a la usada en la dotàlia de Muntanyola, escrita en 1177. Malgrat basar-se en dotalties antigues, els antropònims i els topònims, així com nombrosos catalanisms, traeixen una redacció tardana del document. La falsificació d'aquesta dotàlia [*sc.* doc. +99] i la de Tavèrnoles [*sc.* doc. +100] degué tenir lloc el segle XVI, després que en 1518 el lloc de Tavertet fou comprat pel baró de Savassona. Així s'explicaria que la construcció de l'església de Savassona s'atribueixi a un tal Jofre de Tavertet, donzell, i que en ambdós documents siguin aquest personatge i un tal Guillem de Savassona, per bé que ho facin després dels suposats copistes Ramon sacerdot i Bernat levita». Quant a la dotàlia de Tavèrnoles, Ordeig considera que encara hi ha un altre indici més de la seva falsedat: «el capítol de la catedral de Vic posseïa el mas Foguers de Tavèrnoles i [...] en el document apareix el noble Galceran de "Foqueri" com a promotor de la consagració i de la dotació» (Ordeig, *Dotalies* +100, p. 237).

⁹⁸ Cf., per exemple, ambdues paraules al CORDE, s. qq. *agrícola* i *agricultor*.

⁹⁹ Vid. Corominas-Pascual, *DECH* I 78b, 35-36.

¹⁰⁰ Coromines, *DECat* I 77b, 41-43.

arator

VARIANTS:

—

FORMES:

aratore, -orum

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, mitjançant el sufix agent *-tor*, del verb *arare* ‘llaurar’ (cf. grec ἀρότης¹⁰¹). Es documenta des d’època clàssica en autors com Ciceró (*Phil.* 3, 22: *en, cur magister eius ex oratore arator factus sit, possideat in agro publico campi Leontini duo milia iugerum immunia*), Virgili (*Aen.* 10, 804: *omnis campis diffugit arator / omnis et agricola*) o, ja al període postclàssic, Marcial (7, 71, 4: *nec dispensator nec uilicus ulcere turpi / nec rigidus fossor, sed nec arator eget*)¹⁰².

FORMES ROMÀNIQUES¹⁰³:

cat. *arador* (adj.); esp. *arador* (adj. substantivat); fr. *aratoire* (adj.); gall.-port. *arador*; it. *aratore*; oc. *aratori* (adj.); rom. *arator*.

SIGNIFICAT:

‘El qui es dedica a llaurar una terra’, ‘llaurador’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1126** Martí Bonet, *Oleguer* 67, p. 428: *similiter confirmauerunt predicti episcopi et principes et ullus homo in isto espatium predicta non faciat de equabus uel pullis earum et ut mones negotiatores qui causa mercandi uadunt per terram uel ad forum et omnes qui uadunt ad molendinum causa molendi cum omnibus suis rebus in hac pacis securitate cum ipsis bestiis et honeribus suis constituere boues autem et omnes alias bestias aregas cum*

---

¹⁰¹ Vid. LSJ 221b, s. v.

¹⁰² ThLL II 398, 13 ss.

¹⁰³ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 600.

toto suo aper et cum ipso aratore qui inde arauerit uel pascuis eas duxerit uel custodierit cum ipso semente qui in eadem pace nichilominus posuerunt.

- (2) **1131** Gonzalvo, *Pau i treva* 10, p. 46: hec sunt securitates ecclesiarum et clericorum, monachorum et feriarum, mercatorum, aratorum, constitute ab episcopis et comite. *ibid.*, p. 47: boues autem, et omnes alias bestias aregas, cum toto suo apere et cum ipso aratore, qui inde arauerit uel pascuis eas duxerit uel custodierit, cum ipso semente, qui in eade[m] pace nichilominus posuerunt.

COMENTARI:

Segons Ernout i Meillet, l'arrel dissil·làbica *ara- del verb *arare* -i, a partir d'aquest, de l'agent *arator*- designa, en tot el domini europeu, la noció del treball¹⁰⁴. En efecte, *arator*, substantiu documentat al llarg de tota la història del llatí, designa el llaurador que treballa una terra de sol a sol, amb gran esforç i ajudant-se de bèsties de càrrega, per extreure'n profit, tal com es pot veure en els passatges següents, d'autors d'època clàssica¹⁰⁵:

CIC. *div. in Caec.* 30: queritur Sicilia tota C. Verrem ab aratoribus, cum frumentum sibi in cellam imperauisset, et cum esset tritici modius HS II, pro frumento in modios singulos duodenos sestertios exegisse.

VERG. *Aen.* 4, 40-41: non rastros patietur humus, non uinea falcem; / robustus quoque iam tauris iuga soluet arator.

Igualment, a les notes tironianes (68, 42^a) es testimonia un femení *aratrix* que és absent en els nostres documents¹⁰⁶.

Arator també es troba notablement testimoniats als textos medievals, segons es desprèn de la seva presència al DuCange, al MLW, al DMLBrit, al LMIL-Polonorum, al LItalicaeMAL i al GMLTransylvaniae¹⁰⁷. El seu significat roman

---

¹⁰⁴ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *aro*.

¹⁰⁵ Vid. ThLL II 398, 15 ss.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 398, 13-14.

¹⁰⁷ Vid., en tots els casos, s. v. *arator*.

intacte respecte de l'Antiguitat clàssica, però el MLW i el LItaliaeMAL mostren que també pot ser emprat, com tants d'altres substantius que designen oficis (especialment del camp, com *agricultor*, *pastor* i *piscator*; vid. s. vv.), en context religiós per descriure la persona que conrea la fe cristiana. En aquest passatge, per exemple, el terme es troba qualificat per l'adjectiu *euangelicus*:

WETT. Gall. 28, p. 272, 8 (*cit.* MLW, s. v. *arator*): nunc fiam arator euangelicus, qui retro respiciens non est regno Dei aptus?

En els textos de la Catalunya altmedieval, però, aquest vocable no és gaire comú i tan sols es llegeix als dos passatges que hem aportat, en què es troben les formes d'ablatiu singular i genitiu plural *aratore* i *aratorum*. *Arator* designa en aquests casos treballadors del camp, sense cap matís religiós. Ambdós textos pertanyen al segle XII, moment en què, a més, comença el testimoniatge de dos adjectius de la mateixa arrel que s'apliquen a les bèsties de càrrega i a les eines emprades per llaurar el camp: d'una banda, es registra *aratorius*, ja documentat en la tardoantiguitat¹⁰⁸ i que apareix, entre d'altres, en un diploma de Tortosa de 1173, escrit *aratoria* i formant sintagma amb els neutres *animalia* i *instrumenta*, i en una constitució de pau de 1198, amb les formes *aratoria* i *aratoriis* (coordinades, respectivament, a *animalia* i *instrumentis*); de l'altra, apareix com a adjectiu el propi *arator*, que es testimonia en aquesta mateixa constitució de 1198 amb la forma *aratores*, en concordança, en dues ocasions, amb el substantiu masculí *boues*:

1173 DipTortosa 236, p. 298: nolo etiam quod pignoranciam rusticorum aratoria animalia depredentur, inuadantur uel disperdantur. Vomeres et alia instrumenta aratoria sint in eadem pace ut ille uel illa qui cum predictis animalibus arauerit uel eas gubernauerit uel ad ea confugerit cum omnibus que secum portauerit uel habuerit eadem pace muniatur.

1198 Gonzalvo, *Pau i treva* 19 V, pp. 110-111: boues uero aratores et cetera animalia aratoria, cum instrumentis aratoriis et cum suis bubulcis, et cum eis qui eos custodierint, postquam exierint a domo causa arandi uel seminandi siue custodiendi donec ipsi homines redierint in

¹⁰⁸ ThLL II, 399, 14 ss.

domos, sub eadem mittimus deffensione et pace. Set boues aratores et cetera animalia aratoria, perpetuo sub eadem ponimus pace.

En un altre ordre de les coses, l'antropònim masculí *Arator*, que ja es documenta en l'Antiguitat llatina¹⁰⁹, apareix en el corpus estudiat anomenant el poeta cristià, nascut a Ligúria al segle VI, que va compondre el poema en hexàmetres *De actibus Apostolorum*.

1047 Junyent, *Oliba* Not. 9, p. 399: libri artium: Donatos IIII. Priscianos II. Priscianellos II. Virgili II. Seduli III. Constructiones II una cum Aratore. Ysagoges II. Cathegorias. Periermenias. Macobrius. Boetius.

1082 Junyent-Ordeig, *DipVic* 1455, p. 745: hoc est antifonarium et leccionarium, et Priscianum maiorem et minorem, et Virgilium atque Oracium, et Amelarium simul iunctum cum Pascasio et Alcuino, et Sedulium simul iunctum cum Prospero et Catone, et Aratorem simul iunctum cum Persio, et Beda de metrica arte.

Arator ha tingut una fortuna notable en les llengües romàniques: com a substantiu segueix vigent en castellà (on, de fet, *arador* és un adjectiu a vegades substantivat¹¹⁰), gallec i portuguès (*arador*), italià (*aratore*) i romanès (*aratór*). A més, es manté com a adjectiu en català (*arador*; en aquesta llengua, 'la persona que llaura els camps' és el 'llaurador', substantiu derivat de *laborator*, vid. s. v.), francès (*aratoire*) i occità (*arador*).

---

¹⁰⁹ *Ibid.*, 5-13: CORP. VIII 6704: *Arator Dabaris*.

¹¹⁰ Vid. DLE, s. v.

baccallarius

VARIANTS:

bacallarius, bachallarius

FORMES:

bacallarius

baccallarium, -ario

bachallarii

cat. pl. bacalares, bacalars, bachalars

ETIMOLOGIA:

Llatinització del català antic *bacallar*, que provindria d'un llatí **bakcallaros*¹¹¹, d'origen incert, però probablement celta¹¹².

FORMES ROMÀNIQUES¹¹³:

cat. *batxiller*, ant. *bacallar*; esp. *bachiller*; fr. *bachelier*, ant. *bachelor*; gall.-port. *bacharek*; it. *baccalaro*; oc. *bachelier*, ant. *bacalar*.

SIGNIFICATS:

1. 'Home de camp', 'camperol'.
2. 'Jove que aspira a fer-se cavaller'.
3. 'Home, de baixa condició social, de costums delictives'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

1.

- (1) **s. XI ex.** Usat. 52-53: sacramenta rustici qui teneat mansum et labore cum pare bouum, sint credenda usque ad VII solidos plate. De aliis namque rusticis, qui dicuntur bachallarii, credantur sacramenta usque ad III

---

¹¹¹ Coromines, *DECat* I 735a, 7.

¹¹² Vid. GMLC, s. v. *baccallarius*.

¹¹³ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 863 i Wartburg, *FEW* I 198b-199a.

mancusos auri Valentie. Deinde quicquid iurent per examen caldarie demonstrent.

- (2) **1148** Miret, *Templers i hospitalers* XLII: huius rei sunt testes Carbonellus frater hospitalis, Amalricus, Gaucelmus de azillan, P. Durandus, Fulcus b a c a l l a r i u s , Stephane laur, Guillelmi Bernardi.

2.

- (1) **1127** Baraut, *DocUrgell* 1387 (Urgellia 9, p. 205): et alberga I ad tres clericos cum tribus b a c a l a r s .

- (2) **1157** Bisson, *Fiscal Accounts* 4, p. 37: in ista ebdomada uenit P. de Oscha et P. de operatori et I femina de la regina, Bernarda, qui uenia de Iherusalem et b a c h a l a r s qui ueniant cum illos et R. d'Olfer. *ibid.*: dispensau<it> media quarta de pan et II parilios de gallinas et ab I careceno qui anaua al comte ab cartas et II b a c h a l a r s qui anauant cum isto saraceno. *ibid.*, p. 38: ebdomada IIII decembris uenit aragonesos Blascho et alios cauelers et escuders et b a c h a l a r s .

- (3) **1193** ACA Alfons I, n. 668: ego Ildefonsus ... trado et mito Guilelmum de Guardia de Monte Serrato in potestate et manu G. de Cardona super diuersis capitulis: primum itaque capitulum quod Arnaldus de Capraria, baiulus meus, trahat et in medium producat unum militem uel unum b a c c a l l a r i u m ... et Guilelmus de Guardia donet consimilem illi militi uel illi b a c c a l l a r i o qui adductus fuerit ab ipso A.

3.

- (1) **1171** DipPoblet 415, p. 313¹¹⁴: bacalares siue b a g a s s a s , si auere suum miserint infra uillam, siue alius homo siue femina, ad omnem uoluntatem suam faciendam et libertatem ea ibi habeant.

---

¹¹⁴ Aquest document també fou editat, a començaments del segle XX, per Miret (*Templers i hospitalers*, p. 304) i més modernament, però amb algunes diferències fruit de la còpia del pergami transcrita, a CPoblación I 141, p. 203 (*baccallaras siue bagases, si auere suum miserint infra uillam, siue alius homo siue femina, ad omnem uoluntatem suam faciendam et libertatem ea ibi habeant*).

- (2) s. XII Pujol, *Documents* 5, p. 15: *bacalars* de Vilag tolgren lo mul ad cap de scole.

COMENTARI:

En paraules de Coromines, «l'etimologia, i en general la procedència, i fins el detall de la forma originària del fr. *bachelier* i els seus congèneres constitueix un gros problema, ja vell en la romanística»¹¹⁵. És ell, però, qui més lluny ha arribat en l'estudi d'aquesta formació, i a qui cal seguir per conèixer-ne el seu origen¹¹⁶. En efecte, el filòleg observà –i així ho acceptaren diversos lexicògrafs de tota Europa¹¹⁷– que les formes antigues del francès (*bachelor*), de l'occità (*bacalar*) i del català (*bacallar*) fan pressuposar una base **bakcallaros* i no pas **baccalaris*, hipòtesi postulada per autors com Meyer-Lübke i Wartburg¹¹⁸. Així, tot i que ni la forma francesa, en *-chel-*, ni l'occitana, en *-cal-*, no decanten si la base és *-al-* o *-all-*, ambdues són compatibles amb la darrera, la qual queda confirmada pel català *bacallar* i que remet, al seu torn, al sufix *-allo-*, cèltic, al qual se suma *-aros* (*-arus*), igualment cèltic. L'àrea del mot, circumscrita al francès (d'on s'expandí a altres llengües), a l'occità, al català i a l'italià parlat al nord, en corrobora aquest origen celta.

Amb nombroses variants, *baccallarius* és molt present als textos llatins de tota Europa (en els quals s'adverteixen diversos significats, com anirem desgranant), segons es desprèn de la seva inclusió al GMLC, al DuCange, al Niermeyer, al DMLBrit¹¹⁹, al MLW, al LMILPolonorum¹²⁰, al LLMAIugoslaviae, al GMLSueciae i al GMLTransylvaniae¹²¹. Els tres darrers l'enuncien mitjançant la variant *baccalaureus*, que Coromines considera «fantasiosa, [...] fundada en una arbitrària anàlisi etimològica *bacca lauri* 'fruiteta de llorer', rotundament desmentida per la fonètica romànica i tardana a tot ser-ho en els documents en llatí bàrbar»¹²². Malgrat aquesta afirmació, el cert, però, és que aquesta creació, que es pot rela-

¹¹⁵ Coromines, *DECat* I 735a, 30-33.

¹¹⁶ Vid., especialment, l'anàlisi que en fa al DCELC (IV 937a, 30 ss.).

¹¹⁷ Vid. *ibid.*, 40-41, on se citen alguns estudiosos continuadors de la seva proposta.

¹¹⁸ Alcover i Moll, per la seva banda, proposen un celta **bacalavos*. Vid. DCVB, s. v. *bacallar*.

¹¹⁹ Vid. DMLBrit, s. v. *bachelarius*.

¹²⁰ Vid. DuCange, Niermeyer, MLW i LMILPolonorum, s. v. *baccalarius*.

¹²¹ Vid. LLMAIugoslaviae, GMLSueciae i GMLTransylvaniae, s. v. *baccalaureus*.

¹²² Coromines, *DECat* I 735a, 50-54.

cionar amb l'italià *baccalaureato* (títol acadèmic equivalent, a grans trets, al nostre batxillerat)¹²³, amb el romanès *bacalaureat* i amb el francès *baccalauréat* (l'examen equivalent a les nostres proves d'accés a la universitat)¹²⁴, és prou usual als territoris que comprenen els tres diccionaris esmentats, no es pot descartar que per un fenomen d'hipercorrecció, i probablement amb la influència també del verb *laureare* 'coronar amb llorer', d'on 'guardonar'¹²⁵. No es detecta, però, fins al període baixmedieval, bo i anomenant –de forma similar al que succeeix avui dia– la persona que ha adquirit un cert grau d'estudis:

1376 Vb. II, p. 445 (*cit.* GMLTransylvaniae, s. v. *baccalaureus*): dilecto filio Thome ... b a c c a l a u r e o in decretis.

Tal i com s'explica al GMLC¹²⁶, sembla ser que el significat originari d'aquest mot era 'pastor jove', accepció que també presenta l'irlandès mitjà *bachlach*¹²⁷, veu que podia voler dir, igualment, 'home d'església', sentit documentat als textos de l'Alemanya medieval, sobretot en relació al qui estudia teologia¹²⁸. *Baccallarius* es llegeix encara amb el significat d'home de camp' en alguns dels testimonis més antics conservats al corpus català, de la primera meitat del segle XII: no és dubtós que sigui així als Usatges, i podria ser-ho al text de 1148, on apareix com a sobrenom d'un tal *Fulcus*. Tanmateix, els autors del GMLC destaquen la dificultat de precisar la posició i la condició social dels *baccallarii* dels Usatges¹²⁹: «en el DCVB, [...] seguint DuCange, [...] es diu que ocupava una posició intermèdia

¹²³ Vid. DGarzanti, s. v.

¹²⁴ Vid. Calciu-Samharadze, *DR-S*, s. v.

¹²⁵ Vid. DuCange, s. v.

¹²⁶ Vid. GMLC, s. v. *baccallarius*, n. 2.

¹²⁷ Vid. Coromines, *DECat* I 735b, 36-37.

¹²⁸ SALIMB. *chron.*, p. 668, 9 (*cit.* MLW, s. v. **baccalarius*): *ad electionem bachelarii presentandi pro licentia in theologia*.

¹²⁹ Vid. GMLC, s. v. *baccallarius*, n. 2. Cal remarcar que, a partir de l'esmena del GMLC, Alcover i Moll rectificaren l'explicació citada. Actualment, es llegeix el següent (DCVB, s. v. *bacallar*): «no es veu clara la condició social del bacallar. Des de DuCange s'havia cregut que el bacallar era un pagès que tenia al seu càrrec més d'un mas i que ocupava una posició social entre el pagès ordinari i el senyor. Però pel que diuen els Usatges sobre el jurament dels pagesos, es veu que el bacallar era de categoria inferior al pagès de mas, car el jurament d'aquest valia 7 sous de plata i el del bacallar valia 4 mancusos, que equivalien a dos sous. Segons Gl. MLC, I, 210, el *baccallarius* devia ser el rústic que tenia una extensió de conradís més petita o potser el qui encara no en tenia gens».

entre el rústic ordinari i el senyor, però de l'examen del text sembla que es dedueix el contrari, atès que el valor del jurament del *baccallarius* és molt menor que el del rústic que té sota la seva cura un mas que pot ésser conreat amb un coble de bous: en efecte, un mancús d'or de València equivalia solament a mig sou de plata». El *baccallarius* seria, aleshores, un pagès que tenia una extensió de terra de conreu molt petita –si és que tan sols en tenia– i que encara no disposaria, tampoc, d'un parell de bous, significat que els responsables del diccionari relacionen amb el que es troba en uns censos de colons de Sant Víctor de Marsella, redactats a principis del segle IX, en què aquest terme designa els fills i filles adults dels colons que romanen a casa dels pares, en oposició amb els fills menors d'edat, infants i nois:

s. IX in. GUÉRARD *Cart. de S.-Victor de Marseille* II, p. 633 (*cit.* Niermeyer, s. v. *baccallarius*): de rusticis qui dicuntur b a c a l a r i i .

En altres territoris, *baccallarius* presenta significats diferents que derivarien, segurament, de la noció primigènia que acabem de comentar. Així, el francès antic *bachelor* era el 'jove que aspira a fer-se cavaller', mentre que l'occità antic *bacalar* anomenava un 'jove' en sentit genèric, però amb un cert matis pejoratiu. La llengua catalana hauria trigat tan sols una mica més a incorporar aquestes accepcions, atès que ambdues es registren en diplomes del nostre corpus escrits a partir de la segona meitat del segle XII. Així, de joves amb pretensions d'esdevenir cavallers n'advertim als documents dels anys 1127 (on es documenta per primera vegada la forma pròpiament catalana, amb el plural *bacalars*), 1157 i 1193. Els *baccallarii* ja no desenvolupen les funcions pròpies dels pagesos, sinó que formen part del seguici d'eclesiàstics i nobles (*uenit P. de Oscha ... et I femina de la regina, Bernarda, qui uenia de Iherusalem et bachalars qui ueniant cum illos*), guien un correu sarraí (*I careceno qui anaua al comte ab cartas et II bachalars qui anauant cum isto saraceno*), acompanyen els cavallers i els escuders (*uenit aragonesos Blascho et alios cauelers et escuders et bachalars*) o, fins i tot, substitueixen un cavaller en un duel judicial, probablement a cavall (*quod Arnaldus de Capraria, baiulus meus, trabat et in medium producat unum militem uel unum baccallarium*). Totes aquestes notícies demostren que els qui ostentaven aquesta posició (potser reclutats entre joves camperols) no eren uns simples criats, sinó que devien constituir un grau intermedi a mig camí entre el cavaller i el pagès ordinari: el bacallar no faria, com aquest,

feines manuals, però potser tampoc no podia aspirar a ésser armat cavaller. Segons el GMLC, «la idea dominant devia ésser més aviat la d'home que maneja les armes a pesar de la seva condició de rústic»¹³⁰.

El tercer i darrer sentit que presenta la paraula és el propi de l'occità antic *bacalar* 'jove', portador d'un cert sentit injuriós i de menyspreu, que es llegeix al document de 1171 i al de data indeterminada, però escrit en tot cas al segle XII, segurament a les acaballes. En el primer, una carta de població de l'Espluga de Francolí del 1171, després de cridar oficials (fusters, picapedrers, personal no especialitzat però polivalent, etc.) que contribueixin a la prosperitat de la contrada, es fa explícita l'admissió d'homes *bacalares* i de dones *bagassas*¹³¹. Coromines opina que tant *bagasses*, veu que acabà designant prostitutes, com *bacalares* són substantius despectius que no implicarien en aquest moment, tanmateix, un sentit immoral¹³². Serien encara, senzillament, persones de la més baixa condició social –i per aquesta raó apareixen contraposades a la resta d'individus, els *probi homines*– que, això no obstant, podrien contribuir, com a mercenàries i rebent un sou a canvi (i accedint, per tant, a noves oportunitats), al desenvolupament de l'Espluga. Quant al diploma de data incerta que edità Pujol, «no eren sens dubte bona gent»¹³³ els *bacalars* que van toldre a un cabiscol el seu mul. Aquest sentit de menyspreu ('home de mala vida i costums delictives', 'bergant', 'rufià') augmentà ràpidament en català –al contrari que en francès– i al segle XIII ja s'empra com un veritable insult (són realment eloqüents les seves aparicions a Eiximenis)¹³⁴, fins al punt que, de la gravetat que adquirí, hom decidí substituir-lo pel sintagma *iuuenis homo* en textos oficials deutors de l'estil dels Usatges:

1321 *Curia Generalis Catalaniae...* (cit. DuCange, s. v. *iuuenis homo*): quod aliquis rusticus, borderius, uel i u u e n i s u o m o , uel alius quilibet.

El reconstruït **bakəkallaros* és present en totes les llengües romàniques, tret de la romanesa (on, com s'ha vist, sí es fa servir l'adjectiu *bacalaureat*, possiblement

---

¹³⁰ GMLC, s. v. *baccallarius*, n. 2.

¹³¹ Vid. s. v. **bacassa*.

¹³² Coromines, *DECat* I 545a, 31 ss.

¹³³ *Ibid.*, 736a, 4.

¹³⁴ Vegeu els exemples citats s. v. **bacassa*. Vid. etiam DCVB, s. v. *bacallar* i Coromines, *DECat* I 736a, 2-45.

provinent del francès *baccalauréat* o de l'italià *baccalaureato*). Tanmateix, val a dir que arribà al castellà, gallec i portuguès com a préstec del francès *bachelier*, que també va donar el català *batxiller* i l'occità *bachelier*. En aquests casos, designa la 'persona que ha rebut el primer grau acadèmic que s'atorgava en les diferents facultats d'una universitat, que també es proporciona en les facultats de teologia i de dret canònic dels seminaris' o, més recentment, la 'persona que ha rebut el grau que es concedeix en terminar l'ensenyament secundari complet'¹³⁵. Aquest significat sorgeix, efectivament, de l'accepció que anomena el jove, potser de procedència rústica, que aspira a convertir-se en cavaller¹³⁶.

---

¹³⁵ Vid. DIEC, s. v. *batxiller*.

¹³⁶ Vid. Corominas-Pascual, *DECH* I 450b, 1-2.

colonus, colona

VARIANTS:

colon

FORMES:

coloni, -os, -is

colones

fem. colonas, -abus

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat del verb *colere* ‘habitar, viure’ i ‘plantar, conrear’. Es documenta des d’època clàssica (VERG. *ecl.* 9, 4: *advena nostri, ... ut possessor agelli diceret ... ueteres migrate coloni*)¹³⁷.

FORMES ROMÀNIQUES¹³⁸:

cat. *colon*; esp. *colono*; fr. *colon*; gall.-port. *colono*; it. *colono*; oc. *colon*; rom. *colon*.

SIGNIFICAT:

1. ‘Habitant d’un indret’.
2. ‘Pagès que treballa una terra’, ‘colon’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

1.

- (1) **848** DipPallars 39, p. 302: *tali forma informati, spiritualibus monachis de uobis sponsione obedientie memorati patri et rectores spirituali supra nominatos sicut diximus ut diximus nos medipsos integro corde et mente deuota, ut in etheream sedem semper coloni existamus cum celicola plebem.*

- (2) **1008** Junyent, *Oliba* Tex. 8, p. 314 (*resposta a l'encíclica anunciadora de la mort de Seniofred*): *ipse malis ueniam, iustis quoque premia prestat, / regna superna*

---

¹³⁷ Vid. ThLL III 1705, 65-66.

¹³⁸ Per als derivats de *colere* en la Romània, vid. Meyer-Lübke, *REW* 2037.

suis qui dat sine fine colonis, / augeat in uobis longumque ualere in euum.

- (3) **1012** CSCugat II 449, p. 95: construxit ibi turrem ... et circumposuit colonas de diuersis locis ut ibidem habitarent.
- (4) **1091** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1579, p. 866 (*butlla del papa Urbà II*): nos itaque, qui prestante Deo restitutionis huius optamus, cooperatores existere predicti comitis institutum liberalesque consuetudines quas nouis Tarracoenensis urbis colonis promulgasse cognoscitur, collaudamus et ratas manere nostra auctoritate decernimus.
- (5) **1180** CPoblación I 159, p. 220: donamus omnibus populatoribus, colonis et habitatoribus uille nostre que dicitur Monsrubeus ... omnes honores, uidelicet terras cultas et heremas, domos et uineas et ortos et ferragenalia que modo habent. *ibid.*, p. 221: habeant ipsi coloni et habitatores et eorum successores domos suas in uilla uel castro et ortos et ferragenalia ubi eis fuerint assignata.
- 2.
- (1) **966** DipPallars 200, p. 389: necnon et cum ceteris diuersis cortis et casalibus suis siue fundis atque casis, uineis, terris, racionabilibus campis, pratis, pascuis, siluis, salectis, arboribus pomiferis et infructiferis diuersi generis, puteis, fontibus, riuis, atque perhennis hedificiis, parietis, adiunctis adiacenciis, cultum uel incultum, una cum seruos et ancillas, colonos et colonas ... omnibusque ad eundem uestrum monasterium generaliter et in integro pertinentiis cum omnibus finibus, terminis limitibusque suis.
- (2) **977** DipOsona 1248, p. 894: expulsis agarenis qui tunc temporis colonas extiterant.
- (3) **1001** Baraut, *CartAndorra* I 15, p. 114: decernimus ... cuncta loca urbana uel rustica, id est cortes, massas, salas, castella, casales, uineas, terras diuersaque predia, culta uel inculta, cum decimis et primitiis suis, colonis uel colonabus ... que ab aliquibus fidelissimis christianis eidem episcopio concessa sunt, siue in comitatus Cerdaniensis pagus, Libianensis, Bergitanensis.

- (4) **1024** Sangés, *DocGuissona* 2, p. 228: aieb[at] ... quod iam dictus Guilelmus preuaserat illi ... partem terrarum infra suos legales terminos positarum, quos ibi legali ordine designauerat ampliando, et colonis adibitis ad culturam perducendo spacia terrarum circa Gessonam ciuitatem quam ipse de manibus paganorum multo labore abstraxerat et prout melius potuit edificauerat, et adhuc Deo auxiliante edificat.
- (5) **1082** Puig i Ferreté, *Gerri* II 30, p. 21: facimus cartam istam ad colonos terre ipsius qui infra prefatis terminis habitant qui eos hedificare uolunt, ut hedificent et plantent et fodiant et restaurent ad benefaciendum.
- (6) **1187** (*Agramunt, Castelló de Farfanya*) CDipÀger 577, p. 922: ut eque gaudeant pace nostra diues et pauper, rusticos omnes agricolas et colonos cum omni mobili suo, oues etiam et boues, uachas, yrchos, capras, mulos, asinos, equas, et porchos, et ad ultimum uniuersa pecora, iuga etiam et arata et omnia aratoria instrumenta sub hac tregua et pace et firma securitate perpetuo esse sancimus.

COMENTARI:

Procedent de l'arrel indoeuropea **kvelō* (la labiovelar de la qual es conserva en el substantiu *inquilinus* 'inquilí'), que esdevingué fonèticament **kwołō* i que és portadora de la noció del moviment i la circulació¹³⁹, el verb *colere* fou en origen emprat per anomenar l'acció d'habitar un lloc i ja fou utilitzat per Plaute tant transitivament com de manera absoluta¹⁴⁰:

PLAVT. *Bacch.* 198: regiones *colere* mauellem Acherunticas.

PLAVT. *Poen.* 13: exerce uocem, quam per uiisque et *colis*.

Endemés, a Plaute mateix *colere* ja es comença a testimoniar amb el sentit de 'tractar', 'tenir cura de' (la casa¹⁴¹, animals¹⁴², homes¹⁴³, etc.), accepció que amplià

¹³⁹ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *colo* i Pokorny, *IEW*, p. 639.

¹⁴⁰ Vid. ThLL 1671, 2-3.

¹⁴¹ PLAVT. *Aul.* 3-5: *banc domum / iam multos annos est cum possideo et colo / patri auoque iam huius qui nunc hic habet* (ThLL III 1675, 48-50).

¹⁴² PLIN. *nat.* 11, 19: *Philiscum ... Thasium in desertis apes colentem* (ThLL III 1675, 67-68).

ràpidament el seu camp semàntic. Així, hom també aplicà aquest verb, en sentit figurat, al fet d'adquirir nous coneixements i potenciar les virtuts i els sentiments, com ara l'amistat entre dues persones¹⁴⁴, o a l'acció de practicar el culte als déus¹⁴⁵. Això no obstant, l'ús que més arrelà i que fou adoptat per poetes i prosistes de tota la llatinitat fou el referit a l'acció de plantar i conrear (camps, terres, etc.), testimoniats per primera vegada al *Phormio* de Terenci¹⁴⁶:

TER. *Phorm.* 364-365: *ibi agrum de nostro patre / colendum habebat.*

Aquest ús s'explica, sens dubte, pel caràcter tan rural de l'antiga societat romana¹⁴⁷, i tal fou la seva penetració que l'accepció més emprada en l'Antiguitat clàssica de *colonus*, testimoniada a partir del segle I aC, és la de 'persona que conrea un camp'. Aquest substantiu deriva de *colere* mitjançant el sufix *-onus*, que indica el desenvolupament d'alguna funció: de la mateixa manera que *patronus* és, literalment, 'el qui fa la funció de pare', *colonus* és, en efecte, el qui es dedica al conreu¹⁴⁸. En general, el pagès que rep aquest nom s'oposa al *pastor* 'pastor' (vid. s. v.), que mena ramats, i treballa les terres d'altri, el propietari, a canvi de remuneració. Malgrat que sigui relativament tardà, l'exemple més evident d'això el proporciona el jurista Gai¹⁴⁹:

GAIVS *dig.* 19, 2, 25, 6: *colonus qui ad pecuniam numeratam conduxit: alioquin partiarus colonus quasi societatis iure est damnus et lucrum cum domino fundi partitur.*

Paral·lelament, *colonus* presenta, també des del segle I aC, el sentit d' 'habitant d'una colònia' (sobretot, d'una de romana), accepció que ja es llegeix a Ciceró, qui en el passatge que reproduïm a continuació coordina la paraula a *arator* (vid.

¹⁴³ PLAUT. *Cist.* 21-22: *merito uostro amo uos, / quia me colitis et magni facitis* (ThLL III 1675, 77-78).

¹⁴⁴ *Ibid.*, 25-26: *istas uideas summo genere natas, summatis matronas, / ut amicitiam colunt atque ut eam iunctam bene habent inter se* (ThLL III 1676, 52).

¹⁴⁵ SERV. *eccl.* 3, 61: *amat: ceterum superior colitur, non colit inferiorem: sic alibi "unam posthabita coluisse Samo", id est amasse. nec mirum si rusticus sumpsit ab Ioue principium, quem amare terras constat et habere carminum curam.*

¹⁴⁶ Vid. ThLL III 1672, 83. A propòsit d'aquesta accepció, vegeu la veu *cultor* d'aquest treball.

¹⁴⁷ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *colo*.

¹⁴⁸ Vid. *ibid.*, s. vv. *colo* i *pater*.

¹⁴⁹ Vid. ThLL III 1706, 76-79.

s. v.) per tal de marcar, d'una banda, la seva condició de colons i, de l'altra, la de pagesos¹⁵⁰:

CIC. *Verr.* 2, 123: antiquissimi socii et fidelissimi, Siculi, coloni et populi Romani atque aratores.

Recollit a tots els diccionaris de llatí medieval consultats (el GMLC, el DuCange, el Niermeyer, el DMLBrit, el MLW, el LMILPolonorum, el LLMAIugoslaviae, el LELMAL, el LItalicaeMAL, el GMLSueciae i el GMLTransylvaniae¹⁵¹), ambdós sentits continuen vigents als textos medievals de tota Europa i són els que presenta, en efecte, als diplomes de la Catalunya altmedieval, corpus en què es documenta per primera volta al 848. Contingut en l'oblació per la qual s'estableix Atilà i el prevere Constantí a l'església de Sant Julià, a la vila de Sentís, *colonus* hi és usat en sentit metafòric, religiós, per anomenar els monjos i clergues que habitaran en aquesta *etheream* 'divina'¹⁵² *sedem*. El terme és emprat, per tant, amb el sentit d' 'habitant', significat que presenta igualment, i també amb caire religiós, al text de 1008. Als diplomes de 1012, 1091 i 1180, en canvi, s'al·ludeix a les persones que habiten una ciutat o un poble: als qui viuen a Tarragona, al de 1091, i als qui ho fan a la vila de Montroig, al de 1180, on apareix coordinat als sinònims *populator* i *habitor*.

A la resta de testimonis, *colonus* designa el 'pagès que habita un colònia'. En l'Edat Mitjana, *colonus* va descriure primer el camperol que havia rebut una terra per via hereditària i que ostentava un estatus personal particular –caracteritzat, efectivament, per la seva vinculació a la gleba–, condició que, tanmateix, acabà evolucionant: als textos del corpus estudiat, l'individu anomenat *colonus* és el serf que treballa la terra d'un senyor. D'aquesta condició n'és prova el text del 966, on *colonos et colonas* apareix coordinat a *seruos et ancillas*, així com un altre passatge, d'un document de l'any 881, en què *colonus* és emprat, amb funció d'adjectiu, en oposició a *liberis* i concordant amb el substantiu *famulis* 'servent':

881 Marquès, *Elins* 1 (Urgellia 15, p. 34): concedimus etiam pro remedio animae nostrae uel parentorum nostrorum ut nullus iudex publicus [a]

---

¹⁵⁰ Vid. OLD, s. v. *colonus*.

¹⁵¹ Vid., en tots els casos, s. v. *colonus*.

¹⁵² Per a aquest adjectiu, d'origen grec, vid. PUNSOLA 2017: 106-112.

famulis [tam] liberis quam colonis [ipsius] loci hospitaticum, montaticum, [r]otaticum, siluaticum aut freda aliqua exhigere presumat.

Al seu torn, evidencien que el vocable té el sentit de ‘pagès’ els diplomes de 1024, 1082 i 1187. En aquest darrer, *colonus* es coordina als sinònims *rusticus* i *agricola* (vid. s. vv.).

Des del punt de vista morfològic, cal destacar la forma de nominatiu i acusatiu plural *colones* que es llegeix als documents dels anys 997, 1012 i 1082, forma que no ha seguit la flexió dels temes en *-o*, com hauria estat d’esperar, sinó, pel que sembla, la dels temes en nasal, quelcom que podria indicar que es tracta d’una forma superficialment llatinitzada del català *colon*, que Coromines no documenta fins a les acaballes del segle XIII, al *Libre de les costums generals scrites de la insigne ciutat de Tortosa*¹⁵³:

Cost. de Tortosa (Ol.), p. 494 (*cit.* Coromines, *DECat* II 840a, 22-25): e·ls hòmens de Tortosa ... qui ... terres en les muntanyes posseexen, aquelles ... pusquen als c o l o n s o quals qui·s vullen dar ... o logar.

La forma femenina d’ablatiu plural *colonabus*, per la seva banda, apareix usada per distingir-se del masculí *colonis*. L’addició de la terminació *-abus* a un tema en *-a* no és aliena als autors clàssics, que la poden fer servir amb mots com *dea* (*deabus*) o *filia* (*filibus*), si el context ho requereix, per tal de distingir-los dels corresponents masculins (*deis* i *filiis*).

Vigent en les llengües d’arreu de la Romània amb els dos sentits exposats¹⁵⁴, pot apuntar-se que avui dia també és habitual d’emprar aquesta paraula, amb sentit despectiu, per designar la persona que, des del punt de vista del qui l’emet, ha colonitzat un terreny.

---

¹⁵³ Alcover i Moll (DCVB, s. v. *colon*) no la registren fins dos segles després, al 1498, a l’obra d’Egidi Romà (3, 3a, 12: *princeps deuen haver hòmens industriosos per a la cultura dels camps, com es colons*).

¹⁵⁴ Vid., e. g., DIEC, s. v. *colon*, i DLE, s. v. *colono*.

complantator

VARIANTS:

—

FORMES:

complantator, -orem, -oris, -ore, -ores

cat. complantador, *pl.* complantadors, complatadors (?)

ETIMOLOGIA:

Innovació del llatí medieval derivada, per mitjà del sufix agent *-tor*, del verb *complantare* ‘plantar el pagès una vinya en un tros de terra cedida mitjançant un contracte agrari per a la plantació de vinyes’; en virtut d’aquest contracte, transcorregut un termini determinat, la meitat del vinyar és adjudicada en propietat al plantador i l’altra meitat reverteix a l’amo del terreny¹⁵⁵.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. ant. *complantador*.

SIGNIFICAT:

‘Pagès que planta i conrea una vinya en un tros de terra que li ha estat cedida amb aquesta finalitat mitjançant un contracte agrari específic per a la plantació de vinyes’, ‘plantador’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **981** (*orig.*) ACondal 190, p. 372: in uinea de Argemiro, c o m p l a n t a d o r .
- (2) **1010** DACCBarcelona I 140, p. 439: quantum istas pretaxatas affrontationes includunt sic donamus ad baselica prelibata ... totum ab integre, simul cum exiis et regressiis earum et simul cum ipsas uoces de ipsum *complantatorem* qui eam complantauit ad medietatem, ut ipsa consuetudine ei iuste impleant canonici qui hoc possiderint in seruitio

---

¹⁵⁵ Vid. GMLC, s. v. *complantator*.

prefata Canonica, et ipsum complantatorem suam medietatem accipiat absque dilationem cum custodia et consuetudinis obedientie que in legibus est constituta.

- (3) **1040** DACCBBarcelona II 590, p. 1027: affrontant de parte circio in terra erma de Sancti Petri Puellarum, de aquilonis in uinea de prefato domo Sancti Petri, ... de meridie in uinea de prefatos complantatores.
- (4) **1045** DACCBBarcelona III 686, p. 1165: afrontat de orient in uinea de Miron complantatore, unde ad nobis aduenit, de meridie in strada et in uinea de Guadallus Donucio.
- (5) **1045** DACCBBarcelona V 1697, p. 2625: afrontat de orient in uinea de Mirone complantatore, de meridie in strada et in uinea de Guadallus Domnucio, de occiduo in teram de nos uinditores.
- (6) **1047** DACCBBarcelona III 722, p. 1212: si ego complantator extraere uoluerō de ipsa conuenia et ad sex anos [non] abeo edificata, componam uobis solido X et in ante adinpleam cod expondi.
- (7) **1058** AComtalPerg II 531, p. 976: affrontat prescripta terra ... de meridie in uinea de uos complantadors, de occiduo in terra de uos iam dictos.
- (8) **1082** DACCBBarcelona IV 1408, p. 2184: dimisit ipsas suas uineas de Barchinona, quod emit de ipsos complantatores, ad Reimundo Dalmatii.
- (9) **1093** DipCardona 96, p. 174: affrontat ipsa terra uel uinea ... de occiduo in uineas de filiis de Duran Adrouer, de circii in uineas de Bernard Marcho et de alios meos complantatores. *ibid.*, pp. 174-175: ista uinea et alias uineas que ibi abeo cum ipso alode, ubi istas uineas sunt edificatas, et uero complantatoris nec illis, si uindere uoluerō, mitto uobis in conueniencia que non possit eam uindere per nullum ingenium nisi ad uos Berengario et ad uxori tua Maiasinde per precium quod apreciatum fuerit a bonis hominibus.

- (10) **1096** DipCardona 108, p. 188: aduenit ad nobis predicti donatores, ad me Fulchoni, uicecomiti, de parentorum et ad me Ermesindis, uicecomitissa, per uirum meum et per comparacione de ipsos *complantatores* qui ibi hedificauerunt oliueras.
- (11) **1128** CSCreus 35, p. 41: uos prescripti *complantatores* si iam uolueritis uendere nec impignorare faceretis nobis infra spatium XXX dierum et nos similiter uobis et habeatis uestram medietatem, cum exiis et regressis earum.
- (12) **1131** AComtalPergCont. 644, p. 1076: abet affrontationes predicte uinea de parte orientis in ipsa sort de uinea de Arnall Bouer, ... de occiduo in nos *complantatores*, de circii uero parte in torrent.
- (13) **1133** Sangés, *DocGuissona* 132, p. 220: affrontat namque de I parte in uinea de Sancta Marie, de alia in ipso torrent, de III in uinea de uos *complantatores*, de IIII in alaudio de me donatore. Quantum inter istas affrontaciones includunt, sic damus uobis ipsum alaude, ut plantetis et edificetis bene, et quando fuerit plantata uel hedificata iam dicta uinea, habeatis uos *complantatores* medietatem ad alaudem uestrum proprium per uestra planta.
- (14) **1166** CSCreus 125, p. 128: uos *complantatores* nec uestra posterita non faciatis alium senioremem nec alium patronum nisi nos donatores et nostra posterita. Et conuenimus nos *complatores* directos et fidels sciamus uobis donatores et uestris de hoc quod teneamus et habeamus per uobis et uestrum directum fideliter liberemus uobis atque donemus de blad siue de uino et de omni re et per hoc donum nos donatores recepimus de uobis XVIII morabatinos.

COMENTARI:

El substantiu *complantator* forma part d'una sèrie de vocables derivats de *complantare*, compost del preverbi *cum* i el verb *plantare* que hom documenta des d'època tardana però que, tanmateix, presenta un significat i usos diferents dels que es constaten als nostres textos. En efecte, documentat bàsicament en autors

cristians, *complantare* apareix sobretot amb el significat d'«ésser plantat juntament amb», en sentit figurat i en veu passiva¹⁵⁶:

HIER. *tract. in psalm.* 1, p. 5, 8: uidetis, quoniam lignum hoc plantatum est in paradiso et nos omnes cum illo c o m p l a n t a t i sumus.

Al corpus documental estudiat, però, *complantare* designa l'acció que el pagès planti una vinya en un determinat terreny que li ha estat cedit mitjançant un contracte agrari específic, el de *complantatio* –també anomenat simplement *plantatio*–, de què es comença a tenir notícia al segle X¹⁵⁷:

ante 926 (*Girona*) MNHistóricas XI ap. 25, p. 125: quantum in istas totas afrontaciones includit de ipsas plantarias dono et trado ipsam medietatem; alia medietas remanet ad ipsos plantatores ... qui eas edificant ... et resonant in ipsas k a r t a s c o m p l a n t a c i o n i s que ego Oliba leuita feci ad his hominibus, ut non habeant licentiam uindere, comutare nec alienare nisi ad presentem Suniarium abbatem uel successores illius.

975 LAntiq. II 480, f. 164: manifestum est quia dedi uobis ... terras meas proprias ad c o m p l a n t a n d u m uineas ... quod eas plantare et aduineare facissetis, sicuti et fecistis, et fecissem uobis exinde cartam legitimam de omnem ipsam medietatem per uestram laborem et plantationem, sicut facio: et iure uestro eas trado, ipsa medietate, per uestra labore et plantatione quod ibidem fecistis et adimplestis et est manifestum.

Aquests tipus de contractes preveien la divisió d'una terra en dues parts iguals, en un termini que generalment era de set anys (si bé també hi ha acords de cinc¹⁵⁸, sis¹⁵⁹, o vuit¹⁶⁰), entre un amo i un pagès que hauria d'encarregar-se de plantar i conrear la vinya. Durant aquest període, els fruits es repartien d'acord amb les proporcions convingudes, generalment meitat i meitat, amb l'excepció

¹⁵⁶ Vid. ThLL III 2080, 71-72. Vid. Blaise, *Dictionnaire* i LLMA, s. v. *complanto*. Aquest és el sentit que té majoritàriament als textos medievals. Vid., e. g., DMLBrit i LMILPolonorum, s. v. *complantare*.

¹⁵⁷ Vid. GMLC, s. vv. *complantare* i *complantatio*.

¹⁵⁸ Vid., e. g., **965** LAntiq. II 479, f. 163 (Mas 40).

¹⁵⁹ Vid. supra **1047** DACCBBarcelona III 722, p. 1212.

¹⁶⁰ Vid., e. g., **1040** LAntiq. II 61, f. 21 (Mas 519).

dels corresponents a un any, a elecció del plantador, que li eren cedits en la seva totalitat. A la fi del termini convingut, si la vinya havia estat plantada i cuidada convenientment¹⁶¹, es procedia a la partició: la meitat del vinyar era adjudicada en propietat al plantador i l'altra meitat revertia a l'amo del terreny¹⁶². Si bé sembla que és al corpus català on més es parla d'aquest contracte, almenys amb aquests termes, la *complantatio* apareix esmentada també al territori de parla alemanya:

ALBERT M. *veget.* 6, 450 (*cit.* MLW, s. v. *complantatio*): bufo ... fugatur
c o m p l a n t a t i o n e rutae cum saluia.

1062 Pflugk-Hartung, *Acta* I 38 (*priv. Alex. II*) (*cit.* Niermeyer, s. v. *complantatio*): apud v tuam partem c o m p l a n t a t i o n i s uinearum, quam cum filio habebas.

El pagès que formava part d'aquest contracte era, en efecte, el *complantator*, que també podia ésser anomenat, indistintament, *plantator* i, de manera més excepcional, *plantor*¹⁶³. Ateses les característiques de l'acord, queda clar que la situació del *complantator* era transitòria, fins que rebia la seva part de terra i passava a ser-ne el propietari. Format pel preverbi *cum* i pel derivat agent del verb *plantare* (composició que, igual que *complantare* i *complantatio*, incideix en la compartició), aquest nom d'ofici és una innovació del llatí medieval que, fora de l'àmbit català, només sembla aparèixer, amb la forma *complantator*, en un document espuri de l'Alemanya del segle XIII:

s. XIII CHART. Babenb. 580, p. 28, 3 (*cit.* MLW, s. v. *complantator*): mar-
chio ... aduocetiam ... suscipiens ad incrementum nostre noue plantationis,
ita ut dici posset et etiam esset noster c o n p l a n t a t o r.

Sens dubte, la seva presència és més rellevant al corpus objecte d'anàlisi, on n'hem registrat un total de 18 testimonis distribuïts en 14 diplomes, xifra que dóna prova de la força que tenia aquest contracte en la societat medieval catala-

---

¹⁶¹ *Vt plantetis et edificetis bene*, al diploma de 1133.

¹⁶² GMLC, s. v. *complantare*, n. 2. Per a la *complantatio*, vid. BALARI 1899: 627-631 i HINOJOSA 1905: 73-74.

¹⁶³ Vid. s. vv. *plantator* i *plantor*.

na. Els textos conservats incideixen sovint en les seves clàusules reguladores, de què ja hem parlat: mentre que al diploma de Guissona de 1133 queda certificat que, si el treball ha estat ben fet, el *complantator* rebrà la meitat que li correspon, al de 1047, de la Ciutat Comtal, el *complantator* es fa càrrec de les conseqüències que haurà d'assumir si incompleix l'acordat (*componam uobis solidò X et in ante adimpleram cod expondi*). Per la seva banda, els documents dels anys 1128 i 1166 demostren que l'amo del terreny tenia dret preferent de compra en cas que el plantador o els seus descendents optessin per vendre la seva part.

En relació a les formes documentades, a més de les llatines, als textos es troba la romànica *complantador*, que apareix per primer cop al 981 com a sobrenom de l'antropònim *Argemiro*, i que també es llegeix en plural (*complantadors*, al text de 1058 i *complatadors*, al de 1166, forma que bé podria ser producte d'un error). Si bé no n'ha quedat més rastre que aquests testimonis, creiem que deu tractar-se d'una antiga veu del català, particular del llenguatge jurídic, que, gràcies al preverbi *cum*, hauria aportat una major especificitat que el simple *plantator* en incloure la noció de compartició característica d'aquests conceptes. Com acabem de dir, però, no va tenir continuïtat en la llengua catalana, i ni tan sols no és esmentada a les obres lexicogràfiques.

coniunterVARIANTS:
—

FORMES:

cat. pl. coniueters¹⁶⁴

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, mitjançant el sufix romànic *-ter*, del participi llatí *coniunctus*, que procedeix del llatí *coniungere* ‘ajuntar unes coses amb les altres’, que donà el verb català *conjuntir*¹⁶⁵.

ALTRES FORMES ROMÀNIQUES¹⁶⁶:
—

SIGNIFICAT:

‘Pagès que fa conjunta o conlloga prestant-se amb un altre l’únic animal llaurador que posseeix per poder formar, així, el coble’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1041-1075** Baraut, *DocUrgell* 899 (Urgellia 7, p. 30): ipsos iouers de Sanauga qui habent parilios et qui facere debent dare ad episcopum sester I de ciuada et I garba et c o n i u n t e r s emina I et I garba.

COMENTARI:

La forma *coniueters* que hom llegeix en el diploma escrit entre els anys 1041 i 1075 és el plural del català antic *conjunter*, el mot que designava cada un dels pagesos que es prestaven mútuament l’únic animal llaurador que posseïen amb l’objectiu de fer-los treballar junts en les tasques agràries (tirar del carro, fer la

---

¹⁶⁴ La *i* transcriu la sonant prepalatal *j*. S’ha de llegir, doncs, *conjunters*.

¹⁶⁵ Vid. GMLC, s. v. *coniunter*. Vid. etiam Coromines, *DECat* IV 923b, 24-25.

¹⁶⁶ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 2150 per als derivats de *coniungere*.

batuda, llaurar, etc.). Estrictament derivat del participi *coniunctus*, *coniunter* procedeix del verb *coniungere* ‘ajuntar quelcom amb una altra cosa’ (el català *conjuntir*, bastant rar), que en els documents de la Catalunya altmedieval presenta tot sovint, ja des del segle IX, un ús innovador, intransitiu, amb acceptió reflexiva o mitjana¹⁶⁷:

829 Baraut, *DocUrgell* 3 (Urgellia 2, p. 28): petia una de terra ... c o n i u n - g i t de una parte ad bia puplica.

845 DipPallars 20, p. 291: c o n i u n g i t ipsa terra ex una parte et ex altera ad terra de uos iam dictos monachos.

En efecte, si bé *coniungere* s’usa en la llengua clàssica com a verb transitiu, en aquests passatges vol dir ‘ajuntar-se o unir-se quelcom a una altra cosa’ i fa referència a les parcel·les de terra que es troben unides a una via pública, en el cas del diploma de 829, i a un altre terreny, en el de l’any 845. Aquest verb, però, es relacionà estretament des dels inicis de la història del llatí al treball del camp i en especial a l’ús d’animals de càrrega. Així, ja Cató aconsellava de junyir els bous, mentre que Lucreci feia el mateix amb els cavalls¹⁶⁸:

CATO *agr.* 138: boues feriis c o n i u n g e r e licet.

LVCR. 5, 1300-1301: biiugo<s> prius est quam bis c o n i u n g e r e binos equos / et quam falciferos armatum escendere currus.

És d’aquesta noció d’on sorgí el català *conjunter*, terme propi de les zones de Lleida, Urgell, Segarra i l’Espluga de Francolí¹⁶⁹ que en el passatge citat, l’inventari de les percepcions i serveis que el bisbe d’Urgell rebia al castell de Sanauja,

¹⁶⁷ Vid. GMLC, s. v. *coniungere*. Tal com indiquen els autors del diccionari (s. v., n. 1), aquest verb (d’igual manera que *iungere*, *adiungere*, *iniungere* i *subiungere*, tots de la mateixa família) pot aparèixer acompanyat del pronom reflexiu *se*, que en marca encara més l’ús intransitiu: **977** ACUrgell, Cart. I 859, f. 249v (*cit.* BALARI 1899: 87): *tercius terminus coniungit se in ipsa uilla de ipsos Coruos*. **1015** ACUrgell, Cart. I 615, f. 194: *hec omnia iam dicta ... de parte uero circii ... coniungit se in monte Kanino*. **1035** ACUrgell, Cart. I 232, f. 82: *ipsa uinea ... coniungit se cum ipsa uinea de Salla*.

¹⁶⁸ Vid. ThLL IV 987, 33-35.

¹⁶⁹ DCVB, s. v.

s'oposa a *ioner*, el pagès que sí que disposa d'un coble¹⁷⁰. No té paral·lels en altres llengües romàniques i tampoc no es documenta en cap altre diccionari de llatí medieval.

---

¹⁷⁰ Vid. GMLC, s. v. *coniunter*, n. 1. Vid. etiam la veu *ingarius* d'aquest treball.

cultor, cultrix

VARIANTS:

chultor

FORMES:

cultor, -oris, -ori, -ore, -ores, -orum, -oribus

chultoribus

fem. cultrix, -ices

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat de *colere* ‘habitar’, ‘conrear’ per mitjà del sufix agent *-tor*. Es testimonia des de Plaute (*Amph.* 1065: *et tibi et tuis propitius caeli cultor aduenit*)¹⁷¹.

FORMES ROMÀNIQUES¹⁷²:

cat. ant *cultor*; esp. *cultor*; gall.-port. *cultor*; it. *cultore*.

SIGNIFICATS:

1. ‘El qui conrea la fe religiosa’.
2. ‘Persona que comissiona la construcció d’un edifici, sovint una església’.
3. ‘El qui té per ofici conrear la terra’, ‘agricultor’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

cultor

1.

- (1) **904** CSCugat I 2, p. 4: residente Dei cultore illustrissimo uiro atque uenerabile Wifredo, Dei gratia comite et marchione.
- (2) **959** CSCugat I 61, p. 53: quicumque autem contra ista donacione uenerit pro inrumpendum, in primis ira Dei omnipotentis incurrat, et ad liminibus

---

¹⁷¹ Vid. ThLL IV 1318, 77-78.

¹⁷² Vid. Meyer-Lübke, *REW* 2037 per als continuadors romànics de *colere*.

sancta Dei Ecclesia extraneus fiat, et ad corpus et sanguinem Domini nostri Iesuchristi non fiat dignum accipere, et cum Iuda traditore participationem accipiat die noctuque uel ora, et sic fiat maledictus sicut fuit Datan et Abiron, qui terram absorbuit, et sic fiat sicut Zaroen et Arfaxat *c u l t o r e s*, idolo, qui in carbone conuersi fuerunt in passione apostolorum Simonis et Iude, et submergat illum Deus, sicut submersit Sodomam et Gomorram.

- (3) **962** DipGirona 351, p. 317: ob hid uero ceperunt dextrui Ecclesie Christi et in ipsis specubus a Christi *c u l t o r i b u s* celebrare christianitatis misteria.
- (4) **999** Pons, *Canònica agustiniana* 8, p. 34: ideo nempe mercedem largitionis notatim manu uolumus cudere quam inclitus ac benignissimus catholiceque fidei *c u l t o r* religiosissimus Bernardus cudere maluit sub Trino Nomine unitatemque fidei clauigerque etherei Petri.
- (5) **1048** Baraut, *DocUrgell* 615 (Urgellia 5, p. 138): qui uero hoc ... tollere, usurpare uel in aliquo malo ingenio ... minuare uoluerit tam comes, episcopus, uicecomes uel uicarius siue homo utriusque sexus primitus anathematizatus ... et a consortio xpistianorum segregatus et cum Iuda traditore in inferno sit dampnatus et iste largicionis donus, qui pro redemptionem eorundem animabus a *c u l t o r i b u s* Dei est donatus, semper sit firmus et inconuulsus et in nullo homnino sit disruptus.
- (6) **1083** Bach, *ACSolsona* 253, p. 125: fuit uir nobilis Ermengaudus, gratia Dei comes Vrgelli, in partibus Ispanie ad effugandos in Dei omnipotentis nomine illos infideles hereticos sarracenos, qui solent pugnare contra Dei *c u l t o r e s* et xpistianos populos, sicuti et pugnant assidue, prout ualent.
- (7) **1123** Martí Bonet, *Oleguer* 57, p. 419: hii uenerandi presules sancteque Trinitatis *c u l t o r e s* sub eiusdem deifice Trinitatis figura et nomine ut prefixum est, prescriptam ecclesiam in honore beate semperque uirginis Dei et hominis matris sacrarunt. *ibid.*: de nobilioribus citra regionis Vrgelli et nostratibus omnes pene adfuerunt et quidam illorum de suis possessionibus ecclesie *c u l t o r i b u s* profuturis perpetim obtulerunt.

- (8) **1187** DipCardona 247, p. 323: itaque nobis quod nostrorum fratrum christianorum gladio masumeti increduli et cultoris eius, Saladini, nequissimi, in una die XXV milia occisi sunt, ad obprobrium Dei omnipotentis et nostre fidei.
- (9) **s. XII** Marquès, *Elins* 93, p. 132: omnibus xpistiane professionis ac fidei catholice cultoribus, presentibus atque futuris, hoc nostrum memoriale per presentem paginam in posterum protelare curauimus.

et al.

2.

- (1) **996** DipOsona 1736, p. 1234: ipsi quidem qui fundatores uel constructores atque cultores eiusdem loci extiterunt et cuiquam persone uoces atque hereditates uel possessiones dederunt decimas illas habere perpetuas diffinimus.

3.

- (1) **1012** CSCugat II 449, p. 449: remansit incultum absque habitatore et sine cultore uel absque cuiusque uocis humane.
- (2) **1061** DipMontalegre 47, p. 75: concedimus uobis ... per hanc nostram scripturam licenciam et potestatem donandi per cartas pregarias mansos ad meliorandum et terris et uineis Sanctissimi Pauli cenobii ad edificandum hominibus agrorum cultoribus. *ibid.*: hanc concessionis scripturam facimus uobis ut ipsi etiam homines cultores agrorum restaurantes et rehedificantes atque complantantes diuersis feminum fructibus et uariis arborum generibus prelibatas terras suo maximo labore faciant peruenire eas ad uberiolem et fertilitatem culturam.
- (3) **1072** DACCBBarcelona IV 1208, p. 1891: quantum prenominati termini concludunt uobis ad integrum damus, ut ibi bonam uineam edificetis atque plantetis et ad chulturam optimam perducatis, sicut mos est chultoribus huius terre, intra hos VII primos annos uenturos, ut dicant ueri ... cultores quod eadem uinea bene plantata est et aduineata atque ad culturam optimam perducta.

- (4) **1080** Baraut, *DipTavèrnoles* 86, p. 158: concedimus ut ipse locus Sancte Marie restauretur, qui est destructus a saracenis et a lupis atque siccitate et propter ignauiam atque pigritiam de Petro abbati, ita pene est desolatum et ad nichilum redactum, ut ecclesia est solotenus euersa et domus destructe, predia et alaudia absque ullo cultore erema et inculata remanebat.
- (5) **1087** Puig i Ferreté, *Gerri* II 41, p. 29: ego comparaueram cum Guillelmo Raimundo ante presentiam dompni Willelmi Guiffredi Vrgellensis episcopi, et Artallus filius de iam nominato Artallo comite, ... et aliorum cultorum nobilium uirorum.
- (7) **1190** Papell, *DipSantesCreus* 334, p. 490: dono uobis hanc terram ad laborandum ut fideliter detis nobis ... decimas tocius fructus qui inde prouenerit, et monasterio nostro singulis annis pro tascha quam ibi habemus persoluatis II migeras frumenti et unam ordei boni et recipiendi ad mensuram Montis Albi, tempore, scilicet, triture, et hoc tantum in uita uestra, nam post obitum uestrum quicumque successerit uobis in eiusdem terre possessione iuxta comunis instrumenti tenorem quod est inter nos et omnes cultores de Cunil, de cetero plenarie persoluat nobis et successoribus nostris omnes taschas sine diminucione, saluo semper tenore iam dicti comunis instrumenti.

et al.

cultrix

- 1.
- (1) **1019** Junyent, *Oliba* Dip. 60, p. 89: cum in Christi nomine uenerabilis et gloriosus antistes Oliba Ausonensem ecclesiam apostoli Petri nomine rege-
ret consecratam, excellentissima Deique cultrix petente atque presente
domina uidelicet Ermesinde, ac annuentibus clericis, Torilionensem
ecclesiam Gombaldo uiro magnifico tribuit, tali scilicet ratione, ut idem
Gombaldus predictam ecclesiam tunc inconcusse teneret.
- (2) **1043 (?)** Junyent, *Oliba* Tex. 25, p. 357: Veneris meretrices te in hospitium
susipientes tuamque sanctitatem diutissime intuentes, et claritatem superni

luminis in te caelitus emissam conspicientes, Domini nostri Iesu Christi
uerissimae per te meruerunt esse *cultrices*.

COMENTARI:

Tal com hem explicat a propòsit del substantiu *colonus* (vid. s. v.), el verb *colere* ja apareix a les comèdies de Plaute denominant, d'una banda, l'acció d'habitar un indret i, de l'altra, amb l'accepció de 'tenir cura d'una cosa', sentit que s'aplica ben aviat a l'acte de practicar el culte a la divinitat i a la plantació i el conreu de camps i terres, ús que ja es testimonia a Terenci¹⁷³. És del primer significat esmentat, el d'habitar, d'on pren l'accepció el testimoni documentat més antic del substantiu agent *cultor*, registrat a l'*Amphitruo* de Plaute i citat més amunt. En efecte, el mot és emprat en el vers 1065 d'aquesta comèdia –l'únic de l'autor on es llegeix– com a apel·latiu de Júpiter, qualificat de *caeli cultor* 'habitant del cel'. Si bé no es tracta de l'ús més habitual de la paraula, continua documentant-se en els períodes posteriors de la llengua¹⁷⁴.

Testimoniat amb més freqüència a partir de l'època clàssica, *cultor* segueix un camí semàntic molt semblant al que traçà *colere*: escrit, a partir de la segona accepció de què hem parlat, amb el significat genèric de 'persona que té cura de quelcom' (de l'amistat¹⁷⁵ o de la natura¹⁷⁶, per exemple), fa al·lusió especialment als agricultors, com es pot observar en aquests passatges de Ciceró, el segon dels quals conté un dels testimonis més antics del femení *cultrix*¹⁷⁷:

CIC. *Verr.* 3, 47¹⁷⁸: hos (*sc.* campos) ita uastatos nunc ac desertos uidebam
ut ager ipse *cultorem* desiderare ac lugere dominum uideretur.

CIC. *fin.* 5, 39: earumque *rerum* augendarum et alendarum quamdam
cultricem esse, quae sit scientia atque ars agrorum.

¹⁷³ TER. *Phorm.* 364-365: *ibi agrum de nostro patre / colendum habebat* (ThLL III 1672, 83).

¹⁷⁴ Vid., e. g., LIV. 7, 38, 5: *iam tum minime salubris militari disciplinae Capua instrumento omnium uoluptatum delentis militum animos auertit a memoria patriae, inibanturque consilia in bibernis eodem scelere adimendae Campanis Capuae per quod illi eam antiquis cultoribus admissent* (ThLL IV 1319, 1).

¹⁷⁵ MART. 9, 84, 4: *ille tuae cultor notus amicitiae* (ThLL IV 1318, 8).

¹⁷⁶ SEN. *dial.* 8, 5, 8: *si illius admirator cultorque sum* (ThLL IV 1318, 13-14).

¹⁷⁷ Vid. ThLL IV 1318, 43-44 i 1320, 17-19.

¹⁷⁸ El ThLL dóna erròniament la referència 4, 47.

A partir d'aquest significat, i tal com succeí amb *colere*, *cultor* va adquirir també l'accepció, religiosa i metafòrica, de 'persona que honra els déus', que hom troba per primera vegada també a Ciceró¹⁷⁹:

Cic. *Tusc.* 1, 69: cum uidemus ... hominem ... ipsum quasi contemplatorem caeli ac deorum cultorem.

Usat amb igual freqüència en l'Edat Mitjana, el terme presenta en els textos d'aquest període, segons els diccionaris que el recullen¹⁸⁰, els significats esmentats –en el cas del religiós, orientat ara al cristianisme i, alguna vegada, a la tradició pagana– i encara d'altres que sorgiren per l'ampliació semàntica d'aquests. Els recollim tots en la taula següent:

SIGNIFICAT		DICCIONARIS
1.	'Agricultor'.	DuCange, DMLBrit, MLW, LMIL-Polonorum
2.	'Habitant d'un indret'.	DMLBrit, MLW
3.	'Conreador de la fe religiosa':	
3.1.	'Fidel adorador'.	DuCange, DMLBrit, MLW, LMIL-Polonorum
3.2.	'Dignitari religiós'.	DMLBrit, MLW, LELMAL
3.3.	'Cristià'.	DuCange, LItaliceaeMAL
4.	'Administrador d'una senyoria'.	Niermeyer
5.	'Mestre'.	MLW
6.	'Artesà'.	LMILPolonorum
7.	'Servent'.	LMILPolonorum

Als diplomes de la Catalunya altmedieval, *cultor* presenta tres significats. En primer lloc, anomena el fidel que conrea la fe catòlica, específicament, el qui adora Déu –com es pot veure en el primer testimoni documental conservat en

¹⁷⁹ Vid. ThLL IV 1319, 21-22.

¹⁸⁰ Vid. DuCange, DMLBrit, MLW, LMILPolonorum, LELMAL i LItaliceaeMAL, s. vv. *cultor* i *cultrix*. Vid. Niermeyer, GMLSueciae i GMLTransylvaniae, s. v. *cultor*. Vid. etiam LLMAIugoslaviae, s. v. *cultrix*, on es presenta el significat de 'coixí', 'llençol'.

aquest corpus, de l'any 904, on *Wifredus*, comte i marquès, és descrit com a *Dei cultore*— o Crist, com s'observa al del 962 (*Christi cultoribus*). Des del punt de vista del contingut, resulta interessant el testimoni de 1083, on el comte Ermengol d'Urgell dóna a Santa Maria de Solsona una església en trobar-se absent, lluitant, en terres d'Hispania, contra els sarraïns, qualificats d'heretges i infidels (*infideles hereticos sarracenos*) que *solent pugnare contra Dei cultores et xpistianos populos*. De manera similar, al text de 1187, Eracli, patriarca de Jerusalem, reclama ajuda a tota la cristiandat per afrontar l'escomesa de Saladí. El femení *cultrix*, tan sols registrat en dos textos, té aquest significat.

Si bé aquesta és l'accepció més documentada, al diploma de l'any 996 la paraula designa les persones que patrocinen la construcció d'una església, raó per la qual apareix coordinada als substantius *fundator* i *constructor* (vid. s. v.), usats amb la mateixa accepció. Finalment, hom emprà *cultor* amb el tercer sentit, el d'agricultor', des del segle X, però aquest significat sembla caure en desús al segle XII, quan es testimonia de manera més aïllada (més amunt hem citat un text del 1190 on s'esmenten els agricultors del terme de Conill), potser perquè aquesta veu fou substituïda per altres que sí es registren més sovint en aquest segle, com *agricola* o *agricultor* (vid. s. vv.). És amb aquest sentit que apareix la variant gràfica *chultoribus*, registrada en un diploma del comtat de Barcelona de 1072 en el qual, poc després, també es llegeix la forma regular *cultores*.

Cultor, que arribà al català, al castellà, al gallec i al portuguès i a l'italià, segueix present i molt viu en tota la Romània com a element compositiu utilitzat per designar aquell qui conrea o cria alguna cosa. En català i castellà es troba present, entre d'altres, en els compostos *agricultor* 'el qui conrea un camp', *apicultor* 'el qui cria abelles' o *viticultor* 'el qui es dedica al conreu de la vinya'¹⁸¹, de caire culte.

---

¹⁸¹ Vid. DIEC i DLE, s. vv.

exarichus, exaricha

VARIANTS:

assarigus, exarcus, exariccus, exaricus, xarricus
fem. exarica

FORMES:

assarigo
exarco
exaricco
exarichi, -o
exaricus, -um, -o, -i, -is
xarricos
cat. esaric, exaric, exarich, exarig, *pl.* exarchs, *fem.* exarica

ETIMOLOGIA:

Llatinització de l'àrab *aš-šarīk* 'el pagès parçoner', mot derivat de *širk* 'lot', 'part', 'associació'¹⁸².

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. ant. *eixaric*; *arag. ant.* *exarico*; *esp.* *exarico*.

SIGNIFICAT:

'Pagès, generalment musulmà, conreador de terres, sovint reconquerides pels cristians, que participa dels fruits de la terra que cultiva', 'serf de la gleba morisc'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

exarichus

- (1) **947** Ordeig, *Dotalies* 59, p. 143: ego Amelius dono campo uno ab ipso
e x a r c o subtus Equa Mortua.

---

¹⁸² Vid. GMLC, s. v. *exarichus*.

- (2) **977** DipGirona 441, p. 395: dono, post obitum meum, in Bassirense, terram in parrochia Sancti Stephani de Oloto, in locum quem nuncupant *e x a r c h s* unum mansum qui mihi aduenit per hereditatem.
- (3) **1044** DACCBBarcelona II 668, p. 1125: condiciones sacramentorum ad quarum ex ordinatione residebat Bonifilius presbiter et iudice Mirone in presencia Sendredi Venanca et Adalberti Sendredi et Mironi *A s s a r i g o* et Sancio, et aliorum multorum hominum qui ibidem aderant. *ibid.*, p. 1127: Sig+num Miro *A s s a r i g o*.
- (4) **1093** Bach, *ACSolsona* 337, p. 208: adhuc addo predicte kannonice ipsum meum alodium de Almenar aput ipsos boues ... et cum ipso *e x a r i c o*.
- (5) **1156** CSCreus 72, p. 76: faciemus autem tibi tuisque stare et habere in pace solidam et quietiam et liberam ab omni homine sine *e x a r i c o*.
- (6) **1156** DipTortosa 75, p. 127: escambiamus modo eam tibi ... cum ipso puteo et oliuariis atque arboribus omnibus et sine *e x a r i c o*, pro supradicta uinea de Villa Noua.
- (7) **1157** DipTortosa 78, p. 130: quantum iste affrontationes includunt ... sic uendimus tibi et tuis et de nostro iure in tuum tradimus dominium ... ad omnem uoluntatem tuam faciendam, et fuit hec omnia superius scripta de nostro *e x a r i c o* Taliapennas.
- (8) **1157** Bisson, *Fiscal accounts* 5, p. 44: ad ipso *e x a r i c h* XV fa. for. et II fa. cum illos v kaf.
- (9) **1158** DipTortosa 83, p. 135: dono ... duos ortos qui terminantur ... in orto qui fuit Arnaldi Adei, a meridie in orto de Alfamel *e x a r i g* comitis. *ibid.*: et meam partem oliuarum quas habeo cum Auinariud *e x a r i g* de comite.
- (10) **1159** DipTortosa 97, p. 150: excambiamus ... hunc campum cum aliezira ista franche et libere ad omnes uoluntates tuas faciendas et defendam tibi et tuis de omni persona excepto de *e s a r i c*.

- (11) **1162** DipTortosa 121, p. 172: unam peciam terre quam habemus in Villa Rubea dono comitis et propria hereditate propter III morabetinos lupinos uel aiadinos, que petia terre fuit de Abochazuz e x a r i c h o meo.
- (12) **1167** DipTortosa 174, p. 229: uendimus ... quartam partem de illa algezira que fuit de meo e x a r i c o Moferrix Abinalfer cum omnibus meis directis. *ibid.*: et aduenit nobis hec per predicto meo e x a r i c .
- (13) **1167** DipTortosa 177, p. 232: uendimus uobis hoc totum integriter ... sicut nos habemus per compram et donum quam fecimus de Gauterio de Casel et ille habuerit dono comitis et propria hereditate et aduenit ei per Abnalgaram soum e x a r i c de Tiuenx, ut ita uos habeatis et possideatis iure hereditario in perpetuum.
- (14) **1171** Sarobe, *DipTGardeny* 223, p. 352: Berenger E x a r i c h .
- (15) **1172** DipTortosa 227, p. 287: et insuper additis XVIII morabetinos bonos, lupinos de uestro et est cum e x a r i c c o .
- (16) **1172** CSCreus 157, p. 157: concedo ... uineam unam in alodium que fuit de Habinhudena et aliam peciam uinee de qua fuit e x a r i c u s Ali Abinhaydon et illam uineam meam ueterem cum omnibus arboribus.
- (17) **1173** CSCreus 173, p. 176: dono ... domos integriter sicut iam dedi in alia carta, de qua fuit e x a r i c u m sarracenum nomine Auincomprad, sicut ego abeo uel abere debeo aliquo modo in Tortosa et in terminis eius, cum ipsi honoris integriter que fuit sue uxori de predictum sarracenum Auencomprad.
- (18) **1174** DipTortosa 255, p. 319: sicut ab istis terminis includuntur et terminantur sic uendimus eas uobis ... cum terra et omni iure nostro ... et conuenimus eas uobis garire et defendere ab omnibus hominibus absque potestate terre et liberas dare et absque omni e x a r i c .
- (19) **1174** DipPoblet 494, p. 369: donatores sumus tibi ... medietatem de unam nostram sortem alodium quam nobis habemus in orta Balagarii, ad ipsas

Franchedas Sutiranas, que terminatur de una parte in alodio Berengarii Exarich, de alia in alodio de Micholau. *ibid.*: Berengarii Exarich.

- (20) **1174** DipTortosa 260, p. 324: donamus ... unum nostrum ortum cum terra et cum oliuetis et cum omnibus arboribus diuersorum generum ... et cum omnibus ingressibus et egressibus suis et est de nostro exarich Machometo Alfanech.
- (21) **1175** DipTortosa 265, p. 329: ego Teobaldus ... dono ... unum locum in Aldouer ad pedem montanea quem donauerit mihi frater meus Guislbertus de quo fuit exaricus suus Abenhudena sarracenus et unum alium locum similiter qui est ibi cum una oliuera de quo fuit exaricus Abdelielid sarracenus.
- (22) **1182** DipTortosa 343, p. 428: dimitto ... illum ortum quem habeo in Tiuenx cum exarico Abnarrafauer qui se tenet cum honore Sancte Marie. *ibid.*: dimitto Petro, nutricato meo, illum ortum quem habeo in Xanxet cum exarico Auiamen. *ibid.*: dimitto Dominico filio meo, illum ortum qui est in Xerta de quo est exaricus Auiamen.
- (23) **1185** DipTortosa 382, p. 476: damus tibi ... unam uallem ... que fuit Petri Guillelmi Aragonensi et Abilile sarraceni exarichi sui, ad plantandum et ad seminandum et ad inferendum oliuas et ad faciendum ibi quicquid facere uolueritis.
- (24) **1185** DipTortosa 386, p. 481: per quos X morabetinos mittimus uobis et uestris in pignore in presenti medietatem unius nostri orti quem habemus uobiscum, de quo orto est exaricus noster Algamar sarraceni.
- (25) **1187** DipTortosa 410, p. 507: debemus uobis ... C morabetinos lupinos bonos auri et pensi sine enganno ... et sumus de illis bene ad nostram uoluntatem paccatis, pro quibus inpigneramus uobis et uestris in presenti omnem honorem nostrum ab integro quem habemus qualicumque uoce et racione in Xerta qui honore fuit de Lob Alfoior, exaricus noster, sicut ille istum honorem melius tenuit et habuit in tempore sarracenorum. Et

- mittimus ... in pignus illum honorem nostrum ... quem tenent per nos ad censum Ali Abenaldo et Mafomat Adaizani, ex a r i c i nostri.
- (26) **1188** CSCreus 312, p. 311: uendimus ... uobis Arnaldo Moragas et uestris illum quartum quem habemus in uilla qui uocatur Benicalet, de quo honore est ex a r i c u s noster Ali Afato per VII morabatinos lupinos.
- (27) **1189** CSCreus 321, pp. 320-321: uendimus ... illum quartum ... quem ... comparauimus de Petro de Sancto Minato et suis de quo uidelicet honor est ex a r i c u s noster Ali Afato et uendimus uobis et uestris iste honor per VIII morabatinos bonos lupinos auri boni rectique ponderis, sine enganno.
- (28) **1189** CSCreus 328, p. 329: donamus modo ... in perpetuum illum honorem et quartum ... quem honorem emimus de Arnaldo Moragas, de quo uidelicet honore est ex a r i c u s noster Ali Afato.
- (29) **1189** CSCreus 334, p. 335: promittimus quoque uobis hoc extrahere de pignore et liberare de sarraceno ex a r i c o et uobis omnino bonum facere.
- (30) **1192** DipTortosa 475, pp. 587-588: donamus et concedimus ... quandam peciam terre ... pro redemptione anime filii nostri Guillelmi ... et per nostra similiter et nostrorum, uidelicet, omnes nostros directos quos habemus in illa honore ulla uoce uel racione quam habemus cum exaricis sarracenis.
- (31) **1194** (*Perpinyà*) Udina, *Comtes i Reis* 14, p. 110: dimitto monasterio de Peraman CL morebatinos ad unum sacerdotem perpetuo stabiliendum et tres bonos xarricos, unum in Morata, alium in Mediana et alium in Placentia.
- (32) **1194** (*Perpinyà*) Udina, *Comtes i Reis* 15, p. 120: dimitto monasterio de Peraman CL morebatinos ad unum sacerdotem perpetuo stabiliendum et tres bonos xarricos, unum in Morata, alium in Mediana et alium in Placentia.

exaricha

- (1) **1165** CDipÀger 377, p. 701: similiter in termino de Balager, ad uillam Cionis, unam sortem de cechia usque ad esponal ... de III parte Petri de Cione in alodio, de IIII in alodio de *E x a r i c a*.
- (2) **1182** DipTortosa 343, p. 428: dimito sacristie sedis Dertuse, illum ortum quem habeo in Sum unde est *e x a r i c a* mea Calesa sarracena.

COMENTARI:

L'arabisme *exarichus* és la llatinització l'arab *aš-šarīk* 'el pagès parçoner' i designa el pagès conreador de terres que participa dels fruits de la terra que cultiva. Es tracta d'una innovació del llatí medieval que als textos de la Catalunya de l'Alta Edat Mitjana es documenta per primera vegada al 944; Coromines i Alcover i Moll no en donen testimoni fins al 1198, quan es registra en un diploma del monestir de Poblet¹⁸³:

1198 Cart., p. 118 (*cit.* Coromines, *DECat* III 246a, 51): Avinzocla *e x a r i c o* de Alfachim.

Els pagesos que rebien aquest nom eren generalment musulmans conreadors de les terres reconquerides pels cristians (és a dir, serfs de la gleba moriscs), com es desprèn dels diversos documents que fan explícits o bé els seus noms, àrabs (és el cas, per exemple, dels documents de Tortosa de 1158, on s'esmenta *Alfamel*, o de 1188, amb *Ali Afato*), o bé el seu origen (*sarracenus*, com apareix al pergami de 1173). No obstant això, sembla que el pas del temps anà diluint l'empremta musulmana del mot, que hauria acabat designant pagesos en sentit general: així sembla indicar-ho, d'una banda, la pertinença d'alguns documents que el contenen a zones geogràfiques allunyades de la reconquesta cristiana i, de l'altra, la seva aparició, des de les acaballes del segle XII, com a sobrenom d'antropònims catalans, com es veu en els documents dels anys 1171 (*Berenger*) i 1174 (*Berengarii*, al document de Poblet). Serien cognoms ja establerts.

Escudero explica que l'*exarichus* «formava part integrant d'una heretat i canviava de domini juntament amb aquesta. La seua condició [...] era heredità-

---

¹⁸³ Vid. Coromines, *DECat* III 246a, 51 i DCVB, s. v. *eixarc*.

ria»¹⁸⁴. Un *exarichus*, doncs, podia ser cedit amb la terra, que no podia abandonar, car hi era adscrit, cosa que s'observa al document de l'any 1188 i en els dos de 1189, que reflecteixen que la terra que l'*exarichus* Ali Afato treballava a Benifallet canvià de patró, en poc més d'un any, un total de quatre ocasions, i amb aquesta, ell. Tanmateix, també hi ha proves del contrari: al diploma de Tortosa de 1156, per exemple, es produeix un intercanvi de terres que no inclou l'*exarichus*.

Tal com escau a un pagès, les feines atribuïdes a un *exarichus* eren molt vastes, però dels textos de Tortosa criden en particular l'atenció les nombroses mencions a les olives i a les oliveres¹⁸⁵, fins al punt que s'arriba a mencionar, d'una banda, l'arbre de les olives, i, de l'altra, la resta, tractada com un conjunt. Ho podem comprovar en alguns dels passatges dels textos tortosins que hem citat més amunt, com ara els dels anys 1156 (*cum ipso puteo et oliuariis atque arboribus omnibus*) i 1175 (*unum nostrum ortum cum terra et cum oliuetis et cum omnibus arboribus diuersorum generum*). En efecte, tal com analitzà Antoni Virgili pel que fa a aquesta zona, el conreu d'olives, que ja era practicat amb anterioritat pels andalusins, hi està especialment documentat –encara que no tant com la vinya– al nord, sobretot en terrenys interiors i muntanyosos¹⁸⁶. És molt probable, doncs, que els senyors incrementessin el nombre d'*exarichi* al seu servei en les èpoques de recollida de l'oliva, activitat que solia començar a finals d'octubre i que s'estenia fins al febrer¹⁸⁷.

D'altra banda, es registra una quantitat molt elevada de variants del terme, una de les quals és especialment fidel a l'àrab (*assarigo*, testimoniada al diploma de 1044); d'altres, en canvi, mostren ja la influència romànica amb la pèrdua de les terminacions casuals (el plural *exarchs*, *esaric*, *exaric*, *exarich*, *exarig*). També és present en territori aragonès: hom documenta la variant *xarich* (i el plural *xarichos*) en un diploma de 1178 del monestir de Casbas, a Osca, en què aquests pagesos són caracteritzats amb l'adjectiu *moros*¹⁸⁸. Vegem el text:

---

¹⁸⁴ ESCUDERO 2008: 345.

¹⁸⁵ Per a la presència d'aquest conreu i fruit en la documentació de la Catalunya altmedieval, vid. TEROL 2016a: 158-159.

¹⁸⁶ VIRGILI 2001: 210-211.

¹⁸⁷ Diversos dels documents que esmenten o bé aquests pagesos, o bé oliveres, o bé totes dues coses van ser redactats, efectivament, durant aquests mesos. Vid., per exemple, els citats **1158** DipTortosa 83, del mes de febrer, o **1174** DipTortosa 260, escrit al desembre.

¹⁸⁸ Per a la presència del mot en els diplomes aragonesos, vid. NORTES 1979: 103-105.

1178 LFeud. I 144, p. 140: reteneo eciam uno x a r i c h in Agello que dono ad Tharesa ... et laxo uno meo x a r i c h ... ipso melior que ibi abeo ... et laxo alio x a r i c h in Calaturab ad illo Ospital de Iherusalem per nomine Halí Alachun ... et, sicut superius est scriptum, ... laxo ad Petro Ortiz quatuor meos x a r i c h o s que abeo in Rigla ... et similiter laxo ad don Enecho de Abego illa mea hereditate ... cum ipsos moros x a r i c h o s qui ibi sunt ... et [si], sicut dictum est, obierit Balenza, laxo ad dopna Tota, filia Lopalindiz de Abege, uno x a r i c h in Calaturab, illo melior que ibi abeo ... et similiter, laxo ad Petro de Ssos duos x a r i c h o s in Agello.

Quant al femení *exaricha*, sembla possible que al passatge de 1165 no estigui emprat com a antropònim, com sembla arran de la *E* majúscula que presenta la paraula a l'edició, sinó que la pagesa hi aparegui esmentada tan sols per la seva ocupació i no pel nom, sense que hom es refereixi de manera directa, per tant, a la seva persona.

De l'ús d'*exarichus* com a sobrenom d'antropònims en deriva el cognom català *Eixarc*¹⁸⁹, però no ha perviscut l'antic substantiu *eixaric*. Com destaca Coromines, també prové d'*âs-sarîk* l'aragonès antic *exarico*, que hom testimonia per primera vegada en 1115, en un text escrit a Tudela¹⁹⁰. Finalment, en castellà encara perviu *exarico*¹⁹¹, però no se'n registren altres formes a la resta de llengües romàniques.

¹⁸⁹ Vid. DCVB s. vv. *eixarc* i *eixaric* i Coromines, *DECat* III 246, 46 ss.

¹⁹⁰ Coromines, *DECat* III 246b, 1.

¹⁹¹ Vid. DLE, s. v.: «1. m. Aparcero o arrendatario moro que pagaba una renta proporcional a los frutos de la cosecha. 2. m. Siervo de la gleba, de origen moro».

hortulanus, hortulana

VARIANTS:

ortalanus, ortelanus, ortolanus, ortulanus

FORMES:

ortalanus

ortelanus

ortolanus, -i, -o, *fem.* ortolana

ortulanus

cat. ortolan

ETIMOLOGIA:

Substantivació de l'adjectiu *hortulanus*, derivat, amb l'afegit del sufix *-anus*, d'*hortulus* 'hort', 'jardí', diminutiu d'*hortus*, d'igual significat. Com a substantiu, es documenta per primer cop en època postclàssica (APVL. *met.* 4, 3: *iuuenis quidam, ut mihi uidebatur, hortulanus, cuius omnia prorsus holera uastaueram ... decurrit*)¹⁹².

FORMES ROMÀNIQUES¹⁹³:

cat. *hortolà*; *arag.* *ortolan*; *ast.* *hortolanu*; *esp.* *hortelano*; *fr.* *ortolan*; *gall.-port.* *hortelão*; *it.* *ortolano*; *oc.* *ortalan*, *ant.* *ortolan*; *rom.* *ortolan*.

SIGNIFICAT:

'El qui conrea un hort', 'hortolà'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

hortulanus

- (1) **926** DipGirona 199, p. 197: *item alio campo supra ipsa casa que tenet Daniel ortulanus affrontat de horiente in ipso rio qui pergit de Molletello ad ipsos ortos.*

---

¹⁹² Vid. ThLL VI/3 3013, 71-73.

¹⁹³ Per a les formes romàniques derivades d'*hortus*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 4194.

- (2) **1000** DipGirona 622, p. 526: hec autem omnia suprascripta ... comitto ego, iamdictus comes Bernardus, ad suprascriptas ecclesias ... per ipsos alodes qui sunt in circuitu Bisulduno ... excepto tres burdículas in ipso burgo ubi Gadamirus habitat, ad ipsas Cargas, et ubi Todalegus habitat et ubi Seruedei ortolanus habitat.
- (3) **1000** DipGirona 624, p. 528: sunt predicti alodes in comitatu Bisuldunense, iuxta castrum Bisulduni, ... ubi Todalegus habitat et ubi Seruedei ortolanus habitat.
- (4) **1053** Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 370, p. 1133: Sig+num Willelm Ortelano.
- (5) **1065** Puig i Ustrell, *DipÈgara* 56, p. 281: Sig+num Remon Ortolan.
- (6) **1066** DACCBARCELONA IV 1097, p. 1740: S+ Poncii de Tolosa, s+ Bernardi Berengarii, frenarii, s+ Guilelmi Ortolani.
- (7) **1067** (*Carcassona*) LFeud. II 832, p. 317: Ponç Ortolan. *ibid.*, p. 318: Bernard Ortolan.
- (8) **1079** DipMontalegre 57, pp. 87-88: dimitto ... I migera ad filio Ermingau, ortolan.
- (9) **1081** Ricard Guillem 34, p. 232: S+num Raimundi Ortulanus.
- (10) **1110** Baraut, *DocUrgell* 1261 (*Urgellia* 9, p. 93): precipio iterum nepoti meo Bernardo Amati ut beneficiat Iohanni Ortolano atque Petro Ermengaudi siue Geraldo Ermengaudi nutritis meis et defendat eos atque custodiat in suo seruicio.
- (11) **1152** Ricard Guillem 100, p. 288: S+num Petri Ortolani.
- (12) **1152** DipTortosa 31, p. 80: si male manauerint Poncium de sua parte in aliqua causa firment ei inde directum et emendent ei hoc quod ei forifecerint et ille laborator uel ortalanus qui ibi fuerit per Arnallum de

Puguerd et per Guillelmum de Crion sit ibi per laudimium Poncii et conueniat Poncio dare ei suam terciam partem fideliter.

- (13) **1155** CPoblación I 100, p. 154: est ipsa pariliata VI sortes de terra, una quarum est prope alodium Raimundi Redon et affrontat ab una parte in alodio Petri Burdi ortolani et de alia parte in alodio Berengarii Arnalli.
- (14) **1178** DipTortosa 300, p. 372: sicut terminatur ab oriente in casis Petri Ortolani, de meridie in casis Arnaldi de Areins.
- (15) **1183** Constans, *DipBanyoles* 173, p. 192: tradimus luminarie sancti Stephani et tibi Raimundo sacriste illud spacium ueti fori quod ante domibus Bernardi Ortolani sicuti terminatur in longum et in latum cum suis parietibus, tali ... ut habeat iamdictum spacium ad edificandum domos.
- (16) **1184** DipTortosa 359, p. 447: ego Petrus, filius Petri Ortolani olim defuncti, cum consilio et uoluntate domni Poncii ... inpignoro uobis Bernardo de Neldiards et Berengario den Tos, filiastro uestro, ad unoquoque pro XV morabetinis.
- (17) **1184** DipTortosa 362, p. 450: ego Petrus, filius qui fui Petri Ortolani olim defuncti, uado cum amico meo Bernardo Drueto in suo galiot et in presenti, facio meum testamentum in quo heligo manumissores. *ibid.*, p. 451: S+num mei Petri, filii qui fui Petri Ortolani, qui hoc testamentum facio, laudo, firmo et firmare subscriptos testes rogo.
- (18) **1185** DipTortosa 391, pp. 486-487: inpignoramus in presenti uobis Arnaldi Zabater et uestris, unam uineam quam nos tenemus similiter in pignore, scilicet, medietatem de Petro, filius Petri Ortolani, qui fuit per XV morabetinos bonos, lupinos, boni auri et recti ponderis sine enganno.
- (19) **1191** DipTortosa 452, p. 558: terminatur ab oriente in domibus quas tenet per nos Petrus Montaner, a meridie in domibus quas tenet per nos Bernardus Ortolanus, ab occiduo in uia publica, a circio in domibus quas tenet per nos Guillelmus de Condamina.

- (20) **1191** DipTortosa 469, pp. 579-580: terminatur ab oriente in uia, ... a ponente in domibus quas tenet per nos Petrus Pelliparius et Petrus Guasc et Bernardus O r t o l a n u s .
- (21) **1192** DipTortosa 472, p. 584: dimito uxori mee Ermessendi suum sponsalium sicut in carta sua resonat, uidelicet, super illas domos in qua modo stamus et super omnia que intus est extra bestiis et super domos Petri O r t o l a n i et super oliuarium Enduschi.

hortulana

- (1) **ca. 1147** (*relació dels torts d'Arnau Arnau a Pere Arnau*) CDipÀger 296, p. 609: alia: de una mea o r t o l a n a , que fecit mihi ferire et macare in meo alaude.
- (2) **1148** CSCugat III 980, p. 161: ad Ermengardis O r t o l a n a , quartera I ordeí.

COMENTARI:

El substantiu *hortulanus* deriva d'*hortulus*, terme que ja es documenta en l'epitafium compost per Catul en honor del patrici Manili Torquat amb el significat d'«hort» o «jardí»¹⁹⁴. Diminutiu en la forma, però no sembla pas que en el sentit (tot i que sí podria posseir un cert matís de familiaritat), *hortulus* procedeix d'*hortus*, paraula descendent de l'arrel indoeuropea **g^hor-tó-*¹⁹⁵ i existent en el llatí arcaic amb el mateix sentit que aquell, és a dir, tot designant el terreny, de poca extensió i situat, en general, a la part posterior de la casa, que era apte per a la plantació d'herbes, flors, hortalisses i arbres¹⁹⁶:

PLAUT. *Asin.* 741-743: angiporto / illac per h o r t u m circum iit clam, ne quis se uideret / huc ire familiarium: ne uxor resciscat metuit.

En paraules de Terol, «l'hort constitueix, a l'Edat Mitjana, una realitat econòmica important i extensament difosa arreu. En la descripció de terrenys que

¹⁹⁴ CATVLL. 61, 91-93: *talis in uario solet / diuitis domini hortulo / stare flos hyacinthinus* (ThLL VI/3 3014, 25-26).

¹⁹⁵ Vid. Pokorny, *IEW*, p. 442. Aquesta arrel donà el protogermànic **gardan-* «pati, cort», d'on procedeix el fràncic **gard-*, que continuà en l'anglès *garden* «jardí». Per a l'arrel **gardan-*, vid. JAIME MOYA 2015: 113-115.

¹⁹⁶ Vid. ThLL VI/3 3015, 64-66.

apareixen en els documents llatins de la Catalunya altmedieval, l'hort hi té una menció gairebé indispensable, el qual se situa prop de la casa, juntament amb altres terres i béns immobles en general¹⁹⁷. Al costat de l'*hortus*, que apareix des de l'any 888¹⁹⁸, i de l'*hortulus* –que, testimoniada des del 1013¹⁹⁹, continua sense presentar diferències semàntiques amb *hortus*, malgrat la seva forma diminutiva– s'hi esmenta amb freqüència l'*hortalis*, la terra apta per a l'horta:

1018 Bolòs-Pagès, *St. Llorenç prop Bagà* 60, p. 397: *ipsum meum massum que ego abuit in uilla senauaster cum casas, canalibus, ortis, ortalibus, terras cultas uel incultas.*

Pròpiament, *hortulanus* designaria el pagès que, sota les ordres del senyor feudal, tenia cura dels horts que hi havia en les explotacions, tant se val si grans o petites, d'aquest senyor, on no només es conreaven hortalisses, sinó també arbres fruiters, productes tots ells bàsics en la dieta rural, la qual, segons Montanari, depenia molt més de l'horticultura que de la cerealicultura²⁰⁰. Això no obstant, i per bé que podria considerar-se com una de les denominacions de pagesos més específiques de les registrades al corpus, a la pràctica no es distingiria d'altres com *agricola* o *agricultor* (vid. s. vv.), que designen el mateix concepte, però més genèricament. Documentat des d'Apuleu en sentit propi i en metàfores i al·legories religioses, absents d'aquest corpus, als textos cristians²⁰¹, *hortulanus* és recollit a la majoria de diccionaris de llatí medieval. Així, en donen entrada el DuCange, el Niermeyer, el DMLBrit, el LMILPolonorum, el LLMAIugoslaviae, el LELMAL, el LItaliaeMAL, el GMLSueciae i el MLW²⁰², l'únic que en recull exemples de l'ús religiós metafòric, on es fa referència a Crist:

EKKEH. IV *bened.* I 20, 56 (cit. MLW, s. v. *hortulanus*): *hortulane sacer, benedic nos, Christe, potenter.*

¹⁹⁷ TEROL 2016a: 45.

¹⁹⁸ **888** Junyent, *DipVic* 9, p. 8: *uindimus uobis teram nostram cum kasa et curte et orto.*

¹⁹⁹ **1013** LAntiq. II 551, f. 186 (Mas 318): *que affrontat ipsa una terra cum casa et ortulo de parte circi in terra de te susceptore.*

²⁰⁰ Vid. MONTANARI 1979: 326. Vid etiam TEROL 2016a: 46.

²⁰¹ VIGIL. TRID. *ad Iob.* 9, p. 557^B: *putatus est hortulanus, rigator uiuentium, plantator animarum.*

²⁰² Vid. LELMAL, s. v. *ortolanus*. A la resta de diccionaris, vid. s. v. *hortulanus*.

A la documentació estudiada, aquest vocable no apareix mai escrit amb *b-*, característica que, d'altra banda, no és nova: en efecte, la variant *ortulanus* que ofereix el primer testimoni del mot als nostres textos, de l'any 926, ja es detecta en textos epigràfics antics, i fins i tot és relativament freqüent de trobar en els primers manuscrits conservats²⁰³. Tampoc no és inèdita la variant *ortolanus*, amb canvi vocàlic, la més freqüent als diplomes que hem revisat, que és igualment testimoniejada a l'epigrafia²⁰⁴. Sí són innovacions la forma dissimilada *ortelanus* i l'assimilada *ortalanus*. La primera, documentada com a sobrenom de *Willelm* al diploma de 1053, és la que es troba en castellà (*hortelano*) i, de fet, «no ha deixat de produir-se també en la nostra llengua, però en mesura més limitada, per més que sigui la que se sent en el Barcelonès i en algunes altres comarques, com el Baix Empordà», segons Coromines²⁰⁵. La segona, coordinada al sinònim *laborator* (vid. s. v.) al diploma de Tortosa de 1152, estigué present en occità antic (*ortalan*) i en l'alt aragonès antic (*ortalano*, emprada juntament amb *ortolano*)²⁰⁶ i també es llegeix als textos del Regne de Lleó a partir del segle XIII²⁰⁷:

1217 MV 90, 66 (*cit.* LELMAL, s. v. *ortalanus*): debemus habere nostros excusatos: ... iugueros, molneros, soteros, posadero, o r t a l a n o s .

A més, al 1065 es testimonia per primera vegada una forma romànica *ortolan* (*Remon Ortolan*), encara amb la consonant nasal final, que es torna a trobar als anys 1067 (*Ponç Ortolan* i *Bernard Ortolan*) i 1079 (*Ermingau*, *ortolan*) i que sempre és usada com a sobrenom d'antropònims. La seva detecció avança la datació més antiga de Coromines i Alcover i Moll²⁰⁸, de Llull:

LLULL *Felix* VII 6 (*cit.* DCVB, s. v. *hortolà*): lo h o r t o l à cuydà's que el bou fos malalt.

D'altra banda, a mitjan segle XII es registren dos testimonis del femení *ortolana*, el primer dels quals, escrit als volts del 1147, es troba dins de l'extensa

²⁰³ Vid. ThLL VI/3 3013, 52-53.

²⁰⁴ Vid. *ibid.*, 53-56.

²⁰⁵ Coromines, *DECat* IV 820b, 8-12.

²⁰⁶ Vid. Corominas-Pascual, *DECH* III 420a, 37-38.

²⁰⁷ Vid. LELMAL, s. v. *ortolanus*.

²⁰⁸ Vid. Coromines, *DECat* IV 820a, 47-48 i DCVB, s. v. *hortolà*.

llista dels greuges que Arnau Arnau inferí a Pere Arnau. Així, aquest refereix que Arnau Arnau va ferir (*ferire*) i colpejar amb violència (*macare*) l'hortolana, serva seva (*mea ortolana*), que treballava a l'alou de la seva propietat (*in meo alaude*). Tot i que es tracta del primer testimoni de la paraula que fa referència a l'ofici, és menester indicar que ja al 956, en un diploma del Rosselló, s'esmenta una *nilla Ortulanes*, al terme de Pià, que estaria certificant l'ús d'aquest femení:

956 DipRosselló 360, p. 334: sunt ipsas uineas infra fines et termines de uilla O r t u l a n e s , ad locum quem uocant ab ipso Nogario. *ibid.*: quantum infra istas affrontationes includunt ... sic comuto ego ... ad domum Sancta Eulalia uel a Riculfo episcopo pro ipsas alias uineas VII prout sunt infra fines et termines de uilla O r t u l a n e s quod Suniefredus, qui fuit condam, magnauit donare ad domum Sancta Eulalia propter remedium anime mee.

Hortulanus tingué continuïtat en totes les llengües romàniques. És majoritària la forma no dissimilada (*horto-*), conservada en català, alt aragonès, asturià, francès, occità, italià i romanès, mentre que la dissimilada (*horte-*, *horta-*) es troba en castellà i, d'aquí, en les llengües gallega i portuguesa²⁰⁹.

---

²⁰⁹ Vid. Corominas-Pascual, *DECH* III 420a, 35-39.

iugarius, iugaria

VARIANTS:

iouarius, iouerius, iouerus

FORMES²¹⁰:

iouarii, -io

iouerius, -ii, -io

iouero

cat. iouer (*pl.* iouers), iuuer, *fem.* iouera

ETIMOLOGIA:

Terme derivat del llatí *ingum* amb l'addició del sufix *-arius*. Documentat primer com a adjectiu ('que porta el jou')²¹¹, *ingarius* apareix substantivat, amb el significat de 'bover', des de Columel·la (1, 6, 6: *lata bubilia esse oportebit pedes decem ..., quae mensura et ad procumbendum pecori et ingario ad circumeundum laxa ministeria praebeat*)²¹². A la documentació de la Catalunya altmedieval, però, només es troba la llatinització del català *jover*, mot procedent de *jou* 'instrument de fusta o de ferro, més o menys corbat, amb el qual dos animals (bous o mules) són junyits pel cap o pel coll a l'arada o al carro'²¹³.

FORMES ROMÀNIQUES²¹⁴:

cat. *jover*; *esp.* *yugero*; *fr.* *joqueteur*²¹⁵; *gall.-port.* *jugueiro*; *rom.* *jugar*.

SIGNIFICAT:

'Pagès que llaura les terres del seu senyor amb un parell de bous o muls junyits', 'pareller', 'jover'.

---

²¹⁰ A més, hom documenta al 1201 el genitiu *iuuerii* (Pons, *Roca Rossa* 151, p. 266: *boscho Miri de Pino qui fuit eiusdemque filie uxoris Petri Iuuerii et nostri*).

²¹¹ HYG. *fab.* 182, 2: *hi funales sunt mares, feminae ingariae* (ThLL VII/2 626, 22-23).

²¹² Vid. ThLL VII/2 626, 28-30.

²¹³ DCVB, s. v. *jou*.

²¹⁴ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 4604. Vid. etiam Coromines, *DECat* IV 908b, 2-14 i Pokorny, *IEW*, p. 508.

²¹⁵ Vid. Wartburg, *FEW* V 61a.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

iugarius

- (1) **996** DipPallars 316, p. 452: ego magister Bradila mitto una terra in domum Sancte Marie, propter remedium anime mee, subtus uilla: de oriente Ennecho I o u e r o , de occidente Aterus.
- (2) **1042-1075** Baraut, *DocUrgell* 899 (Urgellia 7, p. 30): ipsos i o u e r s de Sanauga qui habent parilios et qui facere debent dare ad episcopum sester I de ciuada et I garba et coniunters emina I et I garba.
- (3) **1051** AComtalPerg II 393, p. 772: Sig+num Oliba I o u e r .
- (4) **1053** AComtalPerg II 428, p. 814: concedo ... petia I de terra qui fuit de Oliba Isarnus, iuxta ipsa strata superiori, quod dicunt ipsa barchera de Guifredus I o u e r .
- (5) **1053** DACCBBarcelona III 833, p. 1344: ad Bonusfilius I o u e r mancusada I.
- (6) **1054** DACCBBarcelona III 854, p. 1378: concessit ei peciam unam de terram ... iuxta ipsam stratam superiorem quam dicunt ipsam Barcheram Guifredi I o u a r i i .
- (7) **1063** CSCugat II 634, pp. 300-301: concedo ad Poncius mancosos II et ad Sunner, similiter, et ad Arbert, similiter, et a Remundi Odger, similiter, a Bernard I o u e r , mancuso I.
- (8) **1076** DACCBBarcelona IV 1301, p. 2021: concedo ad Canonica Sancte Crucis cafitium I ordei, et ad Bonushomo, meo i o u e r , sestarios II ordei et una truia, quod ille tenet.
- (9) **1081** Baraut, *DocUrgell* ap. 21 (Urgellia 8, p. 134): Sig+num Mir I o u e r .
- (10) **1084** Marquès, *Elins* 54, p. 92: et ipse baiulus et i o u e r qui erunt de abatissa pro baiulia et ioueria non firment directum ad Bernardum, sed si

tenerint de suo feuo et Bernardus faciat rancuram de eis, dent ei fidesiussores et sint custoditos placitos ante abbatissa.

- (11) **1092** DACCBBarcelona V 1550, p. 2410: concedo ad tibi, Seniofredus scriptor, mancosos III, ad Berenger Viuas uncias II, ... ad Dominico sestarium I de blad, ad i o u e r s sestarios III inter pane et uino.
- (12) **1093** DACCBBarcelona V 1570, p. 2439: s+num Petri I o u e r .
- (13) **1112** Alturo, *Sta. Anna* 166, p. 188: dimisit ... ad uxorem suam Solesten totas suas oues cum pastore qui eas custodiebat et totos suos boues cum ipsos i o u e r s .
- (14) **1147** Ricard Guillem 98, p. 286: et sunt inde testes Guillelmus Mironis regularius et suus discipulus, et Petrus Guillelmi de Prouincials et Petrus I o u e r .
- (15) **1172** Bach, *Sta. Maria de Solsona* 63, p. 100: Sig+num Gullelmus i o u a r i o .
- (16) **1176** DipPoblet 572, p. 420: Sig+num Peiro I o u e r i i .
- (17) **1186** DipCervià 85, pp. 282-283: II uidelicet quas Tumet Guillelmus traxisti et laborauisti et aliam quam tenuit Berengarius I u e r , ita ut teneatis et habeatis eas et omnibus modis espletetis.
- (18) **1187** (*Cabra*) Bisson, *Fiscal accounts* 156, p. 283: S+num P. I o u a r i i domini regis baiuli.
- (19) **1192** (*Barbastre*) Gonzalvo, *Pau i treva* 18 II, p. 103: sub eadem precepto nichilominus, constituentes ne boues aratorios, aut cetera quelibet animalia aratoria uel aratrum cum suis apparatus, et i o u e r i o siue bubulco ledere uel inuadere quoquomodo presumat.
- (20) **1192** CSCreus 360, p. 359: dono et concedo ... medietatem illius sortis terre quam Petrus I o u e r quondam tenuit de nobis in terminio de Conil.

- (21) **1197** Puig i Ferreté, *Gerri* II 185, p. 132: tale conuenienciā possita est inter abbatem Vgonem monasterii Gerre et Guilelmum Iouer et Arnaldum filium eius. Guilelmus Iouerius in septem locis condaminarum pro extremitatibus quasdam particulas accipiebat, et subtus condaminas similiter unam fexam tenebat in loco que uocatur Alpoz, de qua nichil reddebat monasterio. *ibid.*: condaminas illas duas quas habemus ad Sanctum Martinum de Seguis, ego abbas Vgo simul cum fratribus nostris donamus tibi Guilelmo Iouerio et filio tuo Arnaldo.

et al.

iugaria

- (1) **1178** DipMontalegre 143, p. 188: accipit in parrochia Sancti Stephani de Ripollete medietatem decimarum in manso Berengari Margai et in manso Parete (*pro* Pereta?) Iouera.

COMENTARI:

El substantiu *iugum* prové de l'arrel indoeuropea **yeg-* / *yug-*, molt prolífica en la llengua llatina i posseïdora de la noció d'unió, especialment evident en paraules com el substantiu *coniux* 'esposa' o el mateix verb *iungo* 'unir' (que, al contrari que *coniux* o *iugum*, presenta una consonant nasal infixada²¹⁶). Aquesta noció també és cabdal en el cas del neutre *iugum*²¹⁷, el vocable que denomina l'instrument que es fa servir per junyir, pel cap o pel coll, dos animals (generalment, bous o mules) al carro o a l'arada amb l'objectiu que ajudin l'agricultor a llaurar. Hom testimonia aquesta formació ja en autors d'època arcaica, com els poetes Quint Enni o Marc Pacuvi²¹⁸:

ENN. *scaen.* 190: quadrupedum i u g o .

PACVV. *trag.* 397: angues ingentes alites iuncti i u g o .

---

²¹⁶ A propòsit d'aquesta qüestió, vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *iugum*.

²¹⁷ Més tardanament, també se'n documenten formes masculines. Vid., e. g., *ITALA I Macc.* 13, 41 (vid. *ThLL* VII/2 639, 37).

²¹⁸ Vid. *ThLL* VII/2 639, 57.

De *iugum* se'n derivà, almenys des d'època clàssica, l'adjectiu *iugarius*, que sobretot apareix en els escrits per designar un dels indrets més antics de la ciutat de Roma: el *uicus iugarius*²¹⁹, que estava dedicat a *Iuno Iuga*, epítet amb el qual es feia referència a la deessa Juno quan estava vinculada a les unions matrimonials, tal com relata Pau Diaca²²⁰:

PAVL. FEST. p. 104: *Iugarius uicus dictus Romae, quia ibi fuerat ara Iunonis iugae, quam putabant matrimonia iungere.*

Com s'ha dit més amunt, però, *iugarius* (també escrit *iugaris*²²¹) apareix substantivat a Col·lumela donant nom ja al pagès que treballa amb bous o muls junyits; els testimonis d'aquest ús en l'Antiguitat clàssica són, tanmateix, força escassos. Així, a banda de l'autor citat, una altra de les poques mostres documentades abans de l'època medieval es troba a l'obra del tardà Marcià Capel·la²²²:

MART. CAP. 9, 999: *iugarium murcidam uiciniam ... obsendentem.*

A l'Edat Mitjana, el jover era el serf que llaurava les terres del seu senyor (en condicions que, certament, podien variar radicalment d'un lloc a l'altre) amb un coble de bous o *ioua*, terme que deu derivar del plural *iuga* de *iugum*²²³ i de què es troben nombrosos testimonis a la documentació estudiada:

1085 DipCardona 70, p. 143: *insuper donamus uobis totas ipsas decimas et ipsos districtos et mandamentos et emparamentos et estachamentos, cum iouas et ipso traginos et ipsos lexiuos et ipsa ferria et ipsas pasturas.*

²¹⁹ LIV. 24, 47, 15: *solo aequata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem cum Aequimaelio Iugario-que uico et templis Fortunae ac matris Matutae* (ThLL VII/2 626, 14). Segons Balari (1899: 622), l'adjectiu segueix present en la documentació, per bé que romanitzat: «los mansos destinados principalmente para yuntas de bueyes eran llamados *jovers*. Pere de Vila [...] hipotecó en 1172 un manso suyo que tenía en Palau Solitar, en el lugar llamado *manso jover* [A. A. – Alf. I, núm. 115]. En la donación que en 1183 hizo Estefanía de Cordero a la iglesia de Santa María del Estany se menciona un *manso de casa iovera* [A. A. – Alf. I, núm. 346]».

²²⁰ Vid. ThLL VII/2 626, 10-12.

²²¹ Vid. *ibid.*, 25-27.

²²² Vid. *ibid.*, 31-33.

²²³ Vid. Coromines, *DECat* IV 908b, 18. L'autor observa que el sentit es traslladà ràpidament, des de la parella de bèsties, a l'obligació de treballar la terra amb la parella.

La presència durant aquest període de *ingarius* sembla circumscriure's exclusivament al territori de la Península Ibèrica, atès que només apareix recollida al DuCange –que en mostra la variant *ingaris* i la llatinització *iouerius*, documentada en diplomes aragonesos de la fi del segle XII²²⁴– i al LELMAL, on es recullen textos que ja mostren trances de romanització²²⁵. En territori de parla catalana, és documentat amb certa freqüència amb la particularitat que les formes conservades tenen totes influència romànica. En efecte, ja no hi ha rastre del llatí *ingarius*, sinó de la forma catalana *iouer*, procedent de *jou*²²⁶ (derivat de *ingum*). Apareix per primera vegada, llatinitzada amb la forma *iouero*, al 996, unes set dècades abans del que proposa Coromines, que detectà el mot en un diploma de Fanlo, a l'Aragó, redactat cap al 1064²²⁷:

ca. 1064 *Cartulari de Fanlo*, p. 87 (cit. Coromines, *DECat* IV 909b, 15):
Galindo Sanchonis i u u e r o .

Usada sobretot com a sobrenom d'antropònims, la paraula presenta les variants i formes següents: d'una banda, hi ha els catalanismes *iouer* (testimoniats per primera vegada, amb el plural *iouers*, al diploma datat entre el 1042 i el 1075), *iouuer*, que llegim al text de 1186 acompanyant l'antropònim *Berengarius*, i el femení *iouera*, cognom de *Parete* (potser en comptes de *Pereta*, nom ben documentat²²⁸). De l'altra, es distingeixen tres tipus de llatinitzacions: a la ja vista *iouero* se n'han d'afegir altres que substitueixen el sufix *-er* del català pel llatí *-erius* (és el cas del *Guilelmus Iouerius* del document de 1197) i les que, potser amb intenció de dotar la paraula d'un major grau de llatinització, empren el sufix *-arius* (per exemple, el *Guifredi Iouarii* del diploma de 1054). Aquestes llatinitzacions apareixen sempre amb ús antroponímic, també com a nom propi:

²²⁴ 1192 *Charta Ildefonsi reg. Aragon.* (cit. DuCange, s. v. *joverius*): *constituentes ne boues aratorios aut caetera quaelibet animalia aratoria, uel aratrum cum suis apparatusibus, et iouerio siue bubulco laedere uel inuadere quoquo modo praesumat.* Vid. DuCange, s. vv. *jugaris* i *joverius*.

²²⁵ Vid. LELMAL, s. v. *ingarius*: 1047 SH 501, 12: *ipso monasterio cum suis prestacionibus et cum una corte de suo iukero.*

²²⁶ Per als usos d'aquest terme en la documentació, vid. BALARI 1899: 96-97.

²²⁷ Vid. Coromines, *DECat* IV 909b, 15-16. Alcover i Moll (DCVB, s. v. *jover*), en canvi, no documenten aquesta veu fins al segle XIV: 1370 BRABL XII 133: *tot traginer, auenturer, jouer o altre hom faener.*

²²⁸ Vid., e. g., 1141 Bach, *Sta. Maria de Solsona* 48, p. 87: *ego Mironi Guitardi et coniux sua Maienza et filius eis Petrus Mironi et uxor sua Pereta.* *ibid.*: *Sig+num Pereta uxor sua.*

1178 Papell, *DipSantesCreus* 204, p. 304: una <cum> consilio proborum hominum, scilicet, Raimundi Paiares et Guillelmi de Roricho et de I o u a r i o , baiulo de Figerola ... definimus et euacuamus et pacificamus domui de Sanctis Crucibus. *ibid.*, p. 305: Sig+num I o u a r i i .

L'origen d'aquest ús pot trobar-se en l'antropònim *Iugarius*, present en algunes inscripcions antigues²²⁹:

CIL XII 3102: Censor I u g a r i u s .

Dels documents citats s'extreuen algunes dades sobre la figura del jover, com ara que estava obligat a efectuar prestacions o a pagar impostos: és clara la disposició del diploma de 1042-1075 que indica que els jovers de Sanaüja han de donar al bisbe d'Urgell un sester de civada i una garbella. D'altra banda, el document de l'any 1084 ofereix un testimoni de la *ioueria*²³⁰, l'abstracte que designa el terreny administrat pel *iouer* i per la seva família. Al seu torn, el diploma de 1112 confirma que el mot és usat per denominar, efectivament, el pagès que fa servir bous: Guillem deixa en testament a la seva dona totes les ovelles amb el seu pastor i tots els bous amb els seus jovers. Finalment, és rellevant la constitució de pau de l'any 1192, en la qual el rei Alfons II d'Aragó (el comte Alfons I de Barcelona) atorga protecció als animals i instruments per a la llaurada i a pagesos i pastors, anomenats *iouerio* i *bubulco*²³¹.

Pel que fa a la presència d'aquesta veu en les llengües romàniques, a més del català *jover*, *iugarius* donà el castellà *yugero* (també dit *yuntero*²³²), el francès *joqueteur*, el gallec i portuguès *jugueiro* i el romanès *jugar*.

---

²²⁹ ThLL VII/2 626 34-35.

²³⁰ Vid. Coromines, *DECat* IV 909b, 25-27.

²³¹ Vid. s. v. *bubulcus*.

²³² Vid. DLE, s. vv.

laborator

VARIANTS:

—

FORMES:

laborator, -orem, -oris, -ori, -ore, -ores, -orum, -oribus

cat. laurador

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, amb l'addició del sufix agent *-tor*, de *laborare* 'treballar', verb procedent de l'abstracte *labor* 'feina', 'treball'. Es testimonia des d'època tardana (SCHOL. *Verg. Bern. ecl.* 7, 9: *laborator et pastor*)²³³.

FORMES ROMÀNIQUES²³⁴:

cat. llaurador; *esp.* labrador; *fr.* laboureur; *gall.-port.* lavrador; *it.* lavoratore; *oc.* laurador, laborador.

SIGNIFICAT:

'El qui es dedica a llaurar la terra', 'llaurador'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **954** CPoblación I 5, p. 10: et [si] nos laboratores minime fecerimus et de supradicta conuentione nos abstrexerimus non hoc ualeat uindicare sed componamus quisque sicut exinde minime fecerit et in antea tam donatores quam edificatores faciamus sicut exinde non respondimus.
- (2) **973** Baraut, *DipTavèrnoles* 24, p. 97: longe lateque per uniuersarum loca heremis solitudinis edificent ecclesias, faciant munificentis in congruis locis et obducant laboratores qui ipsas heremitates reducant ad culturam.

---

²³³ Vid. ThLL VII/2 797, 77-78.

²³⁴ Per als continuadors romànics de *laborare*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 4810.

- (3) **994** AComtalPerg I 5, p. 278: si eo **l a b o r a t o r e** in aliquo abstraxero de isto conuento aut si dimisero ipsa uinea per ulla occasione et eam bene complantauit et edificauit et non dixerim ut complecti furim ipsi annis VII, quod dicant bonis **l a b o r a t o r e s** ista uinea bene est laborata uel edificata, sicut decet bona uinea, et diuidere facit at placito, compono in uinculo solidos X et postea implere faciamus quod nostra est conuencio.
- (4) **1012** DACCBBarcelona I 181, p. 491: si ego **l a b o r a t o r** ipsam terram non c\o/mplantauero, sicut supra taxatum est, componam tibi in uinculo solidos XX et in antea adimpleam quod nostra est conuencio.
- (5) **1054** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1130, p. 438: Guitardo, meo **l a b o r a t o r i**, dimitto unam peciolam terre que est sub predicta uia, que seminatur una mina annonae.
- (6) **1065** DACCBBarcelona III 1092, p. 1718: sic iam dicta omnia damus uobis et illis quibus uos ea concesseritis similibus uestris **l a b o r a t o r i b u s**, qui hanc prefatam donationem frumenti aut ordei nobis atendant.
- (7) **1088** CSCugat II 730, p. 392: donamus uobis kastrum nostrum ... qui est destructum et solidum et eremum sine habitatore et absque **l a b o r a t o r e** et propter metu ismahelitis inhabitabile.
- (8) **1093** DACCBBarcelona V 1593, p. 2470: s+m Guilaberti **L a b o r a t o r i s**.
- (9) **1121** CSCreus 32, pp. 38-39: quando est ipsa uinea bene ad uineata sic diuidatis uos **l a b o r a t o r e s** ipsa terra et uinea per medium, et habeamus nos donatores ipsam medietatem per nostrem alodem. Et uos **l a b o r a t o r e s** ipsa aliam medietatem de ipsa terra et uinea. Et si uolueritis uos **l a b o r a t o r e s** uestram medietatem inpignorare aud uindere uos ut uestris requirite nos ut nostris et expectate nos ut nostris XXX dies et noctes et si infra triginta dies et noctes nos ut nostris non potuimus aut nolimus aut noluerint emere uestram partem quomodo iuste preciatum fuisse de bonis hominibus licentiam habeatis ad uindere cui uos uolueritis exceptus kauallario. *ibid.*: et non eligatis nullum alium seniore uos

laboratores nec alium patronem nisi nos ut nostris ut ad cui nos dubitauerimus.

- (10) **1145** CPoblación I 62, p. 102: non sit uobis licitum hoc in aliam personam aliquo modo mutare, nisi uestris consimilibus laboratoribus neque baiulum aut seniore ibi facere nisi nos et successores nostros.
- (11) **1154** DipTortosa 44, p. 94: si dederis illos campos V predictos ad laborandum ille laborator sit ibi ad consilium meum et non mitas illum ibi sine me et conueniat mihi dare et donet fideliter annuatim meum quartum de omnibus que inde exierint sine engan.
- (12) **1160** (*orig.*) Baraut, *DocUrgell* 1550 (Urgellia 10, p. 70): nos insimul debemus auere a Bernad de Cornelana solidos VIII et a R. de Burgeres solidos VIII, B. Laurador XII, de Sancti Saturnini I iusticia de oli et a Guillem filio nostro VII sesters de ordi et a Ramon d’Olafreta solidos III, et habet in pignora una sorte de terra qui est ubi dicunt Condal.
- (13) **1173** Marquès, *Elins* 78, p. 115: est una pecia alodii et affrontat ex omnibus partibus in alodio predicti Arnalli laboratoris. *ibid.*: una de predictis uineis que uocatur Felgosa, affrontat de I parte in uinea predicti Arnalli laboratoris, de alia in uinea Bernardi Petri.
- (14) **1192** CPoblación I 192, p. 267: adhuc donamus uobis, predictis laboratoribus et uestris successoribus scilicet unicuique laboratorum infra ortum et ferragenalem tres fanequadas de terra seminatura in apto loco. *ibid.*: liceat uobis et uestris ex quo in nobis et nostris fatiguati fueritis melioramentum quod ibi feceritis, uendere et impignorare uestro consimili laboratori, saluo nostro senioratico.
- (15) **1193** Sans Travé, *DipTBarberà* 171, p. 259: dum istam pignoram teneatis, nos et nostri teneamus propter uos et uestros ad laboracionem sicut bonum laboratorem predictam pignoram.

et al.

COMENTARI:

El substantiu agent *laborator*, que en els diplomes de la Catalunya altmedieval designa pagesos que llauen la terra, deriva de *laborare*, verb que procedeix de *labor*, veu abstracta que, com el neutre *opus*, anomena el treball en general, però que, a diferència d'aquest, porta implícites les nocions de l'esforç, la fatiga i, fins i tot, la penúria²³⁵. Així, tant *labor* com *laborare* apareixen amb freqüència, ja en època arcaica i al llarg de tota la història del llatí, en la llengua de l'àmbit rústic, on els treballs, tan sovint duts a terme de sol a sol, són particularment durs²³⁶:

PLAUT. *Ampb.* 170-172: ipse dominus diues, operis et laboris expers, / quodcumque homini accidit libere, posse retur: / aequom esse putat, non reputat laboris quid sit.

PLAUT. *Merc.* 69-72: ruri multo primum sese familiarium / laborauisse e, / quom haec pater sibi diceret: / «tibi aras, ... occas, ... seris, ... metis, / tibi ... iste pariet laetitiam labos».

Quant a l'agent *laborator*, cal indicar que, si bé pot anomenar qualsevol tipus de treballador que rep alguna compensació per la seva feina²³⁷, ja en els primers testimonis que se'n conserven (del període tardà i certament escassos) apareix en estreta relació a les tasques del camp. En efecte, designa, per antonomàsia, el treballador del camp, que, independentment de la relació contractual o que rebi, o no, un salari, conrea la terra, junyeix els bous o cull els fruits, tal com fan, per exemple, l'*agricola* o el *colonus* (vid. s. vv.). Tot i que també es testimonia amb el sentit d'operari que realitza una feina a canvi d'un salari²³⁸, continuarà essent aquell el seu significat principal a l'Edat Mitjana, tal com mostren els diccionaris de llatí medieval que recullen aquest mot (el DuCange, el NGML, el DMLBrit, el Niermeyer, el LMILPolonorum, el LLMAIugoslaviae, el LItalicaeMAL²³⁹ i el LELMAL). Fou amb aquesta accepció que, al segle XI, el gramàtic anglès Aelfric

²³⁵ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *labor*.

²³⁶ Vid. ThLL VII/2 801, 24-26.

²³⁷ Al ThLL (VII/2 798, 3-5) es proposa, per exemple, que vulgui dir 'empresari de pompes fúnebres' (NOVELL. *Iust.* 59, 2: *ut ... non minus sint decani seu laboratores octigentis deputati*).

²³⁸ **1345** KodPol II, p. 693 (*cit.* LMILPolonorum, s. v. *laborator*): *pro arduis ... laboribus molendini ... Theodoricus molendinator cum laboratoribus communi de emolumento panes habere debent*.

²³⁹ Vid. DuCange, s. v. *laboratores*. En la resta de diccionaris, vid. s. v. *laborator*.

d'Eynsham emprà *laboratores* per referir-se als llauradors, considerats un dels tres pilars bàsics que sostenien l'Església i la societat juntament amb els *bellatores* (vid. s. v. *bellator*) i els *oratores*:

AELF. *Ep.* 2a, 14: suspicor ... tres ordines fore in ecclesia Dei: laboratores, bellatores, oratores.

Com explica Duby²⁴⁰, els *laboratores* proveïen l'aliment necessari per a la subsistència, els *bellatores* lluitaven contra l'enemic i els *oratores* pregaven per la gent i allunyaven els mals esperits.

Als diplomes de la Catalunya altmedieval, *laborator* es llegeix sobretot en donacions de parcel·les que un senyor entrega a un seguit de pagesos a canvi que les mantinguin o repoblin, quelcom que advertim ja, per exemple, en les primeres actes notariais on documentem la paraula, dels anys 954 i 973. Així, a la del 954 s'explica que Guitard va donar un seguit de terres *cultas et ermas* que posseïa al comtat de Barcelona a canvi de la prestació de determinats censos (*donetis mihi exinde ubi vineas fuerint edificatas de ipso fructo ipsa V parte*) i serveis, com ara la construcció d'una *turre in comuno*²⁴¹. Els *laboratores*, doncs, no només haurien de tenir cura de la plantació de les terres, sinó que, en aquest cas concret, també haurien d'encarregar-se de la construcció de la dita torre. De característiques similars, el diploma del 973 conté la donació de Borrell i Guifré al monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles de les esglésies de Sant Sadurní de Llordà, Santa Maria d'Isona i Sant Vicenç amb llurs alous i béns i amb la permissió de fer-hi aprisions i de portar-hi treballadors que *ipsas heremitates reducant ad culturam*. En aquest sentit, dels passatges citats més amunt també convé destacar el de 1088, particular per la situació que retrata: els germans Ermengol Bernat i Berenguer fan entrega a uns individus del castell d'Albinyana, descrit com un lloc destruït i erm, sense cap habitant ni pagès i inhabitable a causa de la por i la inseguretat que generen les invasions musulmanes (*propter metu ismabelitis inhabitabile*).

La missió dels llauradors, efectivament, era llaurar les terres i mantenir-les sanes i actives per tal que donessin fruits, feina que es podia dur a terme per mitjà d'un contracte de *complantatio*, de què ja hem parlat a propòsit del substan-

---

²⁴⁰ DUBY 1978: 131-132.

²⁴¹ 954 CPoblación I 5, p. 9.

tiu *complantator* (vid. s. v.²⁴²) i que preveia la divisió d'un terreny en dues parts iguals entre un amo i un pagès, el qual s'encarregaria de plantar i conrear la terra fins que, passat un termini determinat, la meitat d'aquesta era adjudicada al plantador. S'esmenta aquest tipus de contracte als diplomes dels anys 1012 i 1121, on es regulen, respectivament, les compensacions a pagar en cas de mala praxi (*si ... ipsam terram non e\o/mplantauero, ... componam tibi in uinculo solidos XX*) i els processos a seguir si es vol vendre la meitat rebuda en propietat (*si uolueritis ... uestram medietatem ... uindere ... requirite nos ... et expectate nos ut nostris XXX dies et noctes et si infra triginta dies et noctes ... non potuimus ... emere uestram partem ... licentiam habeatis ad uindere cui uos uolueritis*).

Si bé, des del punt de vista de la morfologia, aquest terme llatí no presenta cap particularitat, cal posar de relleu la presència al document de 1160, original, del català *llaurador*, que es troba escrit *laurador*, sense geminació de la líquida inicial. És la mateixa forma que apareix a Llull, en plural, al passatge que Coromines adduï com a primer testimoni documentat d'aquesta veu en català²⁴³:

LLULL *Do. Pu.* ed. Gili, p. 208 (*cit.* Coromines, *DECat* V 110a, 41-42): los maestrals, so és a saber, la u r a d o r s , ferrés, fusters, sabatés, drapés.

Tal com el verb *laborare*, l'agent *laborator* tingué continuïtat en totes les llengües de la Romània, tret de la romanesa. Va mantenir en totes elles el significat de 'pagès'²⁴⁴, accepció que, tanmateix, no segueix vigent en italià, on actualment tan sols designa, sense cap mena d'especificitat, la persona que treballa a canvi d'una retribució o, senzillament, que labora molt²⁴⁵.

²⁴² Vid. etiam s. vv. *plantator* i *plantor*.

²⁴³ Vid. Coromines, *DECat* V 110a, 41-42. Alcover i Moll (DCVB, s. v. *llaurador*), per la seva banda, registren per primer cop la paraula al *Tirant* (c. 283: *axí us ne pren com fa al laurador con vol segar lo blat*).

²⁴⁴ Vid., e. g., Wartburg, *FEW* V 105b.

²⁴⁵ Vid. DGarzanti, s. v. *laboratore*.

pagensis

VARIANTS:

pagasensis, pagesis, paiensis

FORMES:

pagensis, -em, -e, -es, -ium, -ibus

pageses, pagesiis

paiensis

cat. pages

ETIMOLOGIA:

Substantivació de l'adjectiu *pagensis*, derivat de *pagus* 'llogaret, vilatge', testimoniatiu des d'època tardana (GREG. TVR. *Franc.* 7, 47, p. 366, 8: *dum ... solemnia apud ... uicum cum Austrighyselo reliquosque pagenses caelebraret*)²⁴⁶.

FORMES ROMÀNIQUES²⁴⁷:

cat. *pagès*; esp. *payés*; fr. ant. *paiis*; oc. *pagés*.

SIGNIFICAT:

'El qui viu al camp i es dedica al conreu de la terra', 'pagès'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **832** DipRosselló 17, p. 92: et dum sic ipsa cellula cum omnes fines uel adiacencia retineret, sic ueniebant pagenses loci illius et uolebant aprisione facere in ipsa eius terminia. Et dum se proclamasset dictus Babila abba ante prefato comite Berengario, sic misit exinde exquisitionem inter pagenses illius territorii qui ueritatem exinde dicerent.
- (2) **842** CEGirona 5, p. 63: ille autem statim obtulit nobis preceptum domini imperatoris et testes ueraces, homines pagenses perspicui fide atque rebus pleniter opulenti.

---

²⁴⁶ Vid. ThLL X/1 84, 64-66.

²⁴⁷ Vid. *ibid.*, 59 i Coromines, *DECat* VI 166b, 22 ss. Vid. etiam Meyer-Lübke, *REW* 6145.

- (3) **978** DipRosselló 506, p. 429: in praestito die kalendarum martii conglobati sunt pariter praedicti proceros, id est, Rogerius comes cum coniuge sua Adalais ... et Benedictus caeterorumque tam procerum quam etiam illustrissimorum uirorum et clericorum insignis turma, nec non et pagensium utriusque sexus copiosa plebs, in praedicto coenobio.
- (4) **984** Baraut, *DocUrgell* 203 (Urgellia 3, p. 36): sunt ipsas pecias de terras XIII, unde predictus Bernardus uices comes protulit testes legitimos de ipsos pagensisque, id est Trencanus et Guadamirus et alius Guadamirus, que uocant Duro, qui hoc testificant sicuti et iurant.
- (5) **ca. 1033** CDipÀger ap. 3, p. 1016: mansiones uero pagensium uel clericorum arma non ferentium ullus homo non incendat uel destruat.
- (6) **1066** DipPoblet 20, p. 37: aducatis ibi homines et mulieres undecumque, et cum ibi fuerint similiter sint uestri, et faciant uobis hominagium et solidanciam, et defendant et muniant et operent ad preceptum uestrum ipsum castrum, et omnia quecumque necessaria ad ipsum faciant secundum morem consuetam Catalonie, et ea que pagenses habent uel debent et consueuerunt facere ad seniore[m] de suo castro.
- (7) **1067** AComtalPerg III 698, p. 1229: iam dictus Guillelmus aut uxor eius aut sui non faciant ibi ullam compram de alio, nec de feuo, nec de caballario aut de pagense, nec de nullo alio homine, infra terminos predicto castro de Pontons, sine absoluimento comitis et comitisse.
- (8) **1079** AComtalPergCont. 101, p. 297: abeat suprascriptus Bernardus in homines paiensis qui fuerant in iamdicto chastro Albioni alauders districtum et mandamentum.
- (9) **1083** AComtalPergCont. 142, p. 353: ego predictus Guillelmus licentiam dono uobis ... ut ematis alodia in termino de Gurbo ex omnibus hominibus, tam de militibus quam de pagensibus et ceteris omnibus, exceptus illud alodium unde ego habeo censum aut predictum castrum.

- (10) **1084** Baraut, *DocUrgell* 1000 (Urgellia 7, p. 122): concedo namque iam dicte canonice de mea dominicatura ... ipsa medietate de terris et uineis ... et omnes meos *page n s e s* quos teneo in ipso uilarunculo.
- (11) **1085** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1501, p. 785: hanc uero definitionem et euacuationem fuit factam in presentia domni Raimundi, Cardonensis uicecomitis, et Ricardi sacriste et Raimundi Guiberti et Arnalli Beocardi et Bermundi iudicis, qui recepit prefatum testimonium, et aliorum multorum hominum, militum atque *page n s i u m*.
- (12) **1087** CDipÀger 138, p. 393: concedimus namque iam dicte ecclesie Sancte matris Marie in nostro castro Gauase tres *page n s e s* cum illorum decimis et seruiciis que facere debent comiti.
- (13) **1095** Baraut, *DocUrgell* 1134 (Urgellia 8, pp. 58-59): dono ... castrum nostrum que uocatur Gauarra cum omnibus sibi pertinentiis ... tali modo ut ego Geraldus solummodo teneam illud in uita mea et predicta Dei genitrix atque eius canonica habeat in suo dominio ad suum proprium seruitium et nullius alterius, unum de nostris *page n s i b u s* aut nominatim Raimundum Altemiri.
- (14) **1106** CDipÀger 196, p. 465: donat etiam prefatus uicecomes per feuum ad Arnaldum de quantos *page s e s* populauerint in suam IIII partem de Balager, in illo decimo sextam partem.
- (15) **1121** DipADSolsona 171, p. 235: et aduenit ad nos donatores per domina nostra Sancta Maria iam dicta et ad illa aduenit per donacione de Raimundus *Page s*.
- (16) **1121** CSCreus 32, p. 38: est ipsa pecia de terra ad prenominatum locum ad Villagrassa. Aduenit ad nos donatores per donationem de Petro Remon et de Remon *Page s* et de Berengarii Remon aud de Gomballi siue per qualicumque uoces.
- (17) **1149-1150** Ordeig, *Dotalies* 373, p. 149: Sig+num Guillermi *page s*.

- (18) **1151** DipBanyoles 147, p. 148: habet Comes in parrochia Sancti Martini de Campo Maiore IIII sextarios et medium cibarie et I quartera frumenti, ... et ista dominicatura Guilielmus de Campo Maiore efecit inde unum pagensem in quo perdit Comes I porcum et I sextario cibarie.
- (19) **1151** DipPoblet 137, p. 125: non positis dare uel mutare aut uendere feudum nostrum clericis uel pagesiis sine nostra licencia a cacumque racione.
- (20) **s. XII** Bach, *Sta. Maria de Gualter* 24, p. 242: donauit eciam dicto loco sancte Marie domna Ermessen unam terram ad Organeles, que se tenet cum I connamina mea et uinea de Arnallo, que fuit de Ramon Pagensis.
- (21) **s. XII** Usat. 64 (cap. 60, ed. 1984): ita ut omnes homines nobiles et ignobiles, reges et principes, magnates et milites, rustici et pagenses, mercerii et negociatores, peregrini et camina tenentes, amici et inimici, christiani et sarraceni, iudei et heretici, possint se in illis fidare.

et al.

COMENTARI:

Format pel mateix mètode de derivació que l'adjectiu *castrensis* 'relatiu al campament o a l'exèrcit', el terme del baix llatí *pagensis*, adjectiu que es troba substantivat des de les seves primeres aparicions en la tardoantiguitat, procedeix del substantiu *pagus*, paraula d'origen cèltic²⁴⁸ que anomena el districte o comunitat rural d'una població i que comença a testimoniar-se ja en el període arcaic²⁴⁹:

PLAUT. *Rud.* 425: non ego sum pollucta pago. Potin ut me abstineas manum?

Un dels derivats més prolixos de *pagus* fou *paganus*, adjectiu documentat des d'època clàssica²⁵⁰ que, substantivat, designava d'inici el pagès que habitava un

---

²⁴⁸ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *pagus*.

²⁴⁹ Vid. ThLL X/1 93, 6.

²⁵⁰ PROP. 4, 4, 75-76: *annua pastorum conuiuia, lusus in urbe, / cum pagana madent fercula dinitii* (ThLL X/1 79, 26-27).

*pagus*²⁵¹ i que també es llegeix amb freqüència al·ludint a la població civil, oposada als soldats²⁵². Tanmateix, aquest fou el vocable que els cristians començaren a usar en la llengua popular per descriure les persones que no professaven la seva religió, segurament perquè els habitants del camp, aliens als mandats oficials, havien mantingut tot sovint els seus cultes politeistes, provinents de les religions grega i romana. En el passatge següent, d'Agustí d'Hipona, *paganus* apareix com a sinònim d'*infidelis* i de *gentilis*, els mots erudits que anomenaven els infidels²⁵³:

AVG. *epist.* 184 A 5: infidelium, quos uel gentiles uel iam uulgo usitato uocabulo p a g a n o s appellare consueuimus.

Com proposa Coromines²⁵⁴, fou possiblement perquè *paganus* havia quedat tan lligat al llenguatge religiós que la llengua popular degué sentir la necessitat de servir-se d'un terme nou, que evités malentesos, per designar el pagès i, en definitiva, tot allò relatiu al *pagus*. És per aquesta raó que s'hauria format l'adjectiu *pagensis*, que comença a registrar-se, encara que tímidament, a la fi del segle VI, a l'obra de Gregori de Tours, on sembla suggerir-se el matís de 'convilatà que habita en la ruralia circumdant a una població'. Força més emprada a partir del segle IX —circumstància que mostra la fixació d'aquesta denominació— aquesta paraula és recollida, tant amb la categoria d'adjectiu com amb la de substantiu, al DuCange, al NGML, al Niermeyer, al DMLBrit, al LLMAIugoslaviae i al LitalicaeMAL²⁵⁵. L'individu que rep l'apel·latiu de *pagensis* és el pagès que habita una circumscripció administrada per un comte, al qual, com a serf, rendeix un seguit de serveis no només relacionats amb el treball del camp, sinó, arribat el cas, amb la defensa del comtat:

864 CAPIT. *reg. Franc.* II p. 321, 20 (*cit.* NGML, s. v. *pagensis*): ut pagenses Franci qui caballos habent uel habere possunt, cum suis comitibus in hostem pergant.

²⁵¹ CIC. *dom.* 74: *nullum est in hac urbe collegium, nulli pagani aut montani —quoniam plebei quoque urbane m<ai>ores nostri conuenticula est quasi concilia quaedam esse uoluerunt—, qui non ... decreuerint* (ThLL X/1 79, 44-47).

²⁵² TAC. *hist.* 1, 53: *inter paganos corruptior miles* (OLD, s. v. *paganus*).

²⁵³ Vid. ThLL X/1 81, 33-35.

²⁵⁴ Coromines, *DECat* VI 166b, 7-11.

²⁵⁵ Vid., en tots els casos, s. v.

Aquest primitiu adjectiu es perpetuà en francès (*paiis*), occità (*pagés*) i català, d'on passà al castellà (*payés*)²⁵⁶. Mentre que, un cop substantivat, en la llengua francesa passà a designar la terra dels pagesos, la 'comarca', i finalment la 'regió' o el 'país' (és la veu *pays*, que passà, manllevada, sota la forma *país* en les nostres llengües, amb la mateixa accepció), en occità i, en especial, en català, va continuar usant-se amb sentit personal, és a dir, tot anomenant el pagès. Aquest, en efecte, és el significat que *pagensis* presenta als diplomes del corpus estudiat, en què comença a testimoniar-se ja al segle IX i on es descriuen alguns dels aspectes que hem anat esmentant, com ara la seva dependència d'un comte, que s'evidencia al diploma de 1087 (*tres pagenses cum illorum decimis et serviciis que facere debent comiti*), o, tal com succeïa en l'Antiguitat clàssica amb *paganus*, l'oposició, des del punt de vista de la posició social, als soldats o cavallers (vegeu els diplomes de 1083 i 1085) i, en definitiva, a les classes nobles, com s'adverteix a l'Usatge 60, on se citen els *magnates et milites*, d'una banda, i els *rustici et pagenses*, de l'altra. Magnats i cavallers ocupaven els graons més baixos del grup dels *homines nobiles*, contraposat als dels *ignobiles*, en el qual, a més de rústics, hi havia també els comerciants i els menestrals.

Pel que fa a la morfologia, a més de la forma regular *pagensis*, la més documentada al llarg dels segles que abraça aquesta recerca, al corpus es testimonia una variant *paiensis*, localitzada al text de 1079, i, des de començaments del segle XII, una altra amb síncope de la consonant nasal, *pagesis*, que es troba sobretot amb el plural *pageses* i que està clarament influenciada per la parla romànica. A més, al diploma de 984 es llegeix la forma *pagasensis*²⁵⁷, i una de molt semblant, *pagasense*, es llegeix en un fals, que porta la data de 990, conservat a partir d'una còpia redactada al 1179:

990 (*fals*) DipOsona IX, p. 1342: sic dono et delibero ... ut habeatis et teneatis in servicio Sancte Marie ... comparacio que fuerit facta de uillano, p a g e s e n s e uel caballario et clerico.

És amb la funció de sobrenom d'antropònims que hom llegeix el català *pagès*, que es troba per primera vegada, identificant un tal *Raimundus*, en l'acta d'un

²⁵⁶ Vid. DLE, s. v. i Corominas-Pascual, *DECH* IV 338b, 54-59.

²⁵⁷ Rodón (1999: 1333) la considera «precedent del català *pagès*».

arrendament acordat al 1121, ço és, gairebé dos segles abans de les primeres datacions, de finals del segle XIII, que n'ofereixen Coromines i Alcover i Moll. Aquests darrers autors citen un passatge en el qual es llegeix, precisament, la forma *pageses*²⁵⁸:

LLULL *Felix* VII 5 (*cit.* DCVB, s. v. *pagès*) aquell caualler demanà als
p a g e s e s e al poble del estament del rey,

Finalment, cal dir que aquest terme també apareix en documents del segle XII com a antropònim masculí²⁵⁹ i femení. En efecte, és amb aquest ús que hom llegeix per primera vegada el femení *paiesa*, testimoniats en un diploma de 1150:

1150 Alturo, *Sta. Anna* 270, p. 297: sig+num Bernardus, sig+num
P a i e s a , nos omnes fratres, qui hoc laudamus et firmamus.

---

²⁵⁸ Vid. Coromines, *DECat* VI 165b, 57 i DCVB, s. v. *pagès*.

²⁵⁹ **1178** CSCugat III 1118, p. 272: *S+m Pagese*.

partarius

VARIANTS:

parcerius

FORMES:

parcerius, -ii

cat. parcer, pl. parcers

ETIMOLOGIA:

Substantivació de l'adjectiu *partarius* 'associat', 'compartit', 'comú', derivat de *pars* 'part', el qual es documenta, ja emprat amb funció nominal, des dels temps de Cató (*agr.* 16: *calcem partario coquendam qui dant*)²⁶⁰. La variant *parcerius* sembla la llatinització del català *parcer*, provinent de *partarius*.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *parcer*; esp. *aparvero*, ant. *parcero*; fr. ant. *parceur*²⁶¹; gall.-port. *parceiro*; oc. ant. *parcier*.

SIGNIFICAT:

'El qui té en arrendament una parcel·la amb la condició de repartir-se'n els fruits amb el seu senyor', 'parcer'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1146** (*Salses*) Coromines, *DECat* VI 310b, 3-4: qui sunt parcerii nostri, de predicto Fonte Dama.
- (2) **ca. 1163-1165** Bisson, *Fiscal accounts* 19, p. 70: et in uilla Rosed Bonusfilii IIII cauals. Capellanus IIII cauals. Raimundus Sorol et sui parcers VIII cauals.

---

²⁶⁰ Vid. ThLL X/1 492, 75-76.

²⁶¹ Vegeu-ne altres formes documentades en la llengua francesa a Wartburg, *FEW* VII 675b.

- (3) **post 1167** DipPoblet 316, p. 244: Poncius Cosidor et suos parcerius aliud par gallinarum et fogaciarum.
- (4) **1191** Ferrer, *DipSJoan* 161, p. 240: dabitis Sancto Iohanni pro censu cum uestro parcer gallinas III, uel VI denarios, et facietis inde seruicia que homines deberit facere domino suo.

COMENTARI:

La noció de la partició és intrínseca a l'adjectiu *partiarus*, derivat de *pars* que en l'Antiguitat clàssica s'aplicava principalment a tot allò que era compartit per dues o més persones. Ja des dels inicis, però, es troba emprat amb especial èmfasi en relació amb elements vinculats al món del camp, com ara certs terrenys (les vinyes, per exemple) o el bestiar, així com amb verbs relacionats amb l'acció de compartir, entre els quals destaquen *dare* o *diuidere*²⁶²:

CATO *agr.* 146: uineam redemptori *partiar*io ut des.

COD. Iust. 2, 3, 9: pascenda pecora *partiar*ia, id est fetus eorum portio-nibus, quibus placuit, inter dominum et pastorem diuidantur.

Encara que Cató ja l'usés com a substantiu, *partiarus* no es documenta pròpiament amb aquesta categoria fins a l'Edat Mitjana: és així com apareix recollit al DuCange (que també inclou la veu *parcerarius*²⁶³), al Niermeyer, al NGML i al DMLBrit, diccionaris aquests dos darrers que també inclouen testimonis de l'ús adjectiu, l'únic contemplat al LMILPolonorum i al LLMAIugoslaviae²⁶⁴. Vegem-ne un exemple de cada cas:

VAC. *Lib. paup.* 30 (*cit.* DMLBrit, s. v. *partiarus*): quidam censiti, colentes cum datione census, quidam *partiar*ii dantes partem fructuum.

1440 StPPP IV, p. 99 (*cit.* LMILPolonorum, s. v. *partiarus*): tam ille, cuius ager est, quam hortulanus siue *colonus partiar*us, qui laborat ... ad soluendum decimam teneantur.

---

²⁶² Vid. ThLL X/1 492, 67-493, 3.

²⁶³ Vid. DuCange, s. v.

²⁶⁴ Vid., en tots els casos, s. v. *partiarus*.

Als textos de la Catalunya altmedieval, l'única categoria gramatical que presenta aquest vocable és la de substantiu, i la seva primera aparició es dona en un diploma de Salses, al Rosselló, que recollí Coromines. Tanmateix, tant la forma de nominatiu plural *parcerii* que es llegeix en aquest document, com la de singular, *parcerius*, que es veu al diploma de Poblet posterior a 1167, semblen llatinitzacions del català *parcer*, derivat de *partiarius*, el qual, en els nostres diplomes, es troba per primer cop, escrit en plural, en un de redactat entre els anys 1163 i 1165 –l'original del qual es conserva–; torna a aparèixer al 1191, en singular, en un reconeixement de béns, igualment original, preservat al monestir de Sant Joan de les Abadesses. Si bé Coromines és qui cita el text de 1146 que conté el que sembla la llatinització que seria testimoni indirecte del català *parcer*, aquesta paraula no la documenta pròpiament fins al 1191, al text citat amunt²⁶⁵, mentre que Alcover i Moll no la registren fins al 1283²⁶⁶:

1283 RLR IV 52 (*cit.* DCVB, s. v. *parcer*): Bn. Moner fa an G. de Ribes una cartera de ciuada ... e una galina ab sos p a r c e r s .

Així doncs, el testimoniatge d'aquesta veu en el text redactat entre el 1163 i el 1165 avança en prop de tres dècades la datació que n'ofereix Coromines, i en més d'un segle la proposada per Alcover i Moll.

Els quatre testimonis registrats posseeixen un tret comú: la paraula va acompanyada sempre d'un adjectiu possessiu que lliga el parcer a un senyor. El parcer era aquell pagès, súbdit, que només podia desenvolupar les tasques agrícoles a canvi de repartir-se els béns obtinguts amb el senyor les terres del qual treballava i de pagar-li els censos convinguts. Els textos, en efecte, mostren el lligam entre l'amo, posseïdor dels béns, i el seu parcer, productor d'aquests: en el diploma posterior a 1167 –l'inventari de l'honor de Cervera que tres germans van donar al monestir de Poblet– s'especifica que Ponç Cosidor²⁶⁷ i el seu parcer hauran d'entregar anualment un parell de gallines i de fogasses; en el de 1191, l'abat i el preposít del monestir de Sant Joan de les Abadesses indiquen a Pere Mir de Riera i als seus fills que hauran de pagar al dit monestir un cens consistent en

²⁶⁵ Vid. Coromines, *DECat* VI 310b, 3-4.

²⁶⁶ Vid. DCVB, s. v. *parcer*.

²⁶⁷ Vid. s. v. *cosidor*.

tres gallines i sis diners, cens que serà, però, compartit amb el parcer (*pro censu cum uestro parcer gallinas III, uel VI denarios*)²⁶⁸. D'altra banda, al text dels anys 1163-1165, escrit a propòsit del dret d'allotjament del rei, s'especifica que l'alberga a la masia de *Raimundus Sorol*, habitada pels seus parcers, té un valor en espècie de vuit cavalls²⁶⁹.

Partiarius tingué continuïtat en francès (*parceur*) i occità (*parcier*) antics i segueix vigent en català (*parcer*), castellà (*aparzero*) i gallec i portuguès (*parceiro*). La forma *parzero* del castellà antic acabà essent substituïda per *aparzero* sota l'influx o bé de la locució *ir a partir*, o bé del verb *apartir* 'tenir part', 'participar'²⁷⁰.

---

²⁶⁸ Als nostres documents, *census* acostuma a fer referència a prestacions pecuniàries (generalment, en fruits) de caràcter fix, encara que sembla incloure igualment prestacions consistents només en una part dels fruits. Per a aquest mot i els seus usos en el corpus, vid. GMLC, s. v. *census*.

²⁶⁹ L'*alberga* (*arberga*) era el dret d'allotjament, l'exercici d'aquest dret i també el tribut o compensació amb què se satisfèia l'hostalatge. En ocasions, hom especificava amb numerals les vegades a l'any que hom podia exercir el dret d'alberga, i altres cops, com succeeix en el document de 1163-1165, s'indicava l'equivalència d'aquest dret en espècie (en aquest cas, com s'acaba de dir, cavalls). Vid. GMLC, s. v. *alberga*.

²⁷⁰ Corominas-Pascual, *DECHI* 294b, 27-31.

plantator

VARIANTS:

—

FORMES:

plantator, -ore, -ores, -oribus

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat del verb *plantare* ‘plantar’, procedent de *planta* ‘brot destinat a reproduir’²⁷¹, per mitjà del sufix *-tor*. Es llegeix en autors cristians, en metàfores religioses que acostumen a fer referència a Déu o a Crist (VIGIL. TRID. *ad. Iob.* 9, lin. 264: *putatus est Christus hortulannus, rigator uiuentium, plantator animarum*)²⁷².

FORMES ROMÀNIQUES²⁷³:

cat. *plantador*; esp. *plantador*; gall.-port. *plantador*; it. *piantatore*; oc. *plantador*; rom. *plantator*.

SIGNIFICAT:

‘Pagès que planta i conrea una vinya mitjançant un contracte agrari específic per a la plantació de vinyes’, ‘plantador’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **926** DipGirona 199, p. 198: quantum in istas totas affrontaciones includit de ipsas plantarias dono et trado ipsam medietatem, alia medietas remanet ad ipsos plantatores.
- (2) **1086** Baraut, *DocUrgell* 1029 (Urgellia 7, p. 149): alodia ergo que ... emi ex plantatoribus ... in seruicio alme Marie dimitto Guadallo Guilaberti.

---

²⁷¹ S’ha apuntat la possibilitat, però, que sigui un substantiu postverbal, tal com *pugna* ho és de *pugno*. Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *planta*.

²⁷² Vid. ThLL X/1 2330, 19-20.

²⁷³ Per als continuadors romànics del verb *plantare* i els seus derivats, vid. Meyer-Lübke, *REW* 6578 i Wartburg, *FEW* IX 20b ss.

- (3) **1086** Baraut, *DocUrgell* 1032 (Urgellia 7, pp. 153-154): alodia ... que emit ex plantatoribus unde census dari constituebatur gallinam unam, ... omnia hec alodia in seruiio alme Marie cessit Gadallo Guilaberti in uita sua habenda.
- (4) **1094** Baraut, *DipTavernoles* 104, p. 175: affrontant ipsas uineas qui sunt in Secheleua, id sunt pecias tres, de duas partes in uineas de Gerall et de III in Guitardo, qui fuit plantatore, et de IIII in ipso box.
- (5) **1123** DipADSolsona 181, p. 245: afrontad de parte orientis in ipsa serra, et de meridie siue occiduo in flumen Cardosnarii, a parte uero circii in uineas de Berxeher Bernard siue de nos plantatores.
- (6) **1128** CSCreus 35, p. 41: si nos redimimus suprascriptam peciam alaudii, quod uos plantatores non ibi perdati uestros directos. *ibid.*: donatores sumus uobis Berenger Dalmad et uxori tue Giulie suprascriptam peciam alaudii ad plantandum uineam et uestris plantatoribus sicut superius est scriptum.
- (7) **1131** Sangés, *DocGuissona* 122, p. 212: affrontat namque de I parte in uia publica, de alia in alaudio de Gilelm Megie et de III in alaude de Bulgera ... siue de nos plantatores, de IIII uero parte in alaudio de Gilelmus Petri, presbiter. *ibid.*, p. 213: si ego plantator uolebat uindere nec inalienare, tradam uenalem ad Mariam siue ad clericos Sancte Marie iam dicte. *ibid.*: si ego donator non potuero laborare iam dictam uineam, non poscat dare ... ad nos plantatores.
- (8) **1136** Sans Travé, *DipTBarberà* 29, p. 105: quando ipsa uinea fuerit plantada et fuerit bene edificada et reddierit fructum, tota per equal diuidimus per medietatem: abeatis uos donatores unam medietatem et nos plantatores alia, et uos donatores que adiuuetis ad nos ad cludir et ad defendre et siatis ad nos guarentes contra cunctos homines uel feminas. *ibid.*: uos plantatores et uestri, si uolueritis uestra medietate de ipsa uinea impignorare uel uindere, non habeatis licienciam nisi ad nos et ad nostris et nos et nostris faciamus similiter ad uos et ad uestris.

- (9) **1164** DipTortosa 145, p. 198: *affrontat autem ab oriente in alodio de nobis plantatoribus, de alia parte in uinea Gaufredi Rufi. ibid.: alia uero peciola terre affrontat ex una parte in nobis plantatoribus et de alia in uinea Martini de Torrent, de alia in terra de Sancio de Saragoza.*
- (10) **1165** DipTortosa 149, p. 202: *si quis autem plantatores uinearum Petrus de Odura, Bonet frater eius, Petrus Ferrarii, Iohannes Valles, Bellita de Oliuera, Galindus de Pallarudo, Espannol, Petrus de Grads.*

COMENTARI:

Plantare, el verb d'on procedeix el substantiu *plantator*, es documenta des del segle I, en autors com Columel·la²⁷⁴, amb el sentit propi d'“introduir a la terra una planta, un plançó, un esqueix, un tubercle, un bulb, etc., perquè hi arrelhi”. Tanmateix, fou entre els autors cristians que aquest verb tingué més predicació, com ho demostren els nombrosos testimonis que n'hi ha a la *Vetus Latina*. En efecte, *plantare* s'emprà tot sovint en metàfores i símls que versen sobre la creació del paradís i sobre la inculcació de la fe cristiana en els homes²⁷⁵:

VET. LAT. *gen.* 2, 8: *planta u it Deus paradisum in Eden.*

HIER. *hom. Orig. in Ezech.* 3, 8, p. 358, 8: *nos non eradicabimur, uerum ... in ... Iesu Christo plantabimur.*

El derivat agent d'aquest verb, *plantator*, fou usat en termes molt semblants. Testimoniada bàsicament en els escrits religiosos dels segles IV i V –després és molt més rara–, aquesta veu fa referència a Crist i a Déu, puntals de la doctrina cristiana (ja ho hem vist més amunt, en el passatge de Vigili de Trento), als seus seguidors i, encara, a altres personatges bíblics, com ara Noé, que també és anomenat *agricola* (vid. s. v.)²⁷⁶:

AMBR. *epist.* 7, 38, 2: *uide, quaeso, ne iste Noe noster agricola, bonus plantator feracis uineae ... diutius quieti indulgeat.*

²⁷⁴ COLVM. 10, 119: *tempore non alio ... inulae ferulaeque ... plantantur* (ThLL X/1 2330, 73-74).

²⁷⁵ Vid. ThLL X/1 2331, 19 ss.

²⁷⁶ Vid. *ibid.*, 2330, 32-34.

Aquestes metàfores continuaren usant-se als textos medievals, com mostren els passatges que s'aporten al NGML, al DMLBrit, al LMILPolonorum i al LItaliaeMAL²⁷⁷:

IOH. MANT. *cant.* IV, p. 117, 6-7 (*cit.* NGML, s. v. *plantator*): ipsas genas Christi ... conseuerunt pigmentarii, idest patriarche et prophete et alii bonorum *p l a n t a t o r e s*.

L'ús d'aquest mot, així com del verb *plantare*, en l'àmbit de la religió es troba en consonància amb el que se'n fa d'altres paraules, també vinculades al món del camp, les quals són emprades per parlar, sempre des d'un punt de vista positiu, de tot allò relatiu a les accions de Déu, de Crist i dels seus seguidors. Moltes d'aquestes metàfores continuen vigents en la documentació de la Catalunya altmedieval, també en el cas del lèxic dels oficis: si bé són més habituals amb substantius relatius a la construcció (*aedificator* i *architectus* són els exemples més evidents, *vid. s. vv.*), vocables com ara *pastor* o *cultor* (*vid. s. vv.*) apareixen més habitualment en sentit religiós que no pas literal²⁷⁸. No és, però, el cas de *plantator*, formació que en els nostres textos tan sols designa un tipus de pagès lligat a un senyor per mitjà d'un contracte particular: la *plantatio*, més sovint dita *complantatio*, que preveia la divisió d'un terreny en dues parts equitatives, en un termini que acostumava a durar set anys, entre un amo i un pagès que plantaria i conrearia una vinya²⁷⁹. Transcorregut el període acordat, si hom certificava que la feina s'havia fet segons l'acordat, una meitat del vinyar passava a ser propietat del plantador i l'altra revertia a l'amo original.

Les proves que *plantator*, *plantor* i *complantator* (*vid. s. vv.*) designen el mateix concepte són nombroses –succeeix el mateix amb *plantatio* i *complantatio*–, atès que els testimonis d'unes i altres paraules presenten les mateixes característiques i fan referència explícita a la partició de la terra en dues meitats²⁸⁰. Altres trets

---

²⁷⁷ Vid. s. v. *plantator*.

²⁷⁸ No es conserva cap metàfora religiosa relativa a *agricola* o *agricultor* (*vid. s. vv.*), ús del tot normal en els textos cristians que no arribà, tanmateix, als nostres diplomes.

²⁷⁹ Vid. s. v. *complantator* per a un major detall d'aquest contracte. Vid. etiam BALARI 1899: 627-631 i HINOJOSA 1905: 73-74.

²⁸⁰ Cf. **926** DipGirona 199, p. 198 (*vid. supra*) i **1010** DACCBBarcelona I 140, p. 439: *quantum istas pretaxatas affrontationes includunt sic donamus ... totum ab integre, ... simul cum ipsas uoces de ipsum complantatorem qui eam complantauit ad medietatem*.

definitoris del contracte i dels pagesos que s'hi adscriuen, com la seva duració, més o menys definida²⁸¹ o la possibilitat d'aquests de vendre la seva part un cop rebuda en propietat²⁸² (i de l'amo de tenir preferència en l'adquisició) apareixen en els passatges que contenen aquests vocables. Definitiu resulta, però, l'ús totalment aleatori que se'n fa als diplomes dels anys 1123, de Solsona, on primer es fa servir *plantores* i després *plantatores*, i 1128, de Santes Creus, on es combina *complantator* amb *plantator*:

1123 DipADSolsona 181, p. 245: si illos non uoluerint laborare, laboretis uos *plantores*, et donetis quart per unumquemque annum ad Sancti Stefani et ad suos clerihos. *ibid.*: afrontad de parte orientis in ipsa serra, et de meridie siue occiduo in flumen Cardosnarii, a parte uero circii in uineas de Berxeher Bernard siue de nos *plantatores*.

1128 CSCreus 35, p. 41: uos prescripti *complantatores* si iam uolueritis uendere nec impignorare faceretis nobis infra spatium XXX dierum et nos similiter uobis et habeatis uestram medietatem, cum exiis et regressis earum. *ibid.*: si nos redimimus suprascriptam peciam alaudii, quod uos *plantatores* non ibi perdati uestros directos. *ibid.*: donatores sumus uobis Berenger Dalmad et uxori tue Giulie suprascriptam peciam alaudii ad plantandum uineam et uestris *plantatoribus* sicut superius est scriptum.

Mentre que l'ús de *plantator* es troba estès arreu d'Europa²⁸³, *complantator* se circumscriu de manera quasi exclusiva als textos escrits en el territori de parla catalana, fins al punt que es podria hipotetitzar que es tractés d'un terme propi del llenguatge jurídic d'aquesta zona, el qual, arran de l'addició del preverbi *cum*, hauria aportat una major precisió que el simple *plantator*, la forma del qual no fa

²⁸¹ Cf. **1136** Sans Travé, *DipTBarberà* 29, p. 105 (vid. supra) i **1047** DACCBBarcelona III 722, p. 1212: *si ego complantator extraere uolero de ipsa conuenia et ad sex anos [non] abeo edificata, componam uobis solido X et in ante adimpleam cod expondi.*

²⁸² Cf. **1086** Baraut, *DocUrgell* 1029 (Urgellia 7, p. 149; vid. supra) i **1128** CSCreus 35, p. 41: *uos prescripti complantatores si iam uolueritis uendere nec impignorare faceretis nobis infra spatium XXX dierum et nos similiter uobis et habeatis uestram medietatem, cum exiis et regressis earum.*

²⁸³ Als diccionaris esmentats més amunt, que a més del significat religiós n'esmenten també el de 'plantador', cal sumar-hi el LELMAL (s. v. *plantator*), que només el registra amb aquest darrer sentit.

referència a la característica principal d'aquesta figura, la compartició d'una terra per un espai de temps determinat.

Plantator tingué descendència en quasi totes les llengües de la Romània, en les quals es va acabar de fixar com a terme relatiu al treball del camp, bo i designant la persona que planta un solar²⁸⁴.

---

²⁸⁴ Vid., e. g., DIEC i DLE, s. v. *plantador*.

plantor

VARIANTS:

—

FORMES:

plantores

ETIMOLOGIA:

Innovació del llatí medieval que, malgrat l'addició del sufix agent *-tor*, sembla derivar directament del substantiu *planta*.

FORMES ROMÀNIQUES:

fr. *planteur*.

SIGNIFICAT:

'Pagès que planta i conrea una vinya mitjançant un cert contracte agrari', 'plantador'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1097** Sangés, *DocGuissona* 79, p. 290: inde non heligatis alium seniozem nec alium patronum nec alium baiulum nisi me donatore et posterita mea cui ego dubitauero et, si uultis emere ad uosmetipsos *plantores*, uendatis unum ad alium et, si non potuistis comparare infra XXX dies et noctes, [uenda]tis ad me donatore uel ad proprinquis meis uel cui ego dubitauero.
- (2) **1123** DipADSolsona 181, p. 245: si illos non uoluerint laborare, laboretis uos *plantores*, et donetis quart per unumquemque annum ad Sancti Stefani et ad suos clerihos.

COMENTARI:

La innovació del llatí medieval *plantor*, formada per mitjà del sufix *-tor*, designa el pagès lligat a un senyor per mitjà del contracte de *plantatio* o *complantatio*, que preveia la divisió d'un terreny en dues parts equitatives i per un termini

determinat (habitualment, de set anys). El pagès plantaria i conrearia vinyes²⁸⁵ i, transcorregut el període acordat, una meitat del vinyar passaria a ser propietat del plantador i l'altra revertiria a l'amo original, sempre que la feina hagués estat duta a terme amb correcció. *Plantor*, per tant, és sinònim dels substantius *plantator* i *complantator* (vid. s. vv.). No sembla que hi hagi cap tret que decanti l'ús d'un nom o altre, segons es desprèn de la lectura del diploma citat de l'any 1123, on primer es fa servir *plantores* i després *plantatores*:

1123 DipADSolsona 181, p. 245: si illos non uoluerint laborare, laboretis uos plantores, et donetis quart per unumquemque annum ad Sancti Stefani et ad suos clerihos. *ibid.*: afrontad de parte orientis in ipsa serra, et de meridie siue occiduo in flumen Cardosnarii, a parte uero circii in uineas de Berxeher Bernard siue de nos plantatores.

Malgrat el seu sufix, *plantor*, que al corpus estudiat llegim tan sols als documents de 1097 i 1133, deriva directament del substantiu *planta*. Atès el nombre tan escàs de testimonis conservats, no és pot descartar que la seva presència respongui a la intenció de *uariatio* de què fan gala tan sovint els escriptors. Podria deure's, igualment, al contacte amb algun text estranger: en efecte, al contrari que la resta de llengües, el francès no donà continuació a *plantator*, sinó que, a partir de *plante*, formà *planteur*, la llatinització natural del qual és *plantor*. A banda de als textos citats, *plantor* tan sols apareix, justament, en un document del 1015 dels Pirineus de l'Arieja:

1015 CARTVL. *Lesat.* 326, p. 258 (*cit.* NGML, s. v. *plantator*²⁸⁶): post obitum suum remaneat cui propria uoluntas loquiturus est de proprios plantores.

---

²⁸⁵ Ens remetem a les veus *complantator* i *plantator* per a un major detall d'aquest contracte i de la figura que denominen aquests oficis. Vid. etiam BALARI 1899: 627-631 i HINOJOSA 1905: 73-74.

²⁸⁶ *Plantor* és considerat una simple variant de *plantator* en aquest diccionari, l'únic que en fa esment.

rusticus

VARIANTS:

rustichus

FORMES:

rusticus, -i, -o, -i, -os, -orum, -is

rustichorum

ETIMOLOGIA:

Substantivació de l'adjectiu *rusticus* 'relatiu al camp', derivat de *rus* 'camp' amb l'addició del sufix adjectival *-ticus*. Ja es testimonia a Plaute tant amb la categoria d'adjectiu (*Vid.* 31: *laboriosa, adulescens, uita est rustica*) com amb la de substantiu (*Capt.* 663: *semper occant prius quam sariunt rustici*)²⁸⁷.

FORMES ROMÀNIQUES²⁸⁸:

cat. *rústic* (adj.); esp. *rústico*; fr. *rustique*, ant. *ruiste*; gall.-port. *rústico*; it. *rustico*; oc. *ruste, rustic*; rom. *rustic*.

SIGNIFICAT:

'Camperol':

- a) En referència al pagès que conrea una terra.
- b) En al·lusió als *homines ignobiles*, la classe popular, oposada a la dels *homines nobiles*.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1003 (1005)** Baraut, *CartAndorra* I 16, p. 116: et habet affrontaciones iam dictus alod in ipso torrente qui uenit de Sancto Andrea, prope ipsam triliam Sancti Petri, a parte orientis, de meridie in terra Sancti Petri de ipsa Sede siue in terris rusticorum Sancte Marie, de occiduo in terris qui sunt ex rusticis Sancte Marie prelibate.

---

²⁸⁷ Vid. OLD, s. v. *rusticus*.

²⁸⁸ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 7468.

- (2) **ca. 1033** CDipÀger ap. 3, p. 1016: pactum autem Domni, quod treguam appellant rustici, eam confir[mauerunt pariter] predicti episcopi uidelicet a prima die aduentus Domni usque ad octabas Epiphanie.
- (3) **1069** DipTortosa 1, p. 38: oues Sancte Marie et peccora illius omniumque rusticorum eius mando ut in toto regno meo ubi erbas inuenerint pascant tam in yeme quam estate. *ibid.*, p. 39: unum uero adhuc non est preter mitendum scilicet quod abbas Sancte Marie non sit ausus dare alicui laico siue militi uel rustico ullum honorem Sancte Marie aut hereditatem absque licencia prioris et clericorum eiusdem ecclesie.
- (4) **1082-1088** Puig i Ferreté, *Gerri* II 43, p. 31: ego Ademar et uxor mea Orouida, in presentia de prefato comite et pratre suo Otone et matre sua Lucia et aliorum militum et rusticorum qui in prefatum castrum aderant, rogauimus istum scriptum facere.
- (5) **s. XI** Usat. 53 (cap. 50, ed. 1984): de aliis namque rusticis, qui dicuntur bachallarii, credantur sacramenta usque ad IIII mancosos auri Valentie.
- (6) **s. XI** Usat. 112 (cap. 89, ed. 1984): mariti uxores suas reptare possint de adulterio, eciam per suspicionem, et ille debent se expiare inde per illarum aueramentum, per sacramentum et per bataiam, si ibi erunt manifesta indicia uel signa competencia; uxores militum per sacramentum et desuper per militem; uxores ciuium et burgensium et nobilium baiulorum per pedonem; uxores rusticorum manibus propriis per caldariam.
- (7) **1101** CDipÀger 187, p. 454: uenit domnus Berengarius, Barchinonensis episcopus, in castrum quod dicitur Ager rogatu Petri, abbatis eiusdem loci, et Bernardi Berengarii, senioris eiusdem katri, ... et constipatus multitudine diuersi ordinis clerichorum, militum hac rusticorum, dedicauit ecclesiam in honore beatissimi confessoris Nicholai iuxta idem castrum.
- (8) **1101** DipTortosa 9, p. 53: oues etiam et peccora Sancte Marie omniumque rusticorum eius in tota mea terra ubicumque herbas inuenerint paschant et acubilent tam in yeme quam in estate.

- (9) **s. XII in.** Usat. 64 (cap. 60, ed. 1984): omnes homines nobiles et ignobiles, reges et principes, magnates et milites, rustici et pagenses, mercerii et negociatores ... possint se in illis fidare et credere non solum illorum personas set eciam ciuitatis et castella, honorem et auere, uxores et filios et cuncta que habuerint, sine timore et absque ulla mala suspicione.
- (10) **s. XII in.** Usat. 73 (cap. 93, ed. 1984): ex magnatibus ... nullus presumat deinceps ... fortitudinem tenere obsessam, nec debellare cum ingeniis, quod rustici dicunt funibula, gosza et gatta, quia magnum dedecus erit potestatibus.
- (11) **1152** DipAmer 31, p. 69: definitio et euacuo alodium qui fuit condam cuiusdam rustici Petri Aduarii et successorum eius, uidelicet albergam unam talem, migeres III de cibaria, ... et panem et uinum ad suficiendum et omnes accaptas et toltes et forces quas faciebam per ipsum alodium in mansum Sancte Marie quem inhabitabat supradictus rusticus.
- (12) **1155** Gonzalvo, *Pau i treva* 12 XVII, p. 58: precipimus etiam autoritate apostolica ut presbiteri, clerici, monachi, regulares omnes, et religiosi, peregrini, mercatores, rustici ad culturam euntes, et in ea persistentes et reddeuntes, necnon et animalia omniaque supplectilia agriculture necessaria, omni tempore securitatem habeant.
- (13) **1185** CSCugat III 1156, p. 299: cognoscentes ex mandato abbatis s. Cucuphatis de causa que uertitur inter ipsum abbatem et Ticionem de Gauano ..., assidente nobis B., cantore Barchinonensi, iudicamus exorchias et intestaciones omnium rusticorum qui sunt in termino Castri de Fels pertinere ad Ticionem et filios eius.
- (14) **1187** (*Agramunt*) CDipÀger 577, p. 922: ut eque gaudeant pace nostra diues et pauper, rusticos omnes agricolas et colonos cum omni mobili suo, oues etiam et boues, uachas, yrchos, capras, mulos, asinos, equas, et porchos, et ad ultimum uniuersa pecora, iuga etiam et arata et omnia aratoria instrumenta sub hac tregua et pace et firma securitate perpetuo esse sancimus.

- (15) **1187** Gonzalvo, *Pau i Treva* 16 VI, p. 86: nulli quoque hominum liceat neque bubulcos neque rusticos neque homines inhermes ad bubulchos siue ad arata confugentes ... inuadere uel capere seu in aliquo molestare.

et al.

COMENTARI:

Testimoniat des d'època arcaica²⁸⁹, i amb el mateix significat que el grec ἀργός, el mot d'origen indoeuropeu *rus* (que no és clar si prové d'una arrel *rewos o **ru-s*²⁹⁰) designa el camp per oposició a *domus*, la casa, i a *urbs*, la ciutat. Usat sovint amb el plural *rura*, el 'domini rural', *rus* fou emprat sobretot fins al primer segle de l'Imperi²⁹¹, moment en què ja fou molt més usual d'emprar *ager* o, en menor mesura encara, *campus*. A partir de *rus* es formà el diminutiu culte *rusculum*, que hom llegeix a Gel·li²⁹²:

GELL. 19, 9, 1: cenam dabat amicis ac magistris sub urbe in rusculo celebrandae lucis annuae, quam principem sibi uitae habuerat.

El derivat més antic de *rus*, però, és l'adjectiu *rusticus*, que designa tot allò relatiu al camp en oposició a tot el que pertany a la ciutat, expressat mitjançant l'adjectiu *urbanus*, contrast que continua testimoniant-se, encara, als diplomes del corpus estudiat. En efecte, ambdós adjectius són freqüents en documents de donació o permuta i testaments en què hom necessita d'especificar els béns que està cedint. En el passatge següent, per exemple, s'especifica que es permuten absolutament totes les possessions senyoriales del qui les atorga, és a dir, tant patrimoni rústic com urbà²⁹³:

²⁸⁹ PLAVT. *Cas.* 485-486: *tu rus uxorem duces: id rus hic erit / tantisper dum ego cum Casina faciam nuptias* (OLD, s. v. *rus*).

²⁹⁰ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *rus*. Pokorny (IEW, p. 874) s'inclina per la segona opció.

²⁹¹ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *rus*.

²⁹² Vid. OLD, s. v.

²⁹³ Formulació que també es llegeix amb freqüència amb adjectius neutres que qualifiquen els col·lectius *omnia* o *loca*. Vid., e. g., **926** DipGirona 199, p. 197: *offero domino meo Ihesu Christo ... alodem meum quicquid teneo uel possideo ... cultum uel incultum, tam diuisum quam indiuisum, tam loca rustica quam et urbana, ab omni integritate*.

988 Baraut, *CartAndorra* I 13, p. 110: quantum infra istas afrontaciones includunt sic comutamus uobis quantum ibidem habemus, siue alode siue feuo siue fisco uel per qualicumque uoce in omnia et in omnibus quantum ad predicta uilla pertinent, cum fines et termines et limites earum et cum omni fundus possessionis earum, tam rusticum quam urbanum, totum ab integrum sine ulla reseruacione.

Com hem vist més amunt, aquest adjectiu ja apareix substantivat en algunes de les obres literàries de la llengua llatina més antigues que es conserven, en les quals denomina el pagès que conrea una terra, i sembla especialment emprat al segle I aC. Tibul, per exemple, afirma que el *rusticus* llaura la terra amb l'ajuda de bous²⁹⁴:

TIB. 2, 2, 13-14: nec tibi malueris, totum quaecumque per orbem / fortis arat ualido rusticus arua boue.

Documentada amb les dues categories gramaticals, sense canvis semàntics rellevants, i recollida al DuCange, al Niermeyer, al DMLBrit, al LMILPolonorum i al LItaliaeMAL²⁹⁵, aquesta veu és emprada amb relativa freqüència en els textos llatins medievals. Al corpus de la Catalunya altmedieval, el substantiu *rusticus* es testimonia per primera vegada en un diploma de 1003 o 1005. Cal advertir, però, que, encara que es troba també en una dotàlia datada al 983, aquesta és falsa²⁹⁶:

983 Dotalies +99, p. 234: uulgariter collecti comparentes non licere ecclesiam uacuum dedicarem sed exhornatam Dei remedium animarum nostrarum in eodem termino, in loco quem dicunt de Sauassona, cum magna multitudine parrochianorum et procerum et seniorum ocurrentibus undique non modici turbis populorum, militum et rusticorum.

Així doncs, el primer testimoni es localitza, com dèiem, al document redactat al 1003 o al 1005, l'acta de la donació que Sendred, ardiaca i batlle de la vall d'Andorra (empresonat pel comte Borrell perquè els andorrans s'havien apoderat del castell de Bragafols, confiat a la seva custòdia, i perquè s'havia negat a cedir-li

---

²⁹⁴ Vid. OLD, s. v.

²⁹⁵ Vid. s. v. en tots els casos.

²⁹⁶ Per als arguments d'Ordeig pel que fa a la seva falsedat, vid. s. v. *agricultor*.

l'alou de Somont, heretat dels seus pares), féu donació d'aquest alou a Santa Maria de la Seu i al bisbe Sal·la en agraïment per haver-li aconseguit la llibertat. Al text, s'explica que aquest alou llanda amb altres terres que pertanyen a aquesta seu i que són treballades pels rústics (*in terris rusticorum Sancte Mariè*). Altres documents que descriuen aspectes de la vida d'aquests pagesos són el de 1152, on es refereix que Pere Adrover habitava un mas, o els dos de 1187, en el primer dels quals són llistats els animals que posseïen (bous i vaques, ovelles i cabres, ases i eugues, etc.) i on el terme apareix coordinat als sinònims *agricola* i *colonus* (vid. s. vv.), als quals cal afegir *bubulcus* (vid. s. v.), testimoniats en el segon document d'aquest any.

Bona part dels testimonis de *rusticus*, però, es registren en diversos articles dels Usatges, on, malgrat que pot designar pagesos pròpiament dits (la prova més clara d'això és l'Usatge 53, on es diu de manera explícita que els *rustici* també són dits *bacallarii*)²⁹⁷, la paraula és usada sobretot en al·lusió a la posició social que denota, és a dir, per donar nom a un dels tipus d'*homines ignobiles*, contraposats als *homines nobiles*. Aquests dos sintagmes, de fet, ja apareixen a l'Usatge 64, on són desenvolupats: *reges et principes, magnates et milites* representen els homes *nobiles*, mentre que *rustici et pagenses, mercerii et negociatores* es refereixen als *innobiles*, ço és, la pagesia i la menestralia, que conté els comerciants. No és estrany de trobar tal diferenciació en altres textos del segle XI i de començaments del XII: *rusticus* també apareix contraposat a *miles* (vid. s. v.) als diplomes dels anys 1069, 1082-1088 i 1101. Que s'està fent referència a la posició social, però, és encara més evident en el següent passatge, on el sintagma *homines rustici* es troba oposat a *homines nobiles*:

1007 Udina, *La successió testada* 71, p. 223: et aliorum bonorum hominum tam nobiliorum quam et rusticorum utriusque sexus qui ibidem aderant.

En aquest sentit, també sembla important d'assenyalar les següents paraules del document d'Àger de 1033: *pactum autem Domni, quod treguam appellant rustici*. Efectivament, en aquest passatge s'especifica que *pactum* vol dir el mateix que *tregua*, germanisme que designa, com explicà Jaime Moya, «la institució medieval que prescrivia un temps i uns dies determinats de l'any durant els quals s'excloïen

---

²⁹⁷ Vid. s. v. *bacallaricus*.

les lluites armades i les guerres senyoriales»²⁹⁸. L'interessant d'aquesta puntualització és la manera d'expressar la sinonímia, car el que es diu és que *tregua* és el mot emprat pels *rustici* per descriure aquest temps de pau. Així doncs, un cop més cal entendre la paraula des del punt de vista de les classes socials: *rustici* designa el poble pla, poc format, que no usava un llatinisme de caire erudit com *pactum*, l'enteniment del qual hauria quedat reservat a les classes cultes, sinó la denominació popular *tregua*.

D'altra banda, no s'ha registrat als documents del corpus escrits durant els segles IX i XII cap testimoni del substantiu femení *rustica* 'pagesa'. Aquest es recull per primera vegada al 1225, en una constitució de pau i treva redactada a Tortosa segons la qual queden protegits, entre molts d'altres, els pagesos, les pageses i el seu bestiar:

1225 Gonzalvo, *Pau i treva* 25 XII, p. 155: sub hac pace sint ... animalia aratoria et non aratoria, oues et boues, ... omnia animalia, grossa et minuta, et omnia alia bona rusticorum et rusticarum, ad ius militum pertinencium, siue sint de alodio militum uel de feudis.

En darrer lloc, tan sols queda dir que *rusticus* tingué continuïtat en totes les llengües romàniques com a adjectiu i com a substantiu, malgrat que no és en cap llengua el terme més usual per designar els pagesos.

---

²⁹⁸ JAIME MOYA 2015: 269.

3.2. Recol·lectors de cereals i fruits

battuator

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. batedor

ETIMOLOGIA:

Derivat agent de *battuere* ‘batre’, ‘picar’, verb d’origen incert que s’estengué a les llengües romàniques a partir de la variant del llatí vulgar *battere*²⁹⁹. Es documenta des d’època tardana (MARTYR. *gramm.* VII 178, 7: *inde [a battualia] etiam battuatores*)³⁰⁰.

FORMES ROMÀNIQUES³⁰¹:

cat. batedor; *esp.* batidor; *fr.* batteur; *gall.-port.* batedor; *it.* battitore; *oc.* batedor.

SIGNIFICAT:

‘El qui treballa en la batuda dels cereals’, ‘batedor’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1172** Sarobe, *DipTGardeny* 230, p. 363: *affrontat autem de duabus partibus in terra de nobis donatoribus, et de alia in cequia maiori, et de IIII sicut tenet ran de la pena usque in molino de Iohanni B a t e d o r.*

---

²⁹⁹ Coromines, *DECat* I 728b, 20-21.

³⁰⁰ Vid. ThLL II 1789, 5-6.

³⁰¹ Per als derivats romànics de *battuere*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 996. Vid. etiam Wartburg, *FEW* I 290b ss.

COMENTARI:

El verb *battuere* –la dental geminada del qual respon, com en el cas de *futtuo*, a raons expressives³⁰²–, potser d’origen cèltic³⁰³, es documenta ja en els inicis literaris documentats de la llengua llatina de la mà d’autors com Plaute i, més tard, Ciceró³⁰⁴, si bé de manera força aïllada i gairebé sempre en contextos baixos i obscens, quelcom que en verificaria un caràcter eminentment popular:

PLAUT. *Cas.* 496: sculponeas, quibus battuatur tibi os, senex nequissime.

CIC. *epist.* 9, 22, 4: ‘battuit’, inquit, ‘impudenter, depsit multo impudentius’, atqui neutrum est obscaenum.

Comú a totes les llengües romàniques en la seva variant vulgar i base d’una autèntica xarxa de derivats³⁰⁵, *battuere* deu ser un verb molt antic que solament es generalitzà amb el pas dels segles, temps durant el qual es consolidà la reducció de *-tuere* a *-tere*, que ja fa servir Frontó al segle II³⁰⁶:

FRONTO p. 55, 7 N: quom Persarum disciplinam memorares, bene battunt ais.

Es tracta d’un verb propi d’esclaus, soldats i gladiadors, la tasca dels quals era *battuere* o *combattuere* ‘combatre’. En els seus inicis implicaria cops, fuetejades i, en

³⁰² Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *battuo*.

³⁰³ Aquesta hipòtesi, ja apuntada al ThLL (II 1789, 12-13) és la que més convenç Coromines (DECat I 729a, 46-729b, 3): «L’argument decisiu em sembla el fet [...] del N[om] P[ropi de persona] κομβατιακός entre els gàlates d’Àsia Menor, una de les nacions que degueren conservar més tenaçment el lèxic primitiu del cèltic continental; nom verament revelador perquè aquí ja veiem el verb amb el preverbi indoeuropeu, i especialment cèltic (si bé també itàlic) KON-; i així ens adonem que el derivat COM-BATTERE, la més vivaç de totes les formacions romàniques a base de BATTERE, amb prefix verbal, fou ja creada en cèltic i transmesa, bo i formada, pel cèltic al llatí vulgar. Sens dubte no podem arribar encara a la conclusió confirmadora que ens donaria una etimologia indoeuropea segura, i identificada fonèticament com a cèltica, però el celtisme queda ja fermament establert per dades històriques, semàntiques i morfològiques fermes, i aquestes últimes tan inequívokes com la formació en *-akos* i en *kon-*».

³⁰⁴ Vid. ThLL II 1789, 27-28.

³⁰⁵ Vid. Coromines, *DECat* I 729a, 34 ss.

³⁰⁶ Vid. ThLL II 1789, 47-48.

definitiva, qualsevol tipus de violència física, d'on va anar ampliant els seus camps d'aplicació en accions relacionables, ni que sigui metafòricament, i en contextos molt variats. Un d'ells és el culinari, tal com ja es troba a Apici, qui va emprar aquest verb per explicar com s'ha de preparar una cassola de llenguados. El primer pas, en efecte, és picar-los³⁰⁷:

APIC. 4, 148: soleas b a t t u e s et curatas compones in patina.

Encara que *battuere* tingués tantes aplicacions, el substantiu del llatí tardà *battuator* es va circumscriure amb molta rapidesa al camp semàntic de l'alimentació, concretament al dels cereals, com ho demostra el fet que ja es trobi definit en els termes següents en una glossa del mateix període³⁰⁸:

GLOSS. II 569, 35: b a t u a t o r: cibator, farinae et similiae collector.

No obstant això, és escassament documentat en els textos medievals³⁰⁹, i al corpus de la Catalunya altmedieval tan sols es documenta –i un sol cop– el català *batedor*, sobrenom de l'antropònim *Iohannes*. Aplicada a un individu, aquesta veu designa en la llengua catalana la 'persona que bat, que pega cops'³¹⁰, en especial per fer referència al pagès que treballa en la batuda dels cereals, noció sorgida de l'accepció de *batre* que designa l'acció de ferir repetidament la collita de cereals o llegums, amb instruments manuals, a cops de peu de bèsties o amb aparells, per separar el gra de la palla³¹¹, sentit que també es testimonia al corpus estudiat:

1142 LAntiq. III 13, f. 5: et tempore messium ad seccare et ad b a t r e
ipsum blad, nos ibi habeamus nostrum baiulum.

Segons Alcover i Moll, el primer testimoni de *batedor* es troba a l'obra de la valenciana Isabel de Villena, escriptora del segle XV³¹²:

---

³⁰⁷ Vid. *ibid.*, 38-39.

³⁰⁸ Vid. *ibid.*, 8-9.

³⁰⁹ Certament, només apareix recollit al DuCange (vid. s. v. *battuatores*).

³¹⁰ També pot denominar l'instrument que serveix per batre?. Vid. DCVB, s. v.

³¹¹ Vid. *ibid.*, s. v. *batre*. Vid. etiam RIERA 2017, especialment les pp. 75-87, per a la història dels cereals a la Catalunya medieval.

³¹² Vid. *ibid.*, s. v. *batedor*.

VILLENA *Vita Cbr.* 158 (*cit.* DCVB, s. v. *batedor*): daria ... les galtes sues francament als b a t e d o r s .

Battuator és present en la majoria de llengües romàniques amb diversos significats que deriven de la noció de donar cops. Sens dubte, un dels més particulars és el que presenta a la documentació medieval castellana, on es testimonia, des del 1253³¹³, amb el significat d'«artesà dedicat a la fabricació de pans d'or i plata per daurar o platejar retaules, marcs, etc.'. Com explica Martínez Meléndez, aquest artesà rebia el nom de *batidor* perquè fabricava els pans tot colpejant l'or o la plata amb unes maces que deixaven aquests metalls tan fins com el paper³¹⁴.

---

³¹³ 1253 R. Sevilla II 240 (*cit.* MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 719): *A Pero Peres, batedor, XX arançadas.*

³¹⁴ MARTÍNEZ MELÉNDEZ 1995: 719.

blader

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. blader

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, amb l'afegit del sufix nominal romànic *-er*, del català *blat* 'nom de diverses espècies de cereal', terme emprat sovint per designar col·lectivament tots els cereals³¹⁵ que procedeix del cèltic **blāto-* 'farina'³¹⁶.

ALTRES FORMES ROMÀNIQUES³¹⁷:

fr. *blatier* (ant. *bladier*); *it.* *biadaiolo*; *oc.* *bladièr*.

SIGNIFICAT:

'El qui agabella el blat i el ven', 'blader'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1167** (*orig.*) Sarobe, *DipTGardeny* 173, p. 291: *affrontat predictam honorem ex una parte in uinea Petri Aimeric, et ex alia in uinea Pere B l a d e r.*
- (2) **1167-1168** (*orig.*) *DipPoblet* 309, p. 240: *habent affrontationes ex una parte in casa de te compratore, et a meridie atque occidente in duabus carreiras, et de quarta parte in casas Petri B l a d e r.*
- (3) **1168** Sarobe, *DipTGardeny* 192, p. 311: *ego Arnaldus de Turre Rubea ... donator sum uobis probis hominibus, scilicet Raimundo B l a d e r et uxori*

---

³¹⁵ Vid. Coromines, *DECat* I 828a, 24-27. Vid. etiam DCVB, s. v. *blat*.

³¹⁶ TEROL 2016a: 67.

³¹⁷ Vid. Wartburg, *FEW* XV 129a ss. Per als derivats romànics de *blatum, vid. Meyer-Lübke, *REW* 1160.

tue Bernarde, et Bernardo Gash et uxori eius Boneta. *ibid.*: quantum prefate affrontationes includunt sic dono uobis, totum ab integrum, tibi Raimundo Blader et uxori tue medietatem, et uobis Bernardo Gash et Durando et uxoribus uestris aliam medietatem.

- (4) **1172** (*orig.*) Sarobe, *DipTGardeny* 227, pp. 358-359: si non eramus uobis et uestris guirentes de omnibus hominibus donamus uobis et uestris fiduciam de saluetat cum nos et sine nos in omnibus locis Wilelmum Blader. *ibid.*, p. 359: Sig+num Wilelmi Blader, qui sum fide.
- (5) **1173** (*orig.*) Sarobe, *DipTGardeny* 232, p. 367: Sig+num Raimundi Blader.
- (6) **1177** (*orig.*) DipPoblet 580, p. 424: affrontant ipse domus de una parte in domibus Raimundi Anglici, et de duabus partibus in duabus carreres, et de quarta parte in domibus Petri Blader.

COMENTARI:

Malgrat que antigament hom suggerí la hipòtesi que el substantiu *blat* derivaria del germànic *blad* ‘fulla’, la proposta més acceptada avui dia és que procedeix del cèltic *blāto- ‘farina’ (provinent, al seu torn, de *mlāto- ‘mòlt, destinat a la mòlta’), llatinitzat sota la forma neutra *bladum*³¹⁸. Aquesta paraula s’estengué pel territori gal·lic amb l’accepció genèrica de ‘cereal’, d’on es difongué a altres zones de la Romània i acabà suplantant el llatí *annona* ‘collita de l’any’, ‘collita de cereals’ i, finalment ‘cereal’, documentat des d’època arcaica³¹⁹. Amb el pas del temps, *bladum* s’anà especialitzant com a denominació de diverses espècies de cereal afins al forment³²⁰. Hom testimonia el terme als documents de la Catalunya altmedieval a partir de l’any 967:

³¹⁸ TEROL 2016a: 70.

³¹⁹ PLAVT. *Capt.* 494: *irrogabo multam, ut mihi cenas decem meo arbitrato dent, cum cara annona sit* (ThLL II 110, 73-74). Al corpus català, es testimonia des de la segona meitat del segle IX: **851** DipPallars 43, p. 306: *precio quod inter nos bone pacis <placuit atque> conuenit, quartas V de annona quod uos emtores <nobis dedisti>*. Vid. GMLC, s. v. Per a l’estudi del mot, vid. TEROL 2016a: 60-63.

³²⁰ Vid. Coromines, *DECat* I 828a, 26-27.

967 DipRosselló 448, p. 387: omnem bla dum meum quod est in comitatu Impuritano uel Ierundense, donare faciatis propter remedium anime de ienitori uel de ienitrice mea.

Com advertí Terol³²¹, *bladum* ja s'empra en aquests diplomes amb una acceptió molt àmplia: en alguns presenta el sentit de 'collita de cereals'³²², mentre que en d'altres fa referència al cereal collit que, tanmateix, encara no ha estat trillat³²³; més freqüentment, es troba amb el significat genèric de 'cereals' de qualsevol tipus³²⁴, però també apareix en oposició a altres espècies de cereals –per tant, es pot considerar amb el sentit actual de 'blat'³²⁵ – i, quan anomena el 'cereal panificable', semblant a *panis*, al vi³²⁶.

L'ofici que ens ocupa designa la persona que arreplegava el blat amb la finalitat de vendre'l. Al corpus de la Catalunya altmedieval, en què únicament es testimonia la forma catalana *blader*, aquesta feina apareix com a sobrenom de tres individus que van viure, aproximadament, durant els mateixos anys: Pere (citats als diplomes de Poblet i Gardeny de 1167, 1167-1168 i 1177³²⁷), Raimon (1168, 1173) i Guillem (text de 1172). La detecció del mot en aquests diplomes (l'original dels quals, amb l'excepció del de 1172, es conserva) avança la primera datació oferta per Alcover i Moll, que el detecten en una cobla cantada segurament a partir del segle XIV³²⁸:

Cobles form. (cit. DCVB, s. v. *blader*): de l'infern fan la conquesta tots aquells que son bla d e r s .

³²¹ TEROL 2016a: 70.

³²² 988 Junyent, *DipVic* 534, p. 455: *barrilios II et cubo I, et de ipso blado quod Deus in meo alaude de mea laboratione dede[r]int ... ter]ciam partem pro anima mea.*

³²³ 1142 LAntiq. III 13, f. 5: *et tempore messium ad seccare et ad batre ipsum blad, nos ibi habeamus nostrum bainulum.*

³²⁴ 1145 Bolòs, *Serrateix* 138, p. 225: *donetis ... ipsa f[asch]a de ipsos blads et de ipsa[s] uineas.*

³²⁵ 1051 Baraut, *CartAndorra* II ap. 6, p. 149: *ad ipsa kannonica modios V frumenti qui sunt in Bescharan et alios V de segel et in Ansoel modios V frumenti et in Tolo modios XV de blad.*

³²⁶ 1020 AComtalPerg I 150, p. 452: *de suo blado et uino que ad illo die abuerit de renouo et laborato, donare faciant ipsa medietate propter remedium anime sue.*

³²⁷ S'ha de tractar, amb tota probabilitat, de la mateixa persona, ja que, a més del fet afavoridor de la proximitat geogràfica dels dos indrets, comprovem que l'escrivà dels diplomes de 1172 i 1177 també és el mateix (*Ramnulfus*).

³²⁸ Vid. DCVB, s. v. *blader*.

No en fa esment Coromines, que recull, en canvi, l'adjectiu *blader* 'propi del blat', que tant aquest autor com Alcover i Moll documenten a partir del segle XIV³²⁹ i que, tanmateix, ja s'observa en un diploma, original, que testimonia el plural *bladers*, aplicat al substantiu *molendinis*:

1175 Sarobe, *DipTGardeny* 283, p. 426: notum sit cunctis hominibus quomo ego Wilelmus de Paredz Altes et Petrus de Coscol, per nos et per nostros aculimus uos Raimundum de Coscol et uestros per terciam partem in nostris molendinis bladers quos habemus et tenemus per fratres Milicie in termino de turre Bernardi de Valseguer.

Blader és compartit amb l'occità (*bladièr*), amb el francès (*blatier*) i amb l'italià, llengua on se'n documenta la forma derivada mitjançant el sufix *-aiolo* (provinent del llatí *-ariolus*) *biadaiolo*. La llatinització del francès antic *bladier* donà el substantiu *bladarius* (*bladerius*), recollit al DuCange³³⁰, al Niermeyer i al DMLBrit³³¹ i testimonià a partir de la Baixa Edat Mitjana:

1303 *Cal. L. B. Lond.* B 126 (*cit.* DMLBrit, s. v. *bladarius*): cum Roberto Box bladario.

---

³²⁹ **1308** RLR VIII 55 (*cit.* DCVB, s. v. *blader*): *dels molis bladers de Sent Esteve*. Vid. etiam Coromines, *DECat* I 832b 37.

³³⁰ Vid. DuCange, s. vv. *bladarius* i *bladerius*.

³³¹ Vid. Niermeyer i DMLBrit, s. v. *bladarius*.

ficarius

VARIANTS:

—

FORMES:

ficario

ETIMOLOGIA:

Nom derivat, amb l'afegit del sufix nominal *-arius*, de *ficus* 'figa', 'figuera'. Es troba des de finals del segle IV (AVG. *mor. Manich.* 2, 19, 72: *in ficariorum uicum*), si bé ja a Cató es documenta com a adjectiu (*agr.* 48, 2: *sarmenta aut cratis ficarias*)³³².

FORMES ROMÀNIQUES:

it. ant. *ficaio*.

SIGNIFICAT:

'Collidor i venedor de figues'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1028** (*orig.*) AComtalPerg I 189, p. 509: *affrontat ... de meridie in orto de Bonifilii ficario uel cabater.*

COMENTARI:

Ja documentat en el període arcaic³³³, el llatí *ficus*, d'origen desconegut però vinculat als pobles mediterranis³³⁴, designava tant l'arbre de la figuera com, espe-

---

³³² Vid. ThLL VI/1 646, 4-15; com a exemple de l'adjectiu masculí *ficarius*, se cita un passatge de Plini (*nat.* 11, 118: *ficarios culices caprificus generat*). Vid. etiam Ernout-Meillet, *Dictionnaire* i Walde-Hofmann I, p. 492, s. v. *ficus*.

³³³ PLAVT. *Merc.* 943: *Zacynthi ficos fieri non mala* (ThLL VI/1 652, 52-53).

³³⁴ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *ficus*: «ne peut être emprunté au grec : la forme grecque σῦκον (et béot. τῦκον) n'expliquerait ni *f* ni *i*. Mais la parenté manifeste avec le mot grec oblige à supposer un emprunt de l'une et l'autre langue à un groupe de langues parlées dans le bassin méditerranéen».

cialment, el seu fruit, la figa, que es podia menjar tant fresca com seca (opció més habitual per a la seva conservació³³⁵). Originàriament hauria estat un tema en *-o*, de gènere femení³³⁶, d'on n'hauria sorgit aviat un doblet de tema en *-u*, també femení; paral·lelament, en el llatí parlat s'hauria desenvolupat una forma *fica*, testimoniada a Oribasi i present en una part del territori romànic³³⁷, potser un plural neutre el qual s'hauria acabat convertint en un singular femení per analogia amb altres substantius com *pirus* / *pira* 'pera, perera'³³⁸. Sorprenentment, cap de les dues formes no es testimonia al corpus textual de la Catalunya altmedieval abans del segle XII, quan apareixen tot designant els fruits de la figuera³³⁹:

1149 DipPoblet 121, p. 114: II quintars de *fi cubus*, et de racemis XXX chintars.

1159 Papell, *DipSantesCreus* 82, p. 158: omni anno in die Natalis Domini reddatis nobis sex quoque cantars olei boni et sani et puri et una sporta de *figes*.

Força anteriors són, tanmateix, els testimonis de l'arbre productor de figues, anomenat repetidament sota les formes *ficaria*, *ficarius* (i *arbor ficarius*³⁴⁰) i *ficulnea*³⁴¹, la més antiga de totes les registrades als diplomes conservats:

904 DipOsona 58, p. 108: donatores sumus ... casas cum curte et orto, et arboribus, et *ficulleas*, et ipsas luctes qui ibidem sunt.

Igual d'estrany que la tardana aparició als textos del fruit pot semblar el fet que només es registri un esment del nom que designava la persona que el collia.

³³⁵ TEROL 2016a: 153.

³³⁶ Això no obstant, es constata des d'antic una certa vacil·lació en el seu gènere, ja que, si bé predominà sempre el femení, de formes masculines també se'n documenten. Vid. LVCIL. V 221-2: *sicuti cum primos ficos propola recentis / protulit et pretio ingenti dat primitus paucos*.

³³⁷ Vid. Coromines, *DECat* III 1015a, 24 ss. i Meyer-Lübke, *REW* 3281. Segons recull Terol (2016a: 153), la presència de *fica* es dona en català i en el territori gal·loromànic, mentre que a la resta de zones es conserva *ficus* (cf., e. g., el castellà *higo*).

³³⁸ TEROL 2016a: 152.

³³⁹ Vid. *ibid.*, p. 151.

³⁴⁰ ca. 1050 Baraut, *DocUrgell* 1189 (Urgellia 8, p. 114): *in ualde Cofluente in uilla Angerr ... et insuper etiam habemus ibi arborem I ficarium et pomarios II*.

³⁴¹ Vid. GMLC, s. vv.

Tanmateix, l'explicació de la primera incògnita, que s'encabeix en l'escàs testimoniatge de conceptes relatius a hortalisses, llegums, fruits i fruites, ja fou dada per Montanari, qui afirma que «la mancata menzione di ortaggi, ove si verificchi, significhi semplicemente, il più delle volte, ovvietà della loro presenza»³⁴²; com va desenvolupar Terol³⁴³, hom no llegava aquest tipus d'aliments als testaments, de manera que només apareixen en alguns comptes i censos. Pel que fa a la manca de més testimoniances de *ficarius*, podria pensar-se que la tasca de collir les figues corria a càrrec de pagesos que s'ocupaven de moltes feines i que rebien denominacions genèriques com ara *agricola*, *agricultor* o *exarichus* (vid. s. vv.), veu que es llegeix amb freqüència relacionada amb les olives i les oliveres sense que es concreti que les collissin, cosa que sembla evident.

A partir de la lectura d'edicions, al corpus objecte d'ànàlisi el mot del llatí tardà *ficarius* es documenta amb seguretat únicament al diploma citat, de 1028, que conté l'acta de la venda d'unes cases situades a prop de Barcelona. Hi apareix com a sobrenom de Bonfill, individu que també és qualificat de *cabater* 'sabater'³⁴⁴. Sembla tractar-se, per tant, d'un cas diferent del que acabem de mencionar, ja que Bonfill no sembla ser un pagès, sinó algú que hauria tingut dues ocupacions: la de sabater, que potser hauria estat la principal, que hauria pogut desenvolupar tot l'any, i la de collidor de figues, que hauria dut a terme, tal vegada com a complement econòmic, durant les èpoques de recollida de la figa, campanya que començava –i continua començant– al setembre i que s'estenia fins a Tots Sants. La data del diploma pot reforçar aquesta hipòtesi, atès que fou redactat un 17 de setembre:

1028 AComtalPerg I 189, p. 509: facta uenditione xv kalendas octobris, anno XXXIII regni Roberti regis.

A banda d'aquest testimoni, però, ens ha arribat una altra venda, també de Barcelona, de l'any 1032 i conservada en la seva forma original, que conté un passatge de característiques molt semblants en el qual, segons l'edició del text, es llegeix el sintagma *Bonefilii, sicario nel cabater*:

---

³⁴² MONTANARI 1979: 371.

³⁴³ TEROL 2016a: 45.

³⁴⁴ Vid. s. v. *çabatarius*.

1032 (*orig.*) AComtalPerg II 220, p. 557: affrontat ... de meridie in orto de Bonefilii, sicario uel cabater, de occiduo in strada, de circi in mansiones Gifredi.

Sembla clar que la *f* de *ficario* fou llegida com una *s*, error que donà com a resultat una forma *sicario* que faria del sabater Bonfill, a més, un assassí. La lectura correcta és, doncs, *ficario* i aquest és, per tant, el segon i darrer testimoni de la paraula que hom registra en aquest corpus, nom que, d'altra banda, només va gaudir de continuïtat en l'italià antic, amb la forma *ficaio*, i que és recollit al DuCange i al DMLBrit³⁴⁵, diccionari on s'aporta un passatge de Bartolomé d'Anglaterra que conté la seva definició:

BART. ANGL. XVIII 50 (*cit.* DMLBrit, s. v. *ficarius*): *ficarius* in una significatione dicitur ille qui colligit uel uendit ficus.

Finalment, cal apuntar que les connotacions sexuals dels substantius *ficus* i *fica* provocaren que *ficarius* també pogués emprar-se com a sinònim de faune o sàtir:

AELF. Gl. 108 (*cit.* DMLBrit, s. v. *ficarius*): alio modo dicuntur fatui *ficarii* fauni et satiri.

---

³⁴⁵ Vid. s. v.

garberius

VARIANTS:

—

FORMES:

garberius
cat. garber

ETIMOLOGIA:

Llatinització, amb la substitució del sufix *-er* pel llatí *-erius*, del català *garber*, terme derivat de *garba* ‘manat o feix d’espigues tallades’, que prové, al seu torn, del fràncic *garba ‘feix d’espigues tallades’³⁴⁶.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *garber*.

SIGNIFICAT:

‘El qui sega el blat i en fa garbes’, ‘segador’, ‘garber’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1055** Baraut, *DocUrgell* 685 (Urgellia 6, p. 67): ad ipsa kanonica remaneant pernas IIII optimas quem mihi debet Yozbert Esposad et fecit fidem Bernard Eromir de duas et Ioann G a r b e r de I et Seniofredo de Salelas de alia.
- (2) **1155** Sarobe, *DipTGardeny* 35, p. 126: ego Raimundus G a r b e r i u s et uxor mea Bernarda donatores sumus tibi Raimundo Petri de Conilac ... unam terram in Pardinas Ylerde ad plantandum uineas per medietatem, sine uestro engan. *ibid.*: si nolumus partire et ego Raimundus G a r b e r i u s nolebam partire laborate illam uineam bene et ad nostrum saluamentum et

---

³⁴⁶ Per a l’origen del fràncic *garba*, vid. JAIME MOYA 2015: 111-112.

date quartam de uindemia nobis iamdictos et nostris sine enganno. *ibid.*, p. 127: Sig+num Raimundi G a r b e r .

- (3) **1161** Sarobe, *DipTGardeny* 104, p. 210: ego Vgo de Barzalon ... cum consilio et uoluntate fratribus nostris ... donatores sumus uobis populatores de Auiselon XX probis hominibus scilicet Bernardo de Coscol et Raimundo fratri tuo ... et Petri de Mirambel et Raimundo G a r b e r .
- (4) **1173** Sarobe, *DipTGardeny* 235, p. 370: ego Raimundo G a r b e r et Bernarda, uxor mea ... uenimus ad finem ... in sana pace cum Bernardo de Valseguer et cum suis. *ibid.*, pp. 370-371: iste finis et ista concordia est facta tali modo quod Bernardus de Valseguer et sui habeant ipsum molendinum cum casallo qui ibi est per omnem tempus, sine parte quam Raimundus G a r b e r nec Bernarda, uxor eius ... non habeant ibi in ipso molendino nec possint clamare unquam magis Bernardo de Valseguer nec suis. Et Bernardus de Valseguer et sui habeant aquam ad ipsum molendinum ad sufficienciam semper et per mensuram quod satis habeant aqua ad ipsum molendinum. Et Raimundus G a r b e r et Bernarda, uxor eius ... quod habeant de ipsa cequia de aqua que sobrara ad ipsum molendinum de las sobres, unum saltum de aqua semper que aqua possit sufficere ad unum molendinum. *ibid.*: si uero aqua de cequia uenerit tam pauca quod molinum de Bernardo de Valseguer habeat totam opus quod Bernardus de Valseguer habeant ipsam aquam totam, ad abastament de ipso molendino, et quando creuerit ipsa aqua quod de las sobres habeant duo molendini iamdicti de Raimundo G a r b e r et de uxore sua ... aquam ad sufficienciam, sine enganno. *ibid.*: ipsum molendinum Bernardi de Valseguer et ipsi duo de Raimundo G a r b e r et de Bernarda, uxore sua ... habeant intradas et exitas. *ibid.*: Bernardus de Valseguer et suis quod unquam non possint magis clamare nec demandare partem in ipsis duobus molendinis de Raimundo G a r b e r et de uxore sua. *ibid.*: Sig+num Raimundi G a r b e r .
- (5) **1174** DipPoblet 491, p. 366: Sig+num Arnallo G a r b e r .
- (6) **1175** Sarobe, *DipTGardeny* 276, p. 418: ego Raimundus G a r b e r et uxorum mea Bernarda ... uenditores sumus tibi Petro de Cosquol ... omnibus

directis nostris quem habemus uel habere debemus in illos molinos. *ibid.*, p. 419: Sig+num Raimundi G a r b e r .

COMENTARI:

A la documentació de la Catalunya altmedieval, el substantiu de què deriva *garber*, *garba*, no designa pròpiament el feix d'espigues tallades i lligades, sinó que és emprat com a mesura de cens parroquial³⁴⁷. Es testimonia per primer cop en l'inventari de les percepcions i serveis que el bisbe d'Urgell rebia al castell de Sanaüja, document que fou redactat entre els anys 1042 i 1075³⁴⁸:

1042-1075 Baraut, *DocUrgell* 899 (Urgellia 7, p. 30): ipsos iouers de Sanauga qui habent parilios et qui facere debent dare ad episcopum sester I de ciuada et I g a r b a et coniueters emina I et I g a r b a , et exaders quarteres sengles et I g a r b a .

Segons ha analitzat Coromines, «*garba* és un germanisme peculiar del català, la llengua d'oc i el francès»³⁴⁹; és estrany, doncs, tant a l'italià (el substantiu *garba* d'aquesta llengua és un derivat regressiu de *garbell*³⁵⁰), com al portuguès i al castellà, llengua que només l'ha introduït, i molt parcialment, en certs territoris de l'Aragó i a partir del català. Això no obstant, es troba a pràcticament tots els diccionaris de llatí medieval³⁵¹, fins i tot fent menció a un tipus de mesura, encara que ja no és parroquial, sinó una manera de mesurar l'acer o el ferro³⁵²:

1173 *Pipe* 81 (*cit.* DMLBrit, s. v. *garba*): pro XII g a r b i s ferri XXII s.

El *garber* ajustava el blat segat amb el rampí fent-ne garbes, que després reunia en garberes o manats. Al corpus, aquest terme es documenta com a sobrenom de tres individus (*Ioann*, *Arnallus* i *Raimundus*, el més esmentat de tots tres) i amb

---

³⁴⁷ Vid. GMLC, s. v. *garba*.

³⁴⁸ Com remarca Jaime Moya (2015: 111), a diferència d'aquest, la major part dels testimonis de *garba* pertanyen al segle XII.

³⁴⁹ Coromines, *DECat* IV 355a, 43-44. Vid. etiam Meyer-Lübke, *REW* 3682.

³⁵⁰ Vid. Battisti-Alessio, *DEI*, s. vv. *garba*¹ i *garbello*.

³⁵¹ Amb les excepcions del LLMAIugoslaviae i del LELMAL. Vid. etiam ThLL VI/2 1692, 69-70.

³⁵² Vid. DMLBrit, s. v. *garba*.

dues formes: la llatinització *garberius* (que apareix dues vegades en el mateix document, de l'any 1155, en nominatiu) i el catalanisme *garber*, que Coromines situa per primer cop a finals del segle XIV³⁵³, en una ordinació de Vallfogona de Riucorp que data de 1393:

1393 BRABL XII 193 (*cit.* Coromines, *DECat* IV 355b, 44-45): item, que nul hom no gos vedar camí a g a r b e r s de Sent Johan fins a Sancta Mª de Setembre, sots pena de v sous, sau d'ort, de vinya y d'era.

Fora dels textos del domini lingüístic del català, aquest nom d'ofici es troba únicament al corpus textual de Polònia, on apareix com a llatinització del polonès *garbarz* 'adober'³⁵⁴. Té, per tant, un altre significat.

Malgrat que *garba* arrelà en diverses de les llengües romàniques més occidentals, el català és l'única que ha mantingut el nom d'ofici. Termes homògrafs com el castellà *garbero* ('pañoleta de colorines que, arrollada, se ciñe al cuerpo sobre la chupa o el marsellés pasándola bajo los brazos y anudándola sobre el pecho'³⁵⁵) o l'occità *garbièr* ('plonjon'³⁵⁶, el conjunt de garbes) designen, en efecte, realitats diferents.

---

³⁵³ Vid. Coromines, *DECat* IV 355b, 43 ss. El primer testimoni que aporten Alcover i Moll (DCVB, s. v. *garber*) és de Jacint Verdaguer (*Atlàntida V: les engues que batièn lo blat volen pels aires / amb l'era i mas a trossos, i garbes i garbers*).

³⁵⁴ Vid. LMILPolonorum, s. vv.

³⁵⁵ DLE, s. v. L'equivalent al català *garber* és el castellà *gavillero*.

³⁵⁶ DOccitan, s. v.

granarius

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. graner

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat de la veu neutra *granum* ‘gra’ mitjançant el sufix nominal *-arius*. Es documenta com a adjectiu des del segle VI, amb el significat de ‘destinat a servir el gra’ (PAPYR. *Marini* 80, a. 564, col. II 8: *butte granaria ... arca granaria minore ferro legata*)³⁵⁷. Com a substantiu, es testimonia únicament a partir d’època medieval.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. graner.

SIGNIFICAT:

‘El qui administra i comercia amb gra’, ‘graner’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1172** DipPoblet 437, p. 328: donatores sumus tibi Petro **G r a n e r** et coniux tua Ponzeta ... ipsum nostrum alodium que habemus in termino Balagario ad ipsam turrin altam.

COMENTARI:

El llatí *granum* designà des dels seus orígens la llavor del blat i també d’altres plantes i arbres. Especialment nombrosos són els testimonis que fan referència al fruit del blat, que es llegeixen ja en autors com Plaute o Ciceró, mentre que a

---

³⁵⁷ Vid. ThLL VI/2 2175, 14 ss.

Cató i Varró o, de nou, a Ciceró mateix es troben també exemples de *granum* usat amb el significat de ‘fruit dels arbres o de les plantes’:

PLAVT. *Stich.* 558: ille poscit denegavit dare se gr a n u m tritici.

CIC. *div.* 1, 78: Midae ... dormienti formicae in os tritici gr a n a congeserunt.

CATO. *agr.* 161, 1: ad lineam palo gr a n a bina aut terna asparagi demittito.

VARRO. *rust.* 1, 41, 1: minuta gr a n a fici.

CIC. *Cato* 52: terra ex fici tantulo gr a n o ... tantos truncos procreat.

El gra fou una de les principals fonts alimentàries a l’Edat Mitjana, i la producció que hi havia a Catalunya era pràcticament suficient per abastir-ne les principals ciutats. Així, com ha revelat Riera, «entre els anys 1050 i 1230, Catalunya va aportar una bona part del gra consumit en les seves principals ciutats: a Barcelona, Girona, Tarragona, Tortosa i Lleida arribaren regularment partides de cereals procedents del Vallès i el Penedès, l’Empordà, el Camp de Tarragona, l’Urgell i la Segarra»³⁵⁸. El treball del gra i la seva comercialització anaren enfortint-se amb el pas del segle i, a la Baixa Edat Mitjana, tant el comerç interior (dut a terme per traficants mitjans i fins i tot petits, inclosos els jueus) com l’exterior (monopolitzat pels grans productors, és a dir, pel sobirà i els seus propparents) foren punters, situació afavorida per una sèrie de notables períodes d’abundor³⁵⁹.

Els servadors i comerciants del gra foren, en efecte, els graners. El substantiu *granarius*, present en uns pocs corpus textuais de l’Europa medieval, apareix recollit al DuCange, al LMILPolonorum i al MLW³⁶⁰, diccionaris que, tanmateix, aporten testimonis posteriors al passatge que mostrem aquí. En la llatinitat d’aquests segles (però no pas a la documentació que treballem), hom testimonia,

---

³⁵⁸ RIERA 2017: 90.

³⁵⁹ *Ibid.*, pp. 90-91.

³⁶⁰ Vid. s. v.

a més, els sinònims –també derivats de *granum*– *granator*³⁶¹ i *granatarius*³⁶², que trobà continuïtat en certes llengües romàniques³⁶³.

Al nostre corpus, *granarius* tan sols es troba en un diploma que conté una donació, i hi apareix emprat com a sobrenom del datiu *Petro*. La forma que s’hi llegeix, però, ja és el català *graner*, vocable que és recollit –per bé que sense testimoni– a l’obra d’Alcover i Moll³⁶⁴, però no a la de Coromines. No és, però, l’únic testimoni de la forma *graner*, documentada amb certa freqüència tot designant el lloc on es guarda el gra i derivada del neutre llatí *granarium*³⁶⁵. Aquesta paraula es testimonia, per exemple, en una convenença, redactada al 1074, segons la qual Ramon Ermengol esdevé home soliu d’Humbert Gerbert a canvi del castell de Gelida, amb el seu feu:

1074 AComtalPerg III 864, p. 1419-1420: ut ita faciat et atendat iam dicto Reimundo ad suprascripto Vmberto, ... facit acaptare ipsam turrem ... cum ipso feuo que pertinet ad ipsam turrem, sicut umquam melius tenuit ipso feuo Guilielmus Lubatoni per ipsam kastlaniam, id sunt, ipsam quartam partem de ipsos placitis, et ipsas presentales, et ipsas guaites, et sestarios III ordeï de ipso g r a n e r, et sestarios X frumenti, cum ipsos ortos qui sunt de ipsa castlania.

El nom d’ofici *granarius* només continua vigent en català. La resta de llengües romàniques, tal com el català, sí conserven, però, derivats del nom de lloc *granarium*, un vocable panromànic³⁶⁶.

³⁶¹ Vid. DMLBrit i MLW, s. v.

³⁶² Vid. Niermeyer, DMLBrit, LLMAIugoslaviae i MLW, s. v.

³⁶³ Vid. el francès i l’occità *granatier*.

³⁶⁴ DCVB, s. v.

³⁶⁵ També documentat al corpus: **1164** Baraut, *CartAndorra* I 67, p. 204: *terciam quam nobis dedisti, excepto uno modio quem de ipsa tercia parte a te nobis collata in granario annuatim accipiendo per tenedonem nobis retinemus*. A més de la forma neutra, registrada en diversos diccionaris (el Niermeyer, el DuCange i el LItalicaeMAL), també se’n documenta una de masculina als textos de la Iugoslàvia baixmedieval (**1359** Monum. Rag. II 287/7: *denarii gabelle fontegi debeant conuerti eleuando granarios ab uno latere et ab alio*).

³⁶⁶ Vid. Meyer-Lübke, REW 3839.

molinarium, molinaria

VARIANTS:

molinerius, mulnerus (mulnerius?)

FORMES:

molinarium, -ium, -ii

molinerius, -ium, -ii

mulneri

cat. moliner, muliner; molner, monner, mulner (*pl.* mulners), *fem.* mulnera

ETIMOLOGIA:

Terme derivat, mitjançant el sufix nominal *-arius*, del femení *molina* ‘molí’, provinent, al seu torn, del verb *molere* ‘moldre’. En origen, *molinarium* era un adjectiu, però apareix substantivat des d'època tardana (GREG. TVR. *Franc.* 7, 14 p. 336, 9: *duo ... patres ... habuit, lanarium simul molinariumque*)³⁶⁷. Les variants *molinerius* i *mulnerus* sorgeixen, amb probabilitat, de llatinitzar el català *moliner*, igualment testimoniat.

FORMES ROMÀNIQUES³⁶⁸:

cat. moliner; *esp.* molinero; *fr.* meunier; *gall.-port.* moleiro, molinbeiro (*gall.* moineiro); *it.* mulinaio; *oc.* moliner.

SIGNIFICAT:

‘El qui treballa al molí que té al seu càrrec i s'ocupa de l'esmicolament del gra’, ‘moliner’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

molinarium

- (1) **1065** DACCBBarcelona III 1078, p. 1695: item concessit predicte canonicæ ... ipsam mansionem quam tenebat Ermemirus molinarium cum terris et uineis.

---

³⁶⁷ ThLL VIII 1357, 71-72.

³⁶⁸ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 5643.

- (2) **1085** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1496, p. 781: Sig+num Guiellmi Seniofre mulneri.
- (3) **1093** DACCBBarcelona V 1593, p. 2469: medietatem de ipsa hostalitate de ipso Roure siue cum ipsis uineis ... siue ad ipsas Gil Monner siue cum ipso manso de Guilaberto Galloni, sic relinquo, totum ab integrum, Ermengaud, filio meo.
- (4) **1098** CDipÀger 172, p. 438: uindimus tibi, Amadet, et tibi, Bernardo Ferrarius, et tibi, P[etro] Mulner, et omnibus uestris parcere de nostro illo molino de Caragol. *ibid.*: ego, Amadet, et Bernard Ferario, et P[etrus] Mulner cum nostris parcere de predicto nostro molino de Caragol damus propter precium hanc uendicionem tibi.
- (5) **1125** DipCardona 150, p. 229: ego Petrus Molner et uxor mea Ermesendis et filii mei, Raimundus atque Bernardus, uinditores sumus tibi Iohanni de Cleriana casas nostras quas hebemus in uilla Cardone.
- (6) **1153** Sarobe, *DipTGardeny* 49, p. 140: afrontat de una parte in orto de Arnal Esclua, de alia Pere Mulner, de tertia in ipsa uia que pergit ad Balagarii, de IIII uero parte in uos compratores.
- (7) **1157** Sarobe, *DipTGardeny* 74, p. 171: habet affrontaciones predicto orto de una parte in orto de Petro Moliner, de alia in flumine Siccoris.
- (8) **1160** DipPoblet 211, p. 176: ego Pere Mulner et coniux mea Maria uenditores sumus tibi Conillo et coniux tua Maria. *ibid.*: Sig+num Pere Mulner.
- (9) **1160** CDipÀger 349, p. 668: dono ipsas meas oliuarias quem abeo ad ipsa Guardia de Regula cum mulier Petro Mulner et filiis. *ibid.*: filiis de Petro Molinari laborent illas oliuarias bene, et per illam laboracionem accipiant medietatem de ipsas oliuas.
- (10) **1175** Sarobe, *DipTGardeny* 285, p. 428: Sig+num Raimundi Molner.

- (11) **1181** Sarobe, *DipTGardeny* 368, p. 543: subtus predictos molendinos in Segriano uendimus uobis et uestris VII solidos de censu (quos) nobis facit Wilelmo Molinerius, et X solidos de censu VII denarios quos nobis facit Petrus de Orto.
- (12) **1188** Bisson, *Fiscal accounts* 157, p. 283: hec est conueniencia que est facta inter me Iohanem molinariu[m] et te Lopellum baiulum domini regis.
- (13) **1189** Sans Travé, *DipTBarberà* 147, p. 230: dono tibi Raimundo Mulners, laudo et concedo cuncte proieniei tue atque posteritati illum molendinum qui est intus uillam de Za Reial.
- (14) **1189** Sans Travé, *DipTBarberà* 150, p. 233: Sig+num Arnaldi de Soler, moliner de ipso moli.
- (15) **1190** CPoblación I 187, p. 259: donatores sumus uobis, populatores de Pereixenis, scilicet Petrus Gonbal et Raimundus Gonbald et Petrus de Perexet et Arnallus Negre, fratri suo, et Pereio et Petrus de Ríbeles et Bernardus Muliner et Arnallus de na Alsen.
- (16) **1192** CSCreus 361, p. 360: in meo bono sensu facio meum testamentum ut ... permaneat firmum at stabilem et eligo manumissores huius testamenti, uidelicet, Deide de Lobera et Bernardum de Narbona, fratrem meum et Guillemum Molinerium atque Michaellem de Lobera, quibus plenam potestatem dono. *ibid.*, p. 361: possideat omnes prescriptas domos de celo ... in perpetuum, sicuti affrontant in cellario Gardani et Hospitalis Petri Molinariii et in cequia que discurrit Alcarraz et in domibus Patri Molinariii. *ibid.*: Sig+num Guillelmi Molinerii. *ibid.*: Sig+num Petri Molinariii, iunioris.
- (17) **1197** Alturo, *DipAlguaire* 99, p. 193: de his centum solidis relinquo ad opus Sancti Iohannis de Segria X solidos, inter claustrum et tabulam sedis Ylerde V solidos ... ad hospitem de Cordauert XII denarios, ad hospitem Petri Moliner XII denarios.

et al.

molinaría

- (1) **1166** DipPoblet 296, pp. 229-230: ego Maria Mulnera dono et laudo ... Domino Deo et ad Sancta Maria Populeti et fratribus qui ibi abitant ... totis meis directis ... in remissione pro peccatis meis.

COMENTARI:

El nom d'ofici *molinaríus* prové de la substantivació de l'adjectiu que designa tot el relatiu a un molí, i aquest, del nom femení *molina*³⁶⁹, a partir del qual es desenvolupà el neutre *molinum*, que dóna nom, com aquell, al molí, la màquina de moldre, especialment el gra. Tanmateix, com s'indica al ThLL³⁷⁰, el masculí *molinaríus*, substantivat, també pot designar en l'Antiguitat clàssica el lloc on hi ha un molí, accPCIó que es troba testimoniada als textos de la Catalunya altmedieval³⁷¹, també amb la forma femenina *molinaría*³⁷². És amb aquest sentit que es documenta sovint un ablatiu *molinaribus*, en comptes de *molinariis*:

927 DipRosselló 211, p. 233: de istos iamdictos alodes superius nominatos uindo tibi ipsa medietate ad omnem integritatem, cum exia et regressia earum et cum illorum affrontationes, tam in domibus quam in curtis, in casis, casalibus et in curtalibus, in ortis et in ortalibus, in terris et in uineis et in uinealibus, in molinis et in molinaribus.

Designant l'ofici de moliner, *molinaríus* té una presència notable en els textos de l'Edat Mitjana, com ho demostra la seva presència al DuCange, al NGML, al Niermeyer, al DMLBrit, al LItalicaeMAL i al LLMAIugoslaviae³⁷³, diccionaris en què hom documenta també altres sinònims, igualment derivats de *molina* o *molinum*, com ara els agents *molinator*³⁷⁴ i *molendinator*³⁷⁵; d'altra banda, el LMILPolo-

³⁶⁹ ThLL VIII 1358, 1-8.

³⁷⁰ *Ibid.*, 1357, 75-77.

³⁷¹ **976** DipGirona 435, p. 387: *ipso suo alaude quod ille habebat in uilla Serinnano, quem uocant Asina, id sunt, casas, curtes, curtis, hortis, hortalis, terras et uineas, syluis, garricis, molinariis cum caput aquis et cum omnis adiacentiis earum.*

³⁷² **1048** AComtalPerg II 347, p. 720: *donant ei predictus chomes et predicta chomitissa ad iam dicto Mironi Sunniello mancosos L per ipsa medietate de ipsa mulneria de ipsos molinos de Barbinona.* Per a aquest ús en altres textos, vid. Niermeyer, s. v. *molinaríus*.

³⁷³ Vid. DuCange i LLMAIugoslaviae, s. v. *molendinaríus*. A la resta d'obres, vid. s. v. *molinaríus*.

³⁷⁴ Vid. NGML i LItalicaeMAL, s. v.

³⁷⁵ Vid. NGML i LLMAIugoslaviae, s. v.

normum, on no consta *molinarius*, sí registra, en canvi, el sinònim *molitor*, també agent³⁷⁶. Els testimonis recollits en aquestes obres mostren que totes aquestes veus designen la persona que té cura del funcionament d'un molí i que s'encarrega de moldre el gra, raó per la qual pot arribar a equiparar-se a *pistor* (vid. s. v.).

Al corpus català, *molinarius* es documenta com a sobrenom d'antropònims. En aquest sentit, cal remarcar l'ús que se'n fa als diplomes dels anys 1189 i 1192, reveladors des del punt de vista de la configuració antroponímica de la Catalunya d'aquests segles: mentre que al text de 1189 el nom propi *Arnaldi*, en genitiu, va seguit d'un primer element, que ja actua com a cognom (*de Soler*, indicant l'ascendència familiar), i, a continuació, d'un sintagma que l'identifica tant pel seu ofici, com pel lloc on desenvolupa la seva feina (*moliner de ipso molí*), al document de 1192 es llegeix la signatura *Petri Molinari, iunioris*, en què *Molinari* és tan sols el cognom, ja fixat, d'algú que desenvolupa la tasca de *iunior*, el magistrat o oficial d'un comte que assistia els jutges³⁷⁷. Aquests exemples són dues de les proves documentals, poc abundants, de la progressiva fixació del sistema cognominal que es produí a Catalunya al llarg del segle XII³⁷⁸.

Quant a les variants i formes que pren el mot en la documentació, se n'han de distingir diversos grups. Així, en primer lloc, hom troba la paraula llatina pròpiament dita, *molinarius*, la qual, escrita en nominatiu singular, és la primera forma que es registra al corpus; també n'apareixen les d'acusatiu i genitiu singular, testimoniades als diplomes dels anys 1188, en el cas de la primera, i 1160 i 1192, en el de la segona. En segon lloc, és destacada la presència del català *moliner*, que presenta moltes variants. Així, d'una banda, s'observa el substantiu *muliner*, la grafia del qual és el reflex de la pronúncia de la [ø] àtona; de l'altra, les variants contractes *molner* i *mulner* (variació de què es testimonien també el plural *mulners* i el femení *mulnera* i en què, de nou, la grafia mostra la pronúncia de la vocal àtona), amb caiguda de la *i* intermèdia. A més, també es troba, en un document de 1093, la variant *monner*, forma en què, un cop caiguda la *i*, la consonant líquida s'ha assimilat a la nasal, la qual es troba, per aquesta raó, geminada³⁷⁹. La presència de totes aquestes variants avança en prop d'un segle el pri-

³⁷⁶ Vid. LMILPolonorum, s. v. Vid. etiam NGML, s. v., on presenta el significat d'artesà'.

³⁷⁷ PRIETO 2014: 120.

³⁷⁸ Per a aquesta qüestió, vid. PRIETO 2017a i Bolòs-Moran, RAC.

³⁷⁹ Vid. BALARI 1899: 245, on s'ofereix la relació d'aquestes formes.

mer testimoni de la paraula que proposa Coromines i en més de dos el primer que en registren Alcover i Moll³⁸⁰:

LLULL *Sc.* II 433 (*cit.* Glossari lul·lià, s. v. *moliner*): reconta's que un *moliner* nodria i porc a qui donava a menjar del blat que emblava als hòmens de qui era. Un dia s'esdevenç que'l *moliner* donà del blat al porc, e l'ase volc menjar ab ell d'aquest blat; e'l *moliner* ferí ab un bastó l'ase.

1387 Col. Bof. VIII 271 (*cit.* DCVB, s. v. *moliner*): si lo dit drap haurà alguna falta de perayre o de *moliner*.

Val a dir, però, que el català *moliner* es troba ja una mica abans, com a nom de topònim, tot anomenant un estany, en un diploma de l'any 1063³⁸¹; amb la mateixa funció es detecta el femení *mulnera*, també abans que es testimonii com a sobrenom de l'antropònim *Maria* al diploma de 1166 citat més amunt:

1063 DipPoblet 18, p. 35: *affrontat predictum castrum in termino de Agromonte, de alia parte in Cidalcher et de tertia uero parte in Lauanera et in stain Moliner et de quarta parte in ipsa Guardia de Deu.*

1089 Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 479, p. 1294: *affrontat ec omnia ... de meridie in alia strada que nu(n)cupant Mulnera, de occiduo in aragal qui scurrit per tempus pluuiarum.*

Aquest ús toponímic prové segurament de l'adjectiu *molinarius*, com sembla que succeeix al testimoni de 1063, o bé de l'accepció locativa de la paraula, que podria ser el cas del text de 1089³⁸².

En darrer lloc, el corpus conté les formes *molinerius* (també documentada *molinerium* i *molinerii*) i *mulneri*, en genitiu, les quals, segons el nostre parer, són llatinitzacions dels catalanismes *moliner* i *mulner*, respectivament. Al comença-

---

³⁸⁰ Vid. Coromines, *DECat* V 743a, 27-30 i DCVB, s. v. *moliner*. Vid. etiam Glossari lul·lià III, s. v. *moliner*.

³⁸¹ Per als topònims catalans provinents de *molí*, vid. Coromines, *Onomasticon* V 306b, 54 ss.

³⁸² Cf. **1048** AComtalPerg II 347, p. 720, citat una mica abans.

ment del segle XIII apareix encara una altra llatinització, el genitiu *monerii*, procedent del català *monner*, que presenta la simplificació de la geminada:

1215 Pons, *Roca Rossa* 102, p. 196: Sig+num Arnalli M o n e r i i.

No hi ha dubte, en fi, que totes les variants d'aquest substantiu permeten de resseguir bona part dels processos evolutius que afecten molts dels termes del corpus.

Molinarius es difongué a totes les llengües romàniques amb diverses variants. Ja ho hem vist amb el cas del català, i també succeeix, per exemple, en gallec i portuguès, idiomes en què es registren els substantius *moleiro* i *molinbeiro*, als quals cal sumar *moineiro*, exclusiu del gallec. Al seu torn, el francès *meunier* aportà a l'italià, que ja tenia *mulinaio*, el mot *mugnaio*³⁸³.

---

³⁸³ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 5643.

secator

VARIANTS:

segator

FORMES:

segatores

ETIMOLOGIA:

Substantiu documentat a partir del període medieval que deriva, per mitjà del sufix agent *-tor*, del verb *secare* ‘segar’, ‘tallar’.

FORMES ROMÀNIQUES³⁸⁴:

cat. *segador*; esp. *segador*; fr. *scieur*; gall.-port. *segador*; it. *segatore*; oc. ant. *segador*; rom. *secerător*

SIGNIFICAT:

‘El qui fa la feina de segar el blat’, ‘segador’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1141** Sans Travé, *DipTBarberà* 33, p. 109: et hocprehendatis de ipsamannonam prelibatam decimam in ipsos campos antea ut segatoresprehendant partem.

COMENTARI:

Únicament documentat en un dels diplomes del corpus estudiat sota la forma *segatores*, amb sonorització de la consonant gutural, el substantiu *secator* –que no s’ha registrat en textos anteriors a l’Edat Mitjana– prové de *secare*, verb que presenta els significats de ‘segar’ i ‘tallar’ i que hom llegeix per primera volta a Cató³⁸⁵, on ja apareix relacionat amb les tasques del camp, en concret en relació

---

³⁸⁴ Per a les formes romàniques derivades de *secare*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 7764. Vid. etiam Wartburg, *FEW* XI 363b ss.

³⁸⁵ CATO *agr.* 45, 1: *taleas oleagineas ... diligenter tractato, ne liber labore, cum dolabis aut secabis* (OLD, s. v. *seco*).

a l'esporga de les estaques d'olivera. Aquest verb, però, també es fa servir, amb sentit figurat, per descriure l'acció de passar algú o quelcom a través de l'aigua amb certa rapidesa (generalment, un vaixell), ús metafòric que comença a identificar-se a Ciceró i que s'observa en el passatge següent³⁸⁶:

CIC. *Arat.* 373 (129): naues ... rostro Neptunia prata secantes.

Ben representat en les llengües romàniques, on acabà d'especialitzar-se en el camp tècnic de l'agricultura, *secare*, com a verb de tema en *-a* en els temps de present, és una formació derivada d'un antic verb atemàtic³⁸⁷ que, paral·lelament, donà el substantiu agent *sector*, usat sobretot en la llengua legislativa, on denomina els 'compradors de béns confiscats per l'Estat, venuts en subhasta', com es llegeix també a Ciceró³⁸⁸. Lligada a aquest concepte es troba al mateix autor, igualment, l'accepció bàsica de 'persona que talla'³⁸⁹. En efecte, Ciceró juga amb el doble sentit de la paraula i estableix una relació entre els compradors dels béns confiscats (*sectores bonorum*) i els talladors de colls (*sectores collorum*):

CIC. *S. Rosc.* 80: nonne cogitas te a sectoribus huc adductum esse? quid postea? nescimus per ista tempora eosdem fere sectores fuisse collorum et bonorum?

Mentre que el verb atemàtic donà *sector*, del verb de tema en *-a secare* se'n va derivar, efectivament, *secator*, innovació del llatí medieval que presenta el mateix significat primari que aquell però que, tanmateix, només es troba circumscrita al lèxic rural. Dels diccionaris de llatí medieval consultats, *secator* apareix recollit al DMLBrit i al LLMAIugoslaviae³⁹⁰, obres que ofereixen testimonis dels segles XIII i XIV i on s'afirma que designa els fusters que, amb l'ajut de la serra, tallen llenya:

³⁸⁶ Vid. OLD, s. v. *seco*.

³⁸⁷ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *seco*. Els autors afirmen que «de perfectum *secui* ne concorde ni avec l'*a* constant de *secare* ni avec le type de *sectus*», participi que indica una arrel monosil·làbica.

³⁸⁸ CIC. *S. Rosc.* 103: *cum de bonis et de caede agatur, testimonium dicturus est is quis et sector est et sicarius, hoc est qui et illorum ipsorum bonorum de quibus agitur emptor ... est et eum hominem occidendum curavit de de cuius morte quaeritur* (OLD, s. v. *sector*).

³⁸⁹ Vid. OLD, s. v. *sector*.

³⁹⁰ Vid. DMLBrit, s. v. *secator* i LLMAIugoslaviae, s. vv. *seccator* i *segator*.

1209 *Pipe Wint.* 68 (*cit.* DMLBrit, s. v. *secator*): in II secatoribus ... qui secauerunt plancas ad pontem.

1349 Monum. Rag. II 77/1 (*cit.* LLMAIugoslaviae, s. v. *segator*): nullus marangonus, chalefatus nec *segator* ... audeat nec presumat ... exire de ciuitate Ragusii causa eundem ad habitandum alibi.

No és aquest, però, el significat que té al nostre corpus, on el llenyataire rep el nom de *fractor lignorum* (vid. s. v.). Com ja hem indicat, *secator* només apareix en un diploma que recull la decisió d'Ermengarda i els seus fills de donar en *baiulia* (és a dir, sota el poder protector³⁹¹) un alou a la cavalleria del temple de Barberà, que en aquell moment estava en mans de Ramon Laudpert. Al text s'especifica que Laudpert i els seus tindran dret a la dècima part de la collita dels horts, així com a la dècima part de l'*annona*³⁹², el cereal en gra panificable, que podran prendre abans que els *segatores* n'agafin la part que els pertoca. Aquests *segatores* eren, així doncs, els pagesos que, com a treballadors d'aquells terrenys, haurien segat els camps de blat tot fent servir la falç o altres eines semblants destinades a tal ús, com el volant o la dalla³⁹³. L'acció de segar, expressada tant mitjançant el llatí *secare* com amb el seu derivat català, *segar*, es documenta al corpus al llarg del segle XII³⁹⁴:

1143 LAntiq. III 13, f. 4 (Mas 1550): et tempore mensium ad *seccare* et ad batre ipsum blad, nos ibi habeamus nostrum baiulum.

1168 RLR III 289 (*cit.* DCVB, s. v. *segar*): et I ioua cum II panes et I iornal a *segar*.

D'altra banda, hom llegeix la forma d'ablatiu *segatore* en l'edició de Cebrià Baraut d'un diploma –redactat al segle XII, però la data exacta del qual és indeterminada– que conté la memòria dels greuges que ocasionà G. Muntaner:

---

³⁹¹ Vid. GMLC, s. v.

³⁹² Per a aquesta veu, vid. TEROL 2016a: 60-63.

³⁹³ Per al lèxic de les eines agràries testimoniats a la documentació de la Catalunya altmedieval, vid. EXTREMERA 2019.

³⁹⁴ Per al català *segar*, vid. DCVB, s. v.

s. XII (*orig.*) Baraut, *DocUrgell* ap. 46 (Urgellia 11, p. 107): et in antea quando illo annone fuit *segatore* talauit mihi totum insecare.

Tanmateix, sembla que la paraula *segatore* és producte d'un error de l'editor en la interpretació, i consegüent separació, dels mots de l'oració. La lectura s'hauria de rectificar de la manera que segueix: *et in antea quando illo annone fuit segato retalauit mihi totum in segare*. No hi ha, així doncs, cap *segatore*, sinó dos verbs: *fuit segato*, nucli de la subordinada temporal introduïda per la locució *in antea quando* i que té com a subjecte *illo annone*, i *retalauit* 'devastar', amb el prefix intensiu *re-*, nucli de l'oració principal. Igualment, la forma d'infinitiu *insecare* editada per Baraut hauria de corregir-se per *in segare*, l'«extensió de terreny de secà»³⁹⁵. En definitiva, Muntañer hauria devastat tot el que hi havia en la dita terra abans que hagués estat segat el blat i hauria causat, d'aquesta manera, el greuge de tan difícil solució que es denuncia al document.

De la mateixa manera que el verb *secare*, l'agent *secator* és present en totes les llengües romàniques, en la majoria de les quals, com succeeix en català, s'ha esdevingut la sonorització de la gutural sorda *-c-*.

---

³⁹⁵ Cf. el català *secà*.

3.3. Masovers

bordarius

VARIANTS:

—

FORMES:

bordarios

cat. border, *pl.* borders.

ETIMOLOGIA:

Llatinització del català *border*, mot derivat, amb l'afegit del sufix nominal romànic *-er*, de *borda* 'petita casa de pagès amb les seves terres que forma part d'un mas'³⁹⁶, provinent del fràncic **borda* 'cabana', 'barraca'³⁹⁷.

FORMES ROMÀNIQUES³⁹⁸:

cat. border, *fr. ant.* bordier, *oc. ant.* bordier³⁹⁹.

SIGNIFICAT:

'Pagès que té del seu senyor una borda', 'border'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **ca. 1075** Miret, *Antig text*, p. 12: et ipsos b o r d e r s qui non habeant boues, emina una uilaria de ciuada corrent.
- (2) **ante 1150** Miret, *Pro Sermone*, p. 108: recognicio de illa alberga quem debet abere comes in Terraz: Arnaldus Garriga alberga a tres miles ... Arnaldus Ademar b o r d e r dimidia alberga.

---

³⁹⁶ Vid. GMLC, s. vv. *borda* i *border*. Vid. etiam FARIAS 2011: 26-27.

³⁹⁷ JAIME MOYA 2015: 48.

³⁹⁸ Per als derivats romànics de *borda*, vid. JAIME MOYA 2015: 47, Meyer-Lübke, *REW* 1216 i Wartburg, *FEW* I 438a ss.

³⁹⁹ Vid. DOM, s. v.

- (3) **1200** Gonzalvo, *Pau i treva* 20 XXI, p. 123: *bordarios*, *pelliparios* et *sutores*, *textores* et *omnes ministrales*, *sub hac pace et securitate ponimus et constituimus*.

COMENTARI:

Generalment, hom ha mantingut que el català *borda*, la ‘petita casa rústica de muntanya’, i en especial la ‘petita casa de pagès, amb unes poques terres, que depèn o forma part d’un mas’, sembla provenir del fràncic **borda*, procedent, al seu torn, de **bord* ‘post’, ‘fusta’⁴⁰⁰, segurament a partir de la llatinització de **bord* en un neutre llatí **bordum* que hauria donat, finalment, el col·lectiu *borda*⁴⁰¹. Coromines, però, posa en dubte tal raonament i sosté que l’origen de *borda* és incert, per bé que segurament preromà⁴⁰². Jaime Moya no troba inversemblant aquesta proposta («és força curiós que el terme *borda* apareix a ambdues parts dels Pirineus –amb representants en francès, occità, gascó, català, aragonès i basc– i, a més a més, a Romania, on el mot *bordeiu* ‘barraca’ és d’etimologia desconeguda»), però sí difícil de demostrar, atesos els arguments, força sòlids, que reforcen la teoria de l’origen germànic, per la qual es decanta.

Fariás explica que les bordes estaven generalment vinculades, com a *pertinentia*, a un mas, unitat d’explotació més gran que podia disposar d’una o més bordes. Era, doncs, una entitat secundària, que fins i tot podia ésser considerada com una unitat diferenciada per alguns senyors⁴⁰³. La *borda*, que es distingiria de la *cabannaria* o *cabanneria* en el fet que tindria més importància que aquesta⁴⁰⁴, apareix per primera vegada al corpus de la Catalunya altmedieval en una donació feta, al 965, al monestir de Sant Pere de Camprodon:

965 MNHistóricas XI ap. 142, p. 209: *dono ... ad domum Sancti Petri ... de Camporotundo ... mansum de Morranyano, bordam de Artiguis ... mansum de Pontil, b o r d a m Tortam, b o r d a m Giberti ... omnes mansos, mazouerias, b o r d a s, cabanerias ibi constituta*.

⁴⁰⁰ Aquesta és l’accepció que presenta *borda* al corpus medieval polonès: **1295** PommUrk VI, p. 390 (*cit.* LMILPolonorum, s. v. *borda*): *in qua navi continebantur tria milia et CC borde ad naues*.

⁴⁰¹ JAIME MOYA 2015: 48.

⁴⁰² Vid. Coromines, *DECat* II 102b, 24-26.

⁴⁰³ FARÍAS 2011: 26-27.

⁴⁰⁴ Vid. GMLC, s. v. *cabannaria*. Vid. etiam la veu *cabanarius* d’aquest treball.

Derivat de *borda* per mitjà del sufix *-er*, tan característic dels noms d'ofici, *border* s'emprà, almenys des del segle XI, per denominar l'individu que gestiona una *borda* en termes molt similars als del *cabanier*⁴⁰⁵ que ocupa una *cabanneria*. Són dos els testimonis d'aquest catalanisme en la nostra documentació: hom el documenta per primera vegada, amb la forma de plural *borders*, a l'acta de convinença, redactada cap al 1075, de Guillem Udalguer, vescomte de Castellnou, i Guillem Bernat a propòsit d'un dret d'alberga⁴⁰⁶. Es tracta d'un document ple de catalanismes, molts d'ells noms d'aliments⁴⁰⁷, on s'estableix que el dret citat equivaldrà a una aimina de civada corrent (mesura de gra equivalent a dues mitgeres⁴⁰⁸) per als borders que no tinguin bous. També relacionat amb el dret d'alberga i de data indeterminada, però anterior a 1150, és el segon diploma que conté la paraula, que hi és present amb la funció de sobrenom d'un individu anomenat *Arnaldus Ademar*. En aquest mateix text es troba el primer testimoni de *borderia*, que, segons sembla, denomina el conjunt de l'explotació⁴⁰⁹:

ante 1150 Miret, *Pro Sermone*, p. 108: breue de ipsa uilla de Articas ... et sunt masos VII et b o r d e r i a s v ... et donant porcos VII et marranos III et gallinas x.

Finalment, conservem un tercer testimoni que mostra la llatinització *bordarius*, documentada, en cas acusatiu, en una de les constitucions de pau i treva de Barcelona proclamades al 1200 per Pere I, rei d'Aragó i comte de Barcelona. L'article promulgat malda per garantir la pau i la seguretat dels treballadors (*omnes ministrales*), entre els quals s'esmenten els pellissers, els sabaters o, efectivament, els borders.

Bordarius apareix recollit, com a llatinització del francès antic *bordier* (forma també present en l'occità d'època medieval) al DuCange, al Niermeyer i al DMLBrit⁴¹⁰. En aquest darrer diccionari, la paraula presenta tant el significat que

---

⁴⁰⁵ Vid. s. v. *cabanarius*.

⁴⁰⁶ Vid. GMLC, s. v. *alberga*.

⁴⁰⁷ Citat sovint, doncs, per TEROL 2016a. Vid., e. g., pp. 125 i 136.

⁴⁰⁸ Vid. DCVB, s. v. *aimina*.

⁴⁰⁹ Vid. FARIAS 2011: 26. Cf. GMLC, s. v. *borda*, n. 1., i DuCange, Niermeyer i DMLBrit, s. v. *borderia*.

⁴¹⁰ Vid. DuCange, s. vv. *bordarius* i *borderius*. Vid. Niermeyer i DMLBrit, s. v. *bordarius*.

té al corpus català com el de ‘persona que participa en la construcció de vaixells’, sentit relacionat amb el fràncic *bord ‘post’, ‘fusta’:

KRAc 5/2 m. I (*cit.* DMLBrit, s. v. *bordarius*): pro uadiis x b o r d a r’ ...
quorum quilibet eorum capit per diem v.

Amb el pas del temps, ja fora de l'àmbit del feudalisme, *borda* recuperà en les llengües romàniques el sentit primitiu que tenia en fràncic, segons el qual designava cabanes o barraques humils. Així, segons el DIEC, en català, a banda de la ‘casa rústica aïllada que depèn d’un mas’, també designa les cabanes destinades a tenir la palla, el fem o les eines de conreu⁴¹¹, mentre que el DLE indica que en la llengua castellana s’usa per donar nom, específicament, a les cabanes que, als Pirineus, alberguen els pastors i el bestiar⁴¹².

---

⁴¹¹ Vid. DIEC, s. v. *borda*.

⁴¹² Vid. DLE, s. v. *borda*.

cabanarius

VARIANTS:

—

FORMES:

cabanarios

cat. cabanier

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat de *capanna* (*cabanna*) ‘petita casa de pagès’⁴¹³ amb l’addició del sufix nominal *-arius*. No es documenta abans de l’Edat Mitjana.

FORMES ROMÀNIQUES⁴¹⁴:

cat. ant. *cabanyer*; *esp.* *cabañero*; *fr.* *cabanier*; *gall.-port.* *cabaneiro*; *oc.* *cabanier* (*ant.* *cabaner*⁴¹⁵); *rom.* *cabanier*.

SIGNIFICAT:

‘Pagès que està al capdavant d’una *capanna* o *cabanneria*’, la petita casa de pagès, amb les seves terres, que pot dependre o formar part d’un mas⁴¹⁶.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1089** LAntiq. III 172, f. 61 (Mas 1070): dimisit ad filiolo suo Guadal uno porco. Et ad suos *c a b a n a r i o s* singulas oues.
- (2) **1147** CSCugat III 974, p. 155: dimittimus filio nostro Arnallo ipsum mansum de Malseliga, totum, sicut habemus per s. Sebastianum ... et de seruicio dimitimus in mansum de Malseliga unas domos Adalezi, filie nostre, si opus est illi ibi stare, sed non poteat mitere alium *c a b a n i e r*.

---

⁴¹³ GMLC, s. v. *capanna*.

⁴¹⁴ Per als continuadors romànics de *capanna* i els seus derivats, vid. Meyer-Lübke, *REW* 1624 i Wartburg, *FEW* II 244a ss.

⁴¹⁵ Vid. DOM, s. v. *cabanier*.

⁴¹⁶ Vid. GMLC, s. vv. *cabanarius* i *cabannaria*.

COMENTARI:

El substantiu del llatí tardà *capanna* es documenta per primer cop a Isidor⁴¹⁷, autor que, fent un joc de paraules, manté falsament que prové del fet que a dins d'una cabana, de tan petita que és, només hi *cap una* sola persona:

ISID. *orig.* 15, 12, 2: *casulam* faciunt sibi custodes uinearum ad tegimen sui ...
hanc rustici *capanna* uocant, quod unum tantum *capiat*.

Malgrat que l'origen de *capanna*, mot de substrat vinculat al món rural, és inconegut, hom acostuma a admetre que tindria procedència no llatina, però sí indoeuropea, que no seria, tanmateix, cèltica⁴¹⁸. No fou aquesta, però, la primera conclusió dels etimòlegs temps ençà, quan la gran invasió indoeuropea al sud-oest d'Europa que precedí les primeres onades cèltiques no era ben coneguda. Fins aleshores, la tendència era creure que *capanna* era un celtisme, malgrat que els indicis fossin poc fermes⁴¹⁹. Aleshores, va cridar l'atenció la coincidència amb l'eslau *kopa* 'cavalló de cereals, munt d'herba', qüestió que desenvolupà Pokorny qualificant *capanna* de terme gal·loromànic, però no cèltic, que seria continuador d'un il·liri **kapana*, al seu torn continuador del paleoslau *kopati* 'cavar', del búlgar *kopá* 'munt, pilot', 'cavalló de cereals' i del lituà *kapas* 'monticle funerari'⁴²⁰.

Capanna, que arrelà amb força en les llengües romàniques, presenta en els textos llatins del territori de parla catalana dos significats⁴²¹. En primer lloc, és la 'petita casa de pagès', accepció primitiva que es testimonia per primera vegada al

⁴¹⁷ Vid. ThLL III 300, 45. Vid. etiam Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *capanna*.

⁴¹⁸ Vid. Coromines, *DECat* II 365b, 11-14 i GMLC, s. v. *capanna*, n. 1.

⁴¹⁹ Coromines (*DECat* II 366b, 3-14) explica que «així en efecte ho digué llavors Jud (*ARom.* VI 206): de fet invitava especialment a suposar-ho el sufix -ANNA, que ja Zeuss (*Gramm. Celt.*, 774) havia assenyalat com a cèltic. Sens dubte Thruneyesen hi oposà tot seguit alguns forts escrúpols (*Keltorum.* 53 s.): ni l'existència d'un *cab*, de genuïnitat incerta, en gal·lès, ni dades que provin amb seguretat el celtisme de -ANNA ens poden llevar, en efecte, aqueixos escrúpols. Hi ha certament algun altre cas de -ANN- entre els "celtismes" romànics: CAR-CANNUM [...], CAVANNUS [...], però això no basta».

⁴²⁰ Vid. Pokorny, *IEW*, p. 528. Segons Coromines (*DECat* II 366b, 24-28), «estem davant d'una entitat arqueològica típica de la cultura sorotàptica [...] i els seus cementiris d'urnes: raó de més per creure en l'encert de la intuïció de Pokorny». Vid. etiam 366b, 39-56.

⁴²¹ Vid. GMLC, s. v. *capanna*. Per a la presència del mot en els textos d'altres territoris, vid. DuCange, *DMLBrit*, *MLW* i *LLMAIugoslaviae*, s. v. *capanna*, i Niermeyer i *LELMAL*, s. v. *cabanna*.

983; en segon lloc, l'«estable per a bestiar gros, fet al camp», accepció que no s'observa fins al segle XII:

983 (*orig.*) Baraut, *DocUrgell* 197 (Urgellia 3, p. 32): de alia parte in ipsa serra ad ipsa c a b a n n a de Ballemania.

1160 CSCreus 89, p. 91: nullus homo sit ausus casas uestras uel grangias uel c a b a n n a s ... uiolenter intrare, frangere uel disrumpere, uel homines uel ganatum uel aliquid alium per uim extraere.

Tanmateix, *capanna* (escrit *cabana*, *cabanna*, *cabanea*, *cabannea*, *cabania*, *kabanna*) ja apareix abans, generalment en plural, com a topònim⁴²², quelcom que té un origen històric. En efecte, segons Balari⁴²³, les més primitives cabanes, petites i rústiques i fetes per al refugi de guàrdies i pastors, van acabar formant amb el temps nuclis de població, i és aquesta la raó de la força del terme en els noms de població; després, passà a designar les construccions que hem esmentat i encara un altre concepte que veurem més avall. Durant aquest procés de canvis semàntics, de *capanna* en derivà el mot *cabannaria* (*cabanneria*), que també designava la petita casa de pagès que podia formar part d'un mas i que es diferenciaria de la *borda* o *borderia*⁴²⁴ perquè tindria menys importància. El primer esment d'una *cabannaria* és de l'any 965:

965 MNHistóricas XI ap. 142, p. 209: dono ... ad domum Sancti Petri ... de Camporotundo ... mansum de Morrayano, bordam de Artiguis ... mansum de Pontil, bordam Tortam, bordam Giberti ... omnes mansos, mazouerias, bordas, c a b a n e r i a s ibi constituta.

El *cabanarius* era, en efecte, la persona a què un senyor havia cedit una casa de pagès d'aquest tipus. Recollida únicament al GMLC i al DuCange —que, tanma-

---

⁴²² **854** DipCarol., p. 348: *concedimus ... res quasdam nostre proprietatis ... in pago uidelicet Elnensi et in comitatu Rossilionensi, hoc est quicquid in uilla Moniano et in Villanona et in Cabanes.* **887** ACondal 4, p. 104: *trado ibi, comitato Impuritano, in uilla que nuncupant Cabannas omnem porcionem mihi deditam.* Vid. GMLC, s. v., n. 2 i BALARI 1899: 245.

⁴²³ BALARI 1899: 245.

⁴²⁴ Vid. GMLC, s. v. Cf. els exemples de DuCange i Niermeyer, s. v. Vegeu també la veu *bordarius* d'aquest treball.

teix, no la registra fins al 1303⁴²⁵—, aquesta veu sols apareix en dos diplomes del corpus estudiat. Ambdós són testaments: el primer, de 1089, conté les darreres voluntats de Tudgarda, que deixà una ovella a cadascun dels seus pagesos (*ad suos cabanarios singulas oves*); al de 1147, on es recullen les darreres voluntats de Pere Maiol i de la seva esposa, Ermessenda, queda establert que la filla del matrimoni rebrà algunes de les cases del mas dit Malseliga, però que no podrà enviar-hi un altre pagès. Al passatge es llegeix la forma catalana *cabanier*, que Alcover i Moll no testimoniegen fins als segles XIV-XV, al *Libre de ordinacions de la vila de Castelló de la Plana*⁴²⁶:

Ordin. Cast. 146 (*cit.* DCVB, s. v. *cabanyer*): por so que'ls cabanyés o pastors no sien enganats en los bovalars.

Tant la forma *cabanyer* com el *cabanier* del nostre text han de derivar de la variant *cabanya*, que es comença a llegir, escrita *cabaniam*, a tocar del segle XIII:

1198 Constans, *DipBanyoles* 197, p. 229: ego Andreas ... dono ... tibi Cardone ... illam cabaniam quam Petrus de Preses in suo testamento ecclesie Sancte Marie de Collello prefatum alodium dimisit. *ibid.*: est autem predictam cabaniam in loco qui uocatur ad Estiuol, ad cires in parrochia Sancti Stephani de Occulo.

Tal com *capanna*, *cabannarius* és un mot panromànic. L'accepció del català *cabanyer* que donen Alcover i Moll és la de 'propietari o conductor d'una cabanya o ramat de bestiar transhumant', evolució semàntica sorgida pel trànsit semàntic de caràcter metonímic que patí *capanna*, que a partir de l'accepció de 'casa de pagès' va acabar designant, també, el 'gran ramat comunal'⁴²⁷. El context que proporcionen els textos del corpus de la Catalunya altmedieval —exigu, però suficient— permet d'afirmar, però, que el que s'hi llegeix no és el pastor transhumant, sinó

⁴²⁵ **1303** *Charta Austorgii abb. Montis-albani ex Tabul. eiusd. monast.* (*cit.* DuCange, s. v. *cabanarius*): *elemosinarius ... soluat quolibet anno ... decimam vini, quam quondam elemosinarii dicti monasterii, ratione dictae elemosinariae, consuenerunt percipere in decimariis siue territoriis, quae respondent seu leuantur per cabanarios nostros del Crozes et de Tescone.*

⁴²⁶ Vid. DCVB, s. v. *cabanyer*.

⁴²⁷ Corominas, *DECat* II 366b, 32-35. Vid. etiam Corominas-Pascual, *DECH* I 709a, 18-28 per a la presència d'aquest significat en la llengua castellana.

encara el pagès que habita una *capanna* o *cabanneria*, figura equivalent, per bé que amb les seves pròpies característiques, als borders (*bordarius*, vid. s. v.) o a la resta de masovers (*caput mansus*, *estadant*, etc.; vid. s. vv.) que es troben en aquests textos, treballadors amb responsabilitats vers les terres i el bestiar del mas cedit per l'amo.

caput mansus

VARIANTS:

capudmassus, capudmasus

FORMES:

capudmasos, -is

capudmassos

cat. pl. cabmases

ETIMOLOGIA:

Locució del llatí medieval composta de *caput* ‘persona o cosa principal’ i *mansus* ‘allotjament’, ‘mas’, substantiu derivat de *manere* ‘romandre’.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. capmàs; *fr. ant.* chiefmès; *oc. ant.* capmàs.

SIGNIFICAT:

‘Pagès que està al capdavant d’un mas’, ‘masover’, ‘capmàs’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **863** Serrano, *Ribagorça* 258: donamus ... Sancte Marie de Ouarra ... IIII capudmasos in castro et uilla de Fantoua. ... Vnum de istis capudmasis est ubi dicitur ad Pares altas, nomine Guolferus, et uxor eius Adolina, et alium ubi dicunt ad Torrente, cum ecclesia de Sancta Eulalia, nomine Asner, et uxor ... et alium ubi dicitur ad Villarzel, nomine Oriol, et alium sursum in uilla Fantoua. ... Istos IIII capudmassos ... donamus ... cum domibus, edificiis, terris, uineis, ortis, cannamaribus ... cultum et incultum ... cum omnis que in antea augmentare, comparare ... potuerint ipsi et omnis posteritas eorum per cuncta secula seculorum.
- (2) **1112** Baraut, *DipTavèrnoles* 120, p. 192: ego Arnallus Bernardi trado corpus meum domino Deo et ad cenobium Sancti Saturnini, qui est fundatus iusta

annem Valerie prope sedem alme Virginis Marie, cum omni meo alodio que habeo in Agremont ... id sunt terris et uineas siue mansiones, similiter et ipsos *c a b m a s e s* que ibi habeo qui uocantur Bernard Martin et Ramon Arpela cum omni seruicio quem mihi debent facere.

COMENTARI:

En el compost *caput mansus*, que acostuma a designar el ‘mas principal’, *caput* té el significat de ‘persona o cosa principal’, derivat de la noció metafòrica de ‘part alta de les coses’, ja present en època clàssica⁴²⁸, mentre que *mansus*, derivat de *manere* ‘romandre’, posseeix el d’al·lotjament’ (i, per extensió, en aquesta època, ‘mas’), sentit ja testimoniats en una inscripció pompeiana⁴²⁹. Aquesta locució, però, ha estat objecte d’algunes discussions i afirmacions que semblen necessitar una revisió pel que fa a tot allò que s’ha dit a propòsit del seu significat i del seu origen.

Amb el significat de ‘pagès que està al capdavant d’un mas’, ‘masover’, *caput mansus* es documenta tan sols en dues actes. El primer text que conté el terme, una donació del 863 a l’abadia benedictina de Santa Maria d’Ovarra, a la Ribagorça, permet testimoniar les variants *caputmassus* i *caputmasus*; el segon, el plural *cabmases*⁴³⁰, l’única forma romànica documentada. Es tracta d’una oblació en la qual Arnau Bernat, a punt de morir, dóna el seu cos i les seves possessions, inclosos els masovers Bernard Martí i Ramon Arpela⁴³¹, al monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles.

---

⁴²⁸ Vid. ThLL III 408, 39 i 412, 27. Vid. etiam GMLC, s. v. *caput*. El mot presenta multitud de significats, molts dels quals es troben ja en el llatí previ a l’Edat Mitjana (és el cas de l’accepció de ‘part extrema o superior’, fent sobretot referència a arbres, roques, rius, terres, muntanyes, regions, edificis i objectes), però també se’n documenta el de ‘llengua de terra que avança dins el mar’, ‘promontori’, ‘cap’, nou (cf. el català i l’occità antic *cap* i el castellà *cabo*).

⁴²⁹ CIL IV 1314: *Venies in gabinianu(m) pro ma(n)su* (cit. VERNET 2008: 338).

⁴³⁰ Malgrat que les característiques del terme apunten a la seva veracitat, els autors del GMLC (s. v. *caput mansus*, n. 1) adverteixen que, com que aquest és l’únic testimoni detectat, no es pot descartar la possibilitat que ens trobem davant d’un error o modificació respecte del document original, perdut, del qual es conserva una còpia del segle XIII (ACU, CT 91, ff. 47^v-48^r).

⁴³¹ El regest de Baraut (Urgellia 12, p. 191) dóna a entendre que Bernard Martí i Ramon Arpela són propietaris cadascun d’un capmàs (és a dir, el ‘mas principal’) i no, com es diu en

Els estudis de *caput mansus* han versat principalment sobre l'accepció material, de manera que el sentit que aquí recollim s'ha obviat o, com succeeix en el GMLC, ha quedat en segon pla⁴³². Així, al GMLC⁴³³, l'article a propòsit d'aquest compost reflecteix tan sols l'accepció de 'mas principal' (la qual, certament, és la més habitual), que en els textos catalans altmedievals es testimonia per primera vegada en una donació del 937⁴³⁴. Sobre la formació d'aquesta expressió, els autors apunten que «el primer terme, segons que sembla, fa funció d'adjectiu amb el significat de 'principal', procedent de l'ús de *caput* 'persona o cosa principal'⁴³⁵. *Caput*, però, no realitza una funció adjectiva —la qual no ens consta que es testimoniï en cap altre corpus documental⁴³⁶—, sinó que la que desenvolupa és la d'aposició de *mansus*, de manera que el significat literal de l'expressió és 'mas cap, líder'⁴³⁷ (que, és clar, és el 'mas principal'). L'accepció referida als treballadors és esmentada sumàriament en una de les notes de l'article, que després tractarem.

Coromines, en canvi, sí que té en compte aquesta accepció. En l'anàlisi del català *capmàs* que designa persones, addueix el passatge del document de l'any 863, la interpretació del qual considera errònia pel que fa al mot: Serrano⁴³⁸, l'editor del text, sosté que *capudmas(s)os* deriva de *caput mansi* i que designa els 'serfs al capdavant d'un mas', i insisteix molt a remarcar que aquests serfs eren inseparables del predi, com confirmaria en aquest mateix text la clàusula *cum omnia que in antea uel augmentare, comparare ... potuerint ipsi et omnis posteritas eorum per cuncta secula seculorum*, que indica una manca total de drets, equiparable, en la seva

---

realitat al text, que els *cabmases* són ells mateixos: «Arnau Bernat [...] dóna el seu cos [...] juntament amb l'alou que té a Agramunt i Serrallonga, amb els capmasos de Bernat Martí i Ramon Arpela, els serveis que li han de fer i els delmes que aquests i ell tenen a Agramunt».

⁴³² Vid., això no obstant, el treball de SANTANO 2001 a propòsit de l'expressió *caput mansi* a partir del segle IX.

⁴³³ Vid. GMLC, s. v. *caput mansus*.

⁴³⁴ 937 Riu, *Sant Cristòfol de Salinoves* 1, p. 185: *item ego predictus comes dono VII caputmansos franche, libere ad proprium alaudium ad domum Sancte Cecilie, id est ipsum mansum Salinouas ad ipsa speluncha ... et alius sunt in Supera rocha cum forzas et dominaciones que ego predictus comes debeo habere in illis*.

⁴³⁵ GMLC, s. v. *caput mansus*, n. 1; vid. etiam s. v. *caput* II 3. La mateixa afirmació es troba a NORTES 1979: 100, segurament per influència del GMLC, citat una mica després.

⁴³⁶ En efecte, no es recull tal funció ni al ThLL (III 384, 28 ss.) ni a cap diccionari de llatí medieval (vid., e. g., DuCange, s. v. *caput*).

⁴³⁷ Cf. altres expressions actuals de la nostra llengua formades per un substantiu acompanyat d'un altre en aposició, com ara 'nen bombolla', 'abella reina' o 'paraula clau'.

⁴³⁸ Serrano, *Ribagorça*, p. 263.

opinió, a la dels esclaus romans⁴³⁹. D'aquesta anàlisi, Coromines n'extreu una certa vacil·lació, com si Serrano no acabés de decidir-se a aclarir si el terme fa referència als masovers (*caput mansi*) o als masos pròpiament dits (*caput mansus*) i els seus treballadors hi apareguessin esmentats perquè n'eren indissociables⁴⁴⁰; considera que, atesa l'equiparació amb expressions que designen objectes o llocs físics com *cap-rec* (el llatí *caput rego*, de significat incert, però probablement 'part superior d'una sèquia' o 'sèquia principal') o *cap-ecclesia* (de *caput ecclesiarum* 'seu episcopal, capital d'una diòcesi')⁴⁴¹ la primera opció s'ha de descartar del tot. Molt més probable sembla la segona, però com a accepció accessòria, desenvolupada secundàriament sobre l'altra.

Després de citar un altre document ribagorçà que conté, amb l'accepció primera, els substantius *capdemasos* (que opina que s'hauria d'interpretar *cap(ð)te-mansus* i no *cap+de+mas*⁴⁴²), *capudmasos* i *capudmassia*, Coromines, referint-se a l'accepció derivada i a l'esmentada interpretació que en féu Serrano, escriu que «un equívoc semblant s'ha produït ... en un [document] de Tavèrnoles, dels quals tracten (crec que amb poc encert) Bast.-Bass»⁴⁴³. El document de Tavèrnoles és el de 1112, i l'anàlisi poc encertada de Bastardas i Bassols és la referida a la forma romànica *cabmase*. En efecte, com ja hem anunciat, els responsables del GMLC⁴⁴⁴ sí contempen tal accepció en parlar de *cabmase*, que creuen que no deriva de *caput mansus*, sinó del sintagma *caput mansi* 'cap d'un mas', que hauria evolucionat de manera regular al singular català *cabmase*, del qual sorgiria el plural *cabmases* del text.

Aquesta explicació és possible i, a més, el corpus mostra algunes construccions paral·leles compostes de *caput* i d'un genitiu possessiu designador de persones: ja al 960⁴⁴⁵, es testimonia *caput scholae* 'dignitat eclesiàstica que en una església catedral té al seu càrrec el govern del cor' (vid. s. v.), també documen-

⁴³⁹ *Ibid.*, p. 262.

⁴⁴⁰ Vid. Coromines, *DECat* VII 420a, 26-36.

⁴⁴¹ Vid. GMLC, s. vv. Vid. etiam s. v. *caput* i altres compostos com ara *caput aqualis* 'sèquia', *caput foco* 'peça de ferro que es col·loca a la llar de foc per sostenir la llenya', 'cafoguer' o *caput ligamen* 'banda de tela amb què les dones es trossaven el cabell'.

⁴⁴² Coromines, *DECat* VII 420a, 38-45.

⁴⁴³ *Ibid.*, 45-47.

⁴⁴⁴ Vid. GMLC, s. v. *caput mansus*, n. 1.

⁴⁴⁵ 960 DipOsona 862, p. 651: *Wilielmus leuita et caput scole*.

tada amb la forma romanitzada *cabuschole* (el català *cabisco*). Amb tot, el raonament del GMLC es desenvolupa en bona part pel fet que *cabmases* està fent al·lusió a dues persones i no pas a res de material com ho és un mas, però ara sabem que els seus autors desconeixien el text de 863 i, per tant, no van comptar amb la possibilitat que el mateix *caput mansus* es referís a persones. Reprenem ara els arguments de Coromines a propòsit del que diu Serrano per concloure, com diu el primer i malgrat que ens sembla que no hi ha vacil·lació en les paraules del segon (el qual, al nostre parer, afirma sense hesitacions que el terme fa referència als treballadors i no al predi –cosa que, d'altra banda, no invalida que hi estiguin intrínsecament lligats), que ni *capudmas(s)os* ni *capudmasis* no deriven de *caput mansi*, sinó de *caput mansus*, lexicalitzat com a compost⁴⁴⁶ i palesant, a més, el progressiu debilitament del gènere neutre en la llengua⁴⁴⁷. El mateix procés, sense la necessitat d'acudir a *caput mansi*, que no es llegeix amb aquesta accepció al corpus⁴⁴⁸, podria trobar-se en l'origen de *cabmases*: *caputmansus* (*caputmanssus*, *capudmansus*, *capudmanssus*) > *capudmas*⁴⁴⁹ > *capmas*⁴⁵⁰ (*cabmas*⁴⁵¹) > pl. *cabmases*. Seria factible també que la terminació en *-es* indiqués acusatiu plural (*ipsos cabmases*), de manera que, si fos així, el català *cabmas* hi estaria apareixent llatinitzat.

Pel que fa al significat, sembla incontestable que en els testimonis citats hom fa servir aquesta construcció per designar el 'pagès que està al capdavant d'un mas', 'masover', accepció efectivament derivada de la primera per metonímia

⁴⁴⁶ La força de la lexicalització es demostra pel fet que *caput* no es declina mai. En el nostre àmbit lingüístic l'única excepció l'hem detectada en un text de les primeries del segle XIV: **1306** Pons, *Roca Rossa* 68, p. 147: *ex obligacionibus sponsaliorum que fiant de dicto capitemanso et honoribus qui per uos tenentur*.

⁴⁴⁷ El gènere el marca el masculí *mansus*, fins i tot quan es fa referència al 'mas'.

⁴⁴⁸ Només com a 'mas principal': **1163** Puig i Ferreté, *Gerri* II 151, p. 108: *donatores sumus tibi Bernardo et uxori tue Ermeniard et omni posteritatem uestre medietatem ipsius caput mansi cum omnia sibi pertinencia qui fuit olim Guilelmi Atti*.

⁴⁴⁹ **1032 (1031)** Llorens, *Doc.Solsona* 64, p. 366: *his est breuis de ipso conuentum quod fecit Bernardus Ostench apud Miro ... et cum superscripto Gonballo ... de ipso placito que ipse fecisset cartam, que ille fecisset de ipso aulode de Goual, de ipsa medietate et cum ipso capudmas a Biliardis ... et post obitum suum remaneat cui ille dubitauerit, in tali pactum*.

⁴⁵⁰ **1167** DipPoblet 305, p. 235: *dono ... unum capmas cum laboratione ad sex paria boum per garactos ueteres, in honore de Valle de Chona ubi ipsum uolueritis, secundum uoluntatem uestram, pro alodio francho*.

⁴⁵¹ **1179** Sarobe, *DipTGardeny* 343, p. 508: *dono Bernardo, filio meo, ... IIII partem uinea del pontarro; et IIII partem ferraienali de la era de Maria de Aier e en la cequia; et un cabmas quod faciat iusta suos fratres; et a Cubels calandus Portelli de octo sesters sembradura*.

(relació continent / contingut). En la mateixa línia, Nortes⁴⁵² addueix dos testimonis de la documentació aragonesa, de 1103 i 1125:

1103 Pedro I 126 (*cit.* NORTES 1979: 101, s. v. *caput mansus*): facio hanc cartam donacionis ... duos caput mansos quos habeo in Fontoua, uidelicet Corribas de super per nominato Sanxo Carregato et coniuus eius Oriuita et alio set in monte Lauri, Iohan Donorra (?) et coniuus eius Sanxa, cum hominibus et famulibus et domibus et terris et uineis et ortis.

1125 (?) VEbro III 314 (*cit.* NORTES 1979: 101, s. v. *caput mansus*): do uobis Guillem Adimar et uxor uestra Sicarde de uilla que dicitur Anciles tres capud mansos de nomines, id est Asner et uxor sua, et Arnal et uxor sua, item Rudolf cum suas casas et cum tota lure hereditate.

L'autor defineix el vocable com a 'persona rústica que està al front d'una casa de conreu i de l'explotació de les terres limítrofes', 'colon' i recull les paraules de R. del Arco⁴⁵³, que escriu que els masos tenien generalment un *caput mansum* o servent que llaurava aquella finca, i que, en cas d'alienació, era inseparable de la terra. Nortes conclou, i és exactament això el que hem sostingut nosaltres pel que fa als nostres textos, que els documents mostren que el significat primari de *caput mansus* 'casa de conreu principal d'un feu' passà per translació i ampliació a designar també el serf o colon que ocupava la casa amb la seva família. Aquesta accepció es troba també en la documentació contemporània dels àmbits geogràfics de dues llengües romàniques més: l'occitana (cf. l'occità *capmàs*)⁴⁵⁴ i la francesa (cf. el francès antic i mitjà *chiefmès*)⁴⁵⁵.

El terme acabà donant com a resultat el català *capmàs*⁴⁵⁶, substantiu que segueix vigent, encara que no amb el significat que designa individus⁴⁵⁷, sinó el

---

⁴⁵² NORTES 1979: 100-101, s. v. *caput mansus*. Amb el GMLC com a referència, esmenta també el document de Tavèrnoles de 1112 (n. 3).

⁴⁵³ DEL ARCO 1922: 136, n. La seva anàlisi té present l'obra de Serrano, *Ribagorça*.

⁴⁵⁴ Coromines, *DECat* VII 420a, 58-420b, 8.

⁴⁵⁵ Vid. *ibid.*, 2.

⁴⁵⁶ Coromines (*ibid.*, 419b, 48) addueix com a primer testimoni del català antic *capmàs* un document del Pallars de 1069 en què apareixeria llatinitzat (BRABL VI 115 [= Miret, *Mur*, p. 115]: *uno capmansum qui fuit de Godmar*), però els autors del GMLC (s. v. *caput mansus*, n. 2) aclareixen que al facsímil de l'original es llegeix clarament *caput mansum*, informació que Coromines negligeix.

material i encara d'altres. Els principals sinònims testimoniats a la documentació de la Catalunya altmedieval són els substantius *estadant*, *mansuarius* i *masadarius* (vid. s. vv.).

---

⁴⁵⁷ DIEC, s. v. *capmàs*. A més de recollir els significats que el terme ja té en època medieval (2.1.: 'mas principal entre els diversos masos, bordes o terres alevades que un mateix pagès tenia per a un sol senyor'; 2.2.: 'conjunt que formava el mas amb les pertinences agregades'), n'aporta el de 'suputació' (1.1.) i l'expressió *fer un capmàs* 'establir a ull un preu global per a un conjunt de coses de diferent valor que es tracta de baratar totes plegades' (1.2.). Vid. etiam DOccitan, s. v. *capmàs* ('*bòria*' / '*bòrda*'), i el derivat *capmasièr*, *-ièira* ('*borièr*', *-ièira*' / '*bordier*', *-ièira*).

estadant

VARIANTS:

stadant

FORMES:

stadantes, stadantibus

cat. *estadant*

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat de l'encreuament entre el català *estada* i el participi actiu del verb *estar*, *estant*, probablement per influència de mots de significat afí que impliquen l'establiment d'algú en algun lloc, com ara *habitant*⁴⁵⁸.

ALTRES FORMES ROMÀNIQUES:

—

SIGNIFICAT:

‘Vassall establert en un camp a qui s’atribueixen funcions de cura i vigilància’, ‘estadant’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1068** AComtalPerg III 727, p. 1264⁴⁵⁹: et per ista donacione ... coue Berenger Raimondus ad Arnalus Petri ... que sia e s t a d a n t de Barbera die cotidie si terc de caualers.
- (2) **1150** DipPoblet 132, p. 121⁴⁶⁰: et per ipsa caualeria, quando ego Poncius la li aia donada, que Arbert en sie meus e s t a d a n t de la Espulga, el o unum de sos fils.

---

⁴⁵⁸ Vegeu el testimoni de 1197.

⁴⁵⁹ També editat a Sans Travé, *DipTBarberà* 7, p. 76, amb data de 1069.

⁴⁶⁰ Vid. etiam CPoblación I 89, p. 142, que data el document en 1151 sense justificar-ho, però assenyalant que Altisent (1969: 138) escriu 1150, data que ha mantingut en l'edició de 1993 que citem. Miret (*Templers i hospitalers*, p. 303) també diu 1150.

- (3) **1154** LFeud. I 244, p. 257: ego Raimundus ... dono tibi ... illud castrum de Flix ad feuum ... ut habeas predictum castrum tu et omnis tua proienies per me et per omnes successores meos per feuum ad fidelitatem et seruicium nostrum ... et quod sis inde meus est ad ant de mea terra, de finibus, scilicet, Barchione atque Tortuose et Ispanie.
- (4) **1197** *Archiv. commun. de Perpignan*: Livre vert mineur, ff. 12-13 (*jurament de fidelitat dels homes de la vila de Perpinyà al rei Pere*): nos omnes habitantes et stadantes in dicta uilla Perpiniani ... iuramus ... uitam et membra et fidelitatem domino regi predicto et suis et de omnibus suis iuribus in omnibus, bona fide. *ibid.*: concedo cunctis hominibus meis uille Perpiniani ihi habitantibus et stadantibus ... quod si aliqua persona ... iniuriam fecerit ... alicui homini uille nostre Perpiniani siue femine, ille uel illa qui iniuriam ... acceperit uadat ad consules et ad meum baiulum et ad uicarium ... et ostendat eis iniuriam et dampnum quod accipit.

COMENTARI:

Rebia el nom d'*estadant* el vassall que havia de viure en el lloc que el senyor li havia atorgat per vigilar-lo, tenir-ne cura, protegir-lo i reactivar-ne l'activitat. Així doncs, i com veurem tot seguit, els textos descriuen una figura encarregada de nombroses tasques.

Donades les atribucions del qui era *estadant*, no és casualitat que els passatges que donen testimoni del terme formin part de cessions⁴⁶¹ o donacions de terres ermes que es volen omplir d'activitat agropecuària (amb l'excepció del jurament de fidelitat de 1197, que no aporta noves dades sobre les seves funcions). Així, el primer text que documenta el mot, de l'any 1068, és una cessió que Arnau Pere féu a Berenguer Ramon del seu castell de Barberà de la Conca. L'escrit, fortament romanitzat, enumera també les terres (*feno, alaudio*), les eines del camp

⁴⁶¹ Als textos, *conuenientia*: 1- 'pacte', 'conveni'; 2- 'conjunt d'obligacions que contreu una de les parts en virtut d'un pacte o un conveni', 'contracte en què una de les parts contreu obligacions respecte de l'altra'; 3- 'clàusula d'un pacte o d'un contracte', 'compromís que una de les parts adquireix en un contracte'; i *comenda (comanda)*: 1- 'cessió (d'un castell) que fa un senyor al seu vassall en determinades condicions'; 2- 'conjunt de drets i obligacions derivats de la cessió d'un castell feta per un senyor al seu vassall'; 3- 'lliurament condicionat d'una possessió'. Vid. GMLC, s. vv. *conuenientia* i *comenda*; vid. etiam s. v. *commendatio*.

(*iouas et tragins cum ipsa ferreria*), els animals de conreu (*tres parels de bous*) i les compensacions (*gauttas, ciuadas, X uncias de auro*) que, a més del *castrum*, s'inclouen en el tracte; s'hi afegeix també l'obligació de protegir i vetllar per la seguretat dels qui treballin en les terres concedides, sobre els quals l'*estadant* ha obtingut tota l'autoritat (*mandamentum et districtum et senioraticum super ipsos omnes*). L'aparició de tots aquests elements va revelant, de manera més o menys explícita, els àmbits d'actuació d'aquest ofici:

1068 AComtalPerg III 727, p. 1264: comendo tibi ipsum castrum ... et dono tibi ipso feuo, medietatem de ipsas decimas et ipsas estacamens, et quartam partem de ipsos placitos, e pledeg ipsos placitos, exceptus quocunia et umedi que pledeg ab Arnall Pere ut cum suo bale. Et dono tibi ... mandamentum et districtum et senioraticum super ipsos omnes. Et dono tibi ipsas iouas et tragins, cum ipsa ferreria, et medietatem de ipsas trobas et medietatem de ipsos quarters qui inde exierint. Et dono tibi ipsas gauttas et ciuadas. *ibid.*: et dono tibi alaudio a tuo dominico a tres parels de bous in ipsa codema de col qui pergit ad Apiera. Et dono tibi per unoqueque ano de una festa Resurreccione ad alia X uncias de auro. Et ... faciatis osts e caualcades e corts e pleds e segies, et siatis adiutis et ualedore contra cuntos omnes et feminas de ipsa onore que abeo uel in antea acaptare potuero cum tuo consilio.

Una descripció molt similar de les funcions d'un *estadant* es troba a la donació de l'any 1150, que té com a beneficiaris el matrimoni format per Arbert i Saurina, dels quals ja s'havia tingut notícia un poc després de 1130, quan reberen el castell de Conesa amb la finalitat de tenir-ne cura i garantir-ne el creixement:

post 1130 DipPoblet 74, p. 77: hec est conueniencia qui est facta inter Bernardus Sinfre et huxori sue Maiassen. *ibid.*: comandant ei ipsum castrum de Conesa ad Arbert et coniux sue Saurina et filii eius ... et donamus illis ipsa statica que castla habere debet, et donamus illis quartam partem de ipsum decimum, et donamus illis ipsos estacamens. *ibid.*: conuenio uobis ego Arbert et uxori mee Saurina et filii nostri que siamus uestros solidos contra cunctos homines uel feminas, sine nullo ingenio, in placitos et in hostes et in caualcades et in cunctisque locis, et conuenimus ad uos que faciamus staticam in ipso castro die cotidie et in uila quando uos mandaueritis.

Gairebé vint anys després, Ponç de Cervera, en una més de les diverses donacions que ell mateix dugué a terme durant un cert temps⁴⁶² per afavorir el procés de repoblació de l'Espluga de Francolí (començat a mitjans de segle i que tenia l'objectiu d'evitar que la veïna Montblanch, de fundació recent, excel·lís⁴⁶³), els atorgà allà una *caualeria de terra inter feu et alod*⁴⁶⁴, juntament amb horts i farraginars (*orts et ferragenais*) i el dret d'empriu dels boscos, aigües i pastures (*adempriu in ipso bosc et in aquis et in pascuis*); a canvi, el propi Arbert o bé un dels seus fills (*el o unum de sos fils*) havia d'habitar-la, edificar-la i, en cas de necessitat, ajudar a defensar-la:

1150 DipPoblet 132, p. 121: donamus tibi I caualeria de terra inter feu et alod. *ibid.*: et ego Poncius retineo in ipso alod medietate de ipso decimo. Et de achesta Natiuitas Domini usque ad festum sancti Iohannis quantum minua de ipsa chaualeria que el li o enadescha tro uala una caualeria inter feu et alod. Et ... que li aiud ipsa onor de ipsa Espluga a tener et a defendre contra cunctos homines uel feminas. Et ego Poncius que l'en sia guarents e ualedors contra totos homines Et dono tibi tale adempriu in ipso bosc et in aquis et in pascuis et orts et ferragenais. Et nos que i estians et faciatis casas in ipso castro quales mel(i)ores facere potueritis.

Les vastes atribucions de l'*estadant* que descriuen les dues donacions analitzades es troben també en la de 1154, emesa pel comte Raimon de Barcelona al seu vassall, Bonifaci de la Volta, en la qual s'incideix en la fidelitat del vassall envers el senyor i en els límits de l'acord, el qual exigeix, per exemple, que tant aquest darrer com els seus delegats puguin ocupar el castell tantes vegades com els sigui necessari (*quod dones michi potestatem de predicto castro ... per quantas uices illud tibi requisiero per me aut per meum nuncium uel nuncios*)⁴⁶⁵. Pel que fa a la figura concreta de l'*estadant*, però, el document no aporta dades que no fossin ja cone-

⁴⁶² Analitzades i comentades a ALTISENT 1969: 138.

⁴⁶³ Cf. **1171** CPoblación I 141, p. 202, una carta de franquícies vinculada també a Ponç de Cervera producte d'aquest mateix moment i que, a més, amb l'objectiu de congregar treballadors, aporta diversos i singulars noms d'ofici. Sobre el seu lèxic n'hem parlat a PRIETO 2017b.

⁴⁶⁴ La *caualeria (de terra)* és la 'terra que es dona a un cavaller en feu' ('feu de cavaller') i també l'extensió de terra els productes de la qual són suficients per a cobrir les despeses que comporta el manteniment d'un cavaller i el seu equip'. Vid. GMLC, s. v. *caualeria*.

⁴⁶⁵ LFeud. I 244, p. 257.

gudes. Tampoc no ho fa el jurament escrit al 1197, on sí són destacables la pèrdua de la vocal inicial (potser com a marca de llatinització i voluntat cultista) i l'ús participial o adjectival del terme (*habitantes et stadantes i cunctis hominibus meis uille Perpiniani ibi habitantibus et stadantibus*) que, malgrat trobar-se en l'origen de la seva formació, no apareix als testimonis anteriors. Aquest text confirma també l'estreta relació del mot amb *habitant*, coordinat al qual apareix en dues ocasions.

En definitiva, sembla que es pot afirmar que el requisit bàsic que descriu l'*estadant* és el d'establir-se en un lloc de manera fixa (fins i tot si això suposa mobilitat geogràfica, com en el cas del matrimoni format per Arbert i Saurina) per exercir-hi funcions d'explotació, cura i protecció en unes terres concretes. *Estadant*, continua vigent en la llengua catalana amb el significat de 'persona que ocupa un habitatge, amb títol jurídic o sense'⁴⁶⁶. El testimoniatge d'aquesta veu al 1068 avança en dos segles les datacions més antigues que en proposen Alcover i Moll⁴⁶⁷, de finals del segle XIII:

1288 RLR IV 504 (*cit.* DCVB, s. v. *estadant*): si home no sia s t a d a n t de Pugcerdà, Leuda Puigcerdà.

No es testimonia als textos, en canvi, el català *estadà*, amb canvi del sufix *-ant* en el sufix *-à*, que s'explica com un singular analògic del plural *estadans*, sorgit de la pèrdua de la dental *t* entre consonants⁴⁶⁸.

---

⁴⁶⁶ DIEC, s. v. *estadant*, *estadanta*.

⁴⁶⁷ Vid. DCVB, s. v. Coromines (DECat III 752a, 23-25) ja la documenta al 1068 a partir del GMLC.

⁴⁶⁸ Vid. DCVB, s. v. *estadant*, *-anta*, o *estadà*, *-ana* i Coromines, DECat III 752, 23a ss., s. v. *estar*. Vid. etiam GMLC, s. v. *estadant*.

mansuarius, mansuaria

VARIANTS:

mansouerus

FORMES:

mansoueri

cat. mansouer, fem. mansouera; maser

ETIMOLOGIA:

Innovació del llatí medieval que procedeix de *mansus* ‘allotjament’, ‘mas’ amb l’addició del sufix nominal *-arius*. *Mansuarius* donà el català antic *mansover*, d’on sorgí la forma llatinitzada *mansouerus* que també es llegeix al nostre corpus. Al seu torn, del llatí *mansus* se’n derivà el català *mas*, que donà *maser*, format amb el sufix romànic *-er*.

FORMES ROMÀNIQUES⁴⁶⁹:

cat. masover, ant. mansover, maser; esp. masovero; fr. ant. masoier.

SIGNIFICAT:

‘El qui és estadant i té cura d’un mas que és propietat d’altri a canvi d’una retribució o d’una part dels fruits’, ‘masover’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

mansuarius

- (1) **ca. 1079** (*orig.*) AComtalPergCont. 99, pp. 293-294: hanc diuisionem fecit domnus Raimundus comes de ominibus Barchinone: ad unam partem dedit ... *Mir, m a n s o u e r*, domos qui fuerunt de Renard.
- (2) **1091** (*orig.*) CDipSGirona 416, p. 436: per hanc scripturam donacionis maeae dono prelibate cannonice ipsum mansum quem habeo in parroechia

---

⁴⁶⁹ Per als continuadors romànics de *mansus*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 5324.

sancti Andraeae de Estanol, ad ipsam oliuaria, quem inhabitat et laborat Viuas m a s e r .

- (3) **1091** CDipSGirona (*orig.*) 417, p. 437: dono prelibate cannonice ipsum mansum quem habeo in parroechia sancti Andree de Estanol, ad ipsam oliuariam, quem inhabitat et laborat Viuas m a s e r .
- (4) **1143** Papell, *DipSantesCreus* 39, p. 114: prefata uinea affrontat ab oriente in uia que uadit ad Malseligam, ... ab occiduo in uia publica, a parte uero circii in alodio Sancti Cucufatis de Garricis et in uinea de Poncii, m a n s o u e r i .
- (5) **ca. 1151-1155** DipPoblet 129, p. 119: inter Bernardum R. et Oliba M a n s o u e r VII quarteras ... de ordeï et quarteras II ... de forment.

mansuaria

- (1) **ca. 1151-1155** DipPoblet 129, p. 119: et inter Arnallum Petri et Iohannem Dalmacii et Pere M a n s o u e r a , inter ordeum et frumentum, sextarium I.

COMENTARI:

Derivat del tema de perfet del verb *manere* ‘romandre’, ‘allotjar-se’, d’origen indoeuropeu i molt freqüent en totes les etapes de la llengua llatina a partir de Livi Andronic⁴⁷⁰, el substantiu verbal *mansus*, tema en *-u* poc habitual de trobar abans del període medieval, es registra per primera vegada, segurament com a vulgarisme⁴⁷¹, en una inscripció pompeiana en què presenta el significat d’‘allotjament’. Hi apareix, com es pot comprovar, amb la forma *masu*, amb pèrdua de la nasal, fenomen aquest que és constant en els textos de caire vulgar i que es va perpetuar en totes les llengües romàniques⁴⁷²:

CIL IV 1314: uenies in gabinianu(m) pro m a s u .

A l’Edat Mitjana, *mansus* acabà per especialitzar-se en l’àmbit rural. Com explica Bolòs, «en un moment inicial, era una unitat només fiscal (una casa amb

---

⁴⁷⁰ Vid. VERNET 2008: 343-346 per a l’anàlisi d’aquest verb.

⁴⁷¹ Coromines (DECat VII 417a, 16-20) també apunta la seva presència a Claudià Mamert (474, 205, 10) amb el sentit d’‘habitança de les abelles’.

⁴⁷² VÄÄNÄNEN 1967: 113. Per al text citat, vid. ThLL VIII 832, 12.

unes terres que permetien que visqués una família); més endavant, després de l'any 1000, tendí a aplicar-se sobretot a les cases isolades que tenien camps al seu costat»⁴⁷³, concepció que segueix mantenint-se avui dia. De fet, el NGML⁴⁷⁴, que en detecta també el femení *mansa*, en recull fins a tres accepcions als textos de França, els primers en donar testimoni de la paraula: la primera i més abundant és, efectivament, la d'«unité d'exploitation rurale et d'imposition des charges domaniales, division de la villa», que es documenta des de l'any 800⁴⁷⁵, però també es troba com a denominació d'una mesura de terreny determinada, equivalent a uns dotze *bonniers* carolingis⁴⁷⁶, i usada en comptes de *mansio*⁴⁷⁷. En opinió de Bolòs, el nom *mansus* s'hauria difós en terres catalanes en època de Carlemany, i la seva fixació es deuria al fet que aquest nom hauria reflectit una realitat que ja existiria en la societat catalana des d'abans de l'arribada dels carolingis⁴⁷⁸. Per causa de tan fort arrelament, aquesta casa d'explotació rural es testimonia amb freqüència als documents des de finals del segle IX:

892 DipAmer 5, p. 32: facimus de ipso suo m a n s o cum terra in quo ipso m a n s o se<de>t, et sunt scilicet quartarades v. Et est ipso m a n s o cum terra in comitatu Gerundense.

D'aquests masos en tenien cura els pagesos que, en condició d'estadants (vid. s. v. *estadant*), depenien d'un senyor, propietari del terreny. A més de bastir el mas que haurien d'habitar, aquests camperols van haver de rompre els camps, fer-hi horts i vinyes i treballar-hi per tal d'obtenir els fruits de la terra, una gran proporció dels quals havien de donar al senyor. *Mansuarius* és un dels termes que, com *caput mansus* o *masadarius* (vid. s. vv.), designa aquests masovers, però sembla trobar-se tan sols a Catalunya i a França. Recollida únicament al DuCange, al NGML, al Niermeyer i, a partir d'un únic document escrit cap al 1300, al

⁴⁷³ BOLÒS 1995: 241.

⁴⁷⁴ Vid. NGML, s. v.

⁴⁷⁵ ca. 800 CAPIT. reg. Franc. I, p. 88, 3 (cit. NGML, s. v. *mansus*): *fiscalini qui mansas habuerint inde uiuant.*

⁴⁷⁶ 944-994 CARTVL. Clun. II 925, p. 36 (cit. NGML, s. v. *mansus*): *cedimus ex terra culta et inculta ad sex usque mansos ualente.*

⁴⁷⁷ 844 CARTVL. Belliloc. Lemov., p. 67 (cit. NGML, s. v. *mansus*): *mansum nostrum qui est constructus in pago Carducino, in uilla Calso.*

⁴⁷⁸ Vid. BOLÒS 1995: 40-41.

LLMAIugoslaviae⁴⁷⁹, aquesta veu apareix en territori francès des de l'any 800, en un text on es llegeix en plural, com a sinònim de *seruientes* 'serfs':

ca. 800 CAPIT. *reg. Franc.* I, p. 86, 28 (*cit.* NGML, s. v. *mansus*): pullos uel ouas quos seruientes uel m a n s u a r i reddunt per singulos annos.

Força més tardana és la seva aparició als diplomes del nostre corpus, on el que es troba, en realitat, ja són formes romàniques, així com una de llatinitzada a partir d'aquestes, totes elles usades com a sobrenom d'antropònims. Així, el primer testimoni data d'un document redactat cap al 1079 que conté una proposta de repartiment dels béns del pare de Ramon Berenguer II i d'altres homes de la ciutat comtal. *Mir Mansouer* rep, doncs, les cases que havia posseït un tal Renard. Com a sobrenom d'un tal Oliba, *mansouer* torna a aparèixer al capbreu de les pèrdues del comte de Barcelona al Penedès, escrit entre els anys 1151 i 1155, on també es testimonia el femení *mansouera*, que, com a cognom fixat, ja és dut per un home que es diu Pere. A més d'aquests catalanismes, al 1143 es llegeix la llatinització, en cas genitiu, *mansoueri*, sobrenom de Ponç, posseïdor d'una vinya. El testimoniatge d'aquestes formes avança decisivament la primera datació de la paraula, que ni Coromines, ni Alcover i Moll, ni Aguiló, font dels anteriors, no havien registrat fins al 1628⁴⁸⁰. Com es pot veure, ja no presenta la nasal:

1628 *Sinodals Vich* 86 (*cit.* Diccionari Aguiló, s. v. *masover*): lo m a s o v e r paga al senyor de la terra.

Mansus donà el català *mas*, a partir del qual es desenvolupà, amb l'addició del sufix nominal romànic *-er*, el català *maser* que es registra als dos diplomes de la seu de Girona de 1091 com a sobrenom d'un individu anomenat *Viuas*, curador del camp d'oliveres que habita. Aquest *maser* –també documentat *masero* en textos de redacció catalana⁴⁸¹– no és sinó una formació paral·lela a *masover*, el mot patrimonial continuador del llatí *mansuarius*. *Maser*, que Coromines considera com a «propi d'Alcoi»⁴⁸², no apareix registrat ni al DECat ni al DCVB abans del

⁴⁷⁹ Vid. DuCange, NGML i Niermeyer, s. v. *mansuarius*. Vid. LLMAIugoslaviae, s. v. *mansarius* (ca. 1300 Kos Urbaji III 278/23: *omnes mansarii supradictorum mansuum soluunt*).

⁴⁸⁰ Vid. Coromines, DECat VII 419b, 4; DCVB, s. v. *masover*; Diccionari Aguiló, s. v. *masover*.

⁴⁸¹ Vid. DCVB, s. v. *maser*.

⁴⁸² Coromines, DECat VII 418a, 54-55.

1900, precisament en un aplec de contes valencians de Salvador Guinot. Pel que fa a la resta de llengües romàniques, *mansuarius* també va donar un antic francès *masoier*⁴⁸³ i arribà al castellà, amb la forma *masovero*, com a préstec del català. No s'ha detectat cap congènere de *maser*.

---

⁴⁸³ Vid. Wartburg, *FEW* VI/1 256a.

masadarius

VARIANTS:

—

FORMES:

masadarii

ETIMOLOGIA:

Llatinització del català *masader*, substantiu derivat, amb l'afegitó del sufix nominal *-er*, de *masada* 'finca rústica que conté una o més cases permanentment habitades pels conradors', mot que prové, al seu torn, de *mas* 'casa de camp'⁴⁸⁴, procedent del llatí *mansus*, d'igual significat.

FORMES ROMÀNIQUES⁴⁸⁵:

cat. *masader*; arag. *masadero*; esp. *masadero*; oc. ant. *masagié*.

SIGNIFICAT:

'El qui és estadant i té cura d'un mas propietat d'altri', 'masover', 'masader'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1179** LFeud. I 375, p. 394: ego Bertrandus de Loreto et uxor mea Aledis mittimus sub imparancia et defensione domini Ildefonsi ... mansum nostrum quemdam in parrochia de Corrone qui nuncupatur mansus Petri Iohannis, nostri uidelicet m a s a d a r i i , quod est nostrum alodium francum.

COMENTARI:

L'únic document del corpus que conté el substantiu *masadarius* és un escrit de Bertrand de Lloret i de la seva muller, Aledis, a propòsit del mas que tenien a prop de la parròquia de Corró, a l'actual Vallès Oriental, i que van rebre, a canvi de l'entrega anual d'un porc de tres sous, del rei Alfons II d'Aragó i I de Barce-

---

⁴⁸⁴ Vid. DCVB, s. vv.

⁴⁸⁵ Per als derivats de *mansus*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 5324.

lona, que també els garantí protecció i empara. Aquest mas era habitat per *Petrus Iohannes*, el masover al servei del matrimoni, encarregat de tenir cura d'aquell terreny, que rep la qualificació de *masadarius*, forma llatinitzada del català *masader*, derivat de *masada*, veu documentada a partir del segle XI⁴⁸⁶:

1035 CEGirona 92, p. 202: in primis precipio ... ad filio meo Gaufredo ipso manso ab ipsa m a s a d a qui ad ipsum mansum pertinet.

El substantiu *masada* prové del català *mas* amb l'afegit del sufix nominal *-ada*, que designa col·lectius⁴⁸⁷. *Mas* procedeix, al seu torn, del llatí *mansus*, mot derivat del verb *manere* 'romandre' que té el significat de 'lloc d'estada o residència', 'allotjament' i que hom testimonia en una inscripció pompeiana de què ja hem parlat anteriorment⁴⁸⁸. Mentre que *mas* i *masia* són els noms que reben les cases de conreu, *masada* (*mansata*⁴⁸⁹, *masata*⁴⁹⁰) designa totes les possessions que pertanyien al mas o masia a la manera de col·lectiu. L'ús de *masadarius* al text, però, és acompanyat de la paraula *mansum* i no pas de *masada*, quelcom que demostra certa flexibilitat en l'ús d'uns termes i altres, de la mateixa manera que no sembla que hi hagi cap distinció entre *masader* i *mansuarius* (vid. s. v.): ambdós, pertanyents a la mateixa família lèxica, semblen denominar indistintament els masovers que s'ocupen del treball d'una masia i de les seves terres, tal com ho fan els individus que reben les denominacions de *caput mansus* o *estadant* (vid. s. vv.), entre d'altres.

No hi ha cap registre d'aquest catalanisme llatinitzat en la resta de diccionaris de llatí medieval. Pel que fa a les llengües romàniques, a més del català *masader*, hom registra l'aragonesisme *masadero*, manllevat del català, mentre que Wartburg documenta la forma de l'occità antic *masagiè*⁴⁹¹.

⁴⁸⁶ Coromines (DECat VII 418a, 34-36) només la documenta des del segle XII (1133 *Col-l. Moreau B. N. P. LVI: de cursuris masadarum dictae uillae*); Alcover i Moll (DCVB, s. v. *masada*) no ho fan fins al XIII (RLR IV 59: *la pala de cascuna masada*). Per als tipus de cases de conreu a la Catalunya altmedieval, vid. BALARI 1899: 621-622.

⁴⁸⁷ Per a aquest sufix en la llengua catalana, vid. BADÍA 1962: 352.

⁴⁸⁸ CIL IV 1314: *uenies in gabinianu(m) pro masu* (ThLL VIII 332, 12). Per a la veu *mansus* vid., en aquest treball, s. v. *mansuarius*.

⁴⁸⁹ 1129 CEGirona 249, p. 395: *mansata autem que fuit de Iohanne Auriolo excipitur ab hoc conuentu que numquam eis quicquam dabit*.

⁴⁹⁰ 1183 LFeud. I 400, p. 420: *produxit alias duas cartas in quibus continetur quod Raimundus Guillelmi donauit ipsum mansum de Podio Polter cum sua masata duabus uxoribus suis per successiones*.

⁴⁹¹ Vid. Coromines, DECat VII 417a, 51-52 i Wartburg, FEW VI/1 263b.

3.4. Pastors i grangers

armentarius

VARIANTS:

—

FORMES:

armentarii

cat. armenter

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, amb l'addició del sufix nominal *-arius*, d'*armentum* 'arment', 'ramat', especialment de bestiar gros. Es documenta des de Varró (*rust.* 2, 1, 18: *et armentarii et opiliones*)⁴⁹².

FORMES ROMÀNIQUES⁴⁹³:

cat. armenter; *esp.* armentero; *fr. ant.* armenteur, armentaire; *gall.-port.* armentário; *it.* armentario, armentiere.

SIGNIFICAT:

'Pastor de bestiar gros, especialment de bous', 'armenter'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1074** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1366, p. 665: Sig+num Maiol Armenter.
ibid.: Sig+n<um> Sinfre Armenter.
- (2) **1093** Ricard Guillem 44, p. 241: S(*signum*)num Seniofredi Armentarii.
- (3) **1105** Ricard Guillem 56, p. 253: Sig(*signum*)num Seniofredi Armentarii.
- (4) **1106** Ricard Guillem 57, p. 254: Sig(*signum*)num Seniofredi Armentarii.

---

⁴⁹² ThLL II 610, 43-55.

⁴⁹³ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 657.

COMENTARI:

El substantiu neutre *armentum* és un col·lectiu que, en els seus orígens, designava els ramats de bestiar gros (cavalls, bous i, en general, qualsevol bèstia no domèstica), però, com adverteixen Ernout i Meillet⁴⁹⁴, en època imperial va passar a donar nom, principalment, als ramats de bous, mentre que dels formats per cavalls se'n deia *grex*. Es tracta d'una contraposició ben marcada que ja apareix en autors com Ovidi, que oposa *armenta* a *equi*⁴⁹⁵:

Ov. *Met.* 8, 555: nec fortibus illic / profuit armentis nec equis uelocibus esse.

El mot apareix a la documentació de la Catalunya altmedieval amb la particularitat que al segle XII se'n testimonia una forma masculina:

1168 Papell, *DipSantesCreus* 136, p. 225: donamus atque concedimus ... omnibus fratribus ... ut habeant peccora et armenti iamdicti cenobii pasturam in omnem siluam de Barrades omni tempore.

D'acord amb els testimonis conservats, *armentarius* també va adquirir el matis especificador i s'emprà més sovint per designar el 'pastor de bous', el 'bover'. No obstant això, Varró n'establí dos tipus: hi havia, d'una banda, el bover-pastor, que rebia el nom d'*armentarius*, i, de l'altra, el bover-llaurador, dit *bubulcus* (vid. s. v.)⁴⁹⁶:

VARRO *rust.* 2, 1, 18: itaque in qua terra culturam agri docuerunt pastores progeniem suam, qui condiderunt urbem, ibi contra progenies eorum propter auaritiam contra leges ex segetibus fecit prata, ignorantes non idem esse agri culturam et pastionem. Alius enim opilio et arator, nec, si possunt in agro pasci <armenta>, armentarius non aliut ac bubulcus.

Pel que sembla, aquesta diferenciació encara seguia vigent en època tardana, segons s'adverteix, per exemple, en un passatge de les *Regulae Sancti Pachomii* de

⁴⁹⁴ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *armentum*.

⁴⁹⁵ Ernout i Meillet (*ibid.*) indiquen que Virgili aplica l'adjectiu *armentalis* a *equa* (*Aen.* 11, 571: *armentalis equae mammis et lacte ferino nutribat*). Afirmen, emperò, que es tracta d'un cas «tout particulier et dont on ne peut rien tirer pour le nom général de *armentum*».

⁴⁹⁶ ThLL II 610, 46-48.

Jeroni o en un altre de Fírmic Matern, textos on es distingeixen diversos tipus de ramaders:

HIER. *reg. Pachom.* 108: in uillam nullus uadat nisi missus, exceptis armentariis, et bubulcis, et agricolis.

FIRM. *math.* 4, 13, 7: faciet enim bubulcos, armentarios, equarios, pastores et qui iumentorum stabula purgare uel mundare iubebantur.

Als escrits de l'Edat Mitjana, però, aquest matís sembla diluir-se i, segons els testimonis aportats als diccionaris que inclouen el terme (el Niermeyer, el DML-Brit, el MLW i el LMILPolonorum⁴⁹⁷), *armentarius* ja no és en aquests segles exclusivament un bover-pastor, sinó un pastor en sentit més general. Així, pot ésser emprat com a sinònim de *bubulcus*, substantiu que també perdé els seus matisos, tal com llegim en aquest passatge d'Aldhelm de Malmesbury:

ALDH. *PR* 140, p. 139 (*cit.* DMLBrit, s. v. *armentarius*⁴⁹⁸): armentum, quod armentarius seu bubulcus procurat.

Usat sempre com a sobrenom d'antropònims, al corpus de la Catalunya altmedieval hom troba tant la forma llatina, testimoniada sempre en cas genitiu (*armentariū*) i acompanyant l'antropònim *Sinfred*, com la catalana *armenter*. Aquesta darrera apareix, aplicada als antropònims *Maiol* i *Sinfre(d)*, en un document de 1074, original, que conté el testament d'Ermessenda de Lluçà, la qual, temerosa d'una mort sobtada, va ordenar-ne la redacció. Pel que fa a la presència del mot a les principals obres lexicogràfiques del català, Alcover i Moll⁴⁹⁹ només registren aquest nom –que sí apareix recollit al DIEC amb el significat de 'pastor de bestiar gros'⁵⁰⁰– com a llinatge de Barcelona, sense cap exemple; Coromines, per la seva banda, ni tan sols no en fa esment. Sí comenta breument, però, els substantius *arment* i *armenteria*⁵⁰¹ (derivats, al seu parer, d'*arma*), que considera «mots

---

⁴⁹⁷ Per a tots els casos, vid. s. v. *armentarius*.

⁴⁹⁸ Vid. etiam MLW, s. v.

⁴⁹⁹ Vid. DCVB, s. v. *armenter*.

⁵⁰⁰ Vid. DIEC, s. v. *armenter*.

⁵⁰¹ També present en els documents del corpus: **1019** CE Girona 79, pp. 181-182: *dono ipsum mansum de Abellars ... parrochie Sancte Marie Episcopalis ... et alodium quod est in Rodas et in Armen-*

que no han estat mai catalans (llatins o topònims) postulats abusivament per escriptors que no respectaven la llengua real i lícita»⁵⁰². Tot i que, en la nostra opinió, la forma *armenter* del testament contradiu aquesta afirmació, cal advertir, tanmateix, de la presència en la documentació de l'antropònim *Armentarius*:

928 DipRosselló 215, p. 236: *Armentarius* presbiter, qui ista scriptura uenditionis scripsi et subscripsi die et anno quo supra.

977 CSCugat I 123, p. 99: ego *Armentaro* sic dico pro anima mea et uoto et rogo ut fiant meis elemosinariis. *ibid.*: S + m *Armentero*, qui istum testamentum feci et firmare rogavi.

Aquesta veu, en efecte, ja es troba des d'època tardana com a nom i cognom (Ps. AVR. VIC. *epit.* 40, 15: *Galerius ... pastor armentorum*⁵⁰³; *unde ei cognomen Armentarius fuit*, AVG. *epist* 127: *Armentario et Paulinae*⁵⁰⁴), de manera que seria possible que hagués arribat a l'antroponímia catalana per aquesta via, cas en què el mot que llegim als textos no seria un sobrenom o cognom sorgit de l'ofici, sinó del patronímic; d'aquí, hauria pogut passar a designar, per influència d'altres parles romàniques, el pastor de bous. Això podria explicar, d'igual manera, el castellà *armentero*, de què tan sols es té constància a través de cognoms i de noms de topònim i generalment en plural, sobretot en el cas dels cognoms. Atès que, com ja advertí Coromines, el castellà *armentum* és un llatínisme que no va tenir arrelament⁵⁰⁵, no sembla pas inversemblant que aquest fos el camí que va seguir en aquesta llengua.

Finalment, *armentarius* és present, en l'actualitat, en català (*armenter*), gallec i portuguès (*armentário*) i italià (*armentario, armentiere*).

---

teria et in Palatio Rabani et ecclesiam sancti Cipriani Maritimi atque ecclesiam sancti Aciscli cum omnibus illorum pertinentiis.

⁵⁰² Coromines, *DECat* I 393a, 11-13.

⁵⁰³ Aquesta construcció també es troba en un diploma d'Agramunt: **1187** CDipÀger 577, p. 922: *nulli quoque hominum liceat neque bubulcos neque rusticos, neque homines inbermes ad bubulchos siue ad arata confugentes, neque etiam opiliones uel pastores armentorum et gregum inuadere uel capere seu in aliquo molestare*. Vid. s. v. *pastor*.

⁵⁰⁴ Vid. ThLL II 610, 57-79.

⁵⁰⁵ Corominas-Pascual, *DECHI* 337b, 51-54.

bouarius

VARIANTS:

bouerus

FORMES:

bouarius, -ium

boueri

cat. bouer, boer

ETIMOLOGIA:

Adjectiu derivat del substantiu *bos* ‘bou’, amb l’afegit del sufix nominal *-arius*, que designa tot el relatiu als bous i que també presenta una variant *boarius*. Es documenta des d’època clàssica (CIC. *Scaur.* 23: *in foro boario*; VARRO *ling.* 5, 146: *ubi quid generatim, additum ab eo cognomen, ut forum bouarium, horum holitorium*)⁵⁰⁶, però no es troba substantivat fins a l’Edat Mitjana. La variant *bouerus* és producte de la llatinització del català *bover*.

FORMES ROMÀNIQUES⁵⁰⁷:

cat. *bover*; *esp.* *boyero*; *fr.* *bouvier*; *gall.-port.* *boieiro*; *it.* *bovaro*; *oc.* *boièr*, *ant.* *bovier*; *rom.* *bovar*.

SIGNIFICAT:

‘Pastor de bous i vaques’, ‘bover’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1063** (*orig.*) Rocafiguera, *Aiguafreda X*, p. 45⁵⁰⁸: et concedo ad filios meos Bonifili et Seniofredi B o u e r i .

---

⁵⁰⁶ Vid. ThLL II 2056, 44.

⁵⁰⁷ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 1180. Per als continuadors romànics de *bos*, vid. *ibid.*, 1225.

⁵⁰⁸ L’editor indica que el text «és escrit al dors d’un pergami que conté un document original del 1018 i és escrit allargat, no apaïsat amb l’altre».

- (2) **1131** AComtalPergCont. 644, p. 1076: abet affrontationes predictae uinea de parte orientis in ipsa sort de uinea de Arnall B o u e r , de meridie in plano de Archimball, de occiduo in nos complantatores, de circii uero parte in torrent. *ibid.*, p. 1077: et donet tibi Petro de Monte Pao parilios II de gallines de ipsas uineas que tenet Arnal B o u e r et Guillelm Bernad per me.
- (3) **1146** DipPoblet 103, p. 101: afrontat de parte orientis in nos donatores, de meridie in alodio de Pere de Seron, ab occasu in alodio de Pere B o u e r et de Pere Besarig, ab septentrionale parte de Pere de Begfred.
- (4) **1151** LFeud. I 246, p. 261: conquestus est archiepiscopus de Guilelmo de Aquilone, qui in uilla Constantini, quam ad dominicaturam suam retinuit Sanctus Oldegarius, suum proprium bouarium et multos alios uerberauit et uulnerauit et quandam partem illius uille emparauit.
- (5) **1165** Baraut, *DocUrgell* 1594 (Urgellia 10, p. 118): Wilelmus Bouarius iussu B. capellani hanc scripsit die et anno quo supra.
- (6) **1166** Baraut, *DocUrgell* 1607 (Urgellia 10, p. 130): Wilelmus Bouarius, iussu B. capellani, hoc scripsit die et anno quo supra.
- (7) **1168** Marquès, *Elins* 72, p. 109: Guilelmus Bouarius hec scripsit et cum suo signo corroborante.
- (8) **1173** (*orig.*) DipPoblet 450, p. 336: dono tibi Arsendis uxor mea in sponssalicio mille solidos curribilis bone monete Barchinone, tali pacto ut habeas in domos que habui de Arnaldo Boer et in domos que habui de Macalgat.
- (9) **1175** Baraut, *DipTavèrnoles* 178, p. 241: Wilelmus Bouarius hoc scripsit et cum suo signo corroborauit.
- (10) **1176** Baraut, *CartAndorra* I 76, p. 223: Sig+num P. Bouer de Orto Cuminal. *ibid.*, p. 226: Willelmus Bouarius, iussu Arnalli Capellani, hoc scripsit et cum suo signo corroborauit.

- (11) **1177** Sangés, *DocGuissona* 215, p. 230: ego Berenger B o u e r iacens in egritudine facio meum testamentum pleno sensu et eligo manumissores meos. *ibid.*, p. 231: Sig+num Berengarii B o u e r , qui hoc iussi scribere et firmare.
- (12) **1177** Sangés, *DocGuissona* 217, p. 232: in primis relinquo Sancte Marie Gissone ipsam uineam integre liberam et quietam, totam ab integram, quam Berengarius B o u e r tenebat per me ad Arenas.
- (13) **1179** LFeud. II 861, p. 337: ego Petrus B o u a r i u s .
- (14) **1194** Baraut, *DocUrgell* 1871 (Urgellia 11, p. 37): Wilelmus B o u a r i u s iussu Arnalli capellani hoc scripsit et cum suo signo corroborauit.

et al.

COMENTARI:

Com expliquen Ernout i Meillet⁵⁰⁹, de la comparació del llatí *bos* amb els congèneres d'altres llengües indoeuropees se n'intueix la provenença d'una arrel *g^wōns. Encara que aquest lexema normalment hauria hagut de donar una forma llatina *uos, un tractament dialectal d'aquesta arrel, ja documentat en oscumbre i que hagué d'existir també en les zones rurals de parla llatina, va donar lloc a la forma *bos*, que es generalitzà. *Bos*, que no presenta una declinació rigorosament fixada als textos (per exemple, el datiu i l'ablatiu plurals tant poden ser *bobus*⁵¹⁰ com *bubus*⁵¹¹), era en origen un mot de dos gèneres⁵¹² (com *ouis* o *agnus*) que designava el bou de manera genèrica (el femení *uacca*, que n'anomenava la femella, és una creació posterior⁵¹³) i, fins i tot, altres bovins⁵¹⁴. Els primers testimonis de *bos* daten d'època arcaica⁵¹⁵:

⁵⁰⁹ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *bos*. Vid. etiam Pokorny, *IEW*, pp. 482-483.

⁵¹⁰ VARRO *ling.* 5, 143: *oppida condebant in Latio Etrusco ritu multi, id est iunctis bobus, tauro et uacca, interiore aratro circumagebant sulcum ... ut fossa et muro essent muniti.*

⁵¹¹ CATO *agr.* 5: *pecori et bubus diligenter substernatur, unguulae curentur.*

⁵¹² VARRO *ling.* 6, 15: *bos farda, quae fert in uentre.*

⁵¹³ VARRO *rust.* 2, 5, 6: *discernuntur in prima uitulus et uitula, in secunda iuuenus et iuuenca, in tertia et quarta taurus et uacca* (vid. OLD, s. v. *uacca*). Per a aquest mot, vid. TEROL 2016a: 275-277.

⁵¹⁴ Coromines, *DECat* II 183b, 1-3.

⁵¹⁵ Vid. ThLL II 2136, 21.

PLAVT. *Trin.* 523-524: *primum omnium olim terra cum proscinditur, / in quinto quoque sulco moriuntur b o u e s .*

El bou va ser, en totes les èpoques, l'animal agrícola per excel·lència, i fou domesticat des d'antic en les feines del camp, per tirar de l'arada, el jou, el carro o la trilla, tasques que sovint es desenvolupaven amb dos bous junyits⁵¹⁶. La seva rellevància justifica la gran abundància documental que se'n detecta en tots els territoris al període medieval, testimoniatge que als textos del domini lingüístic del català comença al 839⁵¹⁷, en un document on s'estableix la venda d'un *bos placibilis* (segurament, perquè havia estat castrat) i d'una *uacca uetellaria* 'vedellera':

839 DipPallars 16, p. 289: *accepimus de uobis precium quod ... bone pacis conuenit b o u e placibile et uaca uetellaria et x modios tritici.*

En la llengua llatina, el pastor de bous i vaques rebé primerament el nom de *bubulcus* (vid. s. v.), veu composta de *bos* 'bou' i de l'element *-bulcus*, que es constata des de Cató⁵¹⁸ i que en els nostres documents s'empra com a terme erudit. La denominació que estudiem, en canvi, no s'adverteix fins al llatí medieval, malgrat que l'adjectiu *bouarius* (o *boarius*, variant que, com veurem, tingué continuïtat en la llengua catalana) apareix ja en autors clàssics com Ciceró, sobretot en el sintagma *forum bouarium* o *boarium*, el mercat d'animals. En efecte, l'ús de la paraula com a substantiu que designa els pastors que menen aquests animals és una innovació que es troba en la majoria de territoris i que devia començar a usar-se en substitució de *bubulcus* en la parla vulgar –que, d'altra banda, tendí a eliminar el nominatiu *bos* i a fer-ne servir *bouis* en tota la Romània⁵¹⁹–. Sense particularitats ressenyables, i sovint definit per mitjà d'aquest mateix sinònim, *bouarius* és recollit al DuCange, al Niermeyer, al DMLBrit, al MLW, al LLMAIugoslaviae i al LItalicaeMAL⁵²⁰.

⁵¹⁶ Per això, com analitzà ja Terol (2016a: 202), és habitual que s'esmentin en parella: **1031** DACCBarcelona 469, p. 875: *et parilio I de boues qui ibidem sunt, cum illorum aper et ipsa uascula maiore uel minore.*

⁵¹⁷ Vid. TEROL 2016a: 201. L'autora documenta al 1039 el català *bou*: **1039** Miret, *ADocuments* 12, p. 10: *parilio I de boues ... et a Bonofilio Vidal bou I.*

⁵¹⁸ CATO *agr.* 5, 6: *bubulcis opsequito partim, quo libentius boues curent* (ThLL II 2223, 21-22).

⁵¹⁹ Coromines, *DECat* II 183b, 3-4.

⁵²⁰ Vid., en tots els casos, s. v. *bouarius*.

Testimoniejat des de la segona meitat del segle XII, *bouarius* sempre es registra al corpus d'aquest treball dins d'estructures antroponímiques, amb l'única excepció de l'acusatiu *bouarium* que es llegeix al diploma de 1151, l'acta d'un judici entre Bernat Tort, arquebisbe de Tarragona, i el prohoms de la ciutat, Robert Bordet o d'Aguiló, i el seu fill, Guillem⁵²¹. Altrament, es troba com a sobrenom de noms propis masculins ja sigui amb la forma llatina *bouarius* (visible, per exemple, com a cognom d'un escrivà als documents d'Urgell dels anys 1165, 1166 i 1194), amb les formes catalanes *bouer* (relativament freqüent, apareix per primer cop al 1131) i *boer* (que, derivada de la variant *boarius*, únicament observem al document de Poblet de 1173) o bé amb la seva llatinització, *bouernus*. Aquesta darrera variant –registrada al diploma, original, de 1063 d'Aiguafreda– permet d'avançar en més de dos segles el primer testimoni aportat per Coromines⁵²², de les acaballes del segle XIII, quan la variant *boer* apareix com a traducció del llatí *aratores*⁵²³ en el sintagma *aratores post lupum inclamantes*:

s. XIII ex. *VidesR*, f. 234v (*cit.* Coromines, *DECat* II 184b, 23-24): alguns boers encauceren lo lop.

Present en les llengües de tota la Romània, *bouarius* també apareix als textos de la Catalunya altmedieval en topònims⁵²⁴ que permeten documentar el femení català *bouera* ja a l'inici del segle XI, forma que la centúria següent també es troba com a antropònim. La veiem en aquests passatges:

1007 AComtalPerg I 85, p. 361: est ipsa terra et uinea in chomitatu Barquinonensis, ... in apendicii de ual B o u e r a .

1198 Sangés, *DocGuissona* 287, p. 290: trado et delibero et difinio ipsam sortem alaudii quam B o u e r a donauit Sancte Marie Gissone.

⁵²¹ Hi hagué entre aquesta família i Bernat Tort una tensió pregona que acabà, al 1168, amb la mort de Guillem, amb la sospita que n'havia estat responsable l'arquebisbe. La qüestió és tractada a MIRET 1920.

⁵²² Vid. Coromines, *DECat* II 184b, 23-24. Alcover i Moll (DCVB, s. v. *bover*) no testimonien el vocable fins a Jacint Verdager (*Atlàntida* IV: *com un parell de braus que'l bover desjunyesca*).

⁵²³ Vid. s. v. *arator*.

⁵²⁴ Per als topònims catalans derivats de *bou*, vid. Coromines, *Onomasticon* III 104b, 41 ss.

bubulcus

VARIANTS:

bubulchus

FORMES:

bubulcum, -i, -o, -os, -is

bubulchos

ETIMOLOGIA:

Compost de *bos* ‘bou’ i l’element *-bulcus*, emprat per denominar la ‘persona que mena un ramat’⁵²⁵. Es documenta des de Cató (*agr.* 5, 6: *bubulcis opsequito partim, quo libentius boues curent*)⁵²⁶.

FORMES ROMÀNIQUES⁵²⁷:

it. *bifolco*.

SIGNIFICAT:

‘Pastor de bous i vaques’, ‘bover’, ‘vaquer’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1171** DipPoblet 404, p. 304: et tibi Raimundo Textori et uxori tue Ermenardi unam peciolam iuxta Guilelmum Bubulcum et alteram peciam iuxta Moraton. Et tibi Guilelmo Bubulci et uxori tue Ermengardi unam peciam iuxta Guilelmum de Malabec.
- (2) **1187** (*Agramunt, Castelló de Farfanya*) Gonzalvo, *Pau i Treva* 16 VI, p. 86: nulli quoque hominum liceat neque bubulcos neque rusticos neque homines inhermes ad bubulchos siue ad arata confugentes ... inuadere uel capere seu in aliquo molestare.

---

⁵²⁵ Vid. Vaan, *Etymological Dictionary*, s. v. *-bulcus*. Vid. etiam Pokorny, *IEW*, p. 483 i Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *bos*. Per a l’origen de *bos*, vid. s. v. *bouarius*.

⁵²⁶ Vid. ThLL II 2223, 21-22.

⁵²⁷ Meyer-Lübke, *REW* 1355.

- (3) **1192** (*Barbastrè*) Gonzalvo, *Pau i treva* 18 II, p. 103: sub eadem precepto nichilominus, constituentes ne boues aratorios, aut cetera quelibet animalia aratoria uel aratrum cum suis apparatus, et iouerio siue b u b u l c o ledere uel inuadere quoquomodo presumat.
- (4) **1198** (*Barcelona*) Gonzalvo, *Pau i Treva* 19 V, pp. 110-111: boues uero aratores et cetera animalia aratoria, cum instrumentis aratoriis et cum suis b u b u l c i s, et cum eis qui eos custodierint, postquam exierint a domo causa arandi uel seminandi siue custodiendi donec ipsi homines redierint in domos, sub eadem mittimus deffensione et pace.

COMENTARI:

Des dels inicis literaris de la llengua llatina, hom documenta un nombre destacat de derivats i compostos del substantiu *bos*, la declinació del qual, com ja hem dit a propòsit de la veu *bouarius* (vid. s. v.), no es troba rigorosament fixada en els textos. Entre aquestes formacions relacionades amb *bos*, iniciades en *bou-* i en *bu(b)-*⁵²⁸, hi ha, en efecte, el substantiu *bubulcus*, l'origen del qual ja tractaren d'explicar els antics gramàtics⁵²⁹:

PRISC. *gramm.* II 136, 18: inueniuntur pauca a nominibus uel uerbis in 'ulcus': 'sus subulcus', 'bos b u b u l c u s', 'peto petulcus'.

ISID. *orig.* 10, 263: saio ab exigendo dictus. Sutor a suendis pellibus nominatus. Subulcus, porcorum pastor; sicut b u b u l c u s, a cura boum.

Segons Vaan, el que ell anomena l'element *-bulcus* serviria per designar la persona que mena un ramat, del tipus que sigui, i podria derivar d'un protoindoeuropeu **b^holk-o-* 'ajudant', provinent, al seu torn, de l'arrel **b^helk-*, d'on també procedeix el llatí *fulcire* 'donar suport', 'ajudar'⁵³⁰. Així doncs, com a compost de *bos* i *-bulcus*, el substantiu *bubulcus* designa el bover encarregat de pasturar bous

⁵²⁸ Aquesta *u* pot ser llarga o breu, segons el cas. En el de *bubulcus*, «avec un *ũ* en face de *bũbulus* et des autres dérivés en *bũ-* comme dans *bucerda*, cf. *sũcerda*» (Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *bos*).

⁵²⁹ Vid. ThLL II 2223, 14-16.

⁵³⁰ Vaan, *Etymological Dictionary*, s. v. *-bulcus*.

i vaques i de tenir-ne cura, de manera que l'explicació que ofereix Isidor (*bubulcus, a cura boum*) resulta essencialment correcta.

Testimoniat al llarg de totes les etapes de la llengua llatina⁵³¹, *bubulcus* es registra en diversos diccionaris de llatí medieval: en efecte, té entrada al DMLBrit, al MLW, al LItalicaeMAL, al GMLTransylvaniae i al LMILPolonorum⁵³², l'únic que també recull el femení *bubulca*⁵³³, que apareix al passatge següent:

MARTIN. OP. *Chr.*, p. 379 (*cit.* LMILPolonorum, s. v. *bubulca*): eo tempore claruit opinio sanctae Alpaidis de Tuderco; haec ... genere infima, officio-que bubulca, ita sui facta est impotens, ut non nisi ab altero moueri queat.

A la documentació estudiada, *bubulcus* només apareix a partir de la fi del segle XII. Llurs primers testimonis es troben en un document de renúncia d'un alou a favor del monestir de Poblet del 1171, on apareix com a sobrenom de l'antropònim *Guillelmus*. Al contrari de l'habitual, aquest ús antroponímic no és cap innovació d'època medieval, car hom ja documenta *bubulcus* com a *cognomen* masculí a Plini⁵³⁴, qui l'aplica a la *gens* pretèritament anomenada *Iunia*:

PLIN. *nat.* 18, 10: Iuniorum <e> familia Bubulcum nominarunt, qui bubus optime utebatur.

És probable que l'escrivà conegués aquest ús (ja fos per haver accedit a l'obra de Plini o a una antologia, ja fos gràcies a la consulta d'un glossari) i emprés *bubulcus* com a marca d'erudició. Pel que fa als testimonis restants d'aquesta veu, es troben en estatuts de pau i treva, textos que acostumen a presentar un lèxic menys ordinari. Així, al diploma de les contrades lleidatanes d'Agramunt i Castelló de Farfanya, del 1187, s'estableix que tindran dret a gaudir de la pau comtal tots els pagesos i colons, que tindran el mateix dret a disposar sense entrebancs

⁵³¹ Vid. ThLL II 2223, 14-52.

⁵³² Vid. s. v. *bubulcus* en tots els casos.

⁵³³ Vid. LMILPolonorum, s. v. A banda, aquest diccionari documenta *bubulcus* emprat amb el significat de 'bou silvestre': 1296 KodWP II p. 116: *dedimus eciam eisdem ad utilitatem omnem uenacionem ... uidelicet castorum, ursorum, aprorum siluesticorum, bubulcorum, ceruorum*.

⁵³⁴ Vid. ThLL II 2223, 55-56.

dels seus béns mobles, del bestiar, dels jous, de les arades i, en definitiva, de qualsevol eina agrícola:

1187 (*Agramunt, Castelló de Farfanya*) Gonzalvo, *Pau i Treva* 16 IV-V, p. 86: et ut equaliter gaudeant pace nostra diues et pauper, rusticos omnes agricolas et colonos, cum omni mobili suo, oues quoque et boues, uachas, yrchos, capras, mulos, asinos, equos et porchos et ad ultimum uniuersa pecora, iuga etiam et arata et omnia aratoria instrumenta, sub hac tregua et pace et firma securitate perpetuo esse sancimus. Interdicimus uero ... ut nullus hominum occasione guerre uel pignoris uel uindicte uel absolucione et licencia cuiusque uel abducere usquam presumat boues uel bestias iugales seu aratorias aut aliqua aratoria instrumenta.

En efecte, aquests béns no podran ser depredats per causa de guerres, empenyoraments, venjances, absolucions o qualsevol altre conflicte i, com es llegeix en el passatge citat al començament, no serà permès de molestar els treballadors agrícoles ni els pastors, anomenats *bubulci* i *rustici*⁵³⁵. Finalment, es prohibeix expressament d'incendiar els terrenys o d'arrencar les oliveres:

1187 (*Agramunt, Castelló de Farfanya*) Gonzalvo, *Pau i Treva* 16 VII, p. 86: ignis aut incendia et oliuarum excisiones quantum scimus et possumus, prohibemus.

De característiques molt similars és la constitució de pau del 1192, redactada a Barbastre, en la qual Alfons II d'Aragó i I de Barcelona comunica el desig de restituir una sèrie de constitucions acordades temps enrere però derogades a la cúria de Barcelona; entre d'altres disposicions, i tal com ja feien les lleis romanes, el rei prohibeix de provocar incendis en temps de pau i en temps de guerra⁵³⁶ i atorga protecció als animals i instruments per a la llaurada i als pastors, esmenats al sintagma *iouerio*⁵³⁷ *sine bubulco*. Semblantment, hom promet pau i defensió

---

⁵³⁵ Vid. s. v. *rusticus*.

⁵³⁶ **1192** (*Barbastre*) Gonzalvo, *Pau i treva* 18 II, p. 103: *generaliter eciam, tam ad [comune bonum supradictorum], quam omnium magnatum, militumque [terrarum] cum suis simul [subiectis hominibus] et feminis, et rebus ac illorum possessionibus, qui in predictis finibus [morantur], noxam ignis siue incendium omnino fieri prohibemus tempore pacis et belli. Ita quod nullus omnium nobilis aut ignobilis ulla racione, ulla occasione ullo denique modo, ignem mittere presumat.*

⁵³⁷ Vid. s. v. *iugarius*.

als bovers al text del 1198: efectivament, Pere I acorda d'assegurar els camins i les vies públiques i de protegir els bous i altres animals, els instruments de llaurar i, igualment, tots els qui hi treballen, els quals podran anar i tornar de les seves cases amb garanties. En la mateixa línia, ja al 1218, a Vilafranca del Penedès, Jaume I, seguint l'exemple dels seus predecessors, establí unes constitucions que van tenir una vigència de deu anys i que, entre molts d'altres col·lectius, també protegiren els pagesos, el seu bestiar i els instruments de treball:

1218 (*Vilafranca del Penedès*) Gonzalvo, *Pau i Treva* 24 X, p. 146: statuimus et ponimus sub pacis et treuge securitate, uillanos et uillanas militum, tam de alodiis quam de feudis, cum omnibus bestiis minutis uel grossis, siue cum omnibus animalibus paruis uel magnis, siue sint aratoria siue non, uel apta ad arandum siue non, cum instrumentis aratoriis, et cum suis bubulcis siue qui ea custodierint et gubernauerint. Ita quod nullus eorum animalia capiat, uel eciam in proprio corpore predictorum rusticorum aliquod malum inferat, nisi in maleficiis inuenti fuerint, uel in caualcatis cum dominis suis aut cum aliis ierint.

Si en el document del 1192 els *bubulci* també són mencionats amb l'equivalent romànic *iouarii*⁵³⁸, en aquest darrer i en el de 1187 són igualment anomenats *rustici*. És possible que, si bé el mot *bubulcus* resultava adequat, per la seva raresa, al to més solemne que requerien aquests tipus de textos, alhora pogués fer-se poc entenedor, de manera que hom degué optar per usar-lo sempre en relació amb vocables equiparables que poguessin ajudar a aclarir-ne el significat, cosa que, a la vegada, aportava riquesa lèxica al text.

Finalment, cal dir que *bubulcus* només tingué continuïtat en l'italià *bifolco*, forma que fa suposar un doblat dialectal **bufulcus*, que podria tenir origen oscumbre⁵³⁹.

---

⁵³⁸ El document és breument explicat, amb referències als noms de pagesos, a BALARI 1899: 614.

⁵³⁹ Vid. VÄÄNÄNEN 1967: 138-139. Vid. etiam Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *bos* i Meyer-Lübke, *REW* 1355.

caprarius

VARIANTS:

—

FORMES:

cat. cabrer

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat de *capra* ‘cabra’ (femení de *caper* ‘boc’) amb l’afegit del sufix formador de noms d’ofici *-arius*. Es documenta des d’època clàssica (VARRO *rust.* 2, 3, 10: *a caprario quodam, qui adduxit capellas ad urbem*) mentre que a partir del segle III es testimonia l’adjectiu *caprarius*, *-a*, *-um* (SOL. 1, 97: *Polymestor ... cum a matre locatus esset ad caprarios pastus*)⁵⁴⁰.

FORMES ROMÀNIQUES⁵⁴¹:

cat. *cabrer*; *esp.* *cabrero*; *fr.* *chevrier*; *gall.-port.* *cabreiro*; *it.* *capraio*; *oc.* *cabrièr*; *rom.* *caprár*.

SIGNIFICAT:

‘El qui guarda un ramat de cabres’, ‘cabrer’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1174** CPoblación I 151, p. 213⁵⁴²: et de predictis L pariliatis donamus Guillelmo et suis duas pareladas, et Ermessende, uxori Petri Rog qui fuit et cui uoluerit, v pariliatas, et Petro Danglaril I ... et Petro C a b r e r I.
- (2) **1180** Sarobe, *DipTGardeny* 358, p. 530: Sig+num Pere C a b r e r. Sig+num Vidalia, uxor Pere C a b r e r.

---

⁵⁴⁰ ThLL III 306, 74 ss.

⁵⁴¹ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 1648.

⁵⁴² També editat, amb algunes diferències, a Sarobe, *DipTGardeny* 261, p. 401: *et predictis L pariliatas donamus Wilelmo et suis duas pareladas; et Ermesende, uxori Petri Rog qui fuit, et cui uoluerit V pariliatas; et Petro d'Anglaril I ... et Pere Cabrer I.*

COMENTARI:

Els cabrers eren els encarregats de pasturar les cabres, un animal domesticat força present en la vida del camp de l'Edat Mitjana a causa dels nombrosos béns que atorgava: en primer lloc, la llet (a partir de la qual també es podia produir formatge), però també la pell i el pelatge⁵⁴³. El substantiu llatí que les denomina, *capra*, els primers testimoniatges del qual es troben a Enni i a Plaute, és més emprat en la literatura llatina que no pas el masculí *caper* 'boc'⁵⁴⁴:

ENN. *trag.* 186-187: cum Capra aut Nepa aut exoritur nomen aliquod beluarum, / quod est ante pedes nemo spectat, caeli scrutantur plagas.

PLAUT. *Merc.* 229-233⁵⁴⁵: mercari uisus mihi sum formosam capram; / ei ne noceret quam domi ante habui capram / neu discordarent, si ambae in uno essent loco, / posterius quam mercatus fueram, uisus sum / in custodelam simiae concredere.

La destacada quantitat de testimonis de *caprarius* en l'Antiguitat clàssica seguí incrementant-se amb el pas dels segles i és encara més notable en època medieval. Així, el mot apareix recollit al DuCange (ja amb la variant sonoritzada *cabrarius*)⁵⁴⁶, al DMLBrit i al MLW⁵⁴⁷:

GAS 451 (*cit.* DMLBrit, s. v. *caprarius*): caprario conuenit lac gregis sui post festum S. Martini ... si bene custodiat gregem suum.

Vita Cond. 10 (MGMer. V), p. 650, 25 (*cit.* MLW, s. v. *caprarius*): armentarium caprarium que Amos.

Com notà Balari, la natura ofereix una quantitat molt notable de noms que acabaren fixant-se com a protocognoms, entre els quals destaquen especialment

⁵⁴³ Terol (2016a: 212-213) explica que, malgrat que als testimonis de la documentació altmedieval catalana no s'evidencia que la carn de la cabra s'aprofités com a aliment, sí ho deixa clar, fora d'aquest àmbit geogràfic, un passatge d'Hildegarda (ss. XI-XII): *capra ... usque ad Augustum comedi potest*. Vid. etiam MLW, s. v. *capra*.

⁵⁴⁴ Vid. ThLL III 306, 74-76.

⁵⁴⁵ Els testimonis de *capra*, copiosos, continuen fins al vers 268.

⁵⁴⁶ Vid. DuCange, s. v. *cabrarius*.

⁵⁴⁷ Vid. DMLBrit i MLW, s. v. *caprarius*.

els relatius a la botànica, la mineralogia i la zoologia⁵⁴⁸, grup a què pertanyen oficis com el de falconer, bover, pastor⁵⁴⁹ i, efectivament, el de cabrer. Així, els dos testimonis de la veu, que apareix només sota la forma catalana *cabrer*, van referits a l'antropònim masculí *Pere* (*Petro*, al diploma de 1174). Cal destacar, igualment, que l'aparició de *cabrer* ja al segle XII avança de manera molt considerable la datació del terme respecte dels primers testimonis que en registren Coromines i Alcover i Moll a les seves obres, ja que el primer no el documenta fins al 1640 i els darrers no ho fan fins al 1918, a les poesies de Guillem Colom:

COLOM, *Juven.* 69 (*cit.* DCVB, s. v. *cabrer*): els carreranyis centenaris son estrets i solitaris com a tiranyis de c a b r e r.

Cabrer es troba en els diplomes catalans, a més, com a nom de muntanya a partir del 1197, tot denominant la serra de Cabrera, situada al vescomtat de Cabrera⁵⁵⁰, a les proximitats de la contrada gironina de l'Esquirol, una gran mola encinglerada al nord d'Aiats, a la carena de Collsacabra, la qual separa Osona de la Garrotxa i que al damunt té un santuari de grans dimensions⁵⁵¹:

1197 Pons, *Roca Rossa* 40, pp. 105-106: *diffinimus et laudamus et concedimus ... totam illam condaminam quam Bernardus de Bedozs habebat et tenebat per compram de Petro Mansueto et sui in parrochia sancti Laurentii de Macianeto, in loco qui dicitur C a b r e r.*

Ja a començaments del segle XI, al corpus es documenten amb aquesta mateixa funció topònica tant el masculí *caprarius* com el femení *capraria*:

1011 Junyent, *Oliba* Dip. 45, p. 64: *quae uallis terminatur de uno latere in ipsa Portella, de alio in supra scripta Stella, de tertio in monte Stabello, de quarta in monte C a p r a r i o, de quinta in Cabum Conuiuium.*

1058 AComtalPerg II 512, p. 936: *habent affrontationem prefata omnia ab oriente in terminio Apierole et Machcefae, de meridie quoque congungunt*

---

⁵⁴⁸ BALARI 1899: 565.

⁵⁴⁹ Vid., respectivament, s. vv. *falconarius*, *bovarius* i *pastor*.

⁵⁵⁰ Per a la història d'aquest vescomtat, vid. MARTÍNEZ GIRALT 2019.

⁵⁵¹ Coromines, *Onomasticon* III 169a, 14-18.

sibi terminum Gelidae et Subirati et Munistrolis, de occiduo iterum collaterant sibi castrum quod dicitur Vitis et inde allegat sibi terminum Capraria et peruadit per medium alueo Annolla usque ad Capellatas, circia namque pars desinit in terminio Clarimontis et Castelli Odolini.

Caprarius, mot d'evolució panromànica, és sinònim de *pastor* (vid. s. v.), substantiu que, tanmateix, té més presència en els textos altmedievals catalans amb l'accepció, metafòrica i de l'àmbit religiós, de 'bisbe'.

grangerius

VARIANTS:

—

FORMES:

grangerius

ETIMOLOGIA:

Llatinització, amb l'addició del sufix *-ius*, del català *granger*, derivat del substantiu *granja* 'casa de conreu amb el seu camp', pres del francès sinònim *grange*, que provindria d'un hipotètic llatí vulgar *granica 'lloc on es recullen els grans', 'graner', procedent de *granum* 'gra'⁵⁵².

FORMES ROMÀNIQUES⁵⁵³:

cat. *granger*; esp. *granjero*; fr. *granger*⁵⁵⁴; gall. *granxeiro*; oc. *grangièr*; port. *granjeiro*.

SIGNIFICAT:

'El qui mena o té una granja al seu càrrec', 'granger'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1168** DipPoblet 334, pp. 256-257: ad hoc idem affuerunt de Populeto dompnus Vgo, abbas eiusdem loci, ... et frater Iohannes, grangerius de Roirebella, cum carta terminorum suorum quam Raimundus comes Barchinonensis Populeto fecerat.

COMENTARI:

Aquest testimoni, contingut en una carta d'acceptació sobre tot allò que s'ha determinat a propòsit del mas d'Avellanedes, una part del qual pertany al terme

---

⁵⁵² Vid. Wartburg, *FEW* IV 225a-227b i Coromines, *DECat* IV 598a, 24-26. Vid. etiam ThLL VI/2 2192, 47 ss.

⁵⁵³ Per als derivats de *granica, vid. Meyer-Lübke, *REW* 3845. Vid. etiam Corominas-Pascual, *DECH* III 195b, 26 ss.

⁵⁵⁴ Per a d'altres formes, vid. Wartburg, *FEW* IV 226b.

de Poblet, és l'únic del corpus de la Catalunya altmedieval que conté el mot *grangerius*, forma llatinitzada, com hem dit, del català *granger*, derivat de *granja*, préstec del francès *grange*, que al text actua com a sobrenom del frare *Iohannes*, granger de la granja de Roirebella, cistercenca. El granger era el treballador a càrrec d'una granja, la unitat territorial destinada a la cria del bestiar i l'aviram domèstic, separada geogràficament d'un monestir (sovint, cistercenc, orde que sembla tenir molt a veure amb la instauració d'aquestes explotacions⁵⁵⁵), però que no era autònoma. Malgrat que a les obres d'Alcover i Moll i de Coromines el català *granja* no es testimonia fins a les acaballes del segle XIII, a la *Blanquerna* de Ramon Llull⁵⁵⁶, el cert és que ja apareix a la nostra documentació al segle XII, llatinitzat *graniam*, en al·lusió a la tarragonina granja de Fontscaldetes⁵⁵⁷:

1188 CSCreus 315, p. 315: ego Ildefonsus ... concedo atque confirmo Domino Deo et monasterio de Sanctis Crucibus et tibi Vgoni abbati et fratribus eiusdem loci presentibus et futuris, illam *graniam* que dicitur Fontes Calidi cum omnibus pertinentiis suis cultis et incultis.

El català no és l'únic corpus textual de l'Edat Mitjana on es llegeix la veu que anomena aquesta unitat, que en altres zones acostuma a escriure's *grangia*⁵⁵⁸, la qual, com *graniam*, sorgeix de la llatinització dels derivats romànics de *granica.

Com hem dit, el nom que denomina els treballadors d'aquestes explotacions és *grangerius*, substantiu amb una presència destacada en els textos de tota l'Europa medieval que és recollit al DuCange, al Niermeyer, al DMLBrit, al MLW, al LMILPolonorum i al LLMAIugoslaviae, obres que en proposen l'enunciat *grangiaris*, pròpiament derivat de *grangia*⁵⁵⁹. Tanmateix, al DuCange es diferencia aquest nom de *grangerius*, al qual s'atorga entrada pròpia per remarcar que es trac-

⁵⁵⁵ Qüestió tractada a ALTISENT 1972: 12.

⁵⁵⁶ LLULL *Blanq.* 58, 1 (*cit.* DCVB, s. v. *granja*): *menaren-lo per les granges per ço que hagués algun recreament a sa persona*. Vid. etiam Coromines, *DECat* IV 598a, 43-46 i Glossari lul·lià III, s. v. *granja*.

⁵⁵⁷ Per a aquest topònim, vid. MARRUGAT 2018: 122.

⁵⁵⁸ Vid., a tall d'exemple, DuCange, DMLBrit i LELMAL, s. v. *grangia*. També apareix al CODOLGA, s. q. *grangia**.

⁵⁵⁹ Vid., en tots els casos, s. v. *grangiaris*. Vid. etiam CODOLGA, s. q. *grangiar**, que mostra els primers testimonis al 1184: **1184** Cambón, *Melón* 52: *Fernandus Petri grangiaris de Outeiro testis. Petrus Faber grangiaris de Santa Cruze testis*.

ta de la llatinització del francès *grangier*⁵⁶⁰, sense la intervenció de *grangia*; la resta de diccionaris que recullen específicament *grangerius* (ço és, el Niermeyer i el DMLBrit) ho fan només com a variant de *grangiarius*. El primer testimoni de *grangerius* que es presenta al DuCange és de 1310 i procedeix d'un passatge de les interrogacions pontifícies fetes als templers:

1310 *Interrogat. Templar. inter Probat. 2 (Hist. Nem.)*, p. 176., col. 2 (*cit.* DuCange, s. v. *grangerius*): item Drohetus ... confessus fuit, requisitus, quod in Francia, in quadam grangia, quae uocatur Molendines, fuit receptus; ... qui dictus frater Iohannes erat grangerius dicti loci de Molendines.

D'altra banda, el DMLBrit recull, en la mateixa entrada que *grangiarius* i les seves variants, l'agent *grangiator*, derivat de *grangia* amb l'afegitó de *-tor*, que es registra per primera vegada al final del segle XIV:

1398 *Ac. Man. Coll. Wint. (Harmondsworth) (cit. DMLBrit, s. v. grangiarius)*: de toto exitu grangie dominice ... per talliam contra W. G. grangiatorem.

Al corpus de la Catalunya altmedieval, la figura del granger tan sols es documenta al passatge citat, extret d'una resolució jurídica del 1168 a propòsit d'un mas⁵⁶¹. Testimoniari-hi *grangerius* serveix com a prova indirecta de l'existència del català *granger* ja al segle XII, tot i que que la forma pròpiament catalana no es troba, com succeeix amb *granja*, fins a Ramon Llull⁵⁶²:

LLULL *Blanq. 62 (cit. DCVB, s. v. granger)*: lo frare granger demanà a l'abat per què plorava.

Hi ha congèneres de *granger* en quasi totes les llengües romàniques, amb l'excepció de l'italià i el romanès. Quant al castellà *granja*, Coromines explica que «fue importado por los cistercienses», segurament com el català, i que, encara que no és freqüent en la literatura medieval, sí ho és als documents. Del seu vell

---

⁵⁶⁰ Vid. DuCange, s. v. *grangerius*: «grangerius: qui praeest grangiae seu praedio rustico, apud monachos, uulgo *grangier*».

⁵⁶¹ **1168** DipPoblet 334, pp. 256-257.

⁵⁶² Vid. Coromines, *DECat* IV 598a, 38-49; DCVB, s. v. *granger*; i Glossari lul·lià III, s. vv. *granger* i *granjer*.

i fort arrelament en són testimoni els nombrosos derivats que, com el català, posseeix la llengua castellana, entre els quals hi ha el verb *granjear* (en origen, ‘cultivar plantes’, però que actualment sol fer-se servir amb el sentit de ‘captar’, ‘atraure’ o ‘aconseguir’), *granjería* ‘benefici de les hisendes del camp’ o, per acabar, el mateix *granjero*⁵⁶³.

---

⁵⁶³ Vid. Corominas-Pascual, *DECH* III 195b, 26 ss.

pastor

VARIANTS:

—

FORMES:

pastor, -orem, -oris, -ori, -ore, -ores, -oribus

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat del verb *pasce* ‘péixer’, ‘pasturar’ amb l’afegit del sufix *-tor*. Es testimonia des del període arcaic (PLAVT. *Bacch.* 1122-1123: NIC. *Ouis nos uocant pessumae*. SOR. *Pastor harum / dormit, quom haec eunt sic a pecu balitantes*)⁵⁶⁴.

FORMES ROMÀNIQUES⁵⁶⁵:

cat. *pastor, pastre*; esp. *pastor*; fr. *pasteur, pastre*; gall.-port. *pastor*; it. *pastore*; oc. *pastor*; rom. *pastor, pastre*.

SIGNIFICATS:

1. ‘El qui mena un ramat’, ‘pastor’ (especialment, d’ovelles).
2. ‘Bisbe’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

1.
  - (1) **879** DipRosselló 126, p. 172: nec tardetis mittendi, nec fient errati sicut oues sine p a s t o r e m, et nec fiet uitius aut stirpatio monasterii, quo nefas est, quia iubente Domino non regnet peccatum in isto uestro monasterio.
  - (2) **957** ACondal 138, p. 300: pro nostre humilitatis obediencia dignetur concedere nobis bonam perseueranciam, ut simul grex cum p a s t o r e diu bene ualeamus uiuere et post excessum seculi huius conscendere ualeamus regna beata poli.

---

⁵⁶⁴ Vid. ThLL X/1 638, 40-42.

⁵⁶⁵ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 6279 i Wartburg, *FEW* VII 758b ss.

- (3) **1035** LFeud. II 693, p. 204: serui, uero, et ancille, qui in domo mea inuenti sunt, omnes fiant ingenui preter Arsindis et Legardis, Guilla atque Sicardis siue Elliardis, feminas, Reiamballum et Gotmarum, cocos, Guifredum et Bernardum, p a s t o r e s .
- (4) **1112** Alturo, *Sta. Anna* 166, p. 188: dimisit ... ad uxorem suam Solesten totas suas oues cum p a s t o r e qui eas custodiebat et totos suos boues cum ipsos iouers.
- (5) **1095-1122** Baraut, *DocUrgell* 1345 (Urgellia 9, p. 172): quoniam unicuique p a s t o r i super proprias oues, ne illius dilacerentur morsibus, qui secundum apostolum Petrum sicut leo ubique circuit querens quem deuoret, inuigilandum summopere atque studendum est, idcirco Oddo diuina operante clementia Vrgellitanorum episcopus uidens pastoralem se adeptum curam esse rursumque cognoscens prelibatum inimicum suas undique multis modis preripere atque subtrahere oues, ... excogitauit qualiter predicate sui oues a diaboli laqueis suas liberare ualerent animas et ad eternitatis lucem que Xpistus est peruenire.
- (6) **1173** Alturo, *DipAlguaire* 29, p. 119: uinditoribus sumus tibi, per nos et per nostri, ad tu Pere P a s t o r et ad conyux tua Maria I capud masum in uilla d'Albesa.
- (7) **1187** (*Agramunt, Castelló de Farfanya*) CDipÀger 577, p. 922: nulli quoque hominum liceat neque bubulcos neque rusticos, neque homines inhermes ad bubulchos siue ad arata confugentes, neque ... p a s t o r e s armentorum et gregum inuadere uel capere seu in aliquo molestare.
- (8) **1191** DipTortosa 453, p. 559: terminantur ab oriente et meridie in uiis publicis, ab occidente in domibus Boneti P a s t o r i s , de circio uero in domibus R. de Ienouesa.
- (9) **1193** DipTortosa 484, p. 599: S+num Boneti P a s t o r i s .

et al.

2.

- (1) **914** DipOsona 136, p. 171: quocirca nouerit orth[odoxa plebs ..... i]am diuina uocatio Ausonensis p a s t o r i s , domni uidelicet Hidelherii, spiritum pausare, ut credimus [..... sta]tim uniuersa eiusdem diocesis accessit cleri.
- (2) **949** DipAmer 10, p. 39: per ipsos apostolos ... constitutum est ut unaqueque urbs suum proprium habeat p a s t o r e m et unumquodque ... gubernatorem, sicut exaratum est in traditionibus. *ibid.*, p. 40: Borrellus commes rogauit Gothmarum episcopum cum archidiaconibus suis et cetero clero ... ut acquieissent precibus monachorum ut talem elegissent p a s t o r e m [qui] regulariter perfecisset. Tunc episcopus et commites et alii supranominati consilium dederunt ut ipsi monachi inter [se] elegissent p a s t o r e m sicut mos est.
- (3) **960** Baraut, *ActUrgell* 34 (Urgellia 1, pp. 93-94): potest fieri ut fies p a s t o r in hoc zenobio. Ego autem Francemirus humilis sacer dixi: Domine non sum dignus, pater esse in hoc zenobio nec p a s t o r , set si domino placet cupio ibi eligere abbatem secundum iussionem uestram quia ego non sum dignus uocare dominus sed seruus.
- (4) **971** (*butlla de Joan XIII*) DipOsona 1087, p. 791: quanto sudore quantaque cura debemus semper esse peruigiles nos qui p a s t o r e s animarum dicimur, attendamus et susceptum officium exhibere erga custodiam dominicarum ouium non cessemus ne in die diuini examinis pro desidia nostra ante summum p a s t o r e m neglegentiae reatus excruciet.
- (5) **990** DCBarcelona 205, p. 418: Viuas, gracia Dei Barchinone chodrus, una cum archidiachonem nostrum Seniofredum ceterisque chanonicis subtus roboraturis matris ecclesie conexis: uobis, commorantibus castrum nuncupatum Bello Loco ... iure possessionis matris nostre ecclesie, a sanctis religiosisque p a s t o r i b u s adquisitum seu ibidem collatum, idem Guillaranem uenerabilem pontificem egregiumque presulem Petronem per aprisionem eorum seu fidelibus illorum.

- (6) **992** DipGirona 535, p. 475: Paulus, quoque, uas electionis, pulcherimus pastor, egregius predicator christianorum, exorsus est dicens: «Propter fornicationem uniusquiusque, suam propriam uxorem accipiat».
- (7) **1018** DACCBBarcelona II 301, p. 660: ipsi pastores ouium Dei culpabiles non sint.

et al.

COMENTARI:

El substantiu *pastor* prové del verb d'origen indoeuropeu *pascere*, usat en totes les èpoques i que pròpiament vol dir 'nodrir', 'péixer'⁵⁶⁶. Emprat com a tecnicisme rural, però, *pascere* anomena específicament l'acció de menar els animals de pastura (cabres, ovelles, bous i vaques) perquè s'alimentin de les herbes dels camps, acció que ja es troba documentada a l'*Asinaria* de Plaute⁵⁶⁷:

PLAUT. *Asin.* 539: etiam opilio qui pascit, mater, alienas ouis.

Efectivament, *pastor* és emprat per anomenar l'individu encarregat de dur a terme aquesta tasca o bé amb el seu propi ramat o bé amb el d'altri —en qualitat de serf o com a mercenari—, circumstància que, de fet, ja s'adverteix al testimoni que acabem de citar, on el pastor (denominat en aquest vers *opilio*) mena *alienas ouis*, les ovelles d'un tercer. A banda d'aparèixer amb el significat propi, *pastor* fou objecte també de tot un seguit de metàfores en què s'usà per designar la persona que liderava sobre altres. En efecte, foren anomenats *pastores* els primers pobladors de Roma⁵⁶⁸, els capitosts dels exèrcits⁵⁶⁹ o, fins i tot, els poetes que conrearen la poesia bucòlica, especialment Virgili, precursor d'aquest gènere en la poesia llatina⁵⁷⁰. Això no obstant, l'ús metafòric que va adquirir una veritable transcendència fou el que en feren els autors cristians, que l'empraren per parlar tant de Déu (el *summus pastor*⁵⁷¹) i de Crist (*pastor bonus*) com dels caps de les

⁵⁶⁶ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *pasco*.

⁵⁶⁷ Vid. ThLL X/1 591, 38-40.

⁵⁶⁸ VARRO *rust. praef.* 4: *pastores ... qui condiderunt urbem* (ThLL X/1 639, 49-50).

⁵⁶⁹ LACT. *mort. pers.* 19, 6: *Daia ... iam no pecorum, sed militum pastor* (ThLL X/1 640, 58-59).

⁵⁷⁰ TER. MAVR. 2132: *noster ... pastor Maro* (ThLL X/1 640, 62-63).

⁵⁷¹ GREG.-M. *Ep.* 7, 2 (vid. Blaise, *Dictionnaire*, s. v. *pastor*).

comunitats religioses (bisbes, sobretot), considerats pastors de les ànimes dels fidels⁵⁷²:

TERT. *puhic.* 7, p. 231, 7: ouis proprie Christianus et grex domini ecclesiae populus et pastor bonus Christus et ideo Christianus in oue intellegendus, qui ab ecclesiae dominus et pastor est?

CAES. AREL. *serm.* 1, 19 p. 17, 29: et pastores dicimus et gubernatores uel episcopi nominamur; si in ueritate pastores sumus, gregi dominico spiritalia pascua prouidere debemus.

Tal com el verb *pascere* (que es va usar també en imatges molt similars), *pastor* es troba molt ben testimoniats en totes les èpoques, però certament podria ser als textos de l'Edat Mitjana on apareix amb més freqüència, precisament a causa de l'arrelament de les metàfores religioses que l'involucren. Recollit al DuCange, al NGML, al Niermeyer, al DMLBrit, al LMILPolonorum, al LLMAIugoslaviae i al LItaliaeMAL⁵⁷³, aquest terme continua, d'una banda, designant el pastor d'un ramat, i, de l'altra, amplia l'àmbit d'aplicació dels significats metafòrics, que es categoritzen de la manera que segueix al NGML:

‘El qui guia’:	
1.1.	Arran de la metàfora del Bon Pastor, ‘el qui exerceix una autoritat espiritual’:
1.1.1.	En al·lusió a la divinitat.
1.1.2.	‘Pastor d’ànimes’.
1.1.3.	En referència a la jerarquia eclesiàstica.
1.1.4.	Aplicat a altres membres del clergat.
1.2.	‘El qui exerceix una autoritat temporal’:
1.2.1.	En general.
1.2.2.	Referint-se al rei.

Als diplomes de la Catalunya dels segles IX-XII, *pastor*, que no presenta cap particularitat morfològica, és el nom que designa tant els pastors d'un ramat com el bisbe que guia els fidels. En sentit propi, mostra dos usos: en primer lloc,

⁵⁷² Vid. ThLL X/1 642, 9-12 i 76-79.

⁵⁷³ Vid., en tots els casos, s. v. *pastor*.

denomina autèntics pastors als textos de 1035, 1112 (on s'explica que Guillem deixà a la seva esposa, ara vídua, totes les seves ovelles i el pastor que les menava, així com els bous i els jovers), 1173, 1187 (on s'estableix que tenen dret a gaudir de la pau comtal tots els pagesos i els *pastores armentorum et gregum*, és a dir, els pastors de bous i ovelles), 1191 i 1193. En segon lloc, també és usat, a la manera de símil, en contextos moralitzants. Així, al document de 879, que conté el testament de Protasi, abat de Sant Germà de Cuixà, aquest demana als membres de la seva comunitat que, en morir, retornin ràpidament l'ordre al monestir, elegint-ne un nou líder, per no anar igual de desorientats que una ovella sense pastor. La imatge contrària es presenta al text de l'any 957, on se sentència que és necessari de seguir les ordres de Crist, tal com ho fa una ovella amb el seu pastor, per tal de dur una vida ordenada.

Fruit de la gran activitat ramadera de la Catalunya altmedieval, es documenten als seus diplomes diversos tipus de pastors: mentre que *pastor* sembla designar, sobretot, el d'ovelles (encara que no exclusivament, com s'acaba de veure), no és escàs el testimoniatge de pastors de bestiar gros, com bous, vaques i muls (*armentarius*, *bouarius*, *bubulcus*), de cabres (*caprarius*) i de porcs (*porcarius*).

Pel que fa al sentit religiós de la paraula, el primer bisbe que és qualificat de *pastor* al nostre corpus és Idalguer d'Osona, mort cap al 914. Aquest ús metafòric segueix documentant-se, amb relativa freqüència, al llarg dels segles següents, en textos que generalment transmeten la necessitat d'elegir un bisbe (diplomes de 949 i 960); de manera similar, a la butlla emesa al 971 per Joan XIII, aquest s'inclou entre els *pastores animarum* que orienten els fidels, vistos a la manera d'ovelles. *Pastor* no és l'únic mot que anomena bisbes al corpus, ja que, tal com explica Puig, «el desig de *uariatio* fa que, quan es reuneixen diversos bisbes en ocasió d'un concili o de la consagració d'una església, se'ls anomeni amb diferents títols: *episcopus*, *antistes*, *praesul*, *pastor*, *pontifex*, *opilio*»⁵⁷⁴.

Pastor pervisqué en totes les llengües romàniques, on continua usant-se de les dues maneres. En l'àmbit religiós, avui dia s'aplica especialment a l'eclesiàstic o laic designat per la comunitat protestant per esdevenir-ne el guia espiritual⁵⁷⁵.

⁵⁷⁴ PUIG 2013: 32. Per a aquests termes, vid. PRIETO 2014, s. vv.

⁵⁷⁵ Vid. DLE, s. v. *pastor*.

porcarius

VARIANTS:

—

FORMES:

porcarios
cat. porcher

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, amb el sufix nominal *-arius*, de *porcus* ‘porc’. Es testimonia des del segle VI (LEX Burg. *lib. const.* 10, 1: *si quis occiderit seruum ... aratorem aut porcarium, XXX solidos soluat*), però com a adjectiu ja apareix a Plini (*nat.* 11, 210: *uolua eiecto partu melior quam edito: eiecticia uocatur illa, haec porcaria*)⁵⁷⁶.

FORMES ROMÀNIQUES⁵⁷⁷:

cat. *porquer*; *esp.* *porquero*; *fr.* *porcher*; *gall.-port.* *porqueiro*; *it.* *porcaio*; *oc.* *porquièr*; *rom.* *porcar*.

SIGNIFICAT:

‘Pastor de porcs’, ‘porquerol’, ‘porquer’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **989** DCBarcelona I 199, p. 410: et ad ipsos meos familiares, id est, Atila et Suniario et Ricolfo et Balasco et Macotel et Marcutio, et meos **porcarios** II, et Comparada femina et Bonofilio: concedo eis ... singulos de ordeo et singulos de uino.
- (2) **1188** Alturo, *Dip. Alguaire* 65, pp. 161-162: ego Gassen, mulier de Caluet **Porcher**, cum genero meo Dominicho et filia mea Plaença libenti animo et spontanea uoluntate per fide et sine nullo ingenio, ... uenditores sumus

---

⁵⁷⁶ Vid. ThLL X/1 2739, 68 ss.

⁵⁷⁷ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 6659.

nobis una sort de uinea quem nos habemus in termino Algaudira. *ibid.*, p. 162: Sig+num Gassen, mulier de Caluet P o r c h e r .

- (3) **1188** Baraut, *DocUrgell* 1836 (Urgellia 10, p. 338): quarum terrarum altera est ad campos Sancti Andree, et affrontat de I parte in terra Petri P o r c h e r , de alia in terra Arnalli Sala.

COMENTARI:

L'ofici que ara analitzem és un dels que major tradició té en la literatura occidental. En efecte, ja Homer atorgà a un porquer un paper rellevant en la seva *Odissea*: fou l'amable Eumeu el qui va rebre Odisseu a casa seva sense conèixer ni tan sols la seva identitat i qui l'introduí, disfressat de pidolaire, en la cort dels pretendents que estaven ocupant casa seva. Al text grec, el terme que anomena el porquer és ὑφορβός, derivat de φέρβω 'réixer, nodrir, alimentar':

HOM. *Od.* XIV 411-413: τὰς μὲν ἄρα ἔρξαν κατὰ ἧθεα κοιμηθῆναι, / κλαγγὴ δ' ἄσπετος ὦρτο συῶν ἀυλιζομενάων / αὐτὰρ ὁ οἷς ἐτάροισιν ἐκέκλετο δῖος ὑ φ ο ρ β ό ς .

En l'Antiguitat llatina, els mots que designaven l'individu que desenvolupava la tasca de guardar els porcs eren *subulcus* i *suarius*, derivats de la veu d'origen indoeuropeu *sus*, substantiu genèric que anomenava tant el porc com la truja⁵⁷⁸. Aquests vocables, absents del nostre corpus, es documenten, respectivament, des d'època arcaica i postclàssica:

CATO *agr.* 10: asinarium I, s u b u l c u m I, opilionem I.

PLIN. *nat.* 7, 52: Scipioni Serapionis in<did>erat s u a r i <i> negotiatoris uile mancipium.

Originalment, *porcus* només donava nom al porc domèstic o al porc jove. En el llatí tardà, però, anà desbancant *sus* i adquirí el sentit més general de 'porc', quelcom que, en opinió d'Ernout i Meillet, es pot explicar per la declinació irregular de *sus* (fàcilment confusible, endemés, amb la dels possessius) i per la

---

⁵⁷⁸ TEROL 2016a: 264.

preferència dels parlants als noms amb més cos⁵⁷⁹; l'elevat nombre de testimonis de *porcus* (i del català *porc*, documentat a partir de l'any 1151⁵⁸⁰) que acull el corpus estudiat és una mostra evident d'aquesta prevalença⁵⁸¹. Tal substitució repercutí, efectivament, en la fortuna de *porcarius*, que als textos tardans (quan es comença a trobar com a substantiu) es llegeix en comptades ocasions, però que en època medieval esdevé, amb prou celeritat, el mot principal per esmentar el qui realitza l'ofici de guardar els porcs. Així doncs, *porcarius*, que es troba en la majoria de diccionaris de llatí medieval⁵⁸², tingué total continuïtat en les llengües romàniques (tot al contrari que *subulcus*, sense petja romànica i escassament testimoniada als corpus medievals⁵⁸³) i als textos de la Catalunya altmedieval ja és l'únic terme que designa el porquer. Es llegeix amb la forma llatina d'acusatiu plural, *porcarios*, en una ocasió, i també amb la catalana *porcher*, usada com a sobrenom dels antropònims *Caluet* i *Petrus*. El testimoniatge d'aquest catalanisme ja a les acaballes del segle XII n'avança notablement les primeres aparicions, de principis del XIV, aportades per Coromines i Alcover i Moll⁵⁸⁴:

1313 RLR XXIX 69 (*cit.* DCVB, s. v. *porquer*): que'l nostre senyor Rey a adordonat que p o r q u e r no ysca de la vila de Perpenyà per así en là.

Com hem dit, *porcarius* és panromànic. En català conviu amb *porcater* (derivat del llatí *porcatarius*) i amb *porquero*⁵⁸⁵, veus que també provenen, en darrer terme, de *porcus*.

⁵⁷⁹ Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *sus*. Vid. etiam TEROL 2016a: 264-265, que recull també la proposta de HAKAMIES 1951: 63, qui opina que aquest canvi hauria estat producte del sentit despectiu que havia adquirit *sus*.

⁵⁸⁰ **1051** Baraut, *ActUrgell* 60 (Urgellia 1, p. 138): *sic facio leuada ad dicta cellae beati Martini de ipso grenario ... et ad festa beati Iohannis Babtiste I emina de frument de Sanania et II sollades de carnisalada de porc et III gallines grosses.*

⁵⁸¹ Vid. els testimonis aportats a TEROL 2016a: 262-264.

⁵⁸² Vid., s. v. *porcarius*, DuCange, Niermeyer, DMLBrit, LMILPolonorum i LItaliaeMAL. Vid. LLMAIugoslaviae, s. v. *porcarus*.

⁵⁸³ En efecte, només es recull al DMLBrit i al LLMAIugoslaviae (vid. s. v.).

⁵⁸⁴ Vid. Coromines, *DECat* VI 703a, 7 i DCVB, s. v. *porquer*.

⁵⁸⁵ Vid. DCVB, s. vv.

3.5. Guardabosc i llenyataires

forestarius

VARIANTS:

—

FORMES:

forestarios

cat. forester

ETIMOLOGIA:

Llatinització del català *forester*, substantiu derivat, per mitjà del sufix formador de noms d'ofici *-er*, de *forest* 'bosc frondós', 'selva', germanisme que segurament prové del fràncic **forhist* 'selva o bosc espès i frondós'⁵⁸⁶.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. forester; *fr.* forestier; *oc.* forestièr; *rom.* forestier.

SIGNIFICAT:

'Individu que té al seu càrrec un bosc senyorial i en disposa dels recursos', 'guardabosc', 'forester'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **987** (*Sant Joan de les Abadesses*) DipOsona 1526, p. 1089: uidimus Eimo abbatissa ... ad iure Sancti Iohannis defendere et uidimus in ipsos boscos uel pasturas suos *forestarios* illi mittere et ipsos boscos et pascuas qui sunt infra constitutos termines uidimus eis pasquerare infra hos annos L.
- (2) **1037** Ordeig, *Dotalies* 154, p. 70: et Duran Forester dedit ad Sancti Petri operas II de uinea simul cum terra cum suas afrontaciones in locum que ad ipsas Guardiolas.

---

⁵⁸⁶ JAIME MOYA 2015: 106. Vid. etiam GMLC, s. v. *foreste*.

- (3) **1069** DipCervià 19, p. 217: uos ambo mitite unum hominem in predicto bosco qui sit *forester* de ipso bosco et ministrat de ipsa laboratione quas inde exierit, et sit homo de uobis ambobus manibus suis comendato et teneat hoc totum per uos equaliter per medium et iuret uobis inde fidelitatem super altare sacratum.
- (4) **1071** Bach, *ACSolsona* 176, p. 54: fiant manimessores mei, id sunt, domna Amaltrud et Bernardus Mironi et Seniofret *Forester*.
- (5) **1091** Baraut, *DocUrgell* 1076 (*Urgellia* 7, p. 192): culletrum namque meum uindant a manimessores, et siant soluti mei debiti, et donent suum directum a Sinfred *Forester*, et hoc quod remanet diuidant fratre Bernard Senfred et Ramonet.
- (6) **1120** DipCervià 41, p. 241: Sig+num Dominici *Forester*.
- (7) **1121** DipCervià 42, p. 242: Sig+num Dumeneg *forester*.
- (8) **1123** ACA Ramon Berenguer III 246 (*cit.* BALARI 1899: 571): insuper unam assaturam carnis ad ipsum *forester*.
- (9) **1127** DipCervià 49, p. 249: Sig+num Dominici *Forester*.
- (10) **1131** DipCervià 57, p. 256: hec scriptura firma maneat omni tempore, et in presentia Bernardi Aurioli et Berengarii et Dominici *forester*.
- (11) **1132** DipCervià 60, p. 258: Sig+num Dominici *forester*.
- (12) **1142** DipADSolsona 296, p. 365: et tu fias *forester* de ipso bosch et custodias illo et abeas quartam partem de exitibus suis atque de uenacione.

COMENTARI:

La penetració del fràncic **forhist* en la llengua llatina es produí als inicis de l'Edat Mitjana: en efecte, com observà Jaime Moya⁵⁸⁷, «en el ThLL ya hallamos

---

⁵⁸⁷ JAIME MOYA (en premsa). A l'article es realitza l'estudi lexicogràfic dels mots *boschus* i *foreste*, els dos germanismes que designen boscos a la documentació.

documentado el término *forestis*, *foreste* con el significado del vocablo francés *forêt* ‘bosque’ (tal como explicita el propio ThLL⁵⁸⁸) en un diploma del rey Childeberto del año 556: *in utraque parte fluminis, sicut nos tenemus et nostra forestis est* (MGH 1906, n.º 5, 7, lín. 42). El ThLL glosa el término *forestis* como ‘*silva non publica*’ y lo relaciona etimológicamente con el adverbio latino *foris*, *foras* ‘afuera’». Amb el pas dels segles, la presència als textos llatins de tota l’Europa medieval d’aquesta arrel s’anà incrementat⁵⁸⁹, i a la documentació de la Catalunya altmedieval es testimonien, a més de *forestarius*, els substantius *foreste* (llatinització del català *forest*), que es troba per primera vegada al 907, i *foresteria* (també escrit *forastaria*) ‘forestatge’, la ‘conservació, protecció i ús d’un bosc de pertinença senyorial i dels seus beneficis’, terme que es llegeix a partir del segle XI⁵⁹⁰:

907 Baraut, *ActUrgell* 21 (Urgellia 1, p. 78): ego Nantigisus ... episcopus constituo ad iam prefatam aecclesiam parroechiam subter anexam, id est usque ad collem que dicitur Caluanziano ... et per ipsa serra usque ad ipsa f o r e s t e et usque in fines de Poioregis.

1040 AComtalPerg II 276, p. 626: donamus nos uobis mandamentum et districtum in ipso castro et in suis terminis et stacament in ipsos homines, et medietate de ipsos placitos et de ipsa f o r e s t e r i a et de cugutias et de homidiis uel de exorchias, et medietate de ipsos censos uel usaticos qui exe[unt] de Fores et de suis terminis uel de ipsas quadras uel in antea exierint.

Per la seva banda, *forestarius* es troba present a pràcticament tots els diccionaris de llatí medieval consultats; de fet, les úniques excepcions són el LELMAL i el LLMAIugoslaviae, que sí recull, emperò, el neutre *forestarium* ‘dret de fer ús d’un bosc’⁵⁹¹. Quant a les obres lexicogràfiques que en donen entrada, cal destacar el contingut que exposa el DuCange, obra que diferencia fins a quatre tipus de *forestarii*⁵⁹²:

⁵⁸⁸ ThLL VI/1 1055, 6-9.

⁵⁸⁹ Vid., per exemple, Niermeyer, s. v. *foreste*.

⁵⁹⁰ Vid. JAIME MOYA 2015: 106.

⁵⁹¹ Vid. LLMAIugoslaviae, s. v.

⁵⁹² Per a totes les variants del mot i de les construccions que s’exposen a continuació, vid. DuCange, s. v. *forestarius*.

a) *Forestarius nuncius*, el ‘forester anunciador’, sinònim de *bannerius*, la persona encarregada d’aplicar el *bannus*, la ‘pena pecuniària o multa imposada a aquell qui infringeix els manaments o els edictes de l’autoritat suprema’⁵⁹³:

1350 D. DE LAURIÈRE II, *Ordinat. Reg.*, p. 479 (*cit.* DuCange, s. v. *forestarius*): item, quod dicti consules possint auro quolibet, seu quouis, creare unum nuncium forestarium, seu bannerium, qui habeat iurare in manibus dictorum consulum, de bene et fideliter habendo in regimine dicti banni, seu forestarii, qui etiam executiones ad instantiam et requestam dictorum consulum faciat.

b) *Forestarius regii*, el ‘forester regi’, encarregat de la vigilància dels boscos que pertanyen al rei:

Chronico Hariulfî lib. 1, cap. 19 (*cit.* DuCange, s. v. *forestarius*): siluarum ad regem pertinentium disposito et custos; *Regius forestarius*.

c) *Forestarius de feodo*, el ‘forester que compta amb el dret de forestatge d’un bosc i el treballa’:

FLETA lib. 2, cap. 41 (*cit.* DuCange, s. v. *forestarius*): *forestarius de non feodo. Forestarius capitalis de feodo.*

d) *Foresterius magister*⁵⁹⁴, el ‘forester que té cura dels boscos’. El substantiu *magister* incideix en l’autoritat que té aquesta figura en el bosc:

GALL. *Maître des eaux et forêts*. *Constit. MSS. Caroli reg. Sicil.* (*cit.* DuCange, s. v. *forestarius*): *officiales omnes debent iurare, scilicet iustitiarü secreti, ... magistri foresterii.*

---

⁵⁹³ GMLC, s. v. *bannus*. El diccionari proposa tres significats molt similars per al terme, encara que, com reconeixen els autors mateixos (n. 2), «en realitat totes tres accepcions són, en determinats contextos, difícilment dissociables».

⁵⁹⁴ Semblantment, al MLW (s. v. *forestarius*) es registra el sintagma *magister forestarius*: 979 CHART. *Rhen. med.* I 252, p. 309, 2: *ut ... ad usum uenatorum ... pertineret nec alterius arbitrio ... responderet, nisi illius solummodo, qui magister forestarius esset uenatorum.*

Aquest grau d'especificitat, però, no es troba encara a la documentació catalana, on, pel que fa a les formes llatines, únicament es troba l'acusatiu *forestarios*, que es llegeix al diploma de Sant Joan de les Abadesses del 987 i que és, amb tota probabilitat, producte de llatinitzar el català *forester*, substantiu que trobem a la resta de diplomes i que s'usa generalment com a sobrenom d'antropònims masculins. La detecció d'aquestes formes avança unes dècades la primera datació del mot a l'obra de Coromines i al GMLC⁵⁹⁵, on es localitza a partir de 1069, al document citat en aquestes mateixes pàgines, i, especialment, la d'Alcover i Moll⁵⁹⁶, de començaments del segle XIV:

1317 RLR XXXI 68 (*cit.* DCVB, s. v. *forester*): pastor de Vilafrancha fo mès per *f o r e s t e r* en los boschs de Conflent.

Algunes de les característiques de l'ofici dels guardaboscors es troben descrites en els documents dels anys 987, 1069 i 1142. Així, en el primer, que conté l'acta d'una causa sobre l'alou del castell de Mogrony, es diu que els foresters van ser enviats als boscos o pastures (*boscos uel pasturas*) i que, efectivament, se'ls va veure tenint-ne cura (*uidimus eis pasquerare*⁵⁹⁷). De manera similar, al text de 1069, Ramon Berenguer i Almodis posaren fi a les desavinences que hi havia entre Jofre Bastons i Adelaida, vídua de Silvi, col·locant un home de confiança (*homo de uobis ambobus manibus suis comentato*) perquè es fes càrrec del bosc i perquè, alhora, hi treballés com a menestral (*sit forester de ipso bosco et ministrat de ipsa laboratione quas inde exierit*)⁵⁹⁸. Finalment, al conveni de Solsona de 1142 queda determinat que, pel fet de tenir cura dels boscos encomanats, al forester li correspondrà la quarta part dels béns obtinguts i de la caça que es dugui a terme en aquell indret (*abeas quartam partem de exitibus suis atque de uenacione*).

Forestarius i *montanarius* (vid. s. v.) són les úniques paraules del corpus que denominen de manera específica la persona a càrrec de la vigilància d'un bosc. Quant a la presència del vocable en les llengües romàniques, *forestarius* es troba també en francès (*forestier*), occità (*forestièr*) i romanès (*forestier*). Molt més estès es

⁵⁹⁵ Vid. Coromines, *DECat* IV 123b, 1-4 i GMLC, s. v. *forestarius*.

⁵⁹⁶ DCVB, s. v. *forester*.

⁵⁹⁷ Infinitiu relacionat amb *pascer* 'fer pasturar, dur a péixer', d'on deriva el català *péixer*. Vid. Coromines, *DECat* VI 378b, 12 ss.

⁵⁹⁸ Vid. BALARI 1899: 615. Vegeu, en aquest treball, la veu *ministerialis*.

troba el fràncic **forhist*, present en altres llengües com el castellà, parla que, al igual que la catalana, posseeix el substantiu *floresta* ‘selva o mont espès i frondós’, en el qual, com notà Coromines⁵⁹⁹ i recollí Jaime Moya, «resulta interesante observar la interferencia formal y semántica con el término *flor*»⁶⁰⁰. Comú a aquestes dues llengües és l’adjectiu *forestal*, sovint aplicat al substantiu *guarda* per designar també la persona que s’ocupa de la vigilància dels boscos. En darrer lloc, i en un altre ordre de les coses, cal recordar que *forester* no està relacionat amb *foraster* ‘el qui es troba en un poble o en una localitat que no són els seus’, veu que derivaria de l’adverbi llatí *foras* ‘a fora’⁶⁰¹.

---

⁵⁹⁹ Corominas-Pascual, *DECH* II 919a, 8 ss.

⁶⁰⁰ JAIME MOYA (en premsa).

⁶⁰¹ Vid. Coromines, *DECat* IV 112a, 27-36.

fractor lignorum

VARIANTS:

—

FORMES:

fractorem lignorum

ETIMOLOGIA:

Expressió formada pels substantius *fractor* ‘el qui trenca alguna cosa’ i, en genitiu plural, *lignum* ‘tronc, llenya’. *Fractor*, substantiu agent derivat de *frangere* ‘trençar’, es documenta a partir d’època tardana (AVG. *c. Secundin.* 19, p. 933, 11: *nec ideo non est fragile lignum, si nullus fractor accedat*)⁶⁰², on ja apareix vinculat a *lignum*, veu ja testimoniada a Plaute (*Aul.* 357-358: STAPH.: *Ligna hic apud nos nulla sunt. CONG.: Sunt asseses? / STAPH.: Sunt pol. CONG. Sunt igitur ligna, ne quaeras foris*)⁶⁰³.

FORMES ROMÀNIQUES⁶⁰⁴:

—

SIGNIFICAT:

‘El qui talla els troncs per fer-ne llenya’, ‘lleyenataire’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1151** Bisson, *Fiscal accounts* 1 L, p. 19: et habet comes in isto honore suum lauanderium et luminarium et fractorem lignorum et auztorerium.

COMENTARI:

Tal com succeeix amb els substantius *lauanderius* ‘llavaner’, *luminarius* ‘fanaler’, i *auztorerius* ‘ensinistrador d’aus rapinyaires’ (vid. s. vv.), la locució *fractor lignorum* és exclusivament testimoniada, en acusatiu, en aquest diploma de l’any

---

⁶⁰² ThLL VI/1 1225, 52-53.

⁶⁰³ *Ibid.*, VII/2 1385, 81-82.

⁶⁰⁴ Per als derivats de *frangere*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 3482, Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v i Wartburg, *FEW* III 752b ss.

1151 que refereix les possessions, les rendes i els usatges de Prats de Molló i designa el llenyataire, la persona que talla els troncs en els boscos per emprar-ne la fusta en la construcció d'edificacions o per fer-ne llenya que escalfi els espais d'una casa. Al contrari que en aquells casos, l'escrivà no ha optat per un únic substantiu (que bé podria haver estat *lignarius*, absent del corpus però registrat des de Titus Livi⁶⁰⁵), sinó per una expressió composta dels mots *fractor* i *lignum*.

Poc documentat abans de l'Edat Mitjana, el substantiu agent *fractor* deriva del verb *frangere*, emprat al llarg de tota la història de la llengua llatina, el qual vol dir 'trençar, abatre', primàriament en sentit físic, com es troba ja a Plaute, i després també moral, ús freqüent en la poesia d'època clàssica⁶⁰⁶:

PLAUT. *Men.* 885-886: ait se obligasse crus fractum Aesculapio, / Apollini autem brachium.

OV. *met.* 12, 432-433: caudice qui misso, quem uix iuga bina mouerent, / Tectaphon Oleniden a summo uertice fregit.

Fractor és la persona que trenca alguna cosa en sentit ampli, des d'un objecte a un acord o una norma. A partir de les accepcions incloses al DMLBrit, al MLW, al LMILPolonorum, al LLMAIugoslaviae i al GMLSueciae⁶⁰⁷, als textos medievals hom pot distingir-ne les accepcions següents:

1. 'El qui trenca quelcom' en sentit figurat (un acord, un contracte, etc.):

700 CS 76 (*cit.* DMLBrit, s. v. *fractor*): si quis ... pertinacium contra hanc donationem fractoris animo uenire temptauerit.

2. També en sentit figurat, 'el qui viola la pau, l'ordre públic o les lleis d'una ciutat o territori':

ante 1225 CHART. *Helv. arb.* 26, p. 43, 8 (*cit.* MLW, s. v. *fractor*): quod, si nos (*sc.* episcopus) possemus monstrare, quod ipsi ciues contra

---

⁶⁰⁵ LIV. 35, 41, 10: Romae porticum extra portam Trigeminam in lignarios fecerunt (ThLL VII/2 1383, 2-3).

⁶⁰⁶ Vid. ThLL VI/1 1240, 57 ss.

⁶⁰⁷ Vid. s. v. *fractor* en tots els casos.

prohibitionem nostra bastimenta in ciuitate nostra fecissent, ipsi ciues tanquam *fractores* ciuitatis debent puniri.

1516 HANDL. Nord. I, p. 282 (*cit.* GMLSueciae, s. v. *fractor*): fidei publice ... immemores tamquam solliti et consueti *fractores* preuaricatores et transgressores fraudulententer ... quod promisserant adimplere differunt.

Amb aquesta accepció, el GMLSueciae registra també el femení *fractrix*, que no apareix a la resta de diccionaris:

s. **XV** (?) GRAVMON., p. 306 (*cit.* GMLSueciae, s. v. *fractrix*): ecce trium regum sunt corpora contumulata // que *fractrix* legum strauit mors insuperata.

3. ‘El qui entra en un domicili particular o públic, especialment una església, per robar-hi’, ‘lladre’:

ca. 1245 *Archivium Hibernicum* XI 51 (*cit.* DMLBrit, s. v. *fractor*): incendiarios et ecclesiarum fractores.

4. ‘Picapedrer’, en la construcció *fractor lapidum*:

1284 *KRAc* 351/9/m. 8 (*cit.* DMLBrit, s. v. *fractor*): utensilia quorundam cementariorum et *fractorum lapidum*.

1388 *PomnLw* I, p. 104 (*cit.* LMILPolonorum, s. v. *fractor*): *fractorem lapidum* ... dedimus VI grossos.

Com es pot observar, *fractor* adquireix eminentment matisos negatius quan és usat en sentit figurat. En el nostre corpus, però, l'ús de la paraula és, com en el cas de *fractor lapidum*, descriptiu, sense cap connotació. L'escrivà, doncs, emprà una expressió neutra i única en la documentació on s'al·ludeix a la feina del llenyataire. Ja Jeroni, però, emprà una fórmula pràcticament idèntica mitjançant el mot *caesor*:

HIER. *epist.* 53, 6: agricolae, caementari, fabri, metallorum lignorumue caesores.

Els documents demostren que la feina del llenyataire estava regulada. Així, per exemple, l'any 1184 Alfons I va concedir el permís a perpetuïtat de tallar llenya i fusta a tota la muntanya de Siurana⁶⁰⁸:

1184 CPoblación I 171, p. 240: *preterea, damus uobis et uestris, perpetuo, adempmentum de cendenda ligna et fusta in tota montanna de Siurana.*

Fractor no tingué continuïtat en les llengües romàniques (sí en compostos com ara *infractor*, però). *Frangere*, en canvi, a més de donar una nombrosa quantitat de derivats, restà en català com a mot de caràcter hereditari durant bona part de l'època medieval amb la forma *frànyer*, que també mantingué un sentit material i un altre de moral⁶⁰⁹:

ALCOATÍ 60 (*cit.* DCVB, s. v. *frànyer*): la medicina que fra ny la pera e ajuda a escopir.

Carta Cel, ms. 732, Est. Univ. XIV 289 (*cit.* DCVB, s. v. *frànyer*): si'l dicmenge trencha ni fra yn.

---

⁶⁰⁸ Vid. BALARI 1899: 508.

⁶⁰⁹ Vid. Coromines, *DECat* IV 157b, 28-42 i DCVB, s. v. Coromines esmenta també l'occità *frànber*, que si bé es va antiquar a la fi de l'Edat Mitjana, va deixar, segons sembla, algun rastre en els Pirineus gascons: *aràgne*, *harànder* i *lágne* (*DECat* IV 157b, 43-48).

montanarius

VARIANTS:

muntanerius

FORMES:

muntanerii

cat. montaner, muntaner

ETIMOLOGIA:

Substantiu, documentat en l'epigrafia tardana, que deriva de l'adjectiu *montanus* 'muntanyenc' amb l'addició del sufix formador de noms d'ofici *-arius*⁶¹⁰. La variant *muntanerius* prové de la llatinització del català *muntaner*.

FORMES ROMÀNIQUES⁶¹¹:

cat. *muntaner*; *esp.* *montanero*; *it.* *montanaro*; *oc. ant.* *montanier*.

SIGNIFICAT:

'Guarda de muntanyes o garrigues', 'bosquerol', 'muntaner'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1080** (*orig.*) Bach, *ACSolsona* 241, p. 114: Sig+num Berengarii M o n t a n e r .
- (2) **1102-1125** (*Cardona*) CPoblación I 44, p. 75: Ramon M u n t a n e r , I d e n a r i u m . *ibid.*: Raimundus filium Arnalli M u n t a n e r , medailga I . *ibid.*, p. 76: A. M u n t a n e r , medailga I .
- (3) **1126** DipCardona 153, p. 233: Sig+num Ramon M u n t a n e r .
- (4) **1156** DipCardona 195, p. 275: Petrus M u n t a n e r XLV solidos.

---

⁶¹⁰ Vid. KREIGER 2017: 63. Vid. etiam Coromines, *DECat* V 839b, 39-40.

⁶¹¹ Coromines, *DECat* V 839b, 56. Vid. etiam Wartburg, *FEW* VI/3 104b ss. Per a les formes romàniques derivades de l'adjectiu *montanus*, vid. Meyer-Lübke, *REW* 5667.

- (5) **1190** DipTortosa 446, p. 550: terminatur ab oriente in nos ipsi donatores et in domibus Petri Ollegarii et domibus Petri Muntanerii, a meridie in domibus Petri Iordani, ab occiduo et a circio in uis publicis.
- (6) **1191** DipTortosa 452, p. 558: terminatur ab oriente in domibus quas tenet per nos Petrus Montaner, a meridie in domibus quas tenet per nos Bernardus Ortolanus.
- (7) **1194** (*orig.*) Baraut, *DocUrgell* 1865 (Urgellia 11, p. 31): Sig+num Gillem Montaner.
- (8) **s. XII** (*orig.*) Baraut, *DocUrgell* ap. 46 (Urgellia 11, p. 107): memoria de illis tortis quod G. Muntaner habet factum ad R. Zachariga olim de ea condemina quod ad ei mitisset in pignore. In primis quando seminavit G. Muntaner ea condemina absegavit mihi de semente VIII punieres de tritico.

COMENTARI:

El català *muntaner* deriva del llatí *montanarius*, terme provinent de l'adjectiu *montanus* 'muntanyenc', que procedeix, al seu torn, del tema en *-i mons* 'mont'⁶¹². *Montanus* es documenta des d'època clàssica (sovint, en al·lusió als animals que viuen a les muntanyes⁶¹³) i pel mateix temps apareix ja substantivat, tant en masculí com en femení *-i*, d'altra banda, també en gènere neutre⁶¹⁴ *-i*, sobretot, amb formes en plural que donen nom als habitants dels pobles o de les regions de muntanya⁶¹⁵:

CAES. *ciu.* 1, 39, 2: ex Aquitanis montanis que, qui Galliam prouinciam attingunt.

Del substantiu *montanarius*, tan escassament testimoniat que no apareix als principals diccionaris de la llengua llatina, i fins al punt que alguns lexicògrafs

---

⁶¹² Per a aquest terme, vid. s. v. *munter*. Vid. etiam Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v.

⁶¹³ OV. *ars* 2, 364: *plenum montano credis ouile lupo?* (ThLL VIII 1457, 35).

⁶¹⁴ El neutre plural *montana* denomina els llocs muntanyencs (VARRO *rust.* 1, 6, 3: *ubi lati campi, ibi ... loca calidiora ac grauiora, ubi montana, ut in Vesuuio, ... salubriora*; vid. ThLL VIII 1458, 31-33).

⁶¹⁵ Vid. ThLL VIII 1457, 48-49.

tan sols el donaren com a hipotètic (Wartburg, Alcover i Moll⁶¹⁶), només se'n té constància a partir d'una inscripció funerària, trobada al *Coemeterium Maius* de la via Nomentana, a la ciutat de Roma, que hauria estat esculpida entre els anys 376 i 450 i on es llegeix com a *cognomen* d'un tal *Debestus*, que, tanmateix, segurament hauria estat *fossor* del cementiri⁶¹⁷, segons s'indica a l'epitafi:

ICVR VIII 22408: *Debestus montanius / qui laboravit per omnium / climiterium meritus fecit.*

'El qui habita a les muntanyes' és l'accepció que, com *montanus* en l'Antiguitat romana, presenta *montanius* en tots els diccionaris de llatí medieval⁶¹⁸, tret del LMILPolonorum, on es defineix amb el significat de 'miner' (*metallorum fossor*, a la definició aportada). Al seu torn, el LELMAL només dóna entrada al femení *montanera*, la 'prestació dels colons al seu senyor, consistent en la guarda dels boscos i de les deveses', que documenta en un diploma de l'any 1092 on apareix coordinat a *fossatera*, el 'tribut consistent en el pagament d'una suma pecuniària per l'exempció de dur a terme treballs a les fosses de les forteses'⁶¹⁹:

1092 SH 893, 8 (*cit.* LELMAL, s. v. *montanera*): non faciatis *montanera*, ne *fossatera*, ne *nuncio*, ne *magnaria*, nisi que detis in anno XII dies ad nostros *lauores*.

Aquest abstracte es relaciona ja amb la denominació de l'ofici de guardabosc que *montanius* posseeix en textos catalans del segle XII⁶²⁰ i castellans del XIII⁶²¹, significat que deu tenir també als documents del corpus estudiat. Aquest vocable

⁶¹⁶ Vid. Wartburg, *FEW* VI/3 105b i DCVB, s. v. *montaner*.

⁶¹⁷ Figura analitzada s. v. *fossador*.

⁶¹⁸ Vid., s. v. *montanius*, DuCange, DMLBrit, Niermeyer, LMILPolonorum, LLMAIugoslaviae i LItalicaeMAL; vid. NGML, s. v. *montanarius*. Vid. etiam LELMAL, s. v. *montanera*.

⁶¹⁹ Vid. LELMAL, s. v. *fossataria*.

⁶²⁰ s. XII PPujol, *DocVgUrg.* 6, 16 (*cit.* Coromines, *DECat* V 839b, 41-45): *tolgren a'n A., cavaler, e a'n Martel, un bou, en reemeren-lo 36 sol., e tolgren a'n Gerat dez Penal 90 sol., e tolgren a'n A. montaner, 2 someres, e reemé-les 90 sol.* Alcover i Moll (DCVB, s. v. *montaner*) no el registren fins al 1272 (*Cost. Tort.* II, IV 7: *en carnicers, pescadors, muntaners, fusters, ferrers, pelicers, sabaters ni altres menestrals*).

⁶²¹ **1247** *Fueros de Aragón*, BNM 458 (*cit.* CORDE, s. q. *montanero*): *el montanero que guarda el mont*. Vid. Corominas-Pascual, *DECH* IV 131b, 16-17, on s'indica que Nebrija va definir el castellà *montanero* amb el llatí *saltuarius* 'guardabosc'.

seria l'únic que anomenaria de manera específica l'encarregat de servir un bosc juntament amb *forestarius* (vid. s. v.), substantiu de què es conserven testimonis que descriuen algunes de les tasques que realitzaven aquests treballadors. *Montanarius* apareix des del 1080 (ço és, aproximadament un segle abans del que proposa Coromines), com a sobrenom d'antropònims masculins, amb les formes catalanes *montaner* (diplomes de 1080, 1191 i 1194), *muntaner* (1102-1125, 1126, 1156, així com al redactat al segle XII, sense data concreta) i la llatinitzada *muntanerii*, present al document de Tortosa de 1190. Igualment, apareix amb relativa freqüència, llatinitzat o no, com a nom propi masculí i femení:

1174 Puig i Ferreté, *Gerri II* 161, p. 117: uenerunt ad finem et concordiam in manum Artalli comitis et presencia multorum nobilium uirorum et clericorum ... predicti uiri, scilicet, Fortugnus et M o n t a n e r i u s prephatam dechaniam domino Arnallo Vrgellensis episcopo.

1176 Baraut, *SAndorra* 18, p. 28: dono tibi Marti de Tolde et uxori tue Marie et filie uestre M o n t a n e r a et uiro suo Ramon et Berengario filio uestro mansum de ort cumenal.

Com a substantiu, el llatí *montanarius* tingué continuïtat en català i castellà, on ja hem vist que designa el guardabosc, i italià i occità antic, llengües, aquestes, en què presenta el significat del clàssic *montanus* 'persona que habita les muntanyes'. Com a adjectiu, amb l'accepció de 'relatiu a la muntanya', es troba en tots aquests idiomes i, a més a més, en el francès antic *montanier*⁶²².

---

⁶²² Vid. Wartburg, *FEW* VI/3 105a.

3.6. Caçadors, falconers i pescadors

auztorerius

VARIANTS:

—

FORMES:

auztorerium

ETIMOLOGIA:

Probablement, llatinització, amb la substitució del sufix català *-er* pel llatí *-erius*, d'un català *ostorer o *astorer que derivaria del català antic *astor* (també escrit *austor*, *auztor* i *ostor*⁶²³) 'ocell carnisser de la família de les aquílides, més gran que l'esparver i menys que l'àguila'⁶²⁴, provinent, al seu torn, del llatí vulgar sinònim *acceptor* (en llatí clàssic, *accipiter*).

FORMES ROMÀNIQUES:

esp. *azorero*.

SIGNIFICAT:

'El qui cria i ensinistra aus rapinyaires per a la caça', 'falconer'.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1151** Bisson, *Fiscal accounts* 1 L, p. 19: et habet comes in isto honore suum lauanderium et luminarium et fractorem lignorum et a u z t o r e r i u m .

COMENTARI:

Dins del camp lèxic que ens ocupa, aquest és, sens dubte, un dels termes més particulars que hom troba a la documentació altmedieval catalana. Testimoniat

---

⁶²³ Vid. Coromines, *DECat* I 464a, 51 ss.

⁶²⁴ Vid. DCVB, s. v. *astor* i Coromines, *DECat* I 464a, 51-52.

en un diploma que refereix tot l'honor, les rendes i els usatges de Prats de Molló, *auztorerius* apareix, en cas acusatiu, en un passatge en què hom fa esment dels treballadors de què disposa el comte de Barcelona: el *lauandarius* ('persona que fa la bugada'), el *luminarius* ('fanaler'), el *fractor lignorum* ('llenyataire')⁶²⁵ i, en darrer lloc, el mot que ara tractem. Es tracta d'oficis ben diferents, que no tenen relació entre si.

Cap dels diccionaris europeus de llatí medieval no recull aquesta paraula. No obstant això, es registren alguns noms que sí comparteixen la seva mateixa arrel: en primer lloc, *aztorera*, substantiu present en la documentació lleonesa a partir del 812, les nombroses variants del qual es recullen al LELMAL (*açorea*, *azorerer*, *aztoeira* o l'ablatiu plural *aztoreribus*) i que dóna nom al «lugar, sitio, recinto donde se crían o se encuentran encerrados azores; halconera»⁶²⁶:

812 CO 3, 36 (*cit.* LELMAL, s. v. *aztorera*): concedo exitus per circuitum, sernas multas et magnas, terras cultas uel incultas, fontes, montes, a z t o r e r a s, prata, pascua.

En segon lloc, es troben als diccionaris els noms *astur*⁶²⁷, *astorius*⁶²⁸, *austorius* (*ostorius*, *austozius*)⁶²⁹ i *aztor*⁶³⁰, substantius que designen un ocell, l'astor' o 'falcó rapinyaire'. Entre les variants d'*aztor* que registra el LELMAL hi ha *accore*, forma evolucionada, amb assimilació i simplificació del grup *-pt-*, del vulgarisme *acceptor* (provinent del llatí clàssic *accipiter*⁶³¹, associat al verb *accipio* per etimologia popular⁶³²), d'on deriven el castellà *azor*, el català *astor*, l'occità antic *austor* o el portuguès *açor*. Al text que se cita al LELMAL, l'astor sembla actuar com a au missatgera:

1085 ES 44, 23 (*cit.* LELMAL, s. v. *aztor*): ego Petro Vilitiz accebi de te Iohane Citiz I a c c e t o r e ad confirmandum cartula.

⁶²⁵ Vid. s. vv.

⁶²⁶ LELMAL, s. v. *aztorera*.

⁶²⁷ Vid. LMILPolonorum, s. v.

⁶²⁸ Vid. LLMAIugoslaviae, s. v.

⁶²⁹ Vid. DuCange, s. v.

⁶³⁰ Vid. LELMAL, s. v., que també en registra diverses variants.

⁶³¹ Vid. ThLL I 322, 22 ss.

⁶³² Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. v. *accipiter*.

Pel que fa al català *astor*, Coromines explica que en època medieval, concretament cap al segle XIII, es troba una variant molt semblant a la forma occitana: *auztor*, documentada a l'obra prosaica de Lull⁶³³. El passatge menciona els astors juntament amb les altres aus de caça per excel·lència, és a dir, els esparvers i els falcons:

LLULL *Blanquerna*, *NCl.* II 10, 2 (*cit.* Coromines, *DECat* I 464b, 10-14):
 encontraren lo bisbe qui s'anava deportant, e devant si anava un seu nebot
 que molt amava, lo qual anava ab gran re de companyons qui caçaven, e
 portaven a u z t o r s , espervers, falcons, e menaven cans.

Aquesta variant també queda testimoniada en el seu *Desconhort*, però, com apunta Coromines⁶³⁴, l'obra poètica de l'autor conté una certa barreja occitana que podria explicar la seva presència, la qual pot resultar, per aquesta raó, menys rellevant. Igualment, a Lull es documenten les variants *austor* i *ostor* (d'influència tal vegada occitana i mostra, doncs, de la mescla de què parlàvem), a més de la pròpiament catalana, *astor*⁶³⁵. *Ostor*, de fet, apareix documentat als recomptes de despeses de la residència comtal de Sant Pere de Vilamajor dels anys 1156 i 1157⁶³⁶:

1156-1157 Bisson, *Fiscal Accounts* 4, p. 38: et dispenderunt I migera de pan
 et miga quarta et dispenderunt istos sarecenos et I o s t o r que portaren
 VIII parilios de galinas.

Sembla versemblant, en efecte, que de la variant *auztor* es desenvolupés un nom d'ofici **aztorer*, que no hauria deixat rastre, la llatinització del qual hauria donat el llatí *auztorerium* que hom llegeix al diploma de 1151; el paral·lel lleonès citat, *aztorera*, que s'hauria creat a partir d'un procés gramatical idèntic, reforça aquesta hipòtesi. Creiem, per tant, que es pot concloure amb seguretat que el text esmenta l'individu que tenia per ofici criar i ensinistrar astors (i, possiblement, també altres aus de caça com els falcons o els esparvers, que ja hem citat), un tipus d'ofici que no és estrany a la documentació: molt abans, al 859, ja es

⁶³³ Vid. Glossari lul·lià I, s. v. *auztor*.

⁶³⁴ Coromines, *DECat* I 464b, 7-9.

⁶³⁵ Vid. Glossari lul·lià I, s. vv. *astor* i *austor* i IV, s. v. *ostor*.

⁶³⁶ Per a aquest document, vid. PUIG-QUETGLAS 2013: 67-72.

testimonia una menció a un ensinistrador d'ocells, concretament un falconer (potser, un funcionari), amb el substantiu *falconarius* (vid. s. v.):

859 DipPallars 55, p. 313: notum esse uolumus omnibus fidelibus nostris, uicecomitis, uichariis, iudicis, tribunis ... uenatores, falchonariis, exactores.

D'altra banda, el corpus de la Catalunya altmedieval conté un altre substantiu d'origen incert però que podria relacionar-se amb *astor* i amb *austorerius*. Ens referim a la veu *austurino* (amb variants *austurino*, *austuri*, *auctori*, *osturino*, *oztori*, *oztorin*, *ozturi* i *oxtori*⁶³⁷), la qual, com indica Gómez Rabal⁶³⁸, apareix per primera vegada en un diploma d'Àger de l'any 1068 i que té paral·lels en castellà antic (*austurino*, *austurino*, *austuri*, *osturino* i *ozturi*) i en francès antic (*osterin*)⁶³⁹:

1068 Sanahuja, *Àger* 25, p. 340: ad sanctum Micaelem de Mamacastro concedo de mea porcione de ciclatons capas duas et una de o z t o r i cum tela I de pallio. *ibid.*: et ad filia mea Valencia concedo pellicia mea maiore armellina cum tela I de o z t o r i n o et cum affiballis meis minores de auro. *ibid.*, p. 341: meam pelliciam de alfanech cooperta de fresco, cum capa de o z t o r i n o facta cum fresco uendant supradicti mei elemosinari.

Com es desprèn d'aquest passatge, *austurino* designa algun tipus de teixit (*capas duas et una de oztori*, *tela I de oztorino* i *capa de oztorino facta cum fresco*). És l'única evidència que proporciona aquest terme, que Coromines considera, però, sens dubte derivat d'*astor*⁶⁴⁰. Malgrat que la seva proposta és rebutjada per Trias⁶⁴¹ (qui tampoc no creu en la hipòtesi de Riquer⁶⁴², que l'emparenta amb el germànic *Oster* 'Orient', d'on provindria aquesta tela), creiem que no es pot descartar la possibilitat que el teixit que denomina *austurino* sigui un de revestit de plomes d'astor, potser com a element ornamental i tal vegada com a tret de

⁶³⁷ Vid. GMLC, s. v. *austurino*.

⁶³⁸ GÓMEZ RABAL 2011: 59. Al GMLC (cf. s. v. *austurino*) el primer testimoni és de 1078 (CSCugat II 694, p. 356: *concedo ad s. Mariam Riupollentis ... plumacium I de ozturi rubro, et auricularium I ... et ad ipsum ospitalem s. Crucis ... colcedram I de pluma coopertam de ozturi*).

⁶³⁹ TRIAS 2012: 463.

⁶⁴⁰ Vid. Coromines, *DECat* I 465a, 38-39.

⁶⁴¹ TRIAS 2012: 463.

⁶⁴² RIQUER 1999: 117.

distinció social. Si així fos, l'*anztorerius* també podria ésser l'encarregat de proporcionar aquestes plomes.

En les llengües romàniques només hi ha una forma testimoniada provinent d'*acceptor* i relacionable amb *anztorerius* (per bé que, com hem dit, aquest mot fa intuir l'existència d'un català antic **oztorer* o **astorer*): el castellà *azorero*, derivat d'*azor*, que, això no obstant, designa actualment 'l'home que acompanya un lladre i porta allò que ell furta'⁶⁴³, significat sorgit probablement per metàfora amb el *modus operandi* dels astors. Tanmateix, en aquesta llengua també es documenten, des de mitjan segle X, les formes més arcaiques *acetore* i *azttore*, d'on derivà el castellà antic *acetrero*, síncopa d'*aceterero*, actualment *cebrero*, sinònim del terme estudiat⁶⁴⁴ i que va donar, al seu torn, l'abstracte *cebrería*.

---

⁶⁴³ Vid. DLE, s. v.

⁶⁴⁴ Corominas-Pascual, *DECHI*, 437a, 23-30.

falconarius

VARIANTS:

falchonarius, falchonerius

FORMES:

falchonariis

falchonerios

ETIMOLOGIA:

Innovació del llatí medieval derivada de *falco* ‘falcó’, mot documentat a partir d’època tardana, amb l’afegiment del sufix nominal *-arius*, característic dels noms d’ofici.

FORMES ROMÀNIQUES:

cat. *falconer*; esp. *halconero* (cast. med. *falconero*); fr. *fauconnier*; gall.-port. *falcoeiro*; it. *falconiere*; oc. *falconièr*.

SIGNIFICAT:

‘El qui cria i ensinistra falcons per a la caça’, ‘falconer’, potser ja fent referència al ‘funcionari encarregat de la regulació de la falconeria’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **859** DipPallars 55, p. 313 (*diploma del comte Ramon de Tolosa a favor del monestir de Sant Pere de Burgal*): notum esse uolumus omnibus fidelibus nostris, uicecomitis, uichariis, iudicis, tribunis ... uenatores, falchonariis, exactores et omnia iudiciaria potestas.
- (2) **1183** Bisson, *Fiscal accounts* 45, p. 111: inter bordum et falchonerios IIII homines et IIII animalia dispensauit IIII solidos et succe et melas agras et dulcias quas misi domino regi ad Prads II solidos et IIII denarios.

COMENTARI:

L'origen del terme del llatí tardà *falco* és incert i ha estat molt discutit. Tradicionalment, hom ha dit que procedeix del substantiu *falx* 'falç', l'eina emprada per tallar l'herba consistent en una fulla de ferro fixada a un mànec de fusta. La forma corba de la fulla, molt semblant a la de les urpes del falcó, va propiciar aquesta associació popular, que es llegeix a Isidor⁶⁴⁵ i que també donà lloc a l'adjectiu *falco*, aplicat a les persones de peus o dits torçats:

ISID. *orig.* 12, 7, 57: capys Itala lingua dicitur a capiendo. Hunc nostri falconem uocant eo quod incuruis digitis sit.

La paraula llatina habitual per designar el falcó era, com també mostra el propi Isidor, *capys* (*capus*), d'origen etrusc, segons Servi⁶⁴⁶. La tardana aparició de *falco* ha fet pensar en un origen germànic, teoria que no ha estat confirmada i que compta amb arguments a favor (com ara que apareix en la majoria de llengües germàniques antigues)⁶⁴⁷ i en contra. Coromines resum la qüestió i conclou que, molt probablement, *falco* no és un germanisme⁶⁴⁸:

Hoy los mejores autores se inclinan por la segunda alternativa [i. e. que *falco* sigui un llatínisme en germànic i no pas un germanisme en llatí], y sólo Ernout-Meillet permanece todavía indeciso⁶⁴⁹. Los hechos son: en latín es frecuente como nombre de ave desde el s. V, y ya se halla en Ítala (cuya mayor parte corresponde al s. III o fines del II) y difícilmente puede dudarse de su identidad con el apodo o adjetivo personal *falco*, ya documentado en el año 193 y explicado en la forma citada en las glosas antiquísimas de Festo; en germánico no tiene etimología evidente y sólo se documenta en fecha temprana en el alto alemán antiguo y en el neerlandés medio, es decir, en los dialectos más influidos por el romance; finalmente se cree que la caza de altanería fue enseñada a los germanos por los pueblos romances, y aunque es verdad que muchas aves de cetrería se traían de Escandinavia, allí nuestro vocablo no aparece hasta muy tarde.

⁶⁴⁵ Vid. ThLL VI/1 175, 81 ss. Vid. etiam GMLC, s. v. *falconarius*.

⁶⁴⁶ JAIME MOYA 2015: 76.

⁶⁴⁷ Vid. *ibid.*, pp. 76-77.

⁶⁴⁸ Corominas-Pascual, DECH III 307a, 51 ss.

⁶⁴⁹ Vid. Ernout-Meillet, *Dictionnaire*, s. vv. *falco* i *falx*.

Com indica el GMLC⁶⁵⁰, *falco* apareix en la toponímia en un diploma del 990 pertanyent al comtat de Manresa. Així mateix, també es testimonia el derivat toponímic *Falconaria* (*Falconera*), la «rocassa que constitueix el cim més alt de les Guilleries en la part septentrional, damunt Vilanova de Sau»⁶⁵¹:

990 DipOsona 1595, p. 1140: in comitatu Minorisa ... in ualle que uocant F a l c o n e s ... et ascendit at ipsa serra de F a l c o n e s .

952 DipOsona 687, p. 527: de oriente ad ipsa F a l c o n e r a .

El derivat *falconarius* es troba present als textos de la immensa majoria de territoris europeus en l'Edat Mitjana. En efecte, gairebé tots els diccionaris⁶⁵² donen entrada a aquest ofici dedicat a l'ensinistrament dels falcons per a la caça. Aquesta tasca, però, s'anà institucionalitzant i és possible que el terme ja designi alguna mena de funcionari encarregat de regular-la en el diploma del 859, on apareix coordinat a diverses figures del poder judicial (entre d'altres, *uicecomites*, *uicharii*, *iudici*, *tribuni* i, en definitiva, *omnia iudiciaria potestas*). El text sembla influït per alguns preceptes del *Capitulare de uillis uel curtis imperii*, acta legislativa de finals del segle VIII o principis del IX en què Carlemany, tot dirigint-se als governadors dels seus dominis, decreta una sèrie de regles:

s. IX in. Capit. de uillis 47 (*cit.* Niermeyer, s. v. *venator*)⁶⁵³: uenatores nostri et falconarii uel reliqui ministeriales, qui nobis in palatio assidue deseruiunt.

És possible que aquesta figura, que en textos d'altres zones geogràfiques també apareix documentada com a dignitat palatina⁶⁵⁴, s'anés fixant amb el pas

⁶⁵⁰ Vid. GMLC. s. v. *falconarius*.

⁶⁵¹ Coromines, *Onomasticon* IV 184b, 29 ss. L'autor recull nombrosos topònims catalans que inclouen el mot que ens ocupa, com ara Castell Falcó, Montfalcó, Puifalcon o Canals de Falcoví, a Andorra, provinent de FALCO-WIN. D'altra banda, afirma que en el cas d'indrets enlairats, caps i cims com aquests (és a dir, d'accidents geogràfics de forma punxeguda), no hi ha dubte que els noms dels topònims provenen de *falco* 'falcó', entès com a paraula llatina, però que, com a nom de castell o de mas, l'origen és germànic.

⁶⁵² Vid., s. v. *falconarius*, GMLC, DuCange, Niermeyer, DMLBrit, MLW, LMILPolonorum i LLMAIugoslaviae.

⁶⁵³ Per a aquest document, vid. etiam s. v. *uenator*.

del temps, fins que a la Catalunya del segle XIII ja era un funcionari, del tot establert, al servei dels reis, dels comtes o dels grans magnats⁶⁵⁵. Així, Bisson edita un document de l'any 1213 on ja apareix un falconer a les ordres d'un vescomte:

1213 Bisson, *Fiscal accounts* 136, p. 252: et falchonario comitis Conuenarum CCCX solidos.

La falconeria, tal com succeïa amb la caça, va estar sempre molt lligada als reis i al nobles, per als quals era un dels passatemps preferits⁶⁵⁶. Conservem, per exemple, una nota d'hostalatges de l'any 1157 que parla del pas per Vilamajor d'alguns viatgers, sens dubte caçadors, que portaven amb ells gossos i falcons:

1156-1157 Bisson, *Fiscal accounts* 4, p. 37: et in ista ebdomada uenit ... Ponti de Morlans qui menaua c a n s ad comte de Vrgel. Et despenderunt in pane VIII<I> solidos et III porcos et inter fal c o n s et illos v paros de galinas et ... in candelas et cebas XII denarios et in ciuada XXI quarta.

Els dos testimonis de la nostra documentació mostren les formes llatines *falchonariis* i *falchonerios*, en què el sufix *-arius* se substitueix per *-erius*, tal vegada perquè es tracta de la llatinització del català medieval *falconer*, que segons Coromines i Alcover i Moll es troba per primera vegada a la *Crònica* de Muntaner com a funcionari de palau⁶⁵⁷:

MUNT. *Cròn.* 194 (*cit.* DCVB, s. v. *falconer*): hach un falconer qui era d'Alamanya.

Falconarius és un terme pràcticament panromànic, només absent en romanès, llengua que, d'altra banda, sí emprà, com també fan la resta de parles de la Romània, el substantiu *falconerie* 'falconeria'.

---

⁶⁵⁴ Vid. DuCange, s. v. *falconarius*.

⁶⁵⁵ GEC, s. v. *falconer*. La falconeria tingué una gran importància en l'època baixmedieval, quelcom que propicià l'aparició de manuals que orientaven els falconers en la manera de tenir cura de les seves aus. Vid. CIFUENTES 2001: 151-156.

⁶⁵⁶ BALARI 1899: 697.

⁶⁵⁷ Vid. Coromines, *DECat* III 856b, 7-8 i DCVB, s. v. *falconer*.

munter

VARIANTS:

monter

FORMES:

cat. monter

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat del català *mont* (*muní*) ‘muntanya’, procedent del llatí *mons*, amb l’addició del sufix nominal *-er*.

ALTRES FORMES ROMÀNIQUES⁶⁵⁸:

esp. *montero*; gall.-port. *monteiro*.

SIGNIFICAT:

‘El qui s’encarrega de fer caçar els gossos en la cacera major’, ‘munter’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **1156** (*orig.*) DipTortosa 73, p. 126: dono tibi Martino M o n t e r ... illam butigam que est inter butigam Arnalli Frener et butigas comitis.
- (2) **1160** DipTortosa 113, p. 165: una pecia terre affrontat ab oriente in carrera, a meridie in campo Martini M o n t e r .
- (3) **1174-1181** (*orig.*) DipTortosa 253, p. 317: dimitto ad Sancius capellanus III solidos, ... Duran de Podio III solidos, Martin M o n t e r II cantars olei.

COMENTARI:

El substantiu *munter*, documentat amb la forma *monter*, es troba únicament com a sobrenom d’un tortosí, de nom Martí, que va viure a la segona meitat del segle XII i deriva, per mitjà del sufix *-er*, del català *mont*. *Mont* donà una variant

---

⁶⁵⁸ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 5664.

mont que tingué ràpidament més força i que tendí a generalitzar-se, però seguí usant-se sovint en la toponímia (producte d'aquest ús, en efecte, són topònims lexicalitzats com ara Montserrat, Montornès, Montmeló o Montgat) i, segons Coromines, en textos i denominacions d'influència o estil religiós o bíblic (pensem, per exemple, en el «mont Sinaí») i als bisbats de Girona i Elna, en què era pròpia⁶⁵⁹. Així, *mont* es testimonia en autors com Llull (de l'estil del qual se'n pot dir «si no bíblic, almenys teològic»⁶⁶⁰) o Eiximenis, nat, precisament, a Girona:

LLULL *Do. Pu.* 176 (*cit.* Coromines, *DECat* V 835b, 28-19): Mafumet anàsse'n en un puig ... con Mafumet devalla del m o n t.

EIXIMENIS *Dotzèn* (*NCl.* VI 100; *cit.* Coromines, *DECat* V 835b, 27-29): jugant axí, venc un ballester de m o n t, e acostant-se a l'ermitori, veé lo joc que lo prohóm menava ab la bestiola.

No obstant aquesta explicació, tant *mont* com *mont*, provinents del llatí *mons*⁶⁶¹, apareixen ja als diplomes estudiats amb força freqüència des del segle X arreu del territori, sembla que indistintament:

977 *DipOsona* 1235, p. 1329: istud alodium ... dono et facio bene franchum in dictis terminis, nominatum ad Rial et in eius pertinenciis ... et in Escarauhc, et in m u n t Cunier, et in ipsa Val, et in Pedrozel.

1152 *Sarobe, DipTGardeny* 42, p. 134: post obitum suum remaneat medietate de ipsa terra qui est ad uilla Alarig, de ipsa esponna a m o n t.

Tal com *uenator* (vid. s. v.), el substantiu *munter* (registrat, com hem dit, amb la variant *monter* al corpus) designa el caçador encarregat de la caça major, practica da en terrenys boscosos i muntanyosos fonamentalment pels membres de les classes benestants i que tenia com a objectiu la captura de bèsties salvatges com cérvols (sens dubte, les més anhelades), óssos, isards (molt fins de vista i olfacte, eren extremadament difícils de caçar⁶⁶²) o senglars, animals considerats com a

---

⁶⁵⁹ Coromines, *DECat* V 835a, 11-25.

⁶⁶⁰ *Ibid.*, 17.

⁶⁶¹ Per a aquesta paraula, testimoniada des de Plaute (*Merc.* 859: *neque mihi ulla obsistet ammis nec mons neque adeo mare*), vid. *ThLL* VIII 1430, 1 ss.

⁶⁶² *BALARI* 1899: 697.

part integrant de la propietat feudal la carn dels quals era gustosament consumida⁶⁶³. La missió dels munters consistia a dirigir, en les batudes, els gossos de caça, entrenats per perseguir i capturar bèsties com les esmentades, tot procurant que l'activitat es desenvolupés en els espais previstos. Segons Coromines i Alcover i Moll⁶⁶⁴, la presència de caçadors anomenats *munters* o *monters* als textos catalans no es testimonia fins a la *Crònica* de Muntaner, de manera que els documents aportats avancen la primera datació d'aquesta veu en prop de dos segles:

MUNTANER *Cròn.* 296 (*cit.* DCVB, s. v. *munter*): amenaven llurs m u n t e r s
qui los toros mataven.

A banda del català *munter*, hom documenta el castellà *montero* i el galaicoportuguès *monteiro*. En el LELMAL apareixen formes llatinitzades des de l'any 1022⁶⁶⁵ i es dona testimoni, en un diploma del 1216, de l'anomenat *montarius maior regis*, «el oficial regio encargado de dirigir las batidas cuando el rey iba de caza. Estaba al frente de otros monteros, todos ellos encargados de dichas batidas para dirigir la caza hacia el lugar en que era esperada»⁶⁶⁶:

1216 BE 105, 30 (*cit.* LELMAL, s. v. *montero*): et rex dedit suos uicarios,
scilicet, Martinus, montarius maior regis, qui circuisset Salzedo et
Miranda, similiter et Prauia, et diuideret homines per capitibus ad Sanctum
Saluatorem et a parte regis similiter ad Lapetum.

Finalment, del portuguès *monteiro* se'n té notícia des del 1136 gràcies a un text que apareix citat al NGML en què s'autoritza aquests caçadors a vendre les pells de les bèsties que devien haver occit⁶⁶⁷:

1136 *Doc. Port. reg.* I 152, p. 176 (*cit.* NGML, s. v. *montarius*): m o n t e i r o s
qui fuerint pro pelles de bestiis adducant illas ad concilium et uendant illas
sine nullo meto.

---

⁶⁶³ Vid. MONTANARI 1988: 42-43.

⁶⁶⁴ Vid. Coromines, *DECat* V 839a, 53 i DCVB, s. v. *munter*.

⁶⁶⁵ 1022 CL 791, 27 (*cit.* LELMAL, s. v. *montero*): *qui presentes fuerunt pro ts.: Pelagio, montero, ts. Fredenando ts.* Llatinitzada, la paraula també es recollida al DuCange (s. v. *montarius*).

⁶⁶⁶ LELMAL, s. v. *montero*.

⁶⁶⁷ Vid. NGML, s. v. *montarius*.

piscator

VARIANTS:

pischator

FORMES:

piscator, -orem, -oris, -ore, -ores, -oribus

pischator

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, mitjançant el sufix agent *-tor*, del verb *piscari* ‘pescar’. Es documenta des de Plaute (*Capt.* 813: *piscatores, qui praebent populo pisces foetidos*)⁶⁶⁸.

FORMES ROMÀNIQUES⁶⁶⁹:

cat. *pescador*; esp. *pescador*⁶⁷⁰; fr. *pêcheur*; gall.-port. *pescador*; it. *pescatore*; oc. *pescador*.

SIGNIFICAT:

‘Pescador’:

- a) ‘El qui pesca peixos’.
- b) Epítet de sant Pere en topònims.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

a)

- (1) **947** Constans, *DipBanyoles* 35, p. 237: *eisque potestatem piscandi homines tribuit, secundum promissionem suam qui prius piscatores piscium esse uidebantur.*

---

⁶⁶⁸ Vid. ThLL X/1 2199, 21.

⁶⁶⁹ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 6528.

⁶⁷⁰ El castellà també posseeix el cultisme *piscator* ‘especie de almanaque con pronósticos meteorológicos’ pel nom d’un astròleg milanès, el qual, naturalment, rebé aquest cognom a partir del mot que analitzem. Vid. DLE, s. v.

- (2) **1002** CSCugat II 375, p. 22: accipio ego in mea comutacione uestra ex parte unum ortulum cum suum puteum, et diuersis arboribus ac uitis, cum sua casula, solo, ac suo superposito, que est in burgo ciuitatis Barchinone, prope domum qui fuit de ... Manages, et domum de Dominico Piscatore, mihi satis placibile.
- (3) **1007** AComtalPerg I 91, p. 369: affrontat prenotata omnia de parte circi in uineas de te Gimara comparatore et in uinea de Mirabilia et in uinea de Guillemundo piscator et in uineas de Gelmiro et de Aurucia, de aquilonis in uineas de Seniuldus.
- (4) **1008** AComtalPerg I 94, p. 373: Signum+ Domenicus piscator.
- (5) **1010** DACCBBarcelona I 138, p. 437: Sig+m Inguilrigus presbiter⁶⁷¹ piscator.
- (6) **1015** AComtalPerg I 115, p. 402: in alio loco impignoro tibi ipso meo casalicio ab aliquid de curte, cum sua fustamina et suo solo et suas parietes suaque eius pertinencia, quod habeo in burgo foris muro ciuitatis Barchinonense, a parte Rugumir, prope ipsos domos de Bonushomo presbiter uel de Gultredo piscator.
- (7) **1016** DACCBBarcelona II 246, p. 593: affrontat hec omnia prefixa, que est posita in burgo ciuitatis Barchinone in apenditione Porte Regomiro, de parte circi in exio comunis, de aquilonis in ortulo de Goltredo piscatore.
- (8) **1018** AComtalPerg I 131, p. 424: Sig+num Goltredo piscator.
- (9) **1016** DACCBBarcelona II 513, p. 933: S+num Vitalis piscator.
- (10) **1053** AComtalPerg II 428, pp. 814-815: ipsa mea parte de ipsa cenia simul cum ipso orto, et ipso meo directo de ipsas domos ubi abitamus et de ipsis

---

⁶⁷¹ L'editor indica que *presbiter* ha estat ratllat.

uineis, in omnibus locis, et ipsa terra qui fuit de Els piscator concedo predicta uxor mea et filiis meis.

- (11) **1053** DACCBBarcelona III 836, p. 1351: concessit aput scripto filio suo Ermengaudo ipso suo orto et muro et ture qui est prope domos qui fuerunt de Guil mundo Baiarici, cum suo exio in strada et medietatem de ipso feragenall quod emit de Guadallus de Sancti Vincentii, et ipsa tera quod abebat ad ipso Cucullo, qui afrontat de omnesque partes in uias, et peciam I tere qui fuit de Gitca piscator.
- (12) **1054** DACCBBarcelona III 854, p. 1379: concessit predictae uxori sue et filiis suis Bernardo et Bonifilio, quamdiu uixissent, ipsam terram que fuit de Els Piscatore.
- (13) **1067** (*Carcassona*) LFeud. II 832, p. 317: Poncio Piscator. *ibid*, p. 318: Pere Piscator. *ibid.*: Guillelmo Piscator.
- (14) **1094** Alturo, *Sta. Anna* 140, p. 157: affrontant namque prenotatas domos cum curte ab oriente in casalicios et in ortum et in terra qui fuerunt Bernardi Raimundi Diues holim defuncto, a meridie in carrera publica qui pergit ad foro Barchinone prephate, ab occiduo in domos Guilielmi Seniofredi Piscator.
- (15) **1095** DACCBBarcelona V 1621, p. 2511: alias domos, que fuerunt Arnalli clerici et Onofredi Piscatoris et uxoris eius Guidenelli, in quibus paleas meas seruo et boues, dimitto nepotibus meis Bernardo Gaucberti et Vmberto, fratri eius.
- (16) **1121** Alturo, *Sta. Anna* 188, p. 209: S+num Dorcha Piscator.
- (17) **1129** CSCugat III 898, p. 90: S+m Petri Iohannis, piscator.
- (18) **1158** CSCreus 77, p. 81: Sig+num Guiraldus Anglicus, piscatore et conuenio ad garire uel ad deffensare uobis ex totis hominibus.

- (19) **1181** (*Sant Felin de Guíxols*) CPoblación I 163, p. 226: dimittimus, etiam, piscatoribus illam peciam magnorum piscium quam prepositus requirebat ut nusquam amplius nec donetur nec requiratur, nisi tantum medietas illorum magnorum piscium; medietate recepta, dentur piscatoribus III libras de frumento et III iustitias de uino.
- (20) **1181** DipTortosa 330, pp. 409-410: nos omnes prephati qui piscatores sumus et per totum annum piscamus bono animo et gratuita uoluntate promittimus et conuenimus ... dare in perpetuum ... decimam de omni piscatione nostra. Et ego Poncius, prephate ecclesie episcopus, cum consilio et assensu Poncii prioris ... concedimus uobis omnibus piscatoribus prephatis qui per totum annum piscatis quod uos et uxores uestras et filios qui uos adiuuabunt ad piscandum quando diem obitus uestri aduenerit quod recipiamus uos in processione et quod annuatim tribuamus uobis prephatis piscatoribus unicuique in festiuitate Natale Domini singulos quarterios uini recipientis.
- (21) **1187** (*Tossa*) CPoblación I 180, p. 251: omnes omnes piscatores cuiuscumque partis tam exauegiis, quam de buligiis et de barchiis, donent nobis decimam de piscibus ad usum maritimi.
- b)
- (1) **1060** CEGirona I 121, p. 242: et dono alibi alodium eidem domui canonice quod est infra terminos parrochie Sancti Petri Piscatoris.
- (2) **1115-1164** LFeud. II 707, p. 222: postea a uilla Prid et a Pinnis et a Kacauiano ... et ad Armentera et a Sanctum Petrum Piscatorem et a Villa Mucrum et a Villa Colum ... a Villa Videga et a Noues et in omnis honor de castello Che[r]menzono ubique habeat.
- (3) **1188** Marquès, *Dipl. St. Daniel de Girona* 75, p. 136: donamus tibi Dulcie filie mee et sorori nostre pro hereditate CCC aureos et II mansos de alodio, quorum unus est in uilla Sancti Petri Piscatoris, in quo habitat Guilielmus Escot, alius est in parrochia de Viloprid, in quo habitauit quondam Dominicus.

COMENTARI:

El vocable llatí *piscator* designà, des de la seva aparició, l'individu que pesca peixos –sovint per vendre'ls–, accepció relacionada amb l'obtenció d'aliments que es troba amplíssimament testimoniada al llarg de tota la història del llatí. D'altra banda, en els escrits cristians començà a designar, de manera metafòrica, els apòstols o els doctors de l'Església. D'aquests dos sentits, el més abundant en la tradició llatina és, sens dubte, el primer: poetes i prosistes de totes les èpoques, com ara Terenci, Varró, Horaci o Vegeci, ja esmenten individus que, de manera més o menys professional, es dediquen a la pesca. Com es pot observar, sovint se'ls cita juntament amb altres noms d'ofici⁶⁷²:

TER. *Em.* 257: lanii, coqui, fartores, piscatores.

VARRO *rust.* 3, 3, 4: tria genera artificum paranda: aucupes, uenatores, piscatores.

HOR. *sat.* 2, 3, 227: piscator, ... pomarius, auceps, unguentarius.

VEG. *mil.* 1, 7, 1: piscatores, aucupes, linteones omnesque, qui aliquid tractasse uidebuntur ad gynaecea pertinens, longe arbitror pellendos a castris.

Ambdós sentits es documenten en els textos de la majoria dels territoris de l'Europa medieval⁶⁷³, encara que amb certes particularitats. Així, a més del significat de 'persona que pesca', als diplomes de la Catalunya altmedieval *piscator* és emprat com a epítet a sant Pere, qüestió que desenvoluparem més endavant. Aquest ús no es troba tan estès, però, com l'accepció literal, que hom testimonia, sobretot com a sobrenom d'antropònims, en diplomes que generalment tenen a veure amb indrets costaners. Sens dubte, la relativament àmplia presència de pescadors és fruit de la importància que la pesca va tenir a la Catalunya d'aquells segles, atès que el consum de peix, tant del fresc com del preparat en salaó, era

---

⁶⁷² Vid. ThLL X/1 2199, 24 ss.

⁶⁷³ Vid. Du Cange, s. v. *pescatores*, i DMLBrit, LMILPolonorum, LELMAL i LItalicaeMAL, s. v. *piscator*.

relativament abundant, especialment en els dies d'abstinència⁶⁷⁴. Així doncs, aquesta activitat era un exercici lucratiu, el *modus uiuendi* dels qui s'hi dedicaven.

De pesca, n'hi hagué tant de marítima com de fluvial. Pel que fa a la primera, Balari explica que «la pesca del coral y la de peces alcanzaria en la costa catalana, durante el siglo XI⁶⁷⁵, cierta importancia»⁶⁷⁶, quelcom que va ampliar Terol amb un testimoni de l'any 1062 en què queda reconeguda la dominicatura dels comtes de Barcelona en la tercera part del coral i el peix marí⁶⁷⁷:

1062 LFeud. I 472, p. 502: predicti comes et comitissa detinent sibi per eorum dominicaturam terciam partem de coral et terciam partem de piscibus qui exeunt de ipso mari de termino de castro de Pals usque ad Vallem Lubricam.

Barcelona és, en efecte, la ciutat que més es relaciona amb la pesca als textos, tot i que també s'esmenten pescadors en un diploma de Sant Feliu de Guíxols de l'any 1181 i en un altre, de 1187, de Tossa, en els quals es llegeix sobre la regulació del treball dels pescadors de mar i dels béns que n'obtindran a canvi, quelcom que podria indicar un control més exhaustiu de l'activitat pesquera a partir de la segona meitat del segle XII.

Quant a la pesca d'aigua dolça, cal destacar dos testimonis que proven la seva existència: d'una banda, el passatge del 947 (el primer en què es documenta *piscator*), que procedeix de Banyoles, indret d'interior molt conegut, encara avui dia, pel seu estany; de l'altra, el de l'any 1181 de Tortosa, ciutat que tingué com a principal font pesquera el riu Ebre, que la creua. Aquests documents són, certament, una bona mostra de la regulació i dels tributs de la pesca en estanys i rius, però, a més a més, Balari menciona un conveni acordat al 1180 entre l'abat de Sant Cugat del Vallès, Guillem, i els monjos del monestir, amb Bernat de Papiol. Ells li feren donació d'una peça de terra a Calders i li donaren, igualment, permís per pescar dos cops l'any a l'estany situat entre Calders i Calafell, però amb la

---

⁶⁷⁴ TEROL 2016a: 256. L'autora exposa altres evidències sobre el consum del peix, com, per exemple, l'existència de llocs apropiats per a la pesca (*piscaria*) o de drets de pesca i impostos sobre aquests (*piscatio, pescazon*).

⁶⁷⁵ És, precisament, el segle en què hom registra més testimonis de *piscator*.

⁶⁷⁶ BALARI 1899: 701.

⁶⁷⁷ Vid. TEROL 2016a: 255.

prohibició de fer-ho amb el *barbasclar*, segurament un arreu de pescar; si hi pesqués més cops, hauria de donar la meitat dels peixos al monestir⁶⁷⁸. Així s'explica al text:

1180 CSCugat III 1129, p. 280: sit michi et meis licitum bis in anno piscari in stagno quod est in medio Caldarii et Calafel, preter cum barbasclar, excepto has duas uices si stagnum piscata fuerit uel si barbasclaua, mediatim pisces diuidamus.

En un altre sentit de les coses, a la nostra documentació són escassos els testimonis de *piscator* relacionats amb l'àmbit del cristianisme, els quals, de fet, no són continuadors de l'ús metafòric que predomina en els escrits tardans, en què, com hem dit més amunt, hom anomena pescadors els apòstols i els doctors de l'Església pel fet de recollir i aplicar les doctrines de la religió. Circumscribida a aquesta esfera, llegim la paraula en tres testimonis, on és usada com a epítet de l'apòstol sant Pere, el qual, en realitat, hi és citat com a part d'un topònim: o bé d'una parròquia (testimonis de 1060 i 1115-1164) o bé d'una vila (testimoni de 1188). Així doncs, no hi ha cap metàfora: Simó, fill de Jonàs i germà de l'apòstol Andreu era, com aquest, pescador i vivia a Cafarnaüm quan fou cridat per Jesús, qui li atorgà el sobrenom de *Petrus* 'roca'⁶⁷⁹. Tampoc no es troba en aquests diplomes un altre ús, igualment testimoniats en autors com Jeroni i secundari i pejoratiu, que anomena *piscatores* els *homines seductores*, és a dir, els homes, pervertits des del punt de vista de la doctrina, que no segueixen els manaments cristians i s'entreguen a les passions eròtiques⁶⁸⁰:

HIER. in Is. 5, 19, 8: in aduentu Christi omnes peruersi generis piscatores, qui contra apostolicam disciplinam capiebant homines in perditionem ..., confusi sunt.

Per bé que a la documentació estudiada no hi manquen les referències a la tradició cristiana i als seus autors, en ocasions amb citacions bíbliques exactes

⁶⁷⁸ BALARI 1899: 701.

⁶⁷⁹ Actualment, a Catalunya és patró de moltes confraries de pescadors, tant de mar (Vilanova i la Geltrú o Sant Feliu de Guíxols), com de riu (Tortosa), on, a començaments del segle XX, se li erigí la capella de Sant Pere Pescador al junyent de la riera de les Gorgues amb el Ter. Vid. GEC, s. v. *Pere (sant)*.

⁶⁸⁰ ThLL X/1 2200, 29-32.

que són emprades de manera formular, moltes altres, com aquestes, no hi han tingut cabuda, segurament per la pròpia naturalesa del corpus.

Quant a la morfologia, cal dir que totes les formes testimoniades són plenament llatines: en efecte, no hi ha encara cap traça de romanització del mot, al contrari d'allò que succeeix en la documentació asturlleonesa, on ja es llegeix el romànic *pescador* al segle XII⁶⁸¹. El català *pescador*, en canvi, no apareix fins a la segona meitat del segle XIII, segons Coromines i Alcover i Moll⁶⁸²:

1272 *CostTort.* 100a4, Ol., p. 67 (*cit.* Coromines, *DECat* VI 376b, 27-28):
carnicers, p e s c a d o r s, muntaners, fusters, ferrers ... ni altres menestrals.

LLULL *Felix* VII 4 (*cit.* DCVB, s. v. *pescador*): dos p e s c a d o r s pescauen
en un estany.

Encara que no hi ha cap sinònim de *piscator* al corpus treballat, en altres territoris es pot trobar el substantiu masculí *piscarius*⁶⁸³, també força habitual en els textos cristians⁶⁸⁴, i el femení *piscatrix* 'pescadora'⁶⁸⁵, paraules que també poden tenir la categoria d'adjectiu i que ja es testimonien en l'Antiguitat clàssica⁶⁸⁶. Pel que fa a la seva continuïtat en les llengües romàniques, només cal dir que s'absenta en romanès, parla que fa servir el substantiu *peșcar*. En occità, a més, s'empra la forma *pescaire*, derivada de *piscarius*, que designa el pescador aficionat i que s'oposa a *pescador*, el pescador d'ofici⁶⁸⁷.

---

⁶⁸¹ Vid. LELMAL, s. v. *piscator*.

⁶⁸² Vid. Coromines, *DECat* VI 376b, 27 ss. i DCVB, s. v. *pescador*.

⁶⁸³ Vid. NGML, DMLBrit, LMILPolonorum, LLMAIugoslaviae i LELMAL, s. v.

⁶⁸⁴ Vid. Blaise, *Dictionnaire*, s. v. Vid. etiam DOccitan, s. v. *pescaire*.

⁶⁸⁵ Vid. DMLBrit, LMILPolonorum i LLMAIugoslaviae, s. v.

⁶⁸⁶ Vid. ThLL X/1 2198, 5-27 i 2200, 41-45.

⁶⁸⁷ Wartburg, *FEW* VIII 581b.

uenator

VARIANTS:

—

FORMES:

uenator, -ore, -ores

ETIMOLOGIA:

Substantiu derivat, per mitjà del sufix agent *-tor*, del verb *uenor* ‘caçar’. Es documenta des d'època arcaica (PLAVT. *Cas.* 319-320: *quam tu mi uxorem? quasi uenator tu quidem es: / dies atque noctes cum cane aetatem exigis*).

FORMES ROMÀNIQUES:⁶⁸⁸

esp. *venador*; fr. *veneur*; gall. *veador*, *vedor*; it. *venatore*; oc. *venador*; port. *veador*, *vedor*, *venador*; rom. *vânător*.

SIGNIFICAT:

‘Caçador’ i, potser, també ‘funcionari a càrrec de la vigilància dels terrenys de caça del senyor i de la regulació de la caça en general’.

TESTIMONIS DOCUMENTALS:

- (1) **859** DipPallars 55, p. 313 (*diploma del comte Ramon de Tolosa a favor del monestir de Sant Pere de Burgal*): notum esse uolumus omnibus fidelibus nostris, uicecomitis, uichariis, iudicis, tribunis ... u e n a t o r e s , falchonariis, exactores et omnia iudiciaria potestas.
- (2) **941** DipOsona 491, p. 394: ego Viadarios et [u]x[o]r sua Ermesinna sim[ul nos in] unum uinnitores sumus Frugone u e n a t o r e et uxor sua Ermeriga, emtores.
- (3) **1066** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1293, p. 593: Si+m Guntric u e n a t o r .

---

⁶⁸⁸ Vid. Meyer-Lübke, *REW* 9188. Per als derivats de *uenor*, vid. 9186.

- (4) **1068** Gonzalvo, *Pau i treva* 7 IX, p. 38: clerici et monachi alterius regionis non recipiantur sine comendaticijs literis sui pontificis. De usurariis clericis et de ministris laicorum, aut desinant aut deponantur. Clericus a maiore ordine usque ad minorem non sit aleator neque uenator.
- (5) **ca. 1087-1088** Junyent-Ordeig, *DipVic* 1543, p. 829: si quid indecens in mensa uel in aliis locis eis forte contigerit, capitulo corrigenda conseruent. De coro inordinate non exeant. Concubinas non habeant, castitatem in quantum possunt custodiant. Accipitres non ferant. Aleis non ludant. Balistarii et uenatores non sint.

COMENTARI:

El substantiu *uenator* deriva de *uenor*, verb que denomina l'acció de caçar i que hom també comença a documentar en època arcaica. L'emprà, per exemple, Enni a la tragèdia intitolada *Nemea*:

ENN. *trag.* 183M: teneor consaepta, undique uenor. / pecudi dare uiuam marito.

La figura del *uenator* és present a les comèdies de Plaute com a recurs còmic de les situacions que l'autor disposa a l'escenari. Així, als versos de la *Casina* citats més amunt, Olímpio li diu a Lisídam que la dona d'aquest és una gossa i que ell, sempre al seu costat, sembla un caçador; d'altra banda, *uenator* és usat amb sentit figurat al vers 609 del *Miles Gloriosus*, en un passatge on l'esclau Palestrió comprova si hi ha algun "caçador" escoltant-lo d'amagat⁶⁸⁹. En un ús literal, però fruit d'un joc de paraules, al *Poenulus* es diu que els gossos proporcionaran un llop al caçador després d'empaïtar-lo⁶⁹⁰; el joc rau en el nom del lenó Lycus ('llop'), un dels personatges de l'obra.

Després de Plaute, *uenator* seguí essent utilitzat amb prodigalitat pels grans autors de la literatura llatina de totes les èpoques (potser, amb especial freqüència en els períodes clàssic i postclàssic). Així, es troba en prosistes com Varró, Ciceró

---

⁶⁸⁹ PLAVT. *Mil.* 607-608: *sed speculabor, ne quis aut hinc aut ab laena aut dextera / nostro consilio uenator adsit cum auritis plagis.* Vid. etiam *Mil.* 1029: *tu cetera cura et contempla et de meis uenator uerbis.*

⁶⁹⁰ PLAVT. *Poen.* 647-648: *cum praeda hic hodie incedet uenator domum: / canes compellunt in plagas lepide lupum.*

o Livi (que més sovint n'apliquen l'ús literal de 'caçador'⁶⁹¹) i a les obres de poetes com, per exemple, Horaci o Virgili (entre els quals és força més freqüent de llegir en sentit figurat o metafòric⁶⁹²). Així mateix, *uenator* és documentat en textos del període tardà que fan referència sobretot a conflictes bèl·lics; és el cas, per exemple, del següent passatge de Justinià, on a més es testimonia l'adjectiu *uenatorium* 'relatiu a la caça', que forma sintagma amb l'acusatiu *ludum*:

COD. Iust. 48, 19, 1, pr. 8: quicumque in ludum uenatorium fuerint damnati, uidendum est, an serui poenae efficiantur: solent enim iuniores hac poena adfici. Vtrum ergo serui poenae isti efficiantur an retineant libertatem, uidendum est. Et magis est, ut hi quoque serui efficiantur: hoc enim dista<n>t a ceteris, quod instituuntur uenatores aut pyrricharii aut aliam quam uoluptatem gesticulandi uel aliter se mouendi gratia. Seruos in metallum uel in opus metalli, item in ludum uenatorium dari solere nulla dubitatio est: et si fuerint dati, serui poenae efficiuntur nec ad eum pertinebunt, cuius fuerint antequam damnarentur.

Tot i que *uenator* va mantenir en l'Edat Mitjana el seu significat, també va afegir-ne de nous, sorgits dels canvis de la societat medieval. Així doncs, els diccionaris d'aquest període que recullen aquest terme (el DuCange⁶⁹³, el Niermeyer⁶⁹⁴ i el DMLBrit⁶⁹⁵) mostren que el *uenator* passà a ser també un dignitari de la cort reial i un funcionari que vigilava els terrenys de caça del senyor i que regulava les caceres que s'hi feien. El vocable es troba ja amb aquest darrer sentit al *Capitulare de uillis uel curtis imperii*, una acta legislativa de finals del segle VIII o principis del IX en què Carlemany, dirigint-se als governadors dels seus dominis, decreta una sèrie de regles:

s. IX in. Capit. de uillis 47 (*cit.* Niermeyer, s. v. *venator*): uenatores nostri et falconarii uel reliqui ministeriales, qui nobis in palatio assidue deseruiunt.

⁶⁹¹ Vid., e. g., LIV. 25, 9, 14: *inferentes aprum duos iuuenes secutus ipse cum expedito uenatore uigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos qui ferebant uersum, uenabulo traicit.*

⁶⁹² Vid. HOR. *carm.* 1, 1, 25-26: *manet sub Ioue frigido uenator tenerae coniugis inmemor.*

⁶⁹³ Vid. DuCange, s. v. *venatores*.

⁶⁹⁴ Vid. Niermeyer, s. v. *venator*.

⁶⁹⁵ Vid. DMLBrit, s. v. *venator*.

En aquest passatge, *uenator* apareix coordinat al substantiu *falconarius* (vid. s. v.), tal com succeeix al diploma de l'any 859, emès pel comte Ramon de Tolosa i a favor del monestir de Sant Pere de Burgal, comunitat a què concedeix immunitat i protecció. Així doncs, al text, que sembla molt influït pel precepte citat i per d'altres de similars, podria estar-se fent referència ja a l'oficial d'un comte que regularia aquesta activitat en els terrenys del seu senyor, de la mateixa manera que el falconer que s'hi esmenta podria ser el vigilant de les accions relacionades amb la falconeria més que un falconer pròpiament dit. El context és favorable a aquesta hipòtesi, atès que totes dues paraules es troben coordinades a veus del món de la justícia com *uicecomes*, *uicharius*, *iudicus* o *tribunus*⁶⁹⁶ i, en fi, *omnia iudicaria potestas*. Sabem que la facultat de caçar corresponia al senyor feudal, que la podia cedir o reservar-se-la i limitar-se, aleshores, a donar al vassall tan sols una part dels animals caçats⁶⁹⁷.

No és possible de determinar si aquest és el significat que té *uenator* als documents dels anys 941 i 1066, on actua com a sobrenom dels antropònims *Frugone* i *Guntric*, o bé si designa un caçador pròpiament dit. És segur que és emprat amb aquest darrer sentit, en canvi, als diplomes de 1068 i 1087-1088, si bé dins de contextos figurats, atès que tots dos documents són de caire preceptiu i tenen la pretensió de regular l'actitud dels membres de comunitats eclesiàstiques. Així, el primer document recull les disposicions canòniques decretades al concili celebrat a Girona al 1068, entre les quals hi hagué la protecció als clergues que no posseïssin ni armes ni mullers o l'excomunió als qui transgredissin aquestes constitucions. Establerta una sèrie de regles –com ara que cap clergue o monjo, sigui d'on sigui, no serà rebut si no porta una carta de recomanació del seu bisbe (*clerici et monachi alterius regionis non recipiantur sine comendaticiiis literis sui pontificis*)– es diu, a la manera de conclusió, que cap religiós, tant si té un rang elevat de la jerarquia com si en posseeix el més baix, no es comportarà ni com un jugador de daus ni com un caçador (*non sit aleator neque uenator*). Ambdós termes, per tant, són emprats de manera pejorativa, com a exemple de figures reprovables, del tot allunyades de la mesura i l'educació pròpia dels membres de l'Església.

Un ús molt similar se'n fa al diploma de 1087-1088. Expulsats els canonges de la canònica vigatana per la seva incorrecció, Berenguer, bisbe d'Osona, havent

---

⁶⁹⁶ Per a la presència d'aquests substantius al corpus estudiat, vid. PRIETO 2014, s. vv.

⁶⁹⁷ BALARI 1899: 697-698.

congregat l'abat de Sant Ruf d'Avinyó, Arbert, i altres religiosos amb els canonges que han acceptat de viure canònicament, explica les noves i estrictes regles de perfecció que regiran des d'aquell moment, normes que, entre d'altres aspectes, es refereixen a la decència (*uestimenta religionis habeant*), al silenci (*silentium teneant*) o a la castedat (*in quantum possunt, això sí*). És en aquest context on s'adscriu, també en to de sentència, l'aparició de *uenator*, ara coordinat a *ballistarius*, el guerrer armat de ballesta⁶⁹⁸ (*ballistarii et uenatores non sint*). La regla exigeix, en definitiva, que els canonges no es comportin com uns salvatges guerrers o caçadors, sinó com correspon a les dignitats eclesiàstiques.

D'altra banda, cal apuntar que, des de començaments del segle X, *uenator* també es documenta al corpus de la Catalunya altmedieval com a antropònim masculí⁶⁹⁹:

902 DipRosselló 169, p. 201: ego Ramio et Blandina, *V e n a t o r*, Nonia, Malodia, Lauresinda, Bellotra ... uinditores sumus tibi Issegudo, emtore. *ibid.*: Sig+num *V e n a t o r*.

962 DipOsona 900, p. 677: affrontat ipsa I pecia de terra de parte orientis in terra Placidus, et de meridie in terra *V e n a t o r e*, et de occiduo in rio qui inde discurrit, et de circi in terra *V e n a t o r e*. Et ipsa alia pecia de terra affrontat de parte orientis in terra *V e n a t o r e*, ... et de occiduo similiter, et de parte uero cerci in terra *V e n a t o r e*.

Venator es testimonia en totes les llengües romàniques, tret de la catalana, que sempre preferí el derivat agent de *caça*, *caçador*⁷⁰⁰.

⁶⁹⁸ Vid. s. v., on reproduïm, sencer, el passatge que conté la regla explicada.

⁶⁹⁹ Vid. Bolòs-Moran, *RAC*, s. v. *Venatore*.

⁷⁰⁰ Vid. DCVB, s. vv.

